

De opkomst van de Nederlandsche Republiek.

Deel 9

J.L. Motley

vertaling R.C. Bakhuizen van den Brink

bron

J.L. Motley, *De opkomst van de Nederlandsche Republiek. Deel 9* (vert. R.C. Bakhuizen van den Brink). Van Stockum, Den Haag 1881

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/motl001opko09_01/colofon.htm

© 2008 dbnl

Tweeëndertigste hoofdstuk

De kardinaal-aartshertog Albert van Oostenrijk tot landvoogd der Nederlanden benoemd. - Terugkeer van Filips Willem van Oranje. - Zijne trouw aan den Koning. - De omgeving van den kardinaal. - Onderhandelingen tusschen Hendrik IV en Koningin Elizabeth. - Mevrouw De Monceaux. - Geprek van Hendrik met den engelschen gezant. - De hertog De Guise bezet Marseille. - Het fort Rysbanck door De Rosne genomen. - Calais in handen der Spanjaarden. - Hendrik vraagt hulp van Engeland. - Harde voorwaarden door Elizabeth gesteld. - Calais bij de nederlandsche provinciën ingelijfd. - De kapers van Duinkerken. - Ongerustheid in Nederland over de oogmerken van Elizabeth. - Tocht van de engelschen en Hollanders naar Spanje. - Overwinning der bondgenooten. - De vlag der republiek op de wallen van Cadix geplant. - Brief van Elizabeth aan den hollandschen admiraal. - Toestand van Frankrijk. - Voorstel van den hertog van Montpensier tot verdeeling van het rijk. - Overwinningen van den kardinaal-aartshertog in Normandië. - Hij trekt naar Vlaanderen. - Beleg en inneming van Hulst. - Voorstellen tot het sluiten van een verbond tegen Spanje. - Ontmoeting van De Sancy met lord Burghley. - Bijeenkomst te Greenwich. - Drievoudig verbond tegen Spanje. - Staat van zaken in Duitschland. - Strijd tusschen den keizer en den Grooten Turk. - Filips' tusschenkomst in Duitschland. - Geheime onderhandeling van Hendrik met Spanje. - Tweede poging van Filips om Engeland te veroveren.

In de eerste dagen van het jaar 1596 verscheen er een nieuwe gouverneur-generaal, om het bestuur over de gehoorzame provinciën op zich te nemen. Reeds sedert verscheidene maanden had het gerucht geloopt, dat Filips eindelijk zijn keus gevestigd had op den kardinaal-aartshertog Albert van Oostenrijk, aartsbisschop van Toledo, den jongsten der drie nog in leven zijnde broeders van keizer Rudolf. Een schitterende toekomst

scheen voor den aartshertog weggelegd te zijn: hij zou de infante huwen en het bewind over de Nederlanden voeren; ja, men wilde, dat Filips in stilte nog andere en grootscher plannen koesterde voor de verheffing van dien gelukkigen prelaat.

De kardinaal, die evenwel nooit de geestelijke gelofte had afgelegd en geen priester was, moest nu in de eerste plaats afstand doen van den rijksten bisschopszetel der geheele Christenheid, dien van Toledo, waarvan de jaarlijksche inkomsten de ontzaglijke som van driehonderdduizend kronen bedroegen.⁽¹⁾ Voorzichtigheidshalve sloot hij echter vooraf eene overeenkomst, waarbij zijn aanstaande opvolger zich verbond, hem van dit inkomen jaarlijks vijftigduizend kronen af te staan.

Op den 29sten Januari 1596 kwam de kardinaal op nederlandsch grondgebied, te Luxemburg. Hij bracht met zich drieduizend spaansche soldaten en eenige vendelen ruitery; terwijl zijn bagage en die van zijn hofstoet op driehonderdvijftig muilezels geladen waren.⁽²⁾ Eenige dagen daarna, op den 11den Februari, hield de nieuwe landvoogd zijn plechtigen intocht in de hoofdstad, waarbij het, als naar gewoonte, niet ontbrak aan klokgelui en kanongebulder, aan trompetgeschal en optochten met fakkels en tootsen, aan stellages en versierde tooneelen, waarop eene half krankzinnige allegorie hare wonderlijke kuren aan het volk vertoonde. Het was haast niet mogelijk in de kunst van vleierij verder te gaan of zich zelven dieper te vernederen, dan de eerbare burgers van Brussel nog zoo kort geleden gedaan hadden, ter eere van den zachtzinnigen, jichtigen Ernst; maar toch deden zij ook nu wat zij konden. Deze mythologische veroveraar en halfgod was, zonder een enkelen lauwer geplukt te hebben, ongeëerd ten grave gedaald, ondanks de luide hosanna's, die hem bij zijne aankomst in Belgica hadden begroet; en dezelfde edelen, geleerden en burgers beijverden zich nu om strijd, aan Albert hunne hulde te brengen. Daar het echter niet mogelijk bleek, voor hem schitterender feesten aan te richten, dan waarmede zijn broeder was verwelkomd geworden, is het ook onnoodig andermaal eene beschrijving te geven der verschillende vertooningen en optochten, die de rijkversierde straten der hoofdstad opvroolijkten.

Maar bij deze blijde inkomste bevond zich toch een man, die misschien nog meer de aandacht trok en de belangstelling wekte, dan de aartshertog zelf. Aan de spits van den schitterenden stoet reden drie hooge edelen nevens elkander. De een was de hertog van Aumale, een der laatste aanvoerders van de Ligue,

(1) Soranzo Relazione. (Le Relazioni degli Ambasciatori. Veneti I 45.)

(2) BOR IV. 167.

die een jaargeld van Filips trok en onlangs te Parijs ter dood veroordeeld en in effigie terecht gesteld was geworden, als een verrader van zijn land en Koning; de ander was de prins van Chimay, nu sinds eenige weken, na den dood van zijn vader, hertog van Aerschot. Tusschen die beiden reed een derde edelman, tweeënveertig jaren oud, wiens ernstig, zwaarmoedig gelaat - ofschoon het de onmiskenbare uitdrukking droeg van wantrouwen en voortdurend zelfbedwang - toch, meer dan dat van eenig ander lid zijner familie, de herinnering verlevendigde aan Willem de Zwijger, bij allen die dezen doorluchtigen rebel van aanzien hadden gekend.

Het was de oudste zoon van den grooten grondlegger der nederlandsche Republiek. Filips Willem, prins van Oranje, was dan eindelijk, na eene achtentwintigjarige gevangenschap in Spanje, in de Nederlanden teruggekeerd, waaruit hij, als leuvensch student, op last van den hertog van Alva was weggevoerd. Weinigen hadden een treuriger lot dan hij. Zijne bijna levenslange gevangenschap - wel niet hard of wreed, maar toch onverbiddelijk en streng volgehouden - had, nevens de duivelsche kunstenarijen der Jezuïeten, een bijna even verderfelijken invloed op zijn geest uitgeoefend, als een wezenlijke kerker op zijn lichamelijk gestel had kunnen doen. Hoewel voortdurend onder streng toezicht te Madrid gehouden, was het hem evenwel vergund geweest, te rijden en te jagen, naar de mis te gaan en deel te nemen aan verschillende uitspanningen en vermaken der jeugd. Maar hij was steeds een gevangene gebleven; en nu de dwingeland, in het belang zijner eigene geheime oogmerken, hem eindelijk ontslagen had, kon zijne ziel de haar eenmaal aangelegde boeien niet meer afschudden. Hoewel zijns vaders eerstgeborene en erfgenaam der vorstelijke bezittingen van Oranje en van Buren, was hij niet langer een Nassau, dan alleen in naam. De verandering, door zijn verblijf in Spanje gewrocht, was volkomen. Al wat van den jeugdigen knaap nog was overgebleven, was een hartstochtelijke eerbied voor de nagedachtenis zijns vaders, zonderling genoeg samengaan met een volslagen onverschilligheid voor alles wat dien vader dierbaar was geweest, alles waarvoor deze zijn leven lang gezwoegd en gearbeid had en zijn hartebloed had vergoten. Toen hij eindelijk in vrijheid was gesteld, had men hem naar het Escuriaal geleid en vergund de hand des Konings te kussen - die hand, nog druipende van zijns vaders bloed. Hij was welwillend ontvangen geworden door den infant en de infante en door de Keizerin-moeder, de dochter van Karel V; ook was men vriendelijk genoeg geweest, hem al de kunstschaten van het paleis en het klooster te laten zien. Tegelijkertijd werd hem medegedeeld, dat hij de orde van het Gulden Vlies zou ont-

vangen en in het bezit der erfgoederen van zijn vader en zijne moeder zou gesteld worden. En Filips Willem had dit alles dankbaar aangenomen, als ieder ander trouw onderdaan van Zijne katholieke Majesteit.

Kon er doorslaander bewijs gegeven worden, dat in die eeuw de kerk het ware vaderland was, en dat een oprecht roomschgezinde zich nooit kon gekrenkt gevoelen door eenige daad van Zijne katholieke Majesteit? Wanneer zelfs iemand - die in zijne jeugd verraderlijk was opgelicht; die een menschenleven lang gevangen was gehouden; die van zijne aanzienlijke bezittingen was beroofd, en door een gruwelijken sluipmoord half verweesd geworden - wanneer zoo iemand toch in zijn hart geen wrok koesterde tegen den koninklijken misdadiger, die al deze ellende over hem gebracht had: was het dan wel zoo vreemd, dat Filips in ernst zich zelven voor meer dan een gewoon mensch hield en als iets zeer natuurlijks de hulde aannam, door lagere wezens aan hem, als aan den heiligen vertegenwoordiger der Almachtige Gerechtigheid, gebracht?

Toch is het zeker, dat de prins een oprechten eerbied voor zijn vader koesterde en diep getroffen was geweest over diens dood. Toen eens een spaansch officier, die met hem schaak speelde, het had gewaagd op een onbehoorlijken toon over dien vader te spreken, had Filips Willem hem aangegrepen en uit het raam geworpen, zoodat hij op de plaats dood bleef⁽¹⁾. En toen, bij zijne terugkomst te Brussel, de president Richardot hem te verstaan gaf, dat het des Konings bedoeling was, hem weder in het bezit te stellen van zijne goederen, maar dat uit de opbrengst dier goederen een lijfrente van achttienduizend gulden per jaar aan de erven van Balthasar Gerards, den moordenaar zijns vaders, moest worden uitbetaald - toen stoof hij in hevige drift op, trok zijn dolk en zou den president doorstoken hebben, indien de omstanders hem niet met geweld hadden weerhouden. Tengevolge van zijne weigering - zijne edelaardige weigering, zeggen de schrijvers van dien tijd - om zijn eigendom onder zulke voorwaarden te aanvaarden, werden zijne goederen hem vooreerst nog niet teruggegeven. Gedurende zijne gevangenschap had hij een inkomen genoten van vijftienduizend pond; maar na zijne bevrijding kostten hem zijne hofhouding, zijne edellieden en bedienden alleen tachtigduizend pond in het jaar. De spaansche regeering hoopte nu, dat de naam van Oranje-Nassau 's Konings plannen in de Nederlanden zou kunnen bevorderen. Filips Willem had zijn reis over Rome genomen, waar hij den Paus de voeten had mogen kussen en met vriendelijkheden was overladen geworden; en men vleide zich thans, dat hij, in de

(1) De la Pise *in voce*.

handen van den Koning en den Paus, het geschiktste werktuig zou zijn om de oproerige republiek weder tot den terugkeer in de oude gehoorzaamheid te bewegen. Doch de Hollanders en Friezen bleven voor die verlokking doof. Te lang hadden zij het genot der vrijheid geproefd en te zware slagen hadden zij toegebracht aan vorstelijk en priesterlijk despotisme, om nu door zulke grove kunstgrepen te worden misleid. Vooral met graaf Hohenlo meende de Koning, dat men zich wel zou kunnen verstaan. Deze onrustige, woelzieke man, die kort geleden met de eigen zuster van Filips Willem was gehuwd en steeds met graaf Maurits overhoop lag, zoowel wegens staatkundige en militaire geschillen als wegens familie-onaangenaamheden en geldzaken, zou, naar men dacht, misschien voor den Koning zijn te winnen; en wellicht zouden ettelijke steden en kasteelen in de Vereenigde Nederlanden mede in den koop begrepen kunnen worden. In die schacherende eeuw - toen de hoogste en dapperste edellieden van Europa op de schaamtelooste wijze zich zelven te koop aanboden, om aalmoezen bedelden en voor geld hunnen tijdelijken dienst veil hadden: toen Mayenne, Mercoeur, Guise, Villars, Egmond en een menigte anders dragers van oude en beroemde namen beurtelings, en zelfs gelijktijdig, door beide partijen in den grooten europeeschen strijd werden bezoldigd - toen was het inderdaad niet zoo vreemd, indien Filips meende, dat de luidruchtige, rumoerige Hohenlo zoo goed als een ander kon worden omgekocht. Als naar gewoonte echter, gaf de voorzichtige Koning last, dat er niets vooruit moest worden betaald, maar dat eerst de dienst moest worden bewezen en daarna het loon uitgekeerd.⁽¹⁾

Dadelijk na zijne aankomst was de kardinaal dan ook in dien geest werkzaam; maar al spoedig zag hij zich verplicht tot de mededeeling, dat het met de onderhandelingen niet wilde vlotten.⁽²⁾

De Koning dacht ook, dat Heraugière, die de leider was geweest van den gedenkwaardigen aanslag op Breda, en die nu gouverneur dier vesting was, wel kon omgekocht worden; en hij gelastte den kardinaal, om bij de daarover te voeren onderhandelingen den prins van Oranje als tusschenpersoon te gebruiken. En inderdaad had de kardinaal, binnen weinige maanden, een aanbod van Heraugière ontvangen; niet alleen om, zonder voorafgaande belooning, Breda over te geven, maar ook om Geertruidenberg, waarvan de gouverneur een bloedverwant van hem was, in handen des Konings te leveren. Doch de kardinaal

(1) Filips aan aarts Hertog Albert. 13 Jan. 1596. Archieven van Simancas MS.)

(2) Albert aan Filips, 28 Maart 1596. Ibid.

vreesde dat men hem een poets wilde spelen; Heraugière was toch niet minder om zijn list dan om zijn moed beroemd; en het is dan ook meer dan waarschijnlijk, dat de nederlandsche krijgsman niets anders bedoelde, dan den gouverneur-generaal in een valstrik te lokken.⁽¹⁾

En zoo verscheen dan de zoon van Willem de Zwijger, na eene gevangenschap van achtentwintig jaar, andermaal in de straten van Brussel, en wel in den stoet van den nieuwen landvoogd. Achter hem volgde de kardinaal-aartshertog, met Fuentes aan zijne linkerhand. Deze bekwame en krachtvolle krijgs- en staatsman verliet spoedig daarop de Nederlanden, om het bestuur over Milaan op zich te nemen.

De Staten-Generaal, van de komst van den prins verwittigd, schreven hem een brief, waarin zij, na vele betuigingen van genegenheid en eerbied, hem in beleefde termen, maar toch duidelijk, te verstaan gaven, dat zijne tegenwoordigheid in de Vereenigde Gewesten op dat tijdstip niet wenschelijk was; en ook, dat hij daar niet komen kon zonder een paspoort van hunnentwege.⁽²⁾ Zij begrepen zeer goed, welk gebruik de koning wenschte te maken van hunne gehechtheid aan de nagedachtenis en aan het geslacht van den grooten martelaar; en zij waren vast besloten alle dergelijke pogingen bij den wortel af te snijden.

Aartshertog Albert, den 3den November 1560 geboren, was nu zijn zesendertigste jaar ingetreden. Hij was een klein, mager man, bleek, met blonde haren en baard, zeer gewone gelaatstrekken en de erfelijke vooruitstekende bourgondische onderkaak: maar ondanks dit, had hij iets zeer voornaams en edels in geheel zijn voorkomen. Zijne manieren waren koel, hooghartig en plechtig. Hij sprak zeer weinig en zeer langzaam. Hij had lang in Spanje vertoefd, waar hij de lieveling van zijn oom was geweest - voor zoo ver iemand dat van Filips zijn kon - en hij had zich zooveel mogelijk naar dat koninklijk voorbeeld trachten te vormen. De Koning van Spanje was in zijne oogen de grootste, wijste en beste der stervelingen, het verhevenste voorbeeld van een goed regent, dat de wereld tot dusver aanschouwd had. Hij deed zijn best, om er ernstig en Spaansch uit te zien; om zich het gelaat als met een masker te bedekken; om zijne gedachten en aandoeningen te verbergen, niet enkel door de uitdrukking van zijn gelaat, maar ook door rechtstreeks onwaarheid te spreken; om, in één woord, in alle opzichten aan de gehoorzame Vlamingen eene zoo getrouwe afbeelding van zijn doorluchtig voorbeeld te vertoonen, als eene kopie ooit een

(1) Albert aan Filips, 18 Juli 1596 Ibid.

(2) BOR IV 153 154.

onnavolgbaar origineel nabij komen kan. Bejaarde lieden in de Nederlanden - die het zich herinnerden, in hoe korten tijd Filips, door den noodlottigen invloed zijner persoonlijkheid, een haat had doen ontgloeien, dien zelfs al het hangen, moorden en branden van zijn vader, gedurende twintig voorafgaande jaren, in deze gewesten niet had kunnen verwekken, en dien een bloedbad van veertig daarop volgende jaren nog niet had gebluscht - mochten wel bedenkelijk het hoofd schudden, toen zij dezen nieuwen vertegenwoordiger van het spaansch gezag zich zoo zagen aanstellen. Het zou, meenden vele helderziende staatliden, verstandiger geweest zijn, indien Albert Keizer Karel tot voorbeeld had genomen, die altijd de kunst verstaan had om de Vlamingen, zonder tegenstand, zijne tirannie te doen dragen, alleen omdat hij zelf volkomen een Vlaming wist te zijn.⁽¹⁾

Maar Albert, hoewel een Duitscher, stelde er eene eer in zich als een Spaanjaard voor te doen. Hij was arbeidzaam, matig in eten en drinken, leidde een zeer geregeld leven en ontving gaarne ieder die hem over zaken wenschte te onderhouden. Hij sprak Duitsch, Spaansch en Latijn en verstond Fransch en Italiaansch. Hij had zich van tijd tot tijd op de studie toegelegd en was vooral in de meetkunde niet onervaren. Hij was ernstig gezind zijn plicht te doen - voor zoo ver iemand zijn plicht kan doen, die zich zoo zeer boven zijne medemenschen verheven waant, dat op hem geene andere verplichting rust dan gehoorzaamheid van hen te vorderen en voor hen de vertegenwoordiger te zijn van den wil des Almachtigen. Aan Filips en aan den Paus was hij onwankelbaar trouw. Hij meende ook op krijgskundige talenten te kunnen bogen; maar zijne deftigheid, langzaamheid en stilzwijgendheid maakten hem geschikter om in het kabinet, dan in het veld uit te munten. Hendrik IV, die nooit een *bon mot* kon inhouden, onverschillig of het hemzelve dan wel een vriend of vijand gold, placht te zeggen dat er drie dingen waren die niemand gelooven wou, en die toch alle drie even waar waren: dat Elizabeth met recht den naam mocht dragen van maagdelijke Koningin en dat hij zelf een goed Katholiek en kardinaal Albert een goed veldheer was. En het is zeer waarschijnlijk, dat deze drie beweringen zoowat evenveel grond hadden.

De nieuwe landvoogd vond in zijne omgeving niet zeer vele bekwame staats- en krijgsliden, geschikt om hem de moeilijke taak, die hij op zich genomen had, te verlichten. Er was wel geen gebrek aan fijn beschaafde heeren, met oude namen en hooge aanspraken; maar zij, die in de raad en in het veld den eigen-

(1) BENTIVOGLIO, Relazione delle Provincie ubbedienti di Fiandra. - Soranzo Relazione.

lijken arbeid verrichtten, waren meest van het tooneel afgetreden. Mondragon, La Motte, Karel van Mansfelt, Franco Verdugo: die allen waren dood. Fuentes stond op het punt, naar Italie te vertrekken. De oude Pieter Ernst was niets meer; en de plaats van zijn zoon was ingenomen door den markies De Varambon, die nu met de hoofdleiding der militaire zaken was belast. Varambon was een Bourgondiër, van onbetwistbaar talent als veldheer, maar buitensporig met zich zelven en zijne familie ingenomen. ‘Geef toe, dat zijn geslachtsboom met geen anderen is te vergelijken, en dat hij een aanzienlijker maagschap heeft dan iemand anders in de geheele wereld, en hij zal tevreden zijn,’ zeide, met bitteren en bijtenden spot, een Spanjaard, die tot de vertrouwden van den kardinaal behoorde. ‘Hij is een trouw en eerlijk ridder, maar onbeschaamd aanmatigend’⁽¹⁾. De broeder van Varambon, graaf Varax, was La Motte als generaal der artillerie opgevolgd: over hem zullen wij weldra uitvoeriger spreken. Over het geheel genomen, was de beste krijgsman, dien de aartshertog op dat oogenblik in zijne dienst had, de Franschman Savigny De Rosne, een voormalig Ligueur en een hartstochtelijk vijand van den Bearnees, van alle ketters en van het bourbonsgezinde Frankrijk. Hij had eens met Hendrik eene overeenkomst gesloten, waarbij hij zich tot zijn dienst verbond; maar, na door zijne bedriegelijke houding veel kwaad te hebben gesticht, had hij eene fiksche som in spaansche dukaten aangenomen, had daarop het masker afgeworpen en zich doen kennen als een gezworen doodvijand van zijn wettigen vorst. ‘Hij was een der eersten,’ zegt Carlos Coloma, ‘die door den kommandeur Moreo, met behulp van gouden haken, werden gevangen.’⁽²⁾ Ondanks zijne buitengewone zwaarlijvigheid, was deze renegaat een zeer werkzaam en ervaren legerhoofd, terwijl zijne nauwkeurige kennis van zijn vaderland zijne medewerking dubbel wenschelijk maakte voor allen, die het op den ondergang van dat land hadden gemunt.

De andere aanzienlijke edelen, die zich met hartelijke welkomstgroeten om den nieuwen Onderkoning verdrongen, zouden hem waarschijnlijk evenzeer tot last als tot steun zijn. Allen begeerden ambten, toelagen, onderscheidingen; en er was geen enkele onder hen, op wiens bekwaamheid of karakter bijzonder te rekenen viel. De nieuwe hertog van Aerschot had in vroeger tijd, toen hij nog prins van Chimay was, tegen den Koning gevochten; hij had zich zelfs verbeeld een Calvinist te

- (1) Relacion de los Señores de titulo y otras personas de qualidad, que hay en estos estados; dióse a Su Alt^d. en Valenciennes, 2 April 1596 (Archieven van Simancas MS)
- (2) COLOMA 229. Zie ook den brief van Calvart, bij VAN DEVENTER II 108.

zijn, terwijl zijne vrouw nog steeds in de ketterij volhardde. Het was echter waar, dat zij van haar echtgenoot gescheiden leefde. Hij was vlugger van begrip en scherpzinniger dan zijn vader, maar zoo mogelijk nog gevaarlijker voor vriend en vijand beiden; want hij was daarbij ook geslepen, listig, woelziek, wispelturig, eierzuchtig en onoprecht. De prins van Oranje was, naar het algemeen gevoelen, iemand van zeer middelmatige bekwaamheid; volgens Koningin Elizabeth ‘half wijs;’⁽¹⁾ en de zeer eigenaardige stelling, waarin hij geplaatst was, moest hem wel van iederen invloed berooven, dien hij anders op een der beide partijen kon hebben uitgeoefend. Hij zou zich waarschijnlijk onzijdig houden; maar wie in tijden van burgeroorlog, onzijdig is, is niets.

In tegenstelling met den grooten veldheer der katholieke partij, die bij den aanvang van de geduchte worsteling den naam van Aremberg onsterfelijk had gemaakt, wenschte het tegenwoordige hoofd van dit geslacht niets liever, dan stil en onopgemerkt te leven, althans voor zoover zijn rang dit toeliet. Daar hij met zijn alouden naam noch fortuin, noch talent had geërfd, was zijne voornaamste zorg, om in de behoeften van zijn talrijk gezin te voorzien. Als trouw Katholiek, welgezind en onderworpen, werd hij bijzonder aanbevolen voor de betrekking van admiraal: niet omdat hij kennis of ondervinding van zeezaken, maar omdat hij veel kinderen had.⁽²⁾ De markies d'Havré, oom van den hertog van Aerschot, had in zijn tijd een vrij belangrijke rol in de groote nederlandsche tragedie gespeeld. Hoewel nu ouder, dan toen Requesens of don Jan van Oostenrijk landvoogd was, scheen hij toch niet wijzer, maar nog even heftig, even valsch, even onbeschaamd, even zelfzuchtig en even gezind tot kwaad doen, als in zijne jeugd. Beurtelings bracht hij als hooggeboren demagoog de hartstochten der menigte in beweging of hunkerde hij, als de onderdanige slaaf van zijn heer, naar de kruimkens der vorstelijke genade; hij zou dus waarschijnlijk even weinig het vertrouwen winnen van den kardinaal, als hij dat zijner voorgangers gewonnen had.

De aanzienlijkste en vermogendste edelman in al de provinciën was de graaf De Ligne, die, door huwelijk of erfenis, ook de titels en waardigheden verworven had van prins van Epinoy, seneschalk van Henegouwen en burggraaf van Gent. Maar hij ontleende dan ook al zijn gewicht aan zijne uitgestrekte bezittingen; want men achtte hem noch tot eenig goed, noch tot eenig kwaad bekwaam. Intusschen was hij in vroeger jaren

(1) Brief van Caron aan de Staten-Generaal, bij VAN DEVENTER II. 121.

(2) Relacion de los Se ores enz. *ubi sup.*

geslaagd in het hoofddoel van zijn streven, namelijk om zelf buiten het gedrang te blijven en zijne goederen te bewaren voor verbeurdverklaring. Zijne vrouw, die hem geheel regeerde en hem tot dusver veilig geleid had, hoopte dit ook verder te doen. De kardinaal vernam, dat het Gulden Vlies meer dan voldoende zou zijn, om hem in het rechte spoor te houden.

Van de Egmonds was er een gevallen in den beroemden slag van Ivry; een ander zwierf als balling rond en werd beschuldigd van medeplichtigheid aan complotten tegen het leven van Willem van Oranje; de derde vertoefde nu aan het hof van den aartshertog en ging door voor een even onbeteekenend man als De Ligne, maar die toch nog van dienst kon zijn - al was het slechts door zijn ouderen broeder buiten de opvolging in de familiebezittingen te houden. Zoo trouw aan Koning en Kerk waren de zonen van den man, wiens hoofd Filips, op eene ongegronde beschuldiging van hoogverraad, had doen vallen. De twee graven Van den Bergh - Frederik en Herman, de zusterszonen van Willem de Zwijger - mochten onder de dapperste, werkzaamste en trouwste dienaren van den Koning en den kardinaal in de gehoorzame provinciën worden gerekend.

De nieuwe landvoogd had althans geld genoeg mede gebracht, daar hij voor de drie eerste kwartalen van het jaar over eene maandelijksche toelaag van eenmilloen honderdduizend gulden kon beschikken⁽¹⁾. Om redenen, die ons weldra blijken zullen, was het niet waarschijnlijk, dat de Staten-Generaal in den eersten tijd den oorlog met kracht zouden kunnen doorzetten; daarom kon de kardinaal niet beter doen, dan in de eerste plaats zijne aandacht aan Frankrijk wijden.

De onderhandelingen tusschen de drie mogendheden, die er het meeste belang bij hadden, zich tegen het streven van Spanje naar algemeene heerschappij te verzetten, met het doel om eene offensieve en defensieve alliantie tot stand te brengen, waren nog niet begonnen; later zullen wij hierop terugkomen. Inmiddels waren er reeds tusschen Frankrijk en Engeland officieuze brieven en diplomatieke nota's genoeg gewisseld, ten einde zoo mogelijk een gemeenschappelijk optreden dier beide regeeringen te bewerken tegen de Vijfde Monarchie - zoo als het gedroomde wereldrijk van Filips menigmalen genoemd werd.

Meer dan eens had Hendrik aan sir Robert Sidney, tijdens zijn herhaald verblijf in Frankrijk als bijzonder gezant der Koningin, de noodzakelijkheid van zulk gemeenschappelijk optreden betoogd; maar hij had niet altijd een geopend oor gevonden. Doch toen nu de haat des Konings tegen Spanje, na

(1) REYD 275.

zijne oorlogsverklaring aan die mogendheid, merkbaar begon te verflauwen, achtte Elizabeth het wenschelijk, dien allengs insluimerenden wrok weder aan te wakkeren en nog eens terug te komen op deze voorstellen, die, toen zij voor het eerst gedaan werden, zoo koel waren ontvangen geworden. Sir Harry Umton, de gezant van Hare Majesteit, ontving derhalve eigenhandige brieven van de Koningin, waarin dit onderwerp opzettelijk werd behandeld; in het begin van het jaar (13 Februari 1596) stelde hij die te Coucy in handen des Konings. Niemand ter wereld wist beter, welken toon hij tegenover Elizabeth moest aanslaan, dan de ridderlijke Koning; niemand wist beter dan hij, dat zij iedere vleierij, hoe grof en overdreven ook, steeds zou aannemen als de natuurlijke uiting van het innigste gevoel. Hij ontving de brieven uit de handen van sir Henry, las ze met verrukking, slaakte toen een diepen zucht en riep uit: ‘Ach, mijnheer de gezant, wat zal ik u zeggen? Deze brief van de Koningin, mijne zuster, is vol liefelijkheid en genegenheid. Ik zie dat zij mij lief heeft; en dat ik haar lief heb, daaraan kan niet getwijfeld worden. Toch toont uw lastbrief mij het tegendeel; dat is het werk van haar ministers. Hoe rijmen anders deze dubbelzinnigheden met de betuigingen harer genegenheid? Ik ben genoodzaakt, als Koning een weg in te slaan, dien ik als Hendrik, haar liefhebbende broeder, nooit zou kunnen volgen.’

Daarop gingen zij te zamen in het park wandelen, terwijl de Koning met opzet over allerlei alledaagsche onderwerpen begon te praten, ten einde den gezant af te leiden van de gewichtige zaak, waarover zij in het kabinet gesproken hadden. Sir Henry kwam echter daarop terug en verklaarde uitdrukkelijk, dat er geen verschil van gevoelen bestond tusschen de Koningin en hare raadslieden, daar allen zich beijverden om te doen wat zij verlangde. De gezant, die ook in het algemeen vermoeden deelde dat Hendrik op het punt stond, vrede met Spanje te sluiten, kwam met kracht tegen zulk eene handeling op; hij beklagde zich, dat 's Konings ministers, wier gemoed door naijver verteerd werd, hem trachtten over te halen om de vriendschap der Koningin prijs te geven voor eene bedriegelijke en schijnbare verzoening met Spanje. Hendrik verklaarde dat hij steeds de voorkeur zou geven aan de vriendschap met Engeland; maar, tot zijn leedwezen, bleef Engeland zoo zeer talmen en dralen en waren de gevaren, die hem voordurend boven het hoofd hingen, zoo ernstig, dat het voor hem, als Koning, onmogelijk zou zijn om de inspraak van zijn hart te volgen.

Zoo voortwandele, ontmoetten zij mevrouw De Monceaux, de schoone Gabrielle, die werd uitgenoodigd zich bij hen te voegen, terwijl de Koning zeide, dat zij zich niet met de politiek be-

moeide, maar zeer toegevend van karakter was. Volgens sir Henry was deze opmerking volkomen juist: want, schreef hij aan Burghley, men houdt haar voor zeer onnoozel en ongeschikt voor de behandeling van zaken. Toen de gezant aan haar werd voorgesteld, lichtte de hertogin zeer vriendelijk haar masker op; 'maar,' zeide de norsche diplomaat, 'ik vond daar geen behagen in en beschouwde het ook niet als eene gunst.' 'Zij droeg een eenvoudig satijnen kleed,' gaat hij voort, 'met een fluweelen kap, om haar tegen het weder te beschermen, hetgeen haar zeer leelijk stond. Naar mijne meening, is zij zeer in haar nadeel veranderd en zij was in het ooglopend sterk geblanket.' Zij wandelden nu met hun drieën verder en spraken over verschillende onderwerpen, tot groote ergernis van Umton. Eindelijk dwong een regenbui de dame tot in huis gaan; en spoedig daarop nam de Koning den gezant naar zijn kabinet mede. 'Hij vroeg mij toen, hoe mij zijne maitresse beviel,' schreef sir Henry aan Burghley, 'en ik was in mijn antwoord spaarzaam in haar lof en zeide hem, indien hij mij vergunde vrij uit te spreken, dat ik het portret van een veel schoonere meesteres bezat, en dat dit portret toch nog verre beneden de volkomenheid harer schoonheid bleef.'

'Als gij mij lief hebt,' riep de Koning, 'laat het mij dan zien, zoo gij het bij u hebt.'

'Ik opperde eenig bezwaar,' ging sir Henry voort; 'maar op zijn aanhouden, liet ik het hem eventjes kijken maar gaf het hem niet over. Hij zag het met hartstochtelijke bewondering aan en zeide dat ik gelijk had: "Ik geef mij gewonnen"' zeide de Koning: "je me rends."

Toen verklaarde hij, nooit in zijn leven zulk eene schoonheid gezien te hebben, kuste het portretje, dat sir Henry nog altijd stevig in zijne hand hield, met grooten eerbied twee- of driemaal achtereen. De Koning wilde zich toen van het schilderijtje meester maken: en er ontstond tusschen de twee heeren eene alleraardigste worsteling, die natuurlijk met de overwinning van Zijne Majesteit eindigde. Hij zeide toen tegen sir Henry, dat deze zijn portret maar vaarwel moest zeggen, want dat hij, om de gunst van het orgineel te verwerven, gaarne de geheele wereld verzaken zou. Nu barstte hij uit in allerlei hartstochtelijke, onsamenhangende verklaringen en uitroepingen, als iemand, die eensklaps door eene hopelooze liefde wordt overmeesterd, en overlaadde den gezant met verwijten, omdat deze hem nooit eenig antwoord had gebracht op de vele hartelijke brieven, die hij geschreven had aan de Koningin, wier stilzwijgen hem zoo rampzalig maakte. Sir Henry, misschien zelf wat uit het veld geslagen door den onverwachten opgang van zijn eigen dwaas spel, antwoordde zoo goed hij kon; 'maar ik ondervond', zeide

hij, ‘dat de stomme schilderij hem beter aan het praten bracht en hartelijker maakte, dan al mijne argumenten en welsprekendheid. Dit was de uitslag van ons onderhoud; en, wanneer eindeloos herhaalde verklaringen en uiterlijke betuigingen een sterk bewijs zijn voor innerlijke genegenheid, dan is er goede kans dat de vriendschap des Konings voor Hare Majesteit in stand zal blijven; alleen vrees ik, dat de nood hem bewegen zal om, zonder veel nadenken, een of ander gewaagd verdrag met Spanje aan te gaan, hetgeen, naar ik hoop en vertrouw, Hare Majesteit nog zal kunnen voorkomen.’⁽¹⁾

Toen de Koning zich dus aanstelde bij het zien van het portret eener dame met glazige zwarte oogen, krommen neus, zwarte tanden en eene roode pruik, die nu haar vierenzestigste jaar was ingetreden, wist hij zeer goed, dat al wat hij zeide en deed, in alle bijzonderheden, aan het voorwerp van dien hartstocht door haar getrouwen gezant zou worden oververteld. Maar wat moeten de vorsten en staatslieden van dien tijd wel van Elizabeth hebben gedacht, wanneer zulke onzinnige dwaasheid dag aan dag kon worden herhaald en aangehoord, het gansche jaar door!

En de Koning wist bovendien - en hij zou er spoedig een nieuw en onwedersprekelijk bewijs van ontvangen - dat de schoone Elizabeth juist zooveel genegenheid voor hem gevoelde als hij voor haar; en dat zij evengoed in staat was, om zijne belangen aan de hare op te offeren en onbeschaamd en meedoogenloos van zijn benarden toestand partij te trekken, als de Koning van Spanje, of de hertog van Mayenne, of de Paus.

Het was Hendrik gelukt, om het grootste deel dier huilende wildernis, waarin een veertigjarige burgeroorlog zijn voorvaderlijk koninkrijk had herschapen, aan zijn gezag te onderwerpen; maar aan de beide uiterste grenzen dreigde nog steeds een groot gevaar. Calais, de sleutel der normandische poort van Frankrijk, was niet veilig; terwijl Marseille - tusschen twee zoo gevaarlijke naburen als Spanje aan de eene zijde en de republiek van Genua, de wakkere bondgenoot en dienaar van Spanje, aan de andere, ingeklemd - nog steeds in handen der Ligue was. Er werd nu door de mannen, die zich in Marseille van het gezag hadden meester gemaakt, een plan beraamd, om, met medewerking eener spaansch-genueesche vloot, onder bevel van Carlo Doria, de stad aan Filips over te leveren. Was dit gelukt, dan zou deze groote haven even goed eene spaansche bezitting zijn geworden als Barcelona of Napels; en voor Hendrik zou, vooral om de gevolgen, zulk een slag bijna onberekenbaar zijn geweest. Maar er leefde in Marseille een man, Pierre

(1) Sir Henry Umton aan de Koningin. Coucy, 3 Februari 1595/6.

Libertat geheeten, wiens voorouders dien eervollen naam hadden verworven door eene gelukkig geslaagde poging, om de kleine corsicaansche stad Calvi van de dwingelandij der Genuezen te verlossen. Pieter Libertat behoefde geene bijzondere aansporing, om, bij voorkomende gelegenheid, zijn recht op zijn naam te bewijzen. Hij verbond zich met andere mannen in Marseille, die, even als hij, een afkeer hadden van elke tyrannie, zoowel van Koningen als van priesters of republikeinen; hij knoopte in het geheim verstandhouding aan met den hertog van Guise, die van begeerte brandde om aan de zaak, die hij zoo pas omhelsd had, den een of anderen schitterenden dienst te bewijzen; toen hij dit gedaan had, wist deze stoute volksleider, juist op het geschikte oogenblik, een opstand te verwekken en de poorten van Marseille voor den hertog van Guise en zijn krijgsvolk te openen, nog eer de Ligueurs de vloot van Doria binnen de haven konden laten. Zoo werd de hoofdstad van zuidoostelijk Frankrijk gewonnen en verloren⁽¹⁾. Guise verwierf zich daardoor, en met recht, de gunst van Hendrik: want de zoon van den grooten Balafré, in wien geheel de Ligue als verpersoonlijkt was, had nu zelf aan die Ligue den doodsteek gegeven. Pierre Libertat werd consul van Marseille, kreeg brieven van adeldom en eene aanzienlijke belooning in geld. Maar zijn beste adelbrief was zijn naam, dien hij zoo schitterend gehandhaafd had.

Doch terwijl het geluk dus in het Zuiden Hendrik toelachtte, dreigde er gevaar in het Noorden. Sedert den herfst van het vorige jaar had de Koning het beleg geslagen voor La Fère, eene sterke en uit een strategisch oogpunt hoogst belangrijke vesting, die La Fère, bij een zijner gedenkwaardige veldtochten in Frankrijk, tot wapenplaats en basis zijner operatiën had gediend, en die sedert in handen van de Ligue en Spanje was gebleven. De kardinaal was nu in het veld verschenen met een leger van ruim vijftienduizend man voetvolk en drieduizend ruiters; hij stond te Valenciën; en na eenige aarzeling of hij eene poging zou wagen om La Fère te ontzetten, besloot hij liever elders eene afleiding te beproeven. In de tweede week van April trok De Rosne met vierduizend man op naar het Westen en verscheen plotseling voor Calais. De waakzame en ervaren De Gordan, die langen tijd gouverneur van Calais was geweest, was ongelukkig sedert twee jaren dood. Nog ongelukkiger was het, dat hij niet alleen zijn aanzienlijk fortuin, maar ook het gouvernement van Calais, een der belangrijkste militaire posten in Frankrijk, aan zijn neef De Vidosan had kunnen

(1) DE THOU XII 613. BOR IV 177-179.

achterlaten. Zijne administratieve en krijgskundige talenten toch had die neef niet geërfd.

Het fort Risban of Rijsbanck - dat geheel de haven bestreek en dat, zoolang het in handen der bezetting bleef, Calais bijna onneembaar maakte, daar de toevoer uit zee dan ongehinderd kon geschieden - was gaandeweg in verval geraakt. De Gordan was begonnen met dat fort weder te herstellen; maar na zijn dood had zijn neef dien arbeid gestaakt. Aan de landzijde werd de toegang tot de stad verdedigd door de brug van Nieullai. In de voorstad aan de haven lagen twee zeeuwsche vendelen, onder de kapiteins Le Gros en Dominique, die bereid waren aan het leger van den aartshertog den toegang te betwisten. Vidosan evenwel beval dat deze trouwe bondgenooten zich in de stad zouden terugtrekken.

De Rosne wilde geen oogenblik verliezen en maakte zich door eene plotselinge en voortreffelijk uitgevoerde beweging, met één slag, van het fort Rijsbanck en van de brug van Nieullai meester. Toen hij hierin geslaagd was, had hij de stad in zijne macht; na een kortstondig bombardement, gaf zij zich dan ook, op den 17den April 1596, over. Vidosan trok met zijne soldaten in de citadel terug en beloofde aan De Rosne dat, zoo binnen zes dagen geen hulp van den Koning verscheen, ook de citadel zou worden ontruimd.

Inmiddels had Hendrik, die zich te Boulogne bevond, en die op deze onverwachte ramp niet was voorbereid, koeriers naar de Nederlanden gezonden, om de hulp van de Staten-Generaal en van den stadhouder in te roepen. Maurits had zich gehaast, aan die oproeping gevolg te geven. Hij ging in persoon naar Zeeland en zond in allerijl uit de haven van Middelburg eenige schepen, met vijftien vendelen uitgelezen troepen en den noodigen voorraad van krijgs- en levensbehoeften, om eene belegering van verscheidene weken te kunnen doorstaan. Toen hij alles geregeld had, ging hij zelf aan boord van een oorlogschip, om het bevel over de expeditie op zich te nemen⁽¹⁾. Op den 17den April verscheen deze vloot voor de haven van Calais, juist nadat de stad zich had overgegeven en nog eer de vijand haar was binnengerukt. Daar geen enkel vaartuig de haven kon binnenvaren, zonder het fort Rijsbanck, dat nu in 's vijands handen was, bijkans te raken, was het onmogelijk de stad te naderen. Had de onbekwame Vidosan naar den raad der zeeuwsche officieren geluisterd, dan zou de vesting wellicht gered zijn geweest: nu was het te laat; en voor Maurits bleef, tot zijn spijt, niets anders over dan terug te keeren.

(1) BOR IV 188.

Hendrik had geen oogenblik verzuimd, om ook bij zijne engelsche bondgenooten hulp te vragen. Calais in handen van de Spanjaarden mocht wel een reden van ongerustheid zijn voor Elizabeth, die het nog niet vergeten kon, dat tot op de regeering van hare zuster deze gewichtige vesting, gedurende twee eeuwen, in de macht van Engeland was geweest. De nederlaag van den spaanschen gemaal eener engelsche Koningin had toen voor Engeland de laatste herinnering aan de veroveringen van den Zwarten Prins doen verloren gaan; en nu was de plaats andermaal in handen van Spanje gevallen: van Spanje, niet langer den bondgenoot, maar den vijand van Engeland. Het was duidelijk, dat het belang en de veiligheid van het britsche rijk niet gedoogden, dat zulk eene geduchte stelling, zoo dicht bij de poorten van Londen, in handen bleef van den machtigsten monarch der wereld, tegelijk den onverzoenlijken doodvijand van Engeland. In antwoord op Hendrik's dringende bede, werd de graaf van Essex met een leger van zesduizend man - dat volgens uitdrukkelijken last der Koningin op Zondag moest optrekken, toen alle menschen ter kerke waren - naar Dover gezonden, waar schepen in gereedheid lagen om de troepen onverwijd over het Kanaal te voeren. Intusschen vonden de staatkundige Koningin en sommigen harer raadslieden, dat zij dit gunstig oogenblik niet moesten laten voorbijgaan, om van de verlegenheid van hun geliefkoosden bondgenoot partij te trekken. Het was voorzeker wenschelijk om te beletten, dat Calais in handen van Filips zou vallen. Maar nu de stad, zonder de hulp van Elizabeth, toch voor Hendrik niet behouden kon worden, was het misschien niet minder wenschelijk, dat voortaan Elizabeth, en niet Hendrik, haar bezitten zou. Om dit den franschen Koning even begrijpelijk te maken, als het voor de engelsche Koningin duidelijk was, werd sir Robert Sidney in allerijl naar Boulogne gezonden - op hetzelfde oogenblik dat de kanonnen van De Rosne tegen het kasteel van Calais werden gericht en dat de vloot van Maurits, door de lafhartige overgaaf der stad teleurgesteld, zich van de haven verwijderde.

Op den 21sten April, des namiddags om twee uur, zette Sidney te Boulogne voet aan wal. Hendrik, die met brandend ongeduld naar tijdingen van Engeland had uitgezien en de vrees niet kon onderdrukken dat dit talmen weinig goeds voorspelde, ging zelf naar het strand den gezant te gemoet, met wien hij dadelijk in een levendig gesprek gewikkeld was. Daar er geen tijd te verliezen viel en Sidney, toen hij het schip verliet, zich dus op eenmaal tegenover den Koning geplaatst zag, kwam hij ook maar dadelijk met de vraag voor den dag, waarvoor hij over het Kanaal was gezonden. Hij verzocht den Koning dan, dat deze de stad en het kasteel van Calais aan de Koningin van Engeland

zou overgeven, zoodra hij, met hare hulp, de vesting zou hebben herwonnen. Als reden voor dezen krassen eisch voerde hij aan, dat Hare Majesteit anders niet bij machte zou zijn om de verlangde hulp te verleen. Hare onderdanen, zeide zij, zouden daartoe nooit hunne toestemming geven, dan op deze voorwaarde. Het was misschien niet de doorgaande gewoonte van de Koningin, om zooveel eerbied te toonen voor den wil des volks; maar bij deze gelegenheid gaf de onderstelde begeerte der natie haar een uitnemend voorwendsel aan de hand, om hare eigene begeerte te bevredigen. Sidney zeide ook nog, dat Hare Majesteit overtuigd was verplicht te zullen zijn - indien zij Calais niet zelve in veilige bewaring en bescherming nam - binnen vier of zes maanden andermaal te hulp te komen, ten einde de stad voor een nieuw beleg en een tweede verovering door den vijand te bewaren.

De Koning had gevreesd, dat hem een soortgelijk voorstel zou gedaan worden; hij had zich in dien zin uitgelaten tegen Calvart, den gezant der Staten, die met hem naar het strand was gegaan en hem had verlaten toen het gesprek begon. Hendrik verloor niet licht zijne bedaardheid en was niet gewoon zich ooit door zijne drift te laten medeslepen, en wel het allerm minst in zijne gesprekken met de gezanten van Engeland; maar de koude en schaamteloze zelfzucht, die uit deze mededeeling sprak, bracht hem buiten zich zelve.

Hij had nooit kunnen denken, zoo sprak hij, dat, na de herhaalde verzekeringen van Hare Majesteits genegenheid jegens hem, die nu wijlen sir Henry Umton⁽¹⁾ hem nog bij hunne laatste onderhandelingen gegeven had, Hare Majesteit op zoo onhoffelijke wijze voordeel zou trachten te trekken uit zijn ongeluk. Hij was, zoo ging hij voort, naar Boulogne gekomen, in vertrouwen op de stellige belofte, hem van wege den graaf van Essex gedaan, dat deze hem met zeven of achtduizend man zou bijstaan om Calais te herwinnen. Ook wanneer hij hierin niet slaagde - hoewel zijne eigene reputatie meer schade lijden zou, indien de stad aldus voor zijn oogen genomen werd, dan wanneer dit in zijn afwezendheid wa geschied - zou hij toch nog honderdmaal liever zich het verlies der stad getroosten, dan haar te helpen op zulke vernederende en onteerende voorwaarden. In den grond der zaak, zeide hij, was het verlies van Calais voor de Koningin van nog meer gewicht dan voor hem. Het grootste nadeel zou voor hem gelegen zijn in het afbreken der gemakkelijke en geregelde gemeenschap, die hij

(1) Sir Henry Umton was in Frankrijk gestorven, korten tijd na het hierboven verhaalde gesprek met Hendrik IV. - VAN METEREN, 371.

door middel van deze stad met zijne naburen en voornamelijk met Hare Majesteit onderhield. Maar nu het bleek, dat hare vriendschap voor hem zoo luttel was, dat zij er geen bezwaar in vond, om haar voordeel te doen met zijn ongeluk en zijne schande - nu zou het voor hem beter zijn, hare vriendschap geheel op te geven en met andere, trouwer en eerlijker vrienden nadere betrekkingen aan te knoopen. En moest het tot het uiterste komen, dan twijfelde hij er niet aan, of hij zou - zijnde wat hij nu was, en niet wat hij placht te zijn - in staat wezen, eene aannemelijke schikking met den Koning van Spanje te treffen. Hij was bereid Calais te redden, met opoffering van zijn eigen leven; bereid het in eigen persoon te herwinnen en dit niet aan een zijner krijgsoversten over te laten; maar als hij dat gedaan had, was hij niet gezind om - ten koste zijner reputatie naar buiten en met zoo groot gevaar voor onlusten binnenslands - de stad aan Hare Majesteit of aan iemand anders over te geven. Veel liever zou hij zien, dat zij den Spanjaarden in handen viel.

Terwijl Hendrik zoo rondweg en met vuur zijne meening uitsprak over het onhebbelijk voorstel, hem in naam der Koningin gedaan, steeg Sidney van schaamte het bloed naar de wangen en durfde hij den Koning niet aanzien⁽¹⁾. Hij trachtte daarop zijn eisch wat te temperen en gaf, in tamelijk verwarde bewoordingen, te verstaan, dat Hare Majesteit misschien tevreden zou zijn, indien Calais haar gedurende haar leven werd afgestaan; en toen ook dit gladweg werd afgeslagen, stelde hij voor, de stad voor een jaar in pand te geven. Maar naarmate het erbarmelijk karakter van deze gansche onderhandeling meer aan het licht kwam, steeg ook de verontwaardiging des Konings; en hij ging voort met bittere verwijten tegen de Koningin, die, terwijl zij zelve geen kinderen of bekende erfgenamen had, er toch geen bezwaar in vond, om eeuwige schande over hem te brengen en de ontevredenheid zijner onderdanen op te wekken, enkel ter wille van een voorbijgaande winst voor haar zelve. Tot dien prijs, herhaalde hij, wenschte hij Harer Majesteits vriendschap niet te koopen.

Na deze eerste uitbarsting van drift, nam het gesprek weldra eene vriendschappelijker wending. De engelsche gezant verzekerde den Koning, dat hij in elk geval tegen den eerstvolgenden Donderdag op de komst van Essex met achtduizend man rekenen kon, om hem bij het ontzet der citadel behulpzaam te zijn, ondanks het antwoord, dat hij op het verzoek van Hare Majesteit gegeven had.

(1) Deur dewelke (propoosten) S.M. den voors. Ambassadeur soo schaemroot maecte, dat hij (soo S. M^t. my gheseyt heeft) S.M. niet in 't aensicht dorste te sien' enz - Depêche van Calvart, bij VAN DEVENTER, II. 106.

Verder gaf hij zijn vurigen wensch te kennen, dat de Koning in persoon te Dover een bezoek zou gaan afleggen bij de Koningin, die zich zeker gaarne daarheen begeven zou om hem te ontvangen, zoodra Calais in veiligheid zou zijn. Hierop antwoordde de Koning zeer beleefd, 'dat sulx was eene van de zaecken ter werelt, die hij in meeste affectie hadde.' De gezant betuigde, dat Hare Majesteit zulk een bezoek als een bijzondere eer en gunst zou beschouwen. Zij had verklaard, dat zij met te meer blijmoedigheid deze wereld verlaten zou, wanneer dit God mocht believen, als zij twee uren met Zijne Majesteit had gesproken.

Toen Sidney afscheid nam, verzekerde hij nogmaals dat de troepen onder Essex aanstaanden Donderdag voor Calais zouden verschijnen en dat zij reeds op weg waren naar de kust; waarschijnlijk vergetende, dat hij, overeenkomstig den last der Koningin, bij den aanvang van het gesprek verklaard had, dat de troepen niet zouden oprukken, voor dat de Koning een gunstig antwoord op haar voorstel gegeven had.

Hendrik begaf zich daarop naar zijn hoofdkwartier, ten einde een brief met de noodige inlichtingen te schrijven aan De Sancy, zijn gezant in Engeland, die nog niet door de Koningin was ontvangen geworden, en die volstrekt onbekend was met de zending van Sidney en de boodschap die deze had over te brengen.

Terwijl de Koning hiermede bezig was, bleef de engelsche gezant in gezelschap van Calvart, die, hoewel zonder vrucht, van hem den uitslag poogde te vernemen van het onderhoud, dat juist had plaats gegrepen. De nederlandsche diplomaat was ongetwijfeld een bekwaam man in zijn vak: toch kon hij Sidney niet aan het praten brengen; maar zoodra de gezant der Koningin weder aan boord en op zijne terugreis was - nog geen volle drie uren na zijne komst te Boulogne - kreeg Calvart uit des Konings eigen mond een uitvoerig verslag van de geheele samenspraak.⁽¹⁾

Hendrik was onuitputtelijk in zijne betuigingen van dankbaarheid aan de Staten-Generaal der republiek voor hunne spoedige en onbekrompen hulp; en hij vergeleek het gedrag van prins Maurits - die, als een echt ridder, in persoon was toegesnelde om hem te helpen - met het eindeloos bieden en loven en talmen van de baatzuchtige Koningin. Hij zond bovendien een bode, om in het bijzonder zijn dank aan den prins te betuigen, en gaf aan Calvart zijn wensch te kennen, dat de Staten genegen mochten zijn om nogmaals hunne troepen naar de belegerde stad te zenden, en wel onder aanvoering van Maurits,

(1) Calvart's brief van 22 April 1596, waarin dit merkwaardig gesprek wordt verhaald, is in zijn geheel te vinden bij VAN DEVENTER, II. 105-110.

wiens tegenwoordigheid alleen hij meer op prijs stelde, dan eene hulpbende van vierduizend man.

Maar het was te laat. De zes dagen gingen snel voorbij. De gouverneur van Boulogne, Campagnol, wist, op Hendrik's bevel, in den nacht van den 22sten April eene versterking van twee- à driehonderd man binnen het kasteel van Calais te voeren. Deze kleine, dappere, trouwe schaar baande zich, gedurende de eb, een weg over het lage strand tusschen het fort Rijsbanck en de zee. Nu eens tot den hals door het water wadende, dan weder zwemmende en gedurende het grootste gedeelte van hun gevaarlijken tocht zoo dicht langs het fort voortgaande, dat zij bijkans aan de kanonnen raakten, slaagden de moedige krijgers er in om binnen de citadel te komen - nog juist bij tijds, om den volgenden dag met het overige der bezetting vermoord te worden. Want zoodra de poorten van het kasteel zich achter deze handvol manschappen gesloten hadden, hoewel overigens de stand van zaken volkomen dezelfde was gebleven, verklaarde de zwakke en onbezonnen Vidosan, dat de versterking, waarvan in de overeenkomst met De Rosne was gesproken, nu gekomen was, zoodat hij de vijandelikheden zou hervatten. Dadelijk begon hij dan ook op de stad te schieten, waardoor een schildwacht werd gedood. De Rosne, woedend over dit verbreken van het gegeven woord, opende van zijn kant onmiddellijk een hevig vuur tegen de niet zeer sterke muren van het kasteel. Bij de kanonnade, die nu volgde, liep de prins van Oranje, die De Rosne naar het beleg vergezeld had, groot gevaar, zijn leven te verliezen. Een kanonskogel uit het kasteel verbrijzelde de hoofden van twee Spanjaarden in zijne nabijheid, zoodat het bloed en de hersenen op zijne kleederen spatten. Men drong bij hem aan, dat hij zich verwijderen zou; maar hij antwoordde, dat hij van eene te goede familie was om bevreesd te zijn. Zijn moed was zeker prijselijk; maar het schijnt niet in hem opgekomen te zijn, dat de plaats van den zoon zijns vaders niet was aan de zijde van den veldheer, die het werk deed van zijns vaders moordenaar. Terwijl zijn broeder Maurits met een vloot van twintig nederlandsche oorlogschepen vergeefs trachtte, Calais uit de handen van den spaanschen Koning te redden, was Filips Willem van Nassau, als een kalm en tevreden toeschouwer, getuige van de wanhopige en vruchteloze pogingen ter verdediging. - Nu werd bevel gegeven tot den storm. De eerste aanval werd terug geslagen, voornamelijk door de zeeuwsche soldaten, die in de bres vochten tot de meesten hunner gesneuveld of gewond waren; hunne hoplieden Le Gros en Dominique werden beiden gedood. Een tweede aanval slaagde beter: het kasteel werd ingenomen en de gansche bezetting, met uitzondering van de overgebleven Hollanders en Zeeuwen, over de kling gejaagd. De Vidosan

sneuvelde. Zoo was Calais dan andermaal een spaansche stad en werd zij bij de gehoorzame Vlaamsche Provinciën ingelijfd. De vijfduizend menschen, zoo soldaten als burgers, die in het kasteel eene wijkplaats hadden gezocht, werden allen of gedood of gevangelijk weggevoerd⁽¹⁾.

De overgang van deze zoo gewichtige maritieme stelling in de macht der spaansche Vlamingen was bijna even noodlottig voor de Republiek, als vernederend voor Frankrijk en gevaarlijk voor Engeland. Sedert lang reeds was het naburige Duinkerken een echt rooversnest, van waar onophoudelijk, bij dag en bij nacht, kleine snelzeilende schepen uitvoeren, om jacht te maken op den koophandel van alle volken zonder onderscheid. Deze kapers vroegen noch gaven kwartier; na de door hen genomen schepen te hebben leeggeplunderd, lieten zij ze meestal weer op zee afdrijven, met de matrozen op het dek gespijkerd of aan het want vastgeketend, terwijl de officieren, op hoop van losprijs, gevangen worden gehouden. Wanneer zij de schepen zelven gebruiken wilden, werd de bemanning zonder onderscheid over boord geworpen; terwijl, aan den anderen kant, de kapers zelden aarzelden hun eigen vaartuig in de lucht te doen springen, wanneer zij geen kans zagen aan de overmacht te ontkomen. Werden zij gevangen genomen, dan was hun doodvonnis onherroepelijk geveld; nog niet lang geleden was een dezer kaperschepen te Rotterdam binnengebracht en de geheele bemanning, ten getale van vierenvestig, op den dag der aankomst opgehangen; terwijl ongeveer vijfentwintig schippers van koopvaardijvaartuigen, die door de roovers gevangen werden gehouden, daardoor hunne vrijheid herkregen⁽²⁾. En nu dreigde Calais een tweede en nog gevaarlijker roofnest dan Duinkerken te worden.

Ondanks dit voor de drie bondgenooten ongelukkige begin van den oorlog, besloot men toch voortgang te maken met eene belangrijke onderneming, waarvan het plan door Engeland en de Republiek was ontworpen. Met het oog daarop, liet de Koningin voor het oogenblik hare lastige vorderingen, tot terugbetaling van hetgeen zij gedurende de laatste tien jaren aan de Staten had voorgeschooten, rusten. En werkelijk was het de Republiek nooit moeilijker gevallen dan op dat oogenblik, om buitengewone uitgaven te doen. Het jaar 1595 was niet voordeelig geweest. Niettegenstaande den zoo merkwaardigen algemeenen vooruitgang in handel en nijverheid, ja op ieder gebied van nationale welvaart en ontwikkeling, was er toch in den laatsten

(1) BOR IV. 184-188. DE THOU XII. 631-637. VAN METEREN 369. 370. BENTIVOGLIO 439. 440. COLOMA 211-217. - Albert aan Filips, 24 April 1596 (Archieven van Simancas M.S.)

(2) BOR, IV. 50, 129, 152. VAN METEREN. REYD.

tijd, door een samenloop van buitengewone omstandigheden, een schijnbare teruggang geweest⁽¹⁾; daar kwam bij, dat in het Noorden van Europa de oogst was mislukt. In Holland, waar bijna geen koren was gegroeid, en dat toch de korenschuur der halve wereld was, waren de prijzen van het graan verdriedubbeld. Een last rogge, dat gewoonlijk niet meer dan vijftig goudgulden waard was, werd nu voor honderdvijftig goudgulden verkocht, terwijl ook andere levensmiddelen even hoog in prijs waren. Aan den anderen kant klommen de oorlogskosten gestadig: voor dit jaar werden zij op vijfmillioen gulden vastgesteld. De Staten, en die van Holland in het bijzonder, deinsden nooit terug voor het heffen van nieuwe lasten. De Republiek had geene andere inkomsten, dan hetgeen de verschillende provinciën goedvonden van hare ingezetenen te heffen, ter voldoening van de quota's, haar door de Staten-Generaal opgelegd; maar deze leemte in de staathuishouding deed zich niet merkbaar gevoelen, zoo lang de geestdrift voor den krijg onverzwakt bleef. De Nederlanders wisten zeer goed, dat er voor hen geen vrijheid bestond zonder krijg, geen krijg zonder leger, geen leger zonder soldij en geen soldij zonder belasting; en hoewel tegen het einde van deze eeuw de belastingen zoo hoog waren dat zij, om met een scherpzinnigen opmerker, kardinaal Bentivoglio, nuntius te Brussel, te spreken, nauwelijks hooger konden gedacht worden - zoo werden zij toch, naar de getuigenis van dienzelfden staatsman, zonder aarzeling ingevorderd en door het volk zonder morren betaald⁽²⁾. Gedurende dit en het volgende jaar verhoogden de Staten van Holland - wier aandeel somtijds vijftig percent beliep van de gezamenlijke contributiën van de Vereenigde Provinciën, en die altijd een heilzaam voorbeeld in het uitschrijven van belastingen gaven - de inkomende rechten en alle in de provincie geheven schattingen met een achtste en voerden zij tevens eene nieuwe belasting in op artikelen van weelde, als fluweel, goudlaken en satijn, pleidooien en processen. Ook de stijfsel werd eene zeer aanzienlijke bron van inkomsten. Met den snel wassenden voorspoed des lands, was ook de weelde hand over hand toegenomen; en even als in alle tijden en in alle landen der wereld, waarvan de historie melding maakt, zoo onderscheidde zich ook nu in Holland de vrouwelijke kleederdracht door buitensporigheid en zeer dikwijls door smakeloosheid. In een land, waar, nog vóór dat de leer der volkssouvereiniteit in eenige streek der wereld door de meest speculatieve theoretici was uitgedacht, reeds ten aanschouwe van geheel

(1) REYD 300.

(2) BENTIVOGLIO, Relazione delle Provincie Unité.

Europa zeer krachtige en handtastelijke proeven van democratie waren geleverd geworden; in een land, waar, eeuwen lang vóór dat iemand van eene staathuishoudkundige wetenschap droomde, de beginselen van vrijen handel op groote schaal waren toegepast geworden door republikeinsche kooplieden, die, als bij instinct, in verschillende richtingen de banden verscheurden, waarmede monarchen en oligarchen, gilden en corporatiën, de bewegingen van handel en nijverheid hadden belemmerd - in zulk een land was het vrij natuurlijk, dat ook de mode in verzet kwam tegen allen dwang en iedere beperking. De eerzame burgervrouwen van Middelburg en Enkhuizen eischten voor zich zelve het recht, om zich even bespottelijk uit te dossen als Koningin Elizabeth in al hare heerlijkheid. Wetten tegen de weelde behoorden ook tot de verkeerdheden der feodale dwingelandij en raakten dan ook, als zoodanig, allengs in vergetelheid op den vrijen grond der Nederlanden. Streng zedemeesters hieven klachten aan over de schrikwekkende toeneming van onvruchtbare verteeringsen en overdaad. Vroeger werd de stijfsel vervaardigd van den afval, die bij het bakken van het koren overschoot, maar nu bezigden de stijfelmakers daarvoor bloem van meel, en wel in zulke hoeveelheid, dat daarmede groote steden konden worden gevoed. In het dorp Wormer gebruikten de stijfelmakers ongeveer dertig last tarwe per week. Op deze wijze kon een welgestelde koopmansvrouw, in groot toilet, het brood voor een gansch kerspel op haar ruimen boezem dragen. Een enkele stijfsel-fabriekant te Amsterdam had drie last tarwe in de week nodig. Zoo groot was de aanvraag en behoefte voor het stijven en opmaken der kolossale kragen en lubben, der wonderbaarlijke hoofdtooisels, van het zoogenaamde speldenwerk, de borstlappen en linten, zonder welke geen fatsoenlijke vrouw kon uitgaan om op de markt hare dagelijksche inkoop van boter en eieren te doen.

‘Godt wil ons behoeden’, zoo roept een geschiedschrijver dier dagen uit, wien de stijfsel-quaestie zeer ter harte scheen te gaan: ‘Godt wil ons behoeden voor verdere weelde ende misbruyck van zijnen segen ende gaeven, opdat die straffen van Jeroboam, die kort nae Salomons gheluckighe Rijck, ende nae de goldtschepen van Ophir volghden, ons niet overkomen.’⁽¹⁾

De Staten van Holland, die niet - als zoo vaak gebeurde - de voorschriften der zedeleer verwarden met de beginselen der staathuishoudkunde, lieten zich echter niet bewegen, om, uit vrees voor de straffen van Jeroboam, het gebruik van stijfsel te verbieden.

(1) REYD 351.

Zij bepaalden er zich toe, op dit artikel een recht te heffen van een stuiver per pond of ongeveer een vijfde der waarde; en dit was een beter middel om den Staat te dienen, dan door het volk te verkorten in zijne vrijheid om zich naar verkiezing te kleeden. Inmiddels mochten de predikanten van den kansel uitvaren tegen de zondige weelde van gesteven lubben en kragen en hoofdtooisels en hunne schoone hoorderessen dreigen met den aanstaanden toorn, met hetzelfde gevolg, dat dergelijke vertoogen en vermaningen doorgaans hebben.

Men was in de provinciën niet geheel gerust geweest over de geheime plannen der Koningin; en dat vooral sedert de Staten zich buiten machte hadden verklaard, om aan haar eisch tot terugbetaling volledig te voldoen. Spaansche zendelingen hadden ijverig allerlei lasterlijke geruchten uitgestrooid, zoo als: dat Hare Majesteit op het punt stond in het geheim vrede met Filips te sluiten en dat zij met het plan omging om de pandsteden aan den Koning in handen te geven. De regeering hechtte weinig waarde aan zulke berichten; maar toch was het natuurlijk, dat de gezant Caron, die hoorde hoe deze geruchten zoowel in Engeland als in de provinciën telkens en telkens terugkeerden, zich daarover ongerust maakte. Hij had op zekeren dag over deze zaak een uitvoerig gesprek met den graaf van Essex; want men moet niet vergeten, dat Leicester in vroeger tijd met alle macht er naar gestreefd had, om zich niet alleen van de pandsteden, maar ook van Leiden meester te maken, ten einde aldus het geheele land onder zijne heerschappij te brengen. Essex was ten hoogste verontwaardigd en liet zich met zijne gewone heftigheid uit. Hij zou, zoo zwoer hij - indien Hare Majesteit van God verlaten werd en haar eigen glorie zoo ver wilde vergeten, dat zij, door kwaden raad verleid, er aan zou denken om een tractaat met den Koning van Spanje aan te gaan, zonder medeweten van de Staten en om hen te bedriegen - de zaak zoo openbaar maken en zich daar zoodanig tegenstellen, dat hij aan de gansche wereld zou toonen dat zijne ziel en zijn hart geheel vreemd waren aan zulk een kwaden raad, dien men aan zijne Vorstin mocht gegeven hebben⁽¹⁾. Het gesprek werd tusschen Caron en Essex nog een poos op dien toon voortgezet; en hoewel de gezant hem dringend verzocht dit niet te doen, ging de graaf - die juist geen meester was in de kunst om zijne gedachten te verbergen, en die vermoedde dat Burleigh zich opnieuw, zoo als reeds vroeger meermalen was geschied, met geheime agenten van Filips had afgegeven -

(1) Brief van Caron, 3 December 1595, bij BOR IV. 150. 151.

de geheele zaak dadelijk aan de Koningin vertellen. Den volgenden dag deed Essex Caron uitnoodigen om bij hem het middagmaal te gebruiken en vervolgens met hem naar de Koningin te gaan. Dit geschiedde; en zoodra de gezant der Staten bij haar was toegelaten, begon Hare Majesteit dadelijk over de zaak te spreken. Zij had gehoord, zeide zij, dat dergelijke geruchten in de provinciën werden uitgestrooid, en zij toonde zich daarover ten hoogste verontwaardigd en ontevreden. Als naar gewoonte, liet zij het daarbij niet aan eeden en heftige betuigingen ontbreken; zij verklaarde, dat zij liever wenschte nooit geboren te zijn, dan zulk eene ongelukkige Vorstin te wezen, als deze vertelsels haar maakten. De geschiedboeken van Engeland, zeide zij, zouden nooit zulke valsheid van haar vermelden; zij kon wel beter en eerlijker middel vinden om vrede te maken, wanneer zij daartoe gezind was, dan door steden en vestingen over te leveren, die haar zoo eenvoudig en met zulk een vertrouwen in handen waren gesteld, en die zij hoopte even eerlijk terug te geven, als zij haar ter bewaring toevertrouwd waren. Zij verzocht Caron, de Staten-Generaal hiervan de verzekering te geven, en verklaarde dat zij nooit, sinds zij troepen naar Vlaanderen had gezonden, had willen luisteren naar hen, die haar onder de hand dergelijke voorstellen hadden gedaan. Zij wist, dat kardinaal Albert voorstellen zou doen, en dat hij verlangde, zoowel den Koning van Frankrijk als haar zelve tot den vrede met Spanje te bewegen; maar zij beloofde den gezant voor God, dat zij het hem dadelijk zou doen weten, zoodra zij die voorstellen kende.

De groote Koningin voegde daar nog veel bij, met hare gewone heftigheid en herhaalde eedzweringen; en de republikeinsche gezant, tegen wien zij bij deze gelegenheid zeer vriendelijk was, moest wel aan hare oprechtheid gelooven. Maar de herinnering aan de zonderlinge onderhandelingen, tusschen de ministers der Koningin en de agenten van Alexander Farnèse gevoerd, en waardoor indertijd de aandacht van de Armada was afgeleid, leefde nog bij iederen nederlandschen staatsman en had een kiem van achterdocht in het gemoed achtergelaten. ‘Ik betrouwe in God,’ zeide Caron, ‘dat Hij haar nooit zoo verre zal verlaten van haar het tegenovergestelde te laten doen van hetgeen zij nu met zooveel levendigheid betuigt. Want ik voorwaar, indien het anders geviel - hetgeen God verhoede - zou meenen, dat God ook op haar en haar volk zulke straffen zou zenden, dat andere Vorsten zich daaraan zouden bespiegelen, indien zij ook zulke eeden en beloften mochten doen, zonder daartoe genoodzaakt of verplicht te zijn. Ik heb ook goedgevonden UEd. dit alles te melden; want zoo ik somtijds bij mij zelve daarover ongerust worde, zoo meen ik, dat zulks ook bij mijne vrienden

daar ginds het geval is. Doch hoe ik het maak, en hoe ik hier op de haag kloppe, zoo kan ik hier anders geen bescheid vernemen, dan wat UEd. door dit bericht zal zien.’

Men was overeengekomen, dat de Koningin voor een tijd hare vorderingen tot terugbetaling zou laten rusten. Volgens het tractaat van 1585 zou de terugbetaling der voorgesloten gelden eerst plaats hebben na het sluiten van den vrede tusschen Spanje en de provinciën; maar Elizabeth kwam telkens en telkens op haar eisch terug, bewerende dat de Staten nu een dragelijken vrede treffen konden, indien zij maar wilden. Thans echter had zij verklaard, daarop vooreerst niet verder te zullen aandringen, mits de Republiek zich verbond tot het leveren van vierentwintig oorlogschepen en vier transportschepen, voor eene voorgenomen expeditie naar de spaansche kust. Van deze oorlogschepen moesten er acht van vierhonderd, acht van driehonderd en acht van tweehonderd ton zijn; de uitrusting van al deze schepen te zamen, voor een tocht van vijf maanden, werd geraamd op f 512 796⁽¹⁾.

Ondanks de teleurstelling wegens het verlies van Calais, dat de Staten naar hun vermogen hadden getracht te voorkomen, vertrok toch de hollandsche vloot, onder den admiraal Johan van Duivenvoorde, heer van Warmond, en de vice admiraals Jan Gerbrantse en Cornelis Leusen, voor het einde van April naar Plymouth, om met de engelsche bondgenooten den tocht te aanvaarden. Er waren aan boord der schepen drieduizend hollandsche en zeeuwsche matrozen, de beste zeelieden der wereld, en tweeduizend tweehonderd uitgezochte veteranen uit de garnizoenen in Nederland. Deze laatste troepen waren Engelschen; maar zij maakten deel uit van het leger der Staten, dat uit Nederlanders, Duitschers, Walen, Schotten en Ieren bestond; en het was van de zijde der republikeinsche regeering geene verplichting maar een goedheid, dat zij deze hulptroepen vergunde aan den tocht deel te nemen. Volgens het verdrag, was de Koningin evenmin bevoegd, om deze compagniën naar Spanje te zenden, als om ze in Ierland te gebruiken tegen Tyr Owen; terwijl het daarenboven juist op dit oogenblik, nu de kardinaal-aartshertog in Vlaanderen een sterker een beter bezoldigd leger tot zijne beschikking had, dan sedert jaren in de provinciën was gezien, voor de Staten eene hoogst gewaagde onderneming was, om een zoo belangrijk deel van hunne land- en zeemacht op een verren krijgstoht weg te zenden. Ook was het voor hen een wezenlijk verlies, dat zij gedurende den ganschen zomer een dapperen en ervaren bevelhebber, sir Francis Vere, zouden

(1) BOR IV. 148. 182. 191.

moeten missen: hem, den bekwaamsten van alle hoofdofficieren, met uitzondering van Willem Lodewijk, die Maurits ter zijde stonden. Toch moest Vere het bevel op zich nemen over deze engelsche hulptroepen, die naar de kust van Spanje werden gezonden, op hetzelfde oogenblik, dat het republikeinsche leger zijne winterkwartieren had moeten verlaten en weder in het veld verschijnen. Het gevolg van deze vermindering hunner krijgsmacht en van deze buitengewone uitputting hunner geldmiddelen was, dat de Staten in het loopende jaar geen leger in het veld konden brengen en niets tegen den vijand konden ondernemen.

De Koningin schreef een zeer hartelijken brief van dankzegging aan admiraal Van Warmond, voor den spoed en het beleid, waarmede hij zijne vloot naar de bepaalde verzamelplaats had gevoerd; en nu roerden zich alle handen in de engelsche havens, ter voltooiing der voorbereidselen tot den belangwekkenden tocht, waartoe de regeering besloten had. Nooit, gedurende Filips' leven, noch ook sinds vele jaren voor zijne geboorte, had de vijand den spaanschen grond betreden, behalve bij de vluchtige landing te Coruña in 1590; en hoewel sir Francis Drake tien jaar vroeger den Koning heftig genoeg bestookt had, en hoewel nog onlangs door Essex en Vere eene landing op de kust van Portugal was beproefd, zoo was toch de tegenwoordige onderneming op grooter schaal ontworpen en beloofde schitterender uitkomst, dan eenige vorige. In een tijd, toen de grenzen tusschen land- en zeedienst, tusschen geregelde troepen en vrijwilligers, tusschen openbaren oorlog en private vrijbuitelij, tusschen ridderlijke avonturiers en gewone kapers niet zeer zuiver getrokken en streng gehandhaafd werden - in zulk een tijd, kon er moeilijk iets bedacht worden, opwekkender voor avontuurlijke gemoederen, uitlokkender voor de verbeelding van allen, die den Paus en Filips haatten, die van vechten en buitmaken hielden en de Koningin liefhadden, dan juist zulk een inval in Spanje.

Het werd bovendien tijd, om het bezoek der Armada met een tegenbezoek te beantwoorden. Sommigen der oude zeekoningen waren reeds van het tooneel afgetreden. Drake en Hawkins, die krachtige vrijbuitersfiguren, waren onlangs in West Indië gestorven; en ook de kloeke sir Roger Williams had de wereld verlaten, waar hij zich zoo dapper geroerd had, en liet de nakomelingschap een klassiek verhaal van een leven, in bijna vijftigjarigen onafgebroken krijg doorgebracht: een verhaal, dat men bijkans meenen zou dat in den zadel geschreven werd. Maar de geniale, dappere, onhandelbare, roekeloze, betooverende romanheld, de graaf van Essex - in jaren nog schier een jongeling, hoewel reeds in den oorlog een oudgediende - stond op het toppunt van gunst en roem: hij zou het bevel voeren over de nu te Ply-

mouth vergaderde troepen. En naast zich had hij dien anderen roover - zoo als de Spanjaarden hem noemden⁽¹⁾ - die andere bekoorlijke en heldhaftige figuur in Englands bontgeschakeerde historie van ridderlijke grootheid en misdaad, een man, evenzeer uitmuntende in de beoefening der schoone kunsten als in de behandeling der wapenen, in staatkunde, wetenschap, letterkunde; toegerust met vele der gaven, waardoor menschen hun land en hun tijd beroemd maken; een man, wiens naam reeds prijkte in de gedenkrollen van Englands onsterfelijken roem, en wiens tragisch uiteinde dat rijk tot onuitwischbare schande zou zijn: Raleigh, de soldaat, de zeeman, de geleerde, de staatsman, de dichter, de geschiedschrijver, de ontdekker van nieuwe landen, de stichter van nog ongebooren rijken; ook hij was tegenwoordig en hielp de eenigszins verwarde elementen ordenen, waaruit de voornaamste engelsch-nederlandsche krijgsmacht, die in dit jaar het spaansche wereldrijk zou aantasten, was samengesteld.

En wederom kan ik niet nalaten te wijzen op de betrekkelijk geringe middelen, zoowel in gehalte als in aantal, waarover het talent en de rustelooze energie der twee groote protestantsche mogendheden, het koninkrijk en de republiek, te beschikken hadden. Hun strijd tegen het overmachtige rijk, dat er zoo hardnekkig naar streefde de vijfde wereldmonarchie te worden, werd te land en ter zee gevoerd met legers, wier gezamenlijk aantal manschappen nauwelijks dat van de dooden en gewonden in een enkelen hedendaagschen veldslag zou overtreffen; met schepen, van zoo geringe beteekenis, dat eene gansche vloot daarvan, in weinige oogenblikken, door een half dozijn onzer moderne zeebatterijen zou worden vernield; met wapens, die in de oogen der krijgslieden van onzen tijd kinderspeelgoed zouden gelijken. Met zulke armzalige werktuigen werd, voor drie eeuwen, om de heerschappij der wereld gestreden. Indien de wetenschap, die toch reeds, in vergelijking met vroeger, in die eeuw reuzenschreden had gedaan, hare toekomstige wonderen had kunnen onthullen en hare geduchte krachten ter beschikking stellen van de despotische macht, die de gansche Christenheid onder hare voeten zocht te vertreden - hoe noodlottig zou wellicht de uitkomst voor de menschheid zijn geweest! Terwijl op zedelijk gebied weinig nieuwe waarheden worden ontdekt, is de demon Verstand steeds aan den arbeid en weet van geene vermoeienis en is nooit tevreden, zoo lang hem nog iets te vragen overblijft aan het oneindige onbekende.

(1) 'Otro corsario llamado *Guaterral*,' zegt de geschiedschrijver HERRERA, die aldus de doop- en geslachtsnamen van sir Walter Raleigh tot één samensmelt. III. 585.

Maar de zedelijke waarheid blijft onveranderd dezelfde en breidt langzaam, eeuw aan eeuw, haren invloed tragsgewijze uit; en het is alleen door onderwerping aan hare eenvoudige en eeuwige geboden, dat volken, zoo goed als individuen, levenskracht en gezondheid bewaren kunnen. In den nimmer eindigenden strijd tusschen recht en onrecht, tusschen vrijheid en dwingelandij, heeft het kwade dit voordeel, dat het met groote snelheid en gemakkelijkerheid allerlei vormen aanneemt. Men heeft naar waarheid gezegd, dat voortdurende waakzaamheid de voorwaarde is der vrijheid. De richting van onzen tijd, gesteund en voortgedreven door wetenschappelijke ontdekkingen en hare veelvuldige toepassing op het practische leven, voert blijkbaar naar politieke vereeniging en samensmelting, naar de oplossing van kleine staten in groote: juist als scheiding en zelfstandige afzondering de karakteristieke trek was der middeleeuwen. Het denkbeeld van Karel de Groote, om Europa tot één rijk te vereenigen, was een schitterende droom en moest mislukken omdat de krachten, die de maatschappij drongen tot plaatselijke en geleidelijke herstelling en wederoprichting rondom vele verschillende middelpunten, door de middelen, die de Keizer te zijner beschikking had, niet konden worden vernietigd of zelfs in hare werking gestuit. De poging, die Filips acht eeuwen later beproefde om eene algemeene monarchie te grondvesten, was evenzeer ijdel, hoewel hij over stoffelijke middelen kon beschikken, die, in de handen van Karel de Groote, misschien de verwezenlijking van diens droom mogelijk zouden hebben gemaakt. Toch was die poging ijdel, omdat de steeds helderder ontwakende geest des tijds godsdienstige, staatkundige en handels-vrijheid eischte: en dat in veel sterker mate, dan zij die toen leefden zelve wel vermoedden. Eene aanzienlijke republiek was, als het ware onwillekeurig, door den drang der omstandigheden geboren geworden, bijna zonder zelve te weten dat zij eene republiek was en zelfs tegen den wensch van velen dergenen, die haar lot in handen hadden. En deze republiek zag zich in onophoudelijke aanraking geplaatst met twee monarchen, beiden despoten in hun hart en van twijfelachtige of zeer lauwe godsdienstige overtuiging; en toch beiden geroepen om over volken te regeeren, in wier hart de liefde voor de vrijheid woonde. Zoo bleef de vrijheid voor de wereld bewaard; maar de menschelijke ontwikkeling mag, naar het schijnt, nooit de rechte, doch moet steeds de kronkelende lijn volgen; en daarom is het voor den oppervlakkigen beschouwer, die het geheel der dingen uit het oog verliest, dikwijls zoo onbegrijpelijk, hoe het Calvinisme - dat toch ontegenzeggelijk de harde schors was, waarin de kiem der ware vrijheid, voor verschillende volken en in verschillende

tijdperken, werd bewaard - zoo vaak in dwingelandij kon ontaarden. En toch, ondanks den brandstapel van Servet te Genève en de galg van Mary Dyer te Boston, is het ontwijfelbaar zeker, dat Frankrijk, Engeland, Nederland en Amerika, een groot deel der staatkundige vrijheid, welke dien landen in verschillende mate ten deel viel, te danken hebben aan het Calvinisme. Het is mogelijk, dat gansche volken, eeuwen lang, het denkbeeld aannemen van ééne onfeilbare kerk, hoe tyranniek die kerk soms wezen mag; maar zoodra eenmaal is aangenomen, dat er verschillende kerken kunnen zijn en dat de staat kan gescheiden worden van de kerk, wordt het denkbeeld van gezag en onfeilbaarheid weldra bespottelijk: een bloot uitvindsel van politieke of deftige kwakzalverij, om de onwetenden en onnadenkenden te misleiden.

En nu maakten dan Essex, Raleigh en Howard, Vere, Warmond en Nassau zich gereed, om in zijn eigen land den despoot te bestoken, die in de stilte van zijn kabinet plannen smeedde om ook Engeland, Schotland, Ierland, Frankrijk, de Nederlandsche Republiek en het Deutsche Rijk te voegen bij de koninkrijken van Spanje, Portugal, Napels en Milaan en Oost- en West-Indië, waarover hij reeds den scepter zwaaide.

De vloot bestond uit zevenenvijftig oorlogschepen, waaronder de vierentwintig schepen der Staten, onder den admiraal van Warmond, met drieduizend hollandsche en zeeuwsche matrozen bemand. Behalve de matrozen, waren er neg zesduizend man landingstroepen aan boord, daaronder begrepen de engelsche veteranen uit de Nederlanden onder sir Francis Vere. Tot de vloot behoorden ook vijftig transportschepen, met ammunitie en levensmiddelen geladen. Aan het hoofd der geheele expeditie stonden de lord opper-admiraal Howard, die over de vloot, en de graaf van Essex, die over het krijgsvolk bevel voerde: de een onafhankelijk van den ander. Een aantal adellijke vrijwilligers, zoo uit Engeland als uit de Republiek, namen aan den tocht deel, waaronder, behalve de reeds genoemden: lord Thomas Howard, de zoon van den hertog van Norfolk; sir John Wingfield, die het bevel had gevoerd te Geertruidenberg toen die stad zoo verraderlijk aan Parma werd overgeleverd; graaf Lodewijk Gunther van Nassau, die onlangs gelukkig ontkomen was in den noodlottigen strijd tegen Mondragon aan de Lippe, en die nu zijne militaire opvoeding verder voltooide, volgens het plan van zijn ouderen broeder Willem Lodewijk; Nicolaas Meetkercke, Pieter Regemorter, dom Christoval van Portugal, zoon van dom Antonio, en eene schare van andere avonturiers.

Op den laatsten dag van Juni kwam de vloot ter hoogte van Cadix. Den volgenden morgen, toen zij de baai naderde, ontdekte

men, in de ruime haven dier stad, eene trotsche spaansche vloot van ruim twintig groote oorlogschepen, waaronder de vier beroemde apostolische galjoenen Sint-Filippus, Sint-Mattheus, Sint-Thomas en Sint-Andreas. Naast dezen lagen er zevenenvijftig welgewapende koopvaardischepen, gereed voor de reis naar West-Indië, waarvan de lading op bijna twaalfmillioen dukaten werd geschat.

De Sint-Filippus was, voor dien tijd, een wonder van scheepsbouwkunst: het schip was grooter en sterker dan eenig ander tot dusver bekend oorlogsvaartuig. Het mat wel tweeduizend ton, had tweeëntachtig metalen stukken en, volgens sommigen, twaalfhonderd man aan boord. De drie andere galjoenen voerden ieder vijftig stukken en vierhonderd man. De overige oorlogschepen voerden tusschen de tweeënvijftig en achttien stukken. De tegenwoordigheid van eene zoo geduchte krijgsmacht scheen wel geschikt om de bondgenooten te ontmoedigen, of althans tot behoedzaamheid aan te sporen. Maar de onstuimige avonturiers, die een rijker buit vonden dan zij hadden durven hopen, stortten zich eensklaps, zonder aarzelen, op hunne prooi. Het gevecht duurde kort. In den aanvang vloog een hollandsch schip door een noodlottig toeval in de lucht, wat de Spanjaards met nieuwen moed bezielde. Maar hunne vreugde ging spoedig voorbij. Twee der grootste galjoenen waren weldra genomen; de twee anderen, de Sint-Filippus en de Sint-Thomas, werden in den grond geboord en verbrand. De overige oorlogschepen werden in de haven teruggedreven en konden de landing der vijandelijke troepen niet beletten. In hunne haast om de stad te overmeesteren, lieten de bondgenooten velen der West-Indievaarders ontsnappen door de *punte del Zuazzo*, een doortocht, dien men voor schepen van dergelijke afmetingen ongeschikt had geoordeeld. Negenhonderd soldaten onder Essex en vierhonderd adellijke vrijwilligers onder Lodewijk Gunther van Nassau sprongen nu aan land en dreven ongeveer elfhonderd spaansche ruiters en voetknechten voor zich uit, tot binnen de poorten der stad, of binnen eene schans, eerst onlangs opgeworpen ter verdediging van het punt, waar de troepen waren geland. De jonge Nassau bestormde de schans, met het zwaard in de vuist, won haar bij een eersten aanval en plantte zijne vlag op den wal. Het was de vlag van Willem de Zwijger; want de republikeinsch banier vertoonde de kleuren van den stichter van het nieuwe gemeenebest: oranje, wit en blauw⁽¹⁾. De kleuren van den vogelvrij verklaarden en vermoorden rebel wapperden eindelijk zegepralend voor eene der aanzienlijkste steden van Spanje. Essex en Nassau trokken daarop met al de anderen

(1) FRUIN 357.

de stad binnen. De strijd was flauw: er sneuvelden slechts vijftientig Engelschen en Hollanders en ongeveer evenveel Spanjaarden. Essex sloeg omstreeks vijftig edellieden, zoo Engelschen als Hollanders, wegens hunne betoonde dapperheid, op de marktplaats te Cadix tot ridder. Daaronder waren Lodewijk Gunther van Nassau, admiraal van Warmond en Pieter Regemorter. Kolonel Nicolaas Meetkercke sneuvelde in dit kortstondig gevecht; voorts werd sir John Wingfield, die, ondanks de ernstige waarschuwingen van sir Francis Vere, zonder wapenrusting door de stad rondreed en het volk uitdaagde, mede gedood. De spaansche soldaten, ontmoedigd door de nederlaag der vloot, waarop zij ter bescherming der stad gerekend hadden, trokken zich met een groot deel der burgerij in de citadel terug. Reeds den volgenden morgen echter gaf de citadel zich bij verdrag over, zonder dat er een schot gevallen was en niettegenstaande zij eene bezetting had van zesduizend weerbare en goed gewapende mannen. Eene schier weergalooze paniek had de Spanjaarden bevangen. De prachtige vloot, ongeveer het derde deel van des Konings gansche zeemacht, de stad Cadix en haar citadel vielen in handen dezer kleine schaar van stoutmoedige mannen, nog voor er zesendertig uren waren verlopen, sedert zij in het gezicht der haven waren gekomen. Intusschen hadden de overwinnaars een grooten misslag begaan. Zij hadden de spaansche galjoenen vernield; maar, in hun blinde haast om binnen de stad te komen, hadden zij verzuimd zich van de koopvaardijvloot meester te maken. Men kwam nu overeen, dat die vloot zich voor twee millioen dukaten zou vrijkoopen; maar de fiere hertog van Medina Sidonia, die reeds eenmaal getuige was geweest van den ondergang eener armada, wilde ook deze schepen liever prijs geven, dan ze den vijand over te leveren. Zonder verder acht te slaan op de overeenkomst, met den gouverneur der citadel gesloten, deed hij de koopvaardijvloot en de overgebleven oorlogschepen in brand steken. Tweeëndertig groote schepen werden door de vlammen verteerd; twaalfhonderd kanonnen zonken op den bodem der zee met de noodige wapenen voor vijf- à zesduizend man. Genoegzaam een derde deel van Filips' zeemacht werd op deze wijze vernield.

Nu werd de stad door de overwinnaars leeg geplunderd; maar de uitkomst beantwoordde niet geheel aan de verwachting. Een groot deel van de tilbare have der ingezetenen, hun goud en hunne juweelen, waren zoo goed in veiligheid gebracht, dat, hoewel een half dozijn mensen op de pijnbank werden gelegd om hun de aanwijzing van verborgen schatten te ontlokken, de waarde van den buit toch niet meer bedroeg dan vijfhonderdduizend dukaten. Eene gelijke som werd van de burgerij als brandschatting gevorderd; en veertig aanzienlijke burgers, waaronder achttien

geestelijken van rang, als gijzelaars medegevoerd, tot die som zou zijn betaald. De stad werd toen, op bevel van Essex, aan vier verschillende hoeken in brand gestoken. De kathedraal en de andere kerken, de kloosters en hospitalen werden in de eerste plaats aan de vlammen ten prooi gegeven. Het was misschien niet geheel onnatuurlijk, dat zoowel Engelschen als Hollanders er op uit waren, eene barbaarsche wraak te oefenen op alles wat hen aan eene kerk herinnerde, die zij verafschuwden, en die eene zoo lange reeks van jammeren over hun beider vaderland had uitgestort. Maar het doet ons ten minste goed, te kunnen zeggen, dat te midden van deze tooneelen van plundering en verwoesting - waarbij, zoo als steeds, de onschuldigen en geringen moesten boeten voor de misdaden van gekroonde en gemyterde boosdoeners - althans weinig daden van persoonlijke wreedheid werden bedreven. Niemand werd in koelen bloede vermoord; geene enkele vrouw werd beleedigd⁽¹⁾. De schoone stad werd in een woesten, rookenden puinhoop verkeerd en ten behoeve der overwinnaars werd er geplunderd en gebrandschat; maar er werd niets gedaan in strijd met de wetten en gebruiken van den oorlog, zoo als die destijds en ook nog in later dagen werden begrepen. Naar men zegt, gaf Essex zelfs bevel, dat een zijner soldaten, die betrapt werd op het stelen van een vrouwenrok, op staanden voet zou worden opgehangen; maar, op het dringend aanhouden van een geestelijke van Cadix, den kanunnik Quesada, liet hij zich eindelijk bewegen den dief genade te schenken⁽²⁾.

Het was aanvankelijk de ernstige begeerte van Essex, dat Cadix niet zou worden vernield, maar bezet en behouden. Met drieduizend man en met tijdelijken aanvoer van levensmiddelen en krijgsvoorraad door de vloot, kon de vesting tegen iederen vijand verdedigd worden, daar Holland en Engeland te zamen de zee beheerschten. Admiraal Van Warmond en al de nederlandsche officieren ondersteunden dit plan ten sterkste; Warmond bood dadelijk aan, ammunitie en levensmiddelen aan land te brengen, voldoende om tweeduizend man gedurende een maand te onderhouden. Wilde de engelsche admiraal hetzelfde doen, dan kon de stad later van alles in onbeperkten overvloed worden voorzien en wel tot den jongsten dag behouden, als een blijvende doorn in Filips' zijde. Sir Francis Vere ijverde mede sterk voor het behoud van Cadix; maar deze drie stonden alleen. Al de

- (1) De spaansche geschiedschrijver HERRERA, wiens getuigenis in dezen wel niet betwijfeld zal worden, zegt dit uitdrukkelijk. HERRERA III. 645.
- (2) De voornaamste bronnen voor het verhaal van dezen tocht zijn: BOR IV. 232-235; VAN METEREN 374-377; REYD 278-281; HERRERA III. 632-645; DE THOU XII. 671-674; CAMDEN 517-523; FRUIN 353-360.

andere engelsche bevelhebbers waren er tegen: zij achtten het plan gewaagd, buitensporig en in rechtstreeksche tegenspraak met den bepaalden last der Koningin. Met een zucht of een vloek over de in zijne oogen noodelooze angstvalligheid van zijne koninklijke meesteres en de overdreven volgzaamheid van den lord-opper-admiraal Howard, moest Essex zich eindelijk wel vergenoegen met plunderen en in brand steken: en de vloot vertrok weder van Cadix.

Op de terugreis over Lissabon; werd op de hoogte van Faro het anker uitgeworpen en zette men eenige troepen, voornamelijk Nederlanders, aan land, die de stad in allerijl plunderden en verbrandden. Nabij Lissabon gekomen, vernamen de bondgenooten, dat eene groote vloot van rijk geladen koopvaardij schepen, uit Oost- en West-Indië afkomstig, dagelijks aan de Azorische, of, zoo als zij toen genoemd werden, de Vlaamsche Eilanden werd verwacht. Andermaal drong Essex er op aan, dat men onmiddellijk daarheen gaan zou, om zich van dien schitterenden buit meester te maken; wederom vond hij warme ondersteuning bij den hollandschen admiraal en bij Vere; maar wederom ook verzette lord Howard zich hardnekkig tegen het voorstel. Het was, zeide hij, in strijd met zijne instructiën en met zijn begrip van plicht, om zulk een belangrijk deel van Harer Majesteits zeemacht aan eene zoo twijfelachtige onderneming te wagen. Zijne schepen waren, volgens hem, niet geschikt voor een winterkruistocht. Dus, hoewel het nog in het hartje van den zomer was, werd er bevel gegeven om met de vloot huiswaarts te keeren. Het gewone gevolg eener verdeling van het oppergezag deed zich ook nu gevoelen; het bleek toch naderhand, dat, indien men naar de Azorische Eilanden onder zeil was gegaan, men juist de rijke koopvaardijvloot, met eene lading ter waarde van zevenmillioen dukaten, zou hebben ontmoet. Essex, die den tocht naar de eilanden niet met de hollandsche schepen alleen durfde ondernemen, moest zijn spijt zoo goed mogelijk verkroppen. Inmiddels zette de engelsche vloot koers naar Engeland en liet Essex, met zijn eigen schip en de twee veroverde spaansche galjoenen, aan zijn lot over. En het had slecht genoeg met hem kunnen afloopen: de buitgemaakte schepen toch waren maar half bemand, zijn eigen schip was niet sterk gewapend en het wemelde op zee van roovers en vrijbuiters. De hollandsche admiraal bleef echter, met al zijne schepen, in de nabijheid en geleidde hem veilig naar Plymouth, waar zij op den 14den Augustus 1596 aankwamen, slechts een of twee dagen na Howard en zijne vloot. Warmond, die de Theems had willen opzeilen, om zijne hulde aan de Koningin te brengen, werd onder de hand gewaarschuwd, dat zijne tegenwoordigheid aan het hof niet werd verlangd en licht tot moeilijk-

heden zou leiden. Echter ontving hij van Elizabeth een brief van dezen inhoud:

‘Mijnheere Duivenvoorde. - Het verslag, aan ons gedaan door de generaals van onze vloot, gelukkiglijk van de kusten van Spanje wedergekeerd, van de handelingen dergenen die medehelpers geweest zijn bij eene zoo vermaarde victorie, kent een zoo belangrijk deel daarvan toe aan de dapperheid, kloekheid en vaardigheid, door U en anderen van onze vrienden uit de Nederlanden, onder uwe bevelen staande, gedurende den geheelen loop van dezen tocht betoond, dat ons gemoed is vervuld geworden van zonderlinge blijdschap en tevredenheid en van de begeerte, om U deze gevoelens mede te deelen. Daar zich op het oogenblik geen ander middel aanbiedt dan dat van een brief (hoewel eenigszins het beeld van de gewaarwordingen onzer ziel verduisterende), zoo willen wij ons daarmede behelpen, verwachtende eenig ander middel van grooter effect. Wenschende ons door dezen te ontlasten, vinden wij ons verlegen, niet wetende waar te beginnen, daar de grootheid van ieder deel afzonderlijk de verdienste van het andere overtreft. Want de wakkerheid en vaardigheid, waarmede mijne Heeren de Staten tot de zaak toegetreden zijn, deden ons erkennen, dat de goedgunstigheid, die wij altijd de Vereenigde Provinciën toegedragen hebben, en het getuigenis, hetwelk wij daarvan met weldaden gegeven hebben, niet kwalijk besteed was geweest. De dapperheid, geschiktheid en goede tucht, die gijlieden bij deze onderneming betoond hebt, zijn ons een bewijs, dat gij en de geheele natie waardig zijt de gunst en bescherming der Vorsten, tegen degenen die u willen onderdrukken. Maar de edelmoedigheid en vroomheid, door U, Heer Admiraal, betoond jegens onzen neef, den graaf van Essex, op zijn terugkeer, toen hij zich bij ongeluk zag afgescheiden van de vloot en diep in den nacht verstoken van allen bijstand, terwijl gij hem uw geleide gaaft tot de haven van Plymouth, bewijst aan de eene zijde uwe voorzichtigheid, daar gij door uwe moeite en geduld alle ongeval hebt voorkomen, dat, als het door een noodlottig toeval een der hoofden van onze armada had getroffen, de groote overwinning verduisterd zou hebben, en aan de andere zijde de levendigheid en ijver van de genegenheid die gij ons toedraagt; onze verplichting jegens u is zoo groot in ons hart, dat wij ons daarvan eenigszins hebben moeten ontlasten door dit schrijven, dat wij u bidden mede te deelen aan het geheele gezelschap van onze vrienden, onder uwe bevelen staande; hun daarbenevens verklarende, dat zij zich verzekerd mogen houden, dat, evenals wij voorheen goede getuigenis gegeven hebben van onze goedwilligheid jegens hun vaderland, wij alzoo ook voortaan -

geprikkeld door hunne daden en verdiensten - bereid zijn onze goedheid en genegenheid uit te breiden op alle wijzen, die eene Vorstinne betamen, en de deugden en dankbaarheid van eene natie, zoo waardig als de hunne, te vergelden.

14 Augustus 1596⁽¹⁾

ELIZABETH R.’

Deze brief werd door den admiraal aan de Staten-Generaal medegedeeld, die hem een afschrift daarvan uitreikten, maar het oorspronkelijke stuk in hun archief bewaarden als een eigenhandig getuigenis der groote engelsche Koningin, van den moed en de goede diensten der Nederlanders bij deze onderneming.

De uitkomsten van dezen krijgstoct waren inderdaad belangrijk: 's Konings zeemacht was geknot, eene groote stad was verwoest geworden en een schade van eenige millioenen toegebracht. Maar de voortdurende bezetting van Cadix, dat Essex dan later tegen Calais dacht uit te wisselen, en de vernietiging der vloot bij de Azorische eilanden - beide zaken, die hadden kunnen en behooren te geschieden, doch waren nagelaten - zouden vrij wat belangrijker en voordeeliger zijn geweest, althans voor Engeland. Ook was het te bejammeren, dat er tusschen de Nederlanders en de Engelschen een hevige twist ontstond, over beider aandeel in den buit, waarbij de Nederlanders, volgens hun beweren, zeer waren verongelijkt. Bovendien was, zoo als later bleek, een groot deel der te Cadix verbrande en geplunderde goederen het eigendom der kooplieden van Middelburg, Amsterdam en andere handeldrijvende steden van Holland en Zeeland, zoodat de zegepraal der bondgenooten, naar men berekende, dezen kooplieden op een verlies van over de driehonderdduizend gulden te staan kwam⁽²⁾.

De overgaaf van Calais dreigde, in het eerste oogenblik, voor Frankrijk zelf even noodlottige gevolgen na zich te zullen slepen, als dit reeds voor andere mogendheden het geval was. Het scheen,

- (1) Zie den brief bij BOR IV. 235, wiens vertaling wij hoofdzakelijk gevolgd hebben. Hoe ongelooflijk het mag schijnen, zoo is het toch waar dat Camden niet alleen met geen woord melding maakt van deze bijzondere en gedenkwaardige diensten van den hollandschen admiraal en van den warmen lof, door de Koningin aan hem en zijne makkers toegezwaaid, maar dat hij hem zelfs in zijn verhaal niet eens noemt, dan alleen aan het einde eener lijst van personen, die na de inneming der stad tot ridder werden geslagen, waaronder ook Johan van Duvenvord voorkomt. De engelsche geschiedschrijver verzwijgt zorgvuldig het aandeel, dat de matrozen en soldaten der Nederlandsche Republiek in den tocht hebben gehad; slechts even, en ter loops, wordt in zijn verhaal van hen gesproken. De geheele zaak wordt voorgesteld als eene zuiver engelsche onderneming en een engelsche zegepraal.
- (2) BOR, VAN METEREN, REYD, *ubi sup.*

dat nu werkelijk het noodlottig oogenblik was gekomen voor de verdeeling van het Fransche Rijk, niet tusschen vreemde veroveraars, maar tusschen zijne eigene zelfzuchtige en ontrouwe grooten. Terwijl de onversaagde Hendrik, juist dan het meest opgewekt als het hem het ergst tegenliep, weer naar zijn kamp voor La Fère terugkeerde, overal op zijn weg de moedeloozen opbeurde en zooveel mogelijk zorgde voor de veiligheid der meest bedreigde steden, vond hij te Sint-Quentyn een plechtstatig gezantschap van de voornaamste edelen, militaire bevelhebbers en provinciale gouverneurs van Frankrijk. De hertog van Montpensier, die voor deze deputatie het woord voerde, hield tot den Koning eene uitvoerige, zorgvuldig bewerkte redevoering, waarin het voorstel werd gedaan dat de provinciën, landschappen, steden en kasteelen des rijks in erfelijk bezit zouden worden overgedragen aan de tegenwoordige gouverneurs, onder voorwaarde, dat zij den Koning, als hun leenheer, met een zeker aantal manschappen in den krijg zouden bijstaan. Dat de tijdelijke tegenspoed der nationale wapenen als een voorwendsel werd gebruikt om Frankrijk in stukken te scheuren en een groot rijk te verbrokkelen in een aantal onbeteekenende hertogdommen en kleine heerlijkheden; dat zulk een voorstel werd gedaan, niet door de bondgenooten van Spanje, maar door de aanhangers van den Koning, en, nog erger, door diens eigen bloedverwant, een prins van den bloede en mogelijken erfgenaam van den troon - dit alles was zoo ongewoon en ongehoord, dat Hendrik voor een oogenblik sprakeloos was van verbazing en ergernis. De hertog vatte dit stilzwijgen als aanvankelijke goedkeuring op en ging met zijne sierlijke aanspraak voort; met groote welsprekendheid betoogde hij dat, ging zijn voorstel door, Hendrik, als opperleenheer, steeds een aanzienlijker krijgsmacht tot zijne beschikking zou hebben, zoodra en zoo vaak hij zijne getrouwe vasallen tot den krijg zou dagvaarden, dan nu ooit het geval kon zijn, nu er niets meer dan eene schaduw was overgebleven van de koninklijke macht en waardigheid - tot de Koning, eindelijk tot zich zelf gekomen, zijn neef in de rede viel, niet met heftigheid, maar op een toon van diepen weemoed, die grooter indruk maakte dan toornige woorden.

Hij beklagde den hertog, dat deze zich door listige intriganten, die van zijn zwak, meegaand karakter misbruik hadden gemaakt, had laten bewegen om een rol te spelen, hem èn als Franschman, èn als edelman, èn bovenal als prins van den bloede geheel onwaardig. In het begin van zijne eigene loopbaan, had hij zelf veel verder van den troon gestaan, dan Montpensier nu stond; maar nooit zou hij zich zelf hebben willen onteeren door de verdeeling en verscheuring des rijks te beproeven. Wel verre van ook maar voor een oogenblik te luisteren naar het

het voorstel van den hertog, gaf hij hem en al de zijnen ten duidelijkste te verstaan, dat hij liever duizend dooden zou sterven, dan het oor leenen aan voorstellen, die zijn geslacht en de koninklijke waardigheid met eeuwige schande zouden bedekken⁽¹⁾.

Zelden vertoonden zich politieke onbeschaamdheid en gewetenloosheid in stuitender vorm, dan bij dezen welberaamden stap der voornaamste edelen en krijgshoofden van Frankrijk, voor wie vaderlandsliefde een zinledige klank scheen te zijn. Maar hunne snoode begeerte, om eene nationale ramp tot hun eigen persoonlijk voordeel aan te wenden, werd door den Koning met kracht en waardigheid geschandvlekt. Hendrik gevoelde weinig eerbied of ontzag voor het volk, dat hij als zeer ver beneden zich beschouwde. Integendeel: hij was, in zekeren zin, de zelfzuchtigste van hen allen; maar zijn moed, zijne verstandige, helderziende eerezucht, zijn ruime blik en zijn verheven doel gaven hem de vaste overtuiging, dat zijne eigene grootheid ten innigste samenhing met de grootheid van Frankrijk. Zoo trad hij op als vertegenwoordiger van een waarachtig en heilzaam beginsel: de nationale eenheid van een groot volk; en dat op een tijdstip, toen die eenheid, door binnenlandsch verraad en buitenlandsche vijandschap, hopeloos en reddeloos verloren scheen. Het is daarom niet zoo geheel zonder grond, dat zijn naam in de nationale geschiedboeken als dien van Hendrik de Groote staat vermeld.

Terwijl in het Zuiden, aan een uithoek van het spaansche schiereiland, de gebeurtenissen plaats grepen, die wij hierboven verhaalden, hadden, in het Noorden, de aartshertog en zijne legerhoofden in den strijd tegen den Koning en tegen de Republiek voordeelen behaald, waarop zich de krijgshaftige prelaat met recht beroemen mocht. Kort na den val van Calais, had De Rosne zich meester gemaakt van de kasteelen van Guines en Hames, terwijl De Mexia het beleg had geslagen voor de belangrijke vesting Ardres. De bezetting, onder bevel van graaf Bélin, den voormaligen gouverneur van Parijs, was sterk genoeg en in voldoende mate van alles voorzien, om de plaats te kunnen verdedigen tot dat Hendrik, wien La Fère weldra in handen moest vallen, ter hulpe zou komen opdagen. Maar, tot des Konings grooten spijt, gaf Ardres zich aan De Mexia over, nagenoeg op hetzelfde oogenblik dat don Alvario de Osorio, na een beleg van zeven maanden, de poorten van La Fère voor hem opende (23 Mei 1596). Van alle kanten werd Bélin met de bitterste verwijten over zijne lafhaftigheid, onbekwaam-

(1) SULLY, Mémoires I. VII. 417, 418. Vergelijk DE THOU, XIII. p. 136.

heid en kwade trouw overstelpt. Al zijne officieren hadden zich ten sterkste tegen de overgaaf verzet; en in het eerste oogenblik sprak Hendrik er van, hem het hoofd voor de voeten te doen leggen⁽¹⁾. Ware hier echter werkelijk verraad in het spel geweest, dan zou de gouverneur zich waarschijnlijk niet, zoo als hij nu deed, zelf in de macht des Konings hebben begeven; want het garnizoen, ten getale van twaalfhonderd weerbare mannen, behalve de invaliden, trok uit Ardres, met den kommandant aan het hoofd, met vliegende vaandels, slaande trommen, brandende lonten en geladen geweren. Bélin had veel invloed en kon nog te veel diensten bewijzen aan den bedachtzamen Koning, wiens haat tegen Spanje misschien ook niet zoo heftig was als men over het algemeen wel dacht, om niet de strenge straf te ontgaan, die waarschijnlijk schurken van lager rang zou getroffen hebben.

Na deze zegepralen in Normandië te hebben behaald, verscheen de kardinaal met een leger van ongeveer vijftienduizend man in Vlaanderen in het veld. Voor een poos scheen hij te aarzelen, of hij Ostende, Breda, Bergen op Zoom of wel Geertruidenberg zou aantasten; maar, na achtereenvolgens eenige grensvestingen bedreigd en naar verschillende zijden looze aanvallen te hebben gedaan, sloeg hij eensklaps, in het laatst van Juni, het beleg voor Hulst. Deze vrij onbeteekenende plaats, met eene bevolking van slechts duizend zielen, werd verdedigd door eene zeer sterke bezetting, onder bevel van een uitstekenden en ervaren officier, graaf Everhard van Solms. Tot de niet zeer geduchte verdedigingswerken der stad behoorde ook een zeker aantal sluizen, waardoor het omliggende land onder water gezet kon worden; en Maurits, die de inneming van Hulst, in 1595, onder zijne eerste krijgsbedrijven telde, was vast besloten al het mogelijke te doen om de plaats te behouden. Hij kwam in persoon de vestingwerken onderzoeken en scheen zoo ijverig en zoozeer geneigd om zich aan noodelooze gevaren bloot te stellen, dat de Staten van Holland een besluit namen waarbij zij hem verzochten, ‘dat hij niet in zijne heldhaftige geestdrift en loffelijken persoonlijk dienste, een leven, waaraan voor het vaderland zooveel gelegen was, aan openbare gevaren zou wagen’⁽²⁾. De stad was spoedig geheel ingesloten; en nu volgde de gewone reeks van mijnen en tegenmijnen, van bestormingen en uitvallen, bij eene waarvan de moedige en zwaarlijvige regenaar De Rosne door een kanonskogel, die zijn hoofd wegnam, werd gedood, terwijl zijn zoon, een knaap van

(1) Dit schrijft althans Justinus van Nassau aan prins Maurits. BOR, IV. 194.

(2) VAN DER KEMP, III. 162.

zestien jaren, aan zijne zijde vocht⁽¹⁾. Op den 16den Augustus liet de kardinaal de vesting opeischen, maar ontving het kloeke antwoord, dat Hulst tot den dood toe verdedigd zou worden. Dit belette evenwel niet, dat nog op denzelfden dag onderhandelingen voor de overgaaf werden aangeknoopt. Al de officieren, een enkele uitgezonderd, drongen bij Solms op de overgaaf aan; en Solms, door niet geheel verklaarbare redenen gedreven en, naar men zeide, van zijn stuk gebracht, gaf zijne toestemming. De eenige, die daar tegen opkwam, was Matthys Helt, die een der hoofdpersonen was geweest bij den welbekenden aanslag op Breda. Kortom tijd daarna sneuvelde hij, bij eene vergeefsche poging van Maurits om Venlo te verrassen.

Hulst ging op den 18den Augustus over⁽²⁾. De voorwaarden der overgaaf waren eervol; maar door het geheele land was de verontwaardiging tegen den graaf van Solms zeer groot. De Staten van Zeeland, over wier regiment hij sinds den dood van sir Filips Sidney het bevel had gevoerd, ontsloegen hem uit hunnen dienst; terwijl hij van alle zijden met verwijten en schimp werd overstelpt. Leden der Staten-Generaal gingen hem op straat zonder groeten voorbij; voornamen lieden keerden hem den rug toe; en, gedurende eenigen tijd, had niemand aandacht voor iets, wat tot zijne verdediging kon strekken. Maar ook nu volgde de, in al zulke gevallen, gewone terugwerking: Maurits koos de zijde van den bevelhebber, die ongetwijfeld een fout had begaan, maar die dikwijls de Republiek gewichtige diensten had bewezen; en de Staten-Generaal vertrouwden hem het bevel toe over een regiment, in hunne bijzondere soldij, ter vergoeding voor het ontslag, hem door de Staten van Zeeland gegeven. Het is voornamelijk aan de algemeene ontroering te danken, door het verlies van Hulst in de Nederlanden veroorzaakt, dat eene zaak van zoo luttele beteekenis eene zoo ruime plaats inneemt in de geschiedenis van dien tijd. De verdedigers van Solms gaven hoog op van het verlies, door de belegeraars geleden. De kardinaal, die, naar men beweerde, het leven zijner soldaten niet spaarde en dikwijls placht te zeggen, ‘dat hunne zielen aan God behoorden en hunne lichamen aan den Koning’, zou, volgens de getuigenis der Spanjaarden zelven, voor de muren van Hulst vijfduizend zijner krijgslieden hebben opgeofferd. Hieruit werd de zeer logische gevolgtrekking afgeleid, dat de inneming van nog eenige steden, van duizend inwoners ieder, hem zijn gansche leger kosten zou. Men verhaalde elkander ook, dat de overwinnaar de feestelijke ontvangst had geweigerd, die de

(1) BOR, IV. 219. BENTIVOGLIO, 440.

(2) Zie voor de belegering van Hulst: BOR, IV. 213-230. VAN METEREN, 380. BENTIVOGLIO, 439, 440. REYD, 285-287. COLOMA, 225-229.

burgers van Brussel hem bij zijn terugkeer in de hoofdstad hadden toegedacht, en dat hij de zeer juiste opmerking had gemaakt, dat de Brusselaars, indien zij niet wisten wat zij met hun geld zouden aanvangen, dit liever moesten besteden ten bate van de gewonden en de huisgezinnen der gesneuvelden, dan voor satijn en fluweel en triomfbogen. Deze menschlievende opmerking was kwalijk te rijmen met de hardvochtigheid, waarvan hij tegelijkertijd zoo ten onrechte beschuldigd werd - hoezeer het inderdaad betwijfeld mag worden, of de veldheer, zelfs indien hij zonder wroeging getuige kon zijn van den dood van vijfduizend zijner soldaten op zulk een slagveld, toch den moed zou hebben gehad, om eene nieuwe proeve te aanschouwen van het talent van den schoolmeester Houwaerts en zijne medegenooten.

De waarheid is dat het getal der gesneuvelden in het kamp van den kardinaal, gedurende de zes weken van het beleg, zeshonderd beliep, terwijl het verlies der bezetting minstens evenveel bedroeg⁽¹⁾. Er was geen enkele poging gedaan, om de stad te ontzetten; want, zoo als wij reeds opmerkten, de Staten waren, zoowel door de buitengewone uitgaven, die van hen gevorderd werden, als door de afwezigheid van een aantal der beste troepen, die aan den tocht naar Cadix deel namen, niet bij machte om gedurende dit jaar een leger van eenige beteekenis in het veld te brengen.

Voor een grooten oorlog, waaraan de vier voornaamste mogendheden der wereld deelnamen, schijnen de gebeurtenissen van den veldtocht van 1596, vooral in onze schatting, al van bijzonder weinig beteekenis. Maar, terwijl dus in het Westen, te land en ter zee, met meer of minder heftigheid gestreden werd, had in het Oosten het bloed bij stroomen gevloeid - doch zonder dat ook daar eene wezenlijke uitkomst verkregen was. Met moeite hield het heilige roomsche Rijk zich staande, tegenover de geduchte, telkens hernieuwde aanvallen van het onheilige rijk der Osmanlis - destijds ten toppunt zijner macht gestegen; maar toch wogen de beide rijken tegen elkander op en worstelden met elkander voor de poorten van Weenen.

Naarmate echter, in de westelijke helft der Christenwereld, de krijg meer kwijnende, werd er te drukker onderhandeld en te ijveriger geïntregeerd. Het was voor de Republiek ten hoogste gewenscht om, zoo mogelijk, met Frankrijk eene of- en defensieve alliantie te sluiten. De nederlandsche diplomatie had zeer krachtig medegewerkt om Hendrik te bewegen tot de openlijke oorlogsverklaring aan Filips, waarmede het nu loopende jaar was be-

(1) Relacion de la presa de la villa de Hulst en Flandes 17 Aug. 1596. Er bestaat geen enkele reden, waarom de kardinaal, in deze vertrouwelijke depeches, de waarheid zou hebben verzwegen.

gonnen, nadat Hendrik en Filips beiden, reeds sedert een half dozijn jaren, hun uiterste best hadden gedaan om elkander ten val te brengen en elkanders onderdanen in ellende te storten. Ook Elizabeth, hoewel zij hare kusten door Filips had bedreigd gezien met de geduchtste vloot, die ooit den oceaan bevaren had, en hoewel zij zelve nog onlangs een vijandelijken inval in Spanje had laten doen: ook Elizabeth had kort geleden de zonderlinge opmerking gemaakt, dat zij en Filips eigenlijk niet met elkander in oorlog waren⁽¹⁾. De Staten-Generaal stelden er daarom prijs op, dat deze werkelijke en handtastelijke oorlog ook in theorie geopend werd; de verhouding van de Republiek tegenover de beide mogendheden en tegenover Spanje zou dan waarschijnlijk ook duidelijker omschreven worden.

Calvart, de gezant der Staten, vervolgde Hendrik, om zijne eigene woorden te gebruiken, alom 'als eene perpetueele schaduwe' en deed al wat in zijn vermogen was, om den Koning van de noodzakelijkheid der alliantie te overtuigen. De Sancy was in Engeland aangekomen, juist op hetzelfde oogenblik, dat Sidney naar Boulogne kwam met het ijskoude voorstel der Koningin, om Calais uit de handen van Filips te redden onder voorwaarde, dat zij de stad voor zich zelve zou mogen behouden. Ondanks zijne verontwaardiging, had de Koning zich bijkans onmiddellijk daarna laten bewegen, om een nieuw gezantschap naar Engeland te zenden, met den hertog van Bouillon aan het hoofd; en hij stond er op, dat Calvart met dit gezantschap mede zou gaan. Hij had, zoo als hij meermalen zeide, geen geheimen voor de Staten-Generaal of voor Calvart, die reeds gedurende twee achtereenvolgende jaren over deze zaak onderhandeld had, en die zoo volkomen met alle bijzonderheden bekend was. De nederlandsche gezant had weinig lust om te gaan - want hij was ernstig ziek en had gebrek aan geld - maar Hendrik bleef er zoo sterk op aandringen, dat Calvart wel moest toegeven; en nog voor er zes uren verlopen waren, sedert de Koning hem het voorstel deed, was hij reeds met het gezantschap aan boord. Dit feit toont aan, hoe hoog de republikeinsche diplomaat bij een zoo scherpzinnig menschenkenner als de Bearnees stond aangeschreven; maar het zal later blijken, dat de argelooze openhartigheid van den Koning jegens de Staten-Generaal en hun vertegenwoordiger toch wel zeer bedenkelijke grenzen had.

De Sancy was juist aangekomen, toen - zonder dat hij er iets van wist - Sidney naar de overzijde van het Kanaal was gezonden, met de zeer beknopte boodschap, hierboven reeds medegedeeld.

(1) 'en 't woort geven van d'oorloge tegen Spaengien openbaerlyck te declareren: 't welck H.M. pretendeerde tot noch niet gedaen te hebben.' Brief van Calvart aan de Staten-Generaal, 8 Juni 1596. v. DEVENTER II. 117.

Toen De Sancy den volgenden dag door de Koningin werd ontvangen; trachtte zij aan de voorstellen, die Hendrik's toorn zoo zeer hadden opgewekt, een anderen glimp te geven: zij verzekerde den gezant, dat het hare bedoeling was geweest, Calais slechts bezet te houden, als de troepen des Konings elders te zeer werden bezig gehouden, om voor de veiligheid der stad te kunnen waken. Daar bij de diplomatieke samensprekingen, die nu welhaast zouden beginnen, de beide partijen er ditmaal - nog meer dan anders, althans in die eeuw, het geval was - op uit waren om elkander en vooral om andere mogendheden te bedriegen, nam Sancy met deze verklaring uit koninklijken mond genoeg; hoewel Hendrik's bijzondere gezant, De Loménie, hem zoo even uit het kamp van Boulogne een nauwkeurig verslag van de zending van Sidney had gebracht⁽¹⁾.

De fransche gezant had onmiddellijk daarop eene samenkomst met lord Burghley en bespeurde weldra dat deze geen vriend van zijn meester was. Cecil merkte op, dat de Koningin vroeger nauw aan den Koning was verbonden geweest, ter wille van den godsdienst. Daar nu deze band niet langer bestond, was er niets dat hen te samen bracht dan de nabuurschap van beide rijken en hunne oude alliantien: eene verbintenis uit zuiver eigenbelang alzoo, die slechts zoo lang stand hield, als de vorsten daarin hun voordeel zagen.

De Sancy antwoordde, dat de veiligheid der beide kronen afhing van hare nauwe aaneensluiting tegenover een zeer machtigen vijand, die voor beiden even gevaarlijk was. Cecil zeide daarop dat de Spanjaarden, in zijne oogen, den hoogsten lof verdiend hadden, voor hunne bekwaamheid, om eene zoo belangrijke onderneming op touw te zetten en tegelijk, door de snelheid en geheimzinnigheid hunner bewegingen, den Koning van Frankrijk zoo volkomen te misleiden, dat hij zelfs hunne ware oogmerken niet had kunnen vermoeden.

Bij deze niet zeer heusche spotternij kon de gezant, verontwaardigd over eene belediging, Frankrijk aldus in zijn tegenspoed aangedaan, zich niet weerhouden uit te roepen dat hij God den Heer bad, de zaken van Engeland nooit tot zulk een uiterste te laten komen, dat de wereld, enkel naar den uitslag, zou oordeelen over de wijsheid zijner raadslieden. Hij voegde er bij, dat er vele punten waren, van waar men in Frankrijk kon binnendringen, en dat het zeer moeilijk viel, overal tegenwoordig te zijn, om die allen tegen den vijand te verdedigen.

Eenige dagen later kwam de hertog van Bouillon te Londen. Hij had op zijne doorreis lord Essex te Dover gesproken en

(1) Zie aangaande deze onderhandelingen DE THOU XII. bl. 247 en volg. en ook BOR IV. 253-257.

vergeefs getracht hem terug te brengen van zijn voorgenomen tocht naar de spaansche kust. De conferenties werden op den 7den Mei 1596 te Greenwich geopend: van de zijde der Koningin verschenen daar Burghley, Cobham, de lord kamerheer en een of twee andere commissarissen. Bouillon, Sancy, Du Vair en Ancel traden op als gevolmachtigden van Hendrik.

De zitting begon, als naar gewoonte, met de traditioneele geveinsde verklaringen en ijdele betuigingen: een louter woordenspel; even alsof staatslieden, die elkander aan de groene tafel ontmoetten, noodzakelijk de rol moesten spelen van duellisten in het krijt of worstelaars in het renperk.

‘Wij hebben niets anders te doen,’ zeide Burghley, ‘dan te luisteren naar de voorstellen, die van wege den Koning gedaan mochten worden, en ze vervolgens aan Hare Majesteit de Koningin over te brengen.’

‘Gij kunt niet onbekend zijn,’ antwoordde Bouillon, ‘met het doel, waartoe wij door Zijne allerchristelijkste Majesteit herwaarts gezonden zijn. Gij weet zeer wel, dat het is om een verbond met Engeland te sluiten. Het is daarom noodig, dat de Engelschen beginnen met te verklaren, of zij genegen zijn tot zulk een verbond toe te treden. Is dit punt uitgemaakt, dan kunnen de Franschen verdere voorstellen doen; maar het zou vergeefsche moeite zijn, over de voorwaarden van een tractaat te handelen, indien er ten slotte toch geen tractaat gesloten zal worden.’

Cecil hernam daarop, dat, zoo de Koning zich gedwongen zag de hulp der Koningin in te roepen en een verbond met haar te vragen, het aan den anderen kant voor hen, de dienaars der Koningin, noodig was te weten, wat hij haar in ruil daarvoor had aan te bieden, en te onderzoeken, welk voordeel zij van een zoodanig verbond verwachten kon.

De hertog zeide, dat de engelsche staatslieden volkomen bekend waren met het oogmerk der Franschen, om een verbond voor te stellen tegen den gemeenschappelijken vijand van de beide volken; en dat het ontwijfelbaar in beider belang zou zijn, om hunne krachten te vereenigen tot een geduchten aanval tegen Spanje: dan zou het den Spanjaarden moeilijker vallen hun te weerstaan, dan wanneer zij ieder afzonderlijk handelden. Het was geen geheim, dat de Spanjaarden eer Engeland dan Frankrijk zouden aanvallen, omdat de oorlog tegen Engeland, onder het masker van godsdienst gevoerd, veel minder hatelijk zou zijn en zelfs een schoonschijnend voorwendsel zou hebben. Bovendien zou de verovering van Engeland hun een uitnemende gelegenheid openen, om te herwinnen wat zij in de Nederlanden verloren hadden. Indien daarentegen de vijand zich met zijne geheele macht op Frankrijk mocht werpen, dan zou de Koning -

die wellicht vele steden op eens zou verliezen en misschien niet in staat zou zijn om, zonder hulp, zich staande te houden tegenover binnenlandsch verraad en een krachtigen aanval van de zijde van Spanje - zich waarschijnlijk gedwongen zien, om met die mogendheid vrede te sluiten. Niets kon Spanje liever wenschen dan juist dit: want dan zou het de handen vrij hebben om Engeland en Holland aan te tasten, zonder door vrees voor Frankrijk te worden teruggehouden. Dit waren de punten, zeide de hertog, die de Koning, uit trouwe vriendschap en als een bewijs zijner genegenheid, aan de ernstige overweging van Hare Majesteit onderwierp.

Burghley hernam, dat hij in dit alles nog geen voldoende reden zag om een verbond te sluiten. ‘Wat kan de Koningin meer doen,’ sprak hij, ‘dan zij nu reeds doet? Zij heeft Spanje te land en ter zee aangevallen; zij heeft troepen gezonden naar Spanje, naar Frankrijk en naar de Nederlanden; zij heeft den Koning vijftienhonderd duizend gouden kronen geleend. In één woord, de gezanten moesten liever bedenken, hoe zij Hare Majesteit hare vroegere weldaden zouden vergelden, dan nieuwe hulp vragen.’ Hij voegde er bij, dat de Koning, door de aanwinst van Marseille, zoozeer in macht gewonnen had, dat hij gemakkelijk het verlies van eenige vrij wat minder beteekenende steden verdragen kon; terwijl daarentegen Ierland eene bestendige bedreiging en een blijvend gevaar voor de Koningin was. Dat land stond reeds in vuur en vlam, ten gevolge van de jongste landing der Spanjaarden aldaar; en het was bij de Engelschen een oud en algemeen spreekwoord, dat wie Engeland wil aanvallen, den weg over Ierland nemen moet.

Bouillon voerde aan, dat er in dezen oorlog een groot verschil was tusschen den toestand, waarin Engeland, en dien, waarin Frankrijk verkeerde. Ondanks de vijandelijkheden, trok de Koningin als naar gewoonte hare jaarlijksche inkomsten; terwijl de Koning van zijne hulpmiddelen beroofd was en zijn rijk te gronde moest richten, om den oorlog te kunnen voeren. Sancy voegde daarbij, dat het voor de engelsche ministers wel niet twijfelachtig kon zijn, of het gevaar van Holland was tevens het gevaar van Engeland en van Frankrijk; maar ook moest het hun in het oog vallen, dat de Koning, indien hij geene hulp kreeg, gedwongen zou zijn vrede met Spanje te sluiten. Al zijne raadslieden spoorden hem daartoe aan; en zijn naburen hadden er overwegend belang bij, dien stap te voorkomen. Bovendien kon het voorgestelde verbond niet dan voordeelig voor de Engelschen zijn; hetzij dan door de Spanjaarden terug te houden van een inval in Engeland, of wel door een gezamenlijk optreden tegen den gemeenschappelijken vijand gemakkelijk te maken. De Koningin kon naar welgevallen een of ander

deel der vlaamsche kust aantasten; terwijl de vloot des Konings met de noodige soldaten uit zijne havens kon zeilen, om iederen aanval op haar rijk te beletten.

Toen keerde Burghley zich naar zijne collega's en zeide in het Engelsch: 'De Franschen handelen overeenkomstig het spreekwoord: zij willen ons de huid verkoopen, eer zij den beer gevangen hebben.'

Sancy, die Engelsch verstond, antwoordde daarop: 'Wij hebben geen huid te verkoopen, maar wij geven u een goeden en heilzamen raad. Het staat aan u, daarvan zulk een gebruik te maken, als gij verkiest.'

'Waar zijn die oorlogschepen, waarvan gij zoo even spraakt?' vroeg Burghley.

'Zij zijn te Rochelle, te Bordeaux en te Saint-Malo,' antwoordde de Sancy.

'En deze havens zijn niet eens in de macht des Konings,' hernam de lord schatmeester.

De discussie begon warm te worden. Om er een einde aan te maken, zeide de hertog van Bouillon dat, wat Engeland het meest te duchten had, een landing der Spanjaarden op zijne kusten was; de beste weg nu om dit te beletten was, dat men Filips' leger in Vlaanderen bezig hield. De soldaten, waarmede hij de vloot, die nu werd uitgerust, moest bemannen, waren versch aangeworven troepen; met dezen zou hij het niet wagen, een inval in het rijk te doen. Daarvoor had hij de veteranen, die in Vlaanderen dienden, noodig. Bovendien zou de Koningin, die grooten invloed uitoefende op de Staten-Generaal, van dezen wel een besluit weten te verkrijgen, waarbij alle handel tusschen de provinciën en Spanje verboden werd; al de nederlandsche gewesten zouden voor Filips verloren gaan; zijne legers zouden zich van zelve onttrekken; de Vorsten van Italië, voor wie de macht van Spanje eene voortdurende bedreiging was, zouden in het geheim gelden aan de verbonden mogendheden verschaffen; en de Duitschers, de verklaarde vijanden van Filips, zouden soldaten leveren.

Burghley verzekerde, dat men van de Hollanders, die geheel van den handel leefden, nooit zulk een verbod zou kunnen verkrijgen; waarop Sancy, vermoeid door al dat gehaspel, den lord schatmeester in de rede viel met de woorden: 'Wanneer de Koning noch op een verbond, noch op eenige hulp van uwe zijde heeft te rekenen, dan zal de Koningin hem zeer verplichten, indien zij de goedheid wil hebben, hem haar besluit mede te deelen, opdat hij, van zijne zijde, dan ook de maatregelen kan nemen, die het best met den tegenwoordigen staat van zaken strooken.'

De zitting werd toen opgeheven. Bij eene volgende samen-

komst, twee dagen later, bood Burghley van wege de Koningin drieduizend soldaten aan: onder voorwaarde, dat deze manschappen voor rekening van den Koning zouden worden aangeworven, en dat zij, alvorens Engeland te verlaten, eene maand soldij vooruit zouden ontvangen.

De hertog van Bouillon zeide, dat zij van de edelmoedigheid van Hare Majesteit geheel iets anders verwacht hadden; dat, indien de Koning geld had, het hem gemakkelijk genoeg zou vallen, om in Zwitserland en Duitschland soldaten te werven; maar dat er groot onderscheid was tusschen gehuurde Vorsten en bondgenooten⁽¹⁾. De engelsche gevolmachtigden antwoordden, dat dit alles was, wat de Koningin kon doen; waarop de hertog en Sancy in drift oprezen en zeiden, dat hun dan verder niets te doen overschoot, dan een afscheidsgeloof te verzoeken en zoo spoedig mogelijk naar Frankrijk terug te keeren.

Eer zij echter van de Koningin afscheid namen, zonden de gevolmachtigden eene memorie aan Hare Majesteit, waarin zij er op wezen, dat het eerste voorstel eener alliantie was uitgegaan van sir Henry Umton; en dat, nu de Koning gevolmachtigden gezonden had om te onderhandelen over een verbond, dat reeds door den gezant der Koningin in Frankrijk was aangeraden, deze op eene wijze waren ontvangen geworden, die eer scheen aan te duiden dat men hen om den tuin wilde leiden, dan met hen in overleg treden. Zij konden niet gelooven, zeiden zij, dat het werkelijk in Harer Majesteits bedoeling lag, zulke woorden tot hen te richten, als zij nu gehoord hadden; en zij smeekten haar daarom, duidelijk hare bedoelingen bekend te maken, opdat zij verder hun tijd niet noodeloos behoeften te verspillen: en dat vooral, daar de hooge betrekkingen, waarmede hun meester hen had vereerd, hun niet veroorloofden langen tijd uit Frankrijk afwezig te blijven.

Het gevolg van deze memorie was, dat nieuwe conferenties werden voorgesteld, die dan ook werkelijk, bij tusschenpoozen, van den 11den tot den 26sten Mei plaats hadden. Ook nu weder ontbrak het niet aan wederkeerige klachten wegens overdreven vorderingen aan de eene, en wegens tekortkomingen aan de andere zijde. Op den 17den Mei drongen de fransche gezanten er zelfs op aan, voor goed afscheid van de Koningin te mogen nemen, en werden zij ook werkelijk, met dit doel, door Hare Majesteit ontvangen. Toen zij zich verwijderd hadden, en de voorbereidselen voor hunne terugreis reeds waren voltooid, zond de Koningin hun sir Robert Cecil, Henry Brooke, den zoon van

(1) 'Beaucoup de différence entre des princes à gages et des alliés.' DE THOU XII. 655.

lord Cobham, en La Fontaine, predikant bij eene fransche gemeente in Engeland, achterna, om hun te zeggen, hoezeer het haar speet, dat de staat van hare zaken haar niet veroorloofde, den Koning te helpen zoo als hij wenschte; en hun tegelijk mede te deelen, dat zij hen, voor hun vertrek, nog eens verlangde te spreken.

Bij het gehoor, dat toen twee dagen later plaats had, maakte zij de gezanten met haar besluit bekend, om tot het voorgestelde verbond toe te treden: maar zonder het verdrag voor goed te sluiten, dan nadat het door den Koning zou zijn bekrachtigd.

Op den 26sten Mei werden eindelijk de artikelen vastgesteld, waarbij de Koning en de Koningin zich verbonden elkanders landen te verdedigen, te zamen den gemeenschappelijken vijand te bestrijden en andere vorsten en staten, die even als zij er belang bij hadden, tegen de eerezuchtige ontwerpen van Spanje te strijden, uit te noodigen, zich bij het verbond aan te sluiten. Men kwam overeen, dat zoo spoedig mogelijk een leger in het veld zou worden gebracht, voor rekening van den Koning en de Koningin en van de andere mogendheden, die deel mochten nemen in de voorgestelde alliantie; dat dit leger in de landen van den spaanschen monarch zou vallen; dat de Koning en de Koningin nooit, zonder elkanders medeweten en toestemming, vrede of bestand met Filips zouden maken; dat de Koningin onmiddellijk vierduizend voetknechten zou aanwerven, om gedurende zes maanden van ieder jaar in Picardië en Normandië te dienen, onder voorwaarde dat zij nooit verder dan vijftig mijlen van Boulogne zouden gezonden worden; dat het de Koningin zou vrijstaan om, zoodra de onlusten in Ierland gestild waren, nieuwe troepen te voegen bij deze vierduizend man, die zij nu aan de Ligue beloofde; dat de Koningin aan die vierduizend man zes maanden soldij vooruit zou betalen, eer zij Engeland verlieten, terwijl de Koning zich verbond om dit voorschot binnen zes maanden terug te betalen en vier edelen als borgen naar Engeland te zenden. Indien de landen der Koningin mochten worden aangevallen, dan moest de Koning, binnen twee maanden na het daartoe gedaan verzoek, voor rekening der Koningin vierduizend man aanwerven en die tot haar bijstand zenden; deze manschappen zouden gedurende zes maanden op haar kosten dienen, maar mochten niet verder worden weggezonden dan tot vijftig mijlen afstands van de engelsche kust⁽¹⁾.

De engelsche regeering wilde aanvankelijk niet, dat ook de Staten-Generaal zouden begrepen worden onder de mogendheden,

(1) DE THOU XII. 647-660.

tot wie de uitnoodiging zou worden gericht om aan het verbond deel te nemen; zij toch stonden onder de bescherming van de Koningin van Engeland en men hield het er dus voor, dat zij geen anderen wil hadden dan de hare⁽¹⁾. Burghley stond er daarom op, dat bij de vermelding van degenen, wier toetreding zou worden gevraagd, enkel van vorsten, en niet van staten of republieken zou worden gesproken: uit vrees, dat ook de Staten-Generaal zouden gerekend worden daaronder begrepen te zijn⁽²⁾. Intusschen liet de Koningin zich eindelijk bewegen, op dit punt toe te geven; zij stemde er in toe, om de fransche gezanten genoeg te doen, dat bij het woord vorsten ook de algemeene uitdrukking staten of republieken zou worden gevoegd. Zoo was eindelijk de hinderpaal uit den weg geruimd, die door den haat der Koningin en der bevoorrechte standen in Engeland tegen de volksvrijheid - en ook door den geheimen wensch, om de souvereiniteit over de provinciën te herwinnen, tien jaren vroeger door Elizabeth geweigerd - tegen het tot stand komen van het verbond was opgeworpen. De Republiek, die men zonder veel moeite in de geboorte had kunnen verstikken, was nu een lichaam geworden, dat niet kon worden voorbijgezien; het was nu niet mogelijk haar bij de bezittingen der engelsche kroon in te lijven, evenmin als haar eene plaats te betwisten in het groote europeesche Staten-verbond.

Daar het nu niet langer aanging het bestaan van het jong gemeenebest onder de volkeren te loochenen, zoo viel er - naar men meende - niets beters te doen, dan de Republiek met het tractaat, waartoe zij nu uitgenoodigd werd toe te treden, om den tuin te leiden. Zoo als blijken zal, slaagden de Koning van Frankrijk en de Koningin van Engeland hierin volkomen - en dat ondanks de scherpzinnigheid en den ijver van den gezant der Staten, die, nog wel op uitdrukkelijk verlangen van Hendrik, het fransche gezantschap naar Engeland had vergezeld. Calvart had naar vermogen medegewerkt, om het verbond tot stand te brengen; hij had daarvoor, zoo als wij zagen, zijn ziekvertrek verlaten en de reis naar Engeland ondernomen. 'De propositie van de offensieve en defensieve alliantie,' schreef hij, 'is in den eersten met gracieuse, generale woorden geaccordeerd; daarna gedebatteerd onder vele pretexten, te lang te verhalen; wederom onder intolerabele en niet practicabele conditiën door den Raad van Hare Majesteit geägreërd, en overzulks door den hertog (van Bouillon) en Sancy verworpen, en dienvolgende ganschelijk gebroken, ja zelfs oorlof genomen van

(1) BOR IV. 256. DE THOU *ubi sup.*

(2) BOR *ubi sup.*

Hare Majesteit. Eindelijk door eenige middelen, waartoe ik UEd. Mog. zonder aanmatiging zeggen mag, dat ik wat gediend heb, weder hervat; en ten laatste, God lof, hoewel met vele difficulteiten, tusschen Hare beide Majesteiten geconcludeerd eene offensieve en defensieve Ligue tegen den Koning van Spanje⁽¹⁾.

Toen de arbeid voltooid was, vertrokken de fransche gezanten, om van hun meester de bekrachtiging van het tractaat te verwerven. Elizabeth sprak in de vriendschappelijkste bewoordingen over haar koninklijken broeder en noodigde hem uit haar te komen bezoeken: als wanneer zij, om het hem gemakkelijk te maken, gaarne de helft van den weg zou afleggen; want eene ontmoeting met hem zou haar eenige troost zijn te midden van al haar tegenspoed en verdriet. ‘Hij zal wel eenige andere Prinsessen van liefelijker aanzien kunnen bezoeken,’ zoo schreef zij, ‘maar nooit een trouwer vriendinne’.

Doch het alzo gesloten verdrag moest slechts dienen voor het publiek. De wezenlijke overeenkomst tusschen Frankrijk en Engeland werd door de gevolmachtigden eenige dagen later gesloten; daarbij werd het bekende tractaat tot eene ijdele vertooning gemaakt, louter bestemd om andere natiën, en bepaaldelijk de Nederlandsche Republiek, te misleiden en haar te bewegen het voorbeeld van Engeland te volgen, zich bij de Ligue aan te sluiten en in werkelijkheid de hulp te verleen, die Engeland slechts in schijn gaf.

‘Er werden twee contracten opgemaakt,’ zegt de staatssecretaris Villeroy, ‘het eene publiek, om crediet en vertrouwen aan de gezegde Ligue te geven; het andere geheim, dat de bepalingen en beloften van het eerste vernietigde. Volgens het eerste, moest Z.M. ondersteund worden met vierduizend man voetvolk: welk getal bij het tweede contract werd bepaald op tweeduizend man, die uitsluitend verblijf zouden houden en dienst doen in de steden Boulogne en Montreuil, bijgestaan door een gelijk getal Franschen, en op geene andere wijze; en op voorwaarde, dat zij niet van die steden verwijderd zouden worden, tenzij Z.M. persoonlijk met een leger in Picardië tegenwoordig was, in welk geval zij in Picardië mochten dienen, maar nergens elders⁽²⁾.

(1) Calvart aan de Staten-Generaal. v. DEVENTER II. 116.

(2) Voor zoo ver ik weet, is FRUIN de eerste, die in zijne meesterlijke ‘Tien jaren uit den tachtigjarigen Oorlog’, de aandacht vestigde op deze trouwelooze handelwijze. Zie bladz. 372-374.

CAMDEN zegt wel, dat er ‘kort daarna een ander tractaat gesloten werd, waarbij werd bepaald, dat dit jaar slechts tweeduizend Engelschen zouden gezonden worden, die alleen in Boulogne en Montreuil dienst zouden doen, tenzij de Koning in persoon naar Picardië kwam’ enz. (Boek IV, bl. 525). Maar het eigenaardige van dit ‘andere tractaat’ was, dat het zorgvuldig geheim werd gehouden voor hen, die er het meeste belang bij hadden het te kennen.

De tegenwoordigheid van een engelsch garnizoen in een paar fransche zeehavens, vlak tegenover de engelsche kust, zou waarschijnlijk wel niet voldoende zijn geweest, om andere vorsten en republieken te bewegen, groote legers in het veld te brengen tot ondersteuning der Protestantsche Ligue, indien zij geweten hadden dat dit, en niets anders, de armzalige uitkomst was van al de samenkomsten, protocollen en gesprekken, weken achtereen te Greenwich gehouden.

Intusschen slaagde de list naar wensch. De gezanten keerden naar Frankrijk terug; en eerst drie maanden later verscheen de hertog van Bouillon weder in Engeland, om het door Hendrik bekrachtigde tractaat over te brengen. De Ligue werd toen, op den 26sten Augustus 1596, met groote pracht en staatsie door de Koningin openlijk bevestigd. Drie pairs des rijks gingen den franschen gezant aan zijne woning afhalen en geleidden hem en zijn gevolg, in zeventien koninklijke rijtuiggen, naar den Tower. Zeven prachtig getooide gondels voerden daarop het gezelschap langs den Theems naar Greenwich. Aan de landingsplaats werd de gezant ontvangen door den graaf van Derby, aan het hoofd van een schitterenden stoet edellieden, ridders en hooge staatsambtenaren, en vervolgens naar het paleis van Nonesuch geleid.

Daar werd een plechtige godsdienstoefening gevierd in de koninklijke kapel, waar een bijzonder paviljoen voor Hare Majesteit was ingericht. Hier, in dit heiligdom, tusschen twee bisschoppen staande, legde de Koningin de hand op haar borst, en zwoer dat zij het gesloten tractaat trouw zou nakomen. Zij gaf daarop hare hand aan den hertog Bouillon, die ze tusschen zijne beide handen nam, terwijl wederom psalmen werden gezongen en de orgeltonen door de kapel ruischten. Daarop werd er in het paleis een prachtig banket gehouden; de hertog van Bouillon zat, in eenzame grootheid, aan de koninklijke tafel, maar toch op een eerbiedigen afstand van Hare Majesteit; de schotels werden aangebracht door de aanzienlijkste edelen des rijks, die geknield de Koningin den wijn aanboden. Niemand dan de gezant zat aan Elizabeth's tafel; maar in dezelfde zaal was nog een andere disch aangericht, waaraan de graaf van Essex met verscheidene hooggeboren gasten plaats nam, waaronder ook de jonge graaf Lodewijk Gunther van Nassau.

In de liefelijke schemering van den stillen zomeravond gleden de prachtig getooide gondels weder over de heerlijke rivier; terwijl de vroolijk gekleurde lantaarns een tooverachtigen glans

wierpen over het kabbelende water, en de tonen van luit en viool langs de luisterende oevers weerklonken. Toen de gezant op het plein voor zijne woning gekomen was, vond hij daar eene dichte schare verzameld, die den vertegenwoordiger van Hendrik IV met luide vreugdekreten begroette en den zegen des hemels afsmeekte voor Koningin Elizabeth en haar koninklijken broeder van Frankrijk. Al de klokken in Londen werden geluid; de kanonnen donderden en vreugdevuren flikkerden alom, den halven nacht door⁽¹⁾.

Op zoo feestelijke wijze werd het verbond ingewijd tusschen de groote protestantsche Koningin en het voormalige hoofd der Hugenoeten van Frankrijk, nog geen vol jaar nadat hij, als een berouwhebbend zondaar, door den Paus weder in den schoot der Kerk was ontvangen geworden. Wel was dit een teeken, dat de godsdienst niet langer uitsluitend de scheiding maakte tusschen de volken, zoo als zij dit gedurende de twee laatste menschenleeftijden gedaan had.

De hertog van Bouillon vertrok spoedig daarop naar de Nederlanden, waar de gewone fransche gezant bij de Republiek, Paul Chouart, Seigneur de Buzanval, reeds bij de Staten-Generaal werkzaam was geweest, om hen tot deelneming aan de Ligue te bewegen. Natuurlijk liet men niet na, dezen republikeinen behoorlijk op het hart te drukken, hoezeer zij zich vereerd behoorden te gevoelen, dat zij met zulke doorluchtige bondgenooten in betrekking mochten staan. De Koningin schreef een brief aan de Staten-Generaal, waarbij zij hen ten ernstigste uitnoodigde tot het verbond toe te treden. ‘Zonderling,’ schreef zij, ‘om de reputatie, die gij voor uwe zaken daardoor verkrijgen zult bij de volken, die onder u staan, als zij u (boven de zekerheid, die gij hebt van onze gunst) ondersteund zien door de vriendschap en hulp van andere verbonden Vorsten, en namelijk door die van den Allerchristelijksten Koning’⁽¹⁾.

Op den 31sten October werden de voorwaarden, waaronder de Republiek tot het nieuwe verbond toetrad, in Den Haag geteekend. Dit verbond was, uit den aard der zaak, iets anders dan de welbekende Katholieke Ligue. Madame Ligue, na in de laatste drie, vier jaren jammerlijk haar bestaan te hebben gerekt, was eindelijk, uitgeput en afgeleefd, ten grave gedaald. Maar er was een tijd geweest, toen zij vol leven en geducht van kracht was. Zij, voor het minst, zij was zich haar doel en roeping bewust; en nooit, zoo lang er leven in haar was, had zij een oogenblik in haar streven gewiefeld. Om het Protestantisme uit te roeien; om de Protestanten te dooden, te verbranden, op te hangen,

(1) BOR IV. 208 256-257.

(1) BOR IV. 208 256-257.

te slachten, levend te begraven; om iederen protestantschen Vorst in Europa te onttroonen; vooral om de Koningin van Engeland, den prins van Oranje met zijn geheele geslacht en Hendrik van Navarre te vermoorden; en om, ter bereiking van deze zeer klare en handtastelijke oogmerken, alle krachten der Christenheid in de hand van Filips van Spanje te vereenigen - om dit alles te volbrengen, werd het bloed bij stroomen vergoten en werden de kostbare metalen van de Indiën even snel verspild, als de ongelukkige wilden, die aldus voor het eerst in de leer van Christus onderwezen werden, ze uit de mijnen konden opdelven. Hiervoor was Amerika, als op het bevelwoord des Almachtigen, uit de eeuwen- en eeuwenlange duisternis te voorschijn getreden, opdat het de noodige schatten zou opleveren, om al de ketters der aarde te kunnen vermoorden. Ter bereiking van dit doel, moest de wondervolle ontdekking van den grooten genueeschen zeevaarder in de eerste plaats worden aangewend. Het was voor niemand een geheim wat men wilde: en ten deele was het doel inderdaad bereikt geworden. Willem van Oranje was gevallen; en brieven van adeldom, met eene aardige fortuin, waren het loon geweest voor zijn moordenaar. Bij herhaling was het leven van Elizabeth, zoowel als dat van Hendrik, van Maurits en van Oldenbarnevelt, bedreigd geworden. Misschien zou de Voorzienigheid de hand van toekomstige moordenaars beter besturen: want al was madame Ligue dood, haar geest leefde nog onder de Jezuïeten en dreef dezen aan tot volvoering der onuitgevoerd gebleven misdaden.

Maar welk doel beoogde het nieuwe verbond? Het was geen protestantsche Ligue. Hendrik van Navarre kon daarvan niet langer het hoofd zijn, al was het ook dat hij zich enkel tot protestantsche mogendheden om hulp kon wenden. Om hunne plannen tegenover Filips uit te voeren, konden de Koning en de Koningin toch geene andere hulp inroepen dan die van de republiek der Nederlanden, van de noordsche mogendheden en van de calvinistische en luthersche Vorsten van Duitschland.

De positie van Hendrik was, van den beginne, door en door valsch. Hij gevoelde dit; en nog was nauwelijks de pen nedergelegd, waarmede hij het nieuwe tractaat had onderteekend, of hij zocht reeds in het geheim naar middelen, om vrede te sluiten met diezelfde mogendheid, tegen wie hij schijnbaar alle natiën der wereld te wapen riep. Zelfs de argwanende Elizabeth werd door den slimmen Bearnees verschalkt, terwijl beiden samenspanden om de andere vorsten en staten om den tuin te leiden.

Op den 31sten October 1596 alzoo, besloten de Staten-Generaal toe te treden tot de Ligue met Frankrijk en Engeland, 'om te resisteeren de ondernemingen en eierzuchtige plannen des Konings van Spanje, tegen alle de Prinsen en Potentaten van het Christen-

rijk.' Daar de Koningin - althans volgens het openbaar gemaakte, valsche tractaat - zich verbonden had, vierduizend man hulptroepen te leveren, zoo verbonden zich nu ook de Staten, om ten hunnen koste ook vierduizend man aan te werven, die in des Konings dienst zouden treden; en om daarvoor in het volgende jaar eene som van *f* 450 000 beschikbaar te stellen, die in maandelijksche termijnen zou worden uitbetaald. De Koning daarentegen beloofde, dat hij, wanneer de vijand, met het grootste deel zijns legers in de Nederlanden, de Vereenigde Provinciën mocht aanvallen, deze vierduizend man in soldij der Staten onmiddellijk terug zou zenden. Verder verbond zich de Koning om 'met alle vlijt en strengheid' den oorlog voort te zetten in de provinciën Artois en Henegouwen; en ook om, zoo noodig, de Vereenigde Provinciën met een leger van vierduizend man te voet en duizend ruiters te hulp te komen⁽¹⁾.

De Staten-Generaal hadden gaarne gewenscht, dat in het tractaat de bepaling zou worden opgenomen, dat Frankrijk of Engeland geen vrede met Spanje zouden mogen sluiten, zonder hunne toestemming; maar dit werd volstrekt geweigerd.

Misschien had da Republiek juist niet veel reden om dankbaar te zijn, voor deze half onwillige en bijna beleedigende wijze van toelating tot den kring der souverainen; maar de mannen, die de leiding harer belangen in handen hadden, waren te verstandig om niet te begrijpen, hoeveel er toch gewonnen was, toen zij zich dus verzekerd hadden van de staatkundige positie, die nu door anderen openlijk was erkend. In vollen ernst en te goeder trouw wilden zij de bepalingen van het nieuwe tractaat naleven; en zonder verwijl wijdden zij al hunne aandacht aan de werving van nieuwe soldaten en het heffen van nieuwe belastingen: twee belangrijke zaken, waardoor zij hunne nieuwe bondgenooten bij uitnemendheid van dienst konden zijn.

Intusschen had Hendrik Ancel naar de verschillende hoven van Duitschland en het Noorden gezonden, ten einde, zoo mogelijk, nieuwe bondgenooten voor de Ligue te winnen⁽²⁾. Maar het viel moeilijk, om Duitschland uit zijne verdooving wakker te schudden. De onderlinge verdeeldheden der Protestanten lokten als het ware de Pausgezinden tot een aanval uit. De vele duitsche Vorsten brachten, als naar gewoonte, hunne ledige uren door met eindeloos gehaspel over allerlei afgetrokken theologische geschilpunten en wijdden verder hun tijd aan

(1) Overeenkomst tusschen den Koning en de Staten-Generaal, geteekend door Bouillon en Buzanval, 31 October 1596. BOR IV. 265-267.

(2) Zie een verslag van Ancel's zending, redevoeringen en onderhandelingen bij DE THOU XIII. 77-87, en bij BOR IV, 289.

maaltijden, drinkgelagen en de jacht. De klachten van den ouden Jan van Nassau klonken luider dan ooit te voren: maar zijne stem was als die van een roepende in de woestijn. Het vast naderende wraakgericht van dien verschrikkelijken Dertigjarigen Oorlog, dien hij niet aanschouwen zou, scheen reeds al zijne profetische waarschuwingen met een ontzettenden gloed en ernst te doordringen. Doch weinigen gaven daar acht op. Twee groote gevaren schenen voortdurend de Christenheid te bedreigen, en het is niet zoo gemakkelijk te zeggen, welk lot het ergste zou zijn geweest: de vestiging der algemeene monarchie van Filips II, of de verovering van Duitschland door de Turken. Maar toen Ancel en anderen om hulp vroegen tegen het gevaar, dat uit het Zuidwesten dreigde, wees men hem op het wapengerucht en de luide jammerkreten, die dagelijks uit het Zuidoosten weerklonken⁽¹⁾. Vergeefs trachtte de gezant te betoogen, dat de Koran minder wreed was dan de Inquisitie; dat, zelfs zoo Europa door Turken en Tartarenhorden overheerd en de banier der halve maan zegepralend in ieder dorp geplant werd, dit nog minder verderfelijik zou zijn, en er nog meer hoop zou overblijven dat de kiemen der beschaving en de beginselen van het Christendom dezen storm zouden overleven, dan wanneer het stelsel van Filips, van Torquemada, van Alva, tot wet voor allen verheven werd. Maar de Turk was de openlijk erkende vijand der Christenheid, terwijl Filips Christenen vermoordde in den naam van Christus. Dit onderscheid verblindde de menigte, voor wie klanken en woorden altijd en

- (1) 'J'ai cru de devoir ici sur la foi de ceux qui en ont été témoins oculaires, afin de donner par là une juste idée de la splendeur de l'Empire Ottoman, de ses richesses, de sa puissance, et de la discipline exacte qui s'observe au dedans et au dehors, afin que nos peuples ne soient plus étonnés ni si indignés, si tandis que nos princes Chrétiens languissent dans l'oisiveté et dans une mollesse infâme, et travaillent sans cesse à se détruire les uns les autres par leurs haines ou par leurs jalousies, les Turcs, dont les commencements ont été si peu de chose, ont formé un si grand empire. Quand on fera réflexion sur la sévérité de leur discipline, sur leur éloignement du luxe et de tous les vices que traine avec soi la mollesse, et qu'il n'y a point d'autre route parmi eux pour s'élever aux grands emplois et faire de grandes fortunes, que les vertus militaires, leurs vastes progrès n'auront plus rien qui surprenne.' - Ziedaar het getuigenis van een zoo uitnemend staatsman en geschiedschrijver als JACQUES AUGUSTE DE THOU XII. 580.

'Wol zu wünschen wehre,' zegt de oude Jan van Nassau, 'das man in Zeiten uffwachen und uff die wege gedenken wolte, wie nicht allein diesem bluthundt dem Türken, sondern auch dem Pabst, welchen D. Luther seliger in seinem christlichen Gesang: "Erhalt uns Herr bei deinem Wort", vor und den Türken nachsetzt, mit verleihung Göttlicher hülffe möge widerstanden, und viel jammer und ehlenndt und blut vergiessen, ja, die verehrung der ganzen Teutschen nation sambt anderen christlichen Königreichen und Ländern vorkommen werden'. enz. GROEN V. PRINSTERER, Archives I. 330 (2e serie).

overal werkelijkheden zijn. Bovendien scheen het gevaar van de zijde van den jongen en ondernemenden Mahomed voor de verbeelding veel grooter en schrikwekkender, dan de bedreigingen van den ouden en afgeleefden Filips.

Het Ottomannische Rijk - met zijne strenge tucht, met zijne energieke eenheid in doel en streven, met zijne barbaarsche verachting voor alle kunsten en wetenschappen, en alle menschelijke werkzaamheid, uitgenomen oorlog en verovering en militaire heerschappij - vormde een scherp contrast met het in zich zelf verdeelde en verscheurde heilige Roomsche Rijk, welks begaafde, verstandige en nijvere bevolking, verbijsterd door eene halve eeuw van godsdiensttwisten en zuchtende onder een der slechtste regeeringsstelsels die ooit zijn uitgevonden, voorbestemd scheen de weerlooze prooi te worden van iederen veroveraar. De turksche macht was destijds in hare volle, dreigende ontwikkeling: ook scheen zij nog veel geduchter dan het geval zou zijn geweest, indien men zich helderder voorstelling had gevormd van wat inderdaad de kracht en den bloei der volken uitmaakt. Als de eenvoudige waarheid, dat een rijk, op zulke beginselen gegrond, op den duur eene onmogelijkheid was, beter begrepen was geworden, dan zou men waarschijnlijk het gevaar minder in het Oosten dan wel in het Westen hebben gezocht.

Maar in den herfst van dit jaar had Duitschland al zijne aandacht gewijd aan den fellen krijg, die niet zeer ver van de muren van Weenen woedde. Mahomed was in persoon in het veld verschenen, met een leger van honderdduizend man; en 's Keizers broeder Maximiliaan, met den Vorst van Zevenbergen verbonden, was hem met een even sterk leger te gemoet getrokken. Tusschen den Theiss en den Donau, te Kerestes, nabij de stad Erlau, had eindelijk, op den 26sten October 1596, het geduchte treffen plaats, waarvan het lot der Christenheid scheen af te hangen; en in ademlooze spanning verbeidde Europa den uitslag van den strijd. Toen die uitslag eindelijk bekend werd, stond de wereld verbaasd over eene zoo verschrikkelijke mengeling van het tragische en komische, als zelden werd aanschouwd. Zeventigduizend menschen - Christenen en Moslims - lagen, dood of stervend, aan de oevers van een onbekend riviértje, dat in den Theiss uitloopt; en de twee opperbevelhebbers waren beiden op de vlucht, zoo snel als hunne paarden maar rennen konden. Elk der beide legers achtte zich reddeloos verslagen; en met achterlating van tenten, bagage, geschut en ammunitie, vloden de overgebleven Keizerlijken en Turken beiden in wilden schrik van het slagveld. Aartshertog Maximiliaan holde zonder omzien door, tot hij zich te Kaschau in veiligheid bevond, en begaf zich van daar naar Weenen, vol schaamte en

spijt. De prins van Zevenbergen verschool zich tusschen de bergen van zijn vorstendom. Mahomed sloot zich, met zijne voornaamste legerhoofden, in Buda op, ging vervolgens naar Constantinopel en gaf zich voor een tijd aan al de weelden en uitpattingen van het aziatisch hofleven over, zonder zich verder om de verovering der wereld te bekommeren. De Turken, minder spoedig ontmoedigd dan de Christenen, waren wel in den aanvang van den strijd totaal verslagen geworden; maar toen de overwinnaars, als naar gewoonte, aan het plunderen waren gegaan, nog eer de overwinning voor goed verzekerd was, wist de beruchte italiaansche renegaat Cicala de krijgskans te doen keeren. De Turken waren dan ook verstandig genoeg, om twee dagen later terug te komen en hun geschut, bagage en al het overige mede te voeren, dat sinds den afloop van het gevecht onbewaakt en onbeschermd was achtergebleven⁽¹⁾.

Zoo eindigde de turksche veldtocht van het jaar 1596. Geen wonder, dat Ancel weinig geluk had op zijne zending in Duitschland. Daar kwam bij, dat Mendoza, de admiraal van Arragon, reeds zeer ijverig, schoon in het geheim, bij de duitsche hoven werkzaam was geweest ten behoeve van den spaanschen Koning. Het was van groot belang voor Filips, die meer beteekenis hechtte aan de Ligue der drie mogendheden dan Hendrik zelf, om zonder verwijl den invloed van dat verbond te breken. De toestand van het heilige Roomsche Rijk had in den laatsten tijd al zijne aandacht gevorderd. Het scheen duidelijk, dat Rudolf nooit zou huwen; zeker was het althans, dat hij nooit de infante zou trouwen, ofschoon hij niet dulden kon, dat zijn broeder naar de hand dong, die hij zelf weigerde. Wanneer hij zonder kinderen kwam te sterven, achtte Filips het volstrekt niet onmogelijk, dat er een protestantsche omwenteling in Duitschland zou uitbarsten, en dat het huis van Habsburg voor goed de keizerlijke kroon zou verliezen. Men zeide zelfs, dat ook de Keizer aan die meening niet vreemd was, en dat hij het rijk met zijne eigene regeering wenschte te doen eindigen⁽²⁾. In de schatting van Filips, was noch Matthias, noch Maximiliaan geschikt, om hun broeder op te volgen, daar zij beiden in ijver voor het katholiek geloof veel te kort schoten⁽³⁾. Met andere woorden: hij wenschte, dat zijn aanstaande schoon-

(1) DE THOU XII. 567-594. VAN METEREN 368. REYD 297.

(2) Relacion de lo que el Almirante de Aragon ha colegido en el tiempo que ha estado en Alemania y en la corte Cesarea, tratando con personas prudentes cerca el neg^o de Rey de Romanos y sucesion a los estados electivos de Bohemia, Moravia, Silesia, y Ungria. (Archieven van Simancas MS.)

(3) Admiraal van Arragon aan Filips 17 December 1597. (Archieven van Simancas MS.)

zoon, de kardinaal Albert, in hunne plaats zou optreden, en deed zijn best, om dezen zoo spoedig mogelijk tot Roomsche-Koning te doen verkiezen.

‘Zijne Heiligheid de Paus en de Koning van Spanje,’ zeide de admiraal van Arragon, ‘achten het noodig, dat zeer krachtige middelen bij den Keizer worden aangewend, om hem te bewegen, een opvolger te benoemen: omdat, indien hij zonder opvolger kwam te overlijden, het bestuur des rijks gedurende de tusschenregeering in handen zou vallen van den keurvorst van De Paltz - een overgegeven calvinistisch ketter en een even onverzoenlijke vijand van het huis van Oostenrijk en van onzen heiligen godsdienst als de Tuk zelf; zoo als voldoende blijkt uit de duivelsche wetten, die hij voor eenige maanden in De Paltz heeft uitgevaardigd. Een tusschenregeering is zoozeer te vreezen, dat in het noorden van Duitschland alles ten onderste boven zou gaan; maar de Keizer, die schroomvallig van aard is, blijft liever rustig en ziet op tegen de twisten en moeilijkheden, die waarschijnlijk door eene benoeming zullen worden uitgelokt. Daarom hebben Zijne Heiligheid en Zijne Katholieke Majesteit, die niet willen dat de wereld vergaan zou, besloten er in te voorzien. Zij zullen de Keurvorsten vergunnen, gebruik te maken van de hun toegekende bevoegdheid, om den Keizer te schorsen en van de regeering te ontzetten; zooals het ook vroeger gebeurde met Keizers, die slecht regeerden.’

De admiraal wees ook op de zeer ernstige pogingen, die twee jaar geleden waren aangewend, om den Koning van Denemarken tot Keizer te verkiezen, en herinnerde Filips, hoe toen reeds in Hamburg triomfbogen opgericht en andere voorbereidselen gemaakt waren, om hem feestelijk te ontvangen. Ook nu, merkte hij op, trachtten de Protestanten hunne plannen te verwezenlijken. Bij gelegenheid van den doop van het kind van den keurvorst van De Paltz - waarbij de engelsche gezant tegenwoordig was, en welk kind Koningin Elizabeth tot peet had - waren negen geloofsartikelen vastgesteld, veel vijandiger tegen de katholieke leer, dan al wat te voren was verkondigd geworden. Kwam nu de Keizer te sterven, dan zou deze keurvorst natuurlijk groote moeilijkheden veroorzaken; en daarom moest de Keizer worden overgehaald - liefst in der minne, uit aanmerking van de moeilijkheid om hem te dwingen, maar toch niet zonder een toespeling op de mogelijkheid van dwang - om de noodige maatregelen te nemen of te laten nemen. Filips was bereid om het Rijk krachtdadig tegen de Turken bij te staan - en dat geheel Hongarije in groot gevaar verkeerde van verloren te gaan, was buiten twijfel - maar daartegenover moest dan ook iemand tot Roomsche Koning worden verkozen, die hem in alle opzichten welgevallig was. Tegen de

verkiezing van Albert, wiens jongste zegepralen en groote bekwaamheden hem, in Filips' schatting, de meeste aanspraak gaven op de kroon, bestonden echter drie bezwaren. Vooreerst was het twijfelachtig, of de kronen van Hongarije en Bohemen krachtens eerstgeboorterecht of krachtens keuze overgingen; en het was toch van het hoogste belang dat de Roomsche Koning ook over deze beide koninkrijken regeerde, omdat de keurvorsten en andere leden van het rijk, die in deze landen leengoederen bezaten, waarschijnlijk niet gezind zouden zijn aan twee verschillende leenheeren den eed te doen; en daar nu Albert de jongste der broeders was, kon hij natuurlijk geen aanspraak maken op de erfopvolging.

Een tweede bezwaar was, dat Albert zelf geen eigen goederen bezat; maar de admiraal meende, dat de Keizer wel te bewegen zou zijn, om hem de inkomsten van Tyrol af te staan.

Eindelijk was het niet wenschelijk, dat Albert, juist op dit oogenblik, de Nederlanden zou verlaten. Maar de admiraal, die voor alles raad wist, liet zich ook door die bedenking niet uit het veld slaan. Met diezelfde kalme onbeschaamdheid, die uit al zijne voorstellen sprak, merkte hij op, dat, daar Rudolf zich geheel uit de regeering zou terugtrekken, het voor Albert, als Roomsche Koning en later als Keizer, vrij gemakkelijk zou zijn om ook voor de Nederlanden, die een deel van zijn rijk uitmaakten, te zorgen. Bovendien zou Albert binnen kort met de infante huwen: en de schitterende bruidschat, die hij dan van den Koning zou ontvangen, zou hem in staat stellen zijne waardigheid op te houden.

Jaren lang was Filips vruchteloos in de weer geweest, om de kettersche Koningin van Engeland en den Hugenoot Hendrik van Navarre van den troon hunner voorvaderen te stooten, en om die beide tronen voor zich zelven, voor zijne dochter, of voor een zijner neven, in bezit te nemen: nu hield hij zich bezig met plannen om Rudolf van Habsburg te doen vallen, en de in alles betrokken infante en haar aanstaanden gemaal op diens troon te verheffen. De tijd zou leeren, in hoever hij hierin zou slagen.

Maar terwijl de Protestant Ancel en andere gezanten van het nieuwe verbond tegen Filips van het eene europeesche hof naar het andere trokken, om aanhangers voor hunne zaak te winnen, was de groote stichter van dat verbond zelf reeds in het geheim werkzaam, om met dien monarch vrede te sluiten. De inkt, waarmede hij zijne handteekening onder het tractaat had gezet, was nauwelijks gedroogd, of hij raadpleegde reeds met de zendelingen van aartshertog Albert in zijn kabinet en ontving van dien krijgshaftigen prelaat allerlei hartelijke brieven en schitterende geschenken.

In November 1589 kwam zekere La Balvena, een voormalig

edelman van graaf De la Fera, naar Rouaan. Hij werd zeer in het geheim door Hendrik IV ontvangen: eerst des morgens ten drie uren, en spoedig daarna nog eens, midden in den nacht. De Koning vroeg hem, waarom de aartshertog geen algemeenen vrede wilde sluiten, waarin Engeland en Holland mede begrepen zouden zijn. Balvena antwoordde, dat hij niet gemachtigd was, om daarover te onderhandelen; maar dat het toch algemeen bekend was, dat de Koning van Spanje nooit zijn toestemming zou geven tot een verdrag met de opstandelingen tenzij dan onder voorwaarde van de uitsluitende handhaving van den katholieken godsdienst⁽¹⁾.

Hij legt het er juist op toe, om dien godsdienst te gronde te richten, zeide Hendrik. - De Koning verklaarde daarop dat hij tot vrede gezind was, ter liefde van het arme, onderdrukte volk in alle landen. Hij was, zoo zeide hij, de wapenen, die hem zoo gemeenzaam waren, niet moede, maar hij wenschte deel te nemen aan een algemeenen kruistocht tegen de Turken. Dit zou voor den katholieken godsdienst beter zijn, dan wat de verschillende partijen nu deden. Hij bekende, dat de Koningin van Engeland eene zeer goede vriendin van hem was, en zeide, dat hij tot nog toe nooit zijn woord jegens haar gebroken had, en dat hij het ook nooit doen zou. Zij had hem den Kouseband gezonden en hij had dien aangenomen, even als zijn broeder Hendrik III dit vroeger gedaan had; en hij zou nooit over een vrede onderhandelen, waarin zij niet mede betrokken was⁽²⁾. Spoedig zou men zien, hoeveel deze krachtige betuigingen van gehechtheid waard waren. - Intusschen drong Hendrik er bij Balvena ten ernstigste op aan, dat hij het geheim dezer samenkomsten zorgvuldig zou bewaren en vooral met niemand in Frankrijk daarover spreken. De Koning was bovenal bevreesd, dat de Hugenooten iets zouden vernemen van hetgeen er omging; en de agent merkte op, dat elk vermoeden betreffende vredesonderhandelingen onder de ketters groote ongerustheid zou verwekken: daar men algemeen onderstelde, dat de Koning van den Paus absolutie had gekregen, onder voorwaarde, dat hij zijnen protestantschen onderdanen den oorlog zou verklaren.

- (1) Relacion de lo que ha hecha la Balvena. November 1596. (Archieven van Simancas MS) Ik ben eenigszins in het onzekere omtrent den waren naam van dien geheimen agent. VAN DEVENTER, II. 141-146, heeft Vulneve, maar daar de B en de V in het Spaansch bijna eensluidend zijn, komt mij de spelling zoo als ik dien in den tekst geef juist voor. Maar het is inderdaad moeilijk om te ontdekken hoe minder bekende lieden eigenlijk heetten, in een tijd, toen ernstige geschiedschrijvers een zoo bekend en beroemd personage als sir Walter Raleigh met den naam van Guateral aanduidden.
- (2) Relacion que Balvena ha hecha a Su Alteza volviendo de Francia. December 1596. (Archieven van Simancas MS.)

Op zijne terugreis van Rouaan, bracht de gezant een bezoek aan Monlevet, veldmaarschalk van Hendrik IV en een Calvinist. Het gesprek liep spoedig over den vrede en Monlevet zeide: ‘Wij zijn bang voor u, als het op onderhandelen aankomt; want wij weten dat gij, Spanjaarden, ons te slim af zijt.’

‘Neen,’ zeide Balvena, ‘ik zeg veeleer met Keizer Karel V: “De Spanjaarden schijnen verstandig, maar zijn dwaas; de Franschen schijnen dwaas, maar zijn verstandig.”’

Eenige weken later zond de aartshertog Balvena andermaal naar Rouaan. Hij had wederom een onderhoud met den Koning, waarbij niet alleen Villeroy en andere Katholieken tegenwoordig waren, maar ook Monlevet: hetgeen intusschen den vrijen gang van het gesprek zeer belemmerde. De Koning gaf herhaaldelijk zijn verlangen naar vrede kennen, maar naar een algemeenen vrede; meer niets.

Op den 4den December werd Balvena, nog voor de dag aanbrak en terwijl hij op het punt stond te paard te stijgen om te gaan jagen, bij den Koning ontboden.

‘Zeg aan Zijne Hoogheid,’ sprak Hendrik, ‘dat ik oprecht ben en niet kan veinzen, en dat ik hem te zeer voor een man van eer houd, om te onderstellen, dat hij mij wil bedriegen. Zeg hem, dat ik zeer naar den vrede verlang en de nederlaag betreur, die in den krijg tegen de Turken geleden is. Ware ik daar geweest, ik zou gesneuveld zijn of als overwinnaar weergekeerd. Laat hij eene schikking tusschen ons ontwerpen, zoodat hij mij *presto* daar mag zien, met mijne dappere edellieden, met voetknechten en eene menigte Zwitsers. Zeg hem dat ik zijn vriend ben. Vaarwel. Spoed u⁽¹⁾.’

Twee dagen voor het einde van het jaar, zond de aartshertog, na dus trouw omtrent Hendrik's vriendschappelijke gezindheid te zijn ingelicht, den Koning eene prachtige wapenrusting, afkomstig uit de beroemde antwerpsche werkplaatsen, die nergens hare wedergade hadden: eene wapenrusting, volgens een geheel nieuw model vervaardigd en heerlijk schoon, met een blauwen gloed gepolijst⁽²⁾.

Met deze stille wisseling van beleefdheden tusschen den Onderkoning van Zijne Katholieke Majesteit en hem zelven, ging Hendrik's Ligue met de twee protestantsche mogendheden gepaard.

Juist in dienzelfden tijd bereidde zich Filips andermaal voor tot een nieuwen inval in de staten der Koningin. Ondanks de

(1) Relacion que Balvena ha hecha a Su Alteza volviendo de Francia. December 1596. (Archieven van Simancas MS).

(2) Albert aan Filips, 29 December 1596. (Archieven van Simancas MS.) ‘Armas buenas de las que se labran en Anveres, que son pabonados de cierta labor nueva.’ Vergelijk REYD, 290.

geduchte nederlaag, zoo pas door de Engelschen en Hollanders aan 's Konings zeemacht te Cadix toegebracht, was toch in den herfst van dit jaar te Lissabon een vloot uitgerust van honderd achtentwintig oorlogschepen en een landingsleger van veertienduizend man voetknechten en drieduizend ruiters⁽¹⁾. Deze nieuwe expeditie was voor Ierland bestemd, waar, naar men meende, de Katholieken makkelijk tot opstand konden worden gebracht. Ook vleide men zich, dat de Koning van Schotland te bewegen zou zijn, om van deze gelegenheid gebruik te maken, ten einde wraak te nemen over den dood zijner moeder. ‘Hij lag op de loer,’ zeide Filips, ‘de laatste maal dat mijne armada tegen de Engelschen in aantocht was en hij heeft nu geen reden om anders te handelen, vooral niet wanneer hij bedenkt dat zich hier eene gelegenheid aanbiedt om de wreedheid te vergelden, waarmede zijne moeder behandeld werd.’

Op den 5den October ging de vloot, onder aanvoering van den graaf Santa Gadea, onder zeil. Hare eerste bestemming was de kust van Ierland, waar zij een of andere gunstige plek moest opzoeken, om de troepen aan land te zetten. Als dit geschied was, moesten de schepen, met uitzondering van enkele lichte vaartuigen, weder vertrekken en te Ferrol komen overwinteren. Indien de vloot, door de overmacht van wind en weder, toch naar de engelsche kust werd terug gevoerd, moest men zich van Milford Haven in Wales meester maken: ‘omdat,’ zeide Filips, ‘daar zeer vele Katholieken zijn, die onze zaak wel genegen zijn en eene bijzondere vijandschap voor de Engelschen koesteren.’ Mocht de engelsche vloot slag willen leveren, dan moest zij, volgens bevel van Filips, onmiddellijk worden verslagen; en na de overwinning moest Milford Haven goed bezet worden gehouden.

Dit was zeer gemakkelijk gezegd. Maar deze expeditie zou niet gelukkiger zijn, dan de onverwinnelijke armada, die acht jaren geleden toch zoo volkomen overwonnen was geworden. Nauwelijks was de vloot in zee, of zij werd door een geweldigen storm overvallen, waardoor veertig schepen met vijfduizend man te gronde gingen. De verstrooide overblijfselen weken naar Ferrol. Daar moesten de schepen weder hersteld worden, en dan zou in de lente de tocht worden hervat. Zoo ging het altijd met den Koning van Spanje. Hij had een zeldzaam talent om onverschillig te blijven bij al zijne nederlagen: een talent, dat zijne vleiers verheven noemden. En werkelijk zou die onverschilligheid verheven geweest zijn, indien de Koning, te midden van den huilenden storm, en terwijl schip voor schip voor zijne oogen in de diepte

(1) Filips aan Albert, 4 en 5 October 1596. (Archieven van Simancas MS.)

verzonk, in persoon op het dek van een fregat had gestaan, om met kalme vastberadenheid zijne manschappen moed in te spreken en te redden wat nog te redden viel. De man, die zoo zijne meerderheid toont boven de onbewuste krachten der natuur, geeft waarlijk een verheven, een bezielend voorbeeld. Zoo had zijn vader, bij meer dan eene gelegenheid, zich meester van zijn lot getoond. Ook de Koning van Frankrijk, als hij, blootshoofds, in zijn ijzeren kuras, zijn volgelingen het spoor wees en door de toovermacht zijner eigene dapperheid, vluchtelingen in helden, de nederlaag in overwinning, veranderde - ook hij had menigmaal die verheven onverschilligheid in het gevaar, die voor immer de harten van bewondering kloppen doet, getoond. Maar het is gemakkelijker aan de schrijftafel kalm te blijven, dan op het slagveld of in de schipbreuk; en het is niet het beste bewijs van zielskracht, wanneer een vorst, terwijl hij zelf volkomen veilig is, zonder ontroering den ondergang zijn medemenschen aanziet.

Zoodra het overschot der geteisterde vloot behouden te Ferrol was aangekomen, verzocht de Koning den kardinaal, te Calais een leger te verzamelen, en daarmede een inval in Engeland te doen. Hij vroeg zijn neef, of deze zijne troepen niet over het Kanaal kon voeren in vaartuigen van geringen diepgang, waarvan hij er reeds velen tot zijne beschikking had, terwijl hem nog eenige anderen uit Spanje konden gezonden worden. Op deze wijze moest hij zich vasten voet in Engeland verwerven; en hij werd uitgenoodigd, zonder verwijl te melden, of hij deze onderneming met zijne eigene middelen tot stand kon brengen, dan wel of hij de hulp der vloot te Ferrol noodig had. De Koning gaf ook zijne meening te kennen, dat de vijand, aangemoedigd door zijne overwinning te Cadix in den afgelopen zomer, misschien bezig was eene nieuwe expeditie naar Spanje op touw te zetten: in welk geval een inval in Engeland nog gemakkelijker zou zijn.

Filips, wiens vloot, ter verovering van Ierland en Engeland uitgezonden, zoo geteisterd was geworden, dat zij den tocht had moeten staken, gaf nu, op den laatsten dag des jaars 1596, aan zijn neef den raad om, zonder vloot, Engeland te veroveren. Het was dezelfde raad, dien hij reeds vroeger aan Alexander Farnèse had gegeven, zoodra hij de tijding kreeg van den ondergang zijner onverwinnelijke armada.

Drieëndertigste hoofdstuk

Tocht van Maurits naar Turnhout. - Het spaansche leger trekt terug en wordt vervolgd. - Nederlaag der Spanjaarden. - Zedelijke indruk der overwinning. - De veldtocht in Frankrijk. - Aanslag der Spanjaarden op Amiëns. - Inneming der stad. - Plan van Rosny tot herstel der fransche geldmiddelen. - Bankroet van Filips. - Strijd tusschen de Turken en Christenen. - Terechtstelling van Anneke Van den Hove te Brussel. - Gezantschap van den Koning van Polen naar Den Haag, om eene verzoening met Filips te bewerken. - Audiëntie van den poolschen gezant bij Koningin Elizabeth. - Amiëns hernomen. - Huwelijk van prinses Emilia, de zuster van Maurits. - Inneming van Alphen. - Overgaaf van Rheinberg, Meurs en Grol. - Inneming van Breêvoort, Enschede, Ootmarsum, Oldenzaal en Lingen. - Opstand der spaansche troepen te Antwerpen en Gent. - Voortzetting der vredesonderhandelingen tusschen Filips en Hendrik. - Betrekkingen tusschen de drie verbonden mogendheden. - Hendrik's ontwerp eener verzoening met Spanje. - Pogingen om een algemeenen vrede te sluiten.

Het oude jaar was geëindigd met eene mislukte poging van Filips, ter verwezenlijking van zijn geliefkoosd droombeeld: de verovering van Engeland. Het nieuwe jaar begon met een schitterend wapenfeit van Maurits, die ziet voor het eerst in het open veld met de oude beproefde krijgers van Spanje wilde meten.

Turnhout was een ruim, niet versterkt dorp in Brabant - het grootste in geheel Nederland - ongeveer zes mijlen ten Zui den van Geertruidenberg. Het lag bijna even ver ten Oosten van Antwerpen en vier mijlen van Breda.

De kardinaal-aartshertog had hier eene vrij aanzienlijke krijgsmacht bijeen, bestaande uit ten minste vierduizend zijner beste voetknechten en eenige escadrons ruitery, onder het opperbøvel van den generaal der artillerie, graaf Varax. De bewoners

der omliggende landstreek begonnen zich ongerust te maken: want niemand wist, waarom dit leger hier was. Misschien wilde de kardinaal een onverhoedschen aanslag wagen op Breda. De gouverneur van deze stad scheen niet geneigd om aan zijn vroeger voorstel gevolg te geven, en deze belangrijke stad in handen des Konings te leveren. Of wel, men meende, dat hij wellicht van eene harde vorst gebruik zou maken en over de bevrozen rivieren en veenen naar het land van Tertholen trekken, van waar hij sommige der belangrijkste vestingen van Zeeland zou bedreigen.

Marcelis Bax, de stoutmoedigste en onversaagdste van alle hollandsche cavalerie-officieren, had er reeds in het begin van Januari bij Maurits op aangedrongen, dat men geen oogenblik zou verzuimen, om de te Turnhout verzamelde troepen aan te vallen, eer zij in staat zouden zijn om kwaad te doen. De prins bedacht zich eenigen tijd over dit voorstel en won toen, zeer in het geheim, het gevoelen in van eenige leden van de Staten-Generaal en van den Raad van State. Op den 14den Januari werd, in overleg met den Raad, tot den tocht besloten, maar ook nu nog alles geheim gehouden. Een week later zond de Raad opzettelijk een bode naar Maurits, met de dringende vermaning, zich zelven niet aan gevaar bloot te stellen, en tevens met verzoek, zoo spoedig mogelijk van den uitslag der onderneming mededeeling te doen.

Inmiddels had de prins patenten uitgegeven, en naar de verschillende garnizoenen gezonden, voor vijftig vendelen voetvolk en zestien escadrons ruitery. Op den 22sten Januari kwam Maurits te Geertruideuberg, de aangewezen verzamelplaats, vergezeld door sir Francis Vere en den graaf van Solms. Kolonel Cloetingen was daar reeds, met de schepen met ammunitie en eenige stukken geschut uit Zeeland; en nog in den loop van denzelfden dag kwam al het voetvolk te Geertruideuberg aan. Alles was met den grootsten spoed, en tegelijk met de stiptste geheimhouding, geregeld en uitgevoerd geworden.

Den volgenden dag, nog voor de morgen aanbrak, begon de tocht. Aan de spits van het leger ging Van Noort, met zes vendelen nederlandsche voetknechten. Achter hem kwam Vere, met acht vendelen van de hulptroepen; Dockray, met acht vendelen Engelschen; Murray, met acht vendelen Schotten; en Cloetingen en La Corde, met twaalf vendelen Hollanders en Zeeuwen. Vóór de laatste afdeeling onder La Corde, ging de generaal van de artillerie, met twee halve kanonnen en twee veldstukken, gevolgd door de ammunitie- en bagagewagens. Juist toen men op het punt stond uit te trekken, kwam de graaf van Hohenlo, die van de zaak gehoord had, aangesneld; ondanks hunne herhaalde verschillen, deelde de stadhouder

dadelijk aan den graaf zijne plannen mede, en droeg hem het bevel over de ruitery op. Deze vond men op de heide van Oosterhout, ongeveer een mijl van Geertruidenberg; zij bestond uit de beste engelsche en nederlandsche vendelen, uit de garnizoenen van Breda, Bergen, Nijmegen en het land van Zutphen bijeengebracht.

Het was een koude, vochtige, mistige morgen; en welhaast, naarmate het leger voorttrok, ging de mist in een dichten regen over. In de laatste weken had het afwisselend gevoren en gedooit; en was dat zoo gebleven, dan zou de onderneming onmogelijk geweest zijn. Nu was het dooiweder geworden. De wegen waren allen in poelen verkeerd, en de tocht viel zwaar. Toch was het mogelijk voort te komen; en de kloeke Hollanders, Zeeuwen en Engelschen trokken dan ook moedig verder, schouder aan schouder gesloten, door de modder, den mist en den regen. Tegen den avond, had men het dorp Ravels bereikt, op ongeveer een mijl afstands van Turnhout: de omstandigheden in aanmerking genomen, mocht deze tocht van vijf mijlen inderdaad een verdienstelijk werk heeten. Tusschen Ravels en Turnhout liep het riviertje de Nethe, een der nevenstroomen van de Schelde, over welk riviertje een steenen brug lag. Het was een gewichtig oogenblik. Maurits vernam door zijne spionnen, dat hij den vijand bijna tot op een kanonschot afstands genaderd was: daar lagen, aan gene zijde der brug, de beroemdste regimenten van het spaansche leger, allen strijdvaardig, wel verschanst, en in staat om ieder oogenblik een aanval te doen. Aanstonds zond de prins den ritmeester Marcelis Bax vooruit, met vier escadrons der ruitery van Bergen, die, ondanks hun afmattenden marsch van dien dag, gedurende den nacht de brug moesten bewaken en tegen alle aanvallen verdedigen.

De spaansche bevelhebber wist dat de vijand naderde: want bij den moeilijken tocht over de half onder water staande wegen, waardoor een geheele dag verloren ging, kon de onderneming onmogelijk tot het laatste oogenblik onbekend blijven. Men kon daarom niet anders verwachten, dan dat die prachtige legioenen - het beroemde napolitaansche tercio van Trevico, de oude krijgers van Sultz en Hachicourt, de uitgezochte albaneesche en spaansche ruitery van Nicolaas Basta en Guzman - dat deze schitterende legermacht zich zonder verwijl op de vermoeide, uitgeputte, druipnatte soldaten der Republiek zou werpen, als deze, na hun zwaren marsch door den kouden winterregen, langzaam kwamen aanrukken.

Varax nam echter zulk een heldhaftig besluit niet. Had hij het gedaan, dan zou waarschijnlijk de loopbaan van Maurits van Nassau, ondanks de hartelijke vermaningen van den Raad van State, op dezen zelfden Januari-avond plotseling zijn af-

gebroken. Want moeilijk kon eenig veldheer in een gevaarlijker positie zijn, dan de stadhouder nu. Hij bleef den geheelen nacht op de been voor zijne beschikkingen voor den morgen en lette in gespannen verwachting op ieder teeken, dat de nadering des vijands zou kunnen voorspellen. Marcelis Bax en zijne ruiters bleven bij de brug tot den morgenstond en waren zoo dicht bij de Spanjaarden, dat zij de wachten hoorden spreken en zelfs in de verte de verschillende bewegingen in het kamp konden onderscheiden.

Maar er werd geen aanval beproefd, en het kleine leger van Maurits kon gerust van zijne vermoeienis uitslapen. Vroeg in den morgen van den 24sten Januari, ontdekten eenige ruiters, door den prins op kondschap uitgezonden, dat Varax, ongezind om slag te leveren, zich uit de voeten had gemaakt. Lang voor het begon te lichten, had hij zijn bagage en geschut naar het Zuiden doen aftrekken en met het kriecken van den dag verliet hij zelf met zijn geheele leger het dorp Turnhout. De veldheer wilde zich in de versterkte stad Herenthals terugtrekken en daar den aanval van Maurits afwachten. Toen de stadhouder dan ook in het veld buiten de kom van het dorp kwam, kon hij nog juist een blik werpen op de laatste gelederen van de vijandelijke achterhoede. De toestand was in ieder opzicht buitengewoon.

De regen en dooi, die op vriezend weder gevolgd waren, hadden den veenachtigen grond, op verscheidene plaatsen, in een volslagen moeras herschapen. De kleine rivier, die langs het dorp stroomde, was ook buiten hare vlakke oevers getreden, en het viel moeilijk haar ergens te doorwaden, terwijl er alleen te Ravels eene vaste brug was. De terugtrekkende Spanjaarden hadden zich zoo goed mogelijk een weg gebaad langs een eng pad, waar het voetvolk, met behulp van eenige in der haast saamgevoegde planken, nagenoeg man voor man, over de rivier was gegaan; terwijl de ruiters tot aan den zadel door het water waadden. Zij, die met de streek bekend waren, beweerden, dat er aan gene zijde van dien engen doortocht een hooge heideachtige grond lag, zoo wat een mijl in omtrek, en met struiken en kreupelhout begroeid, waar het Varax gemakkelijk zou vallen zijne troepen in slagorde te scharen en aan de oogen des vijands te onttrekken. De spionnen van Maurits brachten hem ook de tijding, dat de spaansche generaal eene afdeeling musketiers had achtergelaten, om den pas te bewaken.

Dit had al den schijn van een hinderlaag. Hohenlo, Solms en Sidney meenden, dat men niet moest voorttrekken; en waar drie zulke stoutmoedige en ervaren legerhoofden de onderneming als hachelijk afkeurden, was het niet vreemd dat de stadhouder aarzelde. Intusschen had Maurits weldra zijn besluit genomen.

Sir Francis Vere en Marcelis Bax bevestigden hem daarin en wezen nadrukkelijk op de oneer, die over de wapenen der Republiek komen zou, wanneer men nu, na een ganschen dag gemarcheerd te hebben om den vijand te ontmoeten, hem den rug zou toekeeren, juist als hij zijn best deed om te ontsnappen.

Na van den prins verlof te hebben bekomen, dreven deze beide dappere kampioenen, de Hollander en de Engelschman, hunne paarden door de nauwe voorde, terwijl het water hun tot den zadel kwam; hen volgde een handvol ruiters, niet meer dan een dozijn manschappen. Tweehonderd musketiers rukten nu ook voorwaarts, met moeite zich over de planken een weg banende. Toen zij in het veld aan de overzijde kwamen, vloden de spaansche soldaten, die den pas moesten bewaken, zonder een schot te doen. Zoo ontmoedigend had reeds op deze beproefde krijgslieden het onverwachte bevel tot den terugtocht, dien morgen gegeven, gewerkt. Vere en Bax lieten dadelijk de gansche ruitery aanzeggen om voorwaarts te rukken; intusschen bleven zij met hun handvol volk de achterhoede van den terugtrekkenden vijand vervolgen, gereed hem aan te vallen, zoodra zij sterk genoeg zouden zijn.

Maurits haastte zich om met zijne geheele ruitery door den waterigen pas te trekken; terwijl hij het voetvolk gelastte te volgen, zoo spoedig dit kon. Toen de veldheer met zijne achthonderd ruiters, Engelschen, Zeeuwen, Hollanders en Duitschers, op het hooge heideveld kwam, was hem zoowel de stelling als het doel van den vijand volkomen duidelijk. Hij stond niet in slagorde geschaard, gereed zich op zijne onvoorzichtige aanvallers te werpen, zoodra deze, na door den moeilijken pas te zijn geworsteld, in zijne handen moesten vallen: integendeel, een enkele blik was voldoende, om zich te overtuigen, dat het nog steeds zijn streven was, zich uit de voeten te maken. Het Thieltsche Heike, waarop nu Spanjaarden Italianen, Walen, Duitschers, Nederlanders, Engelschen, Schotten en Ieren elkander ontmoetten, was een heuvelachtig, veenachtig stuk gronds, aan de eene zijde begrensd door de opgezette rivier, die hier weder tusschen vrij hooge oevers stroomde, met elzen en knotwilgen begroeid. Het spaansche leger, dat in de richting van Herenthals voorttrok, had aan zijne linkerhand een doorlopende dichte haag van eikenopslag, met kreupelhout en hooge beuken afgewisseld; deze haag strekte zich langs den zoom der heide uit en vormde een bladerlooze, maar schier ondoordringbare beschutting voor de beweging van kleine troepenafdeelingen. Geheel aan het einde van de open vlakte spreidde dit kreupelhout, dat tot een dicht bosch aangroeide, zijne takken uit over een tweeden, zeer nauwen pas, den eenigen uitweg aan die zijde. Het thieltsche heike had, op dien wintermorgen, maar een enkelen toegang en

maar een enkelen uitgang: eene omstandigheid, voor beide partijen hoogst voordeelig of hoogst gevaarlijk, naarmate zij van deze eigenaardige gesteldheid al of niet profijt zouden weten te trekken.

Het geheele leger van Varax, minstens vijfduizend man sterk, trok in gesloten gelederen naar den nauwen doortocht, waarlangs het alleen mogelijk was de heide te verlaten. Konden zij dit punt tijdig bereiken en langs dien weg ontsnappen, dan zou het vruchteloos zijn hen na te zetten: want, even als aan den eersten pas, konden hier geen twee man naast elkander doorgaan; terwijl zich aan de andere zijde een moeras uitstreekte, dat voor bewegingen van zwaar gewapende ruiters geheel ongeschikt was. De terugtrekkende soldaten moesten nog ongeveer een halve mijl afleggen, en nog had zich geen enkele voetknecht van Maurits' leger op de heide vertoond. Allen worstelden en plasten en waadden nog, man voor man, om door de moerassige voorde te komen, waardoor zich de ruitery alleen een weg had gebaan. Hier deed zich een moeilijke vraag op. Zou Maurits rustig toezien, terwijl de vijand, om wien te vinden hij een zoo bezwaarlijken geforceerden marsch had gedaan, voor zijne oogen aftrok en zich buiten zijn bereik stelde? Voorzeker, dit was reeds op zich zelf geen verwerpelijke zegepraal. Daar zat de stadhouder op zijn paard, aan de spits van achthonderd karabiniers: en voor hem uit trokken vier van Filips' beste regimenten voetvolk, gedekt door ettelijke van zijne beroemdste ruiterbenden - begeerig, niet om slag te leveren, maar om dien te ontwijken. Voorop marcheerden de Duitschers van graaf Sultz; de musketiers voor en achter, en de speerknechten, die de groote meerderheid van dit en van alle regimenten vormden, in dicht gesloten gelederen in het midden, terwijl de ontplooiden vaandels der compagniën boven hunne hoofden wapperden. Daarop volgden, op dezelfde wijze verdeeld, de waalsche regimenten van Hachicourt en van La Barlotte; en eindelijk de beroemde Napolitanen van den markies Trevico. De escadrons ruitery reden ter rechterzijde van het voetvolk; aan hun hoofd stond Nicolaas Basta: een man, die reeds sedert de dagen van Alva, met wien hij het eerst in het land gekomen was, een ware geesels voor de Nederlanders was geweest.

En dit waren de legioenen - deze zelfde mannen of hunne onmiddellijke voorgangers, deze Italianen, Spanjaarden, Duitschers en Walen - die, gedurende zoo vele vreeselijke jaren, bijna iedere stad in de Nederlanden hadden bestormd, geplunderd, en over de gansche lengte en breedte dezer kleine gewesten verwoesting hadden gebracht.

Geheel dit uitgezochte leger van Varax, zoowel ruiters als voetvolk, bestond uit de keur dier soldaten, die mede hun deel hadden gehad in het duivelsche bedrijf, dat zoo langen tijd in de

gehoorzame Nederlanden het voornaamste handwerk der krijgslieden was geweest. Was het geen waanzinnige roekeloosheid van den stadhouder, om met achthonderd ruiters zulk een leger als dit aan te tasten? Was dit niet, voorbedachtelijk de snelle wraak des Hemels over zich inroepen? Toch aarzelde de bedachtzame, voorzichtige Maurits niet. Hij gaf Hohenlo bevel, om met de geheele brabantische ruitery zoo snel mogelijk langs den rand der vlakte om te trekken, achter de beschrijke haag, waardoor zijne beweging voor den vijand verborgen bleef. Hij moest tot iederen prijs de voorhoede van den vijand den pas afsnijden, eer deze den eenigen noodlottigen doortocht kon bereiken. Intusschen moesten Vere en Marcelis Bax, nu door Edmond met de nijmeegsche ruiters ondersteund, de achterhoede der Spanjaards bezig houden. Een paar vendelen onder Laurens bleven bij Maurits zelf, als reserve, achter.

De Spanjaarden trokken nog steeds rustig voort; maar toen zij aan zekere onbestemde bewegingen bespeurden, dat er aan hunne linkerzijde iets gaande was, verliet hunne ruitery hare plaats en schaarde zich ter linkerzijde van de kolonne: zoodat zij nu tusschen het voetvolk en het kreupelbosch reed.

Weinige minuten nadat Hohenlo het zoo even vermelde bevel ontvangen had, had de onstuimige soldaat den Spanjaards ook reeds den pas afgesneden en verscheen hij op de vlakte, tusschen hen en den engen doortocht. Het volgende oogenblik schetterden de trompetten en stormden de ruiters van Hohenlo op de spaansche voorhoede onder Sultz los, terwijl op hetzelfde oogenblik de achterhoede, uit het napolitaansche regiment van Trevico bestaande, door Du Bois, Donck, Rysoir, Marcelis Bax en sir Francis Vere werd aangegrepen. De uitwerking grensde bijna aan het wonderdadige. De spaansche ruitery - deze roemruchtige escadrons van Guzman en Basta - bezweek bij den eersten aanval, en rende in wilde wanorde naar de engte, als gold het een wedstrijd. De meesten ontkwamen door den nauwen weg en redden zich in het aangrenzend moeras. De musketiers van het regiment van Sultz losten nauwelijks een enkel schot; zij trokken in verwarring achteruit, en stietten op de saamgegedrongen piekeniers, die zich evenmin te weer konden stellen. De aanvallers - allen in volle wapenrusting gehuld, op sterke paarden gezeten en gewapend, niet met lansen maar met karabijnen - drongen steeds dichter en dichter op de verschrikte en machteloze dooreenwoelende menigte der in lederen wambuizen gekleede piekeniers, en sloegen of schoten hen dood, zonder dat aan tegenstand te denken viel. En de aanval op de manschappen van Trevico was niet minder beslissend. In minder tijd dan er later noodig was om het tooneel te beschrijven, waren ook deze beroemde veteranen niets meer dan een weer-

looze hoop van stervenden, gewonden of vluchtelingen, buiten staat om eenigen tegenstand te bieden. Zoo waren de Duitschers aan de spits en de Napolitanen in de achterhoede te gelijker tijd uiteen geslagen en teruggeworpen op de beide andere regimenten, die van Hachicourt en La Barlotte, die den middentocht vormden. En deze troepen hielden zich niet beter: ook zij, door schrik verlamd en in hunne bewegingen belemmerd, vielen reddeloos onder de slagen des vijand. In minder dan een uur was het geheele spaansche leger vernietigd. Varax zelf lag dood op het slagveld: gelukkig voor hem, overleefde hij zijne schande niet. Het was nog ternauwernood dag op dien somberen Januarimorgen; de klokken in de oude torens van Turnhout hadden nog pas negen uur geslagen: en reeds waren twee duizend Spanjaarden gevallen onder de slagen van achthonderd Nederlanders, en waren er bovendien vijfhonderd gevangenen gemaakt. Van het leger van Maurits waren er niet meer dan negen of tien man gesneuveld. Het verhaal klinkt bijna als eene fantastische legende. Het was, alsof de arm van iederen Nederlander met dubbele kracht was gespierd geworden door de herinnering aan eene mishandeling van vijftig jaren; alsof het somber spooksel eener halve eeuw van misdaad en geweld de ziel van iederen Spanjaard met ontzetting had geslagen. Als een bliksemstraal, had het zwaard van den zoon van Willem de Zwijger dit leger van Filips getroffen: en in weinige oogenblikken lag het daar, vernield en verteerd, op de thieltsche heide. Immers, uit een krijgskundig oogpunt, was de daad van den stadhouder aan zeer ernstige bedenking onderhevig; en ditmaal kon de overwinning niet gerekend worden de vrucht te zijn van zijn beleid. Alle kansen waren tegen hem; en indien daar in plaats van Varax, op dien morgen, aan het hoofd dezer legioenen, de oude Christoffel Mondragon had gestaan, dan zou de uitkomst misschien geheel anders zijn geweest. Zelfs nu was er een oogenblik geweest, waarop de nederlaag der Spanjaarden in een zegepraal scheen te zullen veranderen. Het gevecht was bijna afgelopen, toen eene kleine afdeeling van de staatsche ruitery, die in den aanvang van den strijd de vijandelijke ruiters op hunne vlucht door de engte gevolgd was, eensklaps, in wilde verwarring, weder over de vlakte kwam aanstormen, achtervolgd door ongeveer veertig spaansche lancers. Zij renden naar de plek, waar Maurits, met niet meer dan tien ruiters bij zich, had post gevat, om den veldslag te overzien en te besturen; vergeefs plaatste de prins zich voor hen en trachtte hij hunne vlucht te stuiten. Zij waren door blinden schrik bevangen: en Maurits zou zelf zijn medegesleept worden, indien Marcelis Bax en Edmond, met zes of acht zwaargewapende ruiters, niet ter hulp waren gekomen. Parker, die van Maurits den last had

ontvangen aan Louis Laurens het bevel tot den aanval over te brengen, had, waarschijnlijk door een misverstand, de onvoorzichtigheid begaan, zelf met de geheele reserve den vijand aan te vallen, zoodat de stadhouder bijna alleen op het slagveld gelaten werd. Zoo zou wellicht, door de schuld dier roekeloozen - die, na de spaansche ruitery door de engte te hebben achtervolgd, onmiddellijk aan het plunderen van de vijandelijke bagage waren gegaan, tot dat zij door de ter bewaking achtergebleven wacht werden aangegrepen en nu op hunne beurt op de vlucht sloegen - zoo zou wellicht door hunne schuld de slag nog verloren zijn geweest, nadat de overwinning reeds was behaald, indien er slechts onder de Spanjaards een man geweest ware, bekwaam om met een enkelen blik den toestand te doorzien en dienovereenkomstig te handelen. Doch de nederlaag was waarschijnlijk reeds te groot, dan dat het nog mogelijk ware oogenblikkelijk partij te trekken van de grove fouten der overwinnaars. Met uitzondering van deze handvol manschappen, was de geheele ruitery sinds lang verdwenen; minstens de helft van het voetvolk lag dood of gewond op het veld; terwijl de overigen pieken en musketten wegwierpen en hals over kop liepen om hun leven te redden.

Behalve prins Maurits zelf, aan wien met recht de eere toekwam den geheelen tocht geleid te hebben, hadden zich bijkans al de andere bevelhebbers door hunne dapperheid en bekwaamheid schitterend onderscheiden. Sir Francis Vere, wien een paard onder het lijf werd doodgeschoten, was, als naar gewoonte, steeds de voorste in het heetst van het gevecht. Parker liet zich door zijn al te grooten ijver tot een misslag verleiden; maar hij gedroeg zich mannelijk gedurende den geheelen strijd. Hohenlo, Solms, Sidney, Louis Laurens, Du Bois: zij allen gaven op nieuw bewijzen van hunne bekende dapperheid; doch de ware held van den dag, de als het ware levende verpersoonlijking van de half waanzinnige, maar gelukkige vermetelheid, die den slag waagde en won: dat was toch, ongetwijfeld, Marcelis Bax⁽¹⁾.

Maurits vertoefde eenige uren op het slagveld, en trok toen naar het dorp Turnhout, waarvan hij het kasteel opeischte. De bezetting van zestig man, onder kapitein van der Delff, weigerde eerst zich over te geven; maar nadat Maurits des nachts zijne

(1) Ik vermeld hier de verschillende door mij geraadpleegde bronnen voor dezen beroemden slag. Geene enkele bijzonderheid in den tekst, of zij wordt door een of meer der geschiedschrijvers of berichtgevers van dien tijd gestaafd. BOR, IV. 301-304. VAN METEREN, 393. 394 BENTIVOGLIO, 443. 444. REYD, 302. sqq. CARNERO, 402-407. COLOMA, 237. Albert aan Filips, 30 Jan. 1597. (Archieven van Simancas MS) VAN DER KEMP, II. 25-29, 167-171.

twee halve kanonnen en veldstukken had laten stellen, en daarmee een paar maal geschoten had, volgde de overgaaf spoedig. De overwinnaar vergunde den soldaten vrijen aftocht; hij zeide, dat er den vorigen dag bloed genoeg vergoten was. Al de standaarden, achtendertig in getal, die de Spanjaarden in den slag gevoerd hadden, waren genomen en bijna al hunne wapenen. De vlaggen werden naar Den Haag gezonden en daar in de aloude ridderzaal van het stadhouderlijk paleis opgehangen. Het lijk van Varax werd aan den aartshertog gezonden, met een beleefden brief, waarin evenwel eene duidelijke verklaring werd gevraagd omtrent een loopend gerucht, dat Albert zou besloten hebben aan de soldaten der Republiek geen kwartier te geven⁽¹⁾.

Daar er niet dadelijk antwoord kwam, gaf Maurits bevel, dat de vijfhonderd gevangenen, indien zij niet binnen twintig dagen werden vrijgekocht, zouden gehangen of verdrinken worden: dat was een afschuwelijk bevel, dat echter, blijkens officiële documenten, met de militaire gebruiken van dien tijd strookte. De komst van den brief van den kardinaal-aartshertog, die het geld voor den losprijs van de brabantse dorpen hief, belette

- (1) De brief van Maurits luidde aldus:

‘Mijn Heere. - Ik had mij voorgenomen de soldaten wederom te zenden, die gisteren gevangen genomen zijn, en hun hierin te doen blijken dezelfde courtoisie, die ik gewoon ben te gebruiken jegens hen, die in mijne handen vallen. Maar alzoo ik vernomen heb, dat Uwe Hoogheid een bevel heeft doen afkondigen waarbij den krijgshoofden verboden wordt voortaan kwartier te houden met degenen van deze zijde, heb ik mij eerst willen vergewissen omtrent dezen twijfel, eer ik toeliet dat zij vrijgelaten werden; opdat ik, op dit punt verstaan hebbende de bedoeling van Uwe Hoogheid, mij ook mag gedragen zoo als ik bevinden zal best gelegen te komen. - Hiermede kus ik zeer ootmoediglijk de handen van Uwe Hoogheid, en bidde God U te geven in goede gezondheid een lang en voorspoedig leven.

Uwer Hoogheid zeer ootmoedige Dienaar
Maurice de Nassou.

Turnhout, dezen 25 Januari 1597.’

De aartshertog antwoordde als volgt:

‘Mijn Heer de Grave. - Ik heb uwen brief ontvangen, en kan niet anders dan de heuschheid prijzen, die gij bewezen hebt aan het doode lichaam van wijlen den graaf van Varax, en U daarvoor brengen den dank, dien gij verdient, waarvoor ik U van harte bedanke. En aangaande het andere punt: gij zult niet bevinden, dat ik tot nog toe besloten heb om het kwartier te breken; en ik niet wensch, dat men mij daartoe aanleiding geve, doordien dit eene zaak is, zeer strijdig met mijne natuur. Bijaldien gij bij deze gelegenheid gebruikt de beleefdheid, waarvan gij mij schrijft, zal ik zorgen dat hetzelfde geschiede bij gelijke gelegenheden, die zich hier namaals zullen voordoen. - En hiermede bid ik den Schepper, U te nemen in zijne heilige hoede.

Uw goede vriend

Albert, kardinaal.

Brussel, 28 Januari 1597.’

evenwel de uitvoering van dezen last, die misschien ook niet zoo ernstig gemeend was⁽¹⁾.

Juist een week na zijn vertrek uit Den Haag om den vermetelen tocht te ondernemen, keerde de stadhouder in zijne residentie terug, na zijn doel volkomen te hebben bereikt. Men kan zich gemakkelijk voorstellen, met hoe geestdriftvolle vreugde de tijding van eene zoo beslissende zegepraal door het gansche land werd begroet. Iets dergelijks stond in de geschiedboeken van het jonge gemeenebest nog niet vermeld. Zij wisten wel te verhalen van meer dan eene roemrijke verdediging eener fel belegerde stad, die getuigde van eene mate van heldhaftige lijdzaamheid en kalme zelfopoffering, die nooit vergeten zal worden, zoolang de herinnering zal leven aan de worstelingen der vrijheid; maar eene overwinning, in het open veld behaald op de beroemdste regimenten van Spanje, en ondanks zoo verpletterende overmacht: zie, dat was een feit, waarvan nog geen voorbeeld bestond. Het is aan geen twijfel onderhevig, dat de krijgsmacht onder Varax minstens viermaal zoo sterk was als dat gedeelte van der Staten leger, dat aan het gevecht deelnam; want zoolang de strijd duurde, kon Maurits geen enkelen voetknecht in het veld brengen, met uitzondering der weinige musketiers, die Vere en Bax, bij den aanvang van het gevecht, gevolgd waren.

Om deze reden verdient dan ook die merkwaardige slag bij Turnhout eene meer oplettende beschouwing, dan hij anders wellicht uit een bloot militair oogpunt waard zou zijn. Voor den beoefenaar der krijgsgeschiedenis is een gewoon ruitergevecht, op eene onbekende hei in Brabant geleverd, tusschen eene afdeeling nederlandsche karabiniers en spaansche piekeniers, een zaak van weinig beteekenis - een onderwerp, dat door schilderachtigheid van costuum en levendigheid van handeling uitnemend geschikt is voor het penseel van een Wouwerman, maar waaruit overigens bitter weinig te leeren valt. Wel is het gevecht misschien eenigszins meer de aandacht waard, als men het beschouwt in verband met een tijdperk van overgang, waarin eene gansche legermacht van voetknechten, in licht lederen marschuniform gekleed en met de verouderde piek gewapend, reddeloos kon worden verslagen door een klein aantal zwaar gewapende ruiters, waarvan ieder eene met ijzer ompantserde vesting geleeke, die zich met vliegende snelheid voortbewoog en gewapend was met de geduchtste toen bekende draagbare artillerie; en ook deze verbetering - nu op hare beurt reeds even verouderd als de slingers en borstkurassen der romeinsche legioenen

-

(1) VAN METEREN, 394. VAN DER KEMP, II. 28. 171, die tot voorbeeld de Resolutie der Staten-Generaal, 18 Mei 1599, aanhaalt.

was door Maurits ingevoerd. Maar het samentreffen van machtige legers; het bezielend leiden en besturen van groote menschenmassa's, naar een vast plan en overeenkomstig de regelen eener diep doordachte wetenschap, waardoor soms in weinige uren, het lot van Staten en volken voor eeuwen wordt beslist: dit vordert voorzeker een hooger en omvattender genie, dan zulk een gevecht van man tegen man, als dat te Turnhout, met hoeveel beleid dit overigens ook mag zijn voorbereid en bestuurd. Doch de ware en blijvende beteekenis van dezen strijd ligt in zijne zedelijke uitwerking, in den indruk, daardoor bij het volk van Nederland te weeg gebracht. En die indruk kan moeilijk worden teruggegeven. De natie was als geëlectriseerd, als in een oogwenk herschapen. Wie zou nu voortaan durven beweren, dat één spaansche krijger opwoog tegen vier of vijf Hollanders? De dagen van Jemmingen en de Mookerheide behoefden nu niet langer door iederen vaderlander met schaamte en smart te worden herdacht. Hier, voor 't minst, was een spaansch leger, na vergeefs den strijd te hebben geweigerd en gepoogd te ontsnappen, in het open veld verslagen geworden door een viermaal zwakker vijand. En deze vrucht van de behaalde zegepraal was blijvend. Want nu zou voortaan ieder voorstel van bemiddeling tusschen de Republiek en haar voormaligen gebieder, ieder ontwerp van verzoening en terugkeer tot de oude gehoorzaamheid, van vreemde mogendheden uitgaande, gelijk staan met eene grove, door niets gerechtvaardigde beleediging; en wij zullen weldra in de gelegenheid zijn op te merken, met hoe veelbeteekenende, ernstig eenvoudige welsprekendheid, de achtendertig spaansche standaarden van Turnhout, in de oude ridderzaal te 's Gravenhage opgehangen, als antwoord dienden op den wijdschen woordenpraal van een al te bemoeiziken gezant.

Gedurende het overige van den winter vielen er verder in de provinciën geen krijgsbedrijven van eenig belang voor. Zeer vroeg in de lente echter liet het zich aanzien, dat de veldtocht gelijktijdig zou worden geopend in Frankrijk en op de grenzen van Vlaanderen. Van alle steden in het noorden van Frankrijk was er, na Rouaan, geen enkele, die het in belangrijkheid, in bevolking, in rijkdom van Amiens won. Te midden van vruchtbare velden gelegen, op nog geen drie dagreizen afstands van Parijs en door geen omringende wouden of andere natuurlijke hinderpalen in haar vrij verkeer belemmerd, was Amiens de sleutel van de hoofdstad. Zij had geen garnizoen: want zij telde binnen hare muren vijftienduizend weerbare mannen, in staat om de wapens te dragen, en de inwoners roemden op de dapperheid hunner welgeoefende schutterij, waarvan te ieder stond vijfduizend man in het veld konden verschijnen; en daarbij was hunne trouw aan Hendrik niet twijfelachtig.

In den vroegen morgen van den 11den Maart, juist toen de poorten werden geopend, verschenen er ongeveer vijftien of twintig boeren voor de noordelijkste poort, de poort van Montescut. Zij droegen zakken met noten op hunne schouders en boden die, als naar gewoonte, aan de soldaten der wacht te koop, al pratende en grappen makende, zoo als boeren en soldaten doorgaans doen. Nu gebeurde het dat midden onder het gesprek en gelach een der zakken openging, zoodat de inhoud, tot groote ergernis van den eigenaar, over den grond werd uitgestort. Dadelijk vielen de soldaten op de rollende noten aan: geschreeuw, gestomp, luidruchtig gehaspel volgde - tot het eindelijk tusschen de stadssoldaten en de boeren tot eene vechtpartij kwam. Juist toen het rumoer op het hevigst was, kwam er een zware wagen met planken en balken geladen naar de poort rijden, voor de timmerlieden en bouwmeesters in de stad. Men had de valdeur opgetrokken, om dit logge voertuig door te laten; maar in de verwarring, ten gevolge van de onstuimige ruzie aan het wachthuis, werd de deur weder neergelaten, voor dat de talmende wagen er onder door was, zoodat zij op de hoog opgeladen planken bleef rusten.

Op dat oogenblik deed zich eensklaps een schel gefluit hooren: en als met een tooverslag waren de twintig noten-verkoopende boeren plotseling herschapen in spaansche en waalsche soldaten, tot de tanden gewapend; terwijl dadelijk een gelijk getal hunner kameraden van onder de planken uit den wagen te voorschijn sprong en zich bij hen voegde. Kapitein Dognano, zijn broeder de sergeant-majoor, kapitein d'Arco en eenige andere officieren van een regiment Walen, dat te Doullens in bezetting lag, waren de aanvoerders van de kleine bende; en terwijl zij bezig waren met de soldaten der aldus verraste wacht ter dood te brengen, verscheen ook de ontwerper van den geheelen aanslag op het tooneel en trok aan de spits van vijftienhonderd man de stad binnen. Dit was een zeer magere, geele, uitgedroogde, energieke spaansche hopman, met een langen rooden baard, Herman Tello de Porto Carrero geheeten, gouverneur der naburige stad Doullens en uitvinder van dit plan ter vermeerstering van Amiëns. Hij had de vermoemde soldaten voor zich uit gezonden en met zijne manschappen den nacht in een hinderlaag door gebracht, wachtende op het afgesproken teeken. De burgers der stad waren meerendeels in de kerk; niemand droomde van een aanval, zoo als trouwens doorgaans gebeurt - want hoe zouden anders verrassingen mogelijk zijn? - en binnen een half uur was Amiëns het eigendom van Filips van Spanje. Er vielen niet vele dooden, want de tegenstand was luttel; maar allen, die niet ontvluchtten, werden op rantsoen gesteld en de stad werd aan plundering prijs gegeven. De buit was schitterend; want de stad

was rijk, en het getal der overwinnaars gering, zoodat ieder soldaat twee of drie huizen ten zijnen behoefte plunderen kon.

Toen dit voorbij was, werden al de voorsteden vernield: want het lag in de bedoeling der Spanjaarden, de stad te behouden, die bij een mogelijken aanval op Parijs een uitnemende basis van operatiën zou zijn; daarom was het wenschelijk, den kring der vestingwerken zoo klein mogelijk te maken. Vijftienhonderd huizen waaronder schoone buitenplaatsen met boomgaarden en tuinen, werden in brand gestoken en tot den grond toe gesloopt. De gouverneur der stad, de graaf de Saint Pôl, wist zich door de vlucht te redden. In zijne plaats trad nu op de markies de Montenegro, een italiaansch edelman in dienst van den Koning van Spanje. Dit was het lot van Amiëns op dien Maartmorgen in 1597; het gevolg van de weigering der burgers, om het herhaaldelijk door Hendrik aangeboden garnizoen te ontvangen⁽¹⁾.

Onbeschrijfelijk waren de schrik en ontsteltenis, door deze verpletterende en zoo volkomen onverwachte gebeurtenis in geheel Frankrijk veroorzaakt. ‘Het scheen,’ zegt de president De Thou, ‘alsof hierdoor in één oogenblik de koninklijke waardigheid en de fransche naam waren uitgewischt.’ Een paar dagen later lag Maximiliaan de Béthune (later hertog van Sully, maar toen onder den naam van markies de Rosny bekend) in zijn bed te slapen. Hij was laat in den nacht, na twee uur, huiswaarts gekeerd van een luisterrijk bal bij den connétable van Frankrijk. De winter was in de hoofdstad bijzonder schitterend geweest: banketten en danspartijen, tournooien en maskeraden, waren elkander rusteloos opgevolgd, als om, bij de flikkering van het wemelend feestlicht, des te beter de onuitsprekelijke ellende van het volk en de volslagen verwoesting van het land te doen uitkomen; maar dit feest - door Montmorency aangericht ter eere eener schoone dame, de jonge bruid van een zeer bejaard hoveling, op wie hij zich verbeeldde smoorlijk verliefd te zijn - overtrof in pracht al wat men sedert jaren gezien had. Nauwelijks was Béthune ingeslapen, of hij werd gestoord door Beringen, die, toen hij daar op dat nachtelijk uur plotseling de gordijnen van het ledikant wegtrok, er zoo akelig uitzag, dat de trouwe vriend van Hendrik niet anders dacht, dan dat zijn beminden meester een ongeluk was overkomen. ‘Is de Koning dood?’ riep hij uit⁽²⁾.

Hieromtrent gerust gesteld, en dringend verzocht onmiddellijk naar den Louvre te komen, haastte De Rosny zich aan dien last

(1) BOR, 314, 315. VAN METEREN, 395, 396. BENTIVOGLIO, 447. COLOMA, 238-262. DE THOU, XIII. 103-109, 118. Albert aan Filips, 14 Maart 1597 (Archieven van Simancas MS.)

(2) SULLY, Mémoires. I. 484, 485, 490.

te voldoen. In het paleis gekomen, werd hij dadelijk naar de koninklijke slaapkamer geleid, waar hij den Koning vond, in een zeer eenvoudig gewaad, met groote stappen het vertrek op en neder gaande, de handen achter op het hoofd saamgevouwen, en met een uitdrukking van angst en schrik op het gelaat. Er waren verschillende hovelingen bij hem, die allen als beelden tegen den wand stonden geschaard en in hopelooze vertwijfeling voor zich staarden.

Toen Rosny binnenkwam, liep Hendrik op hem toe en riep, terwijl hij zijne hand greep: ‘Ach, mijn vriend, wat een ramp: Amiëns is ingenomen!’

‘Heel goed,’ hernam de financier met onverstoorbare kalmte; ‘ik heb zoo juist een plan afgewerkt, dat niet alleen Amiëns, maar nog vele andere steden aan Uwe Majesteit zal wedergeven.’

De Koning haalde diep adem, alsof hem een pak van het hart was genomen, en vroeg naar het plan. Rosny antwoordde, dat hij dadelijk zijn papieren zou gaan halen, en verliet voor een poos het vertrek, om lucht te geven aan de geweldige aandoening, die hem bij het vernemen der noodlottige tijding had aangegrepen, en die hij zoo kloekmoedig had bedwongen. Dat eene zoo belangrijke stad, de sleutel van Parijs, zoo zonder slag of stoot, zonder zelfs den schijn van een beleg, in 's vijands handen was gevallen - dat had De Béthune niet minder diep getroffen, dan eenig ander van Hendrik's aanhangers. Maar, terwijl zij door ijdele verwenschingen of jammerklachten den Koning nog meer van streek brachten, had Hendrik, die de tijding ontving juist toen hij op het punt stond in bed te stappen, om troost en hulp gezonden bij den sedert jaren beproefden vriend; en nu verweet hij hun hunne kleinmoedigheid, tegenover de kalme kracht van De Rosny.

Nog in dienzelfden nacht, werd een veelomvattend plan tot reorganisatie van de geldmiddelen van het koninkrijk door De Béthune aan den Koning onderworpen; welk plan vervolgens dag aan dag verder werd uitgewerkt, tot het eindelijk in toepassing werd gebracht.

Men moet toegeven, dat de ruwheid en immoraliteit, die in het geheele plan doorstraalt, den hedendaagschen beoefenaar der staatkundige wetenschap een minder hoog denkbeeld doet opvatten van de financiële talenten van den grooten minister, dan zijn kalm en heldhaftig gedrag in kritieke oogenblikken, zoowel op het slagveld als in de raadzaal, ons inboezemt aangaande zijn aangeboren gezag over zijne medemenschen. Het ontwerp was er geheel op aangelegd, om geld te doen vloeien in 's Konings schatkist, die op dat oogenblik volkomen ledig was. In hoofdzaak kwam het plan hierop neder: er zouden, bij de verschillende gerechtshoven en regeeringscollegiën, een groot aantal nieuwe

posten in het leven worden geroepen en aan den meestbiedende verkocht; dan zou van de aanzienlijkste leden der souvereine hoven en de deftigste burgers der groote steden eene gedwongen leening worden geheven; voorts zouden de voornaamste woekeraars - wier getal in den openbaren dienst legio was - genoopt worden een deel van hun kwalijk verworven winst terug te geven, onder bedreiging van gerechtelijke vervolging; en eindelijk zou de belasting op het zout worden verhoogd.

Zulk een ontwerp verdiende, noch uit het oogpunt der zedelijkheid, noch uit dat der staathuishoudkunde, den naam van een meesterstuk; maar door den Koning, die zoo groote behoefte aan geld had, werd het met volkomen instemming ontvangen. En nu ontstond er eene groote beweging onder de makelaars en kandidaten naar ambten en posten. De schepping van een onbepaald getal nieuwe rechterlijke waardigheden en magistraatszetels, die te koop werden aangeboden, was, zelfs in die eeuw van algemeene omkoopning, een zeldzaam schoone gelegenheid. Een der bekendste handelaars in rechterlijke ambten, de zoogenaamde kreupele Robin de Tours, haastte zich zijne opwachting te maken bij mevrouw De Rosny en bood tweeënzeventigduizend kronen aan, indien hem bij uitsluiting het recht werd gegeven, over de nieuwe posten te beschikken. Kon dit naar zijn zin geregeld worden, dan beloofde hij haar bovendien een diamant, ter waarde van tweeduizend kronen, en nog een andere, zesduizend kronen waard, voor haar echtgenoot. De vrouw van den grooten minister, die niet dadelijk al het krenkende van een dergelijk aanbod gevoelde, bracht Robin bij haar gemaal. Spoedig evenwel begreep zij de schaamteloze oneerlijkheid van het voorstel, toen zij het toornige antwoord van Béthune vernam en den makelaar weg zag strompelen, ontdaan en ten hoogste verbaasd. Dat een financier, of in 't algemeen een overheidspersoon, zulk een geschenk afsloeg, of zich ging bemoeien met den particulieren handel in betrekkingen, die dan toch ook, even als zoo vele andere dingen, handelsartikelen waren: zie, dat was hem volmaakt onbegrijpelijk. Zoodra dan ook de ijverige Robin van zijne eerste verbazing en schrik bekomen was, spoedde hij zich naar den kanselier en sloot daar in de raadzaal denzelfden koop, die door Béthune was geweigerd geworden - met dit kleine verschil, dat de uitdeeling der nieuwe posten aan den eerzamen makelaar werd gegund voor vijfenzeventig duizend in plaats van tweeënzeventigduizend kronen. Het was niet dan met groote moeite, dat Béthune, die onmiddellijk bij den Koning zijn beklag deed en zijne vermoedens aangaande de zuiverheid van des kanseliers handelingen uitsprak, er in slaagde, den schandelijken handel te doen afspringen. De dag was niet ver meer af, waarop de algemeene verarming van

de hooge edelen en groote grondbezitters - het gevolg van de langdurige, afschuwelijke, redelooze slachtingen, met den naam van godsdienstoorlogen betiteld - voor de arbeidende en landbouwende klassen, de gelegenheid zou openen, om ook grondeigendom te verwerven. Dan zou ook op iedere boerentafel die welbekende kip verschijnen, waarvoor de populaire traditie de welwillendheid dank weet van een Koning, die al wat naar volksrechten zweemde haatte en alleen zijne eigene eer en zijn eigen vermaak liefhad. Eerst in de dagen van zijne kleinkinderen en achterkleinkinderen konden de bevoorrechte standen op nieuw hun juk op het volk doen drukken en die schandelijke ongerechtigheden bedrijven, die gewroken zouden worden door eene huiveringwekkende reeks van oorlogen, moordtooneelen en misdaden, waarbij zelfs de godsdienstige worstelingen en vervolgingen der zestiende eeuw kinderspel schijnen.

Intusschen troostte Béthune zijn meester met deze financiëele ontwerpen en verzekerde hem, met profetischen blik, dat de Koning van Spanje, die nu, naar men algemeen dacht, reeds met den eenen voet in het graf stond, spoedig blijde zou zijn, indien hij een gunstigen vrede met Frankrijk kon sluiten: zelfs al moest hij daarbij niet enkel Amiëns teruggeven, maar ook iedere andere stad of vesting, die hij ooit in het koninkrijk gewonnen had. De tijd zou weldra leeren, of deze voorspelling waarheid, dan wel een droom zou blijken; maar - terwijl de geheime onderhandelingen tusschen Hendrik en den Paus ijverig werden voortgezet om tot dien vrede met Spanje te geraken, waaraan, zoo als men in het overige Europa en vooral in de Nederlanden meende, de krijgshaftige Koning in de verste verte niet dacht - was het inmiddels dringend noodig om voorbereidselen te maken voor het beleg van Amiëns.

Hendrik verzamelde daarvoor een leger van twaalf- à vijftienduizend man; terwijl de kardinaal-aartshertog, van zijne zijde, zijn uiterste best deed om eene krijgsmacht in het veld te brengen ter verdediging van de bedreigde stad, eerst onlangs door eene zoo afgesleten en toch wederom zoo welgeslaagde krijgslust gewonnen.

Maar Albert verkeerde in een nog ongunstiger toestand dan zijn groote tegenstander. Toen hij pas in de provinciën kwam, was zijn schatkist ten boorde gevuld; en er werd zelfs gemompeld, dat hij een aanmerkelijk deel van de voor den krijg beschikbaar gestelde gelden gebruikte, om de kosten van zijne prachtige hofhouding te Brussel te dekken⁽¹⁾. Maar deze schoone dagen waren voorbij. Een bedrog op groote schaal, juist door Filips

(1) SORANZO, Relazione enz. bl. 168.

gepleegd, had, als een onverwachte donderslag, de provinciën en geheel het handeldrijvend Europa getroffen en den ongelukkigen Onderkoning plotseling van alles beroofd. In de laatste dagen van het vorige jaar had de Koning een manifest uitgevaardigd, waarbij hij de betaling van al zijne schulden schorste.

Hij deed dit met groote plechtigheid en zelfs met bijzondere godsdienstige zalving: want het was eene eigenaardigheid in het karakter van dezen merkwaardigen monarch, dat hij zijne snode misdaden, moorden of bedriegerijen, altijd zoo volvoerde alsof het zeer deugdzame handelingen gold. Misschien verkeerde hij ook werkelijk in die meening: want een man, voor wien zoo vele millioenen zijner medestervelingen, sedert eene halve eeuw in het stof kropen, mocht wel eindelijk zich zelven voor een soort van godheid gaan houden.

Op den 20sten November 1596 dan, had de Koning openlijk alle beloften, wissels, hypotheeken en andere schuldbekentenissen, waarbij koninklijke domeinen, inkomsten, schattingen en andere eigendommen der kroon waren overgedragen, of voor reeds voorgesloten gelden te pand gegeven, aan kooplieden, bankiers en andere personen of vereenigingen, herroepen en deze goederen en inkomsten weder voor zich in bezit genomen: op grond, dat zijne uitgaven, ten behoeve van den langdurigen oorlog om de Christenheid van den ondergang te redden, hem tot den bedelstaf hadden gebracht, terwijl zijne geldschietters, door het vorderen van onbehoorlijke rente, te zijnen koste rijk waren geworden⁽¹⁾.

- (1) Zie hier den hoofdinhoud van dit beruchte plakkaat:

‘Overmits tot Onze kennis gekomen is, dat niettegenstaande alles wat Onze koninklijke inkomsten van dit rijk en andere daarbuiten, hebben kunnen verstrekken en opbrengen; mitsgaders de gunst en hulpe, die Ons van Zijne Heiligheid gedaan is, tot onderstand en bevordering van den oorlog tegen de Engelschen en bescherming van de katholieke religie; benevens de gedurige diensten welke de onderdanen en vasallen van dit koninkrijk Ons bewezen hebben, en nog dagelijks bewijzen, volhardende in hunne oude en groote getrouwigheid; benevens de groote veelheid van goud en zilver, die Ons Onze Indiën hebben opgebracht; - ook alles wat gekomen is van de beden, die Ons overgemaakt zijn van die aldaar het bewind hebben over Onze zaken en inkomsten: - Wij nu tegenwoordig zoo geheel uitgeput en verdaan zijn, ook zelfs Onze koninklijke erfgoederen verminderd en als tot niet gebracht; dat, hoewel de voornaamste oorzaak van die bestaande groote en ongelooftelijke kosten en onkosten, die Wij geleden hebben en nog lijden tot bescherming van de Christenheid, van Onze koninkrijken en heerlijkheden - zoo zijn ook oorzaken van dien de vele en overgroote schaden en interessen, die Wij geleden hebben, en die tegenwoordig gang hebben, in de financiën, wisselen, en andere verbintenissen, die met de kooplieden en lieden van handel uit Onzen naam en op Ons bevel gemaakt en opgenomen zijn, nademaal Wij die niet konden ontgaan, om te kunnen voorzien in Onze zoo gansch noodige en hoogdringende noodzakelijkheden. - Waardoor nu al Onze domeinen, schattingen en alle gewone en buitengewone diensten ten eenenmale, in der negotianten en kooplieden handen, belast en verbonden, staan. En wat het allerzwaarste is: Onze zaken zijn tot dit uiterste gekomen, doordien Wij geen middel hebben, waarmede Wij Ons zouden kunnen helpen, en ook geene andere pachtingen of middelen weten, om te gebruiken. Dat ook de voorzegde kooplieden, die tot nu toe op wissel hebben gegeven hetgeen Ons noodig was, om te voorzien in wat diende tot bescherming van Onzen koninklijken staat, en tot den oorlog, dien Wij om de voorzeide rechtvaardige en gewichtige redenen voeren; - nu weigeren zulks te doen, en zwarigheid maken verder te handelen; mits dat zij in hunne handen en macht hebben al de koninklijken inkomsten, door de voorzegde bewijzen en transporten, en alles wat die zouden mogen opleveren. - Waaruit zoo groote zwarigheden ontstaan, dat, zoo daarin niet werd voorzien, dit genoeg zou zijn, om in gevaar te brengen alles, wat Ons God de Heer zoo hoogelijk bevolen heeft: namelijk, de bewaring en bescherming van Zijne katholieke kerk, van Onze onderdanen en vasallen, en allen, die onder haar gebied en gehoorzaamheid leven;

Dit was zoo duidelijk mogelijk. Er werd zelfs geen poging aangewend om het schandelijke van deze daad te vergoelijken.

ook te straffen die anders gehandeld hebben, mitgaders den wederstand van de vijanden, zijnde ketters en ongeloovigen..... En om te voorzien tegen zulke ongeoorloofde handelingen, die ingevoerd en verbreid zijn onder zoo vele lieden, welke verlaten hebben het bouwen van den lande, het opvoeden van vee, en handwerken, en zich begeven tot den koophandel, daarin vindende profijt en winst, tot ondiens van God onzen Heer en van Ons, en tot groote schade van Onze koninkrijken..... en waardoor groote massa's van goud en van zilver, zoo in platen als in gereede penningen, afkomstig van Indiën (Amerika), overgebracht zijn in de koninkrijken en landen der rebellen en vijanden van de Christenheid en van Ons, die middelen van geweld gevonden hebben, om alles in roer te stellen, zoodat Wij genoodzaakt worden Onze toerustingten ten oorloge en heirkrachten te vermeerderen, en alzoo meer kosten te doen. Wij hebben daarom bevolen, eenig middel te bedenken en orde te stellen, zoo men best zal kunnen vinden, om te bekomen voorraad en middelen, ten einde te volbrengen hetgeen waaraan Wij zoo hoogelijk en naar recht verbonden zijn, en waaraan hangt de bescherming van het Christendom, de zekerheid en bewaring van Onze landen, rijken en heerlijkheden; - Zoo hebben Wij niet kunnen vinden ander remediën noch rechtvaardiger middel, dan te invoeren en te ontlasten Onze koninklijke inkomsten, dezelve bevrijdende van de onbehoorlijke schaden haar aangedaan door deze financiën en wisselen, die Wij hebben geleden en moesten gedoogen, ten tijde als Wij contracteerden, om meerder zwaarigheden te verhoeden, zoo als daar zouden ontstaan zijn, indien er gebrek van onderstand geweest ware in de zaken van oorlog en anderen, waarin het onmogelijk geweest is op andere manier te voorzien. Opdat dan nu ophouden en te niet gedaan worden alle interessen, zal men op alle manieren en wegen adviseeren, opdat in korten tijd al de kooplieden en handelaars ontvangen hetgeen blijken zal hun behoorlijk en rechtens toe te komen in zake van deze financiën, contracten en assignatiën... .. Zoo schorsen wij en verklaren bij deze te schorsen alle voorschreven assignatiën, die wij sedert 1 September 1575 en 1 December 1577 tot op heden, gegeven en geleverd hebben aan de voorzeide kooplieden en mannen van handel, hetzij op domeinen in dit rijk of daarbuiten, als op diensten, leeningen, giften, beden of eenige andere goederen, van wat nature die ook mochten wezen, ter zake van deze financiën, assignatiën, wisselen en verbintenissen, gemaakt en genomen binnen de voorschreven rijken, zoodat zij daarvan niet vermogen te ontvangen of te genieten. En dat de penningen, die van deze goederen gekomen zijn en nog komen zullen, vergaderd en gelegd moeten worden in Onze koninklijke schatkist, en zulks tot behoef en onderstand van de noodzakelijkheden en provisiën, die Wij hebben te verrichten. Verklarende dat van dezen dag ophouden zullen en ophouden al de voorzegde financiën, verbanden, interessen en profijten van een ieder, en alle andere macht, die hun te dien aanzien vergund is geweest.....

29 November 1596.'

BOR IV. 318, 319. HERRERA III. 711. Vergelijk REYD, 301, 302. VAN METEREN, 388-391.

Na verloop van een jaar moest dit plakkaat weder worden ingetrokken, daar de gewone gevolgen van een bankroet niet uitbleven.

De moord van zoovele duizende Protestanten, de reusachtige en toch bespottelijke pogingen om de Nederlandsche Republiek tot onderwerping te dwingen en om Frankrijk, Engeland en het Duitsche Rijk bij zijne erfstaten te voegen: dit alles had meer geld gekost, dan waarop Filips gerekend had. De onberekenbare schatten, door eene gansche reeks van huwelijken, erfenissen, veroveringen en ontdekkingen over Spanje uitgestort, waren verspild en versmolten, door het zinneloos drijven des Konings, om in de gansche wereld de ketterij uit te roeien en zich zelven te verheffen tot heerscher over een ondeelbaar, algemeen, katholiek rijk. Al het goud en zilver van Amerika was voor dit doel ontoereikend geweest; en met klimmende verontwaardiging had hij het moeten aanzien, hoe deze kostbare metalen, die hij, in zijne onbekendheid met de wetten van den handel, als zijn uitsluitend eigendom beschouwde, snel haar weg namen naar de geldkisten der kooplieden van Europa en vooral van de gehate, oproerige Nederlandsche Republiek.

Daarom verbrak hij plechtig al zijne verbintenissen en riep hij God tot getuige aan, dat hij dit deed, om Zijn Goddelijken wil te volbrengen. Hoe kon hij anders voortgaan met het vermoorden der Protestanten?

De gevolgen der afkondiging van dit plakkaat bleven niet uit. Een menigte wissels, ter waarde van twee en een half millioen, door den kardinaal Albert getrokken, kwamen op een zelfden dag ongeaccepteerd terug. De voornaamste kooplieden en bankiers in Europa schorsten hunne betalingen; hunne schuldeischers gingen bankroet. Op de frankforter markt kwamen in een dag meer faillieten voor, dan in al de vorige jaren, sedert Frankfort bestond. In Genua alleen werd voor een millioen kronen aan renten verloren. In Antwerpen was het niet beter; maar Antwerpen was reeds te gronde gericht. Een algemeene kreet van verontwaardiging en wanhoop ging op van elke beurs, uit elk kantoor, uit elk paleis en elke hut, in geheel de Christenheid. Zulk een kolossaal staatsbankroet was tot dusver nooit gezien. Vroegere tijden hadden verlaging van den muntstandaard gekend en kleine bedriegerijen, door Koningen jegens hunne onderdanen

gepleegd: maar eene daad als deze was nog in niemands hart opgekomen.

De aartshertog was verplicht om zijn juweelen, zijn zilverwerk, zijn meubelen te verpanden, ten einde in de dagelijksche behoeften van zijne hofhouding te kunnen voorzien. Tegelijkertijd moest hij een leger in het veld brengen, om eene stad te ontzetten, door den krijgshaftigsten monarch der Christenheid belegerd. Gelukkig voor hem, verkeerde ook die monarch in nagenoeg dezelfde omstandigheden; want de gedwongen heffing van de openbare woekeraars en de publieke verkoop van rechterlijke zetels door zijn geheele koninkrijk hadden toch niet dadelijk zoo veel opgebracht, als men wel gehoopt had.

Juist omstreeks dienzelfden tijd had in Brussel eene gebeurtenis van een anderen aard plaats, die niet zeer geschikt was om hen, die aan de mogelijkheid van godsdienstige of staatkundige vrijheid geloofden, met het stelsel van Spanje en Rome te verzoenen. De welbekende bloedplakkaten tegen de ketterij in de Nederlanden, waarvan vroeger in dit werk breedvoerig gesproken is, en die - hoe ook historische twijfelzucht hare oogen voor de waarheid sluiten moge - den dood van minstens vijftigduizend menschen, door bijl, brandstapel, strop of levend-begraven-worden, hadden veroorzaakt - die noodlottige plakkaten waren nu sedert twintig jaren een doode letter gebleven. Zij waren bij de bevrediging van Gent buiten werking gesteld; maar de duivelsche geest, die ze had ingegeven, leefde nog in de Jezuïeten: en er waren nu meer Jezuïeten in de gehoorzame provinciën, dan in jaren het geval was geweest. Wij hebben reeds gezien, dat Champagny's geneesmiddel tegen de kwalen, waaraan zijn vaderland leed, bestond in 'meer Jezuïeten.' En dit was ook Albert's recept. Altijd meer Jezuïeten. En nu was de tijd gekomen, waarop de Jezuïeten meenden, dat zij andermaal openlijk met hun werk voor den dag konden komen. In de laatste jaren hadden zij betrekkelijk in het geheim gearbeid; maar van uit hunne collegiën en seminariën was eene gansche schare van moordenaars uitgegaan tegen Elizabeth en Hendrik, Nassau en Oldenbarnevelt en nog anderen, die, bewust of onbewust, aan de spitse stonden van de partij van vooruitgang. Reeds waren eenige belangrijke moordaanslagen naar wensch gelukt; en er bestond alle uitzicht, dat ook andere evenzeer slagen zouden, indien de Jezuïeten slechts volhielden. Intusschen meenden deze eerwaarde vaders, dat het noodig was een heilzaam voorbeeld te stellen tot afschrik van minder aanzienlijke ketters, en wel door het schouwspel eener openbare terechtstelling.

Te Brussel woonden twee ongehuwde vrouwen, dochters van zekeren N. Rampart van Antwerpen. Zij hadden, wegens hare protestantsche belijdenis, geruimen tijd in de gevangenis doorge-

bracht, maar waren daaruit ontslagen geworden: waarschijnlijk ten gevolge van eene gedwongene bekeering tot de katholieke kerk. Bij deze vrouwen woonde eene ongehuwde dienstmaagd, ongeveer veertig jaren oud, Anneke Van den Hove genaamd; deze, in de gereformeerde religie geboren en opgevoed, weigerde haar geloof te verzaken. De Jezuieten klaagden die dienstmaagd bij de overheid aan en eischten hare veroordeeling en terechtstelling, op grond der edicten van 1540: edicten, die iedereen voor even verouderd en vergeten hield als de wetten van Draco, die zij zoo ver achter zich lieten.

De volgzame en geheel onder priesterinvloed staande magistraat week voor dien aandrang; en Anneke Van den Hove werd veroordeeld om levend begraven te worden. Tevens deelden de Jezuieten haar mede, dat zij, door zich tot de Kerk te bekeeren, hare straf zou kunnen ontgaan.

Toen men van Koning Hendrik IV verlangde, dat hij ditzelfde hervormde geloof, waarvan hij de staatkundige vertegenwoordiger en militaire banierdrager was, zou afzweren, antwoordde de argelooze man met een nederig verzoek om nadere onderrichting. Toen het geschikte oogenblik gekomen was, werd die onderrichting, met schier ongeloofelijke snelheid, door een aartsbisschop gegeven. In een half uur werd de arbeid van een half menschenleven vernietigd. Zoo haastig kon eene godsdienstige bekeering tot stand worden gebracht, wanneer daar eene aardsche kroon mede te winnen was. De arme dienstmaagd was minder vatbaar voor overtuiging. In haar eenvoudigheid sprak ook zij van eene kroon en zij zag die van den hemel op haar arm hoofd nederdalen, als het loon, niet voor afval, maar voor volharding. Zij vroeg haar rechters, hoe zij meenen konden, dat zij haar godsdienst zou verlaten uit vrees voor den dood. Zij had, zeide zij, trouw haar Bijbel gelezen en had daar niets in gevonden van den Paus of het vagevuur, de mis, aanroeping van heiligen of kwijschelding van zonden, tenzij dan door het bloed van den gezegenden Verlosser. Zij twistte met niemand, die er anders over dacht; zij bemoeide zich met niemands geloof. Zij had den Heer om verlichting van den Heiligen Geest gebeden, indien zij dwaalde; en de uitkomst was, dat zij zich versterkt gevoelde in haar eenvoudig geloof en vast besloten, om niets tegen haar geweten te doen. Liever dan bij hare vele vroegere zonden ook nog deze te voegen, zou zij willen sterven. Anneke Van den Hove werd, op een schoonen zomermorgen, naar het zoogenaamde Varenheiveld buiten Brussel gebracht; zij ging tusschen twee Jezuieten, gevolgd door eenige minderbroeders. Deze vrome mannen kwelden haar voortdurend; zij hielden haar voor dat zij des duivels aas en eeuwig verdoemd was en zij vermaanden haar tot het laatste oogenblik, om zich te bekeeren en aldus haar

leven te redden en haar ziel te behoeden voor het eeuwig verderf. Maar de arme dienstmaagd luisterde niet naar hen en riep uit dat zij, als Stephanus, de hemelen geopend zag en de engelen gereed om haar weg te voeren uit de macht van den booze. Toen zij ter bestemder plaatse kwamen, vonden zij den kuil reeds gegraven, en de dienstmaagd werd gelast daarin af te dalen. De beul bedekte haar toen met aarde tot aan haar middel en nogmaals werd zij voor het laatst vermaand hare dwaling af te zweren. Zij weigerde; toen werd zij geheel met aarde bedekt en de beul ging stampend en trappend over het graf, tot de bodem weder effen en vast was⁽¹⁾.

Van al de godsdienstige moorden, in deze verschrikkelijke zestiende eeuw in de Nederlanden volvoerd, was deze terechtstelling van de brusselsche dienstmaagd de laatste en de ergste. De ergste, omdat het een koelbloedig beraamde poging was, om den boozen geest weder te doen ontwaken, wiens bloeddorst eindelijk was gelescht, en die voor goed in slaap scheen gezonken. En het was dan ook maar een schijnbaar herleven: want in de provinciën althans had deze demon zijn rol uitgespeeld.

Aan de oostelijke grenzen der zoogenaamde beschaafde wereld, twistten intusschen nog steeds Turken en Christenen om de heerschappij. De groote slag van Kerestes had niets beslist en nog immer wapperde de standaard der halve maan van de wallen der sterke hongarsche vesting Raab, bijna in het gezicht van Weenen. Wat zou er gebeuren, indien die standaard eens op de muren der keizerlijke hoofdstad zelf werd geplant? Het was geen wonder, dat men in al de aangrenzende staten hartelijk verlangde naar het einde van den nederlandschen opstand. Indien die oproerige en kettersche Republiek maar eerst uit den weg was geruimd; indien zij haar harden nek maar weder wilde buigen voor Filips en den Paus: wat een prachtige veldtocht kon er dan worden ondernomen tegen Mahomed! De Koning van Spanje was de eenige monarch, wiens macht met die van den Grooten Turk te vergelijken was. De Koning van Frankrijk, de krijgshaftigste en strijdlustigste van alle menschen, begeerde, naar zijn zeggen, niets liever, dan met zijne dappere edelen naar Hongarije te trekken en de ongeloovigen te bevechten. Zelfs prins Maurits zou, zoo hoopte men, wel te bewegen zijn om een hoogen rang in de vereenigde legers der Christenheid aan te nemen en zich nieuwen roem te verwerven door, in verbond met Filips, Rudolf en Hendrik, tegen de Osmanlis te strijden, in plaats van langer krijg te voeren tegen zijn wettiggeboren vorst en heer. Aldus dachten, redeneerden en fanta-

(1) BOR IV. 334, 335. VAN METEREN, 400.

seerden, in die dagen, monarchen, staatslieden en diplomaten, die zich verbeeldden dat zij het lot der wereld in de hand hielden.

In den loop van dezen zomer verscheen er nogmaals een gezant van den Keizer aan de Staten-Generaal, met een voorstel tot bemiddeling. In de brieven van den Keizer en de Rijksstenden, die de gezant medebracht, werd, in de gewone conventionele taal, uitgeweid over het recht van Koningen om te gebieden, en de verplichting van onderdanen om te gehoorzamen, en voorts gewezen op de zachtmoedigheid en vergevensgezindheid, den souverain der Nederlanden en van Spanje zoo bijzonder eigen.

Op deze voorstellen antwoordden de Staten, als reeds zoo dikwijls, in zeer beleefde taal; maar weder toonden zij onwederstaanbaar logisch en met onwederlegbare bewijzen aan, dat alle vredehandel met Spanje steeds ijdel was geweest en tot nadeel der landen had gestrekt. Nogmaals herinnerden zij aan de redenen, die hen bewogen hadden, zich aan de gehoorzaamheid des Konings te onttrekken. En wat de gezindheid van Filips aangaat: die was niet alleen gebleken uit den moord van vele duizende Nederlanders, tijdens het bestuur van den hertog van Alva; maar ook nu was daarvan op nieuw blijk gegeven door het voorgevallene met Anneke Van den Hove te Brussel, die enkel om de belijdenis der gereformeerde religie levend was begraven geworden⁽¹⁾.

Zij waren niet gesteld op zulke zachtmoedigheid, en erkenden dergelijke rechten niet, noch voor zich de verplichting om zich daaraan te onderwerpen. Zelfs de goedgezinde Koning van Denemarken zond een gezantschap met hetzelfde doel: welk gezantschap natuurlijk ook, in hoogst beleefde maar zeer ondubbelzinnige bewoordingen, werd afgewezen, en onverrichter zake kon terugkeeren. Maar niemand was zoo vasthoudend aan zijne plannen tot bemiddeling, om een einde te maken aan het bloedvergieten in de Nederlanden, als Sigismund van Polen. Deze vorst bekleedde twee zeer onvereinigbare betrekkingen - hij was Koning van het fanatiek protestantsche Zweden en van het orthodoxe Polen en bovendien schoonzoon van den aartshertog Karel van Stiermarken, wiens andere dochter weldra den infant van Spanje zou huwen. Hij had er persoonlijk overwegend belang bij, dat Filips bevrijd werd van de moeilijkheden, waarin de nederlandsche oorlog hem wikkeld. Alleen daardoor kon hij hopen, dat de macht van Spanje zou worden aangewend ter verdediging van de Christenheid tegen de Turken. Moeilijkheden in overvloed waren voor Sigismund, in zijne noordelijke erflanden, weggelegd; en hij zou het ondervinden, dat zijne huwelijksverbintenis met

(1) BOR IV. 356, 376 *sqq.*

het groote katholieke en keizerlijke geslacht hem niet de macht kon geven om het Protestantisme uit te roeien uit dien harden stevigen skandinavischen en germaanschen bodem, waarin het eenmaal wortel geschoten had. Hij zond naar de Republiek en naar de kettersche Koningin een plechtig gezantschap, onder een diplomaat, wiens naam en wiens proeven van welsprekendheid tot op onzen tijd zijn bewaard gebleven.

Paul Dyalyn werd op den 21sten Juli 1597, plechtig door de Staten-Generaal ontvangen⁽¹⁾. Als een bemoeizieke kwast stond hij daar, in een langen, prachtigen poolschen rok, met diamanten en andere edelgesteenten bezet: toch herinnerden zich sommigen der aanwezigen hem vroeger anders gekend te hebben, toen hij, onder een anderen naam, te Leiden studeerde en er minder prachtig uitzag. Door den stadhouder in de vergaderzaal binnengeleid, hield hij daar eene lange latijnsche oratie, op de manier van een monnik, die van den preekstoel tot het volk het woord richt. Hij hield zijne oogen voortdurend op de zoldering gevestigd, zonder maar een oogenblik de personen aan te zien, tot wie hij sprak; en hij droeg zijne aanspraak op een zeer luiden, brommenden, hooghartigen toon voor. Hij prees, in de buitensporigste bewoordingen, de zachtmoedigheid en goedertierenheid van den Koning van Spanje, met wien, volgens hem, geen enkel vorst ter wereld in dat opzicht kon vergeleken worden; en dit zeide hij in tegenwoordigheid van Maurits van Nassau. Dat deze zachtmoedige en goedertieren Koning den vader des stadhouders had laten vermoorden, en dat hij de familie van den moordenaar had beloond met eene verheffing in den adelstand en met een aanzienlijk inkomen, uit de bezittingen van den vermoorde genomen - dat was eene kleinigheid, waaraan de gezant, in den vollen roes zijner oratie, waarschijnlijk niet dacht. Toch joeg de herinnering een huivering van afgrijzen door de aderen van allen, die hem hoorden.

Hij gaf daarop te kennen, dat zijn meester, de Koning van Polen, om den tegenwoordigen toestand der Christenheid, die door den Turk zoo zeer bedreigd werd, zich geroepen had gevoeld, om bij de Staten tusschen beiden te komen, ten einde hen te bewegen zich te verzoenen met den Koning van Spanje, hun natuurlijken heer, die de machtigste monarch der Christenheid was, en de eenige, die zich tegenover den gemeenschappelijken vijand kon stellen. De gezant wees op de geduchte macht van dien grooten Koning en op het hopelooze eener worsteling, die op den volkomen ondergang der Nederlanden zou moeten uitloopen. Het kwam, zoo zeide hij, den Koningen

(1) BOR IV. 332-334. REYD, 304, 305

eigenlijk toe te gebieden, en de onderzaten behoorden te gehoorzamen; maar Filips was zeer goedertieren en zachtmoedig en bereid om alles te vergeven wat zij tegen hem misdaan hadden. De begeerte, om de zoo fel bedreigde Christenheid tegen de Turken te helpen, woog bij hem zwaarder dan alle andere overwegingen.

Dit was, in 't kort, de inhoud dier lange, latijnsche aanspraak, waardoor, zoo mogelijk, deze halsstarrige republikeinen en Calvinisten moesten overreed worden, om hun krachtig zelfstandig volksbestaan op te offeren, en de kniën te buigen voor den Katholieken Koning. Dit heette men nu bemiddeling, staatsmanskunst, diplomatie, waarvoor de wereld eerbiedig behoorde stil te staan en de stroom der gebeurtenissen terug moest vloeien. Despoten en hunne dienaars zouden nog eenige harde lessen moeten ontvangen van dat kleine, krachtige gemeenebest aan de Noordzee, eer het zijne rol op de wereld had afgespeeld.

De Staten-Generaal ontveinsden evenwel hunne ontevredenheid: want het was geen zaak, om zich Sigismund of Rudolf tot openlijke vijanden te maken. Zij weigerden een afschrift van Paul's Oratie aan te nemen, maar beloofden hem, schriftelijk daarop te zullen antwoorden. De stadhouder leidde intusschen den gezant door de groote ridderzaal, en wees hem daar de achtendertig vaandels, in den slag bij Turnhout gewonnen, die nu aan de cederen balken der zaal waren opgehangen. Het zwijgend, maar toch zoo welsprekend getuigenis dezer gehavende banieren, was een gepast antwoord op de breedsprakige oratie van Paul Dyalyn, betreffende het hopelooze van een strijd tegen de legers van Spanje.

Den volgenden dag begaf zich Mr. Jan Van de Werken - pensionaris van Leiden en een geleerd oudheidkenner - met eenige leden der Staten naar den gezant, wien zij een latijnsch antwoord op zijne aanspraak ter hand stelden, benevens een beleefden brief voor Sigismund. Beide stukken bevatten wederom eene uitvoerige aanklacht tegen het gedrag van den Koning van Spanje en van al zijne helpers en medestanders en voorts eene wellevende, maar ondubbelzinnige weigering, om aan eenig voorstel van bemiddeling of vrede het oor te leenen.

Paul Dyalyn kreeg daarop een pas, om het grondgebied der Republiek te kunnen verlaten, en werd vervolgens in een oorlogschip der Staten naar Engeland overgebracht.

Zijne ontvangst bij Koningin Elizabeth, ruim een maand daarna, wordt door bijna alle engelsche historieschrijvers uitvoerig en met blijkbare zelfvoldoening verhaald. In de tegenwoordigheid dier hooghartige en talentvolle vorstin sloeg de waanwijze gek denzelfden bespottelijken en aanmatigenden toon aan, waardoor hij in Den Haag zooveel aanstoot had gegeven. Zijne latijnsche oratie, die de kanselier van Zweden voor hem had opgesteld, was even onbeschaamd als zijne aanspraak tot

de Staten-Generaal en werd op dezelfde gemaakte manier voorgedragen. De Koningin antwoordde dadelijk in dezelfde taal. Zij was wat driftig, maar sprak toch met majesteit en kalmte⁽¹⁾.

‘Och, hoe ben ik bedrogen geworden!’ riep zij uit. ‘Ik verwachtte een gezant, en zie dat gij een heraut zijt. Ik heb nooit in mijn leven zulk eene oratie gehoord. Ik kan mij niet genoeg verwonderen over uwe stoutheid en onbedachtzame roekeloosheid. Maar ik geloof niet, indien uw Koning hier geweest was, dat hij zulke woorden zou gesproken hebben. Indien hij u nochtans een dergelijken last heeft opgedragen - waaraan ik zeer twijfel - dan moet men dit hieraan toeschrijven, dat hij nog jong is en eerst onlangs op den troon is gekomen, niet door zijne maagschap en afstamming, maar door verkiezing: zoodat hij nog niet de vormen kent waaronder zoodanige zaken met andere vorsten behandeld worden.’ - En op dien toon ging zij nog een poos voort. Zelden werd een gezant door een vreemden souverain zoo op zijn plaats gezet.

‘Bij het leven van God, mijne Heeren,’ zeide de Koningin tot hare ministers, toen zij hare toespraak geëindigd had, ‘ik ben van daag verplicht geweest, mijn oud Latijn, dat zoo lang heeft liggen roesten, weer eens op te poetsen.’

Deze vereeniging van vlug vernuft met hooghartige fierheid en onberispelijk Latijn, wekte met reden de vurige bewondering op van de onderdanen der Koningin en maakte haar nog dierbaarder aan ieder engelsch hart. Toch mag het betwijfeld worden, of dit beroemde antwoord wel inderdaad zoo geheel eene improvisatie was. De Staten-Generaal hadden zich gehaast, naar Engeland een uitvoerig verslag te zenden van de handelingen van Paul Dyalyn in Den Haag, met eene korte schets van zijne aanspraak en van het daarop door de Staten gegeven antwoord. Hare Majesteit en hare raadslieden wisten dat dezelfde gezant met eene soortgelijke boodschap op weg naar Engeland was en hadden dus al den tijd om zich voor te bereiden, en, als zij wilden, een antwoord gereed te maken. Bovendien, wanneer wij moeten aannemen dat deze klassieke woorden werkelijk geheel uit het hoofd, onvoorbereid, gesproken werden, dan is het niet gemakkelijk te verklaren hoe zij, zonder eene enkele afwijking, zijn opgenomen in alle kronieken en geschiedverhalen, van dien dag tot op heden. Er was toch geen stenograaf bij de hand, om de woorden der Koningin op te teekenen.

De nieuwe Ligue was dit jaar niet veel gelukkiger in het oorlogsveld, dan in de diplomatie. Vergeefs drong de gezant der

(1) CAMDEN, 536, 537. BOR IV. 350. WRIGHT, Queen Elizabeth and her Times II. 480.

Republiek er bij Hendrik en zijne raadslieden op aan, dat zij van de verpletterende nederlaag, den kardinaal bij Turnhout toegebracht, partij zouden trekken, en in vereeniging met het leger der Staten den oorlog in Artois en Henegouwen krachtig voortzetten⁽¹⁾. Want in dien tusschentijd was Amiëns door den vijand genomen geworden; en de Koning had nu al zijn geestkracht en al zijne hulpmiddelen noodig, om die belangrijke stad te herwinnen. Zoo groote schade had die kleine, geele spaansche hopman, met zijne zakken vol noten, in een enkel uur aan de zaak der Republiek en der nieuwe Ligue toegebracht. Het beleg van Amiëns duurde bijna zes maanden en was, althans wat Hendrik betrof, het voornaamste feit van den geheelen veldtocht. Het is echter waar - zoo als de lezer reeds gezien heeft, en zoo als spoedig nog meer aan den dag zal komen - dat Hendrik reeds in zijn hart tot den vrede besloten had, van het oogenblik af dat hij er in toestemde om, in vereeniging met de Republiek, den oorlog te verklaren; en het is ook waar, dat hij, met dit doel, reeds in het geheim en afzonderlijk onderhandelingen had aangeknoopt met de gezanten van Filips, onmiddellijk nadat hij zich bij tractaat plechtig tegenover Elizabeth verbonden had, om op geenerlei wijze met hem te onderhandelen, dan met hare volle toestemming.

Het beleg van Amiëns werd echter als een meesterstuk van krijgskunst geroemd en bewees de groote verandering, die de stadhouder van Holland in de europeesche tactiek had tot stand gebracht. Hendrik belegerde Amiëns, alsof hij bij Maurits ter schole had gegaan, en de tijdgenooten roemen om strijd de wetenschap, het geduld, de vindingrijkheid en het vernuft, hier ten toon gespreid en eindelijk met zoo schoenen uitslag bekroond. De heldhaftige Hernan Tello de Porte Carrero sneuvelde bij een uitval ter verdediging der stad, die hij door zijne dapperheid gewonnen had; en toen de vesting zich op den 19den September 1597 aan den Koning overgaf, werd in het eerste artikel van het verdrag bepaald, dat de graftombe, in de hoofdkerk te zijner eere opgericht, niet zou worden geschonden, en dat zijn lijk zou mogen worden vervoerd, waarheen en wanneer dit zijn Koning goeddacht. Te vergeefs was de kardinaal uitgetogen met een leger van achttienduizend man voetvolk en vijftienhonderd man lichte ruitery. De Koning had geleerd, zich zoo goed te verschansen en zijn ijver voor ontijdige gevechten in het open veld zoo geheel te bedwingen, dat het tot ontzet uitgetogen leger geen gelegenheid had zijn doel te bereiken. De aartshertog trok, na een kort gevecht,

(1) Calvart aan de Staten-Generaal. v. DEVENTER II. 141.

terug. Hij was, zoo als Hendrik zeide, als een soldaat naar Amiëns gekomen, maar hij keerde terug als een priester. Bovendien moest hij niet alleen de stad aan haar lot overlaten, maar ook een zeer kostbaren schat verloren laten gaan, dien hij meende dat binnen de stad veilig was. Alexander Farnèse had, in zijn laatsten franschen veldtocht, een voet van Sint-Filippus en het hoofd van Saint-Laurens buit gemaakt en aan zijn oom gezonden; maar wie schetst de vreugde van Albert, toen hij vernam dat in de kathedraal van Amiëns een groot stuk van het hoofd van Johannes den Dooper werd bewaard? ‘Het zal in dit koninkrijk eene groote ergernis geven,’ schreef hij aan Filips, ‘indien ik deze relik uit het land wil brengen; maar ik zal trachten het zoo te schikken, als Uwe Majesteit verlangt⁽¹⁾.’

Maar de loop der krijgsbedrijven van dit jaar liet den kardinaal niet toe, den Koning in dit opzicht ter wille te zijn.

Na de overgaaf der stad, trok Hendrik met zijn leger tot zeer dicht nabij de vlaamsche grenzen, om, zoo als hij zeide, het bezoek van zijn neef te beantwoorden. Maar door de inneming van Amiëns stond het spel, dat hij in het geheim speelde, reeds zoo goed, dat hij er geen voordeel in zag, om zijn zoogenaamden vijand tot het uiterste te drijven⁽²⁾.

De afloop, reeds in het begin van het jaar door de staatslieden der Republiek vermoed, werd steeds duidelijker zichtbaar, naarmate de winter naderde.

De beide andere leden van het verbond hadden even weinig in het veld uitgericht. Wederom was eene nieuwe expeditie, onder Essex, naar de spaansche kust onder zeil gegaan, om de beleefdheid te beantwoorden, die Filips met de verongelukte armada, onder Santa Gadea, had willen bewijzen; en wederom hadden sir Francis Vere, met tweeduizend veteranen uit de Nederlanden, en de hollandsche vlootvoogden, met tien oorlogschepen en een groot aantal boeiers en transportschepen, aan den tocht deel genomen.

De vloot werd gedurende tien dagen door stormen geteisterd; na verloop van dezen tijd bereikte zij de bedreigde kust wel, maar om op nieuw zeewaarts gedreven te worden. Zij keerde eindelijk in de engelsche havens terug, zonder iets anders te hebben uitgericht, dan dat er een groote som gelds nutteloos verspild, en veel vergeefsche moeite veroorzaakt was. Essex ondernam daarna, met enkele schepen, een tocht naar de

(1) Albert aan Filips, 14 Maart en 16 Augustus 1597 (Archieven van Simancas MS.)

(2) Zie over het beleg van Amiëns DE THOU XIII. 109-126. VAN METEREN 396. BENTIVOGLIO 458. CARNERO 407 en vooral COLOMA 238-271. Albert aan Filips 30 September 1597. (Archieven van Simancas MS.)

Azorische Eilanden: maar ook hij won geen nieuwe lauweren en deed den vijand geen afbreuk, dan alleen door het nemen van een paar spaansche koopvaardijschepen⁽¹⁾.

De militaire ondernemingen der drie verbonden mogendheden waren nooit zoo onbetekenend geweest, dan juist sedert zij onderling een verbond gesloten hadden.

Ontstemd en geërgerd over de politieke kuiperijen van zijne bondgenooten, waardoor de kracht zijner wapenen meer was verlamd geworden dan door eene overwinning van den vijand, verscheen Maurits in Augustus in het veld en richtte hij zich naar de oostelijke grenzen der Republiek. Teleurgesteld in zijne pogingen, om met de gezamenlijke krijgsmacht der Ligue Filips in het Westen aan te tasten, wenschte hij nu althans den Rijn vrij te maken, Zutphen, Gelderland en Overijssel voor een aanval te beveiligen en maatregelen te nemen tegen de gevaarlijke intriges en den bedekten krijg, door Spanje in de landen van den krankzinnigen hertog van Gulik, Kleef en Berg voortdurend levendig gehouden. Want de zaden van den Dertigjarigen deutschen Oorlog waren, in deze ongelukkige hertogdommen, reeds mild gestrooid; en de agenten van Spanje deden hun best, om zich meester te maken van deze voortreffelijke strategische positie, dezen *sedes belli*, evenzeer dienstig als het Protestantisme in Engeland, in de Nederlanden of in Duitschland moest worden aangetast.

Inmiddels hadden de spaanschgezinde hovelingen van hertog Johan - volgens het algemeen vermoeden - zijne gemalin verworgd: op zekeren avond ging zij volkomen wel ter ruste en werd den volgende morgen dood in haar bed gevonden, met een bedenkelijk teeken aan den hals⁽²⁾; en nu was het streven dezer heeren, om voor hun krankzinnigen vorst eene nieuwe bruid te vinden in het altijd vaardige en altijd orthodoxe huis van Lotharingen. De protestantsche schoonbroeders, neven en nichten spanden nu ook van hunne zijde al hun krachten in, om die noodlottige plannen te verijdelen en deze zoo belangrijke landstreken uit de handen van het alomtegenwoordige Spanje te redden.

Ook met familie-onaangenaamheden had de stadhouder in dien tijd te kampen. Zijne zuster Emilia was smoorlijk verliefd geraakt op don Emanuel, den berooiden zoon van den ongelukkigen pretendent van Portugal, don Antonio, die eindelijk ter ziele gevaren was. Het hinderde Maurits geweldig, dat een Katholiek, een banneling, en daarbij, naar men zeide, een bastaard, dorst

(1) BOR IV. 335-337. CAMDEN 529-535.

(2) REYD 319.

dingen naar de hand der dochter van Willem van Oranje-Nassau; en er vielen allerlei tooneelen voor, tooneelen, beurtelings van teederheid, verwijtingen, beschuldigingen en *hysterica passio*: waarbij niet alleen de verliefden, de stadhouder en zijne familie, maar ook de hoogmogende Heeren der Staten-Generaal hunne rol hadden te vervullen. De kronieken van dien tijd zijn daaromtrent opgevuld met allerlei bijzonderheden; de zaak had evenwel geen tragisch, zelfs geen romantisch einde, maar vond, zonder eenig zenuwschokkend toeval, hare ontknooping in een tamelijk prozaïsch huwelijk. Prinses Emilia bleef, gedurende haar onberoemd huwelijksleven, trouw aan haar geloof en aan haar gemaal; en na haar dood, vond don Emanuel gelegenheid om zich met den Koning van Spanje te verzoenen en met eene spaansche dame een tweede huwelijk aan te gaan⁽¹⁾.

Op den 4den Augustus kwam Maurits te Arnhem, met een leger van zeventuizend man te voet en twaalfhonderd te paard. Hohenlo vergezelde hem met Willem Lodewijk; ook was er nog een ander lid van het doorluchtig huis van Nassau in het kamp: Frederik Hendrik, toen een dertienjarige knaap, de jongste zoon van Willem de Zwijger, de kleinzoon van den admiraal De Coligny; de jeugdige vorst zou, bij dezen zijn eersten veldtocht, ook de eerste schreden zetten op zijne lange en roemrijke loopbaan.

Na de stad en het kasteel van Alphen te hebben ingenomen, verscheen de stadhouder voor Rheinberg, dat hij dadelijk insloot en met kracht aanviel. Bij een der eerste schermutselingen, werd Willem Lodewijk in het been gewond; terwijl Maurits zelf gedurende het korte beleg aan een groot levensgevaar ontkwam, daar een kanonskogel door zijne tent en over zijn hoofd vloog, juist toen hij zich voor eenige oogenblikken te rusten had gelegd.

Op den 19den Augustus gaf Rheinberg, de sleutel van dat gedeelte der rivier, zich over. Op den 31sten opende de stadhouder zijne batterijen tegen de stad Meurs, die op den 2den September overging; de bevelhebber Andreas de Miranda stelde als voorwaarde, dat het hem vergund zou zijn een ouden vijftigponder, het eenige stuk geschut dat in de vesting was, mede te nemen. Maurits gaf lachende zijne toestemming, maar verzocht Miranda, met zijn groot kanon geene andere steden te vernielen.

Op den 8sten September sloeg de stadhouder eene brug over den Rijn; vervolgens trok hij die rivier en de Lippe over en verscheen op den 11den voor Grol. Er was nu geen Christoffel Mondragon meer, om hem in zijn vaart te stuiten en zijn veldtocht te doen mislukken; zeventien dagen later gaf de stad,

(1) BOR IV. 322-324, 345. VAN DER KEMP II. 31, 32, 36-40. 182-194.

van alle zijden omringd door galerijen en bedekte wegen, die tot de muren reikten, zich dan ook over. Graaf van Stirum, de koninklijke gouverneur der vesting, gebruikte dien dag het middagmaal met den stadhouder; en de bezetting, tusschen de twaalf- en vijftienhonderd man sterk, trok in vrede af, te gelijk met die ingezetenen, die liever onderdanen van Filips bleven, dan burgers te worden der Republiek⁽¹⁾.

Op den 9den October werd de stad en het kasteel van Breëvoort met storm genomen, waarna de stad in brand werd gestoken.

Op den 18den October liet Maurits Enschede opeischen. De bevelhebber vroeg vergunning, om het geschut te mogen zien, waarmede men zich voorstelde de stad te dwingen. Dit verzoek werd toegestaan; twee hoplieden, daarop als inspecteurs uitgezonden, brachten het bericht terug, dat alle tegenstand vruchteloos zou zijn. De vesting gaf zich dus dadelijk over⁽²⁾. Ook dit was een belangrijke verbetering, vergeleken bij de wijze van oorlogvoeren van Alva en Romero.

Op den 21sten en 22sten October werden Ootmarsum en Oldenzaal ingenomen; en op den 28sten verscheen het kleine leger voor Lingen. Deze belangrijke stad gaf zich, na een beleg van slechts veertien dagen, insgelijks over.

Zoo eindigde een verstandige, bedachtzame, zaakrijke veldtocht van drie maanden, waarin de stadhouder, hoewel met een zeer geringe krijgsmacht, toch door zijne voortreffelijke organisatie en zijne diepe praktische kennis zeer groote dingen had tot stand gebracht. Hij had negen versterkte steden en vijf kasteelen genomen, de scheepvaart op den Rijn geopend en geheel de oostelijke grens der Republiek beveiligd en bevestigd. Oppervlakkige critici der oude school berispten hem, wegens zijne menschlievende behandeling van de garnizoenen der gewonnen vestingen. Voor het minst werd het volkomen doelloos geacht deze spaansche soldaten zoo vrij te laten heentrekken. Vijfduizend veteranen waren op deze wijze in de gelegenheid gesteld, om het leger van den kardinaal te gaan versterken: maar de uitkomst bewees weldra, dat de handelwijze van Maurits, in meer dan een opzicht, heilzaam was. Het groote bankroet van Filips en het daarop volgende geldgebrek van Albert, dreven geheele afdeelingen van het koninklijk leger tot muiterij; en deze verdreven garnizoenen van de oostelijke grenzen haastten zich daaraan deel te nemen.

Na de gelukkige belegering van Hulst, in het vorige jaar, was de kardinaal er in geslaagd, voor goed een einde te maken

(1) BOR IV. 349. VAN METEREN 411-417.

(2) Brief van Maurits bij VAN DER KEMP II. 180.

aan den geduchten militairen opstand, die in de dagen van zijn rampspoedigen voorganger was uitgebarsten en toen slechts half gesust. De muitelingen, die nog steeds te Thienen en Cappelle waren gelegerd, hadden eindelijk betaling ontvangen; waarna de meesten hunner naar Italië en andere landen waren vertrokken, om daar hun geld te verteren. Maar weldra barstte er, in alle van ouds bekende vormen, een nieuwe opstand uit: en wel onder het garnizoen van het kasteel van Antwerpen, gedurende de afwezigheid van Mexia, den gouverneur; en groot was de verslagenheid der ongelukkige burgers, die weerloos prijs gegeven waren aan de kanonnen van dien beruchten vijfhoek. Zij werden gedwongen groote geldsommen aan de geheele bezetting te geven: ieder gewoon soldaat ontving twaalf stuivers per dag en de officieren naar evenredigheid meer; bovendien vorderde de Eletto, boven zijne soldij, nog voor zich een koets met fraaie paarden, een sierlijke bedstede met zijden gordijnen en fijn linnen en het noodige gereedschap in zilverwerk, zoo dikwijls hij een maaltijd wenschte aan te leggen⁽¹⁾. Bij het minste verzet tegen deze vorderingen, werd er van het kasteel geschoten; en de burgerij had spoedig genoeg ondervinding opgedaan van de bekwaamheid dezer ervaren artilleristen, om niet met iedere schikking genoeg te nemen. Het voorbeeld werkte aanstekelijk. Het garnizoen te Gent kwam in openbaren opstand en meer dan een jaar lang heerschte er eene algemeene muiterij onder de troepen.

Terwijl de getrouwe steden der gehoorzame provinciën alzoo de vruchten van hare trouw en gehoorzaamheid plukten, ontving de hoofdstad der oproerige republiek haar stadhouder met uitbundige betuigingen van dankbaarheid en vreugde. Het jaar, met de schitterende overwinning van Turnhout geopend, was, wat den krijg betrof, waardig besloten met den herfstveldtocht aan den Rijn; en groot was de blijdschap en feestelijke vreugde door geheel de kleine republiek.

Zoo had het gemeenebest, hoewel geknot in zijne hulpbronnen, toch zijn deel verricht van den arbeid, waarvoor het anti-spaansche verbond in het leven was geroepen. Maar, zoo als wij reeds weten, was dit verbond tegenover de Nederlanden louter misleiding: en de staatslieden der Republiek bespeurden dit spoedig genoeg. Het was natuurlijk het streven van Filips en van den Paus, om dit geducht drievoudig verbond zoo spoedig mogelijk te verbreken; en zij vonden daarbij krachtige bondgenooten, niet alleen onder Hendrik's raadslieden, maar ook in het gemoed van dien sluwen monarch zelf. Clemens

(1) BOR IV. 468.

haatte Filips niet minder dan hij hem vreesde: zoodat het vooruitzicht Zijne Heiligheid in ieder opzicht toelachte, om Hendrik te kunnen gebruiken als een tegenwicht tegen zijn zeer heerszuchtigen en zeer katholieken beschermer, en om te gelijk de verbintenis van dien doorluchtigen bekeerling met de kettersche Koningin en de oproerige Republiek te kunnen verbreken. - Om dit gewenschte doel te bereiken, wendde hij dan ook onvermoeid al het weergaloos diplomatiek talent aan, waarover Rome ten allen tijde kon beschikken. Wat Elizabeth betreft: zij was den oorlog moede; zij wenschte niets liever dan hare aan de Staten voorgeschooten gelden terug te bekomen en zag bovendien met steeds klimmen den naijver, hoe het jonge gemeenebest dagelijks als handels- en zeemogendheid in macht en beteekenis won. Indien dus de Ligue van den aanvang af onmachtig bleek, dan was dit zeker niet de schuld der Vereenigde Nederlanden. Wij zagen vroeger reeds, hoezeer de Koning, in zijne vertrouwelijke gesprekken met Béthune, zich beklaagde over de openlijke breuk met Spanje, waartoe de nederlandsche diplomaten hem bewogen hadden; en het is dan ook ontwijfelbaar zeker, dat, genoegzaam gelijktijdig met deze openbare oorlogsverklaring en de plechtige sluiting van het drievoudig verbond tegen Filips, door Hendrik in het geheim vredesonderhandelingen met de agenten van dienzelfden Filips werden aangeknoopt. Villeroy zeide tegen den gezant Calvart, dat hij beefde wanneer hij dacht aan hetgeen hij gedaan had, door den wil van Zijne Majesteit te dienen bij die oorlogsverklaring, op aandrang van de Staten-Generaal geschied, en waarop zoo groote verliezen en zooveel bittere vruchten waren gevolgd. Hij beklaagde zich ook over de weinige hulp en medewerking van Engeland. Calvart antwoordde, dat hij Engeland daar liet, maar dat de Koning zeker geen reden had om zich over de Staten te beklagen. Veeleer, zeide hij, had de Republiek grond tot beklag, omdat door Frankrijk niets werd uitgericht; dat men alle goede gelegenheden ongebruikt liet voorbijgaan; en dat er telkens allerlei voorstellen en besluiten werden opgeworpen en weder veranderd, zonder dat daarvan eenig resultaat werd aanschouwd. Bepaaldelijk maakte de gezant, en met recht, er der Fransche Regeering een verwijt van, dat zij geen gebruik had gemaakt van de gelegenheid, haar door de overwinning bij Turnhout geboden, waar de Republiek de voornaamste strijdkrachten van den gemeenschappelijken vijand reddeloos had geslagen. Hij merkte ook op, dat het geheimzinnig komen en gaan van Balvena in de Nederlanden achterdocht had opgewekt, en dat het wenschelijk was, indien al zulke praktijken voor goed werden afgesneden. Daardoor werd aan Zijne Majesteit geen dienst bewezen; en het lag in den aard der zaak, dat

zijne bondgenooten dan ook ongerust werden gemaakt. Villeroy antwoordde, dat de Koning goede redenen had, om hun, die naar den vrede trachtten, eenige voldoening te geven⁽¹⁾.

Daar nu Hendrik zelf even sterk naar den vrede trachtte, als een zijner onderdanen, was het vrij natuurlijk dat hij gretig het oor leende aan Balvena en alle andere officieuze onderhandelaars, die kardinaal Albert van Brussel of Clemens van Rome mocht zenden. De lezer zal zich herinneren, dat Hendrik te Rouaan van Balvena afscheid had genomen met de woorden: 'Zeg den aartshertog, dat ik zijn goede vriend ben. Laat hem een schikking ontwerpen. Ga nu heen. Spoed u.'

Maar toen Calvart, na het gesprek met Villeroy, in de koninklijke kleedkamer werd toegelaten en daar bij Zijne Majesteit zijne bezwaren inbracht over deze geheime onderhandelingen met den spaanschen agent - toen antwoordde de Koning, dat hij Balvena zoo wilde doen wederkeeren, dat hij den kardinaal alle hoop benemen zou, om hem verder met dergelijke voorstellen te bemoeilijken.

Wij zagen ook, met welk eene uitbarsting van toorn en verontwaardiging Hendrik het voorstel had ontvangen, hem door Robert Sidney namens Elizabeth gedaan: dat zij Calais zou helpen ontzetten, op voorwaarde van het daarna voor zich te behouden. Eenigen tijd later, toen Calais werkelijk in het bezit van Spanje was geraakt, had de Koningin aangeboden, die stad met twaalfduizend man te belegeren: met dien verstande evenwel, dat de vrucht der overwinning haar ten goede zou komen. En andermaal had de Koning zijne verbazing en verontwaardiging over zulk een voorstel uitgesproken.

Na den val van Amiëns echter, had Hendrik Fouquerolles met eenen bijzonderen last naar Engeland gezonden⁽²⁾; hij moest de hulp der Koningin vragen om die stad te herwinnen en haar Calais aanbieden, als een onderpand voor de daardoor veroorzaakte onkosten: op denzelfden voet als zij in de Nederlanden de steden Vlissingen en Den Briel in pand hield. Dit voorstel echter, om een vrij belangrijken veldtocht in Picardië te ondernemen, en om door Hendrik voor hare moeite beloond te worden met het te pand geven van eene stad, die niet eens zijn eigendom was: dit voorstel had voor Elizabeth weinig aanlokkelijks. De zending van Fouquerolles mislukte, zoo als gemakkelijk te voorzien was⁽³⁾. En werkelijk had de Koningin tot op dien tijd niets gedaan, dat het vermoeden kon wettigen,

(1) Calvart's brief bij VAN DEVENTER II. 141-146.

(2) Instructiën voor Fouquerolles, bij PRÉVOST-PARADOL, Elisabeth et Henri IV.

(3) Calvart's aan de Staten-Generaal, VAN DEVENTER II. 147.

dat zij hare hulp zou verleen en om Amiëns te herwinnen, ten einde het recht te hebben ook Calais te mogen veroveren als zij dat kon.

Zoodra zij voor goed geweigerd had, liet Hendrik het masker vallen. Buzanval, de gewone fransche gezant in Den Haag - die reeds meermalen de Staten had verbaasd door zijne vertoogen over hunne tekortkomingen en door zijne vorderingen van dadelijke medewerking bij den veldtocht des Konings, terwijl de Koning niets deed dan Amiëns belegeren - Buzanval verraste de republikeinsche staatsleiden nu vrij wat meer door de mededeeling, dat zijn meester in allen ernst het oor leende aan de bemiddelende voorstellen van den Paus⁽¹⁾.

Zijne Heiligheid had, door tusschenkomst van zijn legaat te Parijs, Hendrik de verzekering doen geven, dat hij gemakkelijk den vrede tusschen hem en Filips tot stand kon brengen: mits Hendrik er in toestemde alleen voor zich vrede te sluiten; de Paus zou het voorts zoo aanleggen, dat des Konings naam niet in de onderhandelingen betrokken werd, en dat het niet zou schijnen als zocht hij den vrede. Men moest daarbij wel in aanmerking nemen - volgens den gezant van Hendrik te Greenwich en in Den Haag - dat, indien de Koning de bemiddeling van den Paus aannam, hij verplicht zou zijn, de Koningin en al de anderen, die niet van de katholieke religie waren, daarbuiten te sluiten; en het was te vreezen, dat de nood, die hem gedwongen had naar deze voorstellen te luisteren, hem ook dwingen zou op dien weg nog verder te gaan. Hij duchtte dat hij, als hij tusschen vrede en oorlog, zonder middel om zich te kunnen handhaven, bleef, eindelijk in een toestand zou geraken, waarin hem de wet zou gesteld worden, hetzij door den vijand, hetzij door hen, die hem dan uit het gevaar zouden helpen.

Dit alles en meer van dien aard deelde Buzanval aan de Staten mede, ten gevolge van een bijzonderen brief des Konings, waarin hem verslag werd gegeven van het mislukken der zending van Fouquerolles. Deze diplomaat had, naar het schijnt, niets uit Engeland medegebracht, dan verontschuldigen, algemeene phrases en herhaalde toespelingen op de onlusten in Ierland en het gevaar eener nieuwe spaansche armada.

Nu voor het eerst ontdekten de Staten, hoe zij, zoowel door Engeland als door Frankrijk, in deze aangelegenheid van het verbond waren bedrogen geworden. Tot hunne groote verbazing vernamen zij, dat terwijl zij zelven, overeenkomstig het door de drie mogendheden geteekende tractaat, vierduizend man

(1) BOR IV. 324, 325.

leverden, de Koningin zich waarlijk alleen had verbonden tot het leveren van tweeduizend soldaten: en dat nog enkel voor een dienstdtijd van zes maanden, binnen een zeer nauwkeurig omschreven gebied, en onder belofte van onmiddellijke terugbetaling der daardoor veroorzaakte onkosten.

Deze ontdekking, gepaard met de openhartige bekentenis, dat hun grootmoedige bondgenoot al dien tijd met den gemeenschappelijken vijand over den vrede onderhandeld had, maakte geen zeer aangename indruk op deze rondborstige republikeinen; ook was het voor hen een geringe troost te mogen weten, 'dat men na des Konings dood zijne genegenheid en dankbaarheid jegens de Staten nog in zijn hart geprent zou vinden.'

Wat men bij zulk een onderzoek in de toekomst ook vinden mocht, was betrekkelijk vrij onverschillig, daar toch voor het tegenwoordige deze diep ingewortelde genegenheid voor de Republiek geen ander gevolg had, dan dat zij verraderlijk verlaten werd. Ook Calvart, die zoo lang den Koning bijgebleven was, als zijne perpetueele schaduw, en die - althans wat de Nederlanden betrof - bijkans onvoorwaardelijk aan zijne oprechtheid had geloofd⁽¹⁾ - ook hij werd in 't eind ruw uit dien droom wakker geschud. Krank en lijdende, bleef hij, zoo lang er nog adem in hem was, de Staten-Generaal waarschuwen voor de gevaren, die hen bedreigden door de geheime onderhandelingen, die hun koninklijke bondgenoot zoo zorgvuldig voor hen trachtte verborgen te houden, en waaromtrent hij, voor een tijd, hun vertegenwoordiger zelve zoo behendig had misleid. Maar de eerlijke en energieke gezant der Republiek beleefde den uitslag dezer kuiperijen van Hendrik en den Paus niet. Hij stierf te Parijs, in de maand Juni van dat zelfde jaar⁽²⁾.

De spaansche en pauselijke diplomatie was inderdaad niet ongelukkig geweest in hare pogingen, om de vriendschapsbanden te verbreken, waarmede, naar het scheen, de drie mogendheden zich nog onlangs zoo nauw aan elkander hadden verbonden. De verhouding tusschen Hendrik IV en de Republiek was nu zeer gespannen. De Koningin, van haar kant, was hoogst ontevreden op de Staten en zeer vertoornd op Hendrik. Wat bovenal in Engeland de algemeene verontwaardiging opwekte, was, dat de Hollanders steeds voortgingen handel met Spanje te drijven,

(1) 'Deurdien S.M.' schreef Calvart in Juni 1596; '(sonder jactantie gesproken) binnen den tyt ick by hem geweest ben, my luttel particulariteiten verborgen heeft: seggende dickmael met expresse woorden, en soo ick gelove sonder fictie (*die in hem cleyn is*) [!], dat hy niet begeerde de kennis syner handelingen, desen oorlog raeckende, aan U.M.E. te onttrecken.' - Calvart aan de Staten-Generaal. VAN DEVENTER, II. 118.

(2) VAN DEVENTER II. 148.

waardoor zij tegelijk zich zelven verrijkten en den vijand van al het noodige voorzagen, terwijl het den Engelschen op straffe des doods verboden was, aan zulken handel deel te nemen. Vergeefs betoogde de nederlandsche gezant, dat deze handel, wanneer die in de Republiek verboden werd, in handen van onzijdige mogendheden zou overgaan, en dat Spanje dan, even geregeld als vroeger, zijn toevoer uit de Oostzeelanden en andere streken zou ontvangen; terwijl de Republiek, die geheel van haar buitenlandschen handel leven moest, dan niet alleen den oorlog niet zou kunnen voortzetten, maar letterlijk van gebrek zou omkomen. De engelsche staatslieden dreigden zelfs, dat zij een dergelijken handel voor smokkelarij zouden houden en de schepen, waarmede hij gedreven werd, als wettigen prijs voor de engelsche kruisers zouden doen verklaren.

Burghley verklaarde op heftigen toon aan Caron, dat hij, en allen die van Harer Majesteits raad waren, het gedrag der Hollanders zoo onredelijk achtten, dat zij het zeer bejammerden, dat hunne Vorstin zich ooit had ingelaten met een staat, die zijne vijanden verkoos behulpzaam te zijn tot zijn eigen verderf en dat van zijne bondgenooten. Dit gedrag was zoo ongewoon, dat niemand, die het zou hooren, het zou kunnen gelooven.

De nederlandsche gezant bracht in het midden, dat er dertigduizend zeelieden in het land waren, die van dezen handel moesten leven; en hij vroeg den lord schatmeester, wat er van deze lieden worden moest; of zij van gebrek moesten omkomen, dan wel naar het vijandelijk land gejaagd worden. Burghley hernam, dat de geheele wereld voor de Hollanders open stond, om daar handel te drijven; dat zij ook inderdaad door de geheele wereld handel dreven, en dat zij daardoor zoo buitengewoon rijk geworden waren, dat het niet was te gelooven.

Caron antwoordde, dat hij wel wenschte dat het zoo was; maar dat hij zeer wel wist, wat zorg, moeite en arbeid de Staten hadden, om de kosten van den oorlog te bestrijden en de noodige gelden van de verschillende gewesten te bekomen. Dit zou toch wel niet het geval zijn, indien er zulke rijkdommen in het land waren, als men zich hier verbeeldde. Maar de engelsche ministers bleven bij hunne verklaring, dat zij tot iederen prijs dien handel met den vijand zouden beletten⁽¹⁾.

Ten aanzien der groote vraag van oorlog of vrede, werden de republikeinsche diplomaten dikwijls omtrent de ware bedoelingen van de Engelsche Regeering in het onzekere gelaten. ‘Daar de Koningin van Engeland geslepen en valsch is,’ schreef

(1) Caron aan de Staten-Generaal, 24 September 1597; bij VAN DEVENTER II. 153-161.

de markies van Havré, zelf toeschouwer en medespeler bij de vele intriges die te Brussel op touw werden gezet, ‘en haar raad eveneens, gebruikt zij tegenover de Hollanders een dubbele krijgslist. Aan den eenen kant tracht zij hen over te halen tot een algemeenen vrede. Intusschen beweren hare vrienden en aanhangers, ten getale van tien of twaalf, onder degenen die Holland regeeren en vertrouwen bij het volk hebben, dat het ware heil van den staat in de voortzetting van den oorlog gelegen is’⁽¹⁾.

Maar Havré, hoe bekwaam hij ook mocht zijn in diplomatische kunsten, zou toch groote moeite hebben gehad, om in dat oproerig gemeenebest, dat ook hij eenmaal had gediend, een enkel man van verstand of invloed te vinden, die de waarheid dezer stelling betwijfelde. Er waren inderdaad geen argumenten van de zijde van Engeland noodig, om Oldenbarnevelt en de andere staatslieden, die het lot der Republiek in handen hadden, te overtuigen, dat de vrede haar ondergang zou zijn. Meer nog: er is geen twijfel aan, of de Koningin en Burghley beiden zouden zeer dankbaar zijn geweest, indien de Staten-Generaal zich bereid hadden getoond tot den vrede en tot den terugkeer onder de gehoorzaamheid, waaraan zij zich sinds lang onttrokken hadden.

Intusschen is het moeilijk uit te maken, op wien Elizabeth in haar hart meer vertoornd was: op haar ontrouwen, afvalligen bondgenoot, met wien zij zoo pas en zoo plechtig een verbond van eeuwige vriendschap had gesloten, of op haar ouden vijand. Hoewel zij zeer naar den vrede verlangde, was het haar niet duidelijk hoe dien te verkrijgen: want zij gevoelde, dat de geheime handelingen en bewegingen van Hendrik haar in zekeren zin den weg hadden versperd. Zij bekende aan den gezant der Staten, dat zij haast even gemakkelijk van zwart wit zou kunnen maken, als vrede sluiten met den Koning van Spanje. Caron stemde dit van harte toe en verstoutte zich zelfs te zeggen, dat hij wel wist dat er, gedurende het leven van den Koning van Spanje, voor Hare Majesteit en voor de Republiek even weinig kans was vrede te maken, als er verlossing in de hel was te vinden.

Aan de deensche gezanten, die met voorstellen tot bemiddeling naar Engeland waren gekomen, had de Koningin geantwoord, dat de Koning van Spanje hare landen had aangevallen en zelfs meermalen naar haar lijf en leven had doen staan; dat zij, na lang geduld geoefend te hebben, zich daartegen had

(1) VAN DEVENTER II. 169. - Brief van den markies d'Havré aan den aartshertog Albert (Belgisch Rijksarchief).

verdedigd; en dat zij den Koning had willen toonen, dat zij den moed en ook de middelen had, niet alleen om zich tegenover hem staande te houden, maar ook om hem zelven in zijn eigen staten aan te tasten; dat zij daarom besloten was, niet het eerst te spreken, of eenige voorwaarden voor te stellen. Maar indien zij zag, dat de Koning van Spanje eenig berouw gevoelde over zijne vroegere vergrijpen tegen haar en bereid was daarvoor voldoening te geven, dan wilde zij gaarne verklaren dat zij in haar hart niet zoo tegen den vrede was, of zij zou aan daartoe strekkende voorstellen gehoor kunnen leenen⁽¹⁾.

Zij voegde daarbij, dat zulk een vrede algemeen moest zijn; en dat daarin ook met name de Koning van Frankrijk en de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden moesten begrepen zijn: want met deze beide mogendheden had zij nog onlangs eene offensieve en defensieve alliantie tegen den Koning van Spanje gesloten, waarvan zij betuigde, om geen reden ter wereld ooit en haarbreed te willen afwijken.

Deze taal droeg den stempel van christelijke genegenheid en goede trouw: maar aan dergelijke betuigingen zijn in den regel alle aanspraken en manifesten, die voor het publiek bestemd zijn, overrijk. Naarmate echter de geruchten omtrent Hendrik's geheime kuiperijen met Albert, Filips en Clemens zich meer en meer bevestigden, steeg ook de toorn en verontwaardiging der Koningin.

Zij zeide aan Caron, dat zij zeer wel wist, dat de Koning al sedert lang betrekkingen had aangeknoopt met de agenten van den kardinaal, en dat hij zelfs sommigen van zijne voornaamste raadslieden naar Atrecht gezonden had, om persoonlijk met den kardinaal te onderhandelen, in rechtstreekschen strijd met de bepalingen van het verbond. Zij betuigde hare verwondering over het gedrag van den Koning; want zij wist zeer goed, zeide zij, dat de Ligue nauwelijks gesloten en bezworen was, of reeds had hij gehoor verleend aan geheime agenten, door den kardinaal tot hem gezonden. 'En nu,' vervolgde zij, 'belooft men ons een ambassadeur te zenden, om ons van alles te verwittigen, en om ook mijn advies en toestemming te vragen op hetgeen zij misschien al besloten en overeengekomen zijn.'

Zij deelde verder aan den nederlandschen gezant mede, dat, naar zij vernomen had, de Koning zich onlangs meer bepaald had uitgelaten over de grondslagen eener schikking met den algemeenen vijand; dat in de eerste plaats voor een vrede met de koninkrijken van Frankrijk en Engeland moest worden gezorgd; dat, wanneer deze mogendheden en Spanje het in hoofdzaak eens

(1) Caron aan de Staten-Generaal, 24 September en 19 November 1597. VAN DEVENTER II. 159, 161-164.

waren geworden, men dan ook zijn best zou doen om voor de Staten te zorgen; en dat het waarschijnlijk raadzaam geoordeeld zou worden, om voor hen van Spanje een wapenstilstand van drie, vier of vijf jaren te verkrijgen; gedurende dezen tijd zou de regeering der provinciën op den tegenwoordigen voet blijven bestaan. Gedurende dit bestand moest de Koning van Spanje ook alle spaansche troepen uit de zuidelijke Nederlanden terug roepen, waardoor alle wantrouwen langzamerhand van zelf zou worden weggenomen en de gemeente meer en meer gerust gesteld zou worden om dan, na verloop van tijd, den Koning weder als haar souverain te erkennen.

Dit was dan, volgens de berichten door haren gezant in Frankrijk aan Elizabeth gezonden, de wijze waarop Hendrik uitvoering dacht te geven aan de bepalingen van het offensief en defensief verbond, dat hij eerst in het vorige jaar zoo plechtig met de Nederlandsche Republiek gesloten had. In plaats van dat gemeenebest bij te staan in zijn onafhankelijkheidsoorlog tegen Spanje, wilde hij zijn best doen om haar een vreedzamen terugkeer onder het vroegere juk gemakkelijk te maken.

De Koningin vroeg Caron, wat hij van dit alles dacht. Hoe kon de diplomaat hierop antwoorden, anders dan met beleefde verontwaardiging? Zulk een wapenstilstand zou geen jaar hebben geduurd, zoo verzekerde hij, of de aanhangers en vrienden van den Koning van Spanje zouden in de Vereenigde Provinciën de bovenhand hebben en de Koning zou meester van al de landen zijn. Nogmaals betuigde hij, wat hij reeds dikwijls gezegd had, dat er, zoo lang Filips leefde, voor de Staten aan geen vrede te denken viel. Zonder twijfel zou die monarch gaarne zijne toestemming geven tot het voorgestelde bestand: want door dit middel zou hij in de provinciën wel zooveel kunnen te weeg brengen en zich daar zoodanig versterken, dat hij later gemakkelijk de vorsten kon overvallen, die hem in eene zoo gunstige stelling hadden helpen plaatsen.

De Koningin luisterde geduldig naar het uitvoerig en ernstig vertoog van den gezant en gaf hem de verzekering, dat zij, al ware er een ander koninkrijk mede te winnen, nooit de oorzaak zou willen zijn, dat de provinciën weder onder de heerschappij van Spanje kwamen. Zij zou haar best doen, om den Koning van zijne vredesonderhandelingen terug te brengen, die ook tegen haar wil geschiedden; toch wenschte zij te hooren wat De Maise, de nieuwe buitengewone gezant van Hendrik, te zeggen had; daarna zou zij Caron mondeling met den inhoud van het gevoerde gesprek bekend maken. De Staten-Generaal verdienden niet, dat zij bedrogen werden; indien zij zoo iets zou willen doen, zou zij zich-zelve eerst bedrogen vinden. 'Ik bevinde wel' ging zij voort, 'dat het niet altijd juist zoo als het behoorde

in hunne (der Staten regeering toegaat, en dat zij niet altijd de Vorsten immers niet mij, behandelen zoo als wij wel jegens hen verdiend hebben. Doch hun staat is ook geen monarchie; en daarom moeten wij alles wel overwegen en de fouten met de vele deugden, die zij hebben, tegen elkander in rekening brengen⁽¹⁾.

Met deze wijsgeerige - en in den mond van Elizabeth Tudor zeker ook zeer vrijzinnige - opmerking, besloot de Koningin haar gesprek met den republikeinschen gezant.

Inmiddels werden de onderhandelingen met den buitengewonen gezant van Frankrijk voortgezet. Want, zoodra Hendrik al zijne schikkingen had getroffen en bij zich zelven besloten had, den zeer voordeeligen vrede te sluiten, dien Spanje hem aanbood, nam hij weder dat voorkomen van openhartigheid aan, dat hem zoo goed stond, en bekende hij zonder omwegen dat hij voornemens was te doen, wat hij reeds gedaan had. Hurault de Maisse kwam in Engeland, niet zeer lang voor dat de gevolmachtigden, die over den vrede moesten onderhandelen te Vervins vergaderden. Hij had in last, aan Hare Majesteit mede te deelen, dat hij naar vermogen getracht had een algemeen verbond van al de europeesche mogendheden tot stand te brengen, waardoor alleen het tusschen Engeland, Frankrijk en de Nederlanden gesloten tractaat werkelijk kracht en beteekenis kon verkrijgen.

Maar, daar van Duitschland niets te hopen viel, daar Engeland slechts geringe hulp verleende en Frankrijk door langdurige oorlogen was uitgeput, schoot er voor den Koning niets anders over, dan over den vrede te onderhandelen. Daarom wenschte hij nu aan de Koningin, als aan eene zuster, aan wie hij zoo groote verplichtingen had, het bewijs te leveren, dat de belangen van Engeland hem even na aan het hart lagen als die van Frankrijk.

Dit bewijs was echter, naar het scheen, niet zoo duidelijk als wel wenschelijk was; en er volgden stormachtige debatten, zoodra als de gezant met de raadslieden van Hare Majesteit in overleg trad. De engelsche staatslieden verweten den Franschman, met groote bitterheid, dat zijne regeering zoo lichtvaardig het verbond tusschen de twee rijken verbrak; en met nadruk wezen zij op de verplichting des Konings tot nakoming zijner plechtige verbintenissen.

Het antwoord was zeer openhartig en zeer afdoende. Koningen, zeide De Maisse, sluiten nooit tractaten, dan onder de stilzwijgende voorwaarde, dat zij iedere omstandigheid mogen aan-

(1) Caron aan de Staten-Generaal, 19 November 1597. VAN DEVENTER II 161-164.

grijpen, die hun gunstig is, en alles vermijden wat hunne belangen zou kunnen schaden⁽¹⁾.

De gevolgtrekking uit deze zeer gemakkelijke en alles omvattende stelling was niet moeilijk. Zijne bondgenooten konden niet verwachten, dat de Koning den hem aangeboden zeer gunstigen vrede zou verwerpen, of een oorlog voortzetten, die zeer schadelijk was voor zijne belangen. Al wat zij konden verwachten, was, dat hij hun met zijne inzichten en voornemens bekend zou maken; en dit deed hij nu van ganscher harte. Dit was, in 't kort, de inhoud van de Maisse's lastbrief.

De Engelschen waren verontwaardigd. Zij spraken ook een krachtig woord voor de Vereenigde Provinciën: hoewel het duidelijk gebleken was, dat zij zelven met die nieuwbakken republiek niet zeer ingenomen waren. Maar de fransche gezant antwoordde, dat zijn meester zich voorstelde, in het geheim de Staten-Generaal te ondersteunen en den oorlog te helpen voeren, tot dat ook zij eene schikking zouden treffen⁽²⁾. Hij zou hun te dien einde krachtig bijstaan; en hij vertrouwde dat Engeland hem op dien weg volgen zou. Hendrik verbond zich dus in het geheim, om onder de hand, maar zeer krachtdadig, oorlog te voeren tegen Spanje, de mogendheid waarmede hij op dat zelfde oogenblik vrede ging sluiten; terwijl hij tegelijkertijd zijne offensieve alliantie met de Koningin en de Republiek verbrak, om dien vrede te kunnen sluiten. Inderdaad was de standaard der zedelijkheid van de machthebbers de aarde niet volkomen dezelfde als die der Apostelen.

Bij de gespreken met de Koningin sloeg de nieuwe gezant natuurlijk een hoffelijker toon aan, dan tegenover de ministers; maar in hoofdzaak was er toch geen verschil. De Maisse verklaarde, dat de Koning van Spanje had aangeboden, alle plaatsen die hij in Frankrijk bezet hield terug te geven, met inbegrip van Calais, Bretagne en het markiezaat van Saluces; en daar hij zich evenzeer genegen had betoond om met Hare Majesteit en de Staten tot een billijk vergelijk te komen, was het natuurlijk de plicht van Hendrik, om hiervan aan Hare Majesteit kennis te geven. Aan haar liet hij dus de beslissing aangaande den vrede of de voortzetting van den oorlog over⁽³⁾. De Koningin vroeg, waarop de bewering van den gezant steunde,

(1) DE THOU, XII. 206. sqq.

(2) 'Qu'en faissant la paix avec les Espagnols, il ne laisseroit pas de fournir secrètement aux Etats-Généraux de puissant secours, jusqu'à ce que leur accommodement fut fait, et qu'il souhaitoit se joindre avec l'Angleterre, pour les aider et les soutenir, soit en paix, soit en guerre.' - DE THOU, *ubi sup.*

(3) Caron aan de Staten-Generaal, 10 December 1597 (O. S); bij VAN DEVENTER II 165-168.

dat de Koning van Spanje ook Engeland in den vrede wilde betrekken. De Maisse beriep zich op den president Richardot. In dat geval hernam de Koningin, zou het voor haar tijd zijn, zich op de komst van eene derde spaansche armada voor te bereiden. Toen een vroegere fransche gezant zich ook op Richardot beroepen had, had zij op diens vriendschappelijke verklaringen, uit naam van zijn heer en in zijn eigen naam afgelegd, geantwoord met eene herinnering aan de bedriegelijke onderstandelingen van Broekburg, die slechts moesten dienen om den beruchten inval van 1588 zoo lang mogelijk verborgen te houden, en had zij hare verwachting uitgesproken, dat spoedig eene nieuwe spaansche vloot haar op den hals zou komen. En geen drie weken na deze profetie, was de tweede armada onder Santa Gadea uit de spaansche havens uitgezeild, om hare landen aan te vallen. Nu Richardot, ten derden male, als onderhandelaar over den vrede genoemd werd, moest zij een derden aanval verwachten. Zij achte het onbeschaamd van den staatssecretaris Villeroy, om haar met eene verklaring van Richardot te willen paaien. Hij behoorde beter te weten, daar hij meer Koningen gediend had; in den Koning achtte zij het geen impertinentie, daar hij dieper doorzicht in oorlogszaken kon hebben, dan in staatszaken, waarin de Koningen zich gewoonlijk laten leiden door hunne raadslieden en secretarissen.

De Koningin betuigde, dat zij nooit hare toestemming zou geven tot een vrede met Spanje, tenzij dan met medeweten en goedvinden van de Staten. De Maisse antwoordde, dat de Koning er ook zoo over dacht; waarop Hare Majesteit hernam, dat het in dat geval beter was geweest, indien hij haar en de Staten met zijn voornemen bekend had gemaakt, dan nu hij alleen en in het geheim met den vijand had onderhandeld. De gezant ontkende, dat de Koning onderhandeld had: hij had alleen gehoord wat de Koning van Spanje had voor te stellen, en daarna zijne eigene wenschen en inzichten ten beste gegeven. De Koningin hernam, dat dit wel degelijk onderhandelen was: en wanneer dit woord althans eenige beteekenis heeft, had Hare Majesteit volkomen gelijk.

Elizabeth merkte ook vrij scherp op, dat, hoewel de Koning van het voortzetten van den oorlog sprak, het wel scheen, of hij dat gevaarlijk bedrijf, waarin hij zich zoo lange jaren geoefend had, nu moede was; en dat hij waarschijnlijk meer smaak begon te vinden in een geruster en zoeter leven. Intusschen hoopte zij in allen gevalle, dat hij zich eerlijk jegens haar en hare bondgenooten van zijn plicht zou willen kwijten en doen, waartoe hij zich voor God zoo plechtig verbonden had.

Dit was de hoofdinhoud van de gesprekken der Koningin met De Maisse, zoo als zij die naderhand aan den gezant der Staten mededeelde.

De republikeinsche staatslieden hadden zeker redenen in overvloed om Hendrik's bedoelingen te wantrouwen; maar ook in Elizabeth stelden zij geen volkomen vertrouwen. Zij vreesden, dat zoowel de Koning als de Koningin den oorlog hartelijk moede waren, en geneigd de Ligue te verlaten; terwijl beide er op uit waren om, bij mogelijke vredesonderhandelingen, voor zich zelven de gunstigste voorwaarden te bedingen. Oldenbarnevelt - misschien de bekwaamste en scherpzinnigste van alle staatslieden die het lot van Europa in handen hadden, hoewel hij slechts over geringe middelen kon beschikken en niets meer was dan de ondergeschikte staatsdienaar eener pas geboren kleine republiek van nauwelijks twee miljoen zielen - Oldenbarnevelt deed zijn best om de Ligue te redden en Hendrik van zijn vredelievende voornemens terug te brengen. Beseffende dat de Koningin, ondanks hare verklaringen aan Caron en anderen, zeer gaarne onderhandelingen met Filips zou hebben aangeknoopt, indien haar slechts eene zoo goede gelegenheid als aan Hendrik was aangeboden geworden, spande hij al zijne krachten in om de beide bondgenooten van verdere stappen in die richting terug te houden. Hij beloofde den franschen gezant in Den Haag, dat de Republiek niet slechts, overeenkomstig de bepalingen van het tractaat, de verschuldigde vierduizend man zou leveren: maar dat, wanneer Hendrik den oorlog met kracht wilde voortzetten, de Staten een leger van acht- of negenduizend voetknechten en tweeduizend ruiters naar Vlaanderen of Brabant zouden zenden en naar vermogen medewerken om den veldtocht te doen gelukken⁽¹⁾. Wanneer de Koning besluiten mocht om Calais te belegeren, verzekerde de advocaat, dat hij daarbij evenzeer op de krachtige hulp der Staten kon rekenen. En daar werd niet bijgevoegd, dat de belangrijke vesting, zoodra zij eens herwonnen was, niet aan den woning van Frankrijk, maar aan de Republiek zou behooren. Op zulke voorwaarden placht de Koningin haar bondgenooten te helpen; maar de Staten dachten en handelden anders. Buzanval, volkomen bekend met zijns meesters besluit om vrede te maken, opperde het denkbeeld van een voorloopig en algemeen bestand gedurende zes maanden; maar Oldenbarnevelt verwierp dit denkbeeld zonder aarzelen. Hij begreep, zoo als ieder verstandig staatsman van het gemeenebest begrijpen moest, dat een wapenstilstand inderdaad een doodsteek zou zijn. Het ware voor de Staten beter, zeide hij, een paar steden te verliezen, dan een wapenstilstand te sluiten: want er waren zoovele lieden in de republiek, die door de ijdele vertooning van een valschen vrede zoo verblind zouden worden, dat zij, na in de voorsteden ge-

(1) Brief van Buzanval bij VAN DEVENTER II. 164, 165.

komen te zijn, ook in de stad zelve zouden willen doordringen. ‘Indien,’ zeide de advocaat, ‘de Franschen en de Engelschen wisten wat zij doen, wanneer zij de spaansche heerschappij in deze provinciën bevorderen en bevestigen, dan zouden ook zij liever een derde deel van hun eigen koninkrijk verliezen, dan den Spanjaard hier meester zien.’

In dezen zeer ernstigen stand van zaken werd besloten, zoowel naar Engeland als naar Frankrijk een buitengewoon gezantschap te zenden, aan het hoofd waarvan de advocaat zou staan. Hendrik had daartegen geen bedenking; integendeel: hij verlangde zeer naar de komst der gezanten en schreef de vertraging aan de kuiperijen van Elizabeth toe. Hij liet aan prins Maurits en aan Oldenbarnevelt weten, dat hij vreesde dat de Koningin hem in de onderhandelingen met Spanje vóór zou willen zijn, om zich van het bezit van Calais te verzekeren⁽¹⁾. Spoedig daarop deelde Elizabeth zelve aan Oldenbarnevelt mede, dat zij Calais in handen had kunnen krijgen en bij deze geheime onderhandelingen sinds lang den Koning had kunnen voorkomen.

Maar, terwijl het buitengewone gezantschap naar Frankrijk en Engeland zich tot vertrek gereed maakte, verscheen in Brussel een dilettant-diplomaat, die ook een zwakke poging waagde om tusschen den kardinaal en de Republiek een verzoening tot stand te brengen.

Dit was een zekere Van der Meulen, een antwerpsch koopman, die, ter zake van den godsdienst, naar Leiden was uitgeweken en nu door den kardinaal-aartshertog, onder voorwendsel van de ziekte van een zijner vrienden, naar Brussel werd gelokt, om daar met de raadslieden van Albert te overleggen, in hoever het mogelijk zou zijn, de oproerige Staten weder aan zijn gezag te onderwerpen. Want Filips had onlangs een zeer belangrijk besluit genomen, waarop wij straks zullen terugkomen. Hij stond op het punt, de souvereiniteit over al de Nederlanden op te dragen aan zijne dochter Isabella en haar aanstaanden gemaal, den kardinaal Albert. Het zou natuurlijk voor deze nieuwe heerschers hoogst wenschelijk zijn, indien de oproerige Staten gemeene zaak wilden maken met de gehoorzame provinciën, het oppergezag van Albert en Isabella erkennen en afzien van hunne pogingen om eene republikeinsche regeering in te voeren. De kardinaal had daarom te verstaan gegeven, dat den Staten de uitoefening van hunnen godsdienst zou worden vergund, terwijl de militaire en burgerlijke beambten hunne tegenwoordige betrekking zouden behouden. Zelfs was de kardinaal geneigd, Maurits van Nassau tot zijn stadhouder voor de noordelijke pro-

(1) VAN DEVENTER, II. 171.

vinciën te benoemen, tenzij dat de prins de voorkeur mocht geven aan eene hooge betrekking in het keizerlijk leger. Zoo groot was de algemeene bewondering, die men in Spanje en elders voor de militaire talenten van den prins koesterde, dat hij waarschijnlijk tot opperbevelhebber van het leger tegen de Turken zou worden benoemd. Van der Meulen deelde al deze vernuftige plannen aan de Staten mede: maar de halstarrige republikeinen haalden er hunne schouders over op. Zij begrepen zeer goed, dat dergelijke voorstellen alleen konden dienen om tweedracht in hun land te zaaien, en zij wisten ook wel waarom men hun voortreffelijk legerhoofd naar Turkije wilde zenden⁽¹⁾.

Een zeer vriendelijke brief van den kardinaal-aartshertog aan de Staten-Generaal, waarin hij hen uitnoodigde, om vrede met hem te maken en zijn gezag te erkennen, bleef onbeantwoord; even als een brief van gelijke strekking, door de Staten van Brabant en de andere gehoorzame provinciën geschreven.

Maar door zijne gesprekken met de geslepen staatslieden, die den kardinaal omringden, kon de antwerpsche koopman zich althans eenigermate op de hoogte stellen van de denkbeelden en inzichten van het hof te Brussel; en zonder eenigen twijfel was men daar overtuigd, dat zoowel Engeland als Frankrijk bereid zou zijn de Nederlanden aan hun lot over te laten, indien zij slechts voor zich zelve eene bevredigende schikking konden treffen.

Van der Meulen zeide eens tot Richardot, dat, hoe vele malen er ook over den vrede gesproken was, hij nog nooit had hooren spreken van de Koningin van Engeland, aan wie de Staten zoo groote verplichting hadden, en buiten wier voorkennis zij nooit in eenige onderhandeling zouden treden.

Richardot antwoordde daarop, dat de Koningin zeer verstandig voor de veiligheid van haar eigen rijk had gezorgd en overal elders het vuur had aangeblazen, om zich zelve buiten gevaar te houden. Er was, zeide hij, meer moeilijkheid ten aanzien van deze dame, dan ten aanzien der anderen: zij had zich zoo hardnekkig getoond, en had hun zooveel kwaad gedaan. Zij wisten zeer goed, dat de Koning van Frankrijk haar niet lief had. Maar, daar men tot een algemeenen vrede besloten had, was men nu ook bereid om met haar zoo goed als met anderen te onderhandelen.

(1) BOR, IV. 468.

Vierendertigste hoofdstuk

Gezantschap van de Staten aan Hendrik, om het sluiten van den vrede met Spanje te beletten. - Voorstel van Hendrik om de souvereiniteit aan prins Maurits op te dragen. - De gezanten der Staten gaan naar Engeland. - Hunne audientie bij Koningin Elizabeth. - Terugkeer der gezanten uit Engeland. - Elizabeth vraagt terugbetaling der aan de Republiek voorgeschooten gelden. - Tweede gezantschap naar Engeland. - Schikking tusschen de Koningin en de Staten.

De groote advocaat zou nu in persoon eene laatste poging gaan beproeven, zoowel bij Hendrik als bij Elizabeth, om het sluiten van dien noodlottigen vrede te beletten. - Justinus van Nassau, natuurlijke zoon van Willem de Zwijger en admiraal van Zeeland, een dapper soldaat, een oprecht patriot en een verstandig raadsman, zou Oldenbarnevelt op deze zending vergezellen: maar bij deze gelegenheid, evenals in andere moeilijke omstandigheden voor de Republiek, was de advocaat de ziel van alles.

De instructiën voor de gezanten waren eenvoudig. Zij moesten den Koning bewegen, om zijne plechtig bezworen verbintenissen jegens de Ligue na te komen. De Staten-Generaal hadden, zoo zeiden zij, er nooit aan getwijfeld, of de vijand zou, zoodra hij de uitwerking van de Ligue begon te gevoelen, terstond aan de eene of andere partij onderhandelingen voorstellen, om door zulke middelen te beproeven de Ligue te doen scheuren en de vereenigde kracht te verbreken, die hij anders niet zou kunnen weerstaan. De Koning werd dringend uitgenoodigd, den oorlog tegen den algemeenen vijand voort te zetten; en de Staten-Generaal boden niet alleen aan voort te gaan met de betaling van de vierhonderdvijftigduizend gulden, die zij voor het onderhoud der vierduizend voetknechten gedurende het jaar 1598 hadden beloofd: maar bovendien gaven zij de verzekering, dat zij hunne gansche krijgsmacht, zoo te voet als te paard, in het veld zouden brengen, om Zijne Majesteit in den oorlog bij te staan, hetzij afzonderlijk, hetzij vereenigd, hetzij door het belegeren van steden, hetzij anderszins, zoo als onderling zou

worden goedgevonden⁽¹⁾. Zij konden moeilijk schooner aanbod doen.

Hendrik had zich, en niet zonder reden, er over beklagd dat Elizabeth noch aan Fouquerolles, noch aan Hurault de Maisse, eenige belofte had gedaan van werkelijke hulp om den oorlog voort te zetten; maar hij kon voorzeker geenerlei verwijt van dien aard tot de Republiek richten, noch zich, ter verontschuldiging van zijn afval, op hare onverschilligheid en flauwheid beroepen.

Op den laatsten dag van Januari 1598 stonden de gezanten gereed, om naar Frankrijk op reis te gaan.

Het zou niet onbelangrijk zijn, na te gaan in hoever de gang der geschiedenis en het lot der wereld werd gewijzigd en bepaald door den invloed der verschillende stoffelijke hulpmiddelen, waarover de mensch, in de onderscheidene tijdperken zijner historie, beschikken kon. De mensch zelf met zijne hartstochten en neigingen, zijne zinnelijke of dierlijke begeerten, zijne edele aandoeningen en zedelijke begrippen, blijft zich van eeuw tot eeuw meer gelijk, dan men hopen en wenschen zou. De tyrant, de patriot, de demagoog, de wellusteling, de boer, de koopman, de intrigeerende staatsman, de haarklovene diplomaat, de zich zelf verloochenende martelaar, de zelfzuchtige hoveling: die allen vertoonen in den grond der zaak hetzelfde beeld, hetzij in de twaalfde, hetzij in de zestiende, hetzij in de negentiende eeuw, of in welke andere eeuw ook. De groote menschelijke tragi-comedie schijnt zich zelve eindeloos te herhalen: steeds hetzelfde rumoer en gedrang; dezelfde onstuimige opwinding voor de belangen en quaestiën van het oogenblik; dezelfde ongeduldige begeerte naar de ontknooping van iedere voorbijgaande intrige, of iedere vluchtige episode, alsof de wereld met ieder nieuw geslacht aanving en eindigde - en inderdaad, de groote meerderheid der spelers schijnt zoo iets werkelijk te gelooven. De maskers, de kostumen, de taal, schijnen slechts te veranderen, terwijl een groot, maar altijd eentonig geluid en gerucht de ooren vervult. Toch, terwijl de menschen, met de snelheid der gedachte, in eindelooze opvolging komen en gaan, blijft de Mensch en is hij, naar het schijnt, reeds op deze aarde onsterfelijk. Wat de wetenschap verwerft en wint, wordt zijn eigendom. Iedere nieuwe bevestiging der groote zedelijke waarheden, die de eeuwen door steeds onveranderd blijven - hoewel het soms in eeuwen van duisternis, en nog

(1) Instructie voor de edele, erentfeste ende hoochgeleerde heeren jonckers Justinus van Nassau, admiraal van Zeelandt, ende Johan van Oldenbarnevelt, Heere van Tempel, advocaet ende bewaerder van 't zegel van de Heeren Staten van Holland ende Westfrieslant, Gezanten van de Heeren Staeten-Generael der Vereenigde Nederlanden aan de Con. Ma^t van Vranckryck. V. DEVENTER, II. 177-181.

meer in eeuwen van valsche verlichting, schijnen mag of zij zich in ijdel niets oplossen - geeft den mensch een nieuwen en vasten steun bij zijn steeds voorwaarts en steeds opwaarts streven. De groote, onafgebroken geschiedenis van dien voortgang is nog iets anders dan het verhaal der regeering van Koningen of der levens van staatslieden, naar wier namen de geschiedenis, gemakshalve, soms hare verschillende tijdperken heeft genoemd. Zij zijn niets meer dan mijlpalen op den weg. De menschelijke ontwikkeling omvat een wijd veld; en slechts op grooten afstand zijn wij in staat om, terugziende op wat achter ons ligt, te onderscheiden of de beweging snel dan wel langzaam, voorwaarts dan wel achterwaarts plaats had.

De geschiedenis van ons geslacht is eigenlijk nog door niemand geschreven. Wat wij geschiedenis noemen, bestaat slechts uit eenige verstrooide fragmenten, terwijl het den menschelijken geest nauwelijks vergund is het groote geheel te begrijpen. Toch grijpt ons een zonderling gevoel aan, als wij zien hoe kalm en bedaard de grootste zaken werden behandeld in den tijd, waarmede wij ons hier bezig houden, vergeleken met de koortsachtige gejaagdheid en onstuimige haast onzer dagen, nu de verwonderlijke krachten van stoom en electriciteit altijd gereed staan, ten dienste zoowel der hoogste en verhevenste, als der meest alledaagsche en onedelste wenschen en belangen. Of er ooit een beslissend oogenblik geweest zij, waarin een snelle wending kon zijn te weeg gebracht in de beraadslagingen en besluiten van Koningen of Statenvergaderingen, indien Hendrik, of Burghley, of Oldenbarnevelt, of kardinaal Albert, telegraafdraden en sneltreinen tot hun dienst hadden gehad: dat is eene vraag, waarop geen antwoord kan of behoeft gegeven te worden. Intusschen is het bijkans vermakelijk te zien, in welke mate de kuiperijen der kabinetten, bewegingen der legers, de ontwerpen der vaderlandslievende regenten, eenmaal afhankelijk waren van diezelfde natuurkrachten, waarover de mensch zich nu zoo groote heerschappij heeft weten te verwerven.

Zoo was nu de Republiek brandende van begeerte om, zoo spoedig mogelijk, het sluiten van een vredetractaat tusschen haar bondgenoot en haar vijand te voorkomen - eene daad, die, zoo als zij vreesde, wellicht haar eigen zelfstandig bestaan met ondergang zou bedreigen, en waaromtrent de partijen een oogenblik schenen te aarzelen. En toch, hoewel Oldenbarnevelt en Justinus van Nassau reeds op den laatsten Januari reisvaardig waren, konden zij, ten gevolge van voortdurenden Zuidenwind, eerst op den 18den Maart van Den Briel naar Dieppe onder zeil gaan.

Na zesenvieftig dagen te hebben gewacht, konden de gezanten, vergezeld door Buzanval, Hendrik's ambassadeur te

's Gravenhage, eindelijk op den 18den Maart 1598, met een gunstigen wind, uitzeilen. Aangezien reizigers destijds verplicht waren om zelven voor alle benodigdheden en behoeften der reis - rijtuigen, paarden, bedienden en bedden - te zorgen en zij van geluk mochten spreken, indien zij bruikbare wegen en de vereischte levensmiddelen vonden - zoo werden drie oorlogschepen ter beschikking van Nassau en Oldenbarnevelt gesteld; terwijl een ander gezantschap in twee dergelijke schepen naar Engeland werd overgebracht. Eene vloot van veertig of vijftig handelsvaartuigen voegde zich bij hen. Aldus, met volle staatsie, van Den Briel vertrokken, stevenden zij langs Calais en veraangenaamden de eentonige zeereis door eene kleine schermutseling met de kruisers van die spaansche haven, waarbij evenwel niemand schade leed.

In den morgen van den 20sten Maart kwamen de gezanten te Dieppe aan land en werden aan de poorten der stad met groote plechtigheid door den gouverneur ontvangen. Deze geleidde hen daarop naar een zeker gebouw, des Konings Logement genoemd, dat hij te hunner beschikking stelde. 'Maar,' zegt Oldenbarnevelt met kalme deftigheid, 'alzo wij verstonden, dat daarin geen meubels waren, bedankten wij Zijne Exc., en verklaarden dat wij liever wilden gaan in herbergen'⁽¹⁾.

Na in Dieppe drie dagen vertoefd en de noodige voorbereidselen voor den verderen tocht gemaakt te hebben, gingen zij in den vroegen morgen van den 23sten Maart op reis naar Rouaan, waar zij des avonds na zonsondergang aankwamen.

In den morgen van den 25sten Maart vervolgden zij hunne reis en sliepen dien nacht te Louviers. Den volgenden dag brachten zij het tot Evreux. Op den zevenentwintigsten kwamen zij te Dreux, op den achtentwintigsten te Chartres en op den negenentwintigsten te Châteaudun. Den 30sten Maart, voor zonsopgang uit Châteaudun vertrokken, bereikten zij een uur na zonsondergang, na een zeer moeilijke en lastige reis, de stad Blois. Uitgeput van vermoeidheid, bleven zij daar een dag rusten en zetten op den 1sten April, deels langs de rivier de Loire, deels langs den weg, hunne reis voort tot Tours. Daar, zegt Oldenbarnevelt, werden zij enkel door speellieden en trommelslagers bezocht en waren zij ook zeer slecht gelogeerd; 'maar,' laat hij er op volgen, 'Tours is anders eene goede stad, ook van nering; men is begonnen haar te vergrooten en

(1) 'Verbael van ons Justinus van Nassau ende Johan van Oldenbarnevelt, van het besoigne gevallen in onze Legatie aan de Con. Ma^t van Vranckryck, gedaen in den jare 1598.' - v. DEVENTER II. 176-246. Dit verhaal bevat een volledig verslag zoo der reis als der gevoerde onderhandelingen; de minuut is van de hand van Oldenbarnevelt.

te versterken, maar is ten halve blijven steken.’ Op den 2den April sliepen zij te Langeais; en in den avond van den derden bereikten zij Saumur, waar zij, tot hun spijt, den beroemden Duplessis-Mornay, destijds gouverneur dier stad, maar op dat oogenblik afwezig, niet aantroffen. Zij maakten evenwel hunne opwachting bij mevrouw Duplessis, die, hoewel ziekelijk, de gezanten zeer beleefd ontving en hen onthaalde op ‘wyn, succaden ende confituren van verscheydene sorten.’ Een enkele blik op de kaart van Frankrijk zal ons in staat stellen de reizigers te volgen op hun tocht, die hen, na veel inspanning en groote vermoeienis, van Dieppe naar Saumur had gebracht, zoo wat in denzelfden tijd als nu doorgaans noodig is voor een reis naar Amerika. Met inbegrip van hun oponthoud, ten gevolge van tegenwind en van andere kleine vertragingen onder weg, had hunne reis van Holland naar Saumur meer dan twee maanden geduurd. Voor een dergelijk uitstapje zouden tegenwoordig niet meer dan vierentwintig uren noodig zijn.

Te Saumur ontvingen zij bericht, dat de Koning hen ‘met groote devotie’ te Angers verwachtte. Cecil, die reeds bij Hendrik was, liet hen ook in een brief weten, dat hij ‘de zaak ganschelijk vond gedisponeerd voor een pais.’ Dit zou, voegde hij er bij, zeer wel gaan voor Frankrijk en Engeland: maar de groote moeilijkheid lag in de Nederlanden. Hij was voornamelijk naar Frankrijk gekomen, om te zorgen dat de zaak zoo gunstig mogelijk voor de Staten zou worden geschikt; maar hij verzocht den gezanten zich niet te gedragen, alsof zij enkel tot den oorlog gezind waren.

Den volgenden dag kwamen zij, tegen den avond, nabij Angers, waar zij, op ongeveer een mijl afstands van de poort, werden ontvangen door den gouverneur van het kasteel, vergezeld van den jongen prins Frederik Hendrik van Nassau en gevolgd door een grooten stoet van edelen en dienaars te paard. Aldus uit 's Konings naam statig verwelkomd, werden de gezanten naar de voor hen in de stad gereed gemaakte logementen geleid. Nog dienzelfden avond maakten zij hunne opwachting bij de prinses-weduwe van Oranje, Louise de Coligny, die toen tijdelijk met haar zoon te Angers verblijf hield, en vernamen van haar dat de Koning onherroepelijk tot den vrede besloten had. Zij voegde daar evenwel bij, dat haar schoonzoon, de hertog van Bouillon, van oordeel was dat de gezanten zich nadrukkelijk voor het voortzetten van den oorlog moesten verklaren, hoewel de beide Majesteiten van Engeland en van Frankrijk wenschten te onderhandelen. De raad van Bouillon aan de gezanten was dus lijnrecht in strijd met dien van Cecil; trouwens het was hun wel bekend, dat de hertog zelf niets liever wenschte dan dat de Koning de vredesvoorslagen van Spanje zou afwijzen.

Den volgenden morgen, 5 April, werden zij aan de kasteelpoort ontvangen door den gouverneur van Anjou en door den bevelhebber van het kasteel, van een schitterend gevolg vergezeld, en vervolgens naar den Koning geleid, die in den tuin wandelde. Hendrik ontving hen met groote hartelijkheid en verzekerde dat hij de Staten-Generaal als zijne beste en trouwste vrienden beschouwde, die hem steeds in tijden van nood kloek met raad en daad hadden geholpen en ondersteund.

De komst van den engelschen gezant, met den kanselier van Frankrijk en vele andere personen, maakte spoedig een einde aan het gesprek. Oldenbarnevelt stelde daarop eenige heeren van zijn gevolg aan den Koning voor: onder anderen zijn zoon en Hugo Grotius, toen een jonkman van vijftien jaar, maar die zich te Leiden reeds zoo goed onderscheiden had, dat Scaliger, Pontanus, Heinsius, Dousa en andere hoogleraren nu reeds van hem voorspelden, dat hij zich grooter naam zou verwerven dan Erasmus. Zij werden allen zeer vriendelijk door den Koning ontvangen, die later vooral den jongen Grotius de bijzondere blijken zijner hoogachting en genegenheid schonk.

Dienzelfden dag werd de verloving gevierd van monsieur César, een natuurlijken zoon des Konings, met de dochter van den hertog van Mercoeur; bij welke gelegenheid op het kasteel een prachtig banket, gevolgd door een danspartij, gegeven werd. Het was voor de gezanten niet langer twijfelachtig, dat de quaestie van oorlog of vrede reeds was beslist. De generaal der Franciscanen, door den Paus gezonden, had in de laatste maanden voortdurend heen en weder gereisd tusschen Rome, Madrid, Brussel en Parijs; en het was zoo goed als zeker, dat alle bijzonderheden van den vredehandel tusschen Frankrijk en Spanje reeds waren afgehandeld en geregeld geworden, terwijl Oldenbarnevelt en zijn collega op een gunstigen keer van den wind hadden gewacht.

Evenwel was er tot dusver nog geen tractaat gesloten; en het was de taak der republikeinsche diplomaten om, zoo mogelijk, het sluiten van een zoodanig tractaat nog te beletten. Maar zij gevoelden, dat zij het onmogelijke beproefden, en dat al hunne moeite vruchteloos was. Op den 7den April legden Villeroy, De Maisse en Buzanval een bezoek bij hen af, om hen, op 's Konings last, alles te verhalen wat er ten aanzien van den vrede gebeurd was en nog gebeurde. Deze bijzondere gunst had echter in hunne oogen te minder waarde, daar zij zich niet konden ontveinzen, dat binnen zeer korten tijd de geheele wereld door den Koning in het geheim zou worden genomen.

Deze fransche staatsdienaars dan verklaarden dat de Koning, nadat hem van wege Spanje de voordeligste vredesvoorslagen waren gedaan, alles aan de Koningin van Engeland had mede-

gedeeld en had voorgesteld om, ondanks deze gunstige aanbiedingen, den oorlog voort te zetten, zoo lang Hare Majesteit en de Staten-Generaal hem daarin wilden helpen. Echter had De Maise van de Koningin ten antwoord bekomen, dat zij geen middel had om den Koning te helpen, maar dat zij, integendeel, zeer wel geneigd was om vrede te maken. De lord opper-schatmeester had verklaard, dat hij van dezelfde meening was als zijne souvereine; dat hij een man des vredes was, en dat hij, als de vrede eenmaal tot stand was gekomen, met Simeon zeggen zou: *‘Nunc dimitte servum tuum Domine.’* Toen waren, op aandringen van den pauselijken legaat, de onderhandelingen te Vervins geopend, waarbij dezelfde aanbiedingen waren herhaald, maar tot dusver nog niets was besloten; evenwel had sir Robert Cecil, die onlangs als buitengewoon gezant der Koningin herwaarts was gekomen, geenerlei belofte gedaan van hulp tot voortzetting van den oorlog, maar zich integendeel beroepen op de gevaren van wege de Armada, op den opstand in Ierland en op het gebrek aan geld. Van dit alles, zeiden zij, was niets waar, dan alleen het gebrek aan goeden wil. De Koningin zelve had niets voor de Ligue gedaan en zou er ook niets voor doen; evenmin zou zij andere Koningen en Vorsten bewegen om zich bij de Ligue aan te sluiten. Door vrede te maken, kon de Koning zijn rijk tot welvaart brengen, den zwaren druk zijner onderdanen verlichten en al zijn verloren steden - Calais, Ardres, Doullens, Blavet en vele anderen - herwinnen, zonder verlies van geld of bloed.

Van het standpunt van den Franschen Koning, viel inderdaad tegen deze redeneering niet veel in te brengen: maar het ware toch wel zoo wenschelijk geweest, indien hij, terwijl hij met zoo grooten ophef een offensief en defensief verbond sloot en den oorlog aan Spanje verklaarde, openlijk had te kennen gegeven, dat zijn eigenlijke bedoeling en zijn waar belang vrede was. Dat zou veel voortreffelijk diplomatiek geschrijf, veel klokgelui, en kanongebulder, en psalmgezing in koninklijke kapellen, hebben bespaard en ook veel teleurstelling voor eerlijke Nederlanders. Het is ook zeer leerzaam, het verschil op te merken tusschen het verslag, dat De Maise zelf van zijne zending naar Engeland gaf, en het verhaal dat de Koningin daaromtrent aan den gezant der Staten deed.

De Hollanders mochten daartegen inbrengen, dat de Koning toch niet, in de waarschijnlijk ijdele verwachting, voor zich zelve een tijdelijk voordeel te behalen, zijne plechtige beloften aan zijne bondgenooten zou willen verbreken en hen aan hun lot overlaten: dergelijke tegenwerpingen vonden al zeer weinig ingang in het verstaalde gemoed van zulke ervaren diplomaten als Villeroy en zijne vrienden.

De gezanten brachten ook een bezoek aan De Rosny, die verklaarde hunne zaak van harte genegen te zijn, maar hun tegelijk te verstaan gaf, dat er niet de minste kans bestond, om den Koning tot het afbreken der onderhandelingen te bewegen.

Alvorens zij voor goed van Zijne Majesteit afscheid namen, besloten zij, op raad van de prinses van Oranje en van Buzanval, om de geschenken uit te deelen, die zij van de Staten-Generaal hadden medegekregen. Zij lieten, door tusschenkomst van de prinses, aan des Konings zuster, madame Catherine, vier stukken damast en twee stukken fijn linnen aanbieden; hetzelfde geschenk ontving de schoone Gabriëlle, terwijl Villeroy twee stukken fijn linnen kreeg. Nog twee overblijvende stukken werden voor Buzanval bestemd, 'voor syne moeyten voor ons te accompagneren ende te adresseren.'

Deze bijzonderheid bewijst, in hoe hooge achting het nederlandsch fabricaat destijds stond.

Eindelijk werd er in het kasteel van Nantes - waarheen de gezanten den Koning gevolgd waren - eene plechtige samenkomst gehouden tusschen de voornaamste raadslieden des Konings - den kanselier, de hertogen van Epemon en Bouillon, graaf Schomberg, De Sancy, Duplessis, Buzanval, De Maisse - en de nederlandsche gezanten, den engelschen ambassadeur en den zaakgelastigde Herbert. Cecil was voorzitter der vergadering; en Oldenbarnevelt zette nog eens de geheele zaak uiteen en voerde met zijne gewone zeggingskracht alle mogelijke redenen aan om te bewijzen, dat eer en belang beiden den Koning dwongen van den vredehandel af te zien. En ook nu maakte de redenaar juist zoo veel indruk, als steeds het geval is, wanneer men tegen een reeds genomen besluit te velde trekt. Immers, ieder had reeds bij zich zelven een besluit genomen; iedereen wist, dat de vrede inderdaad gesloten was. Het is daarom onnoodig, in het breede de bekende argumenten te herhalen; en evenzeer overtollig, er bij te voegen, dat de samenkomst tot niets leidde. Nog dienselfden avond meldde Villeroy zich bij de gezanten der Staten aan en deelde hun rondweg, in naam des Konings, mede, dat Zijne Majesteit tot den vrede besloten was.

Op den 23sten April - nadat aldus drie volle weken in diplomatiek kinderspel waren voorbijgegaan - werd Oldenbarnevelt door Zijne Majesteit in de kleedkamer ontvangen. Op verlangen des Konings, verscheen de advocaat zonder zijn collega, alleen door zijn zoon vergezeld. Er was ook verder niemand in de kamer, dan Buzanval en Beringen. De Koning bevestigde wat Villeroy onlangs had verklaard. Hij had, zoo zeide hij, de redenen, die de Staten aanvoerden om hem van den vredehandel terug te houden, ernstig overwogen, en vond die gewichtig ge-

noeg. Maar de armoede en nood, waarin zijn rijk verkeerde, dwong hem eene schikking aan te gaan en het land een tijd van rust te gunnen. Echter wilde hij de Staten in het minst niet dwingen, om ook tot het tractaat toe te treden. Hij wenschte hunne veiligheid en wilde hen helpen om die te handhaven. Wat hem het meest gegriefd had was, dat de Protestanten hem zeer ten onrechte beschuldigden van hen te willen beoorlogen. Maar zoowel onder zijne eigene onderdanen, als onder de Engelschen en de spionnen van den vijand, waren allerlei zonderlinge geruchten omtrent deze geheime samenkomsten in omloop. Hij zeide daarop, dat hij den hertog van Bouillon zou gelasten, om met sir Robert Cecil te spreken over eene zaak, die hij nu voor het eerst in vertrouwen aan Oldenbarnevelt wilde mededeelen.

Toen opperde de Koning, zeer onverwacht, een hoogst eigenaardig denkbeeld. Sprekende over de constitutie der Nederlanden merkte hij op, dat een gemeenbest, in zulke moeilijke omstandigheden als de toen bestaande, aan grooter gevaar was blootgesteld dan monarchiën; en hij vroeg den advocaat, of deze niet dacht, dat er geneigdheid bestond om een Vorst te kiezen⁽¹⁾.

Oldenbarnevelt antwoordde, dat men meer algemeen voor eene goede republiek was gestemd. De regeering berustte evenwel niet bij het volk, maar veel meer bij de aristocratie; en de staat werd, volgens de wetten en bestaande vrijheden en privilegiën, bestuurd door de voornaamste ingezetenen, hetzij edelen of stedelijke regenten. Sedert den dood van den prins van Oranje, en het aanbod van de souvereiniteit aan den Koning van Frankrijk en daarna aan de Koningin van Engeland, was er over die zaak niet verder gesproken; en het ter sprake brengen van eene zoo kiesche en teedere quaestie zou verdeeldheid en moeilijkheden van anderen aard kunnen verwekken.

Hendrik sprak toen van prins Maurits, en vroeg of het niet mogelijk zou zijn, dat hem de souvereiniteit werd opgedragen, indien een daartoe strekkend voorstel door de Koningin van Engeland en den Koning van Frankrijk werd ondersteund.

Dit was zeker een zonderlinge vraag, zoo op den man af, aan den republikeinschen staatsman gedaan.

Het antwoord van den advocaat was, zoo al niet buitengewoon oprecht, dan toch behendig genoeg.

‘Wanneer Uwe Majesteit,’ zeide hij, ‘en Hare Majesteit de Koningin van meening zijn, dat zulk eene opdracht raadzaam zou wezen, en tevens gezind zijn om op dien voet den oorlog voort te zetten, al de Nederlandsche Gewesten uit de handen der Spanjaarden en hunner aanhangers te verlossen en aldus de

(1) Verbael enz., bl. 218, en Toespraak van Oldenbarnevelt aan Elizabeth, bij VAN DEVENTER, II. 246.

Staten voor altijd jegens de souvereinen en koninkrijken van Frankrijk en Engeland willen verplichten: dan zouden mijne Heeren de Staten-Generaal waarschijnlijk geneigd zijn, dien raad te volgen.

Maar de Koning antwoordde met de herhaalde verzekering, dat hij volstrekt rust noodig had.

Zonder voor het oogenblik te onderzoeken, in hoever het voorstel om, met terzijdestelling van den republikeinschen regeeringsvorm, aan Maurits de souvereiniteit over de Nederlanden op te dragen, al of niet strookte met de persoonlijke denkwijze van Oldenbarnevelt op dat tijdstip, moet men erkennen, dat de door hem gestelde voorwaarde veilig kon aangeboden worden. Gedurende zijn oponthoud in Den Briel, ten gevolge van den hardnekkigen zuidwesten wind, en daarna bij zijne ondervindingen aan het fransche hof, waar hij met nog erger tegenwind had te kampen gehad, was hij allengs tot de volle overtuiging gekomen, dat het hopeloos was, langer op het voeren van een algemeenen oorlog aan te dringen. De admiraal van Zeeland en hij zelf hadden evengoed eene poging kunnen wagen, om Mahomed II en Sigismund van Polen te bewegen, de Staten in hun krijg tegen kardinaal Albert bij te staan, als iets dergelijks van Elizabeth en Hendrik te verwachten.

Oldenbarnevelt, die dan ook juist het antwoord kreeg dat hij verwachtte, deelde den volgenden dag, in het geheim, aan Cecil het voorstel des Konings mede. Later verhaalde hij het geheele gesprek aan de Koningin van Engeland.

Op den 27sten April werden Oldenbarnevelt en Nassau, ten afscheidsgehoor, door den Koning ontvangen in zijne kleedkamer op het kasteel van Nantes. Bij deze gelegenheid kwam Hendrik, na de gewone betuigingen van zijne genegenheid jegens de Nederlanders en de klachten over den bitteren nood, die hem dwong het verbond te verlaten, andermaal terug op zijn voorstel aangaande prins Maurits: verandering van den regeeringsvorm in monarchalen zin zou, volgens hem, het beste middel zijn om den staat te behouden.

De gezanten dankten den Koning voor al de eerbewijzen, die zij genoten hadden, maar verklaarden tevens van harte bedroefd te zijn door zijne weigering om in hun verzoek te bewilligen. De handelwijze van Zijne Majesteit, zeiden zij, zou voor de Staten moeilijk te verduwen zijn: zoowel omdat nu de gansche macht van den vijand hun op den hals zou vallen, als wegens het kwade voorbeeld, dat door andere mogendheden zou kunnen gevolgd worden.

Daarop namen zij afscheid, met de gewone wisseling van beleefdheden. De Koning geleidde hen persoonlijk door verschillende vertrekken, tot zij in de kamer kwamen, waar zijne maîtresse,

de hertogin van Beaufort, in de kraam lag. Hier trok hij de bedgordijnen wijd open en beval den gezanten, deze dame te kussen. Zij deden dit, verzochten de hertogin haar invloed te hunnen gunste te willen aanwenden, en namen eerbiedig van haar afscheid. Gabriëlle beloofde, dat zij aan hun verzoek denken zou, en betuigde tevens haar dank voor het geschenk van damast en fijn linnen.

Zoo eindigde de zending van den grooten advocaat en den admiraal van Zeeland naar Hendrik IV, van welke zending men zich zoo veel had voorgesteld. Tijd, geld en welsprekendheid waren daaraan in ruimen overvloed ten koste gelegd: en toch, wat de wezenlijke vrucht aangaat, had de geheele zaak zich veilig kunnen bepalen tot die laatste, hartroerende ontmoeting met de schoone Gabriëlle.

Den 19den Mei scheepten de gezanten zich te Dieppe in, om naar Engeland te vertrekken; en den vijfentwintigsten daaraanvolgende namen zij hun intrek bij den nederlandschen gezant, Noel de Caron, in zijne woning te Clapham.

Na zoo kwalijk geslaagd te zijn in hunne pogingen, om het sluiten van een tractaat tusschen Frankrijk en Spanje te beletten, schenen zij nu eene niet minder hopelooze taak te hebben aanvaard: namelijk de instandhouding van hunne offensieve en defensieve alliantie met Engeland. Het was hun niet onbekend, dat velen van de invloedrijkste raadslieden van Elizabeth, en met name Burghley en Buckhurst, voor den vrede gezind waren. Zij wisten ook dat de Koningin evenzoo den oorlog hartelijk moede was, en niet minder die kleine, hardnekkige Republiek, die haar op zoo groote onkosten gejaagd had. Maar zij wisten tevens, dat Hendrik, nu hij eenmaal de rust en veiligheid van zijn eigen rijk had verzekerd, volstrekt niet begeerde, dat zijne voormalige bondgenooten in datzelfde voorrecht zouden deelen. De Koning bleef de Staten verzekeren, dat hij hen in het geheim ondersteunen zou in hun oorlog tegen zijn nieuwen bondgenoot; terwijl het hun ook bekend was, dat de staatssecretaris Villeroy op alle mogelijke wijzen de onderhandelingen van de Koningin met Spanje zou belemmeren en dwarsboomen⁽¹⁾.

Elizabeth, van haar kant, was op iedereen verstoord. Wat de Staten bovenal duchtten, was dat zij, door haar toorn of haar gierigheid gedreven, in hare onderhandelingen met Filips over de pandsteden zou beschikken. ‘Zij zal ons in ieder geval,’ schreef François Aerssen, toen gezant der Staten in Frankrijk, ‘aan den rand van den afgrond brengen, opdat wij ons uit wanhoop in hare armen zouden werpen.’

(1) Aerssen aan Oldenbarnevelt, 29 Mei 1598. VAN DEVENTER, II. 248-250.

Inderdaad stond het besluit der Koningin vast, om vrede te maken, indien de vrede slechts eenigszins mogelijk was. Zoo niet, dan wilde zij met de Staten eene zoo voordeelig mogelijke schikking aangaan, met het oog op de lang verdraagde vereffening harer voorschotten. En het was voorzeker niet onbillijk, dat zij haar geld wenschte terug te ontvangen van lieden, die, zoo als zij meende, zich in overvloed baadden: de vrucht van een smokkelhandel, dien zij aan haar eigen onderdanen verbood; lieden, die derhalve verplicht waren, nu eerst hunne schulden aan haar te betalen, indien zij verlangden dat zij hen ook verder helpen zou. Hare eigene onderdanen waren verarmd en hunkerden naar den vrede; en hoewel, zoo als zij zeide, ‘hun plichtgevoel hen terughield van de minste ongehoorzaamheid aan hare stellige bevelen,’ zoo kon zij het toch zich zelve niet vergeven, dat zij hen aldus aan voortdurend gevaar blootstelde⁽¹⁾.

In den grond der zaak echter zou zij het nog wel zoo gaarne gezien hebben, dat de Republiek er in toestemde een zelfmoord te plegen: want zij achtte het onredelijk, dat - na dezen dertigjarigen oorlog, waaraan zij zelve, gedurende de laatste vijftien jaren, een werkzaam aandeel genomen had - die republikeinsche Calvinisten nog steeds bleven weigeren zich weder te onderwerpen aan hun ouden meester en aan den Paus. Oldenbarnevelt, Maurits van Nassau en de Staten-Generaal waren evenwel van oordeel, dat dit eene zonderlinge bekrooning zou zijn van een zoo langen en harden kamp.

Toen dan ook, op den 27sten Mei, de twee gezanten, naar den eisch der etiquette, zich voor de groote Koningin op de kniën hadden geworpen en weder door haar waren opgericht, vonden zij Hare Majesteit bij uitstek slecht geluimd. Oldenbarnevelt deelde haar den afloop hunner zending in Frankrijk mede en voegde er bij, dat het van het eerste oogenblik af duidelijk te zien was geweest, dat er op geene andere uitkomst te rekenen viel. De Koning had verklaard, dat het hem onverschillig was, of de Staten vrede dan wel oorlog verkozen; maar hij wist dat hij met zijn vredehandel zich zelve voordeel, zijn vijand nadeel en geen zijner vrienden schade gedaan had⁽²⁾.

Hier viel Hare Majesteit den spreker in de rede, met bittere klachten over den Koning van Frankrijk, wegens zijne trouweloosheid. Zij had, zoo zeide zij, hem met haar eigen hand geschreven, dat zij niet wilde gelooven, hetgeen haar dienaar-

- (1) ‘Et nonobstant que sa Mat. le peust dire avecq un singulier contentement que leur devoir les retient de la moindre desobéissance contre ses absolutes commandements,’ enz. Propositie van Vere en Gilpin aan de Staten-Generaal, 20 Juni 1598. VAN DEVENTER, II. 259 sqq.
- (2) Verbael enz. 234.

gaande door hare dienaars of anderen werd verhaald, noch ook hetgeen door zijne secretarissen geschreven was of zou worden, maar dat zij begeerde door hem zelven daarvan te worden verwittigd.

Daarop begon zij tegen de nederlandsche gezanten uit te varen en verweet hun, dat zij zeer kwalijk gehandeld hadden door niet den raad te volgen van sir Robert Cecil en te weigeren om gezamenlijk met hem in onderhandeling te treden - al ware het slechts om te zien wat de vijand in zijn schild voerde en wat ieder der partijen had kunnen bedingen. Zij voegde er op spijtigen toon bij, dat wanneer de Staten, graaf Maurits en de stedelijke regenten in hun gezag en ambt werden gehandhaafd en de Spanjaarden uit het land werden gehouden, er geen billijke reden was, waarom men zich op zulke voorwaarden niet zou verstaan.

Oldenbarnevelt antwoordde, dat zulk eene schikking onmogelijk was, tenzij dat de Staten begonnen met hun voormaligen souverain weder als vorst te erkennen. Dan kwamen evenwel de twee oude twistpunten weder te berde: gehoorzaamheid aan God, hetgeen beteekende onderwerping aan den Paus, en gehoorzaamheid aan den Koning, dat wilde zeggen, onvoorwaardelijke onderwerping aan zijne despotieke macht. Op deze wijze zou de Christelijke religie in de Provinciën te gronde worden gericht en zou het land tot een brug en ladder gemaakt worden voor de spaansche heerschzucht, om alzo de Spanjaarden te doen genieten de vruchten van hetgeen, door Gods genade, door Harer Majesteits hulp, en door den arbeid van den prins en de Staten, verkregen was.

‘Hare Majesteit,’ gaat Oldenbarnevelt voort, ‘interrompeerde ons met exclamatie en protestatie, herhalende dikwijls, *par le Dieu vivant*, dat zij niet en wilde noch konde de Staten verder assisteeren; dat zij hen wilde verlaten; dat zij hun langer assistentie had gedaan dan de oorlog van Troje had geduurd; zeggende dat zij zot was geweest, doende zulke assistentie aan ons en den Koning van Frankrijk; dat het niet dan passieën waren, die de Staten dus obstinaat hielden.’

De gezant trachtte haar tot bedaren te brengen en bad haar, om, daar zij door de geheele wereld den naam had verworven van hare zaken met eene verwonderlijke, ja bijna goddelijke wijsheid te besturen, nu ook die wijsheid te willen gebruiken in deze zeer moeilijke aangelegenheden. Zij moest gelooven, dat het geen booze hartstocht was, geen eerezucht of stijfhoofdigheid, die de Staten terughield van deelneming in deze onderhandelingen, maar het vaste besluit om hun onafhankelijk volksbestaan, de Christelijke religie en hunne aloude rechten en vrijheden te handhaven. Zij wilden niet wijzer zijn, zeide hij, dan groote monarchen of hunne raadslieden; maar het onderscheid tusschen

hun regeeringsvorm en eene monarchie moest hun tot verontschuldiging strekken. Wanneer monarchen tractaten sloten, bleven zij meesters in hun land en konden zij hun staat en onderzaten buiten gevaar houden. De Staten-Generaal daarentegen konden geen vorst aannemen, zonder zich onder zijn gezag te stellen; en de Nederlanders zouden zich nooit willen onderwerpen aan hun doodvijand, dien zij reeds voor lang plechtig verlaten en afgezworen hadden.

Deze tegenwerpingen van den advocaat waren onwederlegbaar. Voorzeker was geen enkel staatsman in Europa, die niet wist, dat een vredesverdrag tuschen Filips en de Staten niets anders kon beteekenen dan de onvoorwaardelijke onderwerping dezer laatsten en de volkomen vernietiging van den protestantschen godsdienst. En minder dan iemand, behoefde de Koningin van Engeland omtrent dit punt ingelicht te worden. Daarom was het van haar eene wreede spotternij, ja eene bloedige belediging, om van een terugkeer der Staten onder den sceppter van Spanje te spreken.

Maar haar verlangen naar vrede en haar vast besluit om haar geld terug te krijgen, deden haar op dat oogenblik alle andere overwegingen ter zijde stellen.

De Staten wilden zelven regeeren, zeide zij; waarom zouden er geen maatregelen kunnen genomen worden tegen alle mogelijke gevaren; waarom konden er niet zulke voorwaarden gesteld worden, dat de Koning inderdaad geen meester zou zijn: vooral wanneer Frankrijk en Engeland zich borg wilden stellen, om te waken tegen alle inbreuk op hunne rechten. Nogmaals zwoer zij bij den levenden God, telkens die woorden herhalende naarmate haar drift klom, dat zij niets meer met zulke lieden te maken wilde hebben; en dat zij onwijs gehandeld had en het haar leed deed dat zij haar geld en haar volk zoo dwaas verspild had.

Wederom beproefde de deftige en ervaren gezant der Republiek, met ernstige en kalme woorden, den dreigenden storm te bezweren door te betoogen dat haar geld en haar volk volstrekt niet nutteloos waren verspild; dat de vijand te schande was gemaakt in zijne eerezuchtige plannen; en dat zijne financiën in verwarring gebracht waren. Ten slotte verzochten zij haar om, zonder te letten op het gedrag van den Koning van Frankrijk, aan de Republiek te vergunnen, voor eigene rekening in Engeland troepen aan te werven.

Maar Hare Majesteit was onverzettelijk. ‘Hoe zal ik mij zelve verdedigen?’ riep zij uit; ‘hoe zullen de zaken van Ierland geschikt worden? hoe krijg ik ooit mijn geld terug? wie zal de garnizoenen van Den Briel en Vlissingen betalen?’ Kort daarop verliet zij de kamer en beval haren raadslieden verder met de gezanten te onderhandelen.

Van het begin af en gedurende de geheele audientie was de

Koningin zeer verstoord en slecht gehumeurd en gaf zij zich hoegenaamd geen moeite om hare ontevredenheid jegens iedereen te verbergen.

Nu valt het niet te ontkennen, dat de subsidiën, door Engeland ten behoeve der algemeene zaak verleend, hoogst aanzienlijk waren: volgens de berekening der Koningin beliepen zij, in veertien jaren, eene som van ongeveer veertienhonderdduizend pond sterling. Maar in hare gesprekken met de republikeinsche staatslieden vergat zij maar al te zeer, dat het hier inderdaad eene gemeenschappelijke zaak gold; vergat zij ook dat de man - die bij herhaling had getracht haar te vermoorden; die tot driemaal toe een inval in haar staten had beproefd, met de geduchtste en best georganiseerde krijgsmacht ter wereld; de man, wiens vurigste wensch het nog was, haar te ontronen en te dooden, in Engeland den godsdienst uit te roeien, waartoe de meerderheid der Engelschen behoorde, en op haar ledig geworden troon een spaanschen, duitschen of italiaanschen prins te plaatsen - dat die man evenzeer haar vijand was, als de vijand zijner voormalige onderdanen in de Nederlanden. Juist omstreeks dienzelfden tijd deed Filips er nogmaals de aandacht van den Paus op vestigen, dat zij beiden het altijd volkomen eens waren geweest over de billijkheid en rechtmatigheid van de aanspraken der infante Isabella op de engelsche kroon, en tevens Zijne Heiligheid verzoeken, om die aanspraken krachtig te ondersteunen, nu de infante, ten gevolge van het verdrag met den prins van Béarn, verplicht was geweest van haar recht om over Frankrijk te regeeren afstand te doen⁽¹⁾.

De Koningin en haar ministers waren volkomen in hun recht, wanneer zij op eene billijke regeling dezer schuldvordering aandrongen; maar er werd van weerszijden getwist over de cijfers. Wanneer werd ooit eene rekening van vijftien jaren her, hetzij tusschen volken of tusschen personen, zonder gehaspel vereffend? Hare Majesteit bezat een treffelijk onderpand in twee welvarende en hoogst belangrijke nederlandsche steden. Maar wanneer de Staten er eens in hadden toegestemd, om in geheel hunne kleine protestantsche republiek het spaansche gezag te herstellen, dan zou ook de eenvoudigste in Engeland, die maar eenige kennis van rekenen en geschiedenis had, kunnen nagaan, welk onmetelijk gevaar en welke onoverzienbare uitgaven hiervan voor Engeland het gevolg moesten zijn.

En toch waren, behalve de Cecils en den lord opper-admiraal, ook andere, minder invloedrijke raadslieden der kroon - zelfs

(1) Filips aan den hertog van Sessa, zijn gezant te Rome, 16 Maart 1597 (Archieven van Simancas MS).

de eerlijke en geleerde Buckhurst, die zoo menigmalen bewijs had gegeven van zijne vriendschap jegens de Staten - ten gunste eener onderhandeling gestemd. Er werden verscheidene samenkomsten belegd, die tot niets leidden. De Engelschen hielden vol, dat nu voor de Staten het oogenblik gekomen was, om de voorgeschoten gelden der Koningin terug te betalen, haar van verdere bijdragen te ontheffen, de betaling der garnizoenen in de pandsteden en der hulptroepen op zich te nemen en om, bij een aanval op Engeland, hulp te verleen. De toestand van het land, waarin geene versterkte steden werden gevonden, was van dien aard, zeiden zij, dat een enkele veldslag het gansche rijk in gevaar zou kunnen brengen - zoodat het voor alles noodig was, den vijand buiten te houden.

Deze argumenten waren niet onredelijk, maar de gevolgtrekking, die men daaruit afleidde, was zeker niet logisch. De buitengewone gezanten der Republiek hadden niet in last om over de schuld te onderhandelen. Dit was een punt, waarover sedert lang onophoudelijk gehandeld werd. Bijna iederen dag werd daarover geredekaveld door de gevolmachtigden der Koningin in Den Haag en door den gezant der Staten te Londen. Oldenbarnevelt en de admiraal waren door de Staten-Generaal, in wat men toen noemde grooten haast, uitgezonden, om het sluiten van een vredetractaat tusschen hunne beide bondgenooten en den gemeenschappelijken vijand te beletten. Zij waren te laat in Frankrijk gekomen; en nu, bij hunne komst in Engeland, vonden zij ook de regeering aldaar onwederstaanbaar geneigd naar een algemeenen vrede, die in hunne oogen met reddeloozen ondergang gelijk stond.

Hoe smartelijk moet het Oldenbarnevelt hebben getroffen, toen hij uit den mond van den scherpzinnigen Buckhurst vernam, dat het tractaat van 1585 medebracht, dat het - volgens de oorspronkelijke bepaling - met den vrede zou eindigen; en dat, daar de Staten nu vrede konden maken maar het niet wilden, Hare Majesteit moest geacht worden, vrij te zijn van hare verbintenis en gerechtigd om terugbetaling harer voorschotten te vorderen!

Wat kon de gezant der Staten op deze trouwelooze aantijging antwoorden, dan dat een vrede, zoo als het tractaat van 1585 bedoelde - namelijk, met behoud en verzekering van de protestantsche religie en van de rechten en vrijheden der provinciën - onmogelijk was te verkrijgen, indien de Staten nu met den Koning of den kardinaal in onderhandeling moesten treden.

De gezanten hadden nog eene laatste audientie bij de Koningin: haar toon was toen wel vriendelijker, maar hare eischen waren

even straf. De Staten moesten haar volkomen tevreden stellen, zoowel wat hare vroegere vorderingen als hare tegenwoordige behoeften betrof: zoo niet, dan moesten zij er zich op voorbereiden dat zij, Elizabeth, zonder verder verwijl met den vijand zou onderhandelen. Indien zij besloot te onderhandelen, dan zou zij hunne belangen niet vergeten, zeide zij, en hen niet in 's vijands handen leveren. Evenwel kwam zij nog eens terug op het ongerijmde denkbeeld, dat het mogelijk zou zijn Filips in naam als soeverein over al de Nederlanden te erkennen, en hem tegelijk de uitoefening van alle wezenlijk gezag te ontnemen. Alsof de katholiekste en meest absolute monarch, die ooit leefde, door het ijdele spinneweb van constitutioneele voorschriften of verdragen kon gebonden worden; alsof de ondervinding der jongst verlopen veertig jaren uit de herinnering kon worden gewischt!

Zij vroeg ook, of, indien het gerucht der aanstaande overdracht van de Nederlanden aan den kardinaal of de infante mocht bevestigd worden - waaraan zij echter twijfelde - dit dan geene verandering zou brengen in de denkwijze der Staten?

Oldenbarnevelt antwoordde, dat die overdracht nog onzeker was; maar dat zij niet meer vertrouwen konden stellen in den kardinaal of de infante, dan in den Koning van Spanje zelven.

Toen zij de Koningin verlaten hadden, gingen de gezanten hunne opwachting maken bij lord Burghley, dien zij in zijne slaapkamer in een armstoel vonden zitten, gekweld door het podagra, en die 'een fier gelaat toonde.' Hij maakte volstrekt geen geheim van zijne gezindheid tot onderhandelen, zeide dat de tractaten, door Koningen gesloten, in redelijken zin verstaan moesten worden, en prees de houding en het gedrag van den Koning van Frankrijk zeer. Het was, zoo zeide hij, de plicht van Zijne Majesteit, van de gelegenheid gebruik te maken om zijn rijk en onderzaten in vrede te stellen, en andere vorsten moesten hetzelfde doen.

De gezanten antwoordden, dat het hun niet toekwam een oordeel te vellen over de handelingen van den Koning. Zij bepaalden zich tot de opmerking, dat, naar hunne meening, ook Koningen en prinsen aan hunne contracten, eeden en beloften, voor God en de wereld, verbonden waren; en met deze opmerking namen zij afscheid van den lord opper-schatmeester.

Zij vertrokken onmiddellijk, den 30sten Mei, van Clapham, zonder paspoorten of brieven van terugroeping ontvangen te hebben, en gingen den volgenden dag te Gravesend scheep, met een geweldigen wind.

Lord Essex, de oprechte vriend der Republiek, was over dit

plotseling vertrek even verwonderd als verstoord en zond hun een bode na, om zijn leedwezen te betuigen over den onvoldoenden afloop hunner zending. ‘Mijne meesteres weet zeer goed,’ schreef hij, ‘dat zij onbeperkte gebiedster is, en dat, wanneer hare ministers hun uiterste best hebben gedaan, zij toch wil wat zij wil.’⁽¹⁾

De onderhandelingen tusschen Engeland en Spanje werden echter voor eenigen tijd verdaagd en Vere werd met een bijzonderen last naar Den Haag gezonden, om over de afdoening der schuld te handelen. ‘Onverwijld vrede met Filips,’ zeide de Koningin, ‘of anders volledige voldoening mijner eischen.’

Nu ging het er scherp toe, waar twee zulke inhalige en nauwlettende koopluï als de Koningin en de Nederlandsche Republiek, geldzaken te vereffenen hadden.

Twee jaren geleden hadden de Staten aangeboden om jaarlijks, op Harer Majesteits geboortedag, zoo lang de oorlog duurde, twintigduizend pond te betalen, en na het sluiten van den vrede tachtigduizend pond 's jaars, gedurende vier jaren⁽²⁾. De Koningin, van haar kant, bepaalde het totale bedrag der schuld op ongeveer anderhalf millioen pond sterling en vorderde onmiddellijke betaling van honderdduizend pond sterling in gereed geld, op afrekening, behalve zekerheid voor eene aanzienlijke jaarlijksche aflossing; voorts betaling door de Staten van het engelsch garnizoen in de pandsteden; ontheffing van de verplichting om verder hulptroepen te leveren en verzekering van hulp bij een mogelijken inval in Engeland⁽³⁾. Er lag dus eene wijde kloof tusschen de beide partijen.

Vere en Gilpin leverden te 's Gravenhage memories en rekeningen in en gedroegen zich vrij aanmatigend en hooghartig; terwijl Oldenbarnevelt, die nauwelijks den tijd had gehad den vaderlandschen grond te betreden, andermaal naar Engeland werd gezonden, aan het hoofd van een tweede plechtig gezantschap. Nog eenmaal zou eene poging worden gewaagd, om deze geldelijke moeilijkheid uit den weg te ruimen en de partij van den vrede aan het engelsche hof het onderspit te doen delven.

Het zoo even vermelde aanbod van het jaar 1596 werd hernieuwd en onmiddellijk verworpen. De nederlandsche gezanten wenschten natuurlijk, bij den uitputtenden oorlog waaronder de geldmiddelen der Republiek zoo zeer leden, zoo weinig mogelijk

(1) Essex aan Nassau en Oldenbarnevelt, 22 Mei 1589 (O.S.) ‘Et que ma Maitresse sçait bien qu'elle est Princesse absolue, et que quant ses ministres ont fait leur estreme devoyer, elle veult ce qu'elle veult.’ - v. DEVENTER, II. 247.

(2) BOR, IV. 245.

(3) VAN METEREN, 206. v. DEVENTER, II. 258.

op eens te betalen en de betalingen zoo laag mogelijk aan te vangen. De Engelschen daarentegen verlangden onmiddellijk eene aanzienlijke som in gereed geld en dreigden de ongelukkige gezanten met de hervatting der onderhandelingen met Spanje, indien hieraan niet werd voldaan.

En zoo bewandelden dan de raadslieden der Koningin en de republikeinsche gezanten nog eenmaal, van voren af aan, het reeds zoo vaak betreden pad. Op den 29sten Juni nam Buckhurst Oldenbarnevelt met zich in zijn kabinet en sprak vrij uit met hem: niet, zeide hij, als een dienaar van Hare Majesteit, maar als een gewoon Engelschman⁽¹⁾. Hij was zeer stellig voor den vrede gezind. Nu de vrede aan Hare Majesteit werd aangeboden, was eene voortzetting van den oorlog onrechtvaardig en de zegen van God den Heer kon daarop niet rusten. Zonder Gods zegen nu was het noch voor de Koningin, noch voor de Staten mogelijk, den vijand te weerstaan, die tienmaal machtiger was dan Hare Majesteit in rijken, landen, onderzaten en geld. Hij had den Paus, den Keizer, de hertogen van Savooie en Lotharingen en de republiek van Genua tot bondgenooten. Buckhurst vreesde, dat de oorlog over Engeland zelf zou komen, en dat zij wellicht gedwongen zouden worden, om op een enkelen dag alles op het spel te zetten. De Koningin bezat geen mijnen en moest, om den oorlog te kunnen voeren, van haar volk schatting heffen. De Koning bezat in zijne mijnen eene immer vloeiende bron van inkomst; de Koningin had niets dan eene stilstaanden poel, die, wanneer al het water was uitgepompt, eindelijk droog zou worden. Hij was daarom van gevoelen dat, daar Hare Majesteit geene andere bondgenooten had dan de Nederlanden, de vrede voor Engeland het beste was, en ook raadzaam voor de provinciën. Het zou gemakkelijk genoeg vallen, zoodanige schikkingen te maken, dat de onbeperkte macht van Spanje binnen zekere grenzen besloten werd.

Deze gemoedelijke, dichterlijke beschouwing der zaak - die beter voegde aan den schrijver van Ferrex en Porrex, dan aan een zoo ervaren staatsman, als Sackville geworden was, sedert hij het drama vaarwel had gezegd - maakte niet zeer veel indruk op Oldenbarnevelt. Hij antwoordde, dat, al mocht de Koning van Spanje zeer machtig zijn, de Heere God toch nog machtiger was; dat Engeland en de Nederlanden te samen meester konden blijven op zee, hetgeen van het uiterste gewicht was, voornamelijk voor Engeland: maar dat, wanneer de Republiek zich aan Spanje moest onderwerpen en bij dien

(1) Conferentie tusschen Oldenbarnevelt en Buckhurst. V. DEVENTER, II. 264-266.

staat zou ingelijfd worden, de heerschappij ter zee voor immer voor Engeland verloren was. De advocaat voegde daar het onwederlegbaar argument bij, dat het eene dwaze hersenschim was, de macht van Filips te willen beperken, nadat men hem eerst als soeverein had erkend.

Buckhurst hernam, dat de Republiek de eenige bondgenoot van Engeland was; dat de Koningin zich op geene andere mogendheid verlaten kon; en dat hij persoonlijk, als altijd, de beste vriend van de Staten wilde zijn en hunne zaak zooveel mogelijk dienen.

Oldenbarnevelt had wel mogen bidden, om van zulke vrienden verlost te worden. Het is voor niemand aangenaam of raadzaam, zijn hoofd in den muil van een leeuw te steken: zij het dan ook, dat zijne vrienden hun best doen om het edele dier bedaard en kalm te houden.

Eindelijk, nadat alle aanbiedingen van de gezanten verworpen waren geworden, liet Elizabeth Oldenbarnevelt en Caron ontbieden en vroeg hun laatste woord binnen vierentwintig uren. Was dit antwoord niet voldoende, dan zou zij, zonder verder uitstel, met Spanje vrede sluiten⁽¹⁾.

Op den 1sten Augustus stelden daarop de gezanten aan Cecil en de andere ministers voor, dat de Staten dertigduizend pond 's jaars zouden betalen, in plaats van twintigduizend, zoo lang als de oorlog zou duren; maar zij eischten daarbij het recht, om de pandsteden terug te koopen, voor uiterlijk honderdduizend pond. Dit scheen aannemelijk: en Cecil en zijne ambtgenooten verklaarden dat de zaak nu geschikt was. Maar zij hadden buiten de Koningin gerekend.

Zoodra zij dien afloop vernam, liet Elizabeth Caron ontbieden: zij stoof in toorn op, weigerde het aanbod, zwoer dat zij onmiddellijk vrede met Spanje zou sluiten en voer heftig uit tegen hare ministers. 'Zij waren groote beesten,' riep zij, 'indien zij gezegd hadden, dat zij niet met den vijand zou onderhandelen. Zij wilde enkel de onderhandelingen uitstellen.'

Aldus moest de zaak nog eens van voren af aan worden besproken. Eindelijk, na lang loven en bieden, werd de som, die de Koningin eerst vorderde, eenmillioen vierhonderdduizend pond sterling, met onderling goedvinden verminderd tot achthonderdduizend pond; de helft dier som zou door de Staten in jaarlijksche termijnen van dertigduizend pond worden afgelost, terwijl omtrent de voldoening der overige vierhonderdduizend pond eene latere schikking zou worden getroffen. Alle pogingen evenwel om van de Koningin de toezegging te verwerven, dat zij,

(1) V. DEVENTER, II. 266-268.

ingeval de vrede tusschen. Engeland en Spanje tot stand kwam, de pandsteden aan de Republiek zou teruggeven, bleven vruchteloos.

Dit zou nog voor verscheidene jaren een twistappel blijven.

Verder werd bij het tractaat, dat eindelijk op den 16den Augustus 1598 geteekend werd, nog bepaald, dat, ingeval Engeland door den algemeenen vijand werd aangevallen, de Staten de Koningin te hulp zouden komen met minstens dertig oorlogschepen, benevens vijfduizend voetknechten en vijf escadrons ruitery⁽¹⁾.

(1) BOR, IV. 476-478.

Vijfendertigste hoofdstuk

Onderhandelingen tusschen Frankrijk en Spanje. - De vrede van Vervins. - Overdracht van de Nederlanden aan Albert en Isabella. - Huwelijk van den infant en de infante. - Ziekte van Filips II. - Zijne laatste uren en zijne dood. - Overzicht van zijne regeering. - Omvang van het spaansche rijk. - Oorzaken van de grootheid en van den val van Spanje. - De oorlogen van Filips. - Inkomsten der spaansche kroon. - Karakter van het volk. - Kerkelijke hiërarchie. Inkomsten der Kerk. - De spaansche geestelijkheid. - Buitenlandsche handel van Spanje. - Regeeringsstelsel van Filips II. - Vernietiging der vrijheid in Spanje. - De heilige Inquisitie. - Filips' karakter en werk.

Terwijl de republikeinsche gezanten te Angers en te Nantes nuttelooze bijeenkomsten hielden met Hendrik IV, gingen de onderhandelingen te Vervins ongestoord haar gang.

De president Richardot van wege Spanje en de staatssecretaris Villeroy, als gevolmachtigde van Hendrik, waren daar de voornaamste onderhandelaars⁽¹⁾.

Beiden oude bekenden; beiden voormalige Ligueurs; beiden met gelijken bitteren haat bezielde tegen alle Protestanten en rebellen; beiden volleerd in alle kunstgrepen der diplomatie, aanvaardden zij dezen strijd, als twee gladiatoren, die elkanders krachten kennen en ontzien.

Richardot gold bij allen voor den scherpzinnigsten en gewetenloosten diplomaat van de gehoorzame Nederlanden. Villeroy had, gedurende een ganschen menschenleeftijd, de draden van alle fransche intriges en kuiperijen in handen gehad. Zij hadden weinig meer gedaan dan hunne degens gekruist en elkanders oogmerken gepolst, of reeds waren zij, ieder voor zich, overtuigd van den onvermijdelijken afloop dezer schermutseling.

(1) Relacion del Presidente Richardot, April 1598 (Archives de Simancas. MS).

Het was voor Villeroy volkomen duidelijk, dat Filips besloten had vrede met Frankrijk te sluiten, ten einde op die wijze het drievoudig verbond te verbreken. Het was den franschen diplomaat evenmin onbekend, dat de spaansche Koning tot bijna iedere concessie aan Hendrik bereid was, mits dit doel slechts mocht bereikt worden.

Alles wat Richardot nog hoopte te behouden van de verschillende veroveringen, door Spanje in Frankrijk gemaakt, was Calais.

Maar Villeroy antwoordde hem, dat het onnoodig was hierover een woord te wisselen. Zijn Koning bleef de teruggaaf van die stad vorderen. Anders wilde hij geen vrede sluiten. Het was genoeg, zeide hij, dat Zijne Majesteit niet over Navarre sprak.

Richardot betoogde, dat, toen de Engelschen Calais hadden veroverd, de stad Artois niet aan Frankrijk behoorde. Het was daarom niet meer dan billijk, dat zij nu voor goed tot haar oorspronkelijken bezitter zou terugkeeren.

De generaal der Franciscanen, die eenigermate de rol van scheidsrechter bij de onderhandelingen vervulde, ging daarop met ieder der beide gevolmachtigden ter zijde en fluisterde hun iets in het oor.

Villeroy schudde zijn hoofd en zeide dat hij zijn laatste woord gesproken had. Richardot bekende, dat hij nog iets had achtergehouden: waarop de monnik antwoordde, dat het nu tijd was daarmee voor den dag te komen.

Toen - terwijl beiden met ingespannen aandacht luisterden - zeide Richardot, dat hij niet dan met vreezen en beven uitsprak wat hij nu ging zeggen. Hij wist niet wat de Koning van Spanje van zijn voorstel denken zou; maar toch wilde hij den voorslag doen, dat Calais in handen van den Paus zou worden gesteld. Zijne Heiligheid zou de stad in pand houden, tot dat de oorlog met de opstandelingen geëindigd zou zijn: dan zou er gelegenheid te over wezen om zich nader omtrent dit punt met elkander te verstaan.

Maar Villeroy was een te ervaren staatsman, om zich door zulk een uitvlucht te laten beet nemen. Bovendien had hij een onderschepten brief in zijn bezit, waarin Filips aan den kardinaal schreef, dat Calais teruggegeven zou worden, indien de Franschen van die teruggaaf eene *conditio sine quâ non* maakten. Villeroy maakte er dus eene *sineto quâ non* van: en spoedig daarop eindigden de onderhandelingen met de toestemming van Spanje, om alle veroverde plaatsen in Frankrijk terug te geven.

Inderdaad was het, in de bestaande omstandigheden, voor den franschen Koning niet mogelijk een voordeeliger vrede te sluiten en moest Filips het zich ten slotte laten welgevalen, een zeer hoogen prijs te betalen voor het zaaien van tweedracht tusschen de drie vrienden. Het tractaat werd, op den 25sten Mei 1598,

te Vervins geteekend en bevatte vijfendertig artikelen. Het punt van uitgang was hetzelfde als bij het tractaat van Câtean-Cambresis, van het jaar 1559. Alle steden en plaatsen, sinds het sluiten van dat tractaat door de beide partijen in elkanders gebied veroverd, zouden teruggegeven worden. Hendrik kreeg Calais, Ardres, Doullens, Blavet en vele andere steden en deed afstand van het graafschap Charolois. Van beide zijden zouden de gevangenen zonder losgeld worden vrijgelaten en de krijgsgevangenen, die naar de galeien waren gezonden, zouden in vrijheid worden gesteld.

De Paus, de Keizer, al zijne neven en de onder hun gezag staande keurvorsten, staten en steden, de hertog van Savooie, de Koning van Polen, de hertogen van Lotharingen en Toscane, de doge van Venetië, de republiek van Genua en nog vele andere kleinere vorsten en staten waren in den vrede begrepen. Het beroemde Edict van Nantes, ten voordeele der protestantsche onderdanen van den Franschen Koning, werd omstreeks dienzelfden tijd, in de stad wier naam het draagt, ontworpen en geteekend. De afkondiging werd echter uitgesteld tot na het vertrek van den legaat uit Frankrijk in het volgende jaar⁽¹⁾.

Men had het tractaat van Câteau-Cambresis het schandelijkste en nadeeligste genoemd, dat ooit door een franschen monarch was geteekend geworden; en gewis had Hendrik nu dien smaad uitgewischt en dat verlies volkomen hersteld. Het was vrij natuurlijk, dat hij zich-zelfen geluk wenschte met den prijs, dien hij gewonnen had door zijne bondgenooten in den steek te laten.

Hij had nu voor een tijd genoeg te doen om, met behulp van den onvermoeiden Béthune, de middelen op te sporen, ten einde de ontzaglijke sommen te betalen, waarmede hij de trouw van den hooger en lageren adel van Frankrijk had gekocht. Tweeëndertig miljoen livres waren niet toereikend om de eischen van dege vaderlandslievende mannen te bevredigen, waarvan bovendien de meesten vorstelijke jaargelden van den Koning van Spanje hadden getrokken, tot op het oogenblik dat zij den souverain van hun eigen land erkenden, of zelfs nog wel nadat zij dit reeds gedaan hadden. Nauwelijks was er een enkele groote naam in het gulden boek van Frankrijk, die ook niet op deze schandelijke lijsten voorkwam.

Mayenne, Lorraine, Guise, Nemours, Mercoeur, Montpensier, Joyeuse, Epemon, Brissac, d'Arlincourt, Balagny, Rochefort, Villeroy, Villars, Montespan, Leviston, Beauvillars en eene menigte anderen stonden er in het geduchte boek van den grooten financier: te beginnen met Mayenne, die daarin voor

(1) BOR, IV. 445-450. DE THOU, XIII. 208.

de niet onaardige som van drie en een half millioen voorkwam, tot Beauvoir of Beauvillars, die voor den matigen prijs van honderd zestigduizend livres was gekocht. ‘Ik zou mijne lezers verbazen,’ schreef De Béthune, ‘indien ik hun aantoonde, dat deze som nog maar een zeer klein deel uitmaakt van hetgeen, hetzij door Franschen of door vreemdelingen, als loon en jaargeld, van de koninklijke schatkist werd gevraagd: en toch beliep het totaal bedrag nog tweeëndertigmillioen’⁽¹⁾.

Zoo was dan de katholieke Koning er eindelijk toe overgegaan, om de hand van vriendschap te reiken aan den grooten ex-keizer en den prins van Béarn te erkennen als den wettigen opvolger van Saint-Louis: nadat hij, om dezen afloop te voorkomen, duizende menschenlevens en millioenen opgeofferd en menige bloeiende landstreek in jammer en ellende had gedompeld. En toen hij dit gedaan had, bereidde hij zich voor tot een anderen stap, dien hij lang geaarzeld had te doen.

Hij besloot de Nederlanden over te dragen aan zijne dochter Isabella en aan den kardinaal-aartshertog Albert, die, zoo als de Koning nu bepaald had, de infante zou huwen.

De acte van afstand werd op den 6den Mei 1598 te Madrid geteekend. Daarbij was een brief gevoegd van prins Filips, den vermoedelijken erfgenaam van de kroon, van dezelfde dagteekening, waarbij hij zijne goedkeuring aan de overdracht hechtte.

Op den 30sten Mei verleende de infante eene procuratie, waarbij zij haar aanstaanden echtgenoot volledige volmacht gaf om over de nederlandsche provinciën, Bourgondië en Charolois te regeeren en den eed van gehoorzaamheid van de Staten en de openbare ambtenaren af te nemen⁽²⁾.

Alles geschiedde in de volmaakste orde. Geen overdracht van vaste goederen, geen *donatio inter vivos* van huizen en erven, bosschen en pachthoeven, schapen en runderen, kon met meer nauwkeurigheid en stipter naar de regelen van het recht geschieden, dan deze gift, nu door den zeer voorzichtigen Koning aan zijne beminde dochter gemaakt. Ook de quitantie van den broeder was volkomen in orde. En niet minder de volmacht, waarbij de infante den geestelijke van middelbaren leeftijd, dien zij weldra zou trouwen, machtigde om in haar naam bezit te nemen van de zeer begeerlijke goederen, die haar ten deel waren gevallen.

Zeker kwam het noch den gever, noch de begiftigden een oogenblik in de gedachte, dat de ettelijke millioenen Neder-

(1) Sully Mémoires, boek X. 360.

(2) Zie al de akten en dokumenten bij BOR IV. 461-466. Vergelijk HERRERA III. 766-770.

landers, mannen en vrouwen, die deze provinciën aan de Noordzee bewoonden, recht hadden om ook hunne stem uit te brengen in deze overdracht van henzelf en hun vaderland aan eene jonge dame, die in een ver verwijderd land woonde. Trouwens, deze handeling strookte geheel met het toen in Europa algemeen geldende recht. Aan den eigendom waren zekere rechten verbonden. De Koning nu, die de souvereiniteit, door Gods genade, als zijn eigendom bezat, was dus ook volkomen bevoegd die aan anderen over te dragen, zonder dat daardoor de rechten van een enkel zijner onderdanen eenigszins werden gekrenkt.

De gehoorzame Nederlanden berustten dan ook zonder tegenspraak in die schikking. Het verwonderde hun alleen, dat de Koning alzo de schoonste parelen uit zijne kroon weggaf - want het gebeurt dikwijls, dat koloniën en buitenbezittingen zichzelve als kostbare edelgesteenten beschouwen.

De republikeinsche Nederlanders sloegen natuurlijk op de geheele zaak geen acht en lieten de uitnoodiging, om zich aan de nieuwe souvereinen der zuidelijke provinciën te onderwerpen, onbeantwoord⁽¹⁾.

De kardinaal aartshertog verliet Brussel op den 14den September 1598, nadat hij zich vooraf van zijne volmacht gekweten had en den kardinaal Andreas van Oostenrijk, bisschop van Constantia, zoon van den aartshertog Ferdinand, met het bestuur der zaken, gedurende zijne afwezigheid, had belast. Het opperbevel over het leger werd, voor dienzelfden tijd, aan Frans de Mendoza, admiraal van Arragon, opgedragen.

Het dubbele huwelijk, van den infant van Spanje met de aartshertogin Margaretha van Oostenrijk en van den voormaligen kardinaal Albert van Oostenrijk met de infante Clara Eugenia Isabella, werd daarop, met schitterende pracht, bij procuratie te Ferrara voltrokken; de Paus, met de driedubbele kroon op het hoofd, leidde zelf de plechtigheid.

Inmiddels was Filips II, die zijn geheele leven door een zwakke gezondheid had gehad en in de laatste jaren een afgeleefde grijsaard was geworden, sedert de overdracht der Nederlanden in Mei zichtbaar in krachten achteruit gegaan. Hij verlangde nog eenmaal naar zijn geliefkoosd verblijf, het stille Escuriaal; in het begin van Juni ondernam hij de reis en werd hij van Madrid daarheen overgebracht in een draagstoel, door bedienden getorst, die dezen afstand van zeven mijlen in zes dagen aflegden.

Toen hij in het klooster-paleis aankwam, kon hij niet meer op zijne voeten staan. De jicht, zijn kwaal van der jeugd af, had

(1) BOR IV. 467, 470-472.

in den laatsten tijd zijne handen en voeten zoo hevig aangevallen, dat de enkele aanraking van een linnen laken hem pijn deed. Tegen het midden van Juli werd hij door sluipkoortsen aangetast, die zijne overgebleven krachten snel sloopten. Bovendien vertoonde zich een nieuw en ontzettend teeken van de volkomen ontbinding van zijn lichaam. Zweren op de borst en in de gewrichten, waaraan hij lang geleden had, waren, na de gewone behandeling, doorgebroken: doch daarop volgde niet de gehoopte herstelling, maar een zwerm van ongedierte, talloos in menigte en onmogelijk uit te roeien, die dus in het vleesch en bloed van den Koning werden aangekweekt en vermenigvuldigd.

De bijzonderheden van deze verschrikkelijke ziekte mogen voor den geneeskundige belangrijk en aantrekkelijk zijn: ze zijn dit niet voor den gewonen lezer. Het is genoeg te zeggen, dat geene pijniging, ooit door Torquemada of Pieter Tittelman uitgevonden, om de wraak van Filips en zijne voorgangers of van den Paus tegen de ketters van Italië of Vlaanderen te dienen, in bitterheid kon wedijveren met de martelingen, die de katholieke Koning nu te verduren had. En wij moeten er bijvoegen, dat geen enkele uit de lange reeks van martelaren, op bevel van Karel of Filips geworgd, onthoofd, verbrand of levend begraven, ooit rustiger den schrikkelijksten doodstrijd doorstond, of door verhevener visioenen van hemelsche zaligheid gesterkt werd dan nu de groote monarch van Spanje.

Het gewormte, zijn duisteren arbeid beginnende, nog voor de ziel het stervend lichaam verlaten had - dat was eene pijniging, die Dante waardig in de benedenste kringen van zijn Inferno had kunnen plaatsnemen.

Op den 22sten Juli vroeg de Koning aan doctor Mercado, of er vrees bestond, dat zijne ziekte een noodlottigen afloop zou hebben. De geneesheer, die geen moed had om dadelijk het eenig mogelijke antwoord te geven, wist de vraag te ontduiken. Op den 1sten Augustus echter deelde de biechtvader van Zijne Majesteit, pater Diego de Yepes, na raadpleging met Mercado, aan Filips mede, dat zijne ziekte noodzakelijk met den dood moest eindigen. Reeds lag hij sedert tien dagen roerloos op zijn rug, bedekt met zweren en der verrotting ten prooi, nauwelijks in staat zich te bewegen, terwijl er vier mannen noodig waren om hen in zijn bed om te leggen.

Hij betuigde zijne volkomen tevredenheid over de vrijmoedigheid, waarmede men nu tot hem gesproken had, en dankte, op de vriendelijkste en innerlijkste wijze, den priester en den geneesheer, die nu allen twijfel uit zijn geest hadden verbannen en hem eene mededeeling gedaan, waarop hij, in het belang zijner eeuwige gelukzaligheid, zoo hoogen prijs stelde.

Zijne eerste gedachte was, den pauselijke nuntius, Gaetano,

te verzoeken, onmiddellijk een buitengewonen koerier naar Rome te zenden, ten einde den zegen van den Paus te vragen. Dit geschiedde; en het antwoord van Zijne Heiligheid zou nog in tijds aankomen.

Daarop bereidde hij zich voor tot eene algemeene biecht, die drie dagen duurde, dewijl vader Diego, op zijn verzoek, hem een volledig en scherp verhoor deed ondergaan. Deze biecht had echter aanmerkelijk kunnen vereenvoudigd worden, door de verklaring, die hij aan den priester aflegde en later aan den infant zijn zoon herhaalde, dat hij nooit in zijn leven iemand met opzet kwaad had gedaan. Indien hij ooit onrechtvaardig had gehandeld, dan was dit onwetend geschied, of omdat hij door de omstandigheden was misleid geworden. Deze innerlijke overtuiging van zijn eigene rechtvaardigheid was hem tot groeten steun te midden van zijn verschikkelijk lijden; en voor een aanmerkelijk deel moeten zeker daaraan die vriendelijkheid, bezorgdheid voor anderen en onverstoorbare zachtmoedigheid worden toegeschreven, die hem, naar het eenstemmig getuigenis van allen gedurende zijne geheele ziekte, eigen waren.

Toen hij zijne biecht voleindigd had, werd hem het heilig sacrament des Avondmaals toegediend. Dezelfde plechtigheid werd sedert in eenvoudiger vorm, met tusschenpoozen van enkele dagen, herhaald.

Zijn lijden was ontzettend: maar geen heilige kon dat lijden met meer zachtmoedige onderwerping of engelachtig geduld hebben gedragen. Hij vermaande zijn zoon, in hem zelve te zien wat er ook van de machtigste vorsten, als Gods hand hen aanraakte, worden kon; en bad hem ernstig, wel acht te geven op den toestand, waarin nu zijn vader verkeerde, opdat, wanneer ook hij eenmaal op het uiterste liggen zou, hij evenzeer zijne kracht en zijn troost in een gerust geweten vinden mocht. Telkens dankte hij zijn bedienden en oppassers voor hunne trouwe zorg, drong hen rust te nemen na hunne dagelijksche inspanning en beval, dat anderen hen in hun arbeid zouden bijstaan.

Tot grooten troost waren hem ook de vele relieken van heiligen, waarvan hij er, gedurende zijne lange regeering, een aantal had bijeen verzameld. Het was vooral een been van Sint-Albaan, hem door Clemens VIII, in het vooruitzicht van zijn tegenwoordigen toestand, gezonden, dat hem groote diensten bewees. Met deze reliquie en met den arm van Sint-Vincent van Ferrara en de knieschijf van Sint-Sebastiaan, bestreek hij dagelijks zijne zweren; terwijl de gewijde talismans, op een altaar nabij zijn bed, zoo werden geplaatst, dat hij ze altijd kon zien. Het verheugde hem zeer, wanneer de priesters en anderen hem verzekerden, dat deze heilige mannen niet zouden nalaten voor hem te bidden, omdat hij hunne overblijfsels zoo zeer eerde en

hoogschatte, juist in een tijd dat deze reliquiën door de ketters en ongeloovigen met verachting werden behandeld.

Op een buffet in zijne kamer liet hij een doodshoofd plaatsen, en op dat doodshoofd een gouden kroon - een bittere spotternij, voorwaar, op het koningschap, ook al geschiedde het wellicht met het doel om te toonen, dat gezalfde Koningen zelfs over den dood triomfeerden. En zoo stond daar, gedurende zijne geheele ziekte, weken lang, die grijnzende, gekroonde schedel: terwijl de arme sterfelijke vertegenwoordiger van de souvereine macht daar nederlag, levend nog, maar langzaam wegterende.

Met de grootste kalmte en met die nauwlettende zorgvuldigheid voor kleinigheden, die den Koning gedurende zijn geheele leven eigen was geweest en nu sterker dan ooit op den voorgrond trad, liet hij op zekeren dag door Juan Ruys de Velasco de beschikkingen en bevelen omtrent zijne begrafenis voorlezen: opdat zijne kinderen, zijne ministers en de hooge staatsambtenaren, die dagelijks bij hem waren, vooruit goed zouden weten wat zij te doen hadden, wanneer het oogenblik voor deze plechtigheid zou gekomen zijn.

‘Dit mijn koninkrijk veertig jaren lang geregeerd hebbende,’ zoo luidde de aanhef van dit stuk, ‘geef ik het nu, in het eenenzeventigste jaar mijns ouderdoms, over aan God Almachting, wien het toebehoort, bevelende mijne ziel in zijne gezegende handen, opdat zijne Goddelijke Majesteit met haar doe wat Hem gelieven zal.’

Hij beval daarop, dat zijn lichaam, na den bij de wetten gestelden tijd boven aarde gestaan te hebben, in deze orde zou worden begraven:

Aan het hoofd van den stoet moest de wijbisschop gaan, met het kruis, en gevolgd door de geestelijkheid.

Daarachter volgde de Adelantado, met den koninklijken standaard, dien hij langs den grond moest laten slepen, ten teken van rouw. Dan de hertog van Navarra, dragende de kroon op een schotel, overdekt met een zwarten doek; terwijl de markies van Avillar het rijkszwaard zou houden.

De lijk-kist moest worden gedragen door acht der voornaamste dienaars, in rouwkleederen gehuld en met brandende kaarsen in de hand.

Daarachter zou de erfprins volgen, begeleid door de grandes en don Garcia de Loyasa, die kort te voren, in plaats van kardinaal Albert, tot aartsbisschop van Toledo was benoemd geworden.

Het lijk moest alzoo naar de kerk worden gedragen en daar op een praalgraf nedergezet. ‘Als de mis is afgelopen,’ voer de Koning voort, ‘zal de prelaat mij in het graf zetten, dat mijn laatste huis zal wezen, tot mijne eeuwige woning. Hierna zal

de prins, de derde Koning van mijn naam, gaan in het Sint-Hieronymus klooster te Madrid, waar hij den negendaagschen rouw zal houden. Mijne dochter en mijne zuster, haar moei - de Keizerin-Weduwe - zullen te dien einde gaan in het klooster van de Grauwzusters.'

Voorts beval de Koning zijn opvolger, dat hij de infante zijne zuster in het bijzonder alle liefde en hoogachting bewijzen moest: 'want,' zeide hij, 'zij is geweest mijn spiegel, ja, het licht van mijn oogen.' Hij gaf ook last, dat de markies van Mondejar uit de gevangenis ontslagen en in vrijheid gesteld zou worden, op voorwaarde dat hij zich nooit aan het hof zou vertoonen. De vrouw van Antonio Perez mocht ook uit den kerker ontslagen worden, mits zij in een klooster ging en hare bezittingen aan hare dochters overdroeg.

Daar de eenige misdaad van deze ongelukkige vrouw bestond in den minnehandel van haar echtgenoot met prinses Eboli, de maîtresse des Konings - waarbij men haar toch kwalijk van medeplichtigheid verdenken kon - scheen deze vergunning, om den eenen kerker voor den anderen te verruilen, juist niet van groote goedertierenheid te getuigen.

Eindelijk beval Filips dat dertigduizend missen voor de rust zijner ziel moesten gelezen worden; dat vijfhonderd galeislaven in vrijheid gesteld en aan vijfhonderd jonge dochters huwelijksghosten uitgekeerd zouden worden.

Nadat dit uitvoerig stuk was voorgelezen, gebod de Koning, dat men hem een zeker koffertje zou brengen en dat in zijne tegenwoordigheid openen. Hij nam daaruit een diamant van groote waarde en gaf dien aan de infante, zeggende: 'Dit juweel komt van uwe moeder, Isabella van Frankrijk: houd dat tot eene gedachtenis.' Hij vroeg daarop den prins, of deze goedvond, dat hij dien diamant aan zijne zuster gaf; waarop de prins toestemmend antwoordde.

Toen nam hij uit het koffertje een beschreven papier, dat hij aan zijn zoon overreikte, zeggende: 'Hierin zult gij vinden hoe gij uw koninkrijken regeeren moet.'

Daarna haalde hij een geesels te voorschijn, waarmede, zoo als hij zeide, zijn vader de Keizer, die nu in den hemel was, zich zelven had gekastijd tijdens zijn verblijf in het klooster van San-Juste. Het bloed, dat nog aan de uiteinden der koorden zichtbaar was, was het bloed zijns vaders.

Met iederen dag voelde hij zijne krachten bezwijken, zoodat hij om het laatste oliesel vroeg. Daar hij dit sacrament nimmer had zien toedienen, wenschte hij vooraf te weten hoe dat geschiedde en zond daarom Ruys de Velasco, die hem nooit verliet, naar den aartsbisschop van Toledo, om de noodige inlichtingen te vragen. Nadat hij het sacrament ontvangen had,

gaf de Koning, eenige dagen daarna, op den 1sten September, den wensch te kennen, dat de heilige handeling zou worden herhaald. De aartsbisschop, vreezende dat de krachten van den stervenden monarch dit niet meer toelieten, zeide hem, dat de Kerk, in zulke gevallen, enkel de voltrekking van zekere formaliteiten vorderde, daar de plechtigheid zelve reeds eenmaal in allen deele was verricht. Maar de Koning stond er op, dat hem het sacrament nog eens volledig zou worden toegediend; dat hij nog eens - om met broeder Franciscus Neyen te spreken - gezalfd zou worden met de olie, die heilige athleten bekwaam maakt voor hunne worsteling met den dood.

Dit geschiedde dan ook, in tegenwoordigheid van zijn zoon en dochter en van zijne voornaamste secretarissen, Christoforo di Moura en Juan de Idiaquez, de graven Chinchon, Fuensalido en vele andere aanzienlijke personen. Hij verlangde bepaald dat zijn zoon daarbij tegenwoordig zou zijn, opdat deze, als ook hij eenmaal zou sterven, niet, als zijn vader, onbekend zou wezen met de wijze der bediening van dit laatste sacrament.

Toen de plechtigheid voorbij was, verklaarde hij zich uitermate getroost en betuigde, dat hij zich nu, na deze handeling, gelukkiger gevoelde dan hij zelfs had durven hopen.

Van nu af aan betuigde hij, wilde hij niet meer over de dingen dezer wereld spreken. Hij had met de aarde afgerekend; en gedurende de uren of dagen, die hem nog overbleven, wilde hij geheel zijn hart uitsluitend aan den hemel wijden. Dag aan dag, terwijl hij daar nederlag op zijne sponde van onuitsprekelijk en bijna ongeëvenaard lijden, lazen zijne biechtvaders en anderen hem voor uit godvruchtige boeken; terwijl hij, met onverstoorbare minzaamheid, er op aandrong dat de lezers elkander zouden aflossen en niemand zich vermoeien zou.

Op den 11den September dicteerde hij aan Christoffel de Moura de volgende woorden, met last om die mede te deelen aan Diego de Yepes, den biechtvader:

‘Biechtvader, gij vervult de plaats van God; en ik betuig dus in zijne tegenwoordigheid, dat ik alles zal doen wat gij voor mijne zaligheid noodig acht. Op u zal dus de verantwoordelijkheid rusten voor mijn verzuim, daar ik bereid ben alles te doen.’

Gevoelende dat zijn einde naderde, wees hij aan don Fernando de Toledo aan, waar eenige kaarsen van Onze Lieve Vrouwe van Montserrat geborgen waren, waarvan hij er eene, in het uiterste oogenblik, in de hand wenschte te houden. Ook verzocht hij Ruys de Velasco, om uit een bijzonder koffertje - dat hij hem zes jaren te voren had aangewezen - het crucifix te halen, dat zijn vader bij zijn sterven in de hand had gehad. Een en ander geschiedde overeenkomstig zijn verlangen.

Hij had reeds de noodige schikkingen gemaakt voor zijne

plechtige begrafenis en alles voorbereid voor het laatste oogenblik. Hij wilde nu nog eenige bevelen geven omtrent de behandeling van zijn lijk.

Hij wist, dat reeds bij zijn leven de ontbinding zulke schrikkelijke vorderingen gemaakt had, dat van een eigenlijk balsemen geen sprake kon zijn. Hij gaf daarom aan don Christoffel last, dat zijn lichaam, zoo als het lag, in een laken moest worden gewikkeld en vervolgens gelegd in een wel gesloten looden kist, die reeds gereed was. De staatsiekist, waarin de looden lijk-kist moest geborgen worden, werd, op zijn bevel, in de kamer gebracht, opdat hij zou kunnen zien of zij hem voldeed. Na de kist te hebben onderzocht, beval hij, dat zij met wit satijn moest worden gevoerd en met gouden nagels en galon versierd. Hij beschreef ook een zeker stuk brocaat, zwart met goud, dat in de juweelkamer werd bewaard, en dat als lijkkleed moest worden gebruikt.

Den volgenden morgen, 12 September, beklagde hij zich tegen don Christoffel, dat hij sedert verscheidene dagen het heilig sacrament des altaars niet genoten had. Men antwoordde, dat zijne krachten dit niet meer schenen toe te laten; en dat, daar hij gedurende zijne ziekte, reeds vier maal communie had gehouden en tweemaal het laatste oliesel ontvangen, het beter was hem alle buitengewone vermoeienis te besparen. Maar de Koning bleef aandringen: daarom werd het sacrament hem nogmaals toegediend en werden de gebeden der stervenden gelezen. Verscheidene malen herhaalde hij met grooten nadruk de woorden: '*Pater, non mea voluntas, sed tua, fiat.*' - Vader, niet mijn wil, maar uw wil geschiede. - Met groote devotie luisterde hij ook naar den psalm: 'Gelijk een hert schreeuwt naar de waterstroomen'; en met flauwe stem, en met lange tusschenpoozen, sprak hij over Maria Magdalena en den verloren zoon.

Toen de heilige handeling vertrokken was, wenschte vader Diego hem toe, dat hij nu sterven mocht: want het zou ongelukkig zijn, door een tijdelijk herstel terug te vallen van de hoogte des geloofs, die hij nu bereikt had. Filips verstond het woord en verklaarde er van harte mede in te stemmen.

Op dien dag verschenen de infante en de prins beiden voor het laatst aan zijn bed, om zijn zegen te ontvangen. Hij betuigde zijne dochter, hoezeer het hem smartte dat hij geen getuige van haar huwelijk zou zijn, maar vermaande haar tevens, niets na te laten wat zou kunnen strekken tot handhaving en uitbreiding der heilige roomsch-katholieke kerk in de Nederlanden. Het was alleen in het belang dier heilige kerk, dat hij deze provinciën aan haar geschonken had; en nu bezwoer hij haar, met stervende lippen, haar aanstaanden echtgenoot zijne bevelen voor beiden op het hart te drukken.

Zijne beide kinderen namen, onder tranen en snikken, afscheid van hem. Toen de prins de kamer verliet, vroeg hij aan don Christoffel, wie den sleutel van de schatkamer had. - De secretaris antwoordde: 'Ik, Señor.' De prins begeerde toen, dat hem die sleutel zou gegeven worden. Maar don Christoffel verontschuldigde zich, zeggende, dat deze sleutel hem door den Koning was toevertrouwd, en dat hij dien, zonder 's Konings toestemming, aan niemand mocht afgeven. De prins keerde daarop naar de kamer des Konings terug, gevolgd door den secretaris, die den stervenden monarch verhaalde wat er gebeurd was.

'Gij hebt kwalijk gehandeld', zeide Filips; waarop don Christoffel, eerbiedig buigende, den sleutel aan den prins overhandigde.

Met zwakke stem verzocht de Koning daarop aan de naastbij staanden, de woorden van den stervenden Heilland aan het kruis te herhalen, opdat hij die mocht hooren en naspreken in zijn hart wanneer zijne ziel scheiden ging.

Daarop werd hem het crucifix zijns vaders in handen gegeven en met nog hoorbare stem zeide hij: 'Ik sterf als een goed Katholiek, in geloof en gehoorzaamheid aan de heilige Roomsche Kerk.' Spoedig nadat hij deze laatste woorden gesproken had, overviel hem eene stuiptrekking, door eene flauwte gevolgd: hij lag geheel roerloos.

Men bedekte zijn gelaat met een doek, meenende dat hij reeds gestorven was, toen hij zich eensklaps met groote kracht oprichtte, de oogen opende, het crucifix uit de hand van don Fernando de Toledo nam en het kuste, waarna hij weder bewusteloos achterover viel.

De aartsbisschop en de andere priesters meenden, dat hem eene hemelsche verschijning ten deel was gevallen; want, volgens hen, kon geene menschelijke macht hem in staat hebben gesteld zich zoo krachtig en zoo vlug op te richten, als hij in dat uiterste uur gedaan had.

Hij sprak niet weder, maar lag nog eenige uren lang bewusteloos, tot hij in den morgen van Zondag, den 13den September 1598, om vijf uur, den laatsten adem uitblies⁽¹⁾.

Zijne begrafenis had overeenkomstig de zoo nauwkeurig door hem gegeven bevelen plaats.

Dit boek zou te vergeefs geschreven zijn, indien het nu nog noodig ware, bij de lezers de hoofdtrekken in herinnering te

(1) De laatste ziekte van Filips wordt in alle bijzonderheden, aan het verhaal van ooggetuigen ontleend, beschreven door BOR, IV. 472-474, en door HERRERA, III. 774-778. Vergelijk ook de Relazione van Soranzo, boven reeds aangehaald, 150-153.

brengen der geschiedenis van dien man, die de wereld had verlaten, waar hij, zelf bijkans onzichtbaar, gedurende zoo langen tijd eene zoo gewichtige rol had gespeeld. Toch is het misschien niet geheel overbodig, een laatsten blik te werpen op deze figuur, die ik, in mijn geheel werk, getracht heb naar het leven te teekenen. Mijn eigenlijk onderwerp was de regeering van Filips II: want, even als het meerdere het mindere omvat, zoo lost deze geheele regeering, met uitzondering van enkele episoden, zich op in de groote beweging, waaruit de Republiek der Vereenigde Nederlanden te voorschijn trad, en die de bedreigde onafhankelijkheid van Frankrijk en Engeland bevestigde. De uitkomst van Filips' streven tot vestiging eener algemeene wereld-monarchie, was de verhaaste ondergang van het rijk, dat hij van zijn vader geërfd had: omdat zijn bestuur de kwalen verergeren deed, die dezen val sinds lang onvermijdelijk hadden gemaakt.

Geen stelselmatige haat tegen de monarchie in het algemeen heeft mij bewogen, met nadruk te wijzen op de misdaden van dezen Koning en op de gebreken van het despotisme, zoo als die in zijn leven aan het licht treden. Het is niet waarschijnlijk, dat het militair-monarchale stelsel - gegrond op de overwinningen, in vroeger eeuwen door barbaren en zeeschuimers behaald op eene verbasterde, uitgeputte beschaving en overoude instellingen, aan duldeloos verderf ten prijs - spoedig in de oude wereld zal worden afgeschaft. En het is de roeping en taak der Europeanen, om hunne overgeërfdde of zelf gekozen instellingen voortdurend te verbeteren en dienstbaar te maken tot de bevordering van de hoogste belangen des volks. Het doet er betrekkelijk weinig toe met welken naam eene regeering genoemd wordt, zoo lang slechts de geestelijke en zedelijke ontwikkeling der menschheid en de handhaving van het recht tusschen de bijzondere personen de leidende beginselen dier regeering zijn. Eene regeering kan, even als een individu, ver beneden haar ideaal blijven: maar zonder ideaal, zijn regeeringen en individuen evenzeer verachtelijk. De tyrannie alleen - hetzij die van een enkelen man of die van het volk - drijft den spot met de ideologen: alsof de menschen gelijk stonden met redelooze dieren, voor wie het instinct alles is en geen idealen en denkbeelden bestaan. Waar het verstand en het recht in boeien worden geslagen door dit onheiligt drielid - Geweld, Dogma en Onwetendheid - daar moet, zoowel de regeering, als zij die aan haar onderworpen zijn, noodzakelijk aan teruggang en verval ten prooi worden.

Voor ieder, die den ontwikkelingsgang der europeesche volkeren gedurende de veertien eeuwen sedert den val van het Romeinsche Rijk - een klein brokstuk van de geschiedenis der

menschheid - nauwkeurig gadeslaat, is het niet twijfelachtig of deze ontwikkeling, hoe dan ook tegengewerkt of verborgen, voert tot de democratie. Men moge hierover juichen of klagen, te loochenen is het niet; want het is de richting en het streven der wetenschap, om de fysieke en zelfs de intellectueele krachten en vermogens der menschheid te bevrijden en gelijk te maken. Een paard en een wapenrusting zouden nu wel niet toereikend zijn ter verovering van een koninkrijk en evenmin is het mogelijk, dat heden ten dage rijkdom en kennis het eigendom zijn van enkele uitverkorenen. Toch geeft de aloude eerbied voor de kroon en de heerschende kerk - alsof zonder deze en zonder haar onderlinge samenwerking en vereeniging, wet en godsdienst onmogelijk waren - aan het erfelijk gezag een gewijd karakter, in de oogen der overgrooten menigte in de oude wereld. Maar des te grooter is dan ook de verplichting, die op deze, als door bijzondere verkiezing tot leeraars en regenten geroepen mannen rust, om in hunne woorden en daden trouw te blijven aan de beginselen der goddelijke gerechtigheid. Want deze beginselen kunnen niet, gedurende eene lange reeks van jaren, straffeloos geschonden worden; en menigmaal moet een betrekkelijk onschuldig geslacht boeten voor de misdaden der voorvaderen. Indien de geschiedenis dit niet leert, leert zij niets; en daar de beginselen der zedelijkheid, voor individuen en voor volken, eenvoudig en klaar zijn, is er te minder verontschuldiging voor regeeringen, die doorgaande en opzettelijk de eeuwige wetten schenden.

Er is geene waarheid zoo onwedersprekelijk als deze, dat, om met de Amerikaansche Verklaring van Onafhankelijkheid te spreken, ieder mensch recht heeft op leven, vrijheid en het streven naar geluk; maar de ware staatsman kan geen ander geluk als het aangeboren recht der menschheid erkennen, dan een geluk dat de vrucht is van verstandelijke en zedelijke ontwikkeling en van de onderwerping der dierlijke driften en begeerten.

Een stelsel, dat de Plebejers veroordeelt om de eeuwen door Plebejers te blijven, voor zoo ver geen buitengewone gaven of een gelukkig toeval nu en dan een enkele uit die laagte opheffen - zulk een stelsel vertraagt noodzakelijk de einduitkomst, waarnaar de wijsgeer, met vast geloof, uitzielt.

Voor de Amerikanen, wier roeping het is, deel te nemen aan en, zoo veel de menschelijke feilbaarheid vergunt, te streven naar de verbetering van den door hen ingestelden regeeringsvorm - die in de meest duldelooze tyrannie kan ontaarden, wanneer zij niet steeds bedenken, dat hij nog slechts in onvolkomen toestand verkeert, nog maar een aanvang is; dat, hoewel een reuzenschrede in de goede richting is gedaan door de opheffing der kasten, de scheiding van Kerk en Staat en

de beperking van beider inmenging in het individueele leven, dit toch altijd nog maar een eerste stap is, terwijl, zonder voortdurende waakzaamheid, een terugtred steeds te vreezen staat; en dat hier, meer dan in andere landen, onbekendheid met de wetenschappelijke en zedelijke waarheden, waarop nationale welvaart en voorspoed rusten, scherpe berisping verdient - voor hen is het goed, dat zij hun geloof in de democratie versterken en hunne hoop, dat het volk zich berekend zal toonen voor de geduchte verantwoordelijkheid der zelfregeering, voor zich zelven en anderen rechtvaardigen, ook door de jammeren te aanschouwen, die het andere stelsel kan voortbrengen. Het is om deze reden, dat de regeering van den monarch, wiens laatste oogenblikken wij zoo even verhaalden, bovenal eene bijzondere studie verdient; en daarom ook wensch ik nog een laatsten blik op dit tooneel te werpen, eer het gordijn voor goed valt.

Gedurende de regeering van Filips II was de Spaansche Monarchie niet alleen de aanzienlijkste van alle toen bestaande rijken, maar waarschijnlijk het machtigste en uitgestrektste rijk, dat ooit bestaan had. Zeker had het toeval nog nooit te voren zoo vele verschillende rijken, vorstendommen en landen te zamen gebracht en vereenigd. Want het was enkel te danken aan een reeks van toevalligheden - in den gewonen zin van dit woord - dat Filips over eene zoo machtige monarchie den scepter zwaaide. Krachtens het beginsel, dat uitgestrekte landstreken met hare bewoners, even als bijzondere eigendommen, door huwelijk, erfenis of schenking van de eene hand in de andere konden overgaan, was eene zeer heterogene verzameling van koninkrijken, vorstendommen, provinciën en woestijnen, zonder geographischen samenhang, in eene kunstmatige eenheid samengevoegd; terwijl de bevolkingen dier landen onderling, in stam, taal, instellingen en historische overleveringen, zoo zeer verschilden als menschen van elkaar verschillen kunnen, en bijna geen ander punt van aanraking hadden, dan alleen dit, dat zij allen te zamen het eigendom waren van denzelfden gelukkigen sterveling.

De tien of twaalf koninkrijken van Spanje, de zeventien provinciën der Nederlanden, de koninkrijken der beide Siciliën, het hertogdom van Milaan en enkele vestingen en districten van Toskane, in Europa; het koninkrijk Barbarye, de kust van Guinea en verder eene onbegrensde en ongemeten uitgestrektheid lands in Afrika; de voornaamste punten en steden langs de kusten van Voor- en Achter-Indië, met zooveel van het binnenland als wenschelijk scheen te bezetten; de zeeëngten en groote eilandengroepen, voor zoover ze door Europeanen bezocht waren, in Azië; eindelijk, Peru, Brazilië, Mexico, de Antillen, in een woord het gansche onlangs ontdekte vierde

werelddeel, van het Vuurland in het Zuiden tot de ijzige vlakten in het Noorden - zoo veel land als de spaansche en portugeesche zeevaarders konden omvaren en de Paus, in de volheid zijner macht en zijner onuitputtelijke edelmoedigheid, aan zijn geliefden zoon kon schenken - in Amerika; geheel dit kolossale stuk der bewoonbare aarde was het bijzonder eigendom van Filips, den zoon van Karel, die de zoon was van Johanna, de dochter van Isabella, wier gemaal Ferdinand was. Door eene in onze oogen bespottelijke politieke combinatie, waren de bewoner der Papoe-eilanden, de boer uit Calabrië, de amsterdamsche koopman, de half beschaafde Azteek, de zwervende Camanche, de Neger van Guinea, de Moor van Barbarye, de castiliaansche grande, de indische Brahmane, allen te zamen - ook zonder dat zij zelven het vermoedden - burgers en leden van denzelfden staat. Regelen van familie-erfrecht, door bedrog, geweld en intrige geholpen, hadden de verschillende staten en vorstendommen in Europa aan de spaansche kroon doen vervallen; het genie van een genueeschen zeevaarder had haar de Nieuwe Wereld gegeven; en nog onlangs had de verovering van Portugal - ontscheurd aan handen, te zwak voor de verdediging der nationale onafhankelijkheid - aan deze zelfde kroon de uitgestrekte oostersche bezittingen toegevoegd, die de ondernemingszucht van Vasco de Gama, van zijne makkers en navolgers, voor hun vaderland gewonnen had. Een reiziger, die, de straat van Gibraltar uitzeilende, langs de kusten van Afrika en om kaap Comorin heenvarende, naar den archipel der Molukken en de eilanden, die in het verre Oosten Filips' naam droegen, zou zijn voortgegaan, zou eindelijk de hand hebben gereikt aan zijn avontuurlijken makker, die, van hetzelfde punt uitgegaan en zijn richting westwaarts nemende, op het voetspoor van Magellaens, langs de kust van Patagonië zou zijn gevaren en zich een weg gebaad hebben door de ongetelde en nog op geen kaart aangewezen eilandengroepen in den Stillen Oceaan; en op deze geheele reis rondom de wereld zouden beiden geen voetbreed lands hebben betreden en geen water hebben doorkruist, dat niet aan Filips behoorde.

Want ook de zee was zijn eigendom, zoowel als het droge.

Van Borneo tot Californië was de groote oceaan slechts een spaansch meer, even zoo goed eene bijzondere bezitting van den Koning als zijne vischvijvers in het Escuriaal, met hunne karpers en baarzen. Zijne onderdanen alleen mochten deze gewijde wateren bevaren. Geen algemeenen weg voor den wereldhandel hadden zij gebaad, de stoute zeevaarders en wereldontdekkers der zestiende eeuw, maar slechts een gereserveerd pad, om de ijdelheid en zelfzucht van een enkel sterveling te streelen.

Het was voor de nederlandsche rebellen weggelegd, om zich

ook op dit punt, als op zoo menig ander, met den gebieder van zee en land te meten. Daarom zullen wij weldra de aandacht onzer lezers vestigen op de eerste feiten in die lange en schitterende reeks van zeetochten en ontdekkingen, waardoor deze republikeinen zich zoo grooten roem zouden verwerven.

De oorzaken van de zoogenaamde grootheid van Spanje zijn dus niet ver te zoeken. Spanje was niet een enkel volk, maar eene tijdelijke en willekeurige samenvoeging van vele volkeren, die onmogelijk voor altijd tot een geheel konden worden vereenigd, doch wier gezamenlijke krachten en hulpmiddelen voor een tijd ter beschikking stonden van een enkel man. En juist de, zij het dan ook toevallige, vereeniging van deze schier onbegrensde macht in de handen van een enkele, was de oorzaak van Spanje's ondergang: zij toch bracht er den monarch toe, om zich - hetgeen licht te begrijpen valt - voor meer dan een gewoon mensch te houden, en dreef hem aan tot die onzinnige en jammerlijke pogingen om het onmogelijke te volbrengen, waardoor hij zijn land in het verderf stortte. De man, wien zoo ruime mate van stoffelijke grootheid en macht ten deel viel, achtte zich dus bekwaam om den onzichtbaren maar almachtigen geest van godsdienstige en staatkundige vrijheid in de Nederlanden uit te dooven; om de zelfstandigheid van Frankrijk en Engeland te vernietigen en deze landen bij zijn rijk in te lijven. Het was mijne taak, met groote uitvoerigheid te verhalen, hoe jammerlijk zijn streven schipbreuk leed.

Maar de hulpmiddelen, waarover hij te beschikken had, waren inderdaad rijk en veelvuldig. Geheel Italië was in zijne handen, met uitzondering van de republiek van Venetië: want de groothertog van Florence en de zoogenaamde republiek van Genua waren weinig meer dan zijn vasallen; de Paus was in den regel zijn ander ik; en de hertog van Savooye was zijn schoonzoon. Zijne legers, wier gezamenlijke sterkte doorgaans honderdduizend man bedroeg, werden dan ook met uitgelezen manschappen samengesteld. De italiaansche soldaten golden voor onovertroffen bij belegeringen, bestormingen, lichte schermutselingen. De zwaar gewapende duitsche ruiters en busschietters waren het geschiktst voor den arbeid in het open veld; en zij konden, tegen billijken prijs en in bijna onbeperkte hoeveelheid, gekocht worden van al de drie- of vierhonderd kleine landsheeren, aan wie het gezamenlijke duitsche vaderland behoorde. De siciliaansche en napolitaansche piekeniers en de milaneesche lichte ruiters, behoorden uitsluitend aan Filips; zij werden, jaar in jaar uit, meer dan een menschenleeftijd lang, gebruikt om veldslagen te leveren, waarbij zij niet meer belang hadden dan hunne mede-onderdanen in Mexico of de Molukken; maar waarbij zij toch persoonlijk minstens even goede zaken maakten, als zij in

eenigen anderen tak van handel of nijverheid hadden kunnen doen.

Zijde, koren, wijn en olie werden in ruimen overvloed door deze gezegende landstreken voortgebracht: niet, opdat de inwoners daarvan zouden genieten en, door vermeerdering van hun rijkdom, bijdragen tot de veraangenaming van het menschelijk leven en den vooruitgang der verstandelijke en wetenschappelijke beschaving; maar opdat de eigenaar van den grond de altijd versehe legers zou kunnen onderhouden, die telkens op nieuw uit het zuiden opdaagden, om verwoesting te brengen over de vlakke velden van Frankrijk, Bourgondië, Vlaanderen en Holland, en om voor de kroon van Spanje en de heilige Inquisitie de opperheerschappij der wereld te veroveren. Napels en Sicilië leverden in overvloed alles wat noodig was voor het bouwen en uitrusten van schepen. De galeien en de galeislaven, uit deze onderworpen rijken afkomstig, vormden de kern van des Konings zeemacht. De handel, die juist in Filips' dagen de wereldzee begon te omvatten, bracht der kroon uit verre landen schatten aan, zoo aanzienlijk, als men redelijkerwijze verwachten kon bij de toen heerschende onbekendheid met de oorzaken van de wezenlijke grootheid en den wezenlijken rijkdom der natiën. De mijnen van Mexico leverden gemiddeld jaarlijksch op tien- of twaalfmillioen aan edele metalen, waarvan de Koning vijftientig percent voor zich zelve nam.

Het zou moeilijk en bijkans overbodig zijn in bijzonderheden de verschillende middelen en hulpbronnen aan te wijzen, dus ter beschikking gesteld van dien eenen man, die over een zoo groot deel der aarde gebied voerde. Alles wat ademde of groeide behoorde aan hem; en onophoudelijk ook vloeide de stroom van bloed en schatten door de geweldige zeef zijner nooit rustende oorlogen. Zijn stelsel kwam inderdaad neder op eene reusachtige en voortdurende heffing in natura: en slechts in onbestemde en zeer onvoldoende termen, kunnen wij de inkomsten van zijn rijk eenigermate omschrijven. Een despoot houdt eigenlijk geen rekening en behoeft dat ook niet te doen, want hij is niemand verantwoording schuldig voor de wijze, waarop hij met zijn eigen goed wil omgaan. Bovendien was de wetenschap der statistiek in die dagen nog ver te zoeken; en het is zeer bezwaarlijk, zelfs bij benadering zekerheid omtrent de gewoonste zaken te verkrijgen. Het is wel bekend, dat de gewone waarde-standaard, het ruilmiddel dat wij geld noemen - hetzij goud of zilver - op zijn hoogst een zeer bedriegelijke maatstaf is ter bepaling van den betrekkelijken rijkdom van menschen of volken, in zeer verschillende tijdperken. De kroon van Filips' dagen was wel wezenlijk hetzelfde stuk zilver, als nog heden ten dage in Spanje, Napels, Rome of Amerika: maar zelfs wanneer iemand nauwkeurig ging uitrekenen, hoe veel vleesch, of brood, of laken,

in het midden der zestiende eeuw, op deze of die plaats, voor dat stuk zilver kon worden gekocht, dan zou nog de uitkomst, in vergelijking met de hedendaagsche prijzen, zeer zonderlinge afwijkingen toonen. Zoo kostte misschien, gedurende Filips' regeering, een schepel tarwe te Antwerpen, in gewone jaren, ongeveer twaalf stuivers; en in onzen leeftijd zijn er jaren geweest, waarin twee schepels tarwe in Illinois voor den zelfden prijs te koop waren. Evenwel, indien wij dergelijke buitengewone omstandigheden daar laten en aan het geld tegenwoordig tienmaal de waarde toekennen, die het in Filips' dagen bezat, dan nog zouden wij verbaasd staan over de geringheid zijner inkomsten, zijner uitgaven, en ook der schulden, die hem aan het einde zijner regeering dwongen bankroet te maken; wanneer namelijk deze sommen in geldswaarde werden uitgedrukt.

Zoo werd zijn inkomen, door nauwkeurig onderzoekende staatslieden van dien tijd, geschat op de, in hunne oogen, ontzettende som van zestien millioen kronen per jaar. Gedurende zijne gansche drieënveertigjarige regeering voerde hij onophoudelijk en op groote schaal oorlog tegen de welvarendste en krijgshaftigste volkeren der Christenheid, die zijn gezag niet erkenden; en daarmede verspilde hij, naar men zeide, eene totale som van zevenhonderdmillioen kronen: een som, waarvan den menschen het haar te berge rees. Toch heeft de Amerikaansche Republiek, gedurende den burgeroorlog, jaarlijks eene even groote som uitgegeven; en in tijden van vrede, bedragen de uitgaven van het Britsche Rijk jaarlijks de helft dier som. En zelfs wanneer wij aannemen, dat zestienmillioen van toen gelijk staan met honderdzestig millioen nu - eene geheel willekeurige stelling - wat beteekenen dan nog vierhonderdmillioen guldens als het geheele zuivere inkomen van het grootste rijk, dat ooit bestaan had, vergeleken met de onnoemelijke schatten, waarover beschaafde en nijvere natiën thans beschikken kunnen? De bevoegdheid om menschen en schattingen in natura te eischen, was dan ook de eigenlijke hoofdzaak en de hoofdbron van 's Konings macht; en inderdaad waren de geldelijke inkomsten uit Napels, of Milaan, of de andere buitenbezittingen der kroon in Europa, al van zeer weinig beteekenis.

De acht koninkrijken, onder den gemeenschappelijken naam van Castilië saamgevat, werden gerekend jaarlijks achtmillioen op te brengen; terwijl de drie koninkrijken, waaruit Arragon bestond, niet meer dan zeshonderdduizend kronen opbrachten. De voornaamste bronnen van inkomst waren: vooreerst eene heffing van tien percent bij elken verkoop, door den verkooper te betalen, alcavala genoemd; en ten tweede de zoogenaamde almoxarifalgo, dat is een soort van accijns, zoowel bij invoer als uitvoer. Behalve deze heffingen, ontving de Koning nog

ongeveer achthonderdduizend kronen per jaar, door aan zijne onderdanen de vergunning te verkoopen, om op vastendagen eieren te eten: krachtens de machtiging, hem door den Paus verleend bij de bul, onder den naam van de Cruzada bekend. Nog trok hij jaarlijks eenmillioen uit de Sussidio en de Excusado. De eerste was eene oorspronkelijk door de Pausen verleende vergunning om van de kerkelijke goederen eene schatting te heffen van zeshonderdduizend kronen per jaar, voor de uitrusting van honderd oorlogsgaleien tegen de Saraceenen; in den laatsten tijd evenwel was deze heffing langzamerhand een vaste belasting geworden om de onkosten te bestrijden der vloeten tegen de hollandsche en engelsche ketters uitgezonden - een nog gevaarlijker soort van ongeloovigen, in de oogen der Orthodoxen van dien tijd. De Excusado was het den Koning toegekend recht, om uit de kerkelijke goederen een of ander beneficium te kiezen en de inkomsten daarvan te trekken - een recht, doorgaans voor eene jaarlijksche bijdrage van vierhonderdduizend kronen afgekocht. Behalve deze vaste inkomsten, ontving Zijne Majesteit nog aanzienlijke, maar zeer wisselvallige sommen: en wel door tusschenkomst van monniken, die, zonder bepaalde machtiging, het land rond gingen, om van armen en rijken bijdragen in te zamelen ten behoeve van den oorlog tegen de ongeloovigen in Engeland en Holland. Een zekere Jezuïet, vader Sicilia had het eens, bij de prediking van dezen kruistocht, zoo ver gebracht, dat hij ruim anderhalfmillioen had ingezameld: zoodat een geestig hoveling Zijne Majesteit den raad gaf, zich voortaan niet meer Koning van de beide, maar van de drie Siciliën te noemen, ter eere van den zoo ijverigen geestelijke.

Het verdient opmerking, dat op verschillende tijdstippen gedurende Filips' regeering, en vooral tegen het einde, al zijne vaste inkomsten verpand waren, om de renten zijner schuld te betalen, met uitzondering alleen van de Sussidio en de Cruzada. De gebieder van het grootste rijk op aarde had dus, op sommige oogenblikken, geen ander inkomen, dan alleen de aalmoezen, die hij van zijne armste onderdanen kon afbedelen, om zijn oorlog tegen de vreemde ketters te voeren; de bijdrage van de kerk voor oorlogsgaleien en de opbrengst zijner vergunningen om op Vrijdag eieren te eten. Dit klinkt haast als eene spotternij en is toch niets meer dan de eenvoudige, onbetwistbare waarheid.

Aangezien nu de inkomsten zijner buitenlandsche bezittingen genoegzaam verslonden werden door de uitgaven, noodzakelijk voor die bezittingen, moet zijn wezenlijke rijkdom berekend worden naar den rijkdom van Spanje. Maar Spanje was in die dagen geen welvarend land. Dit kon onmogelijk; want bijna elk vereischte tot vooruitgang van een land in welvaart en vermogen werd hier in den regel geschonden. Het is moeilijk

om zelfs bij benadering het cijfer zijner bevolking te schatten; maar de koninkrijken, die tot de kroon van Castilië behoorden, telden, volgens opgave van tijdgenooten, achtmiljoen inwoners; terwijl het koninkrijk Portugal, te zamen met de rijken van Arragon en de andere provinciën, ruim de helft van dat cijfer bezaten. Hier was dus eene vrij talrijke natie, in een gelukkig land gevestigd: maar de grondslag van alle welvaart werd ondermijnd door verkeerde neigingen en begrippen.

Werken hield men voor oneervol. De Spanjaard, zoowel die der hoogste als der laagste standen, was trotsch, onwetend en zeer lui. De spaansche natie was door de natuur met vele nobele eigenschappen toegerust: moed, matigheid, lijdzaamheid, vlugheid van bevating, een fijn gevoel van eer, eerbied voor de wet; maar hare geschiedenis was voor haar eene zoo noodlottig mogelijke leer- en oefenschool geweest.

De eeuwenlange worstelingen op spaanschen grond, tusschen het kruis en de halve maan, en de heugenis der lang vervlogen dagen, toen het moorsche zwaard en het moorsche genie bijna de laatste sporen van germaansche instellingen en van het Christelijk geloof in het schiereiland hadden uitgewischt: deze herinneringen hadden bij de groote massa van het volk een bijna onzinnigen haat gekweekt jegens iederen vorm van godsdienst, behalve de kerk van Rome; jegens ieder menschenras, behalve de Gothen en Wandalen. De ingeboren eerbied voor het erfelijk gezag had zich, in de hitte van den strijd, ontwikkeld tot een godsdienstig dogma, tot een waar fanatisme, dat den gezalfden monarch, aan het hoofd der trouwe belijders krijg voerende tegen de ongelooovigen, bijna als een god deed eeren. De hoogste wetenschappelijke en industriele ontwikkeling in Spanje was het eigendom geweest der Mooren en Joden. Toen nu, in het vervolg van tijd, deze volksstammen onderworpen, uitgeroeid of uit het land verdreven werden, verloor Spanje daardoor niet alleen de bloem zijner geestelijke beschaving en zijne ijverigste en welvarendste arbeiders; maar verstand, wetenschap en industrie werden nu geminacht en als iets onedels beschouwd, omdat zij het kenmerk waren geweest van lagere en gehate rassen.

Het gevoel van eigenwaarde, ten alle tijde een nationale karaktertrek, uitte zich soms op de bespottelijkste wijze. Geen enkele in lompen gehulde muilezeldrijver in Biscaye, geen arme zwijnenhoeder in Estremadura, die zichzelf niet voor een edelman hield, omdat hij geen afrikaansch bloed in zijne aderen had. Ook de uitgehongerde, onwetendste roover, die door plundering en moord op de groote wegen en op de smalle bergpaden zijn ellendig leven rekte, knielde met zelfvoldoening op het marmeren plaveisel der kerk en luisterde naar gebeden

en lofzangen in eene vreemde taal, waarvan hij geen woord verstond, en was er trotsch op een Christen te zijn, misschien meer, dan ooit een Godfried van Bouillon het was. Vooral zij, die nabij de noordelijke grenzen waren geboren en dus het verst verwijderd waren gebleven van de moorsche besmetting, beroemden zich het meest op de zuiverheid van hun ras. Wie uit Asturië of Gallicië stamde - hoe verbrand zijn gelaat ook mocht zijn door de zon en de lucht - hij had geen verder bewijs noodig, om vrij te zijn van ieder vermoeden van moorsch bloed; maar deze denkwijze was algemeen in het gansche land⁽¹⁾.

Het lag in den aard der zaak, dat iedere arbeid, welke ook, voor strijdig werd gehouden met eene adellijke geboorte. De arbeid werd overgelaten aan de Mooren, Joden en andere ketters, aan de Marani of vervloekten, zelven ongeloovigen of kinderen van ongeloovigen; aan de Sanbeniti of eerloozen, ellendigen, wier voorouders door de heilige Inquisitie waren veroordeeld geworden, omdat zij, hoezeer dan ook in het geheim, hadden geluisterd naar eene verklaring der Heilige Schrift, door anderen dan roomsche priesters gegeven. Een merkwaardige proeve van deze minachting van den arbeid en ook van hare gevolgen levert ons het feit, dat onder de regeering van Filips vijftigduizend leden dezer onteerde en toch betrekkelijk nijvere en arbeidzame klassen - wier aantal, in Castilië alleen, toen op een millioen werd gerekend - eene vereeniging hadden gesticht, die den Koning tweeduizend kronen per hoofd aanbood, indien hij hun den titel en de voorrechten van hidalgo schenken wilde. Een klein deel van deze verachtste en laagste klasse der bevolking - gebukt bovendien onder de belastingen, die uitsluitend van de geringeren werden geheven, en waarvan niet alleen de hooge adel, maar ook de kooplieden en fabrikanten en andere hidalgo's geheel of ten deele vrij waren - had dus nog zooveel kunnen verdienen en sparen, dat zij den Koning vijftigmillioen kronen kon aanbieden, om zich uit deze halve slavernij los te koopen en de rechten van vrije mannen te verwerven; en toch werd haar aanbod door den Koning, ondanks zijn nijpend geldgebrek, verworpen. De vadsigheid en lichtzinnigheid der hoogere klassen, zoo als ons die door niet vijandig gezinde tijdgenooten worden geschilderd, gingen bijna alle begrip te boven. De edelen waren even lui en onwetend als hunne minderen. Zij hielden niet van tournooien, ook niet van de vermaken der jacht en der tafel, maar waren daarentegen hartstochtelijke liefhebbers van schitterende feesten, danspartijen, dobbelspel, maskerades, galante avonturen, prachtige rijtuigen, huisraad en kleeding. Behalve

(1) Soranzo.

deze uitspanningen, stierengevechten en het verbranden van Protestanten, kenden zij bijna geen andere vermaken. Als zij ten oorlog togen, hetzij te land of ter zee, weigerden zij iedere andere betrekking dan die van generaal; en daar de oorlog een beroep is, dat studie en oefening vereischt, is het niet vreemd dat deze grandes maar zelden in staat waren te bevelen, daar zij nooit hadden geleerd te gehoorzamen. De minder aanzienlijke Spanjaards volgden willicht - hunne eigene verstandelijke ontwikkeling in aanmerking genomen - de voor hen eervolste loopbaan, als zij, met piek en haakbus gewapend, werden uitgezonden, om de ketters in Frankrijk en Vlaanderen te bevechten. Zij werden, eenmaal in het veld, dappere en ontembare soldaten; zij volbrachten onvermoeid den zwaarsten arbeid, die menschen kan opgelegd worden; jaar op jaar togen zij ten strijde en vochten zonder aarzeling; zij getroostten zich willig al de onuitsprekelijke ontberingen, gevaren en ellenden, die het deel zijn van den soldaat; zij leverden daardoor in waarheid het afdoende bewijs, dat geen gebrek aan ijver en bekwaamheid, maar wel het noodlottige verleden en de nog verderfelijker maatschappelijke instellingen, de meerderheid der spaansche bevolking van dien tijd tot een hoop luie, zorgeloze, dobbelende, bedelende, stelende vagebonden hadden gemaakt.

Wij behoeven slechts op deze welbekende feiten te wijzen, om te begrijpen, dat een der groote factoren van voortbrenging - menschelijke arbeid - in een kwijnenden staat verkeerde. Eeuwen lang had de regeering er zich bepaald op toegelegd, om de nijvere, arbeidzame klassen uit te roeien: en nu de groote meerderheid der Mooren en Joden in ballingschap was gegaan of zich in ontoegankelijke gebergten verscholen hield, was het onmogelijk, hen door inlandsche werklieden te doen vervangen. Zelfs de ambachtslieden, die in de stad met handenarbeid hun brood wilden verdienen, zagen uit de hoogte neder, zoowel op hen, die op het veld arbeidden, als op diegenen hunner landgenooten, die zich door den handel zochten te verrijken. Een slotenmaker of wagenmaker, die zijne vier kwartieren van zuiver westersche afstamming kon vertoonen, noemde zich de zoon van iemand - een hidalgo - en verachtte den landman en den handelaar. En deze ambachtslieden zelven droegen wel zorg, zich niet door al te ingespannen arbeid te benadeelen - hoewel zij niet ongezind waren om, door buitensporig hooge prijzen, in een paar dagen zooveel te winnen, als anderen in een geheele week; bovendien deden zij hun klanten steeds gevoelen, dat het eigenlijk meer uit gunst en goedheid, dan uit nooddwang was, indien zij hen bedienden.

Daar de arbeid ontbrak, is het duidelijk, dat er ook geene groote kapitalen - althans naar onze wijze van zien - konden

gevormd worden. Deze andere factor van nationale welvaart, die alleen de vrucht kan zijn van eeuwenlange werkzaamheid en spaarzaamheid, was dus evenmin overvloedig. En zelfs de kapitalen, die zich in den loop der tijden noodzakelijk hadden gevormd, waren zoo ondoelmatig en ongelijk verdeeld, als onverstand en boosaardigheid slechts konden wenschen. Indien de maatschappelijke en staatkundige instellingen en inrichtingen ten doel hadden, om in zoo uitgebreiden kring mogelijk het meest mogelijke kwaad te stichten, dan was dit doel in Spanje bijna bereikt, voor zoover dit aan menschelijke onvolkomenheid gegeven is: want zoo wel de regeering, als de zeden en gewoonten des volks, werkten op allerlei wijze de zoo even genoemde historische, traditioneele verkeerdheden in de hand.

Het is schier overbodig te zeggen, dat de grond niet behoorde aan hen, die er op leefden en arbeidden, maar - onder de opperhoogheid der kroon - aan eene kleine schare van uitgelezenen. Vrij grondbezit der landbouwende klasse was onbekend, zoowel als verdeeling van den grondeigendom. Iedere bezitting van dien aard lag even ver buiten het bereik dezer lieden, die zich zelven zoo hoog schatten en zich zoo trotsch aanstelden, als de bergen in de maan.

Het gansche land, met uitzondering van de domeinen der kroon en van de uitgestrekte bezittingen der Kerk, behoorde aan den hoogen adel - en hoewel het getal der getitelde geslachten vrij aanzienlijk was, waren er toch maar negenenveertig eigenlijke grandes van Spanje⁽¹⁾. Het strikt gehandhaafde eerstgeboorterecht beperkte, met ieder nieuw geslacht, het aantal grondbezitters en bracht den eigendom is steeds minder handen samen. Bijna elk groot landgoed was een onvervreemdbaar majoraat, dat steeds op den oudsten zoon overging, totdat het mannelijk oir ontbrak: dan bracht eene erfdochter de bezittingen der familie in een ander geslacht over. Zoo werd het nationaal vermogen in zeer weinige handen saamgetrokken. Dat vermogen was toch reeds gering, in vergelijking met wat het had kunnen zijn, indien de arbeid, in plaats van veracht, was aangemoedigd geworden, en indien de ontwikkeldste en nijverste klassen bescherming hadden gevonden, in plaats van ter dood te worden vervolgd of als wild gedierte naar ongenaakbare woestijnen verdreven. Niet enkel bedroeg het kapitaal minder dan het had kunnen doen, maar het was bovendien zoo weinig verdeeld dat het bijna geheel ontbrak. De enkele bezitters van fortuinen verspilden hunne inkomsten in inproductieve verteringen. De millioenen onvermogenen dachten er nooit aan, voordeel te trekken van het kapitaal der

(1) Soranzo.

rijken; ook zouden zij zich niet hebben willen vernederen om er gebruik van te maken en evenmin geweten hebben wat er mede aan te vangen, indien het op de eene of andere wijze te hunner beschikking was gesteld. Behalve in den omtrek der weinige koninklijke residentiën, zocht men vergeefs in Spanje, hetzij op het land, hetzij in de steden, naar prachtige gebouwen, naar welbebouwde, welaangelegde akkers, boomgaarden en tuinen, naar de gewrochten van mechanische bekwaamheid en bouwkunstige vaardigheid, zoo als bruggen, wegen, dokken, magazijnen en andere soortgelijke inrichtingen, waardoor het onderling verkeer wordt bevorderd en de krachten der natuur dienstbaar gemaakt aan den menschelijken wil.

Toch kan het niet genoeg herhaald worden, dat wij hier enkel het beeld teekenen van den Spanjaard der zestiende eeuw, dien allerlei van buiten komende omstandigheden en invloeden gemaakt hadden tot wat hij was; hoewel ook hij, zoowel als zijne voorouders en zijne nazaten, door de natuur met sommigen harer edelste gaven was toegerust. Helderheid van verstand, rijkdom van fantasie, schitterende eigenschappen van hart en hand en hoofd, zelden in eenig geslacht overtroffen en duizendmaal gebleken op tallooze slagvelden en in de scheppingen eener heerlijke en door-en-door oorspronkelijke literatuur: dit alles had een geheel volk niet kunnen behoeden voor den nameloozen jammer en de diepe vernedering, wier somber beeld, bij het noemen der namen van Filips II en de heilige Inquisitie, onweerstaanbaar voor onzen geest verrijst.

Het is voor mijn doel niet noodig, om met juistheid den afstand te bepalen, die Spanje van de andere groote mogendheden dier eeuw scheidde. Geen denker zal waarschijnlijk loochenen, dat de standaard der beschaving in Engeland, Holland, of zelfs in Frankrijk - terwijl al die landen door rusteloozen burgeroorlog verscheurd werden - zeer veel hooger was; maar, daar het mij nu bepaald te doen is, om de gebreken te doen uitkomen van een door-en-door slecht monarchaal stelsel, toegepast door een door-en-door slechten Koning, wil ik mij liever niet verwijderen van het land, dat gedurende bijna eene halve eeuw door Filips II werd geregeerd.

Indien een groot deel van het nationaal vermogen berustte in de handen van weinige getitelde familiën, zoo behoorde nog een ander zeer aanzienlijk deel van dien schat aan de Kerk.

Er waren elf aartsbisschoppen, aan wier hoofd de aartsbisschop van Toledo stond, met zijn, vooral voor dien tijd, ontzaglijk inkomen van driehonderdduizend kronen. Op hem volgde de aartsbisschop van Sevilla, met honderdvijftigduizend kronen per jaar; terwijl het inkomen der anderen van vijftigduizend tot twintigduizend kronen bedroeg.

Er waren nog tweeënzestig bisschoppen, met jaarlijksche inkomsten van zesduizend tot vijftigduizend kronen. Ook de kerken van deze verschillende bisdommen waren niet minder rijk bedeeld, dan de kerkvoogden zelven. Maar wij willen den lezer niet met allerlei bijzonderheden vermoeien; het is voldoende te zeggen, dat een derde deel van de gezamenlijke jaarlijksche inkomsten van Spanje en Portugal aan de geestelijkheid behoorde. En voor dezen grooten schat van aardsche goederen, door een gril van het toeval te hunner beschikking gesteld, deden deze heilige mannen zeer weinig werk op aarde. Zij voedden hunne kudde noch met brood, noch met geestelijke spijze. Zij gaven weinig onderricht, predikten weinig, deelden weinig aalmoezen uit. Niet velen uit de honderdduizenden naakten en hongerigen, die door het land rondzwierven, werden uit deze rijke inkomsten der Kerk gekleed en gevoed. De eerste en voornaamste zorg dezer prelaten gold de vermeerdering hunner aardsche bezittingen, de bevordering der belangen hunner familiën, het aanwassen hunner eigene rijkdommen, ten koste van het arme volk, dat zij sedert eeuwen geplunderd hadden. Aan grove misdaden, aan openbare schaamteloze zedeloosheid, als waardoor de romeinsche priesterschap van deze en de vorige eeuw zich voor God en menschen onteerd had, maakten de dignitarissen der spaansche kerk zich niet schuldig. Hunne ondeugden waren gierigheid, hebzucht en vadsigheid. Het is bijna overbodig hierbij te voegen, dat, terwijl de kerkvorsten zich dus in bijkans fabelachtigen overvloed baadden, de lagere geestelijkheid, de schare der arbeidende priesters, half van gebrek omkwam⁽¹⁾.

Na dit vluchtig overzicht van den toestand van het schiereiland, zal het minder vreemd schijnen, dat het inkomen van den grootsten monarch der wereld op niet meer werd geschat dan de geringe som van zestienmillioen kronen - gering, zelfs als wij het verschil in waarde tusschen de zestiende en de negentiende eeuw ten volle laten gelden. De Koning van Spanje was, in zijn land en daarbuiten, machtig en geducht, omdat het toeval hem het oppergezag over een aantal verschillende rijken in handen had gegeven. Maar tegelijk was Spanje arm en zwak, omdat het eeuwen lang de allereerste beginselen van volkswelvaart en nationale kracht had geschonden. Bovendien haatten al deze onderworpen volken, zonder onderscheid, Spanje met een doodelijken haat⁽²⁾; terwijl de verschillende onder

- (1) Soranzo. Dit zegt, niet een democraat of een Protestant, maar een ijverig Pausgezinde en een hooghartig aristocraat - de venetiaansche gezant.
- (2) Deze heerschappij der barbaren is een staak voor iedereen - 'A ognuno puzza questo barbaro dominio' zegt Macchiavelli reeds voor Filips' geboorte: en zeker werd het er onder zijne regeering niet beter op.

Filips' sceppter vereenigde Italiaansche Staten alleen in rust werden gehouden, dank zij eene helsche staatkunde, die er zich op toeleigde om tweedracht te zaaien tusschen de edelen, onder allerlei voorwendsels hunne goederen verbeurd te verklaren en die aan Spanjaarden en andere vreemdelingen weg te schenken, en voorts, om de morrende menigte in armoede te houden, maar haar tegelijk de middelen en den lust te ontnemen, om met de hooger geplaatsten samen te spannen tegen de kroon. Maar nog feller dan de haat der Italianen, was de vijandschap tegen de spaansche heerschappij, die kookte in iedere portugeesche borst; terwijl zelfs de Arragoneezen alleen in bedwang werden gehouden door vrees en schrik, die inderdaad, onder welken vorm dan ook, alom de krachtigste hefboomen waren van Filips' bestuur.

Het is haast niet noodig uit te weiden over de handelswetgeving van Spanje; want het zal wel voldoende zijn, nogmaals te zeggen, dat in hare oogen de Groote Oceaan, van het Oosten tot het Westen, een spaansch meer was, alleen toegankelijk voor de schepen van 'sKonings onderdanen. Met zulk een hoogst eenvoudigen codex van handel en scheepvaart, gevoegd bij de andere oorzaken, die het land verarmden, is het licht te begrijpen, dat de buitenlandsche handel des lands welhaast even onbeteekenend werd als zijne nijverheid in het algemeen.

Ook moet men niet uit het oog verliezen, dat de verschillende spaansche koninkrijken, hoewel staatkundig verbonden door de persoonlijke unie onder éénen monarch, toch commercieel gescheiden waren. Eene doorlopende lijn van tolkantoren sneed de eene provincie van de andere af en maakte dat de bewoners der verschillende gewesten van het schiereiland vreemdelingen voor elkander waren. Zoo werd er minder handel gedreven tusschen Castilië, Biscaye en Arragon onderling, dan tusschen een dezer drie rijken en vreemde ver verwijderde volken. De Biscayers, bij voorbeeld, konden zelfs, over zee, vrij met vreemde landen handelen en allerlei artikelen uit- en invoeren, zonder daarvoor iets te betalen; terwijl hun handel met Castilië door zware belastingen werd gedrukt. Voeg, nu bij het nadeel dezer haast ongeloofelijk verkeerde bepalingen, de negatieve belemmeringen door het bijna volkomen gemis van bruikbare wegen, kanalen, bruggen en andere middelen van gemeenschap: en het is licht te begrijpen, dat de binnenlandsche handel - het levensbloed van iedere welvarende natie - in Spanje bijna stilstond. Een onvermijdelijk gevolg hiervan was wederom, dat de bloeiendste tak van bedrijf die was van den smokkelaar van beroep, die, terwijl hij zich zelven verrijkte, tevens op zijne manier zijn best deed om de regeering behulpzaam te zijn in het vernietigen van den nationalen rijkdom⁽¹⁾.

(1) Zie LAFUENTE, Hist. Gen. de Espana, XV. 148.

Zoo lang nu deze toestand bleef bestaan; zoo lang de gansche rijkdom van Spanje, met inbegrip van den grond en al de onroerende bezittingen, het uitsluitend eigendom was van de kroon, de kerk en ettelijke adellijke geslachten, terwijl - dank zij de bijzondere oorzaken, die van de massa der bevolking eene groote schare armen hadden gemaakt, te trotsch om te werken, maar steeds gereed tot bedelen of stelen - de opbrengst van den arbeid uiterst gering was; zoo lang dit alles zoo bleef en de oorzaken van dezen toestand niet in hare verdere werking werden gestuit, was de ondergang van het land onvermijdelijk. Slechts een algemeene omkeer in denken en doen, eene geheele omverwerping van het heerschende stelsel, een groote, verdelgende maar tegelijk zuiverende en bezielende storm kon het volk nog redden.

En de toestand van het volk moet altijd in de eerste plaats de aandacht trekken van hen, die de geschiedrollen van het Verleden bestudeeren. Alleen door zulk eene studie kan de geschiedenis voor ons leerzaam worden en kunnen wij - zij het dan ook nog duister en onvolkomen - een blik werpen in de toekomst van jongere volken. De geschiedenis der menschheid, voor zoover zij geschreven is, is maar een fragment, een enkele bladzijde uit het groote boek. -- Eene nauwkeurige beschouwing van een enkel tijdvak, hoe kort ook van duur en tot een klein deel der wereld bepaald, is daarom misschien even geschikt om algemeene regelen vast te stellen voor de onbegrensde toekomst, die wellicht voor ons geslacht nog op deze planeet is weggelegd, als een meer uitgebreid overzicht, dat toch nog altijd uit den aard der zaak beperkt moet zijn. De menschen sterven, maar de Mensch is onsterfelijk; en het zou er voor de toekomst der menschheid treurig uitzien, indien wij niet, op grond van hetgeen wij rondom ons aanschouwen, ons verzekerd mochten houden, dat het stelsel van Filips II eindelijk overal eene onmogelijkheid zal zijn. Voorzeker, ware het anders, dan zou de studie der geschiedenis de ijdelste en vermoeiendste bezigheid zijn. De feestelijkheden der hoven; de pracht en weelde eener aristocratie; de woorden en daden van monarchen en hunne dienaren; de bergenhooge stapels - Ossa op Pelion - van diplomatieke memories en nota's en wetten en statuten, waardoor, in den loop der eeuwen, enkele menschen of vereenigingen van menschen hebben gepoogd den voortgang der menschheid tegen te houden en de werking der eeuwige wetten te stuiten - dit alles bevat slechts weinig voedzame spijs voor volwassen mannen. De toestand van het dappere en vernuftige spaansche volk, in de tweede helft der zestiende eeuw, geeft meer te denken en kan meer leeren.

Dat de hoop der wereld in de wetenschap ligt, dat onwetend-

heid de ware geweldenaar en verdrukker der menschheid is en daarom de natuurlijke bondgenoot van iederen vorm van despotisme: dit mag wel als onbetwistbare waarheid gelden; en het regeeringsstelsel van Filips was zeer zeker op de onwetendheid en het bijgeloof van het volk gegrond.

Eene dichte massa, niet opgevoed of onderwezen, half gekleed, half gevoed, zonder bezigheid en rustende op een nog lagere en dichtere massa - namelijk de millioenen 'Vervloekten', de Afrikanen, en, daar beneden, de verachtelijksten van allen, de 'gezegende' afstammelingen der Spaansche Protestanten, door het heilig Officie tot eeuwige eerloosheid gedoemd, omdat het hunne vaders had verbrand - ziedaar het volk; en deze proletariërs en paria's, die bijkans de gansche natie uitmaakten, betaalden al de belastingen, waardoor de publieke schatkist werd gevoed. De aanzienlijke edelen, de priesters en zelfs de hidalgo's waren vrijgesteld van schot en lot. Is er nog meer noodig, om te beseffen, dat de ondergang van regeering en volk onvermijdelijk was?

En over zulk een volk, met zulke instellingen, moest Filips II gedurende drieënveertig jaren regeeren. Zijne macht was onbeperkt. Dit eene woord sluit eigenlijk alle nadere omschrijving buiten. Hij maakte naar goedvinden vrede of oorlog met vreemde mogendheden. Hij had macht over leven en dood van al zijne onderdanen. Hij had de onbeperkte beschikking over al hunne goederen en bezittingen. Daar hij ook aanspraak maakte op de heerschappij over hun geweten, was hij meester van hunne zielen, lichamen en eigendommen. Natuurlijk benoemde en ontsloeg hij, naar willekeur, alle ambtenaren, alle rechters, alle overheidspersonen, alle militaire en burgerlijke officieren; bovendien benoemde hij niet alleen, krachtens de stilzwijgend verleende vergunning van den Opperpriester, alle aartsbisschoppen, bisschoppen en andere dignitarissen der Kerk: maar, door zijn overwegenden invloed te Rome, benoemde hij ook de meeste kardinalen en had hij daardoor de verkiezing der Pausen in zijn hand. Het gansche raderwerk der maatschappij, op staatkundig, kerkelijk en militair gebied, stond uitsluitend in zijne macht en werd door hem gedreven. Hier en daar was er nog in Spanje een zweem van provinciale rechten en privilegiën overgebleven: maar het was niet meer dan de schaduw dier oude gemeentelijke vrijheid, die voornamelijk door zijn vader en zijn overgrootvader was vernietigd. Met onuitputtelijk geduld wist Filips, enkel door niets te doen, ook de laatste overblijfselen van vrijere instellingen in het schiereiland te doen verdwijnen. De Cortes en wetgevende vergaderingen werden bijeengeroepen en bleven dan, tot uitputtens toe, wachten op de koninklijke goedkeuring hunner voorstellen en besluiten, die opzettelijk van jaar tot jaar verschoven werd en nooit verleend. Zoo ging de tijd der afgevaardigden in

eindeloos niets doen voorbij - tot het oogenblik was gekomen, waarop de monarch, zonder eenige daad van geweld, veilig besluiten en edicten kon uitvaardigen: langs dien weg bracht hij de oude wetgevende en raadgevende vergaderingen tot niets en loste hij de constitutie op in den wil en het welgevallen van een enkele. Het recht om de uitgaven der regeering na te gaan en te toetsen, of toestemming te verleen voor het uitschrijven van nieuwe belastingen, ontaardde in een droevig komediespel. In sommige provinciën bleven de vormen nog in stand, ook nadat de geest sinds lang geweken was. Alleen in Arragon schenen de oude privilegiën zich te kunnen handhaven tegenover de onbeperkte macht van den monarch; en het was voor Antonio Perez weggelegd, om de aanleidende oorzaak te worden van hun volslagen ondergang. De schedels van den Justizia Mayor, opperrechter van dat koninkrijk, en van de stoutmoedigste en edelste verdedigers der nationale vrijheden, jaren lang, met de daaraan gehechte doodvonnissen, op de marktplaats ten toon gesteld, verkondigden aan iederen Spanjaard, in een taal die ook de onwetendste verstond, wat geduchte straf hem wachtte, die het wagen zou de overblijfselen van vrijheid en wet te verdedigen⁽¹⁾. Het was de laatste maal in die eeuw, dat de schim der vermoorde vrijheid den spaanschen bodem betrad. Het was tamelijk onverschillig, dat de ware oorzaak der tegen Perez ingestelde vervolging was te zoeken in zijn minnehandel met 's Konings maîtresse; het deed er evenmin iets toe, dat hij openlijk werd beschuldigd van de doodelijke misdaad van calvinistische ketterij, in plaats van verboden omgang met de prinses van Eboli, of van den moord van Escovedo - dit alles was bijzaak: het lag in de natuurlijke en onvermijdelijke orde der dingen, dat ieder spoor van wet en vrijheid moest verdwijnen, opdat Filips ongehinderd gebieden kon. Men moest echter erkennen, dat de Koning deze gelegenheid om een beslissenden slag te slaan aangreep met eene doortastende snelheid, die zeer afweek van zijne gewone langzaamheid. Zelden werd door eens menschen hand een noodlottiger epigram neergeschreven dan de weinige koninklijke woorden, die de gansche rechtspleging en veroordeeling van den opperrechter van Arragon omvatten: 'Gij zult don Jan de Lanuza nemen, en zijn hoofd laten afslaan'⁽²⁾. Dit was het einde van den edelen magistraatspersoon en van de wet, die hij verdedigd had.

Filips' macht was onbegrensd. Een man, met genie en deugd begaafd en door eene voortreffelijke opvoeding voor zijne taak bekwaam gemaakt, zou misschien weinig meer hebben kunnen

(1) Soranzo, Relazione 1597-1602.

(2) LAFUENTE, XV. 131, 132.

doen, dan eene poging wagen om de algemeene ellende te temperen en sommigen harer oorzaken weg te nemen. Want het is een van de noodlottigste leerstellingen van elk despotisme, en eene, wier onwaarheid den eerlijken geschiedvorschcr het spoedigst in het oog valt, dat de groote menigte hare redding kan en mag hopen van een individu, hoe uitnemend ook door talent of geboorte. Wee der wereld, indien de natiën nooit willen leeren, dat haar lot in haar eigen hand berust; dat hare instellingen en regeeringsvormen, hetzij dan vrijzinnig of despotiek, de vrucht zijn van het nationale karakter en de nationale geschiedenis: niet het werk van enkele mensen, wier namen, als die van helden en wetgevers, toevallig in herinnering zijn gebleven. Toch is het zeker, dat de despoot, schoon betrekkelijk onmachtig om goed te doen, in staat is om ontzettend veel kwaad te stichten. De geschiedenis kent weinig menschen, die door hunne eigene handelingen op zoo uitgebreide schaal en in zoo groote mate kwaad hebben kunnen doen, als de Koning, aan wiens doodbed wij toefden. Indien Filips eene enkele deugd bezeten heeft, dan bleef die verborgen voor de oogen van den schrijver dezer bladzijden. Indien - wat wel mogelijk is - er ondeugden zijn, waarvan hij vrij was, dan was dit alleen, omdat de menschelijke natuur, zelfs in het kwade, de volmaaktheid niet kan bereiken. De eenig mogelijke verklaring - want van verontschuldiging kan geene sprake zijn - voor zijn schandelijke loopbaan, is dat deze man zich zelven inderdaad niet voor een Koning, maar voor een God hield. Hij stond zoo hoog boven zijne medemenschen, dat hij, wellicht te goeder trouw, geloofde geen kwaad te kunnen doen; zoodat hij, hetzij dat hij zijne hartstochten bot vierde, of der wereld met geweld zijne godsdienstige en staatkundige beginselen opdrong, steeds het bewustzijn met zich omdroeg, te handelen overeenkomstig goddelijke ingevingen en onschendbare wetten. Als hij zijne aanslagen smeedde voor een vorstenmoord of last gaf tot de verdelging eener gansche protestantsche bevolking; als hij iederen eed, waardoor een mensch zich zelven verbinden kan, verbrak; als hij meer dan een menschenleeftijd lang te vuur en te zwaard zijne erflanden verwoestte, of het vuur van den burgeroorlog aanbliet en onderhield in vreemde koninkrijken, die hij wenschte te bemachtigen; als hij de geheele Christenheid omwikkeld met een reusachtig net van omkoopng, trouweloosheid en intrige; als hij de edelste namen van Engeland en Schotland neerschreef op de lange lijst zijner bezoldigde spionnen en verraders en zijne schatkist uitputte door het loon der ongerechtigheid, in Frankrijk toegelegd aan mannen van allerlei rang en stand, te beginnen met de prinsen van den bloede, als Guise en Mayenne, tot aan onbekende landjonkers toe; - als hij dit alles

deed, dan waren voor hem deze laaghartige of bloedige handelingen geene misdaden, maar slechts de voltrekking van den wil der Godheid, wier vertegenwoordiger hij was. Nooit twijfelde hij aan de waarheid van het zonderlinge theologische stelsel, dat hij zijn leven lang te en vuur te zwaard verdedigde: want dit stelsel maakte een deel van hem zelve uit - was één met hem. De Heilige Inquisitie, die in zijn spaansch vaderland nu voor goed gevestigd was, was een werkelijk onderdeel van het regelmatig werkende mechanisme, waardoor zijne volstreckte koninklijke hoogheid en zijn bovenmenschenlijke wil zich naar buiten openbaarden. Eene rechtbank, die met een spoed, een zekerheid en eene geheimzinnigheid werkte, bijna aan die der Almacht gelijk; die, als de pest, naar willekeur paleis en hut binnendrong; en die den van ketterij verdachte of overtuigde trof met eene juistheid, waartegen geen menschenlijk vernuft of medegevoel baatte; - zulk eene rechtbank moest wel dierbaar zijn aan 's Konings hart. Het kon niet missen, of hij moest er zich met kracht op toeleegen, om de zegeningen van deze instelling in al zijne staten in te voeren en te handhaven. Spanje werd inderdaad door een gevestigd schrikbewind geregeerd. Het is eene dwaling, te gelooven dat Filips werkelijk in zijn geboorteland geliefd was of dat zijn staatkundig en kerkelijk stelsel met vreugdevolle bereidwilligheid werd aangenomen, als geheel in overeenstemming met het volkskarakter. Integendeel; wij zeiden het reeds: een groot gedeelte der inwoners was òf in het geheim den katholieken godsdienst vijandig, òf stamde althans af van hen, die hunne vijandschap tegen haar met hun leven geboet hadden. Maar de groot-inquisiteur was eene bijna even geduchte majesteit als de Koning of de Paus. Zijne dienaren en spionnen waren in ieder dorp, bijna in iedere woning, en aan hun greep was geen ontkomen. Millioenen Spanjaarden zouden tegen de kroon in opstand zijn gekomen, of den hervormden godsdienst hebben omhelsd, indien zij niet zeker geweten hadden, dat de minste beweging van dien aard onmiddellijk met de galg of den brandstapel zou gestraft worden. Door de werking der staatkundige verwickelingen en instellingen, gedurende de laatste eeuwen, scheen de kracht des volks eindelijk te zijn uitgeput. De edelen, vrij van belasting, waaronder het volk gebukt ging, waren eer de vijanden dan de aanvoerders en voorvechters der lagere standen, in een mogelijken strijd met de kroon, waaraan zij zoowel door banden van gehechtheid als van eigenbelang verbonden waren; terwijl de hooge prelaten evenzeer de rechtstreeksche vasallen en natuurlijk ook de steunpilaren van den troon waren. Het volk, zonder natuurlijke hoofden en aanvoerders, zonder eenheid en organisatie, maar veel meer zelf verdeeld in twee vijandige kampen, stond alzoo weerloos tegenover alle machten van den

Staat. De kroon, de adel en de geestelijkheid, al de rijkdom en al de geleerdheid en wetenschap, waren vast te saam verbonden om het democratisch beginsel te onderdrukken. Maar dit zelfs zou nog niet voldoende zijn geweest om ook de allerlaatste vonk der vrijheid uit te dooven, zonder de machtige hulp der Inquisitie; en deze volmaakte type van een schrikbewind had nooit eene blijvende instelling kunnen worden, zonder die wonderlijke mengeling van hoogmoed en bijgeloof, die, onder den invloed der nationale historie ontstaan, nu den grond van het karakter van het spaansche volk vormde. De eigenlijke spaansche bevolking haatte de edelen, wier afpersingen en kleingeestige verdrukking zij immer voor oogen had en van nabij gevoelde; maar met godsdienstigen eerbied en vreeze zagen allen op naar den onzichtbaren monarch, den vertegenwoordiger van de groote onbesmette Christelijke Natie, waartoe ook de armste trotsch was te behooren, en van den God der wrake, die de uitroeiing van alle ongeloovigen had bevolen. Het ‘vervloekte’ deel des volks was in het hart zeker minder koningsgezind; maar wie daartoe behoorden gingen te diep gebukt onder de algemeene verachting en verdrukking om hunne menschenwaarde te gevoelen. En wat de Nederlanders betreft: in het begin streden ook zij niet om zich onafhankelijk te maken. Integendeel: eerst na een harden kamp van een vierde eener eeuw, dachten zij er aan, hunne trouw aan Filips op te zeggen. Zij streden, om zich te vrijwaren tegen de heffing van belastingen door den Koning, zonder de toestemming der Staten, wier rechten hij had gezworen te zullen handhaven; en bovenal, om voor zich zelven en hunne kinderen de vrijheid te verwerven den Bijbel te lezen, zonder levend verbrand te worden. Na een strijd van bijna eene halve eeuw volgde de onafhankelijkheid; maar deze zou nooit gevolgd en waarschijnlijk nooit gevraagd zijn, indien de zoo even genoemde grieven van het volk tijdig uit den weg waren geruimd.

Deze volheid van despotische macht berustte dus alleen in Filips' handen. Hij vatte zijne zending ernstig op en was onvermoeid in het vervullen zijner koninklijke plichten. Maar juist deze ernst en deze ijver waren, in waarheid, zijne ergste ondeugden; de lichtzinnigste wellusteling toch, die ooit eene kroon droeg, zou zeker geen duizendste deel van het kwaad hebben gesticht, dat Filips zich ten levenstaak had gesteld. Het was juist dit vast geloof in zichzelf en in wat hij zijnen godsdienst noemde, dat hem in staat stelde tot het volbrengen van zulk eene lange reeks van misdaden. Als een gewone misdadiger, in welk land of in welke eeuw ook, voor de rechtbank gevoerd wordt, dan gebeurt het wel niet dikwijls, dat hij aan de schandpaal of aan de galg ontkomt omdat, van zijn stand-

punt, zijne handelingen niet als misdadig, maar als zeer lofwaardig zijn te beschouwen of ook omdat de talrijkheid en de regelmatige opvolging zijner overtredingen bewijzen, dat hij ernstig en oprecht was. En daar nu gezalfde monarchen voor geene menschelijke rechtbank kunnen gedagvaard worden - behalve voor die geduchte vierschaar, die het volk, als het van tijd tot tijd in den loop der eeuwen zijne ketens verbreekt, voor zijne verdrukkers spant, en die Revolutie heet - is het, ter wille van de hoogste belangen der menschheid, te dringender noodig, dat voor de rechtbank der Historie niemand onschendbaar zij, omdat hij eene kroon draagt. Mits de historie zichzelf getrouw blijve, kan er geen aanmerking worden gemaakt op haar rechtspraak.

En wat dezen koninklijken misdadiger, Filips II, betreft: zijn leven is zijne beschuldiging; en zoo daarvoor nog nader uiteenzetting noodig is, dan is dit boek vergeefs geschreven.

Menschenmoord, als zelden te voren door een enkel mensch op dergelijke schaal gepleegd werd, werd gepleegd door Filips, toen hij, in het befaamde edict van 1568, het doodvonnis uitsprak over al de bewoners der Nederlanden, mannen, vrouwen, kinderen, hoofd voor hoofd. Dat deze gansche bevolking, driemillioen menschen of meer, niet feitelijk werd gedood, was alleen omdat de volledige uitvoering van het duivelsche besluit menschelijke macht te boven ging. Maar Alva, die geen moeite spaarde, deed toch wat hij kon. Met behulp van den 'Bloedraad' en van de rechters en beulen der Heilige Inquisitie, gelukte het hem soms, in een enkele week, achthonderd menschen ter dood te brengen, schuldig aan Protestantisme of aan rijkdom; en na verloop van zes jaren kon hij er zich op beroemen, dat hij ruim achttienduizend zijner medemenschen had doen ophangen, verdrinken, verbranden of onthoofden. En dit is nog maar een deel zijner slachtoffers: want van de tienduizenden, die, gedurende zijn bestuur alleen, bij gevechten of belegeringen omkwamen, heeft niemand aanteekening gehouden.

Tegenover zulke misdaden op groote schaal, tegenover dit bloedvergieten gedurende veertig jaren is het overbodig op enkele bijzondere gruweldaden te wijzen: zoo als zijne herhaalde pogingen om den prins van Oranje te doen vermoorden, eindelijk door de daad van Balthazar Gerards bekroond; of op zijn voortdurend streven om de Koningin van Engeland te vergeven - want de optelling van al deze moorden of moordaanslagen zou eene herhaling zijn der geschiedenis, die wij gepoogd hebben te schrijven.

En inderdaad, het klinkt bijkans als spotternij, zijne misdaden in het bijzonder te willen aanwijzen. Door hare grootheid en onafgebroken voortzetting, zoowel als door hare straffeloosheid,

maken zij den indruk van een onvermijdelijk noodlot. De vreeselijke eenvormigheid van dat leven verbijstert de menschelijke ziel, tot zij er eindelijk bijna toe komt, het beginsel van het kwaad als de grondwet der wereld te erkennen.

Evenals zijne moorden, waren ook zijne dieverijen kolossaal. Het uitgebreide stelsel van verbeurdverklaring, in de Nederlanden in practijk gebracht, was voldoende om tallooze onschuldige gezinnen tot den bedelstaf te brengen, hoewel niet in staat om den geest van godsdienstige en staatkundige vrijheid te breidelen, of ook maar om de uitgaven te bestrijden, die de onderwerping van een volk meebrachten. Het is niet dikwijls gebeurd, dat zoo vele duizenden door een vreemden dwingeland uitgeplunderd werden, en dat alleen om geen ander vergrijp, dan dat hun rijkdom de moeite der plundering waard was. Want het dient herhaald, dat deze verbeurdverklaringen en afpersingen zoowel Katholieken als Protestanten troffen, koningsgezinden zoowel als rebellen: daar het bezit van vele goederen bijna ieder bewijs van orthodoxie of trouw krachteloos maakte.

Valschheid was de grondtrek van 's Konings karakter, dat, uit een staatkundig en zielkundig oogpunt, misschien juist daaraan zijne belangrijkheid als type ontleent. Gedurende den geheelen loop dezer geschiedenis is, op grond zijner geheimste briefwisseling, het bewijs geleverd, dat hij valsch was, en bovenal tegenover diegenen, aan wie hij schonk wat hij zijn hart noemde. Granvelle, Alva, don Jan, Alexander Farnèse, allen, in een woord, die het meest zijn vertrouwen genoten, ondervonden achtervolgens zijne volstreckte trouweloosheid, daar allen beurtelings werden opgeofferd aan de nooit sluimerende achterdocht van hun meester. De Paus zelf was even dikwijls het slachtoffer van die trouweloosheid van den katholieken Koning, als ooit de verachtelijkste ketter dit was geweest. Indien de groote leeraar der ongerechtigheid voor de vorsten en staatslieden van, het Zuiden getuige had kunnen zijn van de handelingen van dezen monarch, die de lessen en voorschriften van den 'Vorst' het meest ter harte had genomen - dan zou hij gevoeld hebben, dat hij niet vergeefs geschreven had, en dat zijn groote mededinger in voorspoedige valschheid, Ferdinand van Arragon, door den achterkleinzoon was overtroffen geworden. Want het ideaal van trouweloosheid, door den wijsgeer, die in het jaar van Filips' geboorte stierf, half omneveld aanschouwd, werd eindelijk in dezen monarch tastbare werkelijkheid. Voorwaar, Nicolo Macchiavelli kon zich geen leerzamer discipel hebben gewenscht. Dat alle menschen verachtelijk zijn, allen te zamen ondankbaren, leugenaars, schurken, lafaards en dwazen, altijd gereed te bedriegen en toch zoo licht bedrogen; en dat hij alleen bekwaam is Koning te zijn, die de anderen in de kunst

van misleiding overtreft: dit prachtig grondbeginsel van den Florentijn was steeds de leidende gedachte van Filips. En het zaad der huichelarij, door dezelfde hand zoo mild gezaaid, was zeker op geene steenachtige plaatsen gevallen, toen de verderfelijke woorden in de koninklijke ziel van Filips werden opgenomen.

‘Het is dikwijls noodig, ten einde het gezag te bewaren, om te handelen in strijd met de goede trouw, in strijd met de liefde, in strijd met de menscheijkheid, in strijd met den godsdienst..... Daarom moet een vorst zich zorgvuldig in acht nemen, dat niets uit zijnen mond ga, wat niet met deze vijf deugden rijmt; opdat hij, voor wie hem hooren en zien, geheel vroomheid, geheel eerlijkheid, geheel goede trouw, geheel menscheijkheid, geheel godsdienstigheid schijne. En niets is noodiger, dan zich den schijn te geven, vooral deze laatste eigenschap te bezitten..... Iedereen ziet wat gij schijnt, slechts weinigen ontdekken wat gij wezenlijk zijt.’

Voorwaar, dit handboek der veinzerij was Filips' *vademecum* geweest op zijn geheelen tocht door het leven.

Het is voor het minst een troost, te zien, dat een loopbaan, naar zulk beginselen afgebakend, in schande en nederlaag eindigde. Indien de geestesgaven van dezen monarch geëvenredigd waren geweest aan zijn misdadig opzet, dan zou de wereld nog meer van hem te lijden hebben gehad. Maar zijn verstand was beneden het middelmatige. Zijn hartstochtelijke liefde voor bureaucratie; zijne slaafsche gehechtheid aan den eenmaal aangenomen sleur; zijne kinderachtige eierzucht om in eigen persoon kleinigheden en bijzaken te regelen, die duizendmaal beter door ondergeschikten konden geregeld worden: dit alles bewees, elken dag op nieuw, de bekrompenheid van zijn geest. Zijn ijver in het lezen, schrijven en commentariëren van brieven kan alleen dan bewondering opwekken, wanneer men niet in de gelegenheid is geweest, door persoonlijk onderzoek de waarde van dien arbeid te schatten. Zij, die met zijne droevige pennevruchten bekend zijn, zullen moeten toegeven, dat zulk werk minstens even goed kon verricht worden door een copiïst van middelmatige bekwaamheid. Zijne ministers waren mannen van onbetwistbaar talent; maar, naarmate hij ouder werd, achtte hij zich zelven verder verheven boven iederen raadsman, dien hij met mogelijkheid kon kiezen, en begon hij zich langzamerhand voor den eersten staatsman ter wereld te houden.

Zijne regeering eindigde in een hopeloos en schandelijk bankroet. Die regeering begon met het tractaat van Câteau-Cambresis, waarbij hij, dank zij het beleid en den moed van de uitstekende veldheeren en staatslieden zijns vaders, eene zoo volkomene zegepraal over Frankrijk behaalde, dat iedere Franschman zich het

gelaat bedekken moest van schaamte. Zij eindigde met het tractaat van Vervins, waarbij het blad geheel was omgekeerd, en dat even onteerend was voor Spanje, als de vrede van Câteau-Cambresis voor Frankrijk geweest was. Zijn gansche leven door had hij strijd gevoerd tegen den geest der eeuw - die onoverwinnelijke macht, waarvan hij niet het flauwste begrip had - terwijl zijn streven, door de schromelijke onevenredigheid tusschen zijn doel en zijn middelen, dikwijls, niet alleen aan het bespottelijke, maar ook het waanzinnige grensde.

Hij poogde de vrije Nederlanden onder het juk te brengen en aan het Pausdom te onderwerpen. Voor zijn dood nog, hadden zij zich tot eene onafhankelijke republiek verheven, waarvan de staatsregeling op godsdienstige verdraagzaamheid en menschenrecht was gegrond. Zijn leven lang had hij getracht, den Bearnees van zijn erfgoed te berooven en zich zelve of zijne dochter op den ledigen troon te plaatsen: nog voor zijn dood was Hendrik IV de machtigste en geliefdste Koning, die ooit over Frankrijk had geregeerd. Hij had herhaaldelijk gepoogd, Engeland te overrompelen en te veroveren en de Koningin te onttrenen en te vermoorden. Maar de Koningin maakte zijne geheime aanslagen, zijne legers en zijne vloeden te schande, en zag hem ten grave dalen; engelsche soldaten en matrozen, door hunne nederlandsche wapenbroeders geholpen, deden aan de kusten van Spanje, wat de Onverwinnelijke Armada vergeefs had gepoogd te doen in Engeland en Holland; terwijl Engeland, dat nu voortaan een ander stelsel dan dat van het absolutisme en de Inquisitie volgde, na eeuwenlange worstelingen voor het recht, de machtigste, welvarendste en verlichtste natie der wereld werd.

Zijn schatkist, bij zijne troonsbeklimming zoo vol, dat de geldmannen van dien tijd er zich over verbaasden, was voor zijn dood ingekrompen tot een zuiver inkomen van ongeveer viermillioen kronen. Zijne legers - die in de eerste helft zijner regeering de bewondering der wereld hadden opgewekt door hunne tucht, hun moed en alle andere eigenschappen, die een krijgsmacht inderdaad geducht maken - deze prachtige legers waren langzamerhand ontaard in eene horde van hongerige, oproerige roovers, gevaarlijker voor hunne bevelhebbers dan voor den vijand. Mouterij was de eenige wel georganiseerde militaire macht, die in zijne staten bleef stand houden, terwijl de Spaansche Inquisitie, wier heerschappij over de wereld hij van zijne jeugd af met alle krachten had getracht te bevorderen, overal, met uitzondering van haar geboorteland, in verachting viel en werd uitgeroeid.

Indien er werkelijk historische waarheid is, dan staat Filips II, voor de rechtbank der onpartijdige nakomelingschap, schuldig aan al de misdaden, waarvan hij werd aangeklaagd. Hij leefde

eenenzeventig jaren en drie maanden; hij regeerde drieënveertig jaren. Hij droeg het martelaarschap zijner laatste ziekte met den heldenmoed van een heilige en stierf in de zekere verwachting der eeuwige zaligheid, als het loon voor zijn aan het kwaad gewijd leven.

Zesendertigste hoofdstuk

De handel der Hollanders. - Reizen van Jan Huygen van Linschoten. - Haar invloed op den handel en den voorspoed der Nederlanden. Vooruitgang der aardrijkskundige en zeevaartkundige wetenschappen. - Ontdekkingstochten ter zee. - Zonderlinge onderstellingen omtrent de Poolstreken. - Eerste Poolreis. - Mislukking van den tweeden tocht. - Derde reis ter opsporing van den noordoostelijken doortocht. - Ontdekking van Spitsbergen. - Wetenschappelijke resultaten van dezen tocht. - Lotgevallen der reizigers - Dood van Willem Barendsz. - Terugkeer naar Amsterdam. - Tocht naar het Zuiden. - De ontdekkingen der Hollanders.

Onder de regeering van Filips bleef het den Nederlanders, ondanks hun opstand, jaren lang vergund, handel te drijven met Spanje. Zoo had men het zonderlinge schouwspel gezien van een zeer levendig handelsverkeer tusschen twee machtige oorlogvoerende partijen, die juist aan dit onderling verkeer de middelen ontleenden, om hunne wederzijdsche vijandelijkheden met des te meer kracht voort te zetten. De oorlog voedde hun handel en de handel voedde hun oorlog. De groote ontdekkingen, die het einde der vijftiende eeuw hadden gekenmerkt, waren voor de Vlamingen en Hollanders niet minder voordeelig geweest, dan voor de Spanjaarden en Portugeezen, de eigenlijke ontdekkers zelven. Antwerpen, en later Amsterdam, hadden hun voorspoed te danken aan de groote omwenteling in den Indischen handel, die op de reize van Vasco de Gama om de Kaap de Goede Hoop was gevolgd. De volken langs de Baltische Zee en die van het verre Indië dreven nu op grooter schaal ruilhandel met elkander, dan toen de sleutels der vaart op Azië uitsluitend berustten in de handen der fiere Koninginne van de Adriatische Zee. Die trotsche, hooghartige, maar talentvolle en scherpzinnige oligarchie van koopluî en winkeliers, die door haar schitterend monopolie zoo ontzaglijke rijkdommen had gewonnen en eene

zoo uitnemende staatkundige positie verworven - die venetiaansche handelsaristocratie zag reeds de bronnen harer grootheid voor hare oogen opdrogen, nu de wereldhandel - voor het eerst in de geschiedenis der menschheid - zich den oceaan tot zijn pad had gekozen.

Nederland, sinds lang van wouden ontbloot, was toch de groote markt voor timmerhout, waar architecten en scheepsbouwmeesters van alle kanten samenstroonden, om de noodige gereedschappen en materialen voor hun handwerk in te slaan. Daar, waar gedurende de geologische vormingen onzer planeet nauwelijks eenige steenen waren aangevoerd, daar vond men evenzeer groote kunstmatige steengroeven van graniet, marmer en bazalt. De grond bracht haast even weinig tarwe voort als kaneel: toch werden de groote korenmagazijnen der Christenheid en de stapelplaatsen van oostersche kruiden en specerijen voornamelijk op deze onvruchtbare plek der aarde gevonden. Daar was de groote internationale markt, waar de Oosterlingen, de Turken, de Hindoes, de handelaren der Atlantische en Middellandsche Zeeën, hunne waren heenzonden en hun ruilhandel dreven, terwijl de schoone en kostbare voortbrengselen der nederlandsche nijverheid - lakens, tapijten, brocaat, kantwerk, stevige bombazijnen, prachtig damast, fijn linnen - den bergenhoog opgestapelden rijkdom vermeerderden van dit zonderlinge land, dat bijna niets voortbracht en toch alles in overvloed bezat.

Na de inlijving van Portugal bij Spanje, werden echter aan den nederlandschen handel op Lissabon en de spaansche havens velerlei belemmeringen in den weg gelegd. Luid en bitter waren de klachten - wij hoorden het reeds - door de Koningin van Engeland en hare staatsdienaars aangeheven, over den schandelijken handel, dien de Nederlandsche Republiek maar steeds met den gemeenen vijand bleef onderhouden. Maar al mocht wellicht de uitrusting der spaansche vloten betrekkelijk meer moeite hebben gekost, zonder de teer en het hout, het touwwerk en den proviand van allerlei aard, door de Hollanders in overvloed aangevoerd: het is aan den anderen kant uitgemaakt, dat de oproerige republiek zou te gronde gegaan zijn, zoodra zij werd uitgesloten van den wereldhandel, waaraan zij een zoo belangrijk aandeel nam. Want zonder buitenlandsche scheepvaart, was de onafhankelijke republiek ondenkbaar. Niet alleen zou zij dan buiten machte zijn geweest, om de worsteling met den grootsten monarch der wereld vol te houden, maar zij had zich even goed voor eeuwig een graf kunnen kiezen in de golven, waaruit zij zoo pas was opgestegen. Handel en Holland waren woorden van gelijke beteekenis. Haar plekje gronds was als het ware slechts de werf, waarvoor de republiek toevallig ten anker

lag: haar eigenlijk vaderland was in elke zee en onder elke hemelstreek. Nooit had ergens een zoo belangrijk deel der bevolking zich aan de zeevaart gewijd. Geboren varenslieden waren zoowel de vrouwen als de mannen - en groot was het getal der kinderen, die nimmer den vasten wal betreden hadden. In de dagen, waarover wij spreken, had de Republiek driemaal meer schepen en zeelieden, dan eenige andere natie ter wereld. In vergelijking met onzen tijd, en vooral met de ontzaglijke vlucht, die de handel der twee takken van den Anglo-Saksischen stam genomen heeft, is zeker het cijfer, zoowel der bevolking als der handelsbeweging, in dat tijdperk van kracht en bloei van weinig beteekenis. Maar het is even zeker, dat, bij de toenmalige verhouding der krachten, de macht, die de jonge Republiek op zee kon ontwikkelen, buiten vergelijking geducht was. Toen het dan ook, in de laatste jaren van Filips' regeering, noodig werd, òf den handel met Spanje en Portugal, en daarmede tevens de gemeenschap met China en Indië, op te geven; òf wel het lijdelijk aan te zien, dat de hollandsche schepen in de spaansche havens werden verbeurd verklaard en de hollandsche matrozen in de kerkers der Inquisitie geworpen - toen zagen zich de hollandsche staatslieden geroepen een vraagstuk op te lossen, zoo moeilijk als hun nog ooit was voorgelegd.

Want de schitterende droom der spaansche wereldzee was toen nog, in menig opzicht, eene zeer ernstige werkelijkheid. Niet alleen toch waren de Spanjaarden en Portugeezen bijna de eenigen, die rechtstreeks met het verre Oosten handelden: maar zelfs al had de regeering geene hinderpalen opgeworpen, dan nog zou het uitsluitend bezit der veelzijdige wetenschap, voor het drijven van dien handel noodzakelijk, en de door lange ervaring verworven kennis van dien gevaarlijken weg rondom de wereld - in een tijd toen de groote scheepvaart nog in hare kindsheid was - het monopolie van den handel hebben verzekerd aan de afstammelingen der stoute ontdekkers, die het eerst de nieuwe banen voor den wereldhandel hadden geopend.

De Hollanders hadden, als volk, nooit deelgenomen aan de rechtstreeksche vaart om de Kaap de Goede Hoop. Gelukkig leefde er, in deze dagen, die voor hunne toekomst als handelsvolk zoo beslissend waren, althans een enkele Hollander, die zich de wetenschap, die al zijne landgenooten welhaast zouden moeten leeren, grondig eigen had gemaakt. Weinig mannen uit dien tijd verdienen door de nakomelingschap meer in eere te worden gehouden, om hetgeen zij ter bevordering van wetenschap en beschaving hebben gedaan, dan Jan Huygen van Linschoten, de zoon van een eenvoudig burger uit West-Friesland. Van der jeugd af door eene sterke begeerte tot het bestudeeren der geschiedenis en gebruiken van vreemde landen gedreven, besloot hij, op zeventien-

jarigen leeftijd, zich ‘eenigen tijd aan het vaderland en den omgang met vrienden en magen’ te onttrekken, om zijn zucht naar vermeerdering van kennis te bevredigen. Na een verblijf van twee jaren te Lissabon, vertrok hij, in het gevolg van den aartsbisschop van Goa, naar Indië en zwierf bijna twaalf jaren lang in het Oosten rond. Nauwkeurig alles onderzoekende wat in deze vreemde wereld zijne aandacht trof en zorgvuldig, dag voor dag en jaar voor jaar, de uitkomsten van zijn onderzoek te boek stellende, verzamelde hij een schat van kennis, waarmede hij zich bescheiden voorstelde, zijne vrienden aangenaam bezig te houden, wanneer hij in zijn geboorteland zou zijn teruggekeerd. Hij wenschte, dat zij, ‘zonder zich van hunne haardsteden en kantoren te verwijderen’, mede deel mochten hebben in het vermaak en de kennis, aan de beschouwing van eene toen zoo vreemde en voor Europeanen nog zoo geheel nieuwe wereld verbonden. Hij gaf eene uitvoerige beschrijving van de zeden en gewoonten, de wetten, de godsdiensten, de maatschappelijke en staatkundige instellingen der aloude volkstammen, die de beide Indiën bewoonden. Hij bestudeerde de natuurlijke geschiedenis, de plantenwereld, de aardrijkskundige gesteldheid van al de landen, die hij bezocht. Met de grootste nauwkeurigheid en zorgvuldigheid en met een onbekrompen blik, wijdde hij vooral zijne aandacht aan de voortbrengselen, die voor den groothandel konden dienen; voorts aan de wijze van landbouw en aankweeking der verschillende gewassen, de middelen van vervoer en de richting der handelswegen. Hij was noch een koopman noch een zeevaarder, maar een geleerde, een man van wetenschap en een reiziger van beroep. Maar toen hij, met dien rijken schat van kennis, gedurende dertien jaren opgedaan, terugkwam, begreep hij zelf dat de uitkomsten van zijn onderzoek in wijder kring verspreid moesten worden, dan hij zich aanvankelijk had voorgesteld. In het jaar 1596 verscheen zijn boek in het licht; en het werd weldra, niet enkel door geleerden, maar ook door kooplieden en zeevaarders met ijver gelezen en bestudeerd. Bij het verhaal zijner indische ontmoetingen en ervaringen, voegde hij nog eene praktische handleiding voor zeevaarders. Hij beschreef de geheele reis van Lissabon naar Indië, de richting van stroom en wind, de havens, de eilanden, de ondiepten, de blinde klippen en gevaarlijke zandbanken; en hij verrijkte zijn werk met een aantal kaarten, bijzondere en algemeene, van landen en wateren, tot dus ver maar zelden afgebeeld, en ook met verschillende sterrekundige en mathematische berekeningen. Reeds had een zijner landslieden, Wagenaer van Enkhuizen, de zeelieden der wereld aan zich verplicht, door de uitgaaf van een boek (*Thresoor der zeevaart*, voor den Handel op de Oostzee en de Middellandsche zee, met zeekaarten), dat zoo algemeen

in gebruik kwam, dat zelfs nog eeuwen later de schippers van Engeland en andere landen hunne onmisbare handleiding een Wagenaer noemden. Maar uit dit boek viel voor reizigers naar het Oosten weinig te leeren, omdat, vóór de koene onderneming van Linschoten, de kennis van dat Oosten bijna alleen bij de Spanjaarden en Portugeezen berustte, die met hunne mededeelingen aan vreemden niet zeer mild waren.

Het boek van Linschoten werd eene wezenlijke bron van welvaart; niet alleen omdat het een schat van kennis verspreidde onder een ijverig en ontwikkeld volk, maar vooral ook omdat het den grooten stoot gaf aan dat rechtstreeksche verkeer tusschen Nederland en Oost-Indië, dat zoo lang achterwege was gebleven, en waardoor nu de geheele handel der Republiek, en daarmede de Republiek zelve, van den ondergang werd gered en met een nieuw leven bezielde.

Het ligt niet in mijn plan, in bijzonderheden die lange reeks van zeetochten om de Kaap de Goede Hoop te beschrijven, die juist omstreeks dezen tijd aanvingen met de avontuurlijke reis der gebroeders Houtman, straks gevolgd door de vaart rondom de wereld, door Olivier van Noort. Het zij genoeg op te merken, dat de Hollanders, gedurende langen tijd, in gindsche rijk gezegende streken de eerste Christelijke Mogendheid waren, en dat de Republiek der Vereenigde Nederlanden, dank zij haar oosterschen en westerschen handel, ten toppunt van rijkdom en macht steeg. Het spaansche monopolie in de Indische en in de Stille Zuidzee werd door deze tochten voor goed afgeschaft: want de weg, dien men volgde, was bekend; maar tot nog toe hadden geene schitterende ontdekkingen den naam der Hollanders in het Oosten beroemd gemaakt. In de eeuw, die straks ging aanbreken, zouden de geliefdste vaderlandsche namen der jonge Republiek, door de gansche wereld heen, aan kapen en eilanden, aan voorgebergten en zeeën, aan golven en landen gegeven worden. Weldra zou er een Staten eiland gevonden worden, zoowel in de ijszeeën van Noord- en van Zuidpool, als in die gezegende landstreek, waar nu de machtige stroom van een wereldomvattenden handel golft door de poorten dier groote hoofdstad van de westelijke wereld, die eenmaal den naam droeg van Nieuw-Amsterdam. De beminde klanken van Oranje en Nassau, Maurits en Willem, beurtelings afgewisseld met de namen van menige aloude stad en menig vreedzaam dorp, of de eenvoudige familienamen van stoutmoedige zeevaarders en geëerde staatslieden, begroetten, tot aan 's werelds uiterste einden, de rondzwervende zonen van het jong gemeenebest; terwijl welhaast een vijfde werelddeel, door den ondernemenden ijver der Hollanders ontdekt, met den naam van het geliefde vaderland zou worden gedoopt. De nakomelingschap is, in dit opzicht, even ondankbaar als

onrechtvaardig geweest: de aloude namen, door het genie en den ondernemingsgeest der Nederlanders op zoo menige plek der aarde, toen voor het eerst door europeesche oogen aanschouwd, neergeschreven, zijn thans bijna overal uitgewischt en vergeten.

De stoot, door de uitgaaf van Linschoten's boek aan den buitenlandschen handel der Nederlanders gegeven, zou van blijvende uitwerking zijn. Inmiddels peinsde deze onvermoeide en ondernemende reiziger - een dier menschen, in wier schatting er niets gedaan is, zoolang er nog iets te doen overblijft - reeds over de mogelijkheid, om de bloeiende koninkrijken van Cathay en China langs een korter weg te bereiken, dan dien het genie van De Gama voor zijn Koning had gebaad. De geografische wetenschap, hoewel nog in een zeer onvolkomen toestand, werd in die dagen met grooten ijver beoefend; en aan de Hollanders vooral had zij vele van hare vorderingen te danken. De fraaie wereldkaarten van Mercator te Leiden - te gelijk met vele andere geografische en sterrekundige kaarten, aanwijzingen van nieuwe ontdekkingen en andere wetenschappelijke werken op groote schaal uitgevoerd in de prachtige drukkerij van Willem Blaeuw te Amsterdam, den vriend en leerling van Tycho Brahe en den eerste dier drukkersfamilie, wier naam zoo beroemd zou worden - openden een nieuw tijdvak in de geschiedenis der aardrijksbeschrijving. In Amsterdam leefde nog een ander ijverig beoefenaar der geographie, met name Pieter Plancius, een calvinistisch predikant, en wel een van de warmste en onverdraagzaamste ijveraars onder al zijne ambtgenooten; maar zijne diensten in het belang van ontdekkingstochten en aardrijkskundige studiën - waarin hij slechts eene uitspanning van de ernstiger bezigheden van een godgeleerde zag - geven hem aanspraak op de dankbaarheid van alle beminnaars van wetenschap en beschaving.

Plancius en doctor Frans Maelson - de verlichte pensionaris van Enkhuizen - hadden lang en ernstig de geschiedenis en den loop van dien grooten zeehandel bestudeerd, die zich sedert een eeuw meer en meer had ontwikkeld, maar toch nog betrekkelijk nieuw mocht heeten; terwijl Oldenbarnevelt, steeds bereid de wetenschap te bevorderen en den handel aan te moedigen, die de levensvoorwaarde van het gemeenebest was, zooveel hij kon de ontwerpen van ontdekkingstochten ter zee begunstigde. Want hoewel de Hollanders onder de stoutmoedigste en ondernemendste zeevaarders mochten geteld worden, hadden zij tot dusver nog geene eigenlijke ontdekkingen gedaan. Een Genues had den weg gebaad naar Amerika; en terwijl de eene portugeesche zeevaarder voor het eerst de zuidelijke spits van Afrika had omgevaren, had een ander zijner landgenooten, aan het andere uiteinde der wereld, den, naar men toen meende

eenigen doortocht geopend door het groote vasteland, dat zich, zooals algemeen aangenomen werd, van de Zuidpool tot Groenland en van Java tot Patagonië uitstrekte. Maar het was gemakkelijker, het voetspoor van Columbus, De Gama of Magellaens te volgen, dan, met behulp van wetenschappelijke navorschingen en koene ondernemingen, nieuwe wegen te openen. Weldra zouden vele dwalingen en onjuiste voorstellingen, door de stoutmoedigsten der portugeesche zeevaarders gekweekt en verbreid, worden wederlegd en verbeterd door de schitterende ontdekkingen van zeevaarders, uit de havens der Nederlandsche Republiek uitgezeild; en deze ontdekkingen zouden, voor den handel en de wetenschap beiden, rijke vruchten dragen. Het is ook waar, dat de Nederlanders er zich op beroemden, door de ontdekking van de Azoren Columbus als het ware den weg gewezen te hebben voor zijn tocht naar het Westen. Naar men zeide zou zekere Jozua Van den Berg, een koopman van Brugge, in het jaar 1445 dien archipel hebben bezocht. Hij had daar evenwel geen spoor van menschelijk verblijf gevonden; maar - aldus luidde het verhaal - op het grootste eiland der groep had hij, te midden dier eenzaamheid, een reusachtig beeld gezien van een man te paard, in een mantel gehuld, die de teugels van zijn ros met de linker hand omklemde en met de rechter naar het Westen wees. Deze geheimzinnige figuur, op een verlaten rots midden in den Oceaan, werd algemeen beschouwd als een teeken van het bestaan eener andere wereld en tevens als eene aanwijzing van den weg, dien men volgen moest om die wereld te vinden; maar het is meer dan waarschijnlijk, dat de arme vlaamsche schipbreukeling niet de minste schuld had aan deze dichterlijke visioenen. De oorspronkelijke benaming van Vlaamsche Eilanden, afgeleid van de eerste vestiging der Nederlanders aldaar, werd door de portugeesche zeelieden in die van Azoren veranderd, uit hoofde der verbazende menigte valken, die zij op deze eilanden aantroffen. Maar indien de Nederlanders geene betere aanspraken konden maken op den naam van ontdekkers, dan deze toevallige en twijfelachtige landing van een schipbreukeling op eene onbekende kust, dan zou hun roem in de jaarboeken der aardrijkskundige wetenschap zeker niet zoo groot zijn, als hij nu, en terecht, is.

De blikken van Plancius, Maelson, Linschoten, Oldenbarnevelt en vele andere geleerde en vaderlandslievende mannen waren intusschen voornamelijk naar de Noordpoolstreken gericht. Wie heeft, in later tijd en ook nog in onze dagen, het hart niet hooger voelen kloppen bij het verhaal van de schitterende daden, den heldenmoed en de koene verachting van lijden, ontbering en gevaar van die groote zeevaarders, wier namen door de gansche wereld worden genoemd: vooral van de Noordpoolreizigers van Enge-

land en Amerika? Als de ware ridders eener meer verlichte eeuw - die begrijpt, dat er voor mannen, dorstende naar daden, geen edeler roeping zijn kan, dan de perken der menschelijke kennis uit te breiden, ondanks gevaren en hinderpalen, schrikkelijker en geheimzinniger dan die door de aloude ridders gebraveerd werden om het graf des Heilands te verlossen of de heilige Graal te vinden - als echte ridders, hebben zij het hoogste streven onzer moderne beschaving verwezenlijkt, in een vorm, die voor immer de bewonderende geestdrift van dichterlijke gemoederen zal opwekken. De ware wegbereiders eener hoogere beschaving, in vergelijking waarmede onze tijd eene eeuw van barbaarschheid zal schijnen, zijn zij, die zich wijden aan den dienst der edelste meesteres, de Wetenschap; zij, die in haar naam uitgaan om bezit te nemen van den ganschen erfgrond onzes geslachts; zij, die nieuwe wegen openen voor den handel, den menschelijken geest verheffen en verruimen en de genietingen van het menschelijke leven te verhoogen; zij, die de bewoners der aarde nader tot elkander brengen en banden van vriendschap tusschen hen knopen, opdat eenmaal - na vele nu nog onvoorziene ontdekkingen en uitvindingen, en na verloop van vele eeuwen, die bij den Almachtige zijn als een enkele dag - het geheele menschelijke geslacht eene groote vreedzame familie zal vormen, in plaats van, zoo als nu nog de verlichtste volkeren, verdeeld te zijn in krijgszuchtige, elkander vernietigende barbarenhorden, die den mond vol hebben van beschaving en vooruitgang en toch azen op elkanders bezit, elkanders belangen krenken en in schrikkelijken ernst elkander vermoorden. Indien, zoowel in den schemerenden voortijd als later in verlichter eeuwen, de zegepralen en vreugden van het slagveld tot de edelste onderwerpen gerekend werden, die de dichter, de schilder of de geschiedschrijver zich ter behandeling kiezen kon - dan is het toch ongetwijfeld voor allen, die aan den vooruitgang der wereld gelooven, een hartverheffender schouwspel, getuige te zijn van den schier onuitputtelijken moed, het duizendvoudig talent en de onvermoeide lijdzaamheid, in den dienst van wetenschap en menschheid betoond.

De hollandsche aardrijkskundigen meenden, dat de reis naar de zoogenaamde koninkrijken van Cathay eenige duizende mijlen kon worden bekort, indien het mogelijk was om langs het Noorden daarheen te gaan. Men moet hierbij in het oog houden, dat er toen nog geene kaarten bestonden van de onbekende streken, aan gene zijde der noordelijke grenzen van Zweden. De fantasie zelfs had zich nog noode gewaagd aan de afbeelding van landen, eilanden, straten en rivieren, die nu een schoolknaap te noemen en aan te wijzen weet. Tegen het einde der zestiende eeuw viel het vrij wat gemakkelijker dan nu, aan het

bestaan te gelooven van een bruikbaren weg over de Pool naar China en Indië: want de toen heerschende voorstellingen omtrent het klimaat en de aardrijkskundige gesteldheid dier streken zijn sinds lang als dwalingen ter zijde gezet. Terwijl er dus minstens evenveel moed als nog nu toe vereischt werd, om zich in deze onbekende zeeën te wagen, ten einde het somber geheim van het Noorden te ontsluieren, bestond er toen een veel vaster vertrouwen, dan nu mogelijk kan zijn, op de onmiddellijke en rechtstreeksche vruchten van zulk eene onderneming. Plancius en Maelson, de Staten-Generaal en prins Maurits, allen waren overtuigd, dat de weg naar Cathay gevonden zou worden, wanneer men slechts in noordoostelijke richting bleef doorzeilen. Linschoten, die Indië en de gewone wegen naar Indië misschien beter kende dan enig ander man in de toenmalige Christenheid, was van de waarheid dezer theorie zoozeer doordrongen, dat hij vrijwillig de leiding der eerste expeditie op zich nam. Velerlei waren de phantastische droomerijen, waaraan zelfs de geleerdste mannen van dien tijd zich overgaven, zoodra het de poolstreken gold. Vier straten of kanalen, als door de hand eens tovenaars geopend, voerden, naar men meende, uit het binnenland van Moscovië naar de poolzeeën. Volgens sommigen omspoelden deze zeeën een groot vasteland, aan de pool gelegen, waar een eeuwige zomer heerschte en de zon nooit onderging, en welks inwoners, tot een hoogen trap van beschaving geklommen, alle deugden beoefenden en zich in alle zegeningen des hemels mochten verheugen. Anderen wederom bevolkten deze geheimzinnige streken met afschuwelijke wilden, met paardevoeten en hondekoppen, en zonder andere kleeding dan hunne lange ooren, die zij om hunne lichamen samenvouwden; terwijl het zoo goed als uitgemaakt was, dat de eerste rang onder deze verwijderde stammen toekwam aan een volk van menschen zonder hoofd, wier oogen in de borst stonden. Deze geleerden waren dan ook van meening, dat de ongelukkige bewoners dier noodlottige gewesten, wel verre van zich in eeuwigen zonneshijn te baden, steeds in ondoordringbaren nevel en nooit verpoozende stormen ronddwaalden; dat de gansche bevolking iederen winter stierf en slechts bij de nadering van een trage en vluchtige lente weder voor korten tijd in het leven terugkeerde. Niemand twijfelde er aan, of de reiziger zou in deze streken met vuurspuwende vulkanen en ijsbergen hebben te kampen en bovendien met land- en zeemonsters, wreeder en verschrikkelijker dan ooit eens menschen oog had aanschouwd; maar evenzeer stond het bij allen vast, dat een doortocht naar de begeerde indische havens, hetzij dan door eene straat of door de open zee, eindelijk zou en moest gevonden worden.

De werktuigen en hulpmiddelen der zeevaart waren nog slechts ruw en onbeholpen, althans in vergelijking met hetgeen kunst en wetenschap nu ter beschikking kunnen stellen van hen, die zich op het gevaarlijke pad der ontdekkingen wagen. De kleine en toch onhandelbare, lompe en in onze oogen bespottelijke vaartuigen, waarmede in de zestiende en zeventiende eeuw zulke vermetele tochten werden ondernomen, zijn, alleen uit dien hoofde, onze bewondering waard. Een schip, ongeveer honderd ton metende, van voren en van achteren torensgewijs opgetrokken en in het midden uitgehold; een schip, dat door zijn ronden, bolvormigen voorstevan, door zijne onevenredige breedte en andere zonden tegen de symmetrie bijna zoo ongeschikt mogelijk was voor de vaart op den oceaan: zulk een schip was het, waarmede deze onverschrokken Hollanders rondom de aarde zeilden, en waarmede zij de verschrikkingen der beide Polen trotseerden. Een astrolabium - zoo als Maarten Beheim voor de Portugeezen had uitgevonden, een armzalige astronomische ring van drie voet in omtrek - was nog steeds het voornaamste werktuig om de breedte te berekenen - een werktuig bovendien, dat aan boord volstrekt niet onbepaald te vertrouwen was. Zij kenden geen logaritmen, geen middelen om op zee de afwijkingen van de magneetnaald na te gaan. De vuurwapenen, waarmede de zeelieden de onbekende vijanden moesten bekampen, die zij wellicht op hun pad zouden aantreffen, waren lomp en moeilijk te behandelen. De kunst om de levensmiddelen zoo te bereiden, dat zij slechts eene beperkte ruimte innemen en gemakkelijk zijn mede te voeren, was nog onbekend. Zij hadden noch thee, noch koffie, ter versterking van hunne geschokte zenuwen; maar zij misten evenzeer sterken drank: en dit gemis behoeft hen voor onvermijdelijk nadeel. Deze Hollanders namen bier en wijn in redelijke hoeveelheid mede; maar nooit wordt in de verhalen hunner beroemde tochten van krachtiger dranken melding gemaakt; en het is voorzeker voor een groot deel hieraan te danken, dat ook in de zwaarste beproevingen bijkans nooit oproeren of eenige wanordelijkheden voorvielen.

Deze zeevaarders hadden dus slechts weinige van de vele hulpmiddelen, waardoor gevaarlijke reizen, dank zij de hedendaagsche kunstvaardigheid, tegenwoordig gemakkelijker worden gemaakt; maar zij hadden onverschrokken harten, geloof in zichzelf, in hunne aanvoeders en in hunne Republiek, bovenal geloof in God den Heer; zij handhaafden strenge tucht en bewaarden hunne blijmoedigheid, ook te midden van zwaren arbeid, lijden en ontbering, gevaar en nood. Weinige bladzijden in de geschiedenis leggen welsprekender getuigenis af aangaande zelfopofferende plichtsbetrachting, als het ware leidende beginsel bij alle menschelijke handelingen, dan juist de kunstelooze

verhalen, die ons van zoo menigen zeetocht zijn bewaard gebleven. En het is voornamelijk om deze edele lessen, dat zij aan de vergetelheid moeten worden ontrukkt.

En niemand vertoonde in zijn persoon een sprekender beeld van deze voortreffelijke eigenschappen, dan Willem Barendsz., stuurman en burger van Amsterdam. Het was gedeeltelijk onder zijne leiding, dat de eerste kleine expeditie, op den 5den Juni 1596, de reis aanvaarde naar die onbekende poolzeeën, die nog door geen schip, uit de havens der Christen-wereld uitgegaan, waren bevaren; naar die fabelachtige streken, noch nooit door den voet van een beschaafd mensch betreden. Maelson, Plancius en Balthazar Moucheron, koopman te Middelburg, waren de voornaamste ontwerpers der onderneming; maar er bestond tusschen hen verschil van gevoelen: de pensionaris hield zich overtuigd, dat men den waren weg naar China vinden zou, wanneer men de zeeëngte doorvoer tusschen het land van Nova-Zembla en de noordelijke kusten van Moscovië, door de wilde stammen der Samoeden bewoond. Voorbij deze straat boog zich dan, naar men meende, de kust van het vasteland van Azië in eene zuidoostelijke richting, zoodat het, wanneer men slechts de kust volgde, gemakkelijk viel, de oostelijke havens van China te bereiken. Plancius daarentegen wilde liever buiten omzeilen, tusschen de noordkust van Nova Zembla en de Pool. Door de Staten van Holland en Zeeland werden nu twee vaartuigen uitgerust, waarbij de stad Amsterdam, voor hare rekening, nog twee schepen voegde, die een anderen koers zouden volgen. Aan boord der Staten - schepen ging Linschoten, als commies voor Holland, mede, en met hem een ervaren zeeman, Barend IJsbrandtsz. geheeten, als schipper. Welhaast scheidde Barendsz. zich met de amsterdamsche schepen van de anderen af en zette, volgens de aanwijzingen van Plancius, koers naar de open zeeën van het Noorden. En, voor de eerste maal in de wereldhistorie, werd, in dien gedenkwaardigen zomer, de geheele verlaten streek van Nova-Zembla bezocht, opgenomen en behoorlijk in kaart gebracht. Barendsz. voer tot 77' noorderbreedte en bereikte de noordelijkste punt van het eiland. In een geweldigen storm, nabij eene kaap, die hij schertsenderwijze met den naam van Troosthoek bestempelde, werd zijn schip, dat met gereefde zeilen te midden van ijsschotsen en dikken nevel voortdobberde, schier aan splinters gestooten: maar eindelijk bereikte hij toch de naakte eilanden-groep, aan gene zijde van Nova-Zembla, waaraan hij dadelijk den geliefden naam van Oranje schonk. Hier echter was de grens van zijn tocht. Zijn schip was slecht uitgerust en het weder was boven verwachting ruw geweest. Op den 1sten Augustus keerde hij terug, met het vaste

besluit om in het volgend voorjaar nog eens de proef te wagen.

Intusschen was Linschoten, met de schepen De Zwaan en Mercurius, de zeeëngte ingevaren, waaraan hij den naam van straat van Nassau gaf, maar die nu algemeen onder den naam van de straat van Waigatsj bekend is. De langs de kust wonende Samojeden vertelden hun, dat zij, wanneer zij dit nauwe kanaal waren doorgevaren, eene open en ruime zee zouden vinden. Latere ontdekkingen bewezen de juistheid van deze mededeeling: maar het was den koenen reizigers ditmaal niet vergund, zoo ver door te dringen. De straat was reeds met drijfijis gevuld; en nadat de schepen ongeveer honderdvijftig engelsche mijlen voorbij Waigatsj waren gekomen, konden zij niet verder doorvaren: de gansche zee van Tartarye, met eene onoverzienbare menigte drijvende ijsbergen en schotsen overdekt en door een geweldigen noordooster storm voortgezweept, scheen zich op te maken om de ongelukkige reizigers te verzwelgen. Het was duidelijk dat het zonnige land van Cathay niet op deze wijze, althans niet bij deze gelegenheid, kon worden bereikt. Niet dan met groote moeite konden zij zich uit hunne gevaarlijke stelling redden en behouden de straat van Waigatsj weder uitkomen.

Op den 15den Augustus ontmoetten zij, op 69° 15' noorderbreedte, het schip van Barendsz. en keerden nu gezamenlijk naar Holland terug; den 16den September liepen zij de haven van Amsterdam binnen. In de door hem bezochte zeeën en eilanden had Barendsz. nergens een spoor van menschelijke werkzaamheid of verblijf gevonden, maar daarentegen een overvloed van witte beren, zeehonden en ook een ander verschrikkelijk monster, toen voor het eerst gezien: een beest, zoo groot als een os, met een bijna menschelijk aangezicht en twee lange uitstekende tanden, aan de bovenkaak. Deze groote dieren, later onder den naam van walrussen of zeepaarden bekend, werden soms in scharen van tweehonderd bijeen gevonden, zich koesterende in de bleeke stralen der poolzon; zij schenen zich even goed te huis te gevoelen op het land en in de zee, als op de ijsbergen en schotsen. Als zij menschen zagen aankomen, lieten zij zich van de schotsen in het water glijden, omklemden hunne jongen met de voorpooten en doken telkens op en neder. Vervolgens duwden zij plotseling de jongen weg, vielen eensklaps op de booten aan en trachtten die omver te halen en te doen zinken, als herkenden zij instinctmatig in de vreemde bezoekers hunne natuurlijke vijanden. Het dagverhaal van Barendsz'. reis maakte melding van menig scherp gevecht met de walrussen en de beren.

De belangrijkste vrucht van dezen eersten tocht was de daardoor verworven kennis van een deel der Poolstreken; en deze eerste Poolreizigers gaven met volle recht, naar hunne keuze, namen aan de door hen voor het eerst bezochte landen en

wateren. En gehoor gevende aan de in zulke omstandigheden nooit falende inspraak des gemoeds, viel daarbij hunne keuze het eerst op de dierbare namen van het vaderland. De straat kreeg den naam van Nassau; het eiland aan haren mond heette het Staten eiland; de noordkust van Tartarye ontving de welbekende namen van Nieuw-Holland, Nieuw-Friesland, Nieuw-Walcheren; terwijl de twee rivieren, bij welker mondingen Linschoten zijn tocht moest staken, naar zijne twee schepen, de Zwaan en de Mercurius-rivier werden genoemd. Barendsz, van zijn kant, had even getrouwd iedere kreek, baai, kaap en eilandje van Nova-Zembla gedoopt; en voorzeker had nog nooit te voren een christelijk zeeman den 77sten graad noorderbreedte bereikt. Maar de oudheidminnaar, die de spoedig daarna uitgegeven kaarten van Willem Blaeuw met de tegenwoordigen vergelijkt, kan zijne ergernis niet bedwingen, als hij ziet, hoe onrechtvaardig de vroegere herinneringen zijn uitgewischt en de namen, door de eerste ontdekkers, naar volle recht, aan deze ontzaglijke wildernissen gegeven, overal zijn verdwenen. De Oranje-eilanden alleen zijn nog op de kaart te vinden: maar dit is ook bijna de eenige naam, die van de gansche lange reeks is overgebleven. Waar zijn kaap Nassau, het Willems-eiland, het Admiraliteitseiland, Maelsons-eiland, kaap Plancius, Zwarthoek, Kruishoek, Beerenhoek, IJshoek, Troosthoek; waar de straat van Nassau, het Maurits-eiland, het Staten-eiland, het eiland Enkhuizen - om van vele andere dergelijke namen niet te spreken?

Bij zijne terugkomst, gaf Linschoten een zoo schitterend en veelbelovend verslag van den tocht, dat prins Maurits, Oldenbarnevelt en vele invloedrijke leden der Staten-Generaal zich door zijne geestdrift lieten medeslepen. Hij meende, dat de noordoostelijke doortocht naar China gevonden en het raadsel opgelost was. Het zou alleen noodig zijn, om in het volgend jaar eene tweede expeditie op grooter schaal uit te rusten; te zorgen voor den noodigen voorraad van handelsartikelen, die op de chineesche markten konden worden afgezet, en alzoo den rechtstreekschen handel over de Pool, zonder verder uitstel, te openen. Het schijnt vreemd, dat eene zoo onvolkomen geslaagde poging om bezwaren van zoo ernstigen aard te overwinnen als eene alleszins bevredigende uitkomst werd beschouwd. Toch valt er niet te twifelen aan de oprechtheid van Linschoten's overtuiging, die hem tot verder handelen aandreef. De kalme Barendsz. en diens vriend en makker Gerrit De Veer vonden dat de geleerde man eene wel wat te fraai gekleurde voorstelling had gegeven van de onderneming van 1594, en vooral van de vooruitzichten voor de toekomst.

De Landsregeering echter, vertrouwend op Linschoten's schitterende voorspellingen, rustte een vloot van zeven schepen

uit: twee van Enkhuizen, twee uit Zeeland, twee van Amsterdam, met een jacht, dat, zoodra de expeditie zich door de straat van Nassau en de bevrozen zee van Tartarye een weg zou hebben gebaand en langs kaap Tabis zou zijn omgevaren om van daar zuidwaarts de reis naar China te vervolgen, deze gelukkige tijding naar het vaderland zou overbrengen. De naïeve, in hare soort bewonderenswaardige lichtgeloovigheid, die zonder aarzelen de door Linschoten gegeven oplossing der groote quaestie aannam, was volkomen in overeenstemming met de rustige werkzaamheid, waarmede van wege de overheid alle maatregelen en schikkingen voor de reis werden genomen. Eer al het laken, het linnen, de tapijten en andere uitgezochte artikelen, die nu voor het eerst, *via* de Noordpool, naar Cathay zouden gezonden worden, aan boord der schepen waren geborgen, was reeds de halve zomer vervlogen: en nog altijd lag de vloot in de Maas voor anker. De met zooveel ophef aangekondigde, zoo weelderig uitgeruste expeditie moest dus wel jammerlijk mislukken. Toch werd zij, zoowel vooraf als later, door groote mannen ontworpen, bestuurd en geleid. Maurits, Oldenbarnevelt en Maelson hadden zich persoonlijk, in alle bijzonderheden, met de uitrusting bemoeid. Linschoten maakte den tocht mede als eerste bevelhebber; de kalme en onverschrokken Barendsz. was opperstuurman van het geheele eskader; en Jacob Heemskerck, een man die zich later in den dienst zijns vaderlands een onsterfelijken naam zou verwerven, was schipper en supercarga van het amsterdamsche schip. Volgens de ontwerpen van Linschoten en Maelson, beproefde men natuurlijk den doortocht langs de straat van Waigatsj. Men landde op de kust van Tartarye en won zooveel mogelijk nauwkeurige berichten in bij de rondzwervende Samojeden. Op den 2den September begaven zich eenige mannen op het Staten-eiland aan wal en hielden zich bezig met het verzamelen van eenige glinsterende steentjes, die door den schrijver van het dagverhaal der reis worden aangeduid als ‘eene maniere van diamanten, die op dit eiland zeer velen waren’. Terwijl twee matrozen hiermede in eene diepe kloof bezig waren, voelde zich een hunner plotseling van achteren aangrijpen. ‘Waarom trek je me zoo, kameraad?’ riep hij uit, meenende dat zijn makker een grap met hem wilde hebben. Maar de ‘kameraad’ was een groote, magere, witte beer; en in het volgend oogenblik was het hoofd van den armen diamantzoeker verbrijzeld en lekte het roofdier zijn bloed. De andere man vluchtte naar zijne makkers, die nu, ten getale van twintig, op den beer aanvielen. Maar niet dan nadat nog een der aanvallers door het hongerige monster was gedood en half verscheurd, gelukte het hun, hem een kogel in den kop te jagen. En zelfs toen nog liet de beer zijne twee slachtoffers niet los; eerst

toen de stoutmoedigste van den troep het dier met de kolf van zijn geweer den schedel had verbrijzeld, konden zij de lijken hunner makkers bevrijden. Zij stroopten den beer de huid af: en deze huid, benevens een grooten hoop der diamanten van Stateneiland, was dan ook alles, wat van deze reis, waarvoor zoo aanzienlijke sommen waren uitgegeven, medegebracht werd. Want tegen het midden van September was het blijkbaar onmogelijk geworden, om nog in dit jaar den doortocht door de bevroren zee te beproeven; en de expeditie keerde terug, zonder iets te hebben uitgericht. Op den 18den November 1595 liepen de schepen weder te Amsterdam binnen.

De regeering, teleurgesteld door deze bijna bespottelijke uitkomst, weigerde voortaan rechtstreeks mede te werken tot het ondernemen van nieuwe poolreizen. Evenwel loofden de Staten-Generaal eene belooning van vijfentwintigduizend gulden uit, voor hen, die den noordelijken doortocht zouden vinden; en eene mindere belooning, naar evenredigheid, voor hen, die, ofschoon ze niet slaagden, zich evenwel door hunne pogingen om dien doortocht te ontdekken bijzonder verdienstelijk zouden maken.

Door zijne stoute ondernemingszucht en zijne liefde voor de wetenschap aangespoord, veelmeer dan door het vooruitzicht op eene geldelijke belooning, besloot de onversaagde Barendsz. - die zich nog steeds overtuigd hield, dat het mogelijk was om ten Noorden van Nova Zembla en over de Pool naar Indië te komen - in den volgenden zomer nog eens de proef te wagen. De stedelijke regeering van Amsterdam rustte, vroeg in het jaar 1596, twee schepen uit, om daarmede den tocht te doen. De bemanning bestond geheel uit uitgezochte en zoo veel mogelijk ongehuwde mannen, die zich vrijwillig voor de reis hadden aangegeven. Jan Cornelisz. De Rijp, een ervaren zeeman, voerde het bevel op een der schepen; Willem Barendsz. was opperstuurman op het andere; en Heemskerck, de man, ‘die dwars door 't ijs en 't ijzer dorst te streven⁽¹⁾’ was schipper en supercarga of commies.

Op den 18den Mei zeilden de schepen uit het Vlie. Bij deze expeditie althans zouden de aanwijzingen van Pieter Plancius gevolgd worden: De Rijp, zoowel als Barendsz., wilde vooral den nauwen doortocht door de met ijs bezette straat van Waigatsj vermijden. Maar hoewel op dit punt eensgezind, zoo liepen toch hunne denkbeelden aangaande de gesteldheid van land en zee en aangaande de richting, die men volgen moest, zeer uiteen. Echter zeilden zij te zamen in eene noord-noord-oostelijke richting voort, hoewel Barendsz. meer oostwaarts had willen sturen.

Op den 5den Juni werd een der matrozen op het dek iets gewaar, dat hij aanvankelijk voor groote troepen witte zwanen

(1) De bekende regel uit zijn grafscript.

hield, die naar de schepen heen zwommen en zoo ver men zien kon de zee bedekten. Ieder spoedde zich naar boven om van dit wonderlijk schouwspel getuige te zijn: maar zij, die meer in deze streken geweest waren, bemerkten spoedig, dat deze duizende zoogenaamde zwanen niets anders waren dan onafzienbare ijsvelden, die langzaam voortdreven. Echter konden zij zonder veel moeite hunne vaart vervolgen en kwamen zij tegen middernacht weder in de open zee. De zon stond toen eene graad boven den horizon.

Steeds noordwaarts stevenende, zagen zij zich, twee dagen later, wederom door het ijs ingesloten; en daar 'het water zoo groen was als gras, meenden zij nabij Groenland te zijn.' Op den 9den Juni ontdekten zij een eiland, dat, volgens hunne waarneming, op 74° 30' noorderbreedte lag en ongeveer vijf mijlen lang scheen te zijn. In deze streek vertoefden zij vier dagen en leverden zij daar een scherp gevecht, dat 'wel vier glazen duurde,' aan een ijsbeer, dien zij vergeefs poogden te vangen, om hem in zegepraal mede naar Holland te nemen. Daar dit niet gelukte, waren zij genoodzaakt hem te dooden, om hun eigen leven te redden; maar het blijkt niet, hoe zij, indien zij het beest levend gevangen hadden, op de lange reis over de Noordpool naar China en van daar weder naar Amsterdam, voor zulk een passagier zouden hebben gezorgd. De poging zelve evenwel getuigt voor den kalmen moed dier onverschrokken zeevaarders. Zij verlieten het eiland op den 13den Juni, na het den naam van Beren-eiland gegeven te hebben, ter herinnering aan hun overwonnen vijand: een naam, die sedert plaats heeft moeten maken voor de nietszeggende benaming van Cherry (Kersen)-eiland, ter eere van een welgestelden londenschen koopman, die zeven jaren later een schip naar deze streken zond.

Na verloop van zes dagen ontdekten zij weder land; zij namen de hoogte der zon op en bevonden dat zij op 80° 11' noorderbreedte waren. Voorzeker was tot hiertoe niemand tot op minder dan tien graden de Pool genaderd. Op den langsten dag van het jaar zetten zij voet aan wal op dit nieuw ontdekte strand, dat zij aanvankelijk voor een deel van Groenland hielden. Zij vonden overal den grond bedekt met eeuwige sneeuw, afgewisseld door reusachtige gletschers en steile ijsbergen; en aan dit land, waar een bijna onafgebroken winter heerscht, waar het kwikzilver gedurende tien maanden in het jaar beviest, en waar de zon gedurende vier maanden onder den horizon blijft - aan dit onherbergzame land gaven zij later den zeer passenden naam van Spitsbergen. Telkens herhaalde gevechten met de eenige bewoners dezer afschuwelijke oorden, de witte beren, op de ijsschotsen, op het water of op het land geleverd, waren de eenige afwisseling in de schrikkelijke eentonigheid van dien nimmer eindigenden

ijzigen dag, wiens verblindende schijn in dit jaargetijds door geen nacht werd getemperd. Zij roeiden een diepe baai, aan de westelijke kust, in en vonden daar groote troepen wilde ganzen, die op hare eieren zaten. Het waren dezelfde soort van ganzen, die des zomers in groote scharen naar Holland kwamen en waarvan men nooit te voren geweten had, waar zij hare eieren legden en uitbroedden. ‘Daarom,’ zegt de schrijver van het verhaal dezer reis, ‘hebben sommige schippers zich niet ontzien te schrijven, dat deze eieren in Schotland aan de boomen wassen, en dat de vruchten dezer boomen die in het water vallen, ganzenkuikens zijn en straks beginnen te zwemmen; maar die op het land vallen, bersten aan stukken, zoodat er niets van overblijft. Dit blijkt nu contrarie,’ gaat De Veer zeer ernstig voort; ‘maar het is niet te verwonderen, dat niemand tot nog toe geweten heeft, waar deze vogels hunne eieren leggen: daar zoover men weet, nooit iemand op tachtig graden noorderbreedte geweest is en dit land nooit bekend is geweest.’

Indien deze altijd gedenkwaardige reize voor de wetenschap geene andere vrucht had opgeleverd, dan de kennis dat de eieren der wilde ganzen niet aan de boomen groeien, dan zou de uitkomst inderdaad vrij schraal mogen heeten. Maar talrijk en zeer gewichtig waren de onderzoekingen, hier in het geduchte, geheimzinnige Noorden in het werk gesteld, en ook de ontdekkingen, in deze onbekende streken gedaan terwijl de eenvoudigheid van den verteller alleen een bewijs is van de kinderlijk naïeve onwetendheid dier eeuw, op het gebied van natuurwetenschap. Wanneer zelfs een zoo uitnemend genie als Hugo de Groot geloofde aan het bestaan van Poolmensen, wier hoofden onder hunne schouders stonden, dan mag men voorwaar den eenvoudigen amsterdamschen zeeman niet hard vallen, wegens zijne ernstige tegenspraak van de volksmeening omtrent de geboorte van ganzenkuikens.

Den 25sten Juni gingen zij wederom aan land en namen, voor zooveel dit bij de voortdurende aanvallen der beren mogelijk was, de afwijking van de magneetnaald waar, die ongeveer zestien graden bedroeg. Daar op dienzelfden dag het ijs, in bijna onoverzienbare massa's, van alle kanten kwam opzetten, haastten zij zich zoo spoedig mogelijk van het land weg te komen en richtten zij zich wederom eenigszins zuidwaarts. Op den 1sten Juli bereikten zij andermaal het Beren-eiland. Hier scheidde Cornelisz. De Rijp zich van Barendsz. en Heemskerck af: hij wilde weder noordwaards opvaren tot voorbij 80° noorderbreedte, waar hij den begeerden doortocht hoopte te vinden. Barendsz., die steeds van gevoelen bleef dat, zoo er een toegang tot de open Poolzee bestond, deze dan ten Noordoosten van Nova Zembla gevonden moest worden, vervolgde zijne reis in die richting. Op den 13den

Juli bevonden zij zich, volgens waarneming, op 73° noorderbreedte; zij meenden toen in de nabijheid te zijn van Sir-Hugh-Willoughby's land. Vier dagen later bereikten zij Lomsbaai, eene haven van Nova Zembla, aldus genaamd naar een zekeren vogel, tot het geslacht der duikers behorende, dien zij hier in groote menigte aantroffen, en aan welken vogel zij den zonderlingen naam gaven van noordschen papegaai. Op den 20sten Juli maakte het ijs, dat aan alle kanten in groote massa's kwam aandrijven en de zee bedekte, het voortzetten der reis onmogelijk, zoodat men het anker liet vallen nabij een eilandje, waar de Hollanders, reeds op een vorige reis, het heilig teeken van het christelijk geloof hadden aangetroffen, en dat daarom door hen met den naam van Kruiseiland was gedoopt. Maar toen onze pelgrims deze plek naderden, vonden zij daar geen geloofsgenooten, doch, als in wreeden spot, stonden twee witte beren, juist aan den voet van het kruis, op de achterpooten, om zoo des te beter hunne bezoekers te kunnen opnemen. De mannen, die aan land waren gegaan, hadden geen wapenen bij zich en wilden zoo spoedig mogelijk naar hunne booten terugkeeren. Maar schipper Heemskerck, begrijpende dat zulk een vlucht allen in het verderf zou storten, sprak met kalmen ernst: 'Den eerste die gaat loopen, steek ik deze bootshaak door het lijf. Laat ons te zamen blijven en beproeven, of wij hen niet met roepen vervaard kunnen maken.' Dit geschiedde. Langzaam trokken zij, vast aaneengesloten, naar de booten terug - Heemskerck het laatst van allen - terwijl de beren hen bleven aanstaren en met dof gebrom rondom het kruis heenslopen, zonder echter een aanval te wagen.

Met groote behoedzaamheid stapten de matrozen in de boot en voeren toen haastig naar het schip terug: 'wel blijde,' zegt De Veer, 'dat zij hunne ontmoeting aan hunne makkers vertellen mochten en den kattendans zoo ontsprongen waren.'

Den volgenden dag namen zij de hoogte der zon op en zagen, dat zij zich op 76° 15 noorderbreedte bevonden; de afwijking der magneetnaald bedroeg zesentwintig graden.

Zeventien dagen lang dreven zij nu heen en weder, te midden van dikke mist en woedende sneeuwstormen, en aan alle kanten omringd door ontzaglijke ijsbergen, sommigen met naalden en spitsen tot honderd voet boven de zee oprijzende, anderen onbewegelijk aan den grond bevestigd, nog anderen eindelijk door wind en golven in allerlei richting medegevoerd, en ieder oogenblik dreigende het schip te verbrijzelen of in te sluiten. In den avond van den 7den Augustus maakten zij hun schip met het werpanker vast aan een grooten ijsberg, die zesendertig vademen onder water aan den grond zat; maar op den 10den, juist toe zij hun avondmaal hadden gebruikt, deed een geweldig kraken en splijten en loeien als van verren donder hen allen

van schrik opspringen: de ijsberg barstte onder water in honderde stukken uiteen, met een gekraak ‘dat het met geen woorden is uit te drukken.’ Gelukkig leden zij geen erge schade, maar slaagden zij er in, een andere kolossale en hooge schots te bereiken, waar zij op nieuw het anker uitwierpen.

Op den 15den Augustus bereikten zij de Oranje-eilanden, aan den noordoostelijken uithoek van Nova Zembla. Eenige mannen, die hier aan land gegaan waren, beklommen den top van een heuvel en zagen nu, tot hunne onuitsprekelijke vreugde, eene geheel opene zee, vrij van ijs, die zich, zoo ver de blik reikte, in eene Zuid-oostelijke en Oost-zuid-oostelijke richting uitstreckte. Zoo was dan eindelijk de reis gewonnen: de doortocht naar Cathay was ondekt. Vol vreugde, roeiden zij haastig naar het schip terug, ‘nauw wetende hoe dra zij te scheep voort zouden komen om deze tijding aan Willem Barendsz. over te brengen.’ Helaas! zij wisten niets van de verking van dien machtigen vloed, den Golfstroom, die juist toen zijne warme wateren door deze streken omvoerde.

Drie dagen later moesten zij terugkeeren, teleurgesteld in al hunne pogingen om de open zee te bereiken. Het ijs, gehoorzamende aan dezelfde kracht, die het voor een oogenblik had weggevoerd, keerde wederom terug, immer zuidwaarts drijvende; en op nieuw zagen zij zich nabij den ‘hoek van Begeerte’ ingesloten.

Op den 25sten Augustus moesten zij de zoo vurig gekoesterde hoop voor goed opgeven; nergens was een doortocht; en daar de stroom het ijs op nieuw van het land afvoerde, wilden zij zuidwaarts en westwaarts varen, om zoo door de straat van Waigatsj terug te keeren. Langs Nova Zembla omgevaren zijnde, en daar geen opening in de dicht bevroren zee vindende, hoopten zij nog slechts van den snel vervliegende zomer gebruik te kunnen maken om langs de zuidzijde van het eiland heen te zeilen en zoo door de straat van Nassau of Waigatsj naar het vaderland terug te keeren. Te vergeefs. Het noodlot liet hen niet los. Als zij, met groote moeite en inspanning, langzaam tot voorbij de IJshaven waren gekomen, kwamen de ijsbergen en schotsen, door den machtigen stroom voortgedreven, wederom met zoo veel geweld opzetten, dat zij gedwongen waren naar die afschuwelijke haven terug te gaan. Gedurende de overige dagen van Augustus worstelde het schip, bijkans of het met leven en bewustheid ware begaafd, met de omringende gevaren: nu eens hoog in de lucht opgeheven, terwijl de kiel rustte op reusachige ijsblokken, tot zij bijna overeind stond op haar spiegel; straks op haar zijde liggende en zich weder oprichtende, als de ijsschotsen voor een oogenblik wegdreven en haar een weinig ruimte lieten. Inmiddels woedde onverpoosd een verblindende sneeuwstorm; het ijs kraakte en berstte in alle richtingen; het schip, tusschen de schotsen

geklemd, dreigde ieder oogenblik te splijten: het was onmogelijk de verschikkingen van dit tooneel in woorden weer te geven. ‘Het was zoo schrikkelijk om te hooren en te zien, dat iemand de haren te berge rezen,’ zegt Gerrit De Veer, ‘van dit afgrijselijk schouwspel.’

Maar deze doodstrijd duurde kort. Op den 1sten September zat het schip voor goed ingevroren: het ijs was even onbewegelijk als het vaste land; en het vaartuig zou dat jaar niet meer vlot worden. De pelgrims van de kleine Republiek moesten nu den winter in deze haven der Poolzee doorbrengen. Met zwijgende onderwerping aan hun lot begonnen zij, welgemoed, dadelijk de noodige schikkingen te maken. Gelukkig vonden zij langs het strand eene groote menigte drijfhout, groote boomen, met wortel en al van eene of andere verre kust losgerukt en door de stroomingen aangevoerd. Zij besloten, zonder verwijl, een huis te bouwen, waarin zij althans veilig zouden zijn voor de aanvallen der wilde dieren en zooveel mogelijk ook voor een nog wreederen vijand, de koude. God dankende voor den onverwachten overvloed van bouwstof en brandhout, begonnen zij te zagen en te kloven en te timmeren en levensmiddelen uit het schip te halen, eer de lange winternacht hen zou overvallen.

Na zes weken van onafgebroken arbeid was de woning gereed. Geweldige sneeuwjachten, door felle stormen vergezeld, maakten het dikwijls voor menschelijke wezens onmogelijk om, zonder dadelijk gevaar van stikken, eene scheeps lengte ver te gaan; ook gebeurde het meermalen, wanneer een hunner het waagde, als de storm bedaard was naar buiten te treden, dat hij zich plotseling door een ijsbeer zag aangegrepen, nog eer hij de witte gedaante door den dwarrelenden witten baaiërd had zien naderen.

Want deze hongerige makkers verlieten hen nooit, zoo lang de zon boven den horizon bleef; immer omgaven zij de arme ballingen, als de vogels of de insecten de reizigers in tropische landen. Wanneer de matrozen hunne vaten met gezouten vleesch een oogenblik op het ijs nederzetten, dan was er dadelijk een beer bij, om het vat te besnuffelen en zoo mogelijk den inhoud machtig te worden. Door honger geprikkeld en gelokt door den reuk van het gezouten vleesch, en nog meer door het levend vleesch en bloed dezer indringers in hun aloud gebied, poogden de felle roofdieren meer dan eens tot zelfs in het schip door te dringen.

Bij eene dergelijke gelegenheid gebeurde het eens, dat Heemskerck met twee anderen alleen aan boord was achtergebleven, terwijl de overigen op aanmerkelijken afstand bezig waren, op sleden hout naar de woning te voeren; en het had weinig gescheeld, of de toekomstige held van Gibraltar was de prooi geworden van zijne vijanden op Nova Zembla. Om de roofdieren

af te houden, wierpen zij over het ijs stokken en steenen en ijzeren pinnen, die de beren dan, even als spelende honden, dadelijk achterna liepen, tot het den schippers eindelijk gelukte, hunne aanvallers doodelijk te treffen.

In den loop van den winter werden er verscheidene beren gedood; een daarvan werd, nabij het huis, op zijne pooten overeind gezet, waar hij, geheel stijf bevroren, maanden achtereen bleef staan, met ijs en sneeuw bedekt, en tot eene reusachtige, phantastische figuur vervormd, waarin echter nog de gestalte van den doodelijken vijand te herkennen was.

In het begin van October werd het zoo geweldig koud, dat het bijna onmogelijk was te werken. De timmerman was gestorven, nog eer de woning half voltooid was. Het was onmogelijk in den metaalharder grond een graf te delven; maar zijn makkers legden hem in eene sleuf in het ijs, waar hij weldra met een lijkkleed van sneeuw was overdekt. Intusschen gingen de zestien overgeblevenen, zoo goed zij konden, met hun arbeid voort; en op den 2den October werd het huis voltooid. Naar vaderlandsch gebruik werd nu vroolijk feest gevierd: slechts plantten zij, in plaats van een Meiboom met wapperenden wimpel, een reusachtigen ijskegel voor hunne nieuwe woning. Tien dagen later vestigden zij zich voor goed in hun huis en brachten er voor het eerst den nacht door, terwijl een beer, die van hunne afwezigheid gebruik maakte, in het verlaten schip overnachtte.

Op den 4den November rees de zon niet meer boven de kim; maar in den beginne scheen de maan nacht en dag, zoodat zij eindelijk niet meer wisten of het middag of middernacht was. Bij onderzoek evenwel bleek het juist middag te zijn. De beren verdwenen met de zon, maar in hunne plaats kwamen nu witte vossen in menigte, die men, dag en nacht, onophoudelijk langs en over de woning hoorde kruipen. Dagelijks bijna vingen zij eenigen dezer dieren in vallen; behalve bont voor de voering hunner kleederen, leverden de vossen hun ook bruikbaar vleesch. De koude werd ondragelijk en soms staarden de mannen elkander met stomme ontzetting in het gelaat. Het was duidelijk, dat de uiterste grens van menschelijk lijden welhaast zou zijn bereikt. Hunne kleederen waren stijf bevroren en hunne schoenen waren als metaal, zoodat zij verplicht waren zich van het hoofd tot de voeten in vossenvellen te wikkelen. De klokken stonden stil; het bier verstijfde; de spaansche wijn bevroor en moest in pannen gesmolten worden. De rook in de woning maakte hen bijkans blind. Het vuur verwarmde hen niet en meermalen stonden hunne kleederen in vlam, terwijl hunne lichamen rilden van kou. Gedurende de gansche maand December daalde een bijna onafgebroken zondvloed van sneeuw uit de donkere wolken. Dagen achtereen was het hun onmogelijk uit

te gaan; en dan kostte het de inspanning van alle krachten, om uit hun bedolven woning een pad door de sneeuw te graven. In den nacht van den 7den December had de dood bijna een plotseling einde gemaakt aan aller lijden. Zij hadden steenkolen van het schip gehaald en daarmee een groot vuur aangelegd; en nadat de rook was weggetrokken, hadden zij den schoorsteen en iedere spleet en opening in het huis dicht gemaakt. Ieder ging toen in zijne kooi liggen, 'welgemoed zijnde door de verkregen warmte, en langen tijd met elkander pratende'. Eindelijk voelden zij zich door eene zonderlinge duizeligheid en flauwheid aangetast, waarvan zij de oorzaak niet konden gissen; maar gelukkig had een hunner tegenwoordigheid van geest genoeg, om, eer hij geheel zijn bewustzijn verloor, den schoorsteen te openen, terwijl een ander met geweld de deur openbrak, waarna hij op de sneeuw in zwijm viel. Zoo kwam hun gevreesde vijand, de koude, hun ter hulpe en redde hun leven.

Tegen het einde van het jaar namen de vorst en de onophoudelijke sneeuwstormen, zoo mogelijk, nog in hevigheid toe. Hunne Kerstmis was somber en treurig genoeg; en in de eerste dagen van het nieuwe jaar, was het hun niet mogelijk de woning te verlaten. Op den 5den Januari, toen de sneeuwstorm een weinig bedaard was, baanden zij zich nog eens een weg uit hun levend graf en waren zij den geheelen dag bezig, met hout van het strand te halen. Toen zij aan hun uurglas zagen, dat de nacht naderde, kwam het hun tevens in de gedachte, dat het Drie-Koningen-avond was; en nu kwamen zij tot schipper Heemskerck met het verzoek, om, te midden hunner ellende en ontberingen, althans voor ditmaal eens vroolijk te mogen zijn. De schipper gaf dan ook dadelijk zijne toestemming. Van den nog overgebleven wijn werd eene karige hoeveelheid, zoo veel men missen kon, voor den dag gehaald. Van twee pond meel, eigenlijk bestemd om de kardoezen te pappen, en een weinig olie, werden nu koeken gebakken; en ieder man kreeg een harde scheepsbeschuit, om die in zijn pover rantsoen wijn te doopen. 'Wij waren zoo vroolijk,' zegt Gerrit De Veer, met roerende eenvoudigheid, 'als of wij te huis een heerlijken maaltijd gehad hadden.' Het was hun bijna of zij met hunne vrienden in het vaderland waren en in den kring der hunnen feest vierden.

Om niets van de oude gebruiken van dezen avond te verzuimen, werd er ook geloot wie Koning zou zijn; en het lot viel op den konstabel, die dadelijk tot Koning van Nova Zembla werd uitgeroepen. Het was onmogelijk, met meer kalmte en tevredenheid al de verschrikkingen te trotseeren van sneeuwstormen en ijsbergen, van beren en vossen, van eene koude vooral, waarvan niemand zich enig denkbeeld kon vormen. Barendsz. van zijn

kant verzuimde niet, nauwkeurig den hemel gade te slaan. Nabij het huis werd een meridiaan getrokken, waarop het kompas werd geplaatst; en ondanks de koude, werden voortdurend met groote nauwkeurigheid sterrekundige waarnemingen gedaan. Volgens de gelijktijdige metingen van den Stier, Orion en andere sterrebeelden - bij gebrek van de zon - werd de breedte bepaald op iets meer dan zesenzeventig graden; ook werden de afwijkingen van de magneetnaald nauwkeurig aangeteekend.

Op den 24sten Januari was het helder weer en betrekkelijk zacht, zoodat Heemskerck, met De Veer en nog een ander, naar het strand wandelde. Tot hunne onuitsprekelijke vreugde en verrassing, zagen zij op nieuw de zonneschijf boven de kim rijzen; en, opgewonden, spoedden zij zich naar de woning met dit heuglijk nieuws. Maar Barendsz. schudde het hoofd. Er moesten nog vele dagen verlopen, zeide hij, eer de zon weer den stand bereikt zou hebben, waarin zij haar, op den 4den November, voor het laatst hadden gezien, en waarin zij weder voor hen zichtbaar worden kon. Volgens zijne berekening, kon dit eerst op den 10den Februari plaats hebben. Twee mistige en stormachtige dagen volgden; en zij, die partij gekozen hadden voor Barendsz., schenen te zegevieren over hen, die zich aan de zijde van Heemskerck hadden geschaard. Op den 27sten Januari echter was geen twijfel langer mogelijk. De lucht was helder en de geheele zonneschijf werd nu duidelijk door allen gezien: schoon niemand, en Barendsz. het minst, in staat was, dit verschijnsel te verklaren. Zij hadden sinds hunne inkerkering nauwkeurig hun dagboek bijgehouden; en hoewel de klokken somtijds hadden stil gestaan, had de zandlooper van twaalf uren regelmatig den tijd aangewezen. Bovendien wist Barendsz. uit de Ephemeriden, van 1589 tot 1600 door doctor Joseph Scala in Venetië uitgegeven, van welk werk hij een exemplaar bij zich had, dat op den 24sten Januari 1597, des nachts om een uur, de maan te Venetië in vereeniging met Jupiter zichtbaar zou zijn. Hij deed daarom zoo nauwkeurig mogelijk waarneming, als dit met het bloote oog geschieden kon, en zag het aangekondigde verschijnsel om zes uur 's morgens van denzelfden dag, toen de beide hemellichamen nabij elkander stonden in het sterrebeeld van den Stier. De datum was dus zeker; en er werd eene berekening opgemaakt van den lengtegraad van het huis, met eene nauwkeurigheid, die, in de gegeven omstandigheden, inderdaad bewonderenswaardig was. Daar echter de leer der straalbreking nog maar zeer onvolkomen werd verstaan en de door Tycho Brahe uitgegeven tafels niet algemeen bekend waren, was het niet vreemd dat stuurman Barendsz niet wijzer was dan zijne tijdgenooten.

De verrassende ontdekking, dat op 76° noorderbreedte de zon weder op den 24sten Januari, in plaats van op den 10den Februari, zichtbaar was, bracht de geheele geleerde wereld in opschudding; en misschien is het verschijnsel nu nog niet volledig opgehelderd.

Maar het daglicht bracht geene vermindering van het lijden mede. De onverbiddelijke kou bleef met dezelfde gestrengheid heerschen en de zon scheen met alle ellende te spotten. De vossen verdwenen en in hunne plaats zwierven de ijsberen weer om het huis en klauterden des nachts op het dak. Wederom waren zij verplicht onophoudelijk met deze dieren te vechten. Dagelijks moest op nieuw de vraag opgelost worden, wie van de twee, de menschen of de beren, elkander tot voedsel zouden verstrekken. Eens had een doode vijand hun bijkans meer kwaad gedaan, dan de levende: want drie hunner, die van de lever van een beer gegeten hadden, waren op het punt te sterven. Waren zij inderdaad omgekomen, dan zou waarschijnlijk niemand van de gansche bemanning ooit Nova Zembla weder verlaten hebben. ‘Het was,’ zegt de geschiedschrijver, ‘alsof de beren geroken hadden dat het volk weg wilde en of zij nu juist den smaak van hen weg kregen.’

Zoo gingen de dagen voorbij. Het uurglas en de almanak zeiden dat de winter plaats had gemaakt voor de lente: maar de natuur lag nog, als in doodskou verstijfd, roerloos neder. Een hunner, die sinds lang ziek geweest was, kwam te sterven. Zij delfden hem een graf in de bevroren sneeuw, legden hem daarin ter ruste en lazen en zongen een psalm; maar de koude had hen allen bijna gedood, eer de korte plechtigheid voorbij was.

Eindelijk, op den 17den April, vonden sommigen, die over de ijsbergen naar het strand waren geklauterd, de zee voor een groot deel open. Zij zagen ook een kleinen vogel, die in het water dook, en hielden dien voor een ijsvogel, een boodschapper van goede tijding. Daar het open water bleef, begon de begeerte naar het vaderland met verdubbelde kracht bij hen te ontwaken. Zij spraken over de zaak, niet onstuimig, maar bedaard en verstandig, met Willem Barendsz., opdat hij daarover met Heemskerck spreken zou; want allen waren bereid, zich aan zijn beter oordeel te onderwerpen. Men besloot nog gedurende de maand Mei te wachten. Indien het schip dan niet meer bruikbaar was, zou de reis worden aanvaard in twee open booten, die zorgvuldig onder de sneeuw waren bewaard geworden. Het bleek spoedig, dat het schip onbewegelijk vast zat en nooit meer vlot zou worden, tenzij misschien tegelijk met de ijsbergen, waarin het reeds zoo lang geklemd lag, wanneer deze met den stroom weder van de kust zouden afdrijven.

Toen zij nu aan den arbeid togen om de brooze vaartuigen, waarop thans hunne gansche hoop gevestigd was, te herstellen en gereed te maken en de levensmiddelen en koopwaren uit het schip daarin te bergen - toen bleek het telkens, hoe schrikkelijk de geduchte winter de krachten dezer mannen had ondermijnd. Maar Heemskerck moedigde hen aan, om vol te houden: 'want,' zeide hij, 'als de booten niet afvaren, dan moeten wij er op rekenen hier, als burgers van Nova Zembla ons graf te vinden.'

Op den 14den Juni werden de booten in zee gelaten, 'de pelgrims gaven zich aan Gods genade over' en staken van wal. Barendsz., die te zwak en te krank was om te loopen, werd, even als de doodzieke Klaas Andriesz., op eene slede naar het strand gevoerd en met teedere zorgvuldigheid aan boord gedragen.

Ondanks zijne ziekte, had Barendsz. een kort verhaal opgesteld van hun wedervaren; welk stuk, in een musketmaat gestoken, in den schoorsteen der woning werd opgehangen. Op bevel van Heemskerck werden nog twee dergelijke brieven opgesteld en door allen onderteekend, waarna in iedere schuit een dezer brieven werd medegenomen. En nu begon wederom de moeilijke en gevaarvolle reis, langs den zelfden weg dien zij reeds eenmaal hadden afgelegd: van de gedenkwaardige IJshaven langs Troosthoek en al de andere welbekende punten op hun droevigen pelgrimstocht.

Bij IJshoek kwamen de booten elkander op zijde en Heemskerck vroeg aan Willem Barendsz., hoe het met hem ging.

'Heel goed, kameraad' antwoordde Barendsz. welgemoed. 'Ik hoop weer op de been te zijn, eer wij te Waardhuizen komen.' Toen verzocht hij De Veer hem wat omhoog te tillen, om nog eens een blik op den IJshoek te kunnen werpen. Van alle kanten waren zij nu weder omringd door schotsen en ijsbergen, die, door machtige stroomen voortgezweept, in alle richtingen op de onstuimige zee heen en weder dreven en tegen elkander botsten. Men hoorde en zag een vreeselijk kraken en splinteren en voortdringen van het ijs en de booten zaten zoo geducht tusschen de schotsen gekneld, 'dat het scheen, of de schuiten aan honderd stukken zouden barsten.' Het was duidelijk, dat hun allerlaatste uur geslagen had, indien zij niet een vast ijsvlak konden bereiken en daar aan een der ijsklippen een touw bevestigen. 'Maar wie zal de kat de bel aanbinden?' zeide Gerrit De Veer, die echter spoedig daarop zelf de taak aanvaardde, daar hij de vlugste van allen was. Hij sprong van het eene drijvende blok op het andere en hoewel hij groot gevaar liep medegevoerd te worden naar de open zee, gelukte het hem eindelijk een vaste schots te bereiken en zijn touw te bevestigen. Met behulp daarvan, slaagden zij er in nogmaals in de open zee te komen.

Op den 20sten Juni lag Willem Barendsz. in de boot en zag aandachtig de kaarten na, die zij van de door hen ontdekte landen en zeëen hadden gemaakt. Doodkrank zworf hij in een open vaartuig op de Poolzee rond, te zwak om overeind te zitten, door het voorbeeldeloos lijden in dien verschrikkelijken winter haast tot een geraamte uitgeteerd, maar behield toch zijne blijmoedigheid en zeide dat hij, met Gods hulp, toch nog zijne taak hoopte te volbrengen. Op zijne volgende reis, zoo sprak hij, zou hij ten Noordoosten van de Noordkaap omvaren en aldus den doortocht vinden.

Terwijl hij zoo praatte, kwam de bootsman van het andere vaartuig bij hem aan boord en zeide, dat Klaas Andriesz. het niet lang meer maken zou.

‘Dan,’ hernam Willem Barendsz., ‘geloof ik, dat het met mij ook niet lang duren zal.’ En na eene korte poos: ‘Gerrit, geef mij eens te drinken.’ Toen hij gedronken had, sloeg hij zijne oogen op De Veer: eene stuiptrekking overviel hem en plotseling blies hij den laatsten adem uit.

Groot was de smart en de verslagenheid zijner makkers: want ook zij waren misleid geworden door de onbedwingbare geestkracht van dezen man, die aldus, tot het laatste oogenblik, vasthield aan wat hij zijne levenstaak vond, zonder zich door gevaar of teleurstelling, hoe groot en grievend ook, te laten afschrikken. Hij was hun voornaamste leidsman en gids, ‘op wien zij, naast God, het meest vertrouwden.’

Zoo had dan de held, die, om de vlugheid van zijn verstand, om zijn onbezweken moed en standvastige volharding, ondanks alle hinderpalen, eene plaats verdient onder de edelste zeevaarders van alle tijden, zijne loopbaan geëindigd. En wel mocht de man, die aan het hoofd had gestaan dezer drie groote, hoewel vruchteloze tochten naar de Noordpool, eindelijk - als de soldaat, die sneuvelt in den verloren slag - ter ruste worden gelegd op het veld van eer.

Nog bijna zes weken lang worstelden zij voort, te midden der door stormen beroerde zeeën. Zooveel mogelijk volgden zij de kust; telkens liepen zij gevaar om door ijsschotsen verbrijzeld te worden; voortdurend werden zij geplaagd door hunne onvermoeide vijanden, de beren; soms moesten zij door gansche troepen van walrussen heen, die op de booten jacht maakten - en zoo bereikten zij eindelijk, op den 28sten Juli, Schanshoek.

Daar ontmoetten zij eenige russische visschers, die Heemskerck en De Veer, die zij reeds op hun vroegeren tocht gezien hadden, herkenden. Het was voor de zwervelingen eene ware blijdschap, na gedurende dertien maanden van de geheele wereld gescheiden te zijn geweest, eindelijk weder eens andere menschen te ontmoeten; terwijl de brave Moskoviten zeer begaan waren

met den ongelukkigen toestand hunner vroegere bekenden. Door hen van voedsel en olie voorzien, zetten de Hollanders, met de Russen, hunne reis tot Waigatsj voort.

Den 18den Augustus bereikten zij de landpunt van Candenoës, (Kanin-Noss) aan den ingang der Witte zee; en toen zij de kaap waren omgevaren, staken zij moedig de breede golf over. Aan land vernamen zij van eenige daar wonende Laplanders, dat er schepen uit Holland te Kola waren.

Den 25sten Augustus kwamen zij aan kaap Kildin: daar gingen zij weder aan land; en een van hen, door een Laplander geleid, ging te voet op weg naar Kola. Vier dagen later keerde de gids, zonder hun makker, terug; maar hunne verklaarbare achterdocht verdween dadelijk, toen de goedhartige wilde een brief voor den dag haalde, dien hij aan Heemskerck ter hand stelde.

De schipper brak haastig den brief open en las daarin, hoe verbaasd de schrijver was over de aankomst der reizigers, die hij sinds lang dood had gewaand. Daarom verheugde hij zich te meer over hunne terugkomst en beloofde spoedig bij hen te zullen komen, met overvloed van spijs en drank, om hen te verkwikken. De brief was ondertekend: ‘Jan Cornelisz. Rijk.’

Deze ontmoeting was zeker treffend: maar men zou toch meenen, dat daar niets bijzonder geheimzinnigs in stak. Toch, hoe zonderling het ook klinken moge, konden zij maar niet bedenken, wie die Jan Cornelisz. Rijk toch wezen mocht die zich jegens hen zoo vriendelijk en welwillend betoonde. Sommigen opperden het vermoeden, of het ook misschien dezelfde Rijk kon zijn, die, veertien maanden geleden, zich bij het Beren-eiland van hen had afgescheiden, ten einde noordwaarts langs Spitsbergen om te varen. Daar zijn voor- en toenaam voluit in den brief vermeld stonden, scheen dit vermoeden niet zoo buitensporig: maar toch werd het verworpen, op grond, dat zij veel meer reden hadden te gelooven dat die Rijk was omgekomen, dan hij, om hen als dood te beschouwen. Het scheen wel eene zeer gewone zaak voor Hollanders te zijn, om in deze verlaten streken brieven te krijgen, door tusschenkomst van een laplandschen postbode! Eindelijk bedacht Heemskerck, dat hij onder zijne papieren verscheidene brieven van hun voormaligen reisgenoot had; deze werden voor den dag gehaald, en bij vergelijking kwam het schrift met dat van den zoo pas ontvangen brief overeen. Deze angstvallige zorgvuldigheid in het maken van de eenvoudigste gevolgtrekkingen is zeker een waarborg voor de nauwkeurigheid hunner verhalen in het algemeen; en wij hebben te meer grond, om te gelooven, dat zij werkelijk op den 24sten Januari de zonneschijf boven den horizon hebben gezien - iets, wat de geleerde wereld lang als on-

mogelijk ontkende - als wij bedenken, hoe bedachtzaam en zorgvuldig zij te werk gingen bij het navorschen der echtheid van Rijp's brief: zeker eene zaak van veel minder gewicht.

Terwijl zij alzoo langzamerhand bemerkten, dat de tegenwoordige briefschrijver dezelfde was als hun oude vriend, verscheen de brave Jan Cornelisz. Rijp zelf: geen spookachtige vliegende Hollander, maar de echte levende Rijp, die hen hartelijk welkom heette en een ruimen voorraad van spijs en drank medebracht.

Hij had het vorige jaar zijne reis naar Spitsbergen niet voortgezet, maar was nu, met een flink schip, op koopmanschap uit; hij nam hen allen aan boord en voerde hen, na een kort oponthoud te Waardhuizen, naar het vaderland terug.

Op den 29sten October lieten zij in de Maas het anker vallen: en op den 1sten November kwamen zij te Amsterdam. Zij verschenen in die stad, gedost, in hunne kleederen en mutsen van vossenvel, die zij op Nova Zembla gedragen hadden; onmiddellijk na hunne aankomst werden zij voor burgemeesteren gebracht, om een verslag te doen van hun wedervaren.

Zij waren zeventien maanden afwezig geweest; zij hadden den geheelen herfst, den winter en de lente, bijna volle tien maanden, doorgebracht op 76° noorderbreedte, in een ijswoestijn, waar nimmer te voren menschen gewoond hadden; zij waren tot boven 80° doorgedrongen en dus dicht bij de pool gekomen, dan tot dusver iemand had beproefd. Zij hadden nauwkeurige geographische, astronomische en meteorologische waarnemingen gedaan van de door hen bezochte streken. Zij hadden, met de grootste zorgvuldigheid, de lengte- en breedtegraden bepaald en aantekening gehouden van de afwijkingen der magneetnaald. Zij hadden elke kaap, elk eiland, elke kreek en inham dezer onbekende streken op de kaart aangewezen, beschreven en geteekend; en, wat meer dan dit alles beduidt, zij hadden een voorbeeld gegeven van moed, lijdzaamheid, geduld onder beproevingen, strenge tucht, nauwgezette plichtsbetrachting en vertrouwen op God: een heerlijk voorbeeld, dat, ook nog na eeuwen, edele geesten tot naijver prikkelen zal.

Geen verdere pogingen werden meer aangewend tot ontdekking van den noordoostelijken doortocht. De geestdrift, die Bare ndsz. bezielde, was met hem bezweken; en wellicht was de volkomen mislukking dezer laatste poging om het raadsel der pool op te lossen, in de geven omstandigheden, nog de beste uitkomst. Want nu waren voor goed al die phantastische visioenen verdwenen, die droomen van een Poolzee, met een eeuwige lente en ongestoorde kalmte, die den handel een gemakkelijken en veiligen weg van Europa naar oostelijk Azië zou openen.

Wij hebben de gedenkwaardige onderneming van Barendsz. en Heemskerck meer in bijzonderheden verhaald, omdat het hier

inderdaad een ontdekkingsreis gold, en omdat deze tocht, hoe weinig vruchten hij ook naar het oordeel van den oppervlakkigen beschouwer mocht opleveren, toch waarlijk een keerpunt is in de geschiedenis der beschaving en der vorderingen van de wetenschap.

Gelijktijdig met deze reizen naar de Noordpool, werden door de verlichte stedelijke regeeringen, bijgestaan door uitstekende burgers, expeditiën in eene tegenovergestelde richting uitgezonden. In iedere wereldstreek wilden deze kloeke republikeinen zich meten met den gebieder van land en zee, met den machtigen potentaat, tegen wien zij reeds zoo lang in opstand waren. Zoowel uit de pas ontdekte nieuw wereld, als uit de aloude zetelplaatsen der oostersche beschaving, voerde de spaansche alleenhandel steeds nieuwe schatten aan, om de spaansche dwingelandij te stijven en staande te houden; en het hoogste streven van de Nederlanders was, hun vijand in deze beide wereldstreken aan te vallen en de beide reusachtige vleugelen van zijn wereldhandel tegelijk te knotten.

Het genie, de geestkracht en de volharding, waarmede de jonge Republiek, in dat schitterend tijdvak der geschiedenis, ook de grootste bezwaren bekaampte en overwon, zijn bijkans ongelooflijk. Het was niet meer dan billijk, dat het kleine gemeenebest - dat, in haat tegen de dwingelandij, in liefde voor zeetochten en verre ondernemingen en in geschiktheid voor den buitenlandschen handel, alle andere natiën vooruit was - ook zijne plaats zou innemen aan het hoofd der groote handelsbeweging, die het einde der zestiende en het begin der zeventiende eeuw kenmerkt.

Terwijl Barendsz. en Heemskerck de dicht bevroren deuren poogden te openen, die, naar men toen meende, den noordelijken doortocht voor den handel gesloten hielden, werden reeds in Holland andere vloten uitgerust, om de Zuidpool te bestormen, of ten minste om gebruik te maken van de paden, door het genie en de ondernemingszucht van vroegere zeevaarders geopend. Linschoten had zijn landgenooten de waarde doen beseffen van de juiste kennis der bijzonderheden van den indischen handel, zoo als die toen gedreven werd. De reizen der gebroeders Houtman, van 1595 tot 1600 - deze eerste pogingen der Hollanders, om langs de Kaap de Goede Hoop Indië te bereiken - werden overeenkomstig de aanwijzingen van Linschoten ondernomen en uitgevoerd. De practische kennis, door de Houtmans gedurende hun verblijf in Portugal opgedaan, kwam hun daarbij uitnemend te stade; maar hunne reizen kenmerken zich niet door bijzondere ontdekkingen. Zij zijn vooral merkwaardig, omdat daardoor als het ware de grondslag gelegd werd voor dien kolossalen handel, die de Republiek zulke groote schatten opbracht, en waardoor zij zoo machtig werd; en ook omdat wij in deze tochten de eerste zwakke beginselen vinden van een machtig handelslichaam:

de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie, die, op het stuk van monopolie en beperking, zulke uitnemende lessen zou geven aan eene nog machtiger engelsche corporatie, wier heerschappij eerst in onze dagen verbroken werd.

Tegelijkertijd baanden vijf hollandsche schepen, door particuliere vereenigingen uitgerust, zich een weg naar de Zuidzee, door de geduchte straat tusschen Patagonië en Vuurland, die men toen voor den eenigen weg bij eene reis rondom de wereld hield. Want dit bochtige, door bergen ingesloten, immer door stormen beroerde kanaal, met zijn draaikolken en blinde klippen, dat in de eerste jaren dezer eeuw door Magellaens was ontdekt, gold nog steeds als de eenige opening, die de natuur door het groote vasteland der Zuidpool had gebaand. Weinige jaren later zou een ondernemende Hollander de ongegrondheid dezer stelling bewijzen en zijn naam geven aan een breederen doorgang, terwijl de stormachtige uithoek van Zuid-Amerika, waarlangs zich voortaan de stroom van den wereldhandel richten zou, gedoopt werd met den naam der aloude westfriesche stad, waar de meesten van Le Maire's scheepsgezellen geboren waren.

Nu echter tartten de vijf schepen, onder bevel van Jacob Mahu, Simon de Cordes en Sebald de Weerdt, de gevaren van den ouden weg. De vloot zeilde uit Holland in Juni 1598; maar het begon reeds gewoonte te worden, om deze reizigers op bijna onbekende zeeën te voorzien van uitvoerige instructiën en lastbrieven, natuurlijk opgesteld door lieden, die aan land bleven, en die doorgaans nimmer ter zee gevaren hadden. Ten gevolge van deze manier van handelen, moesten onze reizigers, die naar de straat van Magellaens op weg waren, een ganschen zomer aan de kust van Afrika toeven, te midden van moordende hitte en wanhopige windstilte, zoodat zij eerst op den 6den April 1599 de straat bereikten. Admiraal Mahu en een groot deel der bemanning waren inmiddels bezweken aan de hevige koortsen, die zij hadden opgedaan door den weg te volgen, hun door hunne patroons aangewezen; en, verminderd in aantal, half van levensmiddelen beroofd en verzwakt door het uitputtende klimaat der keerkringen, moesten nu de overgeblevenen de proef doorstaan van eene vaart door de zeeën der Zuidpool. Gedurende vijf lange maanden werd de vloot, onder den admiraal De Cordes, die het bevel op zich had genomen, in de geduchte zeeëngte opgehouden; zij moest worstelen met allerlei tegenspoeden: het scheen of alle winden des hemels, in woede losgelaten, hier met elkander wedijverden; maar dezelfde onverschilligheid in het gevaar, dezelfde tucht en trouwe plichtsbetrachting, waardoor hunne landgenooten, aan de andere zijde der wereld, zich hadden onderscheiden, hield ook hier, nabij de Zuidpool, de koene reizigers staande.

Zij verzamelden geen goud, zij veroverden geen koninkrijken, zij deden weinig ontdekkingen, zij vernielden geen vloten - toch waren zij de eerste baanbrekers op het pad, waar de republiek later zoo vele lauweren plukken, zoovele schatten behalen zou.

Eene bijzonderheid moet worden vermeld. Toen zij de straat zouden verlaten, richtte admiraal De Cordes op het strand, aan den westelijken mond van het kanaal, een eenvoudig gedenkteeken op, om de namen in eere te houden van de Nederlanders, die voor het eerst dezen gevaarlijken weg met een vloot van zulke groote en zware schepen hadden afgelegd. Ter herinnering aan die gebeurtenis, stelde hij den volgenden dag eene ridderorde in. De voornaamste officieren der vloot benoemde hij tot ridders-kommandeur; terwijl zij, die zich onder de bemanning het verdienstelijkst hadden gemaakt, tot broeders der orde werden aangesteld. De leden der broederschap verbonden zich, bij plechtigen eed, tegenover De Cordes als generaal en tegenover elkander, dat zij, ‘door geen gevaar of nood, of vrees voor den dood, zich zouden laten bewegen om iets te ondernemen, dat tegen hunne eer, of tot nadeel van het vaderland of de begonnen reis, zou kunnen strekken, maar lijf en leven zouden wagen, ten einde hunnen ervijand alle mogelijke afbreuk te doen en de hollandsche vlag te planten in alle gegewesten, waar de Koning van Spanje de schatten uit gaarde, waarmede hij zijn oorlog tegen de Nederlanden voerde.’

Aldus werd, op de verlaten kusten van Vuurland, de orde gesticht der ridders van den Ontbonden Leeuw, met al de plechtigheid, die tijd en gelegenheid toelieten. De haven, waar de vloot voor anker lag, ontving den naam van de Riddersbaai; maar te vergeefs zon men op de tegenwoordige kaarten naar dien naam zoeken. Patagonië en Tierra del Fuego weten niets meer van de dappere ridders van den Ontbonden Leeuw: toch verdienen deze onverschrokken zwervelingen wel genoemd te worden, naast zoo menige schitterende broederschap van vorsten en edelen, in wie de waarachtige geest der Christelijke ridderschap woonde en werkte, zooals in hen. De klippen en stormen van onbekende zeeën, de koude der pool, de reuzen van Patagonië, de kruisers van Spanje: duizenderlei wezenlijke of ingebeelde gevaren omringden hen van alle kanten. Hun voorraad was bijna uitgeput; zij voedden zich met rauw zeehondenvleesch, met slakken en mosselen, met alles wat de kale rotsen en de gierige zee opleverden, om niet van honger te sterven; maar zij hielden hunne gelofte, om hunne eer onbevlekt te bewaren, elkander en de Republiek trouw te blijven en de wereld te doorkruisen, ten einde op iedere zee den trotschen vijand van hun vaderland op te zoeken en hem overal, aan iederen uithoek der aarde, te bekampen. Reeds had de

wereld gezien - en zij zou er nog meer voorbeelden van zien - hoe Nederlanders hun woord houden konden en hun recht handhaven. - De ongelukkige expeditie had met allerlei rampen te worstelen. Het eene schip na het andere verdween voor altijd uit hunne oogen. Van de vijf keerde slechts een enkel, dat van Sebald de Weerdt, naar de kusten van Holland terug. Een ander kwam in Japan terecht; en hoewel de bemanning in vijandelijke handen viel, werd toch door deze ontmoeting de eerste aanleiding gegeven tot den handel met dit groote rijk. Met een derde schip, 'De Blijde Boodschap' genaamd, drong Dirk Gerritsz. dichter naar de Zuidpool door, dan iemand voor hem gedaan had, en ontdekte, naar hij meende, een deel van het zuidelijke vasteland, waaraan hij, krachtens zijn goed recht, den naam gaf van Gerritsland. Na verloop van tijd verdween ook deze naam van de kaart; het bestaan van het land werd zelfs betwist - tot eindelijk, meer dan twee eeuwen later, de juistheid der opgaaf van den hollandschen zeeman werd bevestigd. Het opnieuw ontdekte land draagt echter niet langer zijn naam, maar heet nu Zuid-Shetland.

Nog eer de zestiende eeuw ten einde spoedde, hadden reeds de hollandsche zeevaarders, aan de beide polen, bijkans de uiterste grenzen bereikt, tot waar de mensch is doorgedrongen⁽¹⁾.

- (1) De voornaamste bronnen voor het verhaal dezer eerste reizen zijn:
 BOR III. bl. 866-873, en IV. bl. 337-344.
 Begin ende Voortgang van de Vereen. Nederl. geotroyeerde Oost-Ind. Compagnie (1646)
 1e Deel (*passim*), met de oorspronkelijke journalen, vooral bl. 1-53.
 GROTH Hist. lib. IV. 326 sqq. en V. 383 sqq.
 G. MOLL, Verhandeling over eenige vroegere zeetogten der Nederlanders, Amsterdam 1825.
 bl. 14-119 *et passim*.
 BENNET en VAN WIJK, Verhandeling over de nederlandsche ontdekkingen, utrecht 1827.
 VAN KAMPEN'S Geschiedenis der Nederl. I. 572, en Geschiedenis der landen buiten Europa.
 Haarlem 1839.
 LE PETIT, La Grande Chronique II. 651 sqq. en 698 sqq.
 Ook bij VAN METEREN vindt men goede overzichten, vooral in boek XXIII.

Zevenendertigste hoofdstuk

Krijgsverrichtingen in de Nederlanden. - Beleg van Orsoy. - Tocht van de Spanjaarden naar Rheinberg. - Moord op den graaf van Falckenstein. - Inneming van Rees en Emmerik. - De handel der Vereenigde Gewesten. - Zeetocht van Van der Does. - Aankomst van Albert en Isabella te Brussel. - Krijgsverrichtingen van prins Maurits. - Onderhandelingen tusschen Londen en Brussel. - Hendrik IV besluit tot de invoering der voorschriften van het Concilie van Trente. - Zijn voorgenomen huwelijk. - Koningin Elizabeth en de gezant Caron. - Vredesvoorslagen der spaansche regeering aan Elizabeth. - Samenkomst te Geertruidenberg. - Algemeene onzekerheid.

Gedurende het geheele jaar 1598, werden in de Nederlanden de vijandelijkheden op betrekkelijk kleine schaal voortgezet en oorlog kwijnend gevoerd. De Staten waren uitgeput door de buitengewone uitgaven, waartoe zij verplicht waren geweest, en hunne handen waren gebonden door de dubbelhartige politiek hunner bondgenooten. De kardinaal-aartsbiskop, van zijn kant, werd ook bezig gehouden door gewichtige gebeurtenissen, zooals zijn huwelijk, den dood van zijn schoonvader en de aanvaarding der souvereiniteit, hem, met zijne gemalin, over de zuidelijke provinciën opgedragen.

In den herfst van 1598 echter verzamelde de admiraal van Arragon - die, zoo als wij zagen, gedurende de afwezigheid van Albert met het opperbevel over het leger was bekleed - een krijgsmacht van vijftigduizend voetknechten en tweeduizend ruiters, trok bij Roermond over de Maas en verscheen voor het stadje Orsoy aan den Rijn. Het was zijne bedoeling, zich van de hertogdommen van Kleef, Gulik en Berg meester te maken, waartoe hem de ware of voorgewende krankzinnigheid van den hertog en de spaanschgezindheid van zijn voornaamste raadslieden, die eene soort van regentschap hadden ingesteld, eene uitnemende gelegenheid scheen aan te bieden.

Gelukte het hem, zich in deze belangrijke gewesten - in het midden tusschen de Republiek, de gehoorzame Nederlanden en Duitschland gelegen - te nestelen, dan zou de spaansche veldheer eene uitstekende stelling kunnen innemen: van daar uit toch kon hij zoowel de oostelijke grenzen der opgestane gewesten aantasten, als het Protestantisme in de hertogdommen zelven uitroeien, en tevens eenige gewichtige punten langs den Rijn bezetten, terwijl hij bovendien de ontwerpen der protestantsche dochters en schoonzons van den ouden hertog van Kleef voor goed zou kunnen vrijdelen. Prins Maurits en de Staten-Generaal, die dit ook begrepen, hadden besloten, deze grootsche plannen te doen mislukken. Op dezen onzijdigen grond zou nu de strijd worden gevoerd van het duitsche en hollandsche Protestantisme tegen de alomtegenwoordige tyrannie van het Pausdom en van Spanje.

Ongelukkig kon Maurits in dien herfst slechts over eene zeer geringe krijgsmacht beschikken. Zijn geheele leger telde niet veel meer dan ruim vijftienhonderd ruiters en zesduizend voetknechten; en met deze kleine schaar trok hij te velde, om de grenzen der Republiek te verdedigen en, voor zoover hem dat mogelijk zou zijn, de versterkende plannen van den admiraal te vrijdelen.

Met zesduizend spaansche soldaten, tweeduizend Italianen en een aantal waalsche en duitsche regimenten onder Bucquoy, Hachincourt, La Bourlotte, Stanley en Frederick van den Bergh, had de admiraal de grenzen van het hertogelijk gebied bereikt. Te Orsoy lag, in het kasteel, eene kleine bezetting van zoogenaamde ‘haneveeren,’ vrijwilligers onder de bevelen van landedellieden.

In de eerste dagen van September verscheen Carlos Coloma, met eene afdeeling soldaten, zeer vroeg in den morgen, voor de poort van Orsoy en nam het stadje, zonder veel tegenstand, bij verrassing in. Spoedig daarop verscheen de admiraal met het overige leger en liet ook het kasteel opeischen. Hij kwam zelf voor den muur, met eenige geestelijken aan de eene en een beul, met een bundel stroppen in de hand, aan de andere zijde, en vroeg den gouverneur, of hij zich wilde overgeven, dan wel met zijne geheele bezetting opgeknoopt worden. De haneveeren gaven zich over⁽¹⁾.

De admiraal vermeesterde ook de schans aan de overzijde van den Rijn, versterkte en bezette Orsoy en trok voort naar Rheinberg, nadat hij eerst het kasteel van Bruck had laten overompelen en den eigenaar, den graaf van Falckenstein, tegen het gesloten verdrag, in koelen bloede met zijn geheele gezin doen vermoorden.

(1) VAN METEREN, bl. 396-404.

Op den 11den October nam hij Burik en, op den 15den dier maand, Rheinberg in bezit; Wezel kocht, voor honderdtwintigduizend gulden, de bezetting af. Na in de beide genomen steden en nog eenige andere plaatsen garnizoenen te hebben gelegd, trok de admiralant over de Lippe, rukte voort tot Bocholt en verwoestte het geheele omliggende land. Zijne soldaten, die luid om betaling vroegen, waren maar al te zeer bereid, om zich schadeloos te stellen ten koste van dit onzijdige land. De Staten-Generaal beklagden zich over deze schending der neutraliteit en lieten aan de half medeplichtige en half onmachtige regeeringen der hertogdommen en van het naburige Munster weten, dat, indien zij de eene oorlogvoerende partij hielpen en ondersteunden, de andere hen als vijand beschouwen en behandelen zou⁽¹⁾.

Intusschen zette de admiralant zijne gemakkelijke veroveringen voort: den 30sten October viel Rees, den 2den November Emmerik hem in handen, zoodat hij nu de voornaamste steden van het hertogdom Kleef in zijn macht had. Op den 8sten November overschreed hij het grondgebied der Republiek en bemachtigde Doetinchem, na een zeer kort beleg. Als voorzorgsmaatregel, bezette Maurits nu Zevenaer, in het land van Kleef. De prins had een moeilijke taak te vervullen: hij moest van nabij een vijand volgen en gadeslaan, die hem ongeveer viermalen in getalsterkte overtrof; hij moest dien vijand door kleine schermutselingen uitputten, zijne gemeenschap afsnijden en belangrijke punten bezetten, eer die in zijne handen konden vallen, hij moest zijne tegenpartij misleiden en het republikeinsche leger veel sterker doen schijnen, dan het inderdaad was; de grenssteden, zoo als Zutphen, Lochem en Doesburg, beschermen en vooral den vijand beletten om, hetzij in den herfst, hetzij in den winter, wanneer de vorst de wateren begaanbaar had gemaakt, over de rivieren te trekken en met overmacht in de Vereenigde Provinciën te vallen. De taak was moeilijk: maar de prins volbracht haar met bewonderenswaardig talent. De admiralant waagde het niet, hem aan te tasten: bevreesd voor den uitslag van den strijd met een vijand, dien hij, met zijne macht, had kunnen verpletteren, zag hij van alle verdere ondernemingen tegen de Republiek af, trok zich terug in de landen van Munster, Kleef en Berg en teisterde, gedurende den ganschen winter, deze vreedzame gewesten op de ontzettendste wijs. Geen jammer, dien spaansche legerbenden konden aanrichten, bleef den ongelukkigen inwoners gespaard. Steden en dorpen werden geplunderd en verbrand; door het gansche land werd voordurend en meedoogenloos schatting geheven. Alle protestantsche bedehuizen werden met geweld in katholieke kerken herschapen. Op meer

(1) BOR, IV. 482-496.

dan eene plaats werden de mannen gehangen, vermoord, van de torenspits geworpen, verbrand of levend begraven; vrouwen van allerlei rang en stand leden mishandelingen, zoo als alleen spaansche soldaten die konden uitdenken en volvoeren.

Dit was het lot, dat honderden onschuldige mannen en vrouwen, door toedoen van Filips' soldaten, trof, in een land, waarmede Filips in vollen vrede verkeerde; en wel bijna op hetzelfde oogenblik, dat deze monarch, met een kalmen glimlach om zijne stervende lippen, verzekerde, dat hij nimmer in zijn geheele leven een enkel mensch kwaad had gedaan.

Vergeefs riepen de ongelukkige slachtoffers hun opperheer, Keizer Rudolf, om hulp aan. De Spanjaarden staken den draak met de machteloze keizerlijke edicten en wisten niets van onzijdigheid. 'O, ongelukkig Roomsche Rijk,' riep Johannes Fontanus uit, 'waartoe zijt gij vervallen! Uw beschermer is een verderver geworden; en hoewel uwe leden dat zien en ondervinden, slapen zij toch rustig voort, tot zij zelve eens schrikkelijk uit hun slaap zullen ontwaken..... De admiraal van Arragon heeft den aard van den oorlog geheel veranderd, aangezien hij geene neutraliteit wil erkennen en zegt, dat er maar één God, één Paus, één Koning moet zijn, en dat zij, die daarmede niet tevreden zijn, te vuur en te zwaard moeten worden uitgeroeid, wie zij dan ook zijn mogen⁽¹⁾.'

De admiraal erkende en billijkte ten volle de aanspraken van den dooden Filips op de algemeene heerschappij.

Maurits verwierf zich evenveel roem door zijne beleidvolle tactiek, waardoor hij de Republiek vrijwaarde voor de gruwelen, waaronder nu hare burens zochten, als hij zich ooit door zijne schitterendste overwinningen verworven had. Koningin Elizabeth was zeer ingenomen met de krijgskunst van den prins en met het wijs bestuur dier republikeinsche regenten, voor wie zij eerbied bleef gevoelen, zelfs als zij het meest geneigd was om met hen te twisten. 'Nooit te voren was het beschreven of gehoord,' zeide de Koningin, 'dat eene zoo groote uitgestrektheid lands met zoo weinig troepen kon worden verdedigd, en dat de inval Aan een zoo overmachtigen vijand kon worden belet, vooral daar, naar het scheen, alle rivieren en stroomen bevroren waren.' Dit, voegde zij er bij, had men te danken aan de wijze en voorzienige maatregelen der Staten-Generaal en aan den trouwen ijver van hun legerhoofd, die nu, zoo als zij zeide, wel den naam verdiende van den eersten veldheer der Christenheid⁽²⁾.

(1) Brief van Fontanus aan graaf Jan van Nassau. GROEN V. PRINSTERER, Archives II. Serie I. 407.

(2) Caron aan de Staten-Generaal, bij VAN DER KEMP, II. 199.

Thans volgde een tijdperk van kwijning en uitputting. Het leger der Staten was tot op vier- à vijfduizend man versmolten en de nieuwe wervingen gingen traag. Aan den anderen kant werd de belasting steeds drukkender. De quota's voor de provinciën bedroegen, voor het jaar 1599, eene som van vijfmillioen achthonderdduizend gulden terwijl de inkomsten niet meer beliepen dan viermillioen zeshonderdduizend gulden; en dit tekort groeide telkens aan, ondanks eene nieuwe belasting van een half percent der waarde van alle vaste goederen boven de drieduizend gulden en eene andere heffing van twee en een half percent op den verkoop van alle onroerende bezittingen⁽¹⁾. Met de geldmiddelen der gehoorzame provinciën was het nog ongelukkiger gesteld; en gedurende de afwezigheid van den kardinaal-aartshertog, waren de troepen in Brabant en Vlaanderen genoegzaam onophoudelijk aan het muiten, ten gevolge van het blijvend onvermogen der schatkist, om hunne soldij te betalen. De inval in de rijnsche hertogdommen gaf aanleiding tot oneindig veel geschrijf; en op den werkelijken krijg, die zooveel jammeren over de bewoners dier grenslanden had gebracht, volgde nu een onbloedige oorlog van nota's en memories tusschen de Staten-Generaal en de regeering van den aartshertog. De Vorsten van Brunswijk, Hessen en Brandenburg waagden eene vluchtige poging, om de vijandelijkheden en geweldenarijen der spaansche troepen op duitschen bodem te stuiten en te straffen. Tegen den wil des Keizers, der bisschoppen en der geheele katholieke partij, werd, uiterst langzaam, een leger te velde gebracht, dat eenige aanstalten maakte om Rheinberg en Rees te hernemen, maar toen, zonder iets uitgericht te hebben, schandelijk uit elkander liep⁽²⁾.

Inmiddels had de admirant zich uit Duitschland teruggetrokken en hield hij zich bezig met allerlei aanslagen tegen belangrijke steden en vestingen in de Republiek. Een inval in den Bommelerwaard liep ongelukkig af: de aanval op de stad werd afgeslagen. Het fort Crèvecoeur werd echter genomen en - ondanks de pogingen der Staten om het te beletten - werd op een gewichtig strategisch punt, dat de Waal en de Maas beheerschte, de schans Sint-Andries opgeworpen. Na in deze beide sterkten een aanzienlijke bezetting te hebben gelegd, verliet de admirant het veld, om de winterkwartieren te betrekken.

Om redenen van staatkundigen aard, drongen de Staten-Generaal er bij prins Maurits op aan, dat hij de eene of andere belangrijke onderneming zou beproeven; maar de stadhouder, gesteund door zijn neef Willem Lodewijk, bleef aan dien aan-

(1) WAGENAAR, IX. 39.

(2) WAGENAAR, 39-72. BOR, IV. 532. *sqq.* 591, 608. VAN METEREN, XXI.

drang weerstand bieden. De legers der Republiek waren nog te weinig talrijk en te zeer verspreid, om eenige beweging op groote schaal te kunnen ondernemen; en men liet wijselijk het seizoen voor militaire operaties voorbijgaan, zonder ook in het jaar 1599 iets van belang uit te richten.

Bovendien werd de handel der provinciën zeer belemmerd en werden hare inkomsten zeer verminderd, door de strenge verbodsbepalingen, die de tot dusver bestaande vrijgevigheid op het stuk van buitenlandschen handel hadden vervangen. In naam van den Koning van Spanje en van de aartshertogen Albert en Isabella, werden plakكات uitgevaardigd, waarbij alle verkeer tusschen de opgestane provinciën en de gehoorzame Nederlanden of eenig ander deel der spaansche monarchie werd verboden; en de Staten-Generaal antwoordden daarop met gelijksoortige plakكات. De vrije handel met hare vijanden en met de geheele wereld, waardoor de Republiek, ondanks den rusteloozen oorlog, had gebloeid, werd nu voor een tijd te gronde gericht; en de gevolgen daarvan deden zich dadelijk gevoelen in de vermindering van inkomsten. Om althans een deel der hollandsche en zeeuwsche zeelieden, die dus tijdelijk van hun gewonen werkkring beroofd waren, bezig te houden, werd er eene vloot uitgerust van vijfenzeventig oorlogschepen, onder admiraal Van der Does; maar deze expeditie droeg bitter weinig vruchten. De spaansche nederzettingen en en forten op de Canarische Eilanden werden aangevallen en geplunderd en de inwoners deerlijk mishandeld; daarop zeilde de vloot naar het eiland Sint-Thomas, bij de linie, en plunderde en vernielde ook daar steden en dorpen. Maar daar barstte eene besmettelijke ziekte uit, die in zeer korten tijd een groot deel der bemanning ten grave sleepte. De admiraal zelf was onder de slachtoffers en werd op het eiland begraven. De vloot stak weder in zee, onder bevel van den admiraal Storm van Wena; maar de ziekte vervolgde de zwervelingen op hunne reis naar Brazilië: binnen veertien dagen, stierven niet minder dan duizend man. In Brazilië richtten zij volstrekt niets uit; en op hunne terugreis bezweek niet alleen de nieuwe vlootvoogd aan dezelfde ziekte, maar nog zooveel anderen, dat, toen de vloot laat in den winter in Holland terugkeerde, er niet meer dan twee kapiteins waren overgebleven, terwijl op verscheidene schepen slechts zes gezonde manschappen gevonden werden. Een treurige afloop, voorwaar, van eene zoo groote en kostbare onderneming, die in het geheele land zulke schitterende verwachtingen had opgewekt! Maar even treurig en somber was het, in staatkundigen zin, met de Republiek gesteld, gedurende de eerstvolgende maanden. Oldenbarnevelt en de andere invloedrijke mannen, die aan het hoofd der zaken stonden, begrepen, dat het dringend noodig was de eene af andere schitterende overwinning te be-

halen, indien men niet wilde dat het verraderlijk geroep om vrede, nu de vrede geheel onmogelijk was, algemeen en onwederstaanbaar zou worden.

In de gehoorzame provinciën was de toestand niet veel gunstiger. Aartshertog Albert kwam met zijne bruid, in de eerste dagen van September 1599, te Brussel en werd met groote pracht en luidruchtig vreugdebetoon ontvangen. Maar wanneer ontbrak het vorstelijke personen ooit aan praal en geestdrift, mits slechts zij, aan wie de regeling van dergelijke feestelijkheden is opgedragen, hunne zaak inderdaad verstaan? en toch is het te betwijfelen, of de vertooning even schitterend was als die, waarmede Ernst bij zijne komst was begroet. Meester Houwaerts had, bij die gelegenheid, zich zelven overtroffen en voelde zich niet meer in staat, om den nieuwen Vorst even heerlijk te huldigen, als hij diens broeder gehuldigd had.

De meer of minder oprechte geestdrift week echter spoedig voor zeer wezenlijk misnoegen. De gehoorzame provinciën waren arm en uitgeput; en weldra gingen er luide klachten op over de buitensporige weelde der hofhouding van den nieuwen gebieder. In de aartshertogelijke stallen stonden honderdvijftig muilezels en even zoo veel paarden; terwijl de kosten van het talrijk hofgezin, edellieden, pages, lakeien koks enz. geschat werden op tweeduizend gulden per dag, behalve de bezoldiging⁽¹⁾. Albert had eens gewenscht, Koning te worden genoemd⁽²⁾, maar had zijn wensch niet kunnen verkrijgen. Hij had ook gehoopt Keizer te worden: en in zijne uitgaven stelde hij zich inderdaad als een Koning of Keizer aan. De klagers werden met hoogheid terecht gewezen en herinnerd aan den plicht van getrouwe onderdanen, om, ter verdediging hunner wettige vorsten, minstens evenveel op te brengen, als de rebellen deden, om hun opstand vol te kunnen houden. De Staten der gewesten werden bijeengeroepen, om de noodige gelden toe te staan voor de hofhouding en voor den krijg en ook om de nieuwe souvereinen in staat te stellen, de muiterij te onderdrukken, die de eenige wanklank was in de harmonische jubelkreten, waarmede hunne komst werd begroet.

De aartshertog was toen negenendertig jaar oud; de infante Isabella was zes jaar jonger. Hare hovelingen roemden hare majestueuse schoonheid; en kardinaal Bentivoglio, zelf een man met schitterend verstand, noemde haar eene vrouw van genie, die onder de leiding van haar vader, den scherpzinnigsten staatsman der eeuw, tot een wonder van wijsheid was opgegroeid⁽³⁾.

(1) BOR IV. 578.

(2) Albert aan Filips 20 April en 14 Juli 1598. (Archieven van Simancas MS.)

(3) Relazione delle Provincie Ubb^{te}.

In hare gehechtheid aan de roomsche kerk, in hare statigheid van manieren en in haar haat tegen de ketters, betoonde zij zich althans eene waardige dochter van dien heiligen monarch⁽¹⁾. Wat de zedelijkheid betrof, stond zij boven hem. De aartshertogen - zoo werden Albert en Isabella altijd genoemd - waren hartelijk aan elkander gehecht en hunne huishouding was wel buitensporig en overdreven kostbaar, maar een toonbeeld van vrede en eendracht. Zij hadden elkander - naar het algemeen zeggen - even oprecht lief, als zij ketters en rebellen haatten; maar het blijkt niet, dat zij ook voor hunne vlaamsche onderdanen eene bijzondere liefde gevoelden. Hun hof was geheel op spaansche wijze ingericht: spaansche kleederdrachten, spaansche manieren, de spaansche taal hadden de overhand, bijna de alleenheerschappij; en hoewel de feesten, danspartijen, banketten en tournooien allen even prachtig en schitterend waren, zoo had toch de hoofdstad van Brabant zekere overeenkomst met een spaansch klooster: zoo stipt, zoo statig en zoo ernstig was de houding van het hof.

Het eerste jaar der nieuwe eeuw begon voor den stadhouder onder goede voorteekenen. De garnizoenen van Crèvecoeur en Sint-Andries waren, wegens wanbetaling hunner soldij, aan het muiten geslagen. Maurits maakte van die gelegenheid gebruik en wist zich, deels door bedreiging, deels door welbestuurde onderhandelingen, van het fort Crèvecoeur meester te maken; daarna sloeg hij het beleg voor het fort Sint-Andries, het vorige jaar gebouwd en naar den kardinaal Andreas, oom van Albert, genoemd. Deze prelaat, met wien Mendoza, gedurende Albert's afwezigheid, telkens overhoop had gelegen, was reeds naar Rome vertrokken, waar hij spoedig daarna stierf. Het fort Sint-Andries gaf zich, in de eerste dagen van Mei 1600, aan den prins over. De soldaten, voor het meerendeel Walen, die in de beide sterkten in bezetting hadden gelegen, verlieten den spaanschen dienst en gingen in dien der Staten over. Zij werden vereenigd in een regiment van ongeveer twaalfhonderd man, dat den naam kreeg van de 'Nieuwe Geuzen,' en waarover het bevel werd opgedragen aan Frederik Hendrik van Nassau, den jongsten zoon van Willem de Zwijger. - In de eerste dagen van Februari was er op de Vuchtsche Heide, nabij 's Hertogenbosch, een gevecht geleverd tusschen den Heer de la Bréauté, een jong normandisch edelman in dienst der Republiek, met twintig zijner ruiters, en Gerard Abrahamsz, genaamd Lekker-

(1) 'Die Infantin ausz Hispanien,' schrijft Fontanus, 'weis nit dan von hängen, brennen, morden und wüten zu sprechen; man musz irer Majestät auff den knien sitzend dienen, auch die Staten der Provinzien, welches ihnen gar ungern thut.' GROEN V. PRINSTERER Archives II Serie. II. 8.

beetjen, luitenant van Grobbendonck, met een gelijk getal vlaamsche ruiters. Dit gevecht, waartoe de beide partijen elkander, in de gebruikelijke vormen, hadden uitgedaagd, eindigde met den dood van ongeveer de helft der strijdenden. Lekkerbeetjen viel door de hand van Bréauté; deze zelf, na wonderen van dapperheid gedaan te hebben, werd gevangen genomen en naar 's Hertogenbosch gevoerd, waar hij, tegen het gegeven woord in, verraderlijk werd vermoord. Deze avontuurlijke strijd wekte toen groote belangstelling op, maar had natuurlijk verder geen gevolgen⁽¹⁾.

Gedurende dit en een deel van het volgend jaar, werd er voortdurend en in het geheim tusschen Londen en Brussel onderhandeld. Elizabeth was den oorlog hartelijk moede en dit was wel te verklaren; maar, even als de fransche regeering, oordeelde zij, dat een ernstige vredehandel tusschen de Nederlanden en Spanje noodzakelijk zou moeten uitloopen op de herstelling van het gezag Zijner katholieke Majesteit in al de provinciën. De staatslieden van Frankrijk en Engeland, zooals trouwens de meeste staatslieden in Europa, twijfelden zeer aan de mogelijkheid eener republikeinsche regeering, althans voor langen tijd; en daarom stelden zij geen vertrouwen in het bestaan van het jong gemeenebest⁽²⁾. Daarom waren zij zeer tegen een vrede gestemd, waarin ook de Staten zouden begrepen zijn; en dat niettegenstaande de Koningin en sommigen harer raadslieden er van tijd tot tijd den Nederlanders een bitter verwijt van maakten, dat zij volstrekt weigerden te onderhandelen. ‘Zoodra het volk ook slechts een schaduw van een vorst zal erkennen,’ schreef Buzanval, de scherpzinnige en ervaren fransche gezant in Den Haag, ‘zal de tegenwoordige regeeringsvorm ophouden. Al het bloed van het geheele lichaam zou naar het hoofd vloeien en er zou een wedstrijd zijn, wie het best den dienaar zou spelen... Het huis van Nassau zou, in geval van vrede, binnen een maand al zijn invloed verliezen’⁽³⁾. Daar zulke staatslieden zich geene republiek konden denken, waren zij altijd beducht voor eene herstelling van het omvergeworpen spaansch gezag in de Vereenigde Gewesten.

(1) BOR IV. 522-603. METEREN XVI.

(2) BENTIVOGLIO Relazione delle Provincie Unite. lib. III. cap. VII. 50. - Dat de ‘nieuwe republiek’ nog twee eeuwen bleef bestaan, is een nieuw bewijs, hoe gevaarlijk het is, de toekomst te voorzien. - ‘Ceux qui sondent et connaissent à quoy ce mène, schreef Aerssen van Parijs, ‘désirent changement en l'état du gouvernement populaire et élection d'un souverain. Combien peu connoissans nos nécessités, nos maux! En tel prédicament sommes nous en cette cour.’ 21 Maart 1600. (Rijksarchief).

(3) Lettres et Négociations de Buzanval, par le professeur Vreede. Leide 1846. p. 300.

Frankrijk en Engeland waren naijverig op elkander en beiden waren naijverig op Spanje. Daarom zou het altijd voor eene dezer drie mogendheden zeer moeilijk zijn geweest, zich van de Vereenigde Nederlanden meester te maken - zelfs al had het republikeinsche element, waarvan de kracht en duurzaamheid zoo weinig werd vermoed, minder gewicht in de schaal gelegd. Frankrijk begeerde maar half het bezit der provinciën. Wij moeten ons niet vleien,' schreef Buzanval, 'dat deze zeevarende volken zich op zekeren dag in onze netten zullen laten vangen; en ik geloof ook niet, dat het raadzaam zou zijn, de netten op te halen, wanneer zij zich werkelijk lieten vangen.'

Hendrik was op dit oogenblik met allerlei verziende ontwerpen en politieke droomen vervuld - althans voor zooveel zijn nieuwe hartstocht voor mademoiselle d'Entraigues, die zoo spoedig de overleden Gabriëlle vervangen had, hem den tijd liet, zich met andere dingen bezig te houden. Hij haakte naar het bezit der Spaansche Nederlanden⁽¹⁾, zoodra hij slechts kans zou zien om zich daarvan meester te maken; zelfs droomde hij reeds van de keizerlijke kroon.

Van zulke gedachten vol, gedroeg hij zich, voor 't minst gedurende zekeren tijd, als een zeer ijverig pausgezinde⁽²⁾. Hij was vast besloten, met de hoofden der Hugenooten te breken en de besluiten van het Concilie van Trente in te voeren, opdat, zoo als hij tegen Duplessis zeide, zij allen Christenen mochten worden. Indien hij zich nog iets van de oude vriendschap tusschen hem en de kettersche republiek herinnerde, dan was het toch hoogst onwaarschijnlijk, dat dit gevoel zich, ondanks zijne herhaalde beloften en zijne geldelijke verplichtingen jegens haar,

(1) Naar het schijnt vond dit denkbeeld, schoon door de Koningin van Engeland zeer gevreesd, bij de nederlandsche staatslieden niet veel tegenstand. 'M'ayant souvent dit et redit Bernefeld,' schreef Buzanval, 'que si le Roy vouloit repeter les droits qu'il prétend sur les dites provinces, que les Etats des Provinces Unies luy ayderoient pour un tel effet de toute leur force; ne prétendant iceux etats pour tout butin que l'assurance de cette coste de mer; et certes si cela étoit, ils pourrout donner sauvement et à leur aise avec une bonne et étroite alliance qu'ils esperoient faire avec la France, qui les maintiendrait contre toute autre force étrangère de quelque costé qu'elle peut arriver. M. le P. Maurice me parlant de Dunquerque le jour de sou partement, je luy fis demande s'il la pourrait maintenir après l'avoir conquise, il me dit que malaisement, sans y tenir toujours une armée. Je le pressay davantage et jusques là qu'il vint à me dire: 'Je crois que les Etats feroient bien en un tel cas de la mettre en mains du Roy; je luy dis que je ne pensois pas que vous voulussions rompre notre jeusne pour si que de chose. Si faut il, dit il, ou que cette ville nous mange ou que nous la mangions, si nous la tenons une fois.' - Buzanval aan Villeroy 25 Juni 1600. (MS. in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage.)

(2) Aerssen aan Valck, 6 Mei 1600. (Rijksarchief MS.)

anders dan in woorden zou openbaren. ‘Ik herhaal het,’ schreef de nederlandsche gezant te Parijs, ‘dat men aan het hof niets om ons geeft, waar al het streven en kuipen is gericht op nauwe aansluiting aan Rome, van waar wij niets dan slecht weder kunnen verwachten. De Koning alleen denkt nog eenigszins aan onze vroegere diensten.’

Maar, onverstoorbaar kalm en vol zelfvertrouwen als altijd, bekommerde Hendrik zich weinig over de mogelijkheid der pauselijke suprematie, ofschoon zijn parlement zeer beducht was voor de gevolgen der afkondiging van het Concilie van Trente, zoo al niet onder zijne regeering, dan toch onder die zijner opvolgers. ‘Ik zal de Pausen zoo breidelen’, zeide hij met zijne gewone luchthartigheid, ‘dat zij nooit de door mij gestelde perken kunnen overschrijden. Mijne kinderen zullen nog deugdzamer en dapperder zijn dan ik. Indien ik geene kinderen nalaat, dan mag de duivel zijn zin hebben. Intusschen wil ik, dat het Concilie zal worden afgekondigd. Ik wensch dit vuriger, dan ik aandrang op het edict voor de Protestanten’⁽¹⁾. Nu Zijne Majesteit zoo gestemd was, is het wel begrijpelijk, dat Duplessis weinig lof inoogste bij gelegenheid zijner beroemde, maar nu welhaast vergeten, conferenties met Du Perron, destijds aartsbisschop van Evreux, in tegenwoordigheid van den Koning en het geheele hof te Fontainebleau gehouden. Het lag in den aard der zaak, dat, om den Koning te behagen, des Konings oude hugenootsche vriend van valsche aanhalingen uit de schriften der Kerkvaders moest worden overtuigd; maar, indien wij de verborgen drijfveeren niet kenden, zou het ons wel vreemd schijnen, dat Hendrik nu nog zoo levendig belang stelde in deze dorre en onvruchtbare theologische twisten. En toch verklaarden zij, die hem gedurende dertig jaren hadden gekend en van nabij gade geslagen, dat de Koning nooit, zelfs niet voor een veldslag of een teeder *rendez-vous*, zooveel ijver en hartstochtelijke opgewondenheid had aan den dag gelegd, als toen het de wederlegging der redeneeringen van Duplessis gold. Hij had den nuntius beloofd, dat de Hugenoot, en met hem de geheele broederschap,

(1) Aussy sommes nous en temps icy que les affaires se couvent et attendent leur forme par la force. La desunion de ceux de la religion est projetée, le Concile de Trente en cette consideration en bon terme pour sa vérification, le Sr. du Plessis sacrifié au Pape, le Jésuites sur le retour, l'empire promis au roy, et mariage arrêté pour le mois de Septembre.’ - Acrssen aan Valck, 19 Mei 1600 MS.

‘Sa Majesté ces jours passés dit a bon escient à M. de Bouillon, sur ces doléances pour l'Assemblée contre ces forcées conversions, que comme roy il ne doit désirer qu'une religion en son royaume; et à M. du Plessis, alléguant les inconvénients du Concile (du Trent), sy faut il (fit il) qu'enfin nous soions tous Chrétiens.’ Aerssen aan Valck, 10 April 1600. (Rijksarchief MS.)

totaal geslagen zou worden: ‘want’, zeide de Koning, ‘hij heeft onbeschaamd en goddeloos tegen den Paus geschreven, aan wien ik evenveel verplicht ben als aan God’⁽¹⁾.

De Hollanders, die nog even onbezweken tegen Spanje en den Paus kampten als in de vervlogen jaren, toen de Republiek aan de zijde streed van Hendrik den Hugenoot, behoefden nu niet langer te rekenen op de hulp en ondersteuning van hun voormaligen bondgenoot.

Het is kenmerkend voor die eeuw van veinzerij en roekeloos politiek hazardspel, dat, terwijl het huwelijk van Hendrik met Maria de Medicis reeds bepaald was en deze vorstin weldra te Lyon werd verwacht - dat juist op hetzelfde oogenblik eene zekere partij aan het hof ijverde voor het onzinnige plan eener echtverbintenis van den Koning met de infante van Spanje. De infante was wel is waar reeds de gemalinne van den kardinaal aartshertog: maar - dank zij de onbescheidenheid of de lasterlijke taal van den biechtvader van den aartshertog - men meende dat er wel redenen zouden zijn, om dat huwelijk nietig te doen verklaren en de dispensatie van den Paus te bekomen⁽²⁾. Er waren staatslieden aan het fransche hof, die zich in vollen ernst onledig hielden met plannen en pogingen, om den aartshertog te berooven van zijne gemalin, van zijne nederlandsche gewesten en van de kroon des heiligen Roomschen Rijks, waarop hij nog steeds, bij den dood zijns broeders, hoopte⁽³⁾.

(1) Aerssen aan Valck, 9 Mei 1600. Vergelijk DE THOU (die een der Katholieke scheidsrechters was bij de conferentie). XII. 445-449.

(2) ‘Vous rirez si je vous dis,’ schreef Aerssen aan Valck, ‘que le secret en est qu'on prétend encor de faire espouser l'Infante d'Espagne au Roy, qui à cette occasion ne se haste point vers Lyon et a rejezté la venue de la Florentine jusqu'en Octobre, l'obligeant à la compagnie de sa soeur. Le plus vray est que le roy prend ceci pour prétext. Car il pense totalement à Mlle d'Antraigues, à la quelle il a donné seconde promesse en cas de masle. Cependant on a sceu de bonne part, que l'Infante, ayant conferé avec sa dame d'honneur, s'était plaint de l'inhabilité de l'Archidue aux parties fondamentalles du mariage. Sur quoy elle projetait une dispense à Rome, médiation par le roy, durant le séjour de Madame la Duchesse de Beaufort en eeste cour, qui ne s'en est espargnée au rapport. Ce que je dis est vray pour la caballe, mais j'ignore la vérité du fait, et quand tout seroit ainsi on s'aveugle trop au désir de croire que le Roy d'Espagne souffrist cette alliance.’ - Aerssen aan Valck, 12 Juni 1600. (Rijksarchief).

(3) ‘Le Comte de Manderscheyd a parlé assez franchement à M. le prince Maurice, comme il m'a dit, des indispositions ordinaires de la cervelle de l'Empereur, du peu de contentement, que les princes, soit catholiques soit protestants, commencent à avoir de luy et du désir qu'ils ont de transférer l'empire à une autre maison que celle de Autriche.... Cela doit nous faire un peu lever les oreilles, en nous rendant capables de grandes choses.’ - Buzanval aan Villeroy, 25 Juni 1600. (Kon. Bibliotheek te 's Gravenhage.)
‘L'archidue..... qui touche déjà du doigt à l'élection du Roy des Romains.’ VREEDE, *Negociations de Buzanval*. 281.

De Koningin van Engeland, van haar kant - ofschoon zij meermalen het oor leende aan de vredesvoorslagen der geheime zendelingen van Brussel en Madrid en ofschoon zij zich volkomen bewust was, dat, zoo Spanje vrede met Engeland wilde sluiten, dit met geen ander doel geschiedde dan om alle krachten te kunnen keeren tegen de Republiek, die van al hare bondgenooten zou verlaten zijn - de Koningin van Engeland geraakte buiten zich zelve van drift, zoodat zij, te recht of te onrecht, vermoedde, dat Brussel of Madrid vredesvoorslagen aan de Republiek, die dan al hare bondgenooten zou verlaten zijn; - de Koningin van Engeland geraakte buiten zich zelve van drift, zoodra zij, te recht of te onrecht, vermoedde dat Brussel of Madrid vredesvoorslagen aan de Republiek had laten doen.

Zoodra ik in de kamer kwam', schreef Caron bij eene dergelijke gelegenheid, 'riep de Koningin mij toe, of ik haar niet altijd verklaard had, dat de Staten met den vijand geen vrede wilden, noch konden maken, maar dat het nu wel anders bleek. Daarop zwoer zij een duren eed, dat, indien de Staten haar daarin zouden bedriegen, zij zich zoo wreken zou, dat men er eeuwig van zou verhalen'. Het duurde een geruime poos, eer de gezant haar bewegen kon naar zijne verklaringen te luisteren, hoewel de eerlijkheid en goede trouw der Staten, zoowel tegenover de Koningin als tegenover Spanje, boven alle verdenking was; en nog lang nadat het gebleken was, hoezeer men haar had misleid, bleef de ontevredenheid der Koningin voortduren⁽¹⁾.

Maar zelfs al had men geen vertrouwen mogen stellen in het gezond verstand en de eerlijkheid der Staten, dan nog zou het voor hen, uit den aard der zaak, onmogelijk zijn geweest de Koningin te bedriegen. Zelfs de jongste expeditie der Republiek naar de spaansche bezittingen - hoe groote teleurstelling die ook aan de Staten had berokkend en hoe vele kostbare menschenlevens daarbij ook waren verloren gegaan, waaronder dat van den edelen admiraal, den afgod der nederlandsche matrozen⁽²⁾ - zelfs die mislukte onderneming was toch nog hoogst voordeelig voor Engeland geweest. De Koningin erkende, dat de hollandsche vloot den storm had afgeweerd, die andermaal uit Spanje hare staten bedreigde: want de spaansche schepen, die naar de kust van Ierland bestemd waren, waren daardoor verstrooid en naar het andere einde der wereld gelokt geworden. Zij betuigde, dat zij voor dezen dienst eeuwig dankbaar zou zijn; en zij herhaalde die betuiging in 'brieven, vol suiker en honing' - zoo als de

(1) Caron aan de Staten-Generaal, 25 Juli 1600. (Rijksarchief MS)

(2) 'Van der Does..... adoré de cette race de matelots comme un saint.' - *Negociations de Buzanval*, p. 139.

fransche gezant zegt - die zij door tusschenkomst van sir Francis Vere aan de Staten zond⁽¹⁾. Zij verklaarde, dat zij in haar nood sneller en beter was geholpen door de Nederlanders, dan door hare eigene onderdanen⁽²⁾.

Al die suiker en honing evenwel beletten niet, dat de Staten zich hoogst ontstemd gevoelden over de zending van Edmonds. Zij vernamen, dat deze engelsche gezant, als het ware, een soort van triomftocht hield door de voornaamste steden der gehoorzame Nederlanden; en, naar het algemeen gevoelen der staatslieden van het vasteland, was de vrede tusschen Engeland en Spanje reeds zoo goed als gesloten. Het was daarom vrij natuurlijk, dat de republikeinsche regeering, ondanks al die overvloedige betuigingen van dankbaarheid van Elizabeth, gaarne weten wilde, wat er achter dit alles stak. Men kon toch moeilijk aannemen, dat de lieden in de zuidelijke provinciën den engelschen gezant zoo feestelijk zouden onthalen, indien er geen bijzondere redenen voor bestonden.

Op den 26sten Januari 1600 vroeg Caron een gehoor bij de Koningin en verzocht hij haar eerbiedig eenige nadere inlichtingen omtrent deze zaak. Hij vond haar schijnbaar zeer verstoord, niet op hem, maar op Egmonds, van wien zij geen bericht ontvangen had. 'Ik weet niet, wat zij daar met hem uitvoeren,' zeide Hare Majesteit. 'Ik hoor, dat men de klokken geluid heeft in de steden, waar hij doorgekomen is, en dat men hem door meer plaatsen gevoerd heeft, dan waar hij komen moest. Ik denk, dat men hem voor een monster aanziet, en hem rondvoert, om hem te laten bekijken. Dit alles wordt gedaan,' voegde zij er bij, 'om het arme volk te verblinden en het wijs te maken, dat de Koningin van Engeland om vrede laat verzoeken, hetgeen volstrekt niet het geval is.'⁽³⁾

Zij gaf verder te kennen, dat, daar de spaansche regeering voortdurend agenten tot haar had gezonden, zij nu ook van haar kant eens voor goed had willen vernemen, wat men

(1) Ibid p. 331, 332.

(2) Ibid. 'Ayant iceulx navires pris l'isle de la grande Canarie avecq la ville et chasteaux d'Mecq. La cour d'Espagne en apprint la nouvelle au mois de Juillet avec advis que les nostres s'y fortifioient, la quelle fit changer au conseil d'Espagne la dite résolution et trouver bon de conserver le leur à empêcher la dite fortification et chasser nos navires de la mer, et par ainsi à remectre leur premier dessein pour l'an prochain. Sur quoy il fut commandé au dit Adelantado de se transporter avecq le plus forte de la flotte vers la grande Canarie, comme aussi sur la fin du mois d'Aougst il a cinglé vers là avecq environ cinquante navires de guerre,' enz. - De Staten-Generaal aan de Koningin, 17 October 1599 (Rijksarchief MS.)

(3) Caron aan de Staten-Generaal, 26 Januari, 22 Februari, 12 April 1600 (Rijksarchief MS.)

eigenlijk te zeggen had. Daarmede zou zij aan de geheele wereld het bewijs leveren, dat zij wel genegen was tot een verdrag, dat aan haar zelve en aan geheel de Christenheid een duurzamen vrede zou verzekeren, maar tot geen ander.

Het bleek toen, dat, wat men eigenlijk te zeggen had, hierop nederkwam: dat de vrede mogelijk was, indien de Koningin aan de spaansche regeering de pandsteden wilde overleveren, die zij als waarborg voor de terugbetaling harer voorschotten aan de Republiek bezet hield, en indien zij verder allen handel en verkeer van hare onderdanen met de Nederlanders wilde verbieden en niet langer toestaan, dat een Engelschman in de legers der Staten dienst nam.

De Koningin behoefde voorzeker geene bijzondere grootmoedigheid, om zulke beleedigende voorstellen te verwerpen. Dat de spaansche agent, Vereycken, daarmede voor den dag durfde komen, was wel een bewijs, dat hij haar tot iedere eerlooze handeling in staat achtte. Maar zij verwierp die voorstellen met verontwaardiging. En werkelijk: had de bondgenoot, de beschermster, de dankbare vriendin der Republiek er toe kunnen besluiten, om de voornaamste havens van het gemeenebest in handen van zijn doodvijand over te leveren; om de zee voor zijne schepen te sluiten, zoodat die niet meer naar het Westen konden varen; en om het gansche volk meedoogenloos aan zijn lot over te laten - dan zou zij eene daad hebben gepleegd, waarvan de wedergade niet dikwijls wordt aangetroffen in de geschiedboeken der menschheid, hoe vol die ook mogen zijn van laagheid en verraad.

Nog eer deze voorstellen door Vereycken waren te berde gebracht, verklaarde Elizabeth, dat, zoo hij ze durfde doen, zij hem zulk een antwoord zou geven, dat men er nog lang over spreken zou. 'Eer ik in een enkel dezer punten toestem,' zeide de Koningin, 'zou ik liever wenschen te sterven. Tot nog toe heb ik als Vorstin mijn woord gehouden; en ik zou liever sterven, dan zulke goede lieden als de Staten zoo valsch te bedriegen'

Hare verontwaardiging ging echter niet zoo ver, dat zij nu ook alle verdere onderhandelingen afbrak. Het antwoord, waarvan de nakomelingschap zou gewagen, kwam eenvoudig hierop neder: dat zij geene commissarissen zou zenden om over den vrede onderhandelen, tenzij dat de spaansche regeering terugkwam op de drie punten, door Vereycken gesteld. Dit antwoord was zeker niet bijzonder verpletterend of afschrikkend; en de spaansche agenten lieten zich daardoor dan ook zoo weinig bang maken, dat de geheime onderhandelingen nog een geruimen tijd werden voortgezet, tot groote kwelling en ongerustheid der Nederlanders.

Op zekeren buitengewoon warmen achtermiddag in April 1600,

had Noël de Caron nogmaals eene samenkomst met Hare Majesteit, die langer dan anderhalf uur duurde en uitsluitend op deze noodlottige onderhandelingen betrekking had. Deels ten gevolge der drukkende hitte, deels ook ten gevolge der duchtige argumenten van den gezant, kon de Koningin niet rustig blijven, maar wandelde zij telkens van de eene kamer naar de andere, om frissche lucht te scheppen, terwijl zij steeds Caron bleef verzoeken, haar te volgen. ‘Wij trekken heen en weer als pelgrims,’ zeide Elizabeth; ‘maar wat is het leven anders dan een pelgrimstocht?’

Maar ondanks die lange wandeling en deze stichtelijke opmerkingen, was het Caron aan het slot der samenkomst toch nog niet duidelijk, of zij inderdaad het voornemen had, hare gevolmachtigden te zenden of niet. - Eindelijk vroeg hij het haar ronduit.

‘Hola, hola!’ hernam zij. ‘Ik heb mijn dienaar nog pas eens gesproken en ik moet nog nader informeeren en er over denken; doch wees verzekerd, dat ik u altijd op de hoogte der zaak zal houden, en verzeker ook de Staten, dat zij op mij kunnen bouwen als op eene rots.

Toen de gezant zijn afscheid genomen had, zeide de Koningin tot hem in het Latijn: ‘*Modicae fidei quare dubitasti?*’ Caron was echter reeds bijna de deur uit, zoodat hij die vermaning niet meer verstond.

De Koningin bemerkte dit, en, hem bij zijn naam noemende, herhaalde zij: ‘*O Caron! modicae fidei quare dubitasti?*’ er bijvoegende, dat hij dit *dictum* goed moest onthouden, daar hij wel wist, wat zij er mede bedoelde.

Aldus eindigde dit gesprek; terwijl de onderhandelingen met Spanje, ondanks haar goeden wil en ondanks de stellige verzekeringen van Buzanval en andere vreemde diplomaten, tot geen uitkomst leidden.

Korten tijd daarna, toen er te Geertruidenberg eene samenkomst werd gehouden tusschen eenige afgevaardigden der zuidelijke provinciën en gevolmachtigden der Staten-Generaal, dreigde de Koningin den gezant met hare hoogste ongenade, indien de Staten het mochten wagen, zonder hare voorkennis en toestemming met Spanje te onderhandelen. Ook bij de Fransche Regeering had het gerucht dezer onderhandelingen groote ongerustheid verwekt.

‘Alles is hier in alarm’, schreef Aerssen, ‘over uwe bergsche conferentie.’

Toch liep deze conferentie op niets uit. De afgevaardigden, die, na bekomen machtiging van de aartshertogen, uit naam van de Staten der zuidelijke provinciën over den vrede en de hereeniging der nederlandsche Gewesten kwamen onderhandelen,

overtuigden zich spoedig van de ijdelheid dezer poging. Oldenbarnevelt, die de woordvoerder van de noordzijde was, betoogde, dat alle bespreking vruchteloos zou zijn, zoolang de uitvoering van wat men besloten had afhankelijk zou blijven van de toestemming van het spaansch bestuur.

De markies d'Havré, die vooral voor dezen stap der zuidelijke provinciën geijverd had, schreef dan ook aan den aartshertog, dat alle pogingen om tot een vergelijk te komen waren mislukt; dat Oldenbarnevelt, die uit naam van allen sprak, opgeblazen was van hoogmoed en het maar al te duidelijk deed uitkomen dat zij niet van plan waren zich aan eene vreemde regeering te onderwerpen, maar zich als Republiek wilden handhaven⁽¹⁾.

(1) VAN DEVENTER, II. 289.

Achtendertigste hoofdstuk

*Krijgsverrichtingen. - Aanvallende beweging van het nederlandsche leger.
 - Toestand der zuidelijke provinciën. - Mouterij der spaansche troepen. -
 Tocht naar Vlaanderen. - Inneming van Oudenburg en andere plaatsen.
 - Verrassing van Nieuwpoort. - Oudenburg en de andere sterkten
 hernomen. - Toestand van het leger der Republiek. - Gevecht bij
 Leffinghem. - Slag bij Nieuwpoort. - Nederlaag van het spaansche leger.
 - Uitkomst van den tocht.*

De onbelangrijke veldtocht van het jaar 1599, waarbij men zich enkel tot de verdediging van het grondgebied der Republiek had bepaald, had alom een treurigen en ontmoedigenden indruk achtergelaten. Het volk morde over de drukkende belastingen, vooral over de nieuwe heffing van een half percent op alle vaste goederen en van twee en een half percent op iederen verkoop van onroerend goed - en dat te meer, omdat al dit zuur opgebrachte geld toch geen vruchten scheen te dragen. De afwering van den aanslag op Bommel en de inneming van de beide forten Crèvecoeur en Sint-Andries, in de eerste maanden van het jaar 1600, hoe voordeelig ook op zich zelve, waren toch geene krijgsverrichtingen van overwegend belang; ja, ternauwernood kon daardoor het pijnlijke gevoel worden uitgewischt, door de oprichting van eene vijandelijke sterkte, midden op het grondgebied der Republiek, in aller harten te weeg gebracht.

Overtuigd, dat de gedrukte stemming van het volk door een of ander schitterend wapenfeit moest worden opgebeurd, besloot nu de regeering in het geheim tot eene aanvallende beweging op groote schaal, waardoor tevens de oorlog voor goed naar de gehoorzame provinciën zou worden overgebracht. Uit Vlaanderen vooral trokken de spaansche legers een groot deel hunner benoodigdheden. Wel was Ostende nog steeds in handen der Staten, maar het belang dezer bezitting werd bijna geheel vernietigd door de schansen en sterkten, in de onmiddellijke nabijheid, langs de vlaamsche kust opgeworpen. De kapers, die de

vlaamsche havens, en met name die van Nieuwpoort en Duinkerken, uitliepen, belemmerden en benadeelden den buitenlandschen handel der Republiek en maakten zelfs de vaart op sommige harer stroomen en riviermonden onveilig. Duinkerken was een roofnest, dat van den nederlandschen handel jaarlijks eene schatting hief, die nabij toereikend zou zijn geweest voor het onderhoud van een niet onbelangrijk leger, indien zij in de nationale schatkist was gevloeid, in plaats van in de handen van vreemde kapers.

Daar kwam bij, dat de toestand der zuidelijke provinciën en harer nieuwe souverainen allerongelukkigst scheen. Zelfs in de Spaansche Nederlanden, waar zij toch een vrij gewoon verschijnsel was, had zich de mouterij onder de soldaten nooit te voren op zoo groote schaal en zoo voortreffelijk georganiseerd vertoond.

Behalve die afdeelingen der zoogenaamde ‘italiaansche Republiek,’ die in de forten van Crèvecoeur en Sint-Andries in bezetting hadden gelegen, en die zich reeds aan de Staten hadden verkocht, bestonden er op verschillende punten van de gehoorzame provinciën dergelijke, niet minder geduchte bondgenootschappen. Vooral te Diest en Thionville waren de oproerige Spanjaarden en Italianen bij duizenden verenigd: allen beproefde, wel gewapende krijgers, in sterke steden verschanst, die door regelmatige heffingen van de omwonende bevolking in al hunne behoeften voorzagen, met voorbeeldige stiptheid aan de bevelen van hun Eletto en andere officieren gehoorzaamden en zich om de bevelen, bedreigingen of verzoeken van den aartshertog niet meer bekreunden, dan alsof hij grootvorst van Moskovië ware geweest.

De gelegenheid, om een beslissenden slag te slaan, scheen dus zoo gunstig mogelijk. Hoe zouden Albert en Isabella, met een ledige schatkist en een muitend leger, er aan kunnen denken, om hunne staten tegen een vijandelijken inval te verdedigen, of om op hunne beurt de Republiek aan te vallen, zelfs al was deze, voor een tijd, van een deel harer krijgsmacht beroofd?

Deze redeneering scheen wel gegrond; de prijs was verlokkelijk. De Staten-Generaal - die gewoonlijk alle overhaasting afkeurden en allerlei onnoodige maatregelen namen om den dapperen maar voorzichtigen Willem Lodewijk en den bedachtzaam overlegenden, maar tevens doortastenden Maurits te breidelen en tegen te houden - de Staten-Generaal waren nu eensklaps even voortvarend geworden, als zij tot nogtoe aarzelend en weifelende waren geweest. In de eerste dagen van Juni werd, in eene geheime zitting, het besluit genomen, om in Holland en Zeeland eene aanzienlijke krijgsmacht bijeen te trekken daarmede naar

Nieuwpoort onder zeil te gaan, die stad door list of geweld te overmeesteren en van daar uit een aanslag op Duinkerken te beproeven. Het bezit dezer twee steden, gevoegd bij dat van Ostende, dat steeds in de macht der Republiek was gebleven, zou de geheele onderwerping van Vlaanderen na zich slepen. De tweeduizend soldaten onder Rivas - al wat de aartshertog toen aan krijgsmacht in die provincie had - zouden de verwezenlijking van dit stoute plan evenmin kunnen verhinderen, als de rondom Ostende opgeworpen schansen en aardewerken, die het garnizoen dezer stad in zijne bewegingen moesten belemmeren en den toevoer afsnijden. Als Vlaanderen eenmaal gewonnen was, zou het niet lang meer duren, of de Spanjaarden zouden ook uit de gehoorzame Nederlanden even zeker verdreven worden, als zij nu reeds uit de palen van het gemeenebest waren verjaagd; en als de zeventien provinciën alle sporen der gehate vreemde dwingelandij uitwischten, zouden zij spoedig de haar toekomende plaats innemen als leden van een vrij, welvarend en machtig statenbond.

Maar Maurits van Nassau deelde deze schitterende verwachtingen der Staten-Generaal niet. De ongewone ijver en geestdrift van Oldenbarnevelt liet zijn gemoed koel. Hij betoogde, dat de gansche onderneming onverantwoordelijk gewaagd was; dat voor de uitvoering van zulk een plan het geheele leger der Staten noodig zou zijn, met uitzondering der zwakke garnizoenen, die niet konden worden gemist voor de bewaking van belangrijke vestingen; dat de nederlaag niet enkel een ramp zou zijn, maar met volslagen ondergang gelijk zou staan; dat ook de terugtocht, zonder eene volkomen overwinning, onmogelijk wezen zou; en dat, onder zulke omstandigheden en ondanks zijn geldgebrek en de muiterij zijner troepen, de aartshertog toch zonder twijfel eene voldoende krijgsmacht zou weten bijeen te brengen, om met hoop op goeden uitslag dezen inval in zijne staten af te slaan.

Niet minder dan Maurits, was sir Francis Vere tegen dit voornemen. Met groote helderheid wees hij er al het gevaarlijke en, in geval van mislukking, onvermijdelijk noodlottige van aan; hij verzekerde den Staten, dat, binnen veertien dagen na den aanvang van dezen tocht, de aartshertog hen op de hielen volgen zou met een leger, volkomen in staat om het hoofd te bieden aan de beste troepen, die zij te velde konden brengen. Maar het was niet alleen deze bekwame en ervaren veldoverste, die zoo geheel de inzichten van prins Maurits deelde: ieder krijgskundige van naam in de Nederlanden keurde de voorgenomen expeditie af. Willem Lodewijk vooral, die in kennis van krijgszaken en juistheid van blik voor niemand in Europa onder deed, verheelde zijne afkeuring en verontwaardiging

niet. Naar het oordeel van dien stadhouder van Friesland, werd door dit ontwerp het geheele bestaan der Republiek als aan een zijden draad gehangen. Zelfs eene overwinning, zoo voorspelde hij, zou geene blijvende vruchten dragen; terwijl de gevolgen van een nederlaag niet te voorzien waren. De onmiddellijke aanhangers en vertrouwdsste raadslieden van Willem Lodewijk gingen, in hun drift en toorn, nog verder dan hij. ‘Het is alles het werk van Oldenbarnevelt en de langrokken,’ riep Everard van Reyd. ‘Wij worden in een zak gevoerd, waaruit geen ontkomen is. Wij gaan naar de Caudijsche Vorken.’

Het is zeker wel een groot bewijs voor den oppermachtigen invloed en de onwrikbare vastheid van karakter van Oldenbarnevelt, dat hij, ook te midden van dien heftigen storm van drift en verontwaardiging, geen enkel oogenblik weifelde. De advocaat had eenmaal bepaald, dat de inval in Vlaanderen zou geschieden en Nieuwpoort zou genomen worden: en ondanks alle verzet, werd daartoe dan ook besloten. De Staten-Generaal waren oppermachtig; en voor de Staten Generaal kan men doorgaans Oldenbarnevelt lezen: deze twee waren toch eigenlijk één.

Dat Maurits zich, in eene zaak van zoo overwegend gewicht, aan het oordeel van Oldenbarnevelt onderwierp, is niet minder karakteristiek. Het viel hem moeilijk, op den duur weerstand te bieden aan dien krachtigen, omvattenden geest, wiens leiding hij in staatszaken steeds gewillig gevolgd had, en aan wiens overwicht hij zich, ook waar het krijgssaken betrof, evenmin wist te onttrekken. Toch was Maurits, in alles wat tot den krijg behoorde, een groot meester en was de advocaat, bij hem vergeleken, niet meer dan een schoolknaap.

Het overwicht van Oldenbarnevelt was daarom noodlottig; en het ware wel te wenschen geweest, dat de stadhouder meer standvastigheid had getoond. Maar Maurits had geen vast karakter. Hoewel voortreffelijk soldaat, was hij toch zeer weifelend van aard, soms zelfs onzeker in zijn handelen; maar nog nooit te voren was dit gebrek aan vastheid van wil zoo helder aan den dag getreden, als juist bij deze gelegenheid⁽¹⁾.

De Staten-Generaal, of met andere woorden Johan van Oldenbarnevelt, besloten dus een inval in Vlaanderen te doen en

(1) ‘Und gleich wie seiner Exc. manheit und gute ordnung zu loben ist,’ zegt, niet zonder eenige bitterheid, de trouwe aanhanger der Nassaus, Van Reyd, ‘so können sie nit allerdinghs entschuldigt werden, das sie sich lieber uf importunitet kriegsonerfarener leut in solche extremitet gestellet, als mit Fabio dieselbe verachten wollen, und das er nit geantwort: *malo prudens hostis me metuat quam stulti cives laudent.*’ - GROEN VAN PRINSTERER, Archives. Ite Serie, II. 15.

Nieuwpoort te belegeren⁽¹⁾. De Staten-Generaal waren souverain en Maurits onderwierp zich aan hun bevel. Toen de zaak geheel beklonken was, werd het gevoelen ingewonnen van den Raad van State; en de Raad van State beproefde niet, zich tegen het genomen besluit te verzetten. Nu werden, met ongeëvenaarde voortvarendheid, en zeer in het geheim, alle noodige toebereidselen gemaakt. Willem Lodewijk, die inmiddels de oostelijke grenzen der Republiek tegen een mogelijken aanval zou verdedigen, zond al de troepen, die hij maar eenigszins missen kon: doch hij zond ze met een bezwaard hart. Sombere voorgevoelens vervulden zijne ziel. Het scheen hem toe, dat alles op een enkelen worp zou worden gezet. Bovendien griede het hem, dat hij, terwijl het geduchte spel gespeeld werd, gedwongen was, uit de verte werkeloos toeschouwer en ongeluksprofeet te zijn, zonder door zijn beleid en ervaring iets te kunnen bijdragen tot een gunstigen afloop. Hohenlo, wien de verdediging der zuidelijke grenzen werd opgedragen, was ook van alle deelneming aan den grooten tocht uitgesloten.

De vijand, die wel telkens geruchten vernam omtrent geheimzinnige toerusting en wapeningen van de zijde der rebellen, wist evenwel niet waarop de slag gemunt was en vermoedde eer dat die elders vallen zou. De aartshertog maakte zich ongerust over de streken langs den Rijn en nabij Gelderland, maar dacht geen oogenblik aan eene landing op de vlaamsche kust.

Inmiddels verscheen Maurits van Nassau, op den 19den Juni 1600, te Rammekens, een fort, niet ver van Vlissingen aan de Schelde gelegen en de aangewezen verzamelplaats, om de leiding van den tocht op zich te nemen. Wel nooit te voren had de trotsche rivier eene zoo talrijke vloot bijeen gezien, als thans. Het getal der oorlogschepen, der transport- en andere vaartuigen, zoo grooten als kleinen, bedroeg minstens dertienhonderd. Vele ooggetuigen, die echter blijkbaar hunne verbeelding te hulp riepen, verklaarden zelfs, dat er in alles meer dan drieduizend schepen waren; en dit cijfer is door ernstige en geloofwaardige geschiedschrijvers overgenomen. Daar evenwel het getal der gezamenlijke soldaten, zoo voetvolk als ruitery, die aan den tocht deelnamen, zeker niet meer bedroeg dan veertienduizend, zou hieruit volgen,

(1) 'Le Prince Maurice n'a pas manqué de remontrer un plus assuré chemin pour etter la guerre dans le dit pays de Flandres et y prendre un pied qui les pourroit conduire peu à peu au but tant désiré. Mais ces Messieurs, comme ennuyez de vivre en l'état incertain auquel ils se voyent réduits par les appréhensions et d'Angleterre et de notre France mesme, aiment mieux hazarder ce coup de dé; cependant ils se voyent de belles forces en mains et celles de leur ennemi affoiblies.' - Buzanval aan Villeroy, 18 Juni 1600. (Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage MS.)

dat in elk schip, behalve de levensmiddelen en den krijgsvoorraad, niet meer dan vijf manschappen werden vervoerd: iets, wat bezwaarlijk is aan te nemen.

Twaalfduizend voetknechten en zestienhonderd ruiters, de bloem van het staatsche leger, allen goed betaalde, goed gekleede, goed gewapende, goed geoefende krijgers, waren hier te Rammekens vergaderd en gereed om scheep te gaan. Het zou onbillijk zijn, eene vergelijking te maken, tusschen de sterkte van dit leger en den omvang dezer uitrusting en de ontzaglijke wapeningen en geduchte heirlegers van later en vooral van onze tijden. Maurits was volkomen op de hoogte van alles, wat wetenschap en kunst tot op dien tijd hadden uitgevonden en bedacht, om het krijgsmanshandwerk te volmaken: maar, in vergelijking van de geweldige legers, die de wereld sedert heeft aanschouwd, was het getal zijner troepen zeker zeer gering. De oorlog, als een handwerk, vereischte toen moeilijker voorbereiding dan nu. Het was een beroep, waarvan het aanleeren bezwaarlijk viel, en dat doorgaans voor het geheele leven gekozen werd. Eene kleine republiek, van nauwelijks driemillioen zielen, die altijd een goed betaald leger van vijfentwintigduizend man en eene vloot van een- of tweehonderd zwaargewapende schepen kon onderhouden, was toen een wonder en tegelijk eene zeer geduchte macht in de wereld. De beteekenis van dezen beroemden tocht naar Nieuwpoort, zoowel uit een krijgskundig als uit een staatkundig oogpunt, is in geen enkel opzicht afhankelijk van het aantal schepen of soldaten, die daaraan deelnamen. Was dit zoo, en was deze tocht niets meer geweest dan eene gewone militaire expeditie, zoo als er bij honderden ondernomen en weder vergeten zijn, dan zouden wij er niet langer dan een oogenblik bij behoeven stil te staan. Maar de bijkomende omstandigheden maakten de uitkomst van dezen tocht tot een der belangrijkste gebeurtenissen in de nieuwere geschiedenis. Het was zeer licht mogelijk, dat eene volkomen nederlaag der republikeinsche troepen gevolgd zou worden door den ondergang der Republiek zelve, en dat Spanje zich dan wederom meester zou maken van de kettersche 'eilanden,' om van daar uit Engeland te bedreigen, ernstiger dan tot dusver was geschied. Wie durfde berekenen, wat voor geheel de Christenheid de gevolgen zouden kunnen zijn van zulk eene ramp?

De afstand tusschen de plaats, waar het leger en de vloot samenkwamen, en Nieuwpoort, het doel van den tocht, bedraagt in vogelvlucht niet meer dan vijfendertig mijlen. En zelfs een vogel zou bezwaarlijk een rechter lijn kunnen volgen, dan de kust, waarlangs de schepen varen moesten. En wederom treft ons hier de groote verandering, door de vorderingen der natuurwetenschap in de ontwikkeling en den gang der gebeurtenissen

gewrocht. Wij zagen, in een vroeger hoofdstuk, hoe door de Staten een gezantschap werd afgezonden, met de hoogst belangrijke taak, om het sluiten van den vrede tusschen hun bondgenoot en hun vijand te beletten. Spoed was een eerste vereischte voor het welslagen van zulk eene zending: want de geheime onderhandelingen, die men wenschte te doen afbreken, waren haar afloop nabij. Toch werden maanden besteed voor eene reis, die in onzen tijd in vierentwintig uren zou worden volbracht. En nu, bij deze groote militaire onderneming, was het eerste en voorname doel de verrassing van eene kleine stad, wier torenspitsen bijkans van de plaats, waar het leger scheep ging, waren te zien. Zulk een reisje, midden in den zomer, zou in dezen tijd van stoomslepers en stoombooten slechts weinige uren vorderen. Toch lag de vloot twee dagen lang voor anker, opgehouden door een zachten zuidwesten wind. Daar er weinig kans bestond, dat de wind gunstiger zou worden, en daar de mogelijkheid van verrassing met iederen dag oponthoud kleiner werd, besloot men eindelijk, te landen op het naastbij gelegen punt der vlaamsche kust. Graaf Ernst van Nassau werd op den 21sten Juni met de voorhoede vooruitgezouden naar Philippine, dat zich bij de eerste opvordering aan hem overgaf, en waar hij de noodige toebereidselen maakte voor de ontvangst van het geheele leger. Den volgenden dag verschenen de overige troepen die in den tijd van vijf uren veilig ontscheept werden.

Het leger, dat uit Zeeuwen, Friezen, Hollanders, Walen, Duitschers, Zwitsers, Engelschen en Schotten bestond, was in drie afdeelingen gesplitst. De voorhoede stond onder bevel van graaf Ernst van Nassau; de hoofdmacht werd gekommandeerd door graaf George Everard van Solms; terwijl de achterhoede, gedurende dezen marsch, was toevertrouwd aan de zorgen van den bekwamen krijgsoverste sir Francis Vere. Behalve prins Maurits, namen nog drie andere leden van het geslacht van Nassau deel aan den tocht: zijn halve broeder, Frederik Hendrik, toen zestien jaren oud, en de twee broeders van den frieschen stadhouder, Ernst en Lodewijk Gunther, die Willem Lodewijk, overeenkomstig zijne belofte, in de kunst van vrede en oorlog had ingewijd en in die kunst met woord en daad was voorgegaan. Lodewijk Gunther - nog een jongeling, maar die het eerst de muren van Cadix had beklommen en daar den Oranjestandaard had geplant, en wiens ridderlijke dapperheid bij dien tocht de warmste loftuitingen van Koningin Elizabeth, in een hartelijken brief aan zijn ouden vader, had uitgelokt - Lodewijk Gunther voerde nu het bevel over de ruitery. Wel bewees het geslacht van Nassau dien dag op nieuw, dat het waard was aan het hoofd van het nederlandsche volk te staan. De oude Jan van Nassau, even vurig en ijverig als ooit voor de zaak der

godsdienstige wedergeboorte van Duitschland en der bevrijding van Holland, sloeg, in zijne stille afzondering, met aandacht en warme belangstelling den loop der groote gebeurtenis gade. Vier zijner broederen, en daaronder de groote stichter der Republiek, hadden reeds hun leven voor de heilige zaak ten offer gebracht. Zijn zoon Filips was reeds gevallen in den slag bij Bislich; en drie anderen zijner zonen dienden nu de Republiek dag en nacht, ter zee en te land, met hun zwaard, met hunne pen, met hunne beurs, naar hun vermogen en met onbezweken trouw. Onder de kloekmoedigen en scherpzinnigen, in wier handen toen het lot der Republiek rustte, was er niemand van beproefder trouw en omvattender geest, dan de als veldheer en staatsman even voortreffelijke Willem Lodewijk. Hoewel hij den tegenwoordigen tocht naar Vlaanderen ten hoogste afkeurde, zoo deed hij toch, even als Maurits - nu eenmaal door zijne meesters, de Staten-Generaal, tot dien tocht besloten was - al wat hij kon, om de expeditie te doen gelukken, ofschoon hij er zelf geen deel aan nam.

Zoodra de troepen aan land gezet waren, werden de schepen zoo spoedig mogelijk weggezonden, opdat zij niet in 's vijands handen zouden vallen; de transportschepen, door eenige oorlogschepen begeleid, moesten zich inmiddels, zoo snel de wind dit toeliet, naar Nieuwpoort begeven. Daarop begon de tocht. Op den drieëntwintigsten Juni trokken de manschappen ruim een mijl voort om te Assenede te overnachten. Den volgenden dag gingen zij drie mijlen verder, tot het stadje Eecloo. Den vijfentwintigsten Juni kwamen zij te Maele, op drie en een halve mijl afstands van Eecloo. Op hun weg daarheen, waren zij langs de wallen van Brugge getrokken, misschien in de flauwe hoop, dat in die stad een opstand zou uitbarsten; maar er gebeurde niets: alleen werd van de wallen op het voorbijtrekkend leger geschoten, zonder dat daardoor evenwel veel schade werd aangericht; slechts een enkele muilezeldrijver werd gedood. Den volgenden nacht vertoefden de troepen te Jabbeke, vier mijlen van Maele; eindelijk, op den 27sten Juni, verscheen het leger voor het fort Oudenburg.

Deze belangrijke sterkte, juist op den weg, dien de vijand noodzakelijk volgen moest, om van het binnenland de kust te bereiken, werd zonder tegenstand vermeesterd en dadelijk van eene goede bezetting voorzien. Maurits bleef met het hoofdleger twee dagen nabij het fort, om zijne verdere schikkingen te maken. Solms werd afgezonden, om de vijandelijke schansen en aardewerken rondom Ostende, te Bredene, te Snaeskercke, te Plassendale en op andere punten, te vermeesteren, en vooral om de belangrijke schans Sint-Albert te bezetten, die, op ongeveer een mijl afstands van de stad, in de duinen lag. Al deze ondernemingen slaagden volkomen: de meesten dezer schansen en sterkten werden zonder slag of stoot, of althans na zeer ge-

ringen tegenstand, ingenomen. Inmiddels waren de afgevaardigden, der Staten-Generaal - die, ten getale van dertien, op bepaald verzoek van Maurits, den tocht medemaakten, ten einde van nabij de gebeurtenissen te kunnen gadeslaan, waarvan de volle verantwoordelijkheid op hen nederkwam, en ook om, zoo noodig, het leger van raad en voorlichting te kunnen dienen - te Ostende aangekomen. Nadat Solms de bezetting dezer stad versterkt had, vervolgde hij, langs het strand, den tocht naar Nieuwpoort. - Tot hiertoe had men niet gevonden, wat men zich had voorgespiegeld. Op hun marsch door Holland en Zeeland naar de plaats der inscheping, hadden de soldaten, overal waar zij kwamen, niets gehoord dan bittere klachten en sombere voorspellingen, soms met heftige beschuldigingen vermengd. Landlieden en stedelingen klaagden, dat hunne verdedigers en beschermers een wissen ondergang werden tegemoet gevoerd; in hunne oogen hing het bestaan van het land aan een zijden draad, die spoedig zou worden verbroken. Toen het leger vervolgens van Sas-van-Gent, dwars door Vlaanderen, naar de kust trok, kwam het volk nergens in beweging, om zich bij de Hollanders aan te sluiten; integendeel: hoewel Maurits bevolen had, dat de landlieden met zachtheid zouden worden behandeld, vonden de soldaten nergens landlieden of dorpingen, wien zij eenig leed hadden kunnen doen. De huizen en dorpen langs den weg waren allen verlaten; de geheele bevolking was naar de bosschen of de naburige steden geweken, met uitzondering alleen van den koster van Jabbeke en zijne vrouw, die te oud waren om te vluchten. In kreupelhout en moeras verscholen, loerden de boeren op alle achterblijvers en afgedwaalden van het leger, overvielen hen en doodden ze zonder genade - een bewijs, hoe moeilijk het valt, in tijden van burgeroorlog, de menschen hun wezenlijk belang te doen begrijpen. De stadhouder en zijne krijgslieden kwamen om hunne broeders van denzelfden stam, die dezelfde taal spraken als zij, te verlossen van het juk eener vreemde heerschappij. De Vlamingen behoefden slechts een enkel woord te spreken, slechts een vinger te verroeren: en al de Nederlandsche Gewesten, aan zich zelven wedergegeven, zouden weldra een enkelen onafhankelijken Statenbond vormen, machtig genoeg, om aan alle despoten van Europa het hoofd te bieden. Maar de verblinde slachtoffers van het bijgeloof kusten hunne ketenen en wilden liever de dwingelandij verdragen, die hunne magen en bloedverwanten gedurende eene halve eeuw had gemarteld, verbrand en levend begraven, dan te dulden, dat in een enkel vlaamsch dorp eene Calvinistische preek zou worden gehouden. Zoo lagen dan deze gehoorzame zonen van Filips en van den Paus, wier taal voor hen even onverstaanbaar was als voor de Peruanen en Irokeezen, alom, langs wegen en velden, in

hinderlaag en overvielen de mannen, die hunne eigene moedertaal spraken, en in wier aderen hetzelfde bloed stroomde, en vermoordden hen, als waren zij hunne bitterste vijanden. De wraakneming bleef natuurlijk niet uit: overal, waar het leger der Staten doortrok, gingen huizen en hoeven en dorpen in vlammen op - zoodat deze inval in Vlaanderen juist niet geschikt scheen, om tusschen de beide takken van den nederlandschen stam zeer vriendschappelijke gevoelens aan te kweeken.

Over het algemeen was het leger van alles ruim voorzien; maar er was gebrek aan drinkwater. Naarmate zij voorttrokken, werd het water steeds slechter en meer en meer ondrinkbaar en het was zeer moeilijk, eenigen anderen drank te bekomen. Te Maele werd een pint bier met drie koeien betaald; en het zou niet aan koopers ontbroken hebben, die evenveel hadden willen betalen, indien er slechts bier te krijgen was geweest.

Op den 30sten Juni vertrok Maurits van Oudenburg en richtte hij zich naar Nieuwendam, eene schans in de nabijheid van Nieuwpoort. Hij wilde zich van deze sterkte meester maken, langs de muren der stad omtrekken en dan eene stelling vlak tegenover haar innemen. De grond was echter zoo moerassig en door zoo vele breede grachten en slooten doorsneden, dat de prins zijn plan moest opgeven en terugkeeren, om dien nacht in de duinen te toeven, tusschen de forten Isabella en Albert, waarvan het eerste nog door den vijand was bezet.

Den volgenden morgen, 1 Juli, hervatte hij zijn marsch. Nabij Leffinghem trok hij over de brug, die daar over het riviertje de Yperley ligt; door middel van graszoden en zand vormde hij zich, zoo goed mogelijk, een weg door de moerassige vlakte; hij sloeg bruggen over slooten en grachten en kwam in den voormiddag voor Nieuwpoort. De vloot was dienzelfden morgen op de reede aldaar verschenen.

Nieuwpoort was eene kleine, wel gebouwde, sterke stad, ongeveer een halve mijl van het strand gelegen, op een lagen, drassigen grond. Bij hoog water was het eene zeehaven: want de kleine rivier of kreek, die er voorbij stroomde, werd door den vloed genoegzaam met water gevuld, om dan zelfs voor vrij groote vaartuigen toegankelijk te zijn. Deze haven werd onmiddellijk door den stadhouder bezet; hij zelf trok, met twee derde gedeelten van zijn leger, naar de overzijde van het water, terwijl het bevel over de troepen, die aan deze zijde bleven, aan graaf Ernst werd opgedragen.

Zoo was dan het leger, dat Nieuwpoort moest verrassen, eindelijk, na in dertien dagen een afstand van ongeveer veertig mijlen te hebben afgelegd, voor die stad verschenen! En toch was in geheel Europa geen voortvarender en doortastender legerhoofd dan Maurits; en nergens waren soldaten te vinden, beter

geoeffend en meer tegen vermoeienis gehard, dan de zijnen.

Wij moeten nu den blik naar Brussel wenden, om te zien hoe de aartshertog zich in deze moeilijke omstandigheden gedroeg. Zoodra de tijding, dat het Staten-leger te Sas-van Gent geland was, den Vorst ter oore kwam, ontwaakte hij uit den droom, die hem een hersenschimmig gevaar voor zijne oostelijke grenzen had voorgespiegeld, en verzamelde in allerijl zoo veel troepen als hij van ver en nabij kon bijeen brengen, om zijne westelijke grenzen te verdedigen. Vooral zond hij agenten naar Diest en Dienenhove, om daar in onderhandeling te treden met de hoofden der ‘Italiaansche Republiek’ en geen moeite of beloften te sparen, om deze muitelingen tot hun plicht te brengen. Hij riep hunne medewerking in ter verdediging van den heiligen katholieken godsdienst; hij beriep zich op hunne trouw jegens hem zelven en de infante Isabella - de dochter van den grooten en goeden Filips II, eens den machtigsten aller aardtsche heerschers en nu opgenomen onder de heiligen in den hemel, en door wiens wil hij en zijne gemalin met de souvereiniteit over al de Nederlanden waren bekleed. En de muitelingen gaven, met onverwachte bereidwilligheid, aan zijne roepstem gehoor. Achthonderd voetknechten en zeshonderd ruiters verklaarden zich dadelijk bereid, den standaard van den aartshertog te volgen; behalve de belofte van betaling der soldij, zoodra daarvoor geld te vinden zou zijn, stelden zij nog twee voorwaarden: vooreerst, dat zij door hunne zelf gekozene officieren zouden worden aangevoerd; en ten andere, dat zij, bij den naderenden strijd, in de eerste rijen zouden worden geplaatst. Het voorbeeld vond navolging. Andere muitende regimenten, in verschillende vestingen verspreid, door het gerucht van den aanstaanden veldslag gelokt, kwamen zich achtereenvolgens aanmelden, om, op gelijke voorwaarden, deel aan den veldtocht te nemen. Vóór de laatste week van Juni, had de aartshertog reeds eene belangrijke krijgsmacht bijeen. Op den 29sten dier maand hield hij, vergezeld van de infante, nabij de poorten van Gent eene wapenschouwing over een leger van tienduizend voetknechten en ongeveer tweeduizend ruiters. Hij richtte tot hen eenige krachtige, opwekkende woorden, herinnerde hen aan hunne plichten jegens de Kerk en jegens hem zelven en verzekerde hun - zoo als alle legerhoofden altijd en overal doen, aan den vooravond van iederen slag - dat de zaak, waarvoor zij gingen strijden, de hoogste en heiligste was, waaraan menschen hun leven konden ten offer brengen. Isabella, prachtig uitgedost en op een witten telganger gezeten, reed langs de gelederen en hield ook eene welsprekende rede. Zij noemde de soldaten ‘hare leeuwen’ en beloofde hun de schitterendste belooningen in deze wereld en in de toekomst, als

de vruchten der groote overwinning, die zij nu over de ketters en ongeloovigen zouden behalen; zij verzekerde hun, dat hunne achterstallige soldij zou worden betaald, al moest zij daarvoor hare eigene bezittingen en kostbaarheden opofferen, tot zelfs de schotels waarvan zij at en de juweelen, die zij in de ooren droeg.

Duizende krachtige stemmen beantwoordden met luid gejuich de welsprekende woorden der aartshertogin, terwijl het losbranden der musketten en het bulderen der kanonnen getuigden van den krijgshaftigen geest, die de troepen bezielde: niemand meer en vuriger, dan juist de pas bekeerde muitelingen. Het leger trok dadelijk op, onder de leiding van velen der beroemdste krijgshoofden, zoo als Villars, Zapena en Avalos. Het bevel over de artillerie was opgedragen aan Velasco; Frederik Van den Bergh was generaal-veldmaarschalk, in plaats van den afgeleefden Pieter Ernst van Mansfelt; terwijl de admiraal van Arragon, Francisco de Mendoza, ‘de schrik van Duitschland en der Christenheid’ - een man, klein van gestalte, met lange golvende lokken, een grooten gebogen neus en donkere, dreigende oogen - generaal der ruitery was. Op zijn laatsten veldtocht in de Rijnlanden, had de admirant zeker geen blijken gegeven van buitengewone veldheerstalenten, maar zooveel te meer van zijne wreedheid. Zelfs Alva zou, in zoo korten tijd, niet meer moorden en gruweldaden van allerlei aard hebben kunnen plegen, als waaraan de spaansche troepen zich in den noodlottigen winter van 1598-99 hadden schuldig gemaakt. De moord op den graaf van Falckenstein in zijn eigen kasteel had alleen daarom meer opzien gebaard, dan honderd andere moorden van onbekenden, terzelfder tijd gepleegd, omdat het slachtoffer een man van hoogen rang en geboorte was geweest; maar nu zou het moeten blijken, of Mendoza zich andere en betere lauweren zou winnen in den strijd, die waarschijnlijk aanstaande was.

Op den 1sten Juli verscheen de aartshertog voor Oudenburg. Niemand in dat fort of te Ostende droomde in de verte van een vijandelijken aanval, of hield het voor mogelijk, dat, althans in de eerste weken, een spaansch leger in het veld zou verschijnen. De Staten-Generaal te Ostende wachtten, in volle gerustheid, het eerste bericht van Maurits af, met de mededeeling der inneming van Nieuwpoort en van zijn vertrek naar Duinkerken, overeenkomstig het zorgvuldig opgemaakte programma; intusschen hielden zij geregeld vergaderingen en schreven notulen en verslagen, met onberispelijke nauwkeurigheid. Kolonel Piron, van zijn kant, die met eenige vendelen was achtergelaten om Oudenburg en de andere sterkten te bezetten en het voorttrekkende leger in den rug te dekken, kweet zich van die taak door de helft zijner manschappen op

stroop- en plundertochten uit te zenden. Toen de vijand voor Oudenburg verscheen, vond hij geen tegenstand. Het fort gaf zich dadelijk over; de kleinere schansen te Bredene, Snaeskercke en Plassendale werden evenzeer verlaten, ten deele zelfs nog vóór de vijand in het gezicht was - alleen het gewichtige fort Sint-Albert bleef bewaard. De aartshertog vond het niet geraden zijn marsch door de inneming van deze sterkte te vertragen; en daar hij alle andere sterkten rondom Ostende in zijne macht had, besloot hij den volgenden morgen vroegtijdig voort te rukken. Aan de bezettingen der verschillende schansen had hij lijfsbehoud en vrijen aftocht vergund, wat evenwel niet belette, dat zeer velen dezer manschappen door zijne soldaten in koelen bloede werden vermoord.

Zoo waren deze sterke en wel bezette schansen, waardoor prins Maurits den voortgang van een spaansch leger gedurende vele dagen hoopte te kunnen stuiten - gesteld al, dat er werkelijk een spaansch leger in het veld verscheen - reeds binnen weinige uren verloren gegaan. Groot was de ontsteltenis te Ostende, toen kolonel Piron en eenige ontkomen vluchtelingen daar de tijding dezer nederlaag kwamen brengen aan de Hoogmogende Heeren der Staten-Generaal.

Intusschen ging het staatsche leger voor Nieuwpoort, dat niets vermoedde van eene aanstaande afbreking zijner werkzaamheden, met rustige zekerheid voort met de stad in te sluiten. Maurits ontwierp het plan voor het kamp en de verschansingen en beval dat over het smalste gedeelte der kreek eene vaste brug zou worden gelegd, opdat de twee afdeelingen des legers niet, zoo als nu bij hoog water het geval was, van elkander zouden gescheiden worden door de breede en diepe haven. De avond viel, zonder dat er, op dien eersten dag van het beleg, veel van belang was uitgericht. Het begon juist donker te worden, toen een bode, door schrik half verstomd en van vermoeienis uitgeput, zich aan de tent van graaf Ernst aanmeldde. Het was een vluchteling uit Oudenburg en hij bracht de verpletterende tijding, dat de aartshertog, dien men op twintig mijlen afstands waande, zich reeds van die sterkte en van alle andere schansen had meester gemaakt. Aanstonds sprong Ernst in eene boot en liet zich, met den bode, naar de overzijde der haven, naar het hoofdkwartier van prins Maurits roeien. De tijding was even onverwacht als noodlottig. De vijand, van wien men, naar men stellig meende, in de eerste weken nog niets had te vreezen, was dus niet alleen reeds in het veld verschenen, maar had ook de gemeenschap met Ostende afgebroken. De terugtocht, zelfs wanneer daartoe besloten mocht worden, was dus nu reeds onmogelijk; en aan eene verrassing van Nieuwpoort, ten einde die vesting tot een uitgangspunt voor

verdere aanvallende bewegingen te maken, viel vooreerst niet te denken. Zeker was niemand in geheel Vlaanderen op dat oogenblik meer verrast, dan prins Maurits zelf. Hij was een te goed veldheer, om niet aanstonds te begrijpen, dat, indien de tijding van den vluchteling waarheid bleek te zijn, de gansche expeditie reeds nu als mislukt was te beschouwen; en dat er dan, in plaats van een kort beleg en eene gemakkelijke zegepraal, op het strand van Nieuwpoort een groote slag moest plaats hebben, waarbij de nederlaag den geheelen ondergang van het republikeinsche leger, en zeer mogelijk van de republiek zelve, na zich zou slepen.

De stadhouder aarzelde. Dergelijke aarzeling in moeilijke en beslissende oogenblikken was bij hem niet vreemd; maar had hij ook eenmaal zijn besluit genomen, dan was hij onwrikbaar. Vere, die in zijne tent lag te slapen, werd geroepen en om raad gevraagd. De meeste officieren waren geneigd, in den zoo goed geslaagden aanval op Oudenburg niets meer dan eene ijdele vertooning te zien, eene bravade van Rivas, den bevelhebber der weinig talrijke troepen in die streek. Vere dacht er anders over. Volgens hem, was de aartshertog met zijn gansche leger reeds in de onmiddellijke nabijheid: iets, wat hij trouwens steeds voorspeld had, dat gebeuren zou. Zijn zienswijze vond bij de overigen geen bijval; en hij keerde naar zijn veldbed terug, daar hij gevoelde, dat hij eene korte rust noodig had om geschikt te zijn voor den zwaren arbeid, die hem wachtte. Te middernacht werd de engelsche veldoverste nogmaals geroepen. Een tweede bode, rechtstreeks door de Staten-Generaal uit Ostende gezonden, was bij den stadhouder gekomen. Ditmaal viel er aan geen vergissing te denken: want kolonel Piron had het verdrag, met de bevelhebbers van de schansen gesloten, medegegeven, dat de handteekening van den aartshertog droeg.

Het was nu boven allen twijfel zeker, dat er, voor de zon weder onderging, een beslissende slag zou worden geleverd; en de korte zomernacht werd in zeer ernstige en gewichtige beraadslagingen gesleten. Zelden werd een veldheer eene zoo geduchte vraag, ter beslissing in weinige uren, opgelegd. Sedert de aankomst dezer tijdingen, was de toestand van het leger en de toekomst der Republiek hoogst zorgelijk. Voor weinige uren nog scheen hare toekomst zoo veilig, hare houding zoo geducht, als ooit. Het kleine gemeenebest, dat Spanje veertig jaren lang had getracht te onderwerpen, had reeds tot den laatsten spaanschen soldaat uit zijne landpalen verjaagd; had, bij herhaling, zijne zegevierende wapenen in Spanje zelf en zijne afgelegen bezittingen gevoerd; en op ditzelfde oogenblik stond het republikeinsche legerhoofd - na op meesterlijke wijze, als onder de

oogen van den man, die zich souverein van al de Nederlanden noemde, een groot leger te hebben ontscheept en ongehinderd midden door zijn land te zijn getrokken - gereed om, met alle kansen van goeden uitslag, eene onderneming te volvoeren, die de heerschappij van dezen souverein over een deel van het nederlandsch grondgebied even onzeker zou maken, als het vlotte zand, waarop het leger der Staten nu zijn kamp had opgeslagen.

De zoon van den vogelvrij verklaarden en vermoorden rebel stond aan het hoofd van een leger, zoo sterk en wel toegerust, als er ooit een op dien met bloed doorweekten grond in slagorde was geschaard. De dochter van den man, die zoo lang de provinciën had onderdrukt, zou misschien weldra het land moeten ontvluchten, waarover haar eerst onlangs de heerschappij was opgedragen..... En nu waren al deze schitterende vooruitzichten, in een enkel oogenblik, als ijdele damp vervlogen.

De aartshertog, die, door geldgebrek en mouterij belemmerd en gebonden, weerloos zou staan tegenover een vijandelijken inval, volgde nu het zegevierend leger van den stadhouder dicht op de hielen. Eene onverwijlde beslissing was onvermijdelijk. Het beleg van Nieuwpoort was geëindigd, nog eer het begonnen was. De gehoopte verrassing was mislukt; eene bestorming was voor het oogenblik onmogelijk: de eenige vraag was nu, hoe men den naderenden vijand het best zou ontvangen.

Vere gaf den raad, dat het geheele leger onmiddellijk moest worden bijeengetrokken en zonder verwijl den aartshertog te gemoet moest gaan, eer deze verdere vorderingen maken kon⁽¹⁾. Die raad kon echter onmogelijk worden gevolgd; en het schijnt bijna ongelooflijk, dat zulk een advies in goeden ernst kon worden gegeven; nog vreemder is het evenwel, dat het niet opvolgen daarvan aan Maurits tot verwijt is gemaakt. Twee derden van het leger lagen aan de overzijde van de haven en tegen drie uren des morgens was het hoog water; terwijl de legerhoofden nog beraadslaagden, steeg de zee al hooger en hooger; en wanneer het daglicht zou aanbreken en het mogelijk zou zijn, de troepen in beweging te brengen, zou dit toch gedurende eenige uren, door den onverbiddelijken vloed, zoo goed als onmogelijk worden gemaakt. Met eene poging om tijdelijke bruggen te slaan (want met den bouw der vaste steenen brug was nauwelijks een begin gemaakt) of in booten over te varen, zou nog meer tijd verloren gaan, dan met het wachten op de ebbe; en wanneer de vijand verscheen, terwijl men met deze moeilijke manoeuvres bezig was, zou het leger reddeloos verloren zijn.

Tegen den raad van Vere in, besloot Maurits, zijn neef Ernst

(1) Zie de noot aan het slot van dit hoofdstuk.

met het grootste gedeelte der aan de rechterzijde van de haven gelegde troepen den aartshertog te gemoet te zenden, ten einde dezen zoo lang op te houden, dat het overige deel van het leger den tijd zou hebben om bij laag water over de haven te komen. Het was nu duidelijk, dat de vijand juist denzelfden weg zou volgen, waarlangs het leger der Staten dien morgen gekomen was. Ernst kreeg last, om zoo spoedig mogelijk op te rukken en de brug van Leffinghem te bezetten, vóór de aartshertog de kleine, maar diepe en gevaarlijke rivier met hare moerassige oevers zou hebben bereikt, waarover alleen deze brug hem voeren kon. Tweeduizend voetknechten, namelijk het schotsche regiment van Edmonds en de Zeeuwen van Van der Noot, vier escadrons hollandsche ruitery en twee stukken geschut, vormden de krijgsmacht, waarmede graaf Ernst, even voor het aanbreken van den dag, op zijne gevaarlijke maar heldhaftige onderneming uitging.

Met een handvol soldaten moest hij een geheel leger tegenhouden: en de jongeling nam de hachelijke taak op zich, met dien blijmoedigen geest van zelfopoffering, die aan zijn huis zoo eigen was. Hij spoedde zich zoo haastig voort, als dit op den ongelijken, moerassigen grond mogelijk was; maar toen hij, tegen acht uur in den morgen, de brug van Leffinghem naderde, zag hij, tot zijne groote teleurstelling, dat de vijand haar reeds in bezit had genomen. Maurits had reeds vroeg in den morgen een bode naar Ostende gezonden, met een brief, die het bevel inhield dat ongeveer vierhonderd ruiters onder Piron en Bruges, die zich toen in de stad bevonden, onmiddellijk graaf Ernst ter hulp moesten snellen; ook gelastte hij, dat de brug te Leffinghem zou worden verbrand en de dammen tusschen die plaats en de duinen doorgestoken, eer de vijand verscheen. Deze brief, waarop nog al *cito, cito, cito* geschreven stond, en die van zooveel belang was, werd juist tien dagen later aan zijne bestemming bezorgd. De Staten-Generaal hadden echter reeds, op hun eigen gezag, maatregelen genomen tot het vertrek dezer troepen naar het tooneel van den strijd: maar niet dan met groote moeite waren de ruiters, die de onverwachte verschijning van den vijand met schrik geslagen had, te bewegen om uit te trekken; de meesten weigerden zelfs verder te gaan dan het fort Sint-Albert. - Wat moest graaf Ernst nu doen? Hij was uitgezonden, om den aartshertog den pas af te snijden; maar daarvoor was het te laat. Als hij in zijn kamp gebleven was, dan zouden zijne troepen onder de verpletterende overmacht van den vijand bezweken zijn, zoodra deze den rechter oever der haven van Nieuwpoort zou hebben bereikt, terwijl Maurits niets anders zou hebben kunnen doen, dan van de overzijde de slachting lijdelijk aanzien. Iets ergers dan eene volkomen neder-

laag kon hem toch ook nu niet treffen. Waagde hij nu den strijd van zes of acht tegen een: het zou, hij wist het, eene hopelooze worsteling zijn; maar hoe langer hij die worsteling kon volhouden, des te grooter dienst zou hij bewijzen aan het hoofdleger, dat, zoo als hij ook wist, juist op dit oogenblik bezig was, met de ebbe de haven over te trekken. Indien hij terugtrok, zou hij zich wellicht in het fort Sint-Albert of misschien in Ostende kunnen redden: maar door zoo te handelen zou hij, ten behoeve zijner eigene veiligheid en die zijner manschappen, waarschijnlijk het gansche leger der Republiek aan een wissen ondergang prijs geven. Ernst aarzelde slechts een oogenblik. Hij naderde het riviertje op een geweerschot afstands en vond daar zijne ruitërij, die in vollen draf vooruit was gezonden, in de ijdele hoop dat men de brug nog zou kunnen vernielen eer het te laat was - toen schaarde hij zijne troepen in slagorde achter een dijk, juist op den weg dien de vijand langskomen moest, en plaatste zijne twee stukken geschut op den dijk. Aan den rechter vleugel stond het schotsche regiment; aan den linker vleugel Van der Noot met zijne zeeuwsche voetknechten, ondersteund door vier vendelen ruitërij onder Risoir, die bij Mariënkercke post hadden gevat. De weg, die van de brug naar de duinen voerde, was niet meer dan honderd ellen breed en aan weerszijden door een moeras begrensd. Hier wachtte Ernst, met zijn tweeduizend man, den aanval van het leger van den aartshertog af. Hij begreep zeer goed, dat het voor hem slechts eene quaestie van tijd gold: maar het was zeker, dat de door hem genomen maatregelen het voortrukken der Spanjaarden althans moesten vertragen - indien namelijk zijne soldaten, gelijk hij vertrouwen mocht, zich ook nu zouden gedragen, zoo als zij steeds gedaan hadden. En deze vertraging was voor zijne vrienden te Nieuwpoort van onberekenbare waarde.

De aartshertog aarzelde; want toen hij deze troepen tegenover zich in slagorde geschaard zag, kon hij niet dadelijk weten, of niet het geheele staatsche leger in de nabijheid was. Die aarzeling en onzekerheid duurde evenwel maar kort: weldra werd het sein tot den aanval gegeven. Ernst liet eenige malen zijne twee kanonnen losbranden; maar weldra stormden de vijandelijke soldaten, met groote overmacht, over den dijk en vermeesterden de stukken geschut. Inmiddels maakte een deel der spaansche ruitërij zich gereed, den linker vleugel van den graaf aan te vallen: de ruiters van Risoir zagen dit en vreesden dat zij van het fort Sint-Albert zouden worden afgesneden; daarom namen zij haastig de vlucht, nog eer zij met den vijand slaags waren geweest. Hunne vlucht joeg den schrik in de gelederen der Zeeuwen; en eenige oogenblikken daarna was het gansche regiment van Van der Noot mede op de vlucht, terwijl de Schotten op den rechter vleugel nu niet langer aarzelden, dit voorbeeld te volgen. Zelfs

nog eer het gevecht eigenlijk begonnen was, werd het kleine leger van Ernst plotseling aangegrepen door een dier noodlottige en onverklaarbare verbijsteringen, die soms in een oogenblik de zedelijke kracht van een gansch leger vernietigen en de best beraamde plannen van een veldheer verijdelen. Nog eer de twee halve kanonnen voor de vijfde maal konden worden afgevuurd, stormden Schotten, Zeeuwen, Walen, piekeniers, musketiers en ruiters, als door een boozen demon bezeten en voortgejaagd, in wilde wanorde naar de zee. Hadden zij nog maar de duinen gehouden, in de richting van het fort, dan zouden althans velen hunner nog het leven hebben kunnen redden, hoewel allen zich onherstelbaar hadden geschandvlekt. Maar de Schotten wierpen, waanzinnig verbijsterd, hunne wapens weg, liepen blindelings door het water achter den dijk, ijlden voort naar het strand en rustten niet, voordat de weinigen, die aan de sabels en kogels hunner snelle vervolgers ontsnapten, letterlijk in de golven waren omgekomen. Zij sneuvelen of verdronken bijna tot den laatsten man. Al de kapiteins - Stuart, Barclay, Murray, Kilpatrick, Michael, Nesbit - en de overige officieren, die hun uiterste best deden om de vluchtelingen tot staan te brengen, werden gedood. De Zeeuwen, ondanks hun panischen schrik, bewaarden hunne bedaardheid en kenden misschien ook beter de streek; zij waren althans gelukkiger. Zij hielden zich nabij de duinen en weken naar de schans Sint-Albert: van het regiment van Van der Noot bleven dan ook niet meer, dan omtrent honderdvijftig man in den strijd. De ruiters van Piron en Bruges, die tot bij de schans gekomen waren, durfden zelfs niet onder de bescherming der sterkte blijven staan maar vloden zoo snel zij konden, zonder hun paarden rust te gunnen, tot zij weder veilig binnen Ostende waren. Zelfs de soldaten in de schans Sint-Albert konden er met moeite van weerhouden worden, mede op de vlucht te gaan, hoewel de schans niet eens werd aangevallen: zoo algemeen en besmettelijk was de paniek onder de Staatschen. Eenige soldaten sprongen van den wal van Sint-Andries af en werden door den vijand neergesabeld, terwijl zij binnen het fort veilig zouden zijn geweest. Indien deze vendels ruitery van Piron en Bruges wat kalmer waren gebleven; indien zij zich voor het fort hadden verzameld en waren blijven staan, in plaats van zich te laten medeslepen door de verbijstering, die hunne kameraden vluchten deed: dan zouden zij, door een aanval te wagen, of zelfs maar door den schijn daarvan aan te nemen, wel niet de nederlaag hebben kunnen keeren, maar althans een aantal menschenlevens redden. Maar de schrik was algemeen en onwederstaanbaar: en een aantal vluchtelingen werd, nog eer zij het fort bereikten, door betrekkelijk weinig vijandelijke soldaten doodgeschoten, even gemakkelijk als de

jager de konijnen doodt, waarvan het in de omringende duinen wemelt.

Zoo had dan eene geheele schaar van krijgslieden, die toch van nature geen lafaards waren en zich meermalen als mannen hadden gedragen, niet alleen zich zelf voor immer onteerd, maar ook hun vaderland, reeds door verkeerde raadgevingen in de kaken van het verderf gevoerd, aan een wissen ondergang blootgesteld. De brug van Leffinghem had een ander Thermopylae kunnen zijn. Nu was zij eene plek van onuitwischbare schande, misschien straks door nog noodlottiger nederlaag gevolgd. Het strand was met wapens - sabels, pieken, musketten, haakbussen - bedekt, door de soldaten weggeworpen, in hun ijver om een leven te redden, dat toch verloren was. Het geschut, al de vaandels, de gansche bagage - in een woord: alles, was verloren. Zoo was de toestand des morgens om half negen, op dien gedenkwaardigen Zondag den 2den Juli 1600, waarop het lot der Nederlandsche Republiek zou worden beslist - den gedenkdag der Visitatie van de Maagd Maria, een dag, waarop men meende dat de spaansche wapenen steeds gelukkig moesten zijn.

Onder zulke voorteekenen begon de lang verwachte slag van Nieuwpoort. Ongeveer duizend uitgelezen krijgers van den stadhouder waren gesneuveld, terwijl de Spanjaarden nauwelijks enkele manschappen hadden verloren⁽¹⁾.

De aartshertog had zijn tegenstander verpletterd, zijn geschut

- (1) Omtrent de volkomen nederlaag der staatsche troepen bij Leffinghem bestaat geen twijfel. Er werd eigenlijk in het geheel niet gestreden. Het Journaal van Anthonis Duyck en de verhalen van Van Meteren, Bor en anderen stemmen geheel overeen met die van de Spanjaarden, Everard Van Reydt houdt natuurlijk vol, dat de troepen van Ernst tot het uiterste hebben gevochten: hij zegt dat er bijna geen enkele ongebroke speer werd gevonden in de handen der op het slagveld gesneuvelden. Hij had er gerust kunnen bijvoegen: en evenmin een gebroke speer! Het is jammer, dat het leger niet even hardnekkig was, als de secretaris en geschiedschrijver. Maar heyde was niet op het slagveld tegenwoordig, of zelfs in de nabijheid; en in de bijzondere brieven van Ernst komt geen enkel woord voor, dat in strijd zou zijn met het nauwkeurig en onopgesmukt verhaal van Duyck.

De biechtvader van den aartshertog, Fray Inigo de Brizuelas, was niet miader opgewonden dan de geheimraad en secretaris van Willem Lodewijk. De troepen van den aartshertog, zoo zegt hij, vielen Ernst aan en doodden in een oogenblik 1800 tot 2000 man, zonder zelfs een enkel man te verliezen. - 'Elles mirent à mort en un moment 1800 à 2000 hommes, s'emparèrent de deux pièces d'artillerie et de plusieurs drapeaux, sans avoir subi aucune perte..... On espérait généralement que ce jour mettrait fin aux guerres de Flandre' (!!) - Substance d'une lettre, écrite de Bruges, le 13 Juillet 1600 par Fray I. de Brizuelas à un seigneur de la cour à Madrid, et reposant en copie aux fol. 45-48 du vol. H 49 (Varias Consultas en tiempo de los Reyes Austriacos), appartenant à la Bibliothèque royale à Madrid. MS. mij welwillend door den heer Gachard medegedeeld.

genomen en dertig vaandels veroverd. In zijne vreugde zond hij een bode naar de infante te Gent, met de blijde tijding dat hij de voorhoede van het Staatsche leger geheel had verslagen en dat een volgende bode het bericht zou brengen van zijne volkomene overwinning en de geheele nederlaag van Maurits, die nu geen middel meer had om te ontkomen. Hij voegde daarbij, dat hij weldra den oproerigen stadhouder zelven als gevangene tot haar zou zenden. De infante, zeer verblijd over deze tijdingen en beloften, zeide tot de edelvrouwen van haar gevolg, dat zij er naar verlangde, te zien hoe Nassau zich gedragen zou, indien hij als krijgsgevangene in hare tegenwoordigheid werd gebracht. Aan zijne soldaten beval de aartshertog, naar men zegt, dat, na de overwinning die zij op het punt stonden te behalen, geen vijandelijk krijger in het leven mocht gelaten worden, behalve Maurits en zijn broeder Frederik Hendrik. Die moesten gespaard worden, om de zegepraal van den overwinnaar te helpen opluisteren; maar alle anderen moesten over de kling worden gejaagd⁽¹⁾.

In Gent, in Brugge en in andere plaatsen werden de klokken geluid en vreugdevuren ontstoken en kanonnen losgebrand, ter eere der groote overwinning.

Toen het gevecht te Leffinghem geëindigd was, riep de aartshertog een krijgsraad bijeen. Het was nu de vraag, of het leger onverwijd zou voortrukken, om de vernietiging der vijanden, nog op dienzelfden dag, te voltooien, dan wel of men eene poos rust zou nemen, opdat de troepen, door afmattende marschen en door het pas geleverde gevecht uitgeput, zich geheel zouden kunnen herstellen. Dat de stadhouder voor goed in hunne macht was, was niet twijfelachtig. De weg naar Ostende was versperd; en Nieuwpoort zou het wel uithouden, nu het tot ontzet aanrukkende leger zoo nabij was. Al wat zij te doen hadden, om zijn geheele leger te vernietigen, was eenvoudig, zich voor dien nacht te verschansen op den weg, dien Maurits volgen moest. Hij zou dan verplicht zijn, een aanval op hunne verschansingen te doen, met troepen, zwakker in getal en door den marsch vermoeid. Bleef hij waar hij was, dan zou hij weldra door gebrek gedwongen worden, zich met zijn geheele leger over te geven. Wanneer men daarentegen nu, in de ondragelijke hitte van een Juli-zon, over het brandende, oogverblindende strand voortrukte, dan zouden de toch reeds vermoeide troepen geheel uitgeput zijn, als zij op het slagveld kwamen, en in dien toestand een vijand moeten aanvallen, die hen, met nog versche krachten, zou afwachten op een door hem zelven gekozen terrein.

(1) Dit verhaalt althans Le Petit, op het gezag van spaansche krijgsgevangenen,

Bovendien was het zeker, dat het fort Sint-Albert het geen uur zou uithouden, indien het nu, terwijl de schrik over de nederlaag van Ernst nog aller hart bevangen had, met kracht werd aangevallen: en na de inneming van dat fort, was de vernietiging van Maurits' leger onvermijdelijk. Ook zouden de drieduizend man onder Velasco, die afgezonden waren om de achterhoede te dekken, tijd hebben om zich weder bij het leger van den aartshertog te voegen, indien men slechts tot den volgenden dag wilde wachten.

Deze overwegingen waren gewichtig genoeg: te meer daar zij kwamen uit den mond van Zapena, een ervaren, in den dienst vergrijsden veldmaarschalk, wiens raad doorgaans gevolgd werd. Maar ditmaal brandden zoowel officieren als soldaten van begeerte, om hunne overwinning te voltooien. Zij bekommerden zich niet over de kracht van den vijand; luid weerklonk de kreet: 'Hoe meer ongeloovigen, des te grooter eer, hen te verdelgen!' ⁽¹⁾ Uitstel zou misschien het verlies van den schitterenden prijs na zich slepen. De aartshertog mocht wel bidden, dat ook voor hem de zon heden stil zou staan, als zij eenmaal deed voor Jozua in het dal Ajalon. Daar de vijand gevangen en zeker van zijn ondergang was, trachtte hij te ontkomen naar zijne schepen om nog de vlucht te nemen. Liet men hem den tijd, dan zou hij van de nalatigheid der aanvallers gebruik maken; en als zij dan den volgenden morgen te Nieuwpoort zouden komen, zou de vogel inmiddels gevlogen zijn. Vooral de aanvoerders der muiters van Diest en Diedenhove verzetten zich ten sterkste tegen ieder uitstel. Zij hadden, zoo riepen zij, niet hunne broeders verlaten en zich bij den standaard van den aartshertog gevoegd, om ledig te zitten of als boeren in het zand te graven. Eene schitterende overwinning voor de heilige Kerk; de volkomen vernietiging van het kettersche leger; een rijke buit: dat alles lag binnen hun bereik en zou ook hun deel zijn, indien zij nu voortrukten en de rebellen sloegen, die, in verwarring en door schrik verlamd, zich in hunne schepen trachtten te redden.

Terwijl hierover in den krijgsraad met heftigheid werd gesproken, ontdekte men in zee eenige schepen: het leger van den aartshertog stond toen reeds aan den zoom der duinen. Eerst vertoonde zich één schip, toen nog een, en nog een, en nog anderen, die allen van Nieuwpoort kwamen en langs de kust, in de richting van Ostende, voortstevenden.

Dit was beslissend. Het was duidelijk, dat de rebellen reeds bezig waren met vluchten; en men voegde den aartshertog half verwijtend toe, dat waarschijnlijk prins Maurits en de andere legerhoofden reeds aan boord van een dezer schepen waren en

(1) 'Quanto mas Moros tanto mas ganancias.' - DE LA PISE.

hem dus ontsnapt. Indien men nu geen oogenblik langer toefde, zou men den vijand nog kunnen overvallen, eer het gros van het leger zich had ingescheept, en de aanval zou nog op het gunstigste oogenblik kunnen geschieden. De witte zeilen, die daar in de verte in het zonlicht schitterden, waren welsprekender dan Zapena of wie ook verder voor uitstel pleiten mocht: en het bevel tot oprukken werd gegeven. En juist op datzelfde oogenblik, bood zich nog voor de ruitery der Staten te Ostende de gelegenheid aan, om althans gedeeltelijk hare geschonden eer te herstellen en zeer belangrijke diensten te bewijzen. Wanneer vier- of vijfhonderd kloeke ruiters de achterhoede van het spaansche leger, nu het naar Nieuwpoort optrok, hadden achtervolgd en bezig gehouden, dan hadden zij, door welberaamde schermutselingen en bewegingen, groote verwarring kunnen aanrichten; en zeker zouden zij den aartshertog gedwongen hebben, een deel zijner eigene ruitery af te zenden, om hen af te weren. Maar van den eenmaal bekomen schrik konden zij zich niet herstellen. Deze ruiters durfden niets ondernemen; en ondanks alle bevelen, bedreigingen en smeekingen, konden de Staten hen niet bewegen om te paard te stijgen en zich zelfs maar even buiten de stadspoort te vertoonen.

Terwijl deze dingen in den omtrek van Ostende voorvielen, had Maurits te Nieuwpoort niet stil gezeten. Zoodra graaf Ernst op zijn noodlottigen tocht was uitgegaan, kreeg zijn broeder Lodewijk Gunther van den stadhouder bevel, om onmiddellijk te paard te stijgen en door het kamp rond te rijden. Nog den vorigen avond had men zoo weinig aan een vijandelijken aanval gedacht, dat vrij belangrijke troepenafdeelingen naar alle zijden waren uitgezonden om te fourageeren; en deze waren nog niet terug gekeerd. Lodewijk bracht nu de verrassende mededeeling, dat den volgenden dag een groote veldslag was te wachten, in plaats van den rustigen aanvang van een langdurig beleg, en dat daarom niemand het kamp verlaten mocht; terwijl, bij het eerste morgenkrieken, een troep ruiters werd uitgezonden, om overal de rondzwervende soldaten op te sporen en terug te brengen. Maurits dacht aan geen terugtocht; en zijn eerste zorg was, zijn leger over de haven te voeren. De noodige schikkingen daarvoor waren spoedig gemaakt: maar men moest wachten tot het ongeveer laag water was. Even over acht uren begon graaf Lodewijk met vier escadrons ruitery den overtocht: half zwemmende, half wadende, kwamen zij veilig aan den anderen oever. De voorhoede onder sir Francis Vere - bestaande uit tweeduizend zeshonderd Engelschen en tweeduizend achthonderd Friezen met eenige vendelen ruiters - gevolgd door het gros van het leger onder Solms en de achterhoede onder Tempel, trok daarop, langzaam langs denzelfden moeilijken en gevaarlijken weg, terwijl

het water tot aan de schouders der soldaten kwam en soms zelfs over hunne hoofden sloeg. Had de aartshertog niet, door het gevecht van Leffinghem en het daarop gevolgde oponthoud, dien morgen drie of vier kostbare uren verloren; had hij, zoo als anders stellig het geval zou zijn geweest, den stadhouder overvallen, terwijl zijn leger - voetvolk, ruitery en geschut - zich met moeite een weg baande door dat verraderlijke water: dan zou het er voor Maurits en voor de Republiek slecht hebben uitgezien. Maar de zelfopoffering van Ernst had althans dit uitgewerkt, dat de aartshertog eerst te Nieuwpoort kon verschijnen, toen Maurits en zijn leger het droge stonden.

Druipnat, maar veilig en zonder ongeval, had het leger eindelijk het strand bij Nieuwpoort bereikt. Vere had zijn soldaten verboden, zich bij den tocht door de haven van hunne schoenen en bovenkleederen te ontdoen. Daar was geen tijd voor, zeide hij; en zij zouden dien dag ruimschoots nieuwe kleeren verdienen, of anders nooit meer behoefte hebben aan schoenen, hosen en wambuizen. Intusschen waren er eenige uren verlopen, eer het voetvolk, de ruitery, het geschut en de ammunitiewagens naar de andere zijde der haven waren overgevoerd.

Lodewijk Gunther, met acht escadrons uitgelezen ruitery - waaronder zijn eigen compagnie en die van Maurits en Frederik Hendrik, met de arquebusiers van Batenburg en andere keurbenden - schaarde zich het eerst in slagorde op het strand. Zijne in ijzeren kurassen gehulde, met ijzeren stormhoeden gedekte, met lansen, karabijnen en sabels gewapende vendelen reikten van het water tot de duinen. Niet lang nadat hij zijne stelling had ingenomen, zag hij in de verte, in de richting van Ostende, troepen langs het strand aanrukken. Eerst meende hij, dat zijn broeder Ernst in zegepraal van zijn gevaarlijken tocht terugkeerde; maar weldra vernam hij de waarheid. Langs het strand kwamen een paar ruiters van Ostende, in vliegenden galop, aanrennen; en bijna ademloos van vermoeidheid en schrik, brachten zij de tijding, dat het geheele leger van den aartshertog slagvaardig naderde. Onmiddellijk, en eer zij iets meer konden zeggen, werden zij naar de achterhoede gezonden, om daar hunne boodschap aan den veldheer in persoon over te brengen. En ontzettend waren de berichten, die Maurits nu, in geheime samenkomst, van deze lieden vernam. Ernst was totaal verslagen; zijne manschappen waren gedood of verstrooid; de zegevierende vijand trok snel voorwaarts en was reeds in het gezicht. De stadhouder hoorde deze tijding, zonder zijne ontroering te doen blijken; hij verbood den ruiters, op verbeurte van hun leven, aan iemand iets van het gebeurde te verhalen, en liet hen toen, onder behoorlijke bewaking, met eene boot naar een der oorlogschepen op de reede brengen. Daarop ging hij kalm

met zijne schikkingen voort en raadpleegde met Vere, op wien hij voornamelijk rekende voor de schikking van het leger bij den naderenden slag. Mocht hij zich soms aarzelend hebben getoond, nu was hij vast besloten. Hij belegde geen krijgsraad: want hij wist niet, in hoeverre de reeds ondervonden tegenspoed bekend was of vermoed werd; en wat er verder gedaan moest worden, stond bij hem vast. Hij had reeds een alles afdoend besluit genomen. Geheel uit eigen beweging, zonder iemands raad in te winnen, gaf hij bevel voor het onmiddellijk in zee steken van alle oorlogsen transportschepen en alle andere vaartuigen. Daar het nu weder vloed was, raakten de weinige vaartuigen, die in de haven aan den grond zaten, vlot; en weldra kliefde de gansche talrijke vloot rustig de kalme golven. Zelden werd door een veldheer een heldhafter besluit genomen.

Sir Francis was van meening, dat men zich ten Noordoosten van de stad moest verschansen en, in plaats van den vijand te gemoet te trekken, hem daar afwachten en, als het kon, dien dag geen slag moest leveren. Maar de britsche veldoverste, die nog niets wist van de nederlaag te Leffinghem, waarvan Maurits tegen niemand gesproken had, vernam nu van den stadhouder dat er wel slag zou geleverd worden en dat er geen andere verschansingen zouden zijn, dan van pieken en musketten. Het was niet Maurits' schuld, dat het lot der Republiek dien dag aan een zijden draad hing: maar hij wist, dat in de gegeven omstandigheden slechts tweeërlei uitkomst mogelijk was. Zij moesten zich door den vijand heenslaan en Ostende bereiken, of besluiten om tot den laatsten man te sterven. De gedachte aan overgaaf kwam zelfs niet bij hem op; en hij begreep dat het beter was, zoo spoedig mogelijk slag te leveren, eer de tijding der nederlaag van Ernst wellicht den moed der troepen zou verlammen⁽¹⁾.

Inmiddels stond Lodewijk Gunther met zijne ruitery nog steeds, zonder zich te verroeren, op het strand geschaard. De vijand was reeds goed in het gezicht; en de jonge veldoverste, brandende van begeerte om een gevecht te beginnen, zond bode op bode naar den stadhouder, met verzoek om voorwaarts te mogen rukken. Op dat oogenblik verscheen sir Francis Vere. Lodewijk bad hem dringend, dat hij het voetvolk van de voorhoede zou doen aanrukken, om hem bij zijn aanval te ondersteunen. De engelsche generaal gaf daarentegen den raad, dat de ruitery zich naar het voetvolk zou terugtrekken, ten einde een ontijdig treffen te vermijden. Lodewijk verzette zich daar sterk tegen, op grond, dat zelfs de schijn van een terugtrekken, juist op het

(1) Dat Maurits de tijding der nederlaag bij Leffinghem voor Vere verborgen hield, wordt door Duyck uitdrukkelijk verzekerd.

oogenblik vóór den slag, de troepen zou ontmoedigen. Maar hij moest toegeven; want Maurits had zijn neef uitdrukkelijk gelast, zich dezen dag in alles overeenkomstig de bevelen van Vere te gedragen. De acht escadrons ruitery verlieten hunne stelling en namen nu hunne plaats in dicht aan den oever der zee, aan den linker vleugel der voorhoede, die Vere dwars over het strand en in de duinen had geschaard. Aan den zoom der duinen, op de smalle strook droog zand boven hoogwater peil, aan de rechter zijde van Vere, had Maurits eene batterij geplaatst van zes halve kanonnen.

Achter de voorhoede stond het gros of centrum des legers, onder bevel van den beroemden krijgsman, George Everard graaf van Solms. Dit bestond uit Duitschers, Zwitsers, Franschen en Walen. De 'Nieuwe Geuzen' - zoo als de Walen genoemd werden, die onlangs de forten van Crèvecoeur en Sint-Andies hadden overgegeven en den dienst van den aartshertogs voor dien der Staten hadden verlaten - waren mede in dit legercorps geplaatst en brandden van begeerte om de eer van hun nieuwen bevelhebber op te houden, even als de muitelingen in het leger van den aartshertog dubbel hun best deden, om zich de goedkeuring van hun Vorst waardig te maken.

De achterhoede onder Tempel bestond, zoo als de overige afdeelingen, uit Duitschers, Engelschen, Hollanders en Walen en was, even als de voorhoede en het centrum, aan de beide vleugels door zwaar gewapende ruitery gedekt.

Toen het spaansche leger tot op ongeveer een kanonschot afstands genaderd was, stond het stil. Het was duidelijk, dat de staatsche troepen niet in zulk een toestand van schrik en verbijstering verkeerden, als de opgewonden raadgevers van den aartshertog zich wel hadden voorgesteld. Zij haastten zich niet naar de schepen om te ontvluchten. Nog veel minder had zich een deel van het leger reeds aan boord dier vaartuigen gered, waarvan sommigen den ijver van den vijand zoo zeer hadden uitgelokt, zoodra deze ze in het oog kreeg. Er viel niet langer aan te twijfelen: op dit strand moest een groote slag geleverd worden, waarbij van weerszijden de krachten bijna gelijk zouden staan. Het was een prachtig steekspel - een tweegevecht op leven en dood, tusschen de kampioenen voor het Pausdom en het Protestantisme, voor de republiek en het absolutisme - dat op dien zomerdag zou gehouden worden. Het krijt was afgebakend; de hamer was gevallen; weldra zouden de trompetten het sein tot den aanval blazen.

De aartshertog, in eene prachtige milaneesche wapenrusting gehuld en op een bijzonder schoonen, sneeuwweiten spaanschen hengst gezeten, trok op in het midden van zijn leger. Hij droeg geen helm, opdat zijne manschappen hem des te gemakkelijker

zouden herkennen, terwijl hij blijmoedig langs de gelederen reed, de troepen schikte, aanmoedigde en tot den strijd opwekte. Nooit te voren had hij zulke opmerkelijke veldheerstalenten en zoo veel persoonlijke dapperheid getoond, als sedert het begin van dezen veldtocht. Vriend en vijand beiden verklaarden, dat Albert dien dag als een leeuw gevochten had. In den beginne werd hij uitnemend bijgestaan door Mendoza, die de voorhoede aanvoerde, en door Villars, La Bourlotte, Avalos, Zapena en vele andere uitstekende officieren. De onlangs nog oproerige spaansche en italiaansche ruitery werd, met eenige uitgezochte escadrons waalsche en duitsche ruiters, in het front en aan de vleugels geplaatst. Zij stonden onder het onmiddellijk bevel van den admiraal, die hunne vendels in slagorde schaarde en last gaf tot den aanval, hoewel hij zelf, op een oud paard gezeten, geen deel aan den strijd scheen te zullen nemen. - Op hen volgden het centrum en de achterhoede, zeer dicht op elkander gedrongen.

Tegenover hen stond het republikeinsche leger; het voetvolk was verdeeld in groote, langwerpige vierkanten: de dicht aaneengesloten piekeniers hielden het midden, de musketiers gingen aan de zijden, met de ontplooiende vaandels die vroolijk wapperden door den zeewind; terwijl de zwaar gewapende, in ijzer gehulde ruitery van graaf Lodewijk en Marcelis Bax, in zwart borstharnas en stormkap, in het front stond geschaard en ongeduldig het teken tot den aanval wachtte. De vrijwilligers van hoogen rang, die bij den staf van den stadhouder dienden - de hertog van Holstein, de prins van Anhalt, twee jonge graven van Solms en anderen - waren dringend uitgenoodigd geworden het slagveld te verlaten, terwijl er nog gelegenheid voor hen was om aan boord der schepen te gaan. Vooral scheen het wenschelijk dat de jonge Frederik Hendrik, nog pas een zestienjarige knaap, op wien de hoop en de toekomst van het huis van Oranje-Nassau rusten zou indien Maurits in den slag mocht vallen, van den ondergang werd gered, die, naar het zich liet aanzien, der republiek en haar verdedigers boven het hoofd hing. Maar de zoon van Willem de Zwijger smeekte zijn broeder met gevouwen handen, dat hij hem op dat oogenblik niet van zijne zijde zou zenden; zoodat Maurits aan zijn dringend verzoek gehoor gaf en hem eene volledige wapenrusting deed geven. De vorstelijke jongeling, die eenmaal eene zoo schoone en edele rol op het groote tooneel der wereldgeschiedenis vervullen zou, zou dan nu zijne eerste proef in het ridderlijke wapenspel afleggen, tegelijk met den jongen Coligny - een knaap van zijn leeftijd en, even als hij, een kleinzoon van den grooten admiraal. Niemand verliet het slagveld, dan sir Robert Sidney, die, door onwederstaanbare nieuwsgierigheid gedreven, van Ostende gekomen

was, maar die zich buiten kijf aan onverschoonbare nalatigheid zou hebben schuldig gemaakt, indien hij, op zulk een oogenblik, zich verwijderd had van den belangrijken post, die hem door de Koningin ter bewaking toevertrouwd was⁽¹⁾.

Het tooneel van den strijd scheen door de natuur voorbereid te zijn. De harde, effen, zandige vlakte, door de rusteloze werking van eb en vloed glad en gelijk gemaakt, strekte zich in eene rechte, onafgebroken lijn uit, zoo ver het oog zien kon. Even als de geheele kust van Vlaanderen en Holland, zoo scheen ook dit strand als langs een meetsnoer getrokken: nergens was een kaap, een kreek of inham, die de rechte lijn verbrak. Aan de rechterhand, even boven het hoogwater peil, verzezen de duinen, in wonderlijke wanorde door- en over elkander geworpen, als een bergketen in miniatuur - of liever als onstuimige golven, plotseling in zandhoopen herschapen; ook zij liepen onafgebroken evenwijdig aan het strand voort. Zij schenen een door de natuur opgeworpen slagboom, om het land te beschermen tegen de steeds voortdringende, steeds verzwelgende zee. Aan gene zijde der duinen, die hier eene breedte van tusschen de zes- en zevenhonderd ellen besloegen, strekten zich de groene, vruchtbare, kunstmatig drooggemaakte weiden of polders uit, die een zoo eigenaardig karakter geven aan het nederlandsche landschap; midden door deze bloeiende landouwen slingerde zich de kleine rivier, die van Ostende naar Nieuwpoort vloeit. Het was een heldere, warme zomerdag. De golven der Noordzee rolden in zachte deining, met harmonisch ruischen, over het gerimpelde gele zand; het vlokkige schuim dartelde voor de voeten der krijgers. Een zachte wind blies uit het Zuidwesten en deed even de zeilen zwellen van meer dan duizend schepen, rustig voortdobberende over de met lichtvonken bezaaide watervlakte. De geheele omgeving scheen uit te noodigen tot een kalm en rustig genieten en paste slecht bij het wilde moordtooneel, dat weldra zou aanvangen.

Maurits van Nassau, in volle wapenrusting, met het zwaard in de hand, de oranje pluimen op zijn helm en de oranje sjerp over de borst, reed door de gelederen en richtte enkele korte, krachtige woorden tot zijne soldaten. Beurtelings wees hij naar de haven van Nieuwpoort achter hen, nu op nieuw door den vloed gevuld; naar de zee aan hunne linkerhand, waarop de vloot langzamerhand wegdreef en met haar alle hoop op ont-

(1) Duyck echter beschuldigt Sidney (dien hij Filips Sidney noemt!) van lafhartigheid; hij zegt: 'De heere Philps Sidnei, 'tsy uit vrese ofte anders, ontvont hem van daer, ende geraeckte met groote moeite ende naer veel schampere woorden hem by eenigen gegeven, tscheepe, selfs met presentatie van gelt, ende voer doen wech, *niet dervende in den slach blyven*. - Journaal II, 667. - Deze beschuldiging schijnt evenwel zeer onbillijk.

komen; en naar het leger van den aartshertog tegenover hen, bijkans op een kanonschot afstands - hij drukte hun op het hart, dat er voor hen geen andere keus overbleef, dan overwinnen of sterven. Zij moesten, zoo zeide hij, òf het spaansche leger geheel verslaan, òf allen het bittere water der zee drinken. Werden zij geslagen, dan zouden zij vermoord worden of in de golven omkomen; want van hun verbitterden en trotschen vijand viel geen kwartier te hopen. Hij zelf was bij hen, om hun lot te deelen, om met hen te sterven of te overwinnen; en door hunne beproefde dapperheid, en bovenal door de genade van den Heer der heirscharen, hoopte hij op eene schitterender overwinning, dan tot dusver in den bijkans onverpoosden krijg voor de vrijheid nog was behaald geworden. De soldaten, in geestdrift ontvlamd, antwoordden juichend, dat zij gereed waren met hun veldheer te leven en te sterven, en dat zij niets liever begeerden, dan met den vijand slaags te raken. Zij waren vol vertrouwen en blijmoedig, hetzij omdat zij werkelijk op de overwinning hoopten, of omdat zij hun lot manmoedig wilden dragen. De prins voedde aanvankelijk eenige achterdocht jegens de Walen, die eerst onlangs het leger van den aartshertog verlaten hadden; maar hun aanvoerder, Marquette, deed hen allen de handen opsteken en zweren, dat zij dien dag aan de voeten van prins Maurits zouden leven of sterven.

De beide legers hadden aldus reeds twee uren lang tegenover elkander gestaan. Het was bijna twee uur in den namiddag, toen de aartshertog eindelijk het bevel tot voortrukken gaf. De vloed was wederom bijkans tot het hoogste gestegen. Maurits wachtte rustig den aanval af, terwijl de vijand langzaam voortrukte en het stijgende water even bedaard en rusteloos het strand overdekte, en den voet der duinen naderde. Graaf Lodewijk brandde van ongeduld: want van oogenblik tot oogenblik werd het duidelijker, dat er op het strand geen ruimte voor een ruitergevecht zou overblijven, terwijl het volkomen onmogelijk was, om in de duinen met cavalerie iets uit te richten. Inmiddels waren, op bevel van Vere, de zandige heuvelen en hellingen met musketiers en piekeniers bezet. Arquebusiers en karabiniers werden overal in de laagten geposteed; terwijl op een der hoogste duintoppen, op eene planken stelling, twee stukken geschut, volgens de aanwijzing van Maurits zelven, waren geplaatst. De veldslag zou, naar het zich liet aanzien, toch in de duinen geleverd worden. Kort voor den aanvang van den strijd, werd in eene onbeteekenende schermutseling een vijandelijk ruiter, blijkbaar door zijn eigen toedoen, gevangen genomen. Deze man stofte openlijk op de geduchte krijgsmacht van den aartshertog, op de groote overwinning, reeds op graaf Ernst behaald, en de volkomen vernietiging van zijn legercorps, en voorspelde den

onfeilbaren ondergang van het gansche leger der Staten. Hoe vreemd het ook moge klinken, toch is het waar, dat graaf Lodewijk eerst toen kennis kreeg van het ongeval bij Leffinghem, hoewel Maurits daar reeds sedert eenige uren van verwittigd was⁽¹⁾. Den gevangene werd onmiddellijk de mond gestopt, opdat hij zijne noodlottige tijding niet verder zou verspreiden; maar toen hij niet ophield, door teekenen en gebaren zooveel mogelijk bekend te maken wat er gebeurd was - waartoe hij blijkbaar was uitgezonden - werd hij, op bevel van den stadhouder, doodgeschoten en zoo voor goed tot zwijgen gebracht⁽²⁾.

De vijand was nu zeer dicht genaderd. Volgens den door Maurits gegeven last, wilde toen graaf Lodewijk de spaansche ruitërij, die aan de spits optrok, met een paar compagniën zijner eigene ruiters aanvallen, die dan, na een kort gevecht, schijnbaar moesten vluchten en zich achter de voorste gelederen terugtrekken, om alzoo de vijandelijke voorhoede, die hen stellig zou vervolgen, te lokken binnen het bereik der batterij aan den rand der duinen. De kanonnen moesten dan onverwachts worden losgebrand; van de verwarring, die daardoor ongetwijfeld in Albert's gelederen ontstaan zou, moesten de in de duinen verscholen musketiers gebruik maken om den vijand in de flank aan te tasten, terwijl de geheele cavalerie hem tevens in het front zou aanvallen. Door deze vereenigde beweging zou hoogst waarschijnlijk de geheele voorhoede van den vijand, ruitërij en voetvolk, in wanorde worden teruggeworpen op zijn centrum waardoor het gansche leger onherstelbaar in verwarring zou geraken en verslagen worden. Het plan was goed bedacht maar werd onhandig uitgevoerd. Eer de vooruitgezonden vendelen ruitërij nog den loozen aanval konden doen, losten de ongeduldige kanonniers, op uitdrukkelijken last van sir Francis Vere, eene volle laag op de voortrukkende vijandelijke kolonnen. Dit verhaastte de ontknooping; in een oogenblik veranderde de toestand geheel van karakter en was het plan van het republikeinsche legerhoofd verijdeld. De vijandelijke ruitërij week bij het eerst vuur uit de batterij en zwenkte in vrij groote wanorde, maar toch niet verstrooid, ter zijde in en over de duinen. Het geheele leger van den aartshertog had dezelfde richting genomen, deels omdat de stijgende vloed steeds meer het strand overdekte, en deels ook omdat de stelling van een deel van het staatsche leger in de duinen de Spanjaarden met een aanval in de flank dreigde. Albert's troepen werden nu snel naar de duinen gevoerd. Het ge-

(1) Zie de brieven van Lodewijk Gunther, aan het slot van dit hoofdstuk aangehaald.

(2) H. Wijts bij BOR IV. Authentieke stukken. Vergelijk VAN WIJN op WAGENAAR IX. 37-47.

deelte van Maurits' krijgsmacht, dat nog op het strand stond, moest noodzakelijk die beweging volgen. Een snelle frontsverandering werd dus bevolen; en - dank zij het nauwkeurig en zorgvuldig onderricht en de aanhoudende oefening in het keeren en wenden en zwenken, waaraan Maurits en Willem Lodewijk het leger gewend hadden - deze gewaagde beweging werd met grooter orde uitgevoerd, dan men had kunnen verwachten.

Slechts enkele vendelen voetvolk bleven nu achter op de smalle strook, die nog van het strand overgebleven was, in de onmiddellijke nabijheid van het geschut, dat hoog en droog buiten het bereik der golven stond.

Het tooneel was als met een tooverslag veranderd; en de strijd moest nu gestreden worden in die stuivende, ongelijke hoogten en diepten, waar iedere soldaat tot over de enkels in het losse, droge en heete zand zonk. Gelukkig voor het staatsche leger had het den wind in den rug, die het zand en den kruitdamp den vijand in het gezicht blies, terwijl ook de reeds naar het Westen zinkende zon den Spanjaarden in de oogen scheen. Maurits had met groot talent partij getrokken van het voordeel, hem dien dag door het lot in handen gespeeld; en zijne weigering om voort te trekken en een ontijdig treffen uit te lokken, bleek in meer dan een opzicht voordeelig te zijn.

Lodewijk Gunther kreeg nu bevel, met Marcelis Bax en zes compagnieën ruitery eene stelling in te nemen in het weiland, aan de rechter zijde der duinen. Toen hij daar kwam, had de voorhoede van de infanterie van den aartshertog de staatsche voorhoede onder Vere reeds aangevallen; terwijl vlak achter en nevens de musketiers en piekeniers een groot deel der vijandelijke ruitery onbewegelijk in het land stond geschaard. Zonder nadere bevelen af te wachten, liet Lodewijk een charge blazen, die met schitterenden uitslag werd, bekroond. Onbekommerd om het vuur der musketiers, als zij langs hen heen renden, en hoewel zij over verscheidene slooten en greppels moesten springen, dreven toch de staatsche ruiters de vijandelijke cavalerie, reeds bij den eersten aanval, op de vlucht. Sommigen vloden tot achter de gelederen van het voetvolk, om daar veilig te zijn; anderen vluchtten in de richting van Nieuwpoort en werden rusteloos tot in de nabijheid dier stad nagezet. De schitterende uitslag van dien aanval dreigde echter voor graaf Lodewijk zelfden noodlottig te worden: want buiten staat om den ijver zijner ruiters in het vervolgen van den vijand te beteugelen, zag hij zich eindelijk geheel van het leger afgesneden, met slechts tien ruiters bij zich en van alle zijden door den vijand omringd. Gelukkig had prins Maurits het gevaar voorzien en, zoodra de charge geschiedde, de geheele ruitery naar het weiland doen oprukken. Kapitein Cloet, aan het hoofd van een vendel karabiniers te paard, ontdekte het

kleine hoopje staatsche ruiters, dat te midden der Katholieken voortrende; hij herkende hun aanvoerder aan de oranje pluimen op zijn helm en stormde te hulp. Lodewijk, uit het gedrang gered, hernam spoedig zijne plaats aan het hoofd zijner ruitery, maar moest een geruimen tijd op de terugkomst der afgedwaalden wachten.

Terwijl dit schitterend wapenfeit als aan den zoom van het slagveld werd volvoerd, was de eigenlijke strijd in de duinen aangevangen. Juist op het oogenblik toen Lodewijk Gunther in het weiland zijne charge deed, stootte het voetvolk van den aartshertog op de voorhoede van het republikeinsche leger. Een doodelijk gevecht volgde, dat meer dan een uur lang, met afwisselend geluk, werd voortgezet. Musketers, piekeniers, arquebusiers, bestookten elkander uit iedere duinpan en van iedere hoogte: tot de enkels waadden zij door het zand, al worstelend door de dichte, doornige braamstruiken, die overal den ongelijken duingrond bedekten: man tegen man vochten zij in moordenden tweekamp. Tot driemaal toe werden de Spanjaarden teruggeworpen en schijnbaar op de vlucht gedreven; tot driemaal toe herstelden zij zich weder en dreven op hunne beurt, met gevelde pieken, hunne aanvallers achterwaarts uit hunne stelling; en wederom vatten de overwonnen republikeinen moed, en nogmaals wierpen zij hunne vijanden terug, met onverzwakte kracht. De krijgskans dobberde, als de door den vloed bewogen baren der zee; het is onmogelijk, eene nauwkeurige beschrijving en verklaring van al de verschillende fasen van dit gevecht te geven. Het was een worsteling op leven en dood tusschen twintigduizend menschen, in eene enge ruimte waar de natuurlijke gesteldheid van het terrein iedere wetenschappelijke tactiek en kunstige evolutie zoo goed als onmogelijk maakte⁽¹⁾. De voorhoede, het centrum, zelfs de achterhoede werden, aan beide zijden, zonder orde of onderscheid, handgemeen; en weldra waren de duinen alom bezaaid met lijken en stervenden - Britten, Hollanders, Span-

- (1) 'Car à raison de la situation du pays, la science et dextérité en laquelle nous présumions d'excéder nostre enemy, (qui estoit la prompte et agile motion de nos bataillons), nous fust entièrement rendue infructueuse.' - Vere, *La Bataille de Nieuport*.
 'Aussi est il impossible d'observer aucun ordre, sinon par troupes, vu que la bataille s'est donnée aux dunes où il faict si inégal, que tous ont été pel et mesle, l'arrière-garde ait esté aussitost aux mains que l'advant-garde et la bataille.' - Ernst Casimir aan Willem Lodewijk, 20 Juli 1600. GROEN VAN PRINSTERER, *Archives II. Serie II*, 36.
 'Car s'estant les deux armées fort furieusement attaquées, il y a esté combattu plus de deux heures main à main et pesle-mesle, doubteusement de la victoire.' Brief van de Staten-Generaal aan Koningin Elizabeth, 3 Juli 1600. (Rijksarchief MS.)

jaarden, Italianen, Friezen, Franschen en Walen streden, worstelden, vielen en betwistten elkander in woedende verbittering, met oorverdoovend getier, iederen duimbreed van het omgewoelde zand.

Het scheen, zoo zegt een der strijders in dien slag, alsof de laatste dag voor de wereld gekomen was. Onuitdoofbare volksen godsdiensthaat, nationale hoogmoed, de herinnering aan eene halve eeuw van lijden en verdrukking, hoop, woede en vertwijfeling: ziedaar de geweldige machten, die op dezen gedenkwaardigen zomerdag met elkander kampten. Het was eene wilde, blinde worsteling, waarbij het er slechts op aankwam, wie de felste slagen zou toebrengen en het langste zou volhouden, maar waaraan de wetenschap voor het overige even vreemd bleef als aan een gevecht tusschen wolven en boedhonden.

Al het gewicht van den strijd viel ongetwijfeld in de eerste plaats op Vere met zijne Engelschen en Friezen: want deze voorhoede vormde ongeveer de helft van het geheele leger der Staten, dat aan den slag deelnam. En de dappere veteraan kweet zich met onbezweken moed, met onvermoeiden ijver, als een echt edelman, van zijne taak. Na in den morgen in eigen persoon bijna alle schikkingen te hebben gemaakt, vocht hij den ganschen dag in de eerste gelederen en deed tegelijk het werk van een veldmaarschalk en van een vaandrig. Tot tweemaal toe ging hem een kogel door hetzelfde been: toch bleef hij vechten, alsof het eens anders bloed was en niet het zijne, dat uit ‘die vier gaten in zijn vleesch’⁽¹⁾ stroomde. Hij klaagde, dat hij niet voldoende werd ondersteund, en dat de reserve niet spoedig genoeg tot zijne hulp werd afgezonden. Deze klacht was blijkbaar onbillijk; want hoewel de Engelschen en Friezen buiten twijfel hun best deden, is het niet minder waar, dat de overige legerafdeelingen zich even goed hielden als de voorhoede. Bovendien zou de zaak der Staten er zeker niet bij gewonnen hebben, indien alle beschikbare troepen tegelijk in het gevecht waren gebracht.

Gedurende deze ‘bloedige bete,’ zoo als Vere zegt, tusschen het voetvolk van beide legers, was de kleine batterij van twee veldstukken, op den hoogsten duintop geplant, met vrucht werkzaam geweest. En terwijl de doodelijke, beslissende worsteling nog immer aanhield, had ook Lodewijk Gunther in het vlakke veld weder al zijne ruitery verzameld, die zich, bij den aanvang van den slag, had verstrooid om de vluchtende vijandelijke ruiters te vervolgen. Hij bracht zijne kornetten bijeen en drong er bij prins Maurits op aan, nogmaals een charge te mogen

(1) Zijne eigene woorden.

doen. De stadhouder verzocht hem, nog een weinig te wachten. Naar zijn oordeel, was de heete strijd tusschen het voetvolk nog niet genoeg gevorderd en waren de kansen nog te onzeker. Lodewijk liet niet af, zond bode op bode naar den prins en verkreeg eindelijk de zoo vurig begeerde vergunning. Toen schaarde hij drie uitgezochte escadrons karabiniers in het front en deed een woedenden aanval op de spaansche ruitery, die zich weder had verzameld en dicht bij de musketiers stond. De fortuin was hem ditmaal niet zoo gunstig, als bij den aanvang van den strijd. De spaansche en italiaansche ruiters wachtten met ongeschokten moed en ongebroken gelederen den aanstormenden vijand af; terwijl op hetzelfde oogenblik de schutters hem met een volle laag uit hunne musketten begroetten. De voortrennende escadrons aarzelden, deinsden, weken terug op de achter hen aankomende kornetten: en weldra sloeg de gansche republikeinsche ruitery, in volslagen wanorde, op de vlucht. De aartshertog zag hoe de krijgskans zich tot zijn voordeel keerde en liet onmiddellijk zijne laatste beschikbare troepen voetvolk aanrukken: en wederom hadden de uitgeputte soldaten van Vere een nieuwen en heftigen aanval te verduren, even onwederstaanbaar als de charge van Lodewijk's ruiters ongelukkig was geweest. De Engelschen en Friezen, doodelijk afgemat door dezen urenlangen strijd tegen een overmachten vijand, bij de welhaast ondragelijke hitte, gaven het eindelijk op en deinsden. Velen, door schrik bevangen, vluchtten reeds over de duinen naar het strand, tot aan, ja tot in de zee; maar de groote massa trok althans in zekere orde terug, werd van den eenen duintop naar den anderen voortgedrongen en zocht eindelijk eene wijkplaats achter de batterij aan den zoom der duinen. In dit oogenblik van schrik en verwarring bezweek ook sir Francis Vere. Zijn paard, doodelijk door een kogel getroffen, stortte met en op hem neder; en de heldhaftige Brit zou daar zeker zijne schitterende loopbaan hebben geëindigd - want hij had van de Spanjaarden geen kwartier te hopen - indien niet sir Robert Drury, in het haastig voorbij rijden, hem bijna ademloos in het zand had zien liggen. Bijgestaan door zijn dienaar Higham, gelukte het hem, Vere uit zijn gevaarlijken toestand te verlossen, hem achter op sir Roberts' paard te plaatsen en hem zoo van het slagveld te verwijderen.

De bruisende stroom van vluchtenden en vervolgers trok dicht langs de plek, van waar Maurits het slagveld overzag en den strijd bestuurde. Zijn dapperste en beste generaal, de edele, beproefde Vere, was gevallen; zijn neef Lodewijk was nu even hopeloos verslagen, als, eenige uren geleden, diens broeder Ernst bij de noodlottige brug van Leffinghem; het geheele leger, het eenige leger der Staten, was geslagen, overhoop geworpen, door

schrik bevangen; de spaansche zegekreten verhieven zich luid en luider van alle kanten. Het was duidelijk: de slag, en daarmee ook de Republiek, was verloren. In dit donkerste uur, dat het Nederlandsche Gemeenebest nog had doorleefd, verloor de stadhouder zijne kalme en bedaarde geestkracht niet. Onbewegelijk als een rots te midden der bruisende golven, stuitte hij de vlucht zijner troepen. Drie escadrons ruiterij, die van Van Balen, van Vere en van Cecil, die tot hiertoe buiten gevecht waren gebleven, was alles wat hem overschoot; hij stelde zich aan de spits van deze vendelen en waagde den aanval. Hij scheen de eenige man op het geheele slagveld, wien de schrik niet verbijsterd had; beurtelings dreigde, smeekte, beval, bezwoer hij de vluchtenden, bij de liefde voor kun vaderland, voor hem zelven en zijn huis, en bij hunne eigene eer, zich niet voor immer te schande te maken en in het verderf te storten; hij verzekerde hun, dat alles nog niet verloren was, en vermaande hen, zoo het tot een uiterste komen moest, dan nog liever als mannen op het slagveld te vallen, dan als honden in de zee te worden verdronken - en het gelukte hem, althans een deel der manschappen rondom zich tot staan te brengen.⁽¹⁾ Met het pistool in de hand, wierp de prins zich, aan het hoofd van twee vendelen ruiterij, midden tusschen zijne vluchtende troepen en de zegevierende Spanjaarden; de vijand - misschien noch meer dan de Staatschen zelven, door den onverschrokken moed van Maurits ontzet - hield, als onwillekeurig, een oogenblik met de woedende vervolging op. Het was slechts een oogenblik, maar een ontzaglijk oogenblik, waarop het lot van den slag niet alleen, maar dat van gansche volken en staten in de weegschaal lag. De aartshertog en zijne generaals begingen eene grove fout, toen zij, ook maar voor een enkel oogenblik, poosden in hunne zegepraal. Weldra was het te laat, om de fout te herstellen; want de stadhouder had, met snellen en wissen blik, het beslissende punt, waarvan alles afhing, ontdekt: en onmiddellijk zond hij zijne overgeblevene ruiterij, met al de vluchtelingen, die hij bijeen kon brengen, naar de batterij op het strand.

Van Balen kreeg last op het strand aan te vallen, terwijl Horace Vere in het veld en Cecil in de duinen den vijand zou aantasten. Van Balen reed langzaam door het zware zand en zorgde zijne paarden bij adem te houden; maar zoodra hij het strand bereikte, wierp hij zich met alle kracht op het vijandelijk voet-

(1) 'Je vous assure que la victoire courut alors grand hazard, car au mesme instant toute nostre infanterie se retiroit aussi le grand pas, et ceste fuite anima tellement nos ennemis, qu'ils vindrent plus furieusement aux mains. Notre cavallerie fuioit jusqu'à Son Excell., lequel estoit lors la seule occasion de la victoire' enz. Brief van Lodewijk Gunther.

volk nabij de batterij. Het was hoog tijd, want de laatste schoten waren met de kanonnen gedaan en zij stonden op het punt verlaten te worden. De onstuimige aanval van Van Balen gelukte volkomen: het spaansche voetvolk, zoo onverwacht van ter zijde aangegrepen, week achteruit en nam de vlucht, met achterlating van vele dooden en gevangenen. Cecil en Vere waren even gelukkig; zoodat de Engelschen en Friezen, toen de ruitery hun te hulp kwam en den vijand terugsloeg, weder moed vatten en stand hielden. Het was het beslissende oogenblik van den slag, die tot hiertoe voor de Republiek verloren scheen - zoo algemeen was de nederlaag en de vlucht. Ongeveer honderdvijftig friesche piekeniers sloten zich nauw aaneen, vielen moedig op den vijand aan en verdreven hem van een der duinen.

Teleurgesteld in hunne poging, om den terugtocht van het staatsche leger af te snijden en de hoofdstelling des vijands, tegelijk met zijn geschut, te vermeesteren, aarzelden de Spanjaarden en verflauwd en eenigszins in den strijd. Eenige zeeuwsche bootsgezellen, die gedurende den ganschen slag onafscheidelijk van de halve kanonnen waren geweest, haastten zich nu, om nog eens hun vuur op den zegevierenden vijand te openen. Bij de eerste losbranding wankelden de Spanjaarden; de bootsgezellen deden vroolijk hun wapenkreet: 'Jan val aan! val aan!' weergalmen en bezielde een deel van het geslagen leger met nieuwen moed. Anderen begonnen op datzelfde oogenblik luidkeels 'Victorie! Victorie!' te roepen, zonder dat daar vooralsnog reden toe bestond; toch bracht die kreet het wijkende krijgsvolk tot staan, dat nu andermaal op den vijand aandrang en hem werkelijk deed deinzen. Maurits beval zijne ruitery eene laatste charge te doen, terwijl de vijand aarzelend week en deinsde, onder het vuur der kanonnen en den gestadigen aandrang van het hereenigde voetvolk. Het was eene uiterste poging; maar zoo wisselvallig was de krijgskans op dien gedenkwaardigen dag, dat deze charge de overwinning besliste. De geheele vijandelijke linie werd verbroken; de overwonnenen werden op hunne beurt overwinnaars; de vluchtenden herzamelden zich, riepen victorie, bijna nog eer zij zich hadden omgewend, en begonnen den vijand te vervolgen⁽¹⁾. Het spaansche leger was niet meer tot staan te

(1) 'Et jà la victoire estoit comme nostre et son canon en nostre pouvoir, mais nostre cavallerie estant chargée de celle de dudit ennemy, se vint sauver en nostre arriere-garde, ce que voyant, je le fis retourner, et chargèrent l'ennemy assez prochainement. De quoy s'apercevant retourna pour la seconde fois sur eulx, qui derechef se vindrent sauver en nostre arriere-garde et rompre la plus grande partie d'icelle, qui causa que l'infanterie perdit courage de passer oultre et poursuivre ce qu'elle avoit gagné avec tant d'honneur, et lors commença la retraite.' Brief van Albert, boven aangehaald.

brengen maar vlood, in wilde wanorde, in alle richtingen uiteen, terwijl de vluchtenden door de republikeinsche soldaten bij menigte werden doodgeschoten en neergesabeld. Bij deze laatste charge stortte ook de admiraal van Arragon met zijn paard ter aarde. Zelf ongedeerd, maar worstelende om zich los te maken van zijn paard, dat gedood was, zag hij zich eensklaps door vijanden omringd.

Twee Spanjaarden, Mendo en Villalobos geheeten, die onlangs tot de Staten waren overgelopen, kwamen juist op dat oogenblik bij de plek en herkenden den gevallen admiraal. En wel hadden zij reden, om zich zijner te herinneren: want beiden waren in zijne dienst geweest; en de een, die hem vroeger als kamerdienaar had gediend, droeg nog het lidteeken eener wond, hem door zijn meester geslagen. ‘Admiraal, ziet ge dit?’ riep Villalobos, terwijl hij op het teeken in zijn gelaat wees. De admiraal zag en herkende zijne voormalige bedienden: hij gaf zijn sjerp aan den een en zijn bandelier aan den ander, ten teeken dat hij hun gevangene was⁽¹⁾. Zoo kocht hij zijn leven voor een zwaren losprijs, waarvan echter zij, die hem gevangen hadden genomen, maar een zeer klein deel zouden ontvangen. De doorluchtige gevangene werd dadelijk naar het kamp gevoerd, waar hij om eten en drinken vroeg en zich met goeden eetlust aan den maaltijd zette, terwijl het vechten en moorden nog overal zijn gang ging.

De aartshertog, wiens houding gedurende den geheelen dag de bewondering van vriend en vijand had opgewekt, was licht gewond door een slag met een hellebaard boven zijn oor. Dit geschiedde in het begin van den strijd; later had hij een ander paard bestegen en zijne prachtige wapenrusting verwisseld voor een gewoon zwart harnas, waarover hij eene zeer eenvoudige sjerp droeg. In de verwarring der vlucht geraakte hij in het nauw. ‘Geef u over, schurk,’ riep een waalsch piekenier, die hem niet kende, terwijl hij zijn paard bij den teugel greep. Maar een zeker vlaamsch kapitein, Cabeljaeuw, herkende den vorst, ijldte ter hulp en doodde met eigen hand den ruwen soldaat en nog vier anderen. Hij zelf werd ook gedood: maar de aartshertog ontkwam en reed zoo snel hij kon naar den kant van Brugge, vergezeld door den hertog van Aumale, die ook licht gewond was, en door kolonel La Bourlotte en een half dozijn ruiters. Toen zij de brug van Leffinghem bereikten, waarover de aartshertog in den morgen van dienzelfden dag in zegepraal getrokken was, om het legercorps van graaf Ernst te vernielen, scheelde het weinig, of hij was nog gevangen genomen. Eenige soldaten, uit de verstrooide garnizoenen bijeen-

(1) DE LA PISE, VAN METEREN.

gezameld, hadden de brug bezet maar wisten niets van den uitslag van den strijd in de duinen en sloegen op de vlucht, toen de kleine ruiterbende naderde. Wanneer de gouverneur van Ostende of de Staten-Generaal, zoodra zij de tijding der overwinning kregen, een paar compagniën hadden uitgezonden, om dit gewichtig punt te bezetten, dan zou het lot van den aartshertog beslist zijn geweest en was hij onvermijdelijk gevangen genomen. Aan dit gevaar ontsnapt, reed hij voort en rustte niet eer hij Brugge had bereikt. Zonder zich daar op te houden, reisde hij door naar Gent, waar hij de infante Isabella vond. Hij kwam zonder Maurits van Nassau; en de begeerte der prinses, om te zien hoe die veldheer zich als krijgsgevangene in hare tegenwoordigheid houden zou, werd ditmaal niet bevredigd.

Isabella verdroeg de teleurstelling en de bittere tijding der nederlaag met eene kalmte, haar overleden vader waardig. Zij had reeds bericht ontvangen, dat de kans zich tegen haar leger keerde; zelfs had men haar achtereenvolgens gemeld, dat haar echtgenoot gedood, gevaarlijk gewond, gevangen genomen was; en zij verheugde zich nu hem weder te zien, wel als vluchteling, maar ten minste levend en ongedeerd.

Inmiddels werden de vluchtende soldaten, langs het strand en door de duinen, onvermoeid en onverpoosd nagezet. Zelden werd er vollediger nederlaag geleden, dan nu door Albert's leger. Nooit te voren was, door Spanjaarden of Hollanders, eene zoo schitterende overwinning behaald op die aloude kampplaats van westelijk Europa - de zuidelijke Nederlanden.⁽¹⁾

Maurits, wien ontwijfelbaar in de eerste plaats de eer der overwinning toekomt, was gedurende den geheelen slag kalm en bedaard gebleven, zonder voor een oogenblik zijne zelfbeheersching te verliezen, zelfs niet toen alles verloren scheen.

(1) Brief aan den hertog van Lotharingen. Kon. Biblioth. te Madrid.

‘L'archiduc a montré ce jour là une grande valeur; c'est avec beaucoup de peine qu'on l'a déterminé à se retirer du champ de bataille.’ Brief van Fray Inigo de Brizuelas, boven aangehaald.

‘S.A. en personne combattant comme un lion.’ - Extraits des procès-verbaux des Etats-Généraux de 1600. (M.S. Archieven van België.)

‘A quoy respondant, le greffier declaira que les Etats estoyent marriz de ladite disgrace, mais tres contents et joyeus de connaitre la vaillandise de leur prince, mesmes qu'il n'avoit épargné sa personne propre et de mettre sa vie en hazard pour la deffence de son pays et peuple.’

In de gehoorzame provinciën weet men de nederlaag voornamelijk aan de houding der ruiterij van de voormalige muitelingen: ‘Causée principalement par les chevaucheurs amutinez,’ zeide Nicolaas Dubois, afgevaardigde van Doornik, in een brief aan zijne committenten, gedagteekend Brussel, 4 Juli. (M.S. Archieven van België). Men zocht zich ook te troosten door de bespottelijke bewering, dat het leger der Staten meer manschappen verloren had dan dat van den aartshertog.

Zoodra echter de overwinning, na zoo lange en martelende weifelingen, zich eindelijk voor hem had verklaard - toen hij daar de uitgelezen keurbenden van Spanje en Italië eindelijk voor zijne soldaten zag vluchten: toen kon de stadhouder zich niet langer bedwingen. Hij steeg van zijn paard, wierp zich in het zand op de knieën, en, terwijl de tranen hem uit de oogen sprongen, riep hij met opgeheven handen dankend uit: 'O God, wie zijn wij menschen, die Gij zulke eere gedaan en overwinning gegeven hebt!'⁽¹⁾.

De slachting duurde voort, tot de invallende duisternis en de vermoeidheid de overwinnaars dwongen, hunne vervolging te staken. Drieduizend Spanjaarden werden gedood en ongeveer zeshonderd gevangen genomen⁽²⁾. Het verlies van het staatsche leger bedroeg, met inbegrip van het gevecht in den morgen bij Leffinghem, ongeveer tweeduizend dooden. Men heeft er Maurits een verwijt van gemaakt, dat hij niet meer voordeel van zijne overwinning getrokken en het vluchtend leger niet meer van nabij vervolgd heeft; maar dit verwijt schijnt ongegrond. De nacht, die op den heeten zomerdag volgde, was buitengewoon donker en bewolkt; het leger was uitgeput; daarenboven was de afstand, dien de vijand had af te leggen om op zijn eigen grondgebied veilig te zijn, niet groot. Onder zulke omstandigheden, mocht de stadhouder zich wel voldaan rekenen, dat hij zijn leger door eene schitterende overwinning als uit de klauwen van den dood had gerukt. Al het geschut van den aartshertog - zeven stukken, behalve de twee, die in den morgen aan Ernst waren ontnomen - honderdtwintig standaards en eene gansche reeks aanzienlijke gevangenen, waaronder de admiral, Zapena en vele andere officieren van rang - ziedaar de zegeteekenen van den overwinnaar. Maurits bleef den nacht over op het slagveld; de admiraal gebruikte met hem het avondmaal in zijne tent. Later werd er in het logement der Staten-Generaal te Ostende, ter eere van den stadhouder, een maaltijd aangericht, waarbij ook de admiral werd genoodigd. De trotsche Grande moest aan tafel menig bitter spottend woord over zijn ongeluk hooren; maar hij droeg zijn tegenspoed met kalme waardigheid.

- (1) Brief van Uyttenbogaert, in FLEMING, Belegeringhe van Ostende. 's Gravenhage. 1621.
- (2) Graaf Ernst schat het verlies van den aartshertog op 4000 dooden in den slag en 1000, die bij den terugtocht omkwamen. Maurits berekent het verlies van den vijand op meer dan 5000 man. GROEN VAN PRINSTERER, Archives II. Serie II. 15, 18, 19. - DUYCK zegt, dat, volgens telling, 3000 vijanden in den slag werden gedood, behalve zij, die op de vlucht verdrinken of omkwamen. De biechtvader van den aartshertog zegt, dat er 1000 *Spanjaarden* sneuvelden.

‘Mijnheer de admirant van Arragon,’ zeide de stadhouder in het Fransch, ‘is gelukkiger dan de meesten van zijn leger: want hij heeft sedert meer dan vier jaren gedurig verlangd om Holland te zien, en nu zal hij daar zonder slag of stoot binnen komen’⁽¹⁾. De scherts was zeker niet kiesch tegenover een gevallen vijand: maar een man, die een ganschen winter lang zijne krijgsgevangenen in koelen bloede had laten vermoorden, had geen recht zich te beklagen, dat hij zelf scherpe woorden moest hooren, toen hij op zijne beurt krijgsgevangene was.

Anderen vroegen hem, op ootmoedig vriendelijken toon, wat hij wel dacht van die lompe vlegels uit Holland en Zeeland, die goed genoeg waren om achter dijken en in steden te vechten, maar die geen spaansch leger in het open veld durfden weerstaan. Mendoza verloor evenwel zijne bedaardheid niet en had steeds een antwoord gereed. Hij sprak kalm over den loop van den slag; hij keurde het af, dat de aartshertog zijne geheele leger ontijdig in het gevecht had gebracht, en prees de voorzichtigheid van Maurits, die zijne reserve beschikbaar had gehouden. Hij schreef de overwinning voor een groot deel aan het nederlandsche geschut toe, dat op houten stellingen was geplaatst en uitnemend bediend geworden, terwijl de kanonnen van den aartshertog in het zand waren gezonken en betrekkelijk weinig dienst hadden kunnen doen. Vooral bewonderde hij den rustigen heldenmoed van Maurits, die zijne schepen had weggezonden en daarmede zich zelven en zijn soldaten geen andere keus had overgelaten, dan te sterven of te overwinnen.

Terwijl het gezelschap nog aan tafel zat, werd een aantal der veroverde vijandelijke vaandels in de zaal gebracht en ten toon gesteld; waarbij de stadhouder en de anderen zich vermaakten met het lezen en ontcijferen der daarop geborduurde leuzen en deviezen.

Zoo had dan, op den 2den Juli 1600, het leger der Staten-Generaal, onder aanvoering van Maurits van Nassau, de krijgsmacht van Albert van Oostenrijk reddeloos verslagen. En zonderling - ook op een 2den Juli, driehonderdtwee jaren te voren, had een andere Albert van Oostenrijk, in den gedenkwaardigen slag bij Worms, Keizer Adolf van Nassau geslagen, die daarbij kroon en leven verloor. De schim van Maurits' keizerlijken voorvader was nu schitterend gewroken⁽²⁾.

(1) ‘Monsieur l'Admirante d'Arragon a esté plus heureux que pas un de son armée, car il a fort désiré plus de quatre années continuellement, de voir la Hollande: maintenant il y entrera sans coup férir.’ - Brief van Uytenbogaert, die mede aanzat en de woorden van den prins hoorde.

(2) Enfin l'affaire vint aux mains et fut combattu bien furieusement de deux costés l'espace de deux heures. Enfin Dieu par sa grace voulust que la victoire demeura de mon costé.’ Met deze eenvoudige woorden meldde Maurits aan zijn neef Willem Lodewijk zijne schitterende overwinning in een der belangrijkste veldslagen, die in de laatste vijftig jaren waren geleverd.

Men kan zich voorstellen, met welke uitbundige vreugde de tijding der groote zegepraal te Ostende werd vernomen, vooral na den angst, dien men daar had doorgestaan, sedert het noodlottig bericht der nederlaag van graaf Ernst was bekend geworden.

Zelfs de ruiters, die zich den ganschen dag achter de muren der stad hadden schuil gehouden en nu aan de stofwolken, die het spoor der vluchtelingen aanwezen, zagen dat hunne kameraden, die zij des morgens zoo lafhartig in den steek hadden gelaten, den slag hadden gewonnen - zelfs zij waren thans voor den dag gekomen en zetten mede den vluchtenden vijand na. De Staten, die vergeefs hadden gepoogd hen te doen vertrekken eer de strijd begon of zoo lang hij nog woedde, hadden nu, toen alles voorbij was, de grootste moeite om althans zoo velen hunner binnen de wallen te houden, dat de stad tegen mogelijke verrassing beveiligd was. Waren zij eenige uren vroeger uitgereden, dan hadden zij, zelfs zonder aan het gevecht deel te nemen en hun leven te wagen, de brug van Leffinghem kunnen bezetten en den aarthertog het ontkomen onmogelijk maken.

De straten der stad, die als uitgestorven schenen, wemelden weder van de soldaten der bezetting en de van hun schrik bekomen burgers: het was alsof allen een nieuw leven hadden ontvangen. Zelfs de krijgslieden op het slagveld waren elkander in de armen gevallen, als vrienden, die elkaar in eene andere wereld weder ontmoetten. ‘Geprezen zij Zijn heilige Naam,’ schreef 's prinsen hofprediker, ‘want Zijne rechterhand had ons ter helle gevoerd maar heeft ons weder daaruit gered. Ik weet niet,’ zoo gaat hij voort, ‘of ik waak of droom, wanneer ik bedenk, hoe God ons in één oogenblik van de dooden heeft opgewekt.’

Lodewijk Gunther, die zulke uitnemende diensten bewezen had, ontving het welverdiende loon. ‘Ik hoop,’ schreef de jonge veldoverste aan zijn broeder Willem Lodewijk, ‘dat deze dag niet vruchteloos voor mij zal zijn geweest, zoowel om hetgeen ik er door geleerd heb, als om nog iets anders. Zijne Excellentie heeft mij de eer gedaan, mij dienzelfden dag den admiraal als mijn gevangene te geven’⁽¹⁾. En even karakteristiek was het antwoord van den vromen en zorgzamen stadhouder van Friesland. ‘Ik dank God bijzonderlijk,’ schreef hij, ‘voor de zonderlinge genade, die Hij u bewezen heeft, daar het Hem behaagd heeft

(1) Lodewijk Gunther aan Willem Lodewijk, 20 Juli 1600. GROEN VAN PRINSTERER; Archives II. Serie II. 23.

zich ook van u te bedienen als werktuig voor eene zoo beroemde en uitstekende overwinning: waarvoor, dewijl gij daarmede geen middelmatigen lof hebt verworven en grooten roem gewonnen, het nu uw plicht is u voor God te verootmoedigen en te erkennen dat Hij het is, die u zoo veel eere geeft, opdat gij, tot dank voor Zijne genade, daarin oorzaak mocht vinden Hem te eeren en te vreezen, daar, terwijl anderen door ongelukken en tegenspoeden aan hun plicht herinnerd worden, de goede God u tot Zijne liefde noodigt door zulke weldaden en eere..... Het verheugt mij ook zeer, dat Zijne Excellentie u den admirant als gevangene heeft gegeven, en dat te meer, omdat hieruit blijkt, niet alleen de goede gezindheid van Zijne Excellentie jegens u, maar ook dat hij u daarmede een bewijs heeft willen geven van uwe verdiensten op dien dag; ik zie daarin ook een groot en goed voorteeken voor u; en daar de eer zoo groot is, als zich denken laat, is het zeer noodig dat de vrucht daarvan niet door onachtzaamheid verloren gaat. Daar gij den stand van onze zaken kent, zult gij nu daardoor in staat zijn uw vaderlijk erfgoed vrij te maken, daar gij anders daarvan beroofd zoudt kunnen blijven; terwijl gij integendeel uw roem kunt vergrooten, dat gij, de jongste, door uwe verdiensten meer hebt bijgedragen om ons Huis weder op te heffen, dan uwe voorgangers of ik zelf hebben kunnen doen⁽¹⁾.

Het prachtige witte paard, waarop de aartshertog gedurende den slag gereden had, viel in handen van Lodewijk Gunther en werd hem door prins Maurits, die het edel ros zeer geprezen had, ten geschenke gegeven. Het was een spaansch paard, waarvoor de aartshertog nog onlangs elfhonderd kronen had betaald. Een wit paard van de infante was ook buit gemaakt en werd nu het eigendom van graaf Ernst.

De mare van den grooten slag verspreidde zich ongeloofelijk snel, niet alleen door de Nederlanden, maar ook in de omliggende landen. In den avond van den 7den Juli, vijf dagen alzo na den slag, ontving de gezant Caron in Engeland de eerste tijding der heuglijke gebeurtenis, door tusschenkomst van den franschen gezant, die een brief gekregen had van den gouverneur van Calais. Den volgenden morgen begaf hij zich reeds vroegtijdig naar sir Robert Cecil te Greenwich en werd in diens kamer toegelaten, ofschoon de secretaris nog te bed lag. Ook hij had bericht ontvangen van den slag; maar Richardot had den engelschen gezant te Parijs medegedeeld, dat de overwinning was behaald door den aartshertog, en niet door den stadhouder.

(1) Brief van Willem Lodewijk aan Lodewijk Gunther. Juli 1600. GROEN VAN PRINSTERER. Archives II. Serie II. 41-43.

Terwijl zij nog met elkander spraken, kwam een koerier aan met brieven van Vere aan Cecil en van de Staten-Generaal aan Caron, gedagteekend 3 Juli. Nu was geen twijfel langer mogelijk: de republikeinsche gezant bezat thans een volledig verhaal van de schitterende overwinning, die de spaansche agent te Parijs, voor een poos, gepoogd had in een nederlaag te veranderen.

Terwijl Caron nog met Cecil sprak, zond de Koningin, die gehoord had dat de gezant in het paleis was, een edelman tot hem, om te vernemen welke tijdingen hij bracht. Cecil teekende haastig het belangrijkste uit de brieven op en liet dat aan Hare Majesteit brengen. De Koningin was hiermede evenwel niet voldaan, maar ontbood Caron zelf. De gezant, die juist in slecht weder van Londen was komen rijden, moest zich dus, zoo als hij was - gelaarsd en gespoord en met slijk bespat - tot Hare Majesteit begeven. Elizabeth ontving hem met zulke hartelijke blijdschap en buitensporige vreugde over de tijding, dat hij er zelf over verwonderd was; zij drong er op aan, dat hij haar den geheelen brief, dien hij zoo juist van Oldenbarnevelt ontvangen had, zou voorlezen; en Hare Majesteit luisterde geduldig toe, terwijl Caron den brief in het Fransch vertaalde. Toen betuigde zij hare grenzenlooze bewondering voor de Staten-Generaal en prins Maurits. 'Der Staten goede handeling in de regeering,' zeide zij, 'is zoo vol van goede orde en wijsheid, dat hun beleid aller anderen Koningen en potentaten verstand te boven ging. De Koningen,' zoo verklaarde zij, 'verstonden, bij vergelijking met de Staten, niets van deze dingen, maar het was veeleer noodig, dat zij al te zamen in hunne school zouden gaan.' Zij prees ten eerste de geheimhouding en het beleid, waarmede de inval in Vlaanderen was ontworpen en volvoerd, en betuigde dat zij God op hare beide knieën zou danken voor de heerlijke overwinning, die Hij aan de Vereenigde Provinciën gegeven had⁽¹⁾.

(1) Caron aan de Staten-Generaal, VAN DEVENTER II. 290-293.

Ook de fransche Koning was zeer ingenomen met de uitkomst van den slag. Zoodra hij het bericht ontvangen had, ontbood hij den nederlandschen gezant, en begon dezen de vroegere berichten voor te lezen, die alleen melding maakten van de inneming der sterkten door den aartshertog en van de nederlaag bij Leffinghem. Na dus den gezant een poos beangst te hebben gemaakt, deelde hij hem de geheele tijding mede. De ingenomenheid van Hendrik met deze overwinning was natuurlijk een ergernis voor de streng katholieke partij, waarmede de Koning toen juist op een goeden voet wenschte te komen. - Aerssen aan de Staten-Generaal, 13 Juli 1600 (Rijksarchief MS.)

In zijne bijzondere brieven aan Valck drukt de gezant zich op gelijke wijze uit; hij zegt, dat, daar zijne eigene depeches bij toeval langer wegbleven, de Koning hem bijna de koorts op het lijf had gejaagd, door het goed nieuws zoo lang voor hem verborgen te houden en hem alleen te spreken van de nederlaag der staatsche troepen in den morgen; hij voegde daarbij, dat het Zijne Majesteit, ondanks alle pogingen, zeer moeilijk viel zijne vreugde te verbergen: 'car tous ne prennent cette victoire de même biais, aucuns l'estimant préjudiciable, en tant qu'elle puet ayder à fonder solidement la religion, les autres s'en réjouissent comme d'un eschecq et affaiblissement à l'Espagne'. - Aerssen aan Valck, 20 Juli 1600.

Maar ditmaal had Hare Majesteit gedaan wat alle menschen, wijzen en dwazen, dikwerf doen: zij had alleen geoordeeld naar den uitslag, en wel naar den oogenblikkelijken uitslag. Ongetwijfeld deed Johan van Oldenbarnevelt voor geen staatsman van zijn tijd onder in scherpste en ruimte van blik en tact van handeling: en toch was de tocht naar Vlaanderen, die geheel en al zijn werk was, stellig eene groote fout, die zeer licht noodlottig had kunnen worden. Dat men aan het dreigende verderf ontkomen was, had men niet te danken aan zijne voorzichtigheid, maar, naast God, aan den heldenmoed van Maurits, de onverschrokken dapperheid van Vere, graaf Lodewijk Gunther en hunne soldaten en aan de edele zelfopoffering van graaf Ernst. En zelfs ondanks al de inspanning dezer onversaagde mannen, zou de overwinning zoo goed als onmogelijk geweest zijn, indien de aartshertog dien juisten blik, dat helder inzicht van zijn toestand had bezeten, waaraan de echte veldheer te herkennen is. In waarheid scheen God dien morgen zijn vijand in zijne handen te hebben overgeleverd. Maurits was ingesloten tusschen Nieuwpoort aan de eene en het leger van den aartshertog aan de andere zijde; de eenig mogelijke terugweg was hem afgesneden. Wanneer Albert zich in zijne stelling had verschanst, dan had Maurits hem òf moeten aanvallen, waarbij hij alle kansen tegen zich zou hebben gehad, òf hij zou zijn leger, in het gezicht van den vijand, hebben moeten inschepen. Het was hem blijkbaar onmogelijk, te blijven waar hij was; en hoe zou hij zich, te midden der verwarring, van eene inscheping onder zulke omstandigheden onafscheidelijk, hebben kunnen verdedigen met zijne zes halve kanonnen op het strand?

Dat Maurits zich uit de allergevaarlijkste stelling, waarin hij, zonder zijne schuld, geraakt was, wist te redden en een schijnbaar onvermijdelijk verderf in een schitterende overwinning te veranderen, strekt hem als veldheer tot onvergankelijken roem. Maar dit was dan ook de geheele uitkomst van den tocht, die, zooals Elizabeth meende, met zoo wijs beleid was ontworpen. Drie dagen na den slag verscheen de stadhouder andermaal voor Nieuwpoort: maar inmiddels had La Bourlotte het garnizoen versterkt, dat nu drieduizend man telde. Een regenachtige week volgde; en Maurits verklaarde aan de Staten-Generaal, dat men eene onderneming moest opgeven, waarvan, naar zijne over-

tuiging, geen gunstige uitslag meer te wachten was. De Staten-Generaal, die geleerd hadden in krijgsgenaken minder op hunne eigene wijsheid te vertrouwen, waren bereid, zich door zijn beter oordeel te laten leiden, en verlieten Ostende op den 18den Juli, om naar Den Haag terug te keeren. Na eenige kleine gevechten met de bezettingen van sommige der sterkten rondom Ostende, waarbij nog de spaansche generaal La Bourlotte sneuvelde, besloot Maurits den veldtocht te eindigen; en op den laatsten dag van Juli keerde hij met zijn geheele leger in Holland terug⁽¹⁾.

De onderneming was geheel mislukt, maar de stadhouder had eene groote overwinning behaald. De machtige indruk, zoowel binnenslands als daar buiten te weeg gebracht door deze roemrijke zegepraal, door de republikeinsche krijgsmacht, voetvolk, ruitery en geschut, in een geregelden veldslag en op een zoo eigenaardig terrein, op de uitgelezen keurbenden van Spanje en Italië behaald, was misschien wel al de besteede moeite waard; maar dit was dan ook de eenige vrucht van dezen inval in Vlaanderen.

De nuttigste les, die uit dezen kortstondigen maar gedenk-

- (1) De voornaamste bronnen, die ik voor het verhaal van den slag bij Nieuwpoort geraadpleegd heb, zijn de volgende: BENTIVOGLIO, III. lib. VI. 496-504; CARNERO, lib. XIV. cap. VII. 472-481; VAN METEREN, 437-442; REYD, XVII. 427-433; BOR, IV. 603-700; DE LA PISE, 681-687; SIR FRANCIS VERE, La Bataille de Nieupoort, bij BOR, Bijvoegsels en Auth. Stukken; WAGENAAR, IX. 76-88; VAN WIJN op WAGENAAR, IX. 37-47; GROTIUS, Histor. IX. 552-573; VAN DER KEMP, II. 62-82 en 251-286; FILIPS FLEMING, Belegeringhe van Oostende ('s Gravenhage, 1621), 27-52, HENRY HAESTENS, La Nouvelle Troie, ou Memorable Histoire du Siège d'Ostende (Leyden, Elsevier, 1615); GROEN VAN PRINSTERER, Archives II. Serie II. 14-43. - MS. Brieven van de Staten-Generaal, van Koningin Elizabeth en van den gezant Noel de Caron, in het Rijksarchief; DE THOU, XIII. 467-481; LE PETIT, Grande Chronique, II. 762-766; CAMBDEN'S Elizabeth, 590-593; Brieven van Buzanval aan Villeroy MS. in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, vooral die van 4 Juli, 20 Juli, 5 Augustus, 17 Augustus 1600; ANTHONIS DUYCK, Journaal, II. 661-681.

Niemand sprak scherper vonnis uit over de geheele onderneming, of toonde met meer onmeedoogende waarheid de armzalige gevolgen er van aan, dan de fransche gezant. 'Croyez,' schreef hij, 'que ces Messieurs avoient bien joué leur état à un coup de dé, et que le P. Maurice avoit fait paraître sa prudence avant de partir de ce lieu, en remontrant aux Etats les accidents de cette entreprise et la suite infaillible et forcée d'une bataille. Il a bien montré sa résolution, quand il a fallu boire la lie de ces indigestes conseils.' - En wederom: 'La suite de cette bataille a été plus desavantageuse aux victorieux qu'aux vaincus, qui se sont relevez avec plus de vigueur que les autres n'ont poursuivi leur pointe.' - En nog eens: 'C'est un éclair qui a passé, qui a donné plus de lustre aux vainqueurs, que fait de mal aux vaincus. On diroit qu'elle auroit tout épuisé la vertu et vigueur de l'un et fait surgir la force de l'autre. Mais à la vérité, les fondemens de cette entreprise de Flandres étoient si mal jettés, comme vous avez pu voir par celles que je vous ai escrits lorsqu'elle fut résolue, qu'il se faut peu estonner s'ils ont eu si peu d'issue et de suite car on fait ici beaucoup plus de plaintes du peu de suite de cette victoire, qu'il ne m'en escrit de Bruxelles,' enz. - Wat het getal der strijders betreft: Duyck schat het leger van den aartshertog op 10000 man voetvolk en 1600 ruiters, waaronder begrepen zijn de 2000 of 3000 man onder Velasco, die geen deel aan den slag namen. Meer dan een derde der strijders bij Nieuwpoort werd gedood. Maurits had aanvankelijk 198 vendelen voetvolk en 25 vendelen ruitery; maar na aftrek der bezettingen van de schansen, bedroeg zijn leger niet meer dan 10000 voetknechten en 1200 ruiters, met inbegrip van de troepen onder Ernst, die reeds om negen uur in den morgen verslagen waren.

waardigen veldtocht kan getrokken worden, is wel deze, dat de verstandigste en ervarenste staatslieden dikwijls mistasten in krijgsgzaken; en dat, om op dit gebied te slagen, een bijzondere aanleg en opleiding noodig zijn. Maar al te zelden weten politieke mannen, die geen geboren krijgslieden zijn, het juiste midden te houden tusschen hoop en vertwijfeling, tusschen roekelooze vermetelheid en overdreven voorzichtigheid, zoodra het op de beslissing van militaire vraagstukken aankomt. Oldenbarnevelt althans en de Staten-Generaal hadden daarvan op nieuw het bewijs gegeven.

Aanteekening over Vere's geschrift 'La bataille de Nieupoort'

Bij het verhaal van dezen veldtocht heb ik er zooveel mogelijk naar gestreefd, verschillende en soms tegenstrijdige berichten met elkander in overeenstemming te brengen. Ik heb zorgvuldig de berichten en verhalen nagegaan, van de voornaamste leiders in den slag zelven afkomstig: maar wat sir Francis Vere betreft, ben ik verplicht te verklaren, dat ik, na rijp beraad, zijne mededeelingen heb ter zijde gesteld, overal waar die in strijd zijn met het verhaal van Maurits, Lodewijk Gunther en Ernst van Nassau.

De tegenspraak tusschen deze verschillende partijen is dikwijls zoo sterk dat het onmogelijk is aan te nemen, dat zij beiden gedeeltelijk gelijk en gedeeltelijk ongelijk hebben; en daar allen aan de gebeurtenissen zelven rechtstreeks aandeel hadden en allen evenzeer mannen van stand, van karakter en moed waren, is het soms onvermijdelijk, tusschen hen eene keus te doen.

Het verhaal van Vere was voor den druk bestemd: het was een partijschrift, in een eeuw, aan partijschriften en pamfletten zoo overrijk. Het draagt overal den stempel van misnoegdheid en buitensporige ingenomenheid met zich zelven en met zijn volk; van onverbloemde vijandschap tegen de Nassaus en de Hollanders en gekwetst gevoel van eigenwaarde. Van tijd tot tijd kenmerkt het zich door eene oppervlakkigheid en vermetelheid in de voorstelling van feiten, die bijna onmogelijk zouden zijn geweest, indien de schrijver had kunnen vermoeden, dat Maurits en zijne neven tegen zijn geschrift over den tocht naar Nieuwpoort zouden opkomen.

Het is niet dan met tegenzin, dat men tot deze uitspraak komt, omdat het een man betreft van onbetwistbaar talent, van een fieren aard en langdurige ondervinding, die in den gedenkwaardigen slag met zeldzamen heldenmoed mede streed. Ik acht mij daarom verplicht, enkele brokstukken uit zijn verhaal mede te deelen en daartegenover fragmenten uit de briefwisseling der Nassaus te plaatsen, ten einde daardoor mijn oordeel te staven.

Men moet daarbij niet vergeten, dat deze laatste documenten gedurende twee en een halve eeuw bij de familiepapieren van het huis van Oranje-Nassau zijn bewaard gebleven en eerst in den laatsten tijd, door de zorgen van een voortreffelijken en geleerden historiekenner, Groen van Prinsterer, het licht hebben gezien. Indien dus deze sedert lang ontslapen krijgshelden in hunne brieven sir Francis Vere tegenspreken, geschiedt het geheel buiten hun weten of toedoen: maar dit voorbeeld van tegenstrijdige getuigenissen kan, onder meer, den lezer eenigszins een begrip geven van de moeilijkheden, die de tegenwoordige geschiedschrijver te overwinnen heeft, indien hij nauwkeurig en onpartijdig te werk wil gaan.

Sir Francis zegt, *zonder een enkelen datum op te geven*, dat het leger op zekeren morgen de haven van Nieuwpoort bereikte en overstak; dat het zich verschanste en *twee of drie dagen* bezig was met het in orde brengen van een kamp en het opwerpen van verschansingen op de gunstigste plaatsen, zoowel voor zijne eigene veiligheid, als met het oog op het voorgenomen beleg der stad; dat er over het smalste gedeelte der haven *eene steenen brug gebouwd werd*, ten einde aan troepen en wagentreinen gelegenheid te geven, zoo dikwijls dit noodig was heen en weder te gaan.

Indien er door de eenstemmige getuigenis van dépêches, besluiten van Statenvergaderingen, kronieken en verhalen van tijdgenooten - Hollanders, Spanjaarden, Italianen, Franschen - en bijzondere brieven van de voornaamste leiders der gebeurtenissen - indien er door dit alles twee datums in de geschiedenis ontwijfelbaar vast staan, dan zijn het wel deze: dat Maurits' leger in den morgen van den 1sten Juli voor Nieuwpoort kwam en nog dienzelfden dag de haven overstak, en dat de slag op den 2den Juli geleverd werd⁽¹⁾.

Hoe kon Vere dan spreken van een arbeid van twee of drie dagen aan de verschansingen en van eene steenen brug? En toch, zie hier zijne woorden: 'Le matin de bonne heure nous marchâmes vers Nieuport et à la basse marée traversâmes la rivière du côté où elle fait le Havre de la ville, et ainsy

(1) 'Je partoy droit devers Nieuport et m'y campois le *premier de ce mois de juillet*, et devant bien estre encore campé je fus adverti la même nuit que l'ennemi s'étoit approché d'Ostende', zegt Maurits van Nassau. - Brief aan graaf Willem Lodewijk, geschreven op den 2en Juli, des avonds na den slag. - GROEN VAN PRINSTERER, Archives. II. Serie II. 16, 17. Vergelijk ook BOR, VAN METEREN, FLEMING, HAESTENS, DE THOU, BENTIVOGLIO; oorspronkelijke stukken in VAN DER KEMP: Archives de la Maison d'Orange-Nassau, en vele anderen. 'Et le temps ne voulant permettre que le pont, qu'estoit commencé à faire outre le dit havre, s'ascheva'. - Brief van Lodewijk Gunther aan Willem Lodewijk.

nous campâmes, mettans deux ou trois jours à faire les quartiers, et à nous retrancher ès lieux les plus avantageux pour notre seureté et le siège de ville, *faisans un pont de pierre* au plus estroict du Havre, pour y faire passer et repasser en tout temps nostre chariage et nos troupes, quand besoin en seroit.’

Toen des nachts de tijding kwam, dat de vijand voor Oudenburg verschenen was, gaf Vere den raad, onmiddellijk de haven over te steken, en hem met het geheele leger te gemoet te trekken. Maurits echter besloot, tot groote ergernis van sir Francis, dat alleen de afdeeling onder graaf Ernst zou vooruit gezonden worden.

Verder zegt Vere, dat het leger bevel kreeg *de haven over te steken bij het aanbreken van den dag, bij het eerste lage getijde*. - ‘Le reste de l’armée fut commandé de marcher vers la rivière, afin de la passer à l’aube du jour, à la première basse marée.’

Nu is het zeker, dat het op den 2den Juli, tegen drie uur in den morgen, dat is dus met het aanbreken van den dag, juist *hoog water* was.

Graaf Lodewijk Gunther zegt dan ook uitdrukkelijk, in zijn reeds meermalen aangehaalden brief, dat hij het eerst met de ruitery moest overgaan, zoodra de vloed voorbij zou zijn, tegen acht uur in den morgen. Uit alle berichten omtrent den slag blijkt het even duidelijk, dat het omstreeks drie uur 's middags wederom hoog water was, hetgeen de strijders dwong van het overstroomde strand te wijken naar het duin en de daarachter gelegen weilanden.

In deze berichten is Vere zoo duidelijk in tegenspraak, niet alleen met de mededeelingen van alle tijdgenooten en ooggetuigen, maar ook met hetgeen hij zelf elders in zijn verhaal zegt, dat de geschiedvorschier reeds op dien grond het recht heeft de getuigenissen van andere medestrijders in den slag boven de zijne te verkiezen, zoodra er geen ander middel overschiet, om zich eene heldere voorstelling van de zaak te vormen.

Zoo zegt hij verder, dat hij, bij den aanvang van den slag, de ruitery der voorhoede onder Lodewijk Gunther tegen den vijand wilde doen oprukken, maar dat de ‘jonge heer’ dit weigerde. Het verhaal van dien jongen heer zelven is hiermede in lijnrechte tegenspraak. Ik laat hier den tekst van Vere en den brief van Lodewijk Gunther volgen en teeken er bij aan, dat deze brief - niet voor openbaarmaking bestemd en, voor zoover ik weet, ook niet eer uitgegeven dan tweehonderd vijftig jaren nadat hij geschreven werd, als vertrouwelijke mededeeling aan des schrijvers broeder - het beste, duidelijkste en beknoptste verhaal van den slag geeft, dat ergens te vinden is.

Lodewijk Gunther

‘J'en avoy envoié advertir Son Exc^e que je m'estoy mis là en ordre et que je n'en bougeroy sans son expres commandement, le suppliant de haster le passage de l'infanterie.... Monsieur Veer vint aussitôt me trouver et jugeoit que je m'estois trop avancé, trouvant nécessaire qu'on se resteroit plus près de l'infanterie dont l'avant garde estoit presque passée. Je craignois fort que ceste retraicte ne nous eust causé de confusion, l'ennemy nous estant si proche, et qu'elle eust refroidi le courage de nos soldats. Ce qui me fit le prier qu'il avançast plustot l'infanterie jusques derrière ma troupe: ce que pourroit apporter de confort aux nostres et de l'étonnement à l'ennemy, duquel l'infanterie n'estoit encor arrivée ny mise en ordre. Je demeuray encor à la mesme place une heure, y aiant esté desja bien davantage, jusques à ce que son Exc^e y vint en personne. Il fust conclu que je me retirerois et me planterois à l'aisle gauche des Anglois..... Il fust résolu alors que j'envoieroy deux companies seulement bien près d'eux pour leur faire prendre l'envie de se resoudre a les venir charger, et que les nostres, s'enfuians derrière ma troupe, donnassent occasion aux ennemis de les poursuivre, la furie desquels nostre cannon appaisant un peu et nos musquetiers, qui estoient bien avancés dans les dunes, à demy en embuscade, les frottant de costé, et après notre cavallerie les chargeant en face, indubitablement nous eust dès alors esté ouvert le chemin de la victoire, car on les eust facilement renversez dans leur infanterie, la confusion de laquelle n'eut sçeu estre que bien grande: mais la haste de nos canoniers nous fit perdre les effects de ceste belle résolution, à cause que la voiant si belle, donnèrent feu devant qu'on y eut envoié ces compagnies, et avec la premiere volée les mit on en désordre qu'ils quittarent le strang (strand) et se cacharent aux dunes pour n'estre offensez du canon.’

Francis Vere

‘L'ennemy approchant de plus en plus, et la cavaillerie sortant à la teste de leurs troupes en une distance competente pour pouvoir estre attirée au combat, j'avoy grand envie de voir la cavaillerie de l'avantgarde approcher d'elle et avec quelques gens d'eslite et bien montés, battre leurs carbins et escarmoucheurs, jusques à dessus leur gros, en intention que s'ils eussent esté rechargés de retirer en haste avec la dite avantgarde de chevaulx entre la mer et l'avantgarde d'infanterie, et après les avoir tirez arriere de leur infanterie soubs la mercy de nostre canon, avoir engagé le reste de nos chevaux à charger et suivre résolument. *Mais le jeusne seigneur ne peut*

trouver bon cest advis, n'ayant pas eu agréable le pouvoir que le eomte Maurice m'avoit donné par dessus sa charge, et partant ne l'exécuta pas, choississant plustot comme l'ennemy avançoit tout bellement de reculer de mesme vers l'infanterie. Ce mien conseil ne parvenant a autre meilleur effect et desja la cavaillerie estant venue sous la portée de nostre canon, je proposai qu'il le falloir descharger, qui fut trouvé bon et si bien effectué qu'il faisoit escarter leurs troupes et fuir en désordre pour se sauver dedans les dunes, chose qui, sans doute, nous eust donné la victoire, si nostre cavaillerie eust esté preste et volontaire à se prevaloir de l'occasion offerte.'

Lodewijk Gunther zegt dus wel uitdrukkelijk, dat hij zijne volle goedkeuring hechtte aan dit 'schoone besluit,' zoo als hij het noemt, hetwelk hij, volgens Vere, uit wangunst verwierp; en ook, dat de reden, waarom dit besluit niet kon worden uitgevoerd, moet gezocht worden in het ontijdig vuren, waartoe Vere zegt, dat hij zelf het bevel gaf!

Uit deze uittreksels zal wel voldoende blijken, hoe onmogelijk het is, om deze beide berichten, zelfs in zeer belangrijke punten, met elkander in overeenstemming te brengen.

Wanneer kwamen twee verhalen van denzelfden veldslag ooit geheel overeen? Wij moeten erkennen, dat zedigheid juist niet de hoofddeugd van sir Francis Vere was. Door zijne geheele verhaal heen treedt hij zelf niet slechts als een hoofdpersoon, maar als de ziel en het middelpunt der gansche gebeurtenis, op den voorgrond; de overwinning van Nieuwpoort was uitsluitend te danken aan zijne schikkingen en aan de persoonlijke dapperheid van hem zelve en van zijne zestienhonderd engelsche soldaten; prins Maurits komt nauwelijks de tweede plaats toe in het beleid van den slag; graaf Lodewijk Gunther wordt met een enkel spottend woord voorbij gegaan en geen andere namen ook maar genoemd, dan die van Vere zelve en van zijn broeder Horace. Hij geeft toe, dat hij geen deel nam aan den laatsten en beslissenden aanval, daar hij toen buiten gevecht was gesteld; maar hij zegt, dat hij zich geen tijd gunde, om zijne wonden te laten verbinden, dan na zich eerst overtuigd te hebben dat zijne bevelen zouden worden uitgevoerd en dat er nu niets meer te doen overig was, dan den vluchtenden vijand te vervolgen.

'Er was geen noemenswaard verlies,' zegt hij, 'behalve van de Engelschen, waarvan zeshonderd man werden gedood. 'Ik zou,' zoo gaat hij voort, 'de geheele eer der overwinning niet willen toeschrijven aan de arme engelsche bende van 1600 man: maar ik laat het oordeel daaromtrent over aan hen, die met minder schijn van partijdigheid kunnen oordeelen. Ik wil alleen zeggen, dat de Engelschen aan het overige van het leger niets te doen overlieten dan de vervolging voort te zetten, en dat niemand

ooit te voren gehoord heeft, dat met zulk een handvol volk, in eene stelling, die geen andere voordeden aanbod dan de juiste keus en het goede gebruik van het terrein, zonder de aanwending van de spade of eenig ander werktuig van verschansing, een zoo talrijk en zoo zegevierend leger als dat van den aartshertog in een zoo langdurige worsteling kon worden weerstaan en eindelijk zoo geheel verslagen.'

En inderdaad, dat een leger van 10 000 dappere, ervaren krijgers in het open veld door 1600 man verslagen wordt, is zeker een zeer zeldzaam feit; en het is iemand wel te vergeven, wanneer hij het verhaal van den aanvoerder dier 1600 man niet maar zoo voetstoots als een Evangelie aanneemt: te meer, als dit verhaal in lijnrechte tegenspraak is met alle andere berichten.

In Vere's voorhoede - bijna de helft van het geheele leger - waren intusschen 2600 Engelschen en 2800 Friezen, behalve verscheidene escadrons ruitery, volgens zijne eigene opgaaf op eene andere plaats van zijn geschrift.

Hoe dan ook de geheele slag eindelijk zou geleverd zijn door een deel der engelsche hulptroepen, is moeilijk te begrijpen.

Vere spreekt met geen woord van het gevecht bij Leffinghem, dat toch wezenlijk tot den eigenlijken strijd behoorde; hij zwijgt over de heldhaftige zelfopoffering van graaf Ernst en zijne troepen, waardoor toch alleen het gros van het leger de overwinning kon behalen; evenmin rept hij van de herhaalde charges van de ruitery, waardoor het voetvolk in zijn harden strijd werd gesteund.

Lodewijk Gunther daarentegen, wiens verhaal even zedig als helder en duidelijk is, laat aan de schitterende dapperheid van het voetvolk onder Vere alle recht wedervaren; maar in zijn verhaal van de aanvallen der ruitery, schat hij het verlies van de zes vendelen onder zijn onmiddellijk bevel op 171 dooden en gewonden, terwijl het verlies van Ernst bij Leffinghem zeker niet minder dan 1000 man heeft bedragen.

Negenendertigste hoofdstuk

Gevolgen van den slag bij Nieuwpoort. - Het heilige Roomsche Rijk en de Groote Turk. - Gedrag der muitende soldaten in Hongarije. - De duinkerksche kapers. - De aartshertog slaat het beleg voor Ostende. - Aanval van prins Maurits op Rheinberg. - Beleg en inneming van Meurs. - Aanslag op 's Hertogenbosch. - De strijd voor Ostende. - Bijzonderheden van het beleg. - Sir Francis Vere veinst te willen onderhandelen. - De bezetting krijgt versterking. - Aanval en nederlaag der belegeraars.

De veldtocht in Vlaanderen had de krachten van beide oorlogvoerende partijen uitgeput. De overwinnaar had de Republiek van den dreigenden ondergang gered, maar kon nu ook gedurende dien zomer verder niets ondernemen. De overwonnen aartshertog, die inderdaad in denzelfden toestand bleef verkeerden als te voren, troostte zich met de aangename gedachte, dat de Staten, ondanks hunne overwinning, toch in den grooten slag meer geleden hadden dan hij zelf. Inmiddels deden beide partijen haar best, om de geleden verliezen te herstellen en hare legers weder voltallig te maken.

De Staten - of, met andere woorden, Oldenbarnevelt, die de ziel der Staten was - hadden eene harde les ontvangen. De tijd zou nu moeten leeren, of zij daardoor wijzer waren geworden, en ook of Maurits, die in de oorlogskunst de leermeester van geheel Europa was, nog langer, zelfs in krijgszaken, de gehoorzame leerling van den grooten advocaat zou willen zijn. Het is wel waarschijnlijk, dat de verwijdering tusschen den staatsman en den veldheer, die in vervolg van tijd steeds grooter worden zou en tot een noodlottige ontkenning voeren, dagteekent van den slag bij Nieuwpoort.

De verhalen, die aangaande het gebeurde na den slag in omloop zijn gebracht, bewijzen althans hoezeer het algemeen toen reeds aan eene verbittering aan de zijde van den prins

geloofde, die echter zeker niet dan eerst in veel later tijd bestond.

‘Ha, schelm!’ - zou de stadhouder hebben uitgeroepen, terwijl hij den advocaat een slag in het gezicht gaf, toen deze hem met de overwinning geluk kwam wenschen - ‘gij hadt ons verkocht, maar God heeft u belet ons over te leveren⁽¹⁾.’

Het zou beneden de waardigheid der geschiedenis zijn, zich met dergelijke vertelseltjes - zeker even onteerend voor Maurits als voor Oldenbarnevelt - te bemoeien, indien daarin niet een verborgen aanduiding lag van de eigenlijke beteekenis en de groote maar nog ver verwijderde gevolgen der gebeurtenissen, die hadden plaats gegrepen, en indien zij niet zoo algemeen naverteld en geloofd waren geworden, dat de vriend der waarheid zich verplicht gevoelt nogmaals den laster den kop in te drukken, al zou hij hem daardoor voor een oogenblik weder doen herleven.

De afloop van den vlaamschen veldtocht had, althans voor een tijd, een soort van evenwicht tusschen de westersche mogendheden doen ontstaan; Frankrijk en Engeland onderhandelden, intrigeerden en spanden samen met elkander, tegen elkander en ondanks elkander, in afwachting van het hervatten der groote worsteling; terwijl Spanje en de aartshertog aan de eene zijde en de Republiek aan de andere, zich wederkeerig toerustten voor eene nieuwe ontmoeting in het met bloed doorweekte strijdperk.

En aan den anderen uithoek der zoogenaamd beschaafde europeesche wereld, was de eeuwigdurende strijd tusschen het heilige Roomsche Rijk en den Grooten Turk ongeveer tot een gelijksoortigen gedwongen stilstand gekomen. Ondanks de ongehoorde massa buskruit, gedurende zoo vele bange jaren verschoten, was toch het groote geschil tusschen het Kruis en de Halvemaan in het Oosten niet veel nader bij zijne oplossing, dan in het Westen de strijd tusschen de mis en de preek. De oorlog scheen de gewone regelmatige toestand der menschelijke samenleving te zijn geworden, maar eene afdoende uitkomst werd vergeefs gezocht.

Uit den vruchtbaren schoot van het oude Germanië daagden telkens nieuwe scharen op, om de leemten aan te vullen, zoowel in de katholieke als in de protestantsche legers. Door hunne meesters werden de soldaten tegen zoo hoog mogelijken prijs verkocht en zij ontvingen zelven niet meer dan de povere soldij per dag, die nog niet eens geregeld werd uitbetaald, tot hunne lijken eindelijk het gevogelte tot aas strekten - en toch konden zij somtijds niet eens geheel voldoen aan de navraag op de groote

(1) VAN DER KEMP II. 88 en 298, 299. De geleerde schrijver verklaart natuurlijk dit verhaal voor een leugen.

europesche markt. Er waren niet genoeg Duitschers, om ieder jaar de behoeften te bevredigen van den Turk, van den Paus van den Keizer, van de Republiek, van den Katholieken Koning en van den Allerchristelijksten Koning, terwijl Europa van het eene einde tot het andere in vuur en vlam stond. Zoo gebeurde het dan, dat de hertog van Mercoeur en andere helden der Ligue - na zich met den Bearnees verzoend en, voor eene aardige som, hem als hun wettigen katholieken Koning erkend te hebben - nu voor een poos hunne aandacht gingen wijden aan den oorlog tegen de Turken. Het overschot van de oude benden der Ligue - Franschen, Walen, Duitschers, Italianen, Spanjaarden - werd, nu de oorlog in Vlaanderen tijdelijk kwijnde, naar Hongarije gezonden. En deze in de godsdienstoorlogen van Frankrijk grijs geworden krijgers wekten nu, aan de oevers van den Donau, door hunne misdaden en uitgezochte wreedheden de verbazing en verontwaardiging der heidenen op. Een voorbeeld slechts. Terwijl het leger van den Sultan Buda belegerde, lag eene afdeeling dezer voormalige Ligueurs in Pápa, eene versterkte stad in den omtrek van Raab, twee jaren te voren door aartshertog Maximiliaan met storm veroverd. Daar hunne eentonige levenswijze hen verveelde en de betaling der soldij niet geregeld geschiedde, kwamen zij in opstand tegen den gouverneur Michael Maroti en sloten toen een verdrag met den turkschen veldheer. Zij voerden de voornaamste burgers der stad, met hunne vrouwen en kinderen en al hunne roerende goederen, naar de markt en boden aan, menschen en have, alles te zamen, met den gouverneur daaronder begrepen, te verkoopen voor honderdduizend rijksdaalders. De koop werd gesloten; en de turksche generaal voerde, na eerst zoo veel betaald te hebben als hij voor het oogenblik kon en voor het overige gijzelaars gesteld te hebben, zeshonderd mannen en vrouwen als gevangenen weg en beloofde dat hij spoedig zou terugkomen en de zaak verder afhandelen¹⁾. Inmiddels verscheen de keizerlijke veldheer Schwartzenberg voor de stad en trachtte de muitelingen, door spoedige betaling te beloven, en door een beroep op hun gevoel van eer en menscheijkheid, te bewegen, van hun schandelijken handel af te zien. Hij kon even goed zijne welsprekendheid hebben verspild voor de wilde zwijnen, waarvan de naburige bosschen en moerassen wemelden. Daarop werd de stad belegerd. Bij een uitval, werd de dappere Schwartzenberg gedood; maar toen Colonitz met een sterke krijgsmacht opdaagde, werden de muitelingen in de door hen vermeersterde stad opgesloten, zonder dat de Turken iets deden om hen te ontzetten, De honger dwong de muiters eindelijk, zich op genade over te geven of te

1) VAN METEREN 447.

beproeven, zich een weg door hunne vijanden te banen. Zij kozen het laatste en werden allen gedood of gevangen genomen. En nu - nadat de muitelingen den Turken eene les hadden gegeven in het vervullen van Christenplicht tegenover gevangenen - zouden hunne kameraden en andere krijgslieden van het keizerlijke leger toonen, hoe Christenen met muiters wisten om te gaan. Ettelijke honderden krijgsgevangenen werden verdeeld tusschen de benden van de verschillende volkstammen, die in het leger vertegenwoordigd waren, met vergunning om met hen naar goedvinden te handelen. De trouwhartige Duitschers maakten den minsten omslag met hunne gevangenen: want zonder een oogenblik bedenken, schoten zij ze allen dood. Maar de Lotharingers, de Franschen, de Walen en vooral de Hongaren - wier landgenooten als slaven waren verkocht - wedijverden met elkander in het uitdenken van martelingen, waarvan de verbeelding gruwet, en die de pen weigert te beschrijven⁽¹⁾.

Deze episoden hadden zeker geen blijvenden invloed op den algemeenen gang van den oorlog, die zich met zijne gewone langzame, eenvormige wreedheid voortsleepte: maar zulke voorvallen geven ons een duidelijker blik in den algemeenen toestand en den voortgang der beschaving, dan het uitvoerigste verhaal van belegeringen, veldslagen, bestormingen en hinderlagen ooit doen kan. Het beleg van Buda en van andere vestingen en sterkten in Hongarije werd onafgebroken voortgezet: en nog een vrij langen tijd zou het onbeslist blijven, of de banier van het Kruis dan wel die der Halvemaan eindelijk over geheel oostelijk Europa wapperen zou, en of de krachtvolle Moslîm, in vertrouwen op zijne eigene sterkte, zijne tucht en zijne dapperheid en in het geloof aan zijne zending, er in zou slagen om het overschot van het aloude Roomsche Rijk te verzwelgen.

Inmiddels was er voor de Walen, Lotharingers, Duitschers en Franschen, wien het krijgvoeren aan den Donau en den Theiss verveelde, gelegenheid te over, om eenige afleiding te zoeken aan de boorden van de Maas, den Rijn en de Schelde, waar het moorden steeds zijn gang ging. Indien allen hun lust naar bloed niet konden bevredigen, dan was dit voorzeker niet de schuld van Mahomed, Filips of Clemens.

Gedurende het overige van het jaar werd noch door de legers van den stadhouder, noch door die van den aartshertog, veel van belang uitgericht: maar daarentegen werd aan den handel der Nederlanden ontzaglijke schade toegebracht door den befaamden kaper Van der Waecken, met zijn eskader van twaalf of veertien gewapende kruisers. Te vergeefs hadden de Staten alle moeite gedaan, om dat eeuwige roofnest, Duinkerken,

(1) Ibid.

te vernielen. Gansche scheepsladingen steenen had men uit Noorwegen aangebracht en voor de haven doen zinken: maar de vlotte zandbodem had het graniet verzwolgen; de golven bruisten even vrij als te voren en de stoute zeeschuimers voeren zoo vroolijk uit als ooit, om jacht te maken op de weerlooze handelsschepen en visschersvaartuigen uit Holland. Want bij voorkeur tastte admiraal Van der Waecken ongewapende vijanden aan; en de visschers vooral, waarvan er velen behoorden tot de Doopsgezinden, die iederen gewapenden wederstand afkeuren⁽¹⁾ - eene gevaarlijke leer in eene zoo krijgslustige en bloeddorstige eeuw - waren zijne geliefkoosde slachtoffers. En in wreedheid kon hij bijna tot voorbeeld dienen voor de soldaten in Hongarije. Nadat alles wat eenige waarde had was weggenomen en er gaten in de schepen waren geboord, liet de admiraal de bemanning over boord werpen, of ook wel in het vooronder of op het dek vastspijkeren, waarna het schip aan zijn lot werd overgelaten, om langzaam te zinken. Zoo vaak zij konden, maakten de oorlogschepen der Staten jacht op den booswicht - een geboren Nederlander, wiens manschappen ook meest allen afvallige Nederlanders en andere verworpelingen waren, die uit lage hebzucht weerlooze landgenooten belaagden - en nu en dan gelukte het hun inderdaad, een kaperschip te bemachtigen. In dat geval werd er kort recht gedaan: de vrijbuiters werden allen, zonder genade, opgehangen; in het begin van September van dit jaar werden er, op eenen dag, achtendertig te Vlissingen ter dood gebracht. De admiraal zelf ontkwam, met de meesten zijner schepen, naar de spaansche kust, waar zijne manschappen voor een groot deel wegliepen, terwijl hij zelf in den volgenden winter stierf, hetzij aan eene ziekte, hetzij uit wroeging of verdriet en teleurstelling, omdat zijne diensten niet met eene hooge betrekking bij de spaansche marine werden beloond.

De oorlog was oud geworden. Eene nieuwe eeuw was aangevangen; en menschen van middelbaren leeftijd hadden nooit bij ondervinding geweten, wat vrede was. Misschien konden zij zich zelfs moeilijk zulk een toestand voorstellen. Het is gemakkelijk deze woorden neder te schrijven: maar het is niet zoo gemakkelijk, zich met juistheid te verplaatsen in den toestand van een geheel menschengeslacht, geboren en opgevoed te midden van eeuwigdurend wapengekletter; een geslacht, dat in onverpoosden krijg van de wieg tot het graf was voortgegaan en al de gevaren, ellenden en gruwelen van belegering en slagveld

(1) 'Ergo imbelli hominum genus et est plerisque piscatorum ea religio, quae nefas ducit vim armis propellere.' - GROTH Hist. IX. 575. Vergelijk VAN METEREN, 445.

had aanvaard en gedragen, als zeer gewone, alledaagsche zaken des levens. Deze Nederlanders wisten wat het zegt, voor de vrijheid tegen een vreemden dwingeland te strijden. Zij moeten Spanje wel hebben gehaat met een volkomen haat en wel vast hebben geloofd in het recht van ieder mensch, om God te dienen naar de inspraak van zijn eigen geweten, en om naar de wetten van zijn eigen land te worden geregeerd - anders zouden zij zeker niet, jaar op jaar, hunne schatten en hun bloed ten offer hebben gebracht, daar het toch altijd in hunne macht stond om vrede te maken, mits zij slechts het doel lieten varen, waarvoor zij de wapenen voerden.

De oorlog was dan oud geworden, maar hij was daarom nog niet in krachten afgenomen. Zoo even nog was de grootste en bloedigste veldslag geleverd geworden uit dien tijd; en de strijders rustten zich wederom uit tot een nieuwen kamp, alsof de worsteling pas begonnen was. En nu - hoewel de groote belegeringen van Haarlem, Leiden en Antwerpen en de jongere wapenfeiten van prins Maurits in Gelderland en Friesland nog versch in het geheugen lagen - nu zou er een beleg beginnen, dat door zijn langen duur, door de van weerszijden betoonde dapperheid en volharding en door de vele offers, die het vorderde, zijn wedergade nog niet had gevonden in de Nederlanden.

Dat lievelingsoord der hedendaagsche fashionable wereld, waar, in de heete zomerdagen, de europeesche beau-monde heenstroomt om te baden, zich te vermaken, over politiek te keuvelen en pikante romannetjes te hooren, het frissche en weelderige Ostende, was in de zestiende eeuw niets meer dan een armoedig, onbekend visschersdorp. Daar was nooit iets gebeurd; daar had nooit iemand van naam geleefd; en eerst een geruimen tijd later werden er de oesterbanken aangelegd, waaraan de plaats mede hare beroemdheid dankt. Zij was destijds alleen bekend, omdat de inwoners beweerden, dat te Ostende de kunst van haringkaken was uitgevonden: hetgeen trouwens niet het geval was⁽¹⁾. In het laatst der zestiende eeuw evenwel was het arme, weerlooze dorp ommuurd en zoodanig versterkt geworden, dat het zelfs den grooten Alexander Farnèse had kunnen weerstaan, toen deze, in het jaar 1583, na de vermeestering van Duinkerken en Nieuwpoort, eene poging had gewaagd om ook Ostende te verrassen; en gelukkig waren ook daarna de noodige voorzorgsmaatregelen genomen, om tegen mogelijke aanvallen beveiligd te zijn. Want bij den aanvang der nieuwe eeuw zouden duizenden en tienduizenden naar dit strand heentrekken: niet om er, voor een enkelen zomer-

(1) La Nouvelle Troie, ou Mémorable Histoire da Siège d'Ostende, par HENRY HAESTENS. Leyde, 1615. 79, 80.

dag, uitspanning en vermaak te zoeken, maar om deel te nemen aan eene der hardnekkigste worstelingen, waarvan de geschiedenis tot dusver melding had gemaakt, en waarop, gedurende langen tijd, de aandacht van geheel Europa was gevestigd.

Ostende - Ostende, in tegenstelling van het naburige dorp Westende - was de eenige bezitting der Republiek in Vlaanderen. Duchtig versterkt, naar alle regelen der toenmalige vestingbouwkunde, was het een punt van gewicht, van waar den vijand veel schade werd gedaan en voortdurend strooptochten werden ondernomen, tot groote kwelling der gehoorzame Vlamingen. In handen van eene zoo machtige en ondernemende zeemogendheid, beheerschte Ostende de gansche kust; terwijl ook de aartshertog van zijne zijde hoopte door het bezit dier stad de heerschappij ter zee te zullen verwerven. De Staten van Vlaanderen noemden Ostende een doorn in den voet van den belgischen leeuw en drongen er bij den landsheer op aan, dat hij hen van dien overlast bevrijden zou.

Zij boden Albert een vaste subsidie aan van *f* 300 000 per maand, zoolang het beleg duren zou, en nog eene buitengewone bijdrage van *f* 300 000, waarvan een derde zou worden betaald zoodra de stad zou zijn ingesloten, een ander, wanneer er bres was geschoten, en het laatste gedeelte na de inneming der vesting⁽¹⁾. Blijkbaar waren zij van meening, dat, hoewel het uitrukken van den doorn een lastig werk was, toch de zaak binnen weinig tijd zou afloopen. De aartshertog was niet minder voor de onderneming gestemd, dan de 'leden' van Vlaanderen. Toen men hem, op zijne vraag, hoe lang de hertog van Parma Antwerpen had belegerd, antwoordde: 'achttien maanden', hernam hij, dat hij, zoo noodig, bereid was aan het beleg van Ostende achttien jaren te wijden⁽²⁾.

De stad, die weldra van zoo groot gewicht zou worden, telde in hare lage, meest met stroo gedekte huizen ongeveer drieduizend inwoners. Zij lag vlak aen zee en strekte zich landwaarts in eene zuidelijke richting uit, ter rechter- en linkerzijde begrensd door de zandige duinen en aan de landzijde door een drassig, moerassig terrein. Haar noordelijke wijk, weinig beteekenend en zeer schaarsch bewoond, werd door den oceaen bespoeld en lag bloot voor stormen en hooge vloedten, maar werd gedeeltelijk daartegen beschermd door een dijk, die aan de westzijde langs het strand liep. Tot voor korten tijd was daar ook de haven, gevormd door den mond van het

(1) HAESTENS 99. - PHILIP FLEMING, Oostende Vermaerde, gheweldighe, lanckduyrighe en bloedighe Belegeringhe enz., beschreven door PHILIPPE FLEMING. 's Gravenhage 1621, bl. 62.

(2) ANGELI GALUCCII de Bello Belgico. Romae 1671, pars altera p. 184.

riviertje de Yperlei, dat hier in zee stroomde; maar deze monding was zoo sterk aangeslibd en verzand, dat de haven bij laag water bijna ontoegankelijk was. Dit zou den aartshertog uitnemend te stade zijn gekomen en zou de Staten zeer ontmoedigd hebben, indien zich niet juist omstreeks dezen tijd, aan de oostzijde, eene nieuwe haven had gevormd. De duinen, welke de stad aan die zijde omringden, waren namelijk met opzet afgegraven en gelijk gemaakt, opdat niet de hoogere toppen, in geval van beleg, een gunstige stelling voor een vijandelijk leger zouden aanbieden. Ten gevolge hiervan, was de zee in het land binnengedrongen, had een geul gevormd en de stad bijna in een eiland herschapen, zoodat er bij hoog water een breede en diepe golf of inham ontstond, die ook bij eb genoeg ruimte behield, zelfs voor de oorlogschepen van die dagen. Onverwijld had de plaatselijke overheid aan die zijde, op een geschikt punt, eene opening in de vestingwerken doen maken, waardoor nu binnen de muren een veilige haven werd gevonden voor de transportschepen, die spoedig uit zee zouden aankomen met soldaten en krijgsbehoeften.

De vesting was in ongeveer een uur om te loopen. Zij had wallen met contrescarp, bastions en kazematten; terwijl van de nabijheid der zee en de moerassige gesteldheid van den grond gebruik was gemaakt voor den aanleg van een geheel net van kanalen en grachten. Aan de linker of westelijke zijde, waar vroeger de oude haven was geweest, en waar de stad het zwakste was, waren sterke bolwerken opgeworpen, waarvan de voornaamste de namen droegen van De Zandhil of Zandheuvel, Het Stekelvarken (Porcquespicq) en De Helmond. Iets verder naar het zuidwesten verhieven zich enkele op zich zelve staande buitenwerken, die evenwel onder de bedekking der vesting zelve lagen: zij heetten De Polder, De Vierhoek en De Zuidelijke Vierhoek. Aan de oostelijke zijde, die voor de toenmalige belegeringskunst bijna ongenaakbaar scheen, bevond zich een bolwerk, genaamd de spaansche halvemaan, aan de Geule of nieuwe haven.

Om het omliggende vlaamsche land - waarvan geen enkele duim aan de Republiek behoorde, behalve het kleine plekje strand waarop Ostende lag - tegen vijandelijke strooptochten uit de vesting te beschermen, had de aartshertog, naar het Westen en Zuidwesten, op korten afstand der stad, achttien schansen laten opwerpen. De voornaamsten dezer forten waren die van Sint-Albert, reeds meermalen bij het verhaal van den vlaamschen veldtocht genoemd, Sinte-Isabella, Sinte-Clara en Grootendorst⁽¹⁾.

(1) FLEMING, HAESTENS, GUICCIARDINI, *in voce*. BENTIVOGLIO III. boek VI. 505, 506. VAN METEREN 454, 455.

Op den 5den Juli 1601 verscheen de aartshertog voor de stad en nam het beleg een aanvang. Hij vestigde zijn hoofdkwartier in het fort, dat den naam van zijn beschermheilige droeg. Frederik van den Bergh bezette het fort Bredene aan de oostzijde, ten einde zich meester te maken van de Geule, of althans den toegang tot die haven aan vijandelijke schepen te beletten. Onder Van den Bergh stond graaf De Bucquoy-Longueval, een waalsch officier van groot talent en beproefde geestkracht, die in het leger van den aartshertog den post bekleedde van generaal der artillerie.

Het juiste getal der troepen, die Albert aanvankelijk in het veld bracht, is niet met zekerheid bekend; maar het schijnt, dat hij voortdurend twintigduizend man voor dat beleg beschikbaar wilde houden, en dat hem dit in den regel ook doorgaans gelukte.

Bij den aanvang van het beleg bestond de bezetting der stad uit slechts eenentwintig vendelen voetvolk, welk getal evenwel spoedig, door de in allerijl uitgezonden versterkingen, tot negenenvijftig vendelen steeg, waarbij vervolgens nog drieëntwintig vendelen kwamen, onder bevel van den jongen graaf De Châtillon, kleinzoon van den grooten Coligny. Het was, volgens den geschiedschrijver van het beleg, ‘een *olla prodrida* van nationaliteiten.’ Engelschen, Schotten, Nederlanders, Vlamingen, Franschen en Duitschers waren daar, in bijna gelijke verhouding, vertegenwoordigd. Het bevel over het garnizoen was eerst opgedragen aan den kolonel Charles van der Noot, tot de komst van sir Francis Vere, die, op uitnoodiging van de Staten-Generaal, naar Ostende ging en daar omstreeks half Juli aankwam. De Staten hadden gewenscht, dat de stadhouder op nieuw een inval in Vlaanderen zou doen, ten einde den aartshertog te verdrijven, nog eer hij geheel met de voorbereidselen voor het beleg gereed was. Maar voor dit jaar althans wilde Maurits zijne eigene krijgsplannen niet opgeven, ter wille van hen, die zooveel minder van de kunst des oorlogs wisten dan hij zelf: ook al hadden Oldenbarnevelt en zijne medestanders niet geleerd, zich voortaan in dergelijke zaken minder op den voorgrond te stellen.

Wel verre dus van een tweeden tocht naar Nieuwpoort te beproeven, trok de prins met een klein maar wel toegerust leger, omstreeks tienduizend man sterk, naar den Rijn en sloeg, in de eerste dagen van Juni 1601, het beleg voor Rheinberg. Hij wilde den aartshertog zijne krachten laten uitputten tegen de sterke muren van Ostende, terwijl hij zelf intusschen de oostelijke grenzen zou beveiligen, van waar de katholieke legers voortdurend nieuwen aanvoer van manschappen en krijgsbehoeften ontvingen. Zijne belegeringswerken werden met de gewone

juistheid en nauwkeurigheid aangelegd. Maar terwijl hij hiermede bezig was, werd hij plotseling in zijne berekeningen gestoord door het vertrek van tweeduizend man engelsche troepen, die, volgens bevel der Staten-Generaal, Ostende moesten helpen verdedigen. De prins, gehoorzaam als altijd, wel ontstemd maar niet van zijn stuk gebracht, liet de troepen gaan en zette zijn kunstigen arbeid voort.

‘Oordeel naar dit staaltje,’ schreef de fransche gezant, ‘over de kracht van dezen kleinen staat. Hij belegert Berg met 12 000 man, eene stad buiten de grenzen en vijf dagreizen van deze plaats (Den Haag) verwijderd; hij verdedigt tegelijk eene andere belangrijke stad, die door het grootste deel der krijgsmacht van den aartshertog wordt belegerd: en dit met hoop op goeden uitslag aan de eene en de andere zijde. Dat alles geschiedt met zulk eene voorraad van equipage, van artillerie, van ammunitie, van vaartuigen en oorlogschepen, dat ik bijna geen Vorst ken, wien het niet zeer moeilijk zou vallen, om zulk eene uitrusting bijeen te brengen.’⁽¹⁾

Op den 16den Juli liet prins Maurits eene mijn onder den wal van Rheinberg springen, waardoor groote schade werd aangericht en een aantal manschappen der bezetting het leven verloor. Twee der vijandelijke soldaten werden door de uitbarsting in zijn eigen kamp geslingerd, waarvan een, vreemd genoeg, met eene geringe verwonding vrij kwam. Wat de prins van dezen man omtrent de gesteldheid binnen de vesting vernam, versterkte hem te meer in zijn besluit, om het beleg met kracht door te zetten. Nog ruim twee weken lang hield de stad het uit: toen gaf zij zich over (30 Juli 1601). Daarbij werden aan het garnizoen en de burgers dezelfde voorwaarden toegestaan, als bij alle andere overwinningen van Maurits. Zij, die wenschten te blijven, konden dit doen - mits zij zich onderwierpen aan het verbod van openbare uitoefening van den roomsch-katholieken eeredienst - doch werden gewaarborgd tegen alle inquisitoriaal onderzoek naar persoonlijk geloof of huiselijken godsdienst. Het garnizoen trok met krijgseer uit; en zoo was de stad, die, dank zij hare gewichtige strategische ligging, telkens van meesters veranderde, nu weder in handen der Republiek. In de volgende week sloeg Maurits het beleg voor Meurs, een weinig stroomopwaarts aan den Rijn gelegen; deze stad gaf zich reeds op den tweeden dag (7 Augustus) over. Zoo kwamen de beide sleutels van het zoo vinnig betwiste kleefsche land, het tooneel der barbaarschheden van den admiral van Arragon, in de macht van den stadhouder⁽²⁾.

(1) Buzanval aan Villeroy, 24 Juli 1601. VAN DEVENTER II. 294.

(2) VAN METEREN, GROTIUS, VAN DER KEMP, *ubi sup.*

Op deze overwinningen volgde, in de maand November, een mislukte aanslag op 's-Hertogenbosch. Toch zou deze belangrijke en sterke vesting, ondanks de geringe krijgsmacht waarover de prins beschikken kon, stellig in zijne handen zijn gevallen, indien niet een plotseling invallende strenge vorst den voorzichtigen veldheer had bewogen, het beleg op te breken. Vreezende dat zijn neef Frederik van den Bergh - die van Ostende was afgezonden om het bevel op zich te nemen over de troepen die 's Hertogenbosch moesten ontzetten - van de gelegenheid gebruik zou maken, om over de bevroren wateren een inval in Holland te doen, liet Maurits de bedreigde stad los, juist toen hij ver genoeg met zijne werken gevorderd was om van de overwinning zeker te zijn, en keerde terug om het hart van de Republiek tegen mogelijk gevaar te beschermen.

In dat jaar werd verder niets door Maurits ondernomen; maar inmiddels had men in en voor Ostende niet stil gezeten

Want het beleg van Ostende was nu inderdaad *de* oorlog geworden en zou dat waarschijnlijk nog gedurende langen tijd blijven; als bij stilzwijgende overeenkomst toch van beide partijen, werden alle andere militaire ondernemingen tot op zekere hoogte geschorst, of althans ondergeschikt gemaakt aan het groote hoofddoel. Zoo lang deze kleine stad belegerd werd, waren zoowel de Staten als prins Maurits er bovenal op bedacht, om al hunne krachten te gebruiken tot behoud en versterking van dit eenige punt op vlaamsch grondgebied, dat de Republiek in handen had. En naarmate het beleg langer duurde, werd ook de aartshertog - zoowel met het oog op de belangen der welvarende provincie, die, door hare politieke beteekenis, gerekend kon worden de belangrijkste helft zijner staten te zijn, als door een misschien overdreven gevoel van eer - meer en meer versterkt in zijn besluit om den hardnekkig betwisten prijs te winnen.

Zoo werd op dit naakte strand eene school geopend, waarin de wetenschap en kunst des oorlogs aan geheel Europa, door de bekwaamste en ervarenste leermeesters, werd onderwezen; en voortaan zou geen generaal, korporaal, konstabel, chirurgijnbarbier of ingenieur geacht worden grondig zijn vak te verstaan, als hij niet in of voor Ostende gevochten had. Daarheen stroomden dan ook, maand op maand, krijgslieden van allerlei stand en rang, van telgen uit koninklijken of oud-adellijken stam af tot avonturiers van lage afkomst toe, wier eenige fortuin in hun zwaard bestond. Ieder land, iedere belijdenis, iedere volksstam bijna, had zijne vertegenwoordigers in de stad of in het kamp der belegeraars. Habsburg en Holstein, Northumberland, Vere en Westmoreland, Fairfax en Stuart, Bourbon, Châtillon en Lotharingen, Bentivoglio, Farnèse, Spinola, Grimaldi, Arragon,

Toledo, Avila, Berlaymont, Bucquoy, Nassau, Oranje, Solms - ziedaar slechts enkele schitterende historische namen uit de breede rij van hen, die als leermeesters of leerlingen deze bloedige oefenschool bezochten. En nevens deze hoog adellijke namen prijken de nederiger, maar toch welbekende namen van Bax, Meetkercke, Van Loon, Marquette, Van der Meer en Barendrecht, die ook nu, als reeds zoo menigmaal, bloed en leven veil hadden voor alles, wat het menschelijk leven waarde en beteekenis geeft, en wien het niet enkel te doen was om zich eere te winnen of een naam als krijgsman te maken. Papisten, Calvinisten, Lutheranen, Turken, Joden en Mooren, Europeanen, Aziaten, Afrikanen - allen kwamen deelnemen aan dit langdurig hooggetijde des doods; en als het noodig was, zou het ons niet moeilijk vallen, iedere bijzonderheid, iedere episode van dit eindeloos beleg uitvoerig te verhalen; want zoo groot en algemeen was de belangstelling in de geheele Christenheid voor dit wapenfeit en zoo ongehoord en verbazend waren de uitvindingen en nieuwe werktuigen, bij deze belegering gebruikt - waarvan nu de meesten even alledaagsch zijn als buskruit, of even verouderd en vergeten als een catapult - dat alle geschiedschrijvers van dien tijd onuitputtelijk zijn in hunne verhalen en mededeelingen ten behoeve der nakomelingschap; wellicht vleiden zij zich met eene dankbaarheid, die hun later niet altijd ten deel viel.

En onder deze allen komt wel eene eerste plaats toe aan den onvermoeiden Filips Fleming, auditeur en secretaris van Ostende gedurende het beleg: een man, even dapper als eerlijk en vernuftig, die in zijn dagboek nauwkeurig aanteekening heeft gehouden van bijna elk kanonschot dat gelost, elk huis dat in brand geschoten, elken officier die gedood werd, en die eene volledige beschrijving geeft van elk nieuw werktuig, dat door landgenoot of vreemdeling werd uitgevonden of bedacht. Want het ging toen al even als nu en altijd: de ingewijden en genieën, die van alle kanten naar het kamp of de stad stroomden, allen met een onfeilbaar middel in hun hand of hun hoofd om het beleg eensklaps tot een einde te brengen, mits slechts hunne theorie goed werd begrepen en hunne beurs gevuld - deze lieden waren ook nu talloos en onuitputtelijk in de schoonste beloften. Maar breedvoerig uit te weiden over de kunstvaardigheid van Targone en Giustiniani en de andere italiaansche en vlaamsche ingenieurs, die toen de wereld verbaasden door hunne goed geslaagde en nog meer door hunne mislukte uitvindingen, of een volledig verslag te geven van iedere bestorming, iederen uitval, iedere mijn en tegenmijn, ieder gevecht, iedere kanonnade - zou even vervelend en voor onze kennis van de ontwikkeling der menschheid even onvruchtbaar zijn, als ons te verdiepen in

alle bijzonderheden van het beleg van Troje of Ninevé. Doch er is eene kracht, die nooit hare waarde en beteekenis verliest, en die in iedere eeuw dezelfde blijft: de kracht waardoor kloeke harten gehoorzame handen weten te bezielen en te besturen; en er hing ontzaglijk veel van af, hoe die kracht te Ostende zou worden aangewend.

Uit de verte werd de oorlog in den regel bestuurd en geleid door den stadhouder en kapitein-generaal, terwijl zijn neef Willem Lodewijk - die zeker voor niemand onderdeed in kennis van krijgsgzaken, en die, gedurende de korte tusschenpoozen van zijn woelig soldatenleven, zeker meer dan eenig ander zijner tijdgenooten werk had gemaakt van de studie der militaire litteratuur, zoowel oude als nieuwe - steeds gereed was, met raad en voorlichting bij te staan of zelf aan het gevecht deel te nemen.

Het bevel in de stad was thans opgedragen aan sir Francis Vere. Weinig figuren uit dien tijd zijn den geschiedvorschcr zoo gemeenzaam, als die van dezen ervaren, beproefden krijgsman, den edelen telg van een aloud, hoog adellijk geslacht: een man met een schoon, door de zon en de vermoeienissen van het veld gebronsd gelaat, met een hoog, breed voorhoofd, groote schrandere oogen, een groote kromme neus, kort afgesneden haar en een breeden bruinen baard; twistziek, lichtgeraakt, maar onversaagd, vol energie en doortastend. - Hij scheen, in zijn met goud ingelegd milaneesch harnas en kanten halskraag, de echte type van een ridderlijk partijganger: een der laatste en edelste vertegenwoordigers van een geslacht van krijgslieden, dat langzamerhand van het tooneel der wereld aftrad.

Als kolonel uitstekend, was hij toch geen man, aan wien, in gewichtige, beslissende oogenblikken, hetzij in den raad, hetzij in het veld, de plaats van generaal kon worden toevertrouwd. Hij haatte de Nassaus en de Nassaus op hun beurt bewonderden hem zeker niet, daar zijn buitensporige eigenwaan en nationale hoogmoed, en ook zijn gebrek aan ware sympathie voor de zaak waarvoor hij streed, meermalen een bron van zorg en gevaar voor de Republiek waren.

Onder de zeven- of achtduizend soldaten, dit bij den aanvang van het beleg de bezetting der stad uitmaakten, waren minstens tweeduizend Engelschen. De Koningin, die, ondanks hare gedurige haspelarijen met de Staten, toch te verstandig was om niet getrouw te blijven aan de zaak, waarin hare eigene belangen evenzeer betrokken waren als de hunne, had den gezant Caron beloofd, dat de Republiek kon rekenen op vijfduizend man uit Engeland; en dat wel, niettegenstaande zij zelve verplicht was, in Ierland een leger van twintigduizend man op de been te houden, ten einde de opstandelingen te bedwingen,

die in rechtstreeksche verstandhouding stonden met Spanje en de aartshertogen. Voor en na kwamen die soldaten dan ook aan, zoo spoedig als de londensche gevangenen konden worden geledigd en de koninklijke wervers hun ambt verrichten. Het was een groot voorrecht voor de Republiek, dat zij de kosten voor deze wervingen mocht betalen en deze uitgelezen krijgslieden onderhouden, wier vertrek voor hun geboorteland een zegen was. Maar zij droegen toch allen roode uniformen en zij waren even zoo goed als ieder ander geschikt om loopgraven te maken, die te verdedigen en daarna met hunne lijken te vullen; en niemand vocht dapperder of plunderde vriend en vijand met meer zorgeloze onpartijdigheid, dan juist deze eilanders⁽¹⁾.

De taak, die de aartshertog op zich genomen had, was niet gemakkelijk. Hij moest eene stad veroveren, die hij, ja, aan de landzijde kon insluiten, en ook reeds geheel ingesloten had, maar die over zee gemeenschap kon houden met de gansche wereld; terwijl de belegerden niet alleen konden rekenen op de hulp van hunne eigene regeering en hun eigen volk, waarvoor de zee een tweede vaderland was, maar ook op hun bondgenootschap met Engeland, eene mogendheid, wier zeemacht ternauwernood bij die van de Republiek achter stond.

Aan de westzijde, die het zwakste was, maakte hij de meeste vorderingen; en weldra hadden de buitenwerken veel te lijden van zijne batterijen, die zelfs in de stad groote schade aanrichtten. Binnen weinige maanden had hij vijftig stukken belegeringsgeschut in batterij gesteld en rondom de vesting een dijk of weg aangelegd, waardoor zijne eigene verschansingen ten Zuiden en Westen gemeenschap hadden met die van graaf Bucquoy aan de oostzijde.

Het voornaamste streven van Albert was echter, den toevoer van buiten af te snijden. Deels door de werking der natuur, deels door zijne eigene maatregelen, was de westelijke haven volkomen ontoegankelijk geworden. Het getij rees en daalde nog wel in de enge geul: maar zij was met zand gevuld en bij laag water genoegzaam droog. Bovendien had men, om voor de schansen en batterijen der belegeraars een vasten bodem te verkrijgen, in deze verlaten haven groote van rijshout gevlochten korven, twintig à dertig voet lang en met steenen en zand gevuld, doen zinken. Dit was toen merkwaardig en nieuw; en deze lompe toestellen, die den zonderlingen naam van saucijsen droegen, wekten de bewondering van het kamp en van half

(1) FLEMING, *passim*, vooral bl. 73, 78, 101. 'Arriveerden dien dach duysent nieuwe engelsche soldaten, die in Engellandt gheprest waren ende uyt alle de ghevangenen ghelicht, ghecleet met roode casacken' enz.

Europa op¹⁾. Zoo naderden de werken langzamerhand den stadswal; en het duurde niet lang, of eenige halve kanonnen werden in batterijen gesteld: maar de belegeraars, met deze vorderingen des vijands weinig ingenomen, staken den dijk door, die aanvankelijk de oude haven tegen de instroomende zee had beschermd. Bij hoog water en harden wind had dus de zee nu vrijen toegang tot de werken van den aartshertog; en meermalen gebeurde het, dat soldaten, kanonnen en saucijsen in weinige oogenblikken werden medegevoerd. Maar toch gaven deze menschelijke mieren den arbeid niet op: met onuitputtelijk geduld herstelden zij telkens weder, wat de elementen hadden vernield; en ondanks de zee, ondanks het schieten en de uitvallen der belegerden, naderde het gevaar al meer. Aan de oostzijde volgde Bucquoy hetzelfde stelsel; maar zijne taak was veel moeilijker. De Geule of nieuwe haven was, bij hoog water, een echte draaikolk, diep, breed en snelstroomend. Toch liet hij langs den uitersten rand ook zijne saucijsen zinken en beveiligde daarbij zijne manschappen zoo goed mogelijk met schanskorven; ook poogde hij een dam of rijswerk te maken, waarop hij een platform zou kunnen aanleggen, geschikt om de kanonnen te dragen, die de republikeinsche schepen uit de haven moesten houden.

En zijne soldaten werden voortdurend aan den arbeid gehouden, ofschoon zij blootgesteld waren aan het vuur van de spaansche halve-maan, waaruit de belegerden rusteloos op de ijverige delvers schoten. Het was een bloedig werk. Nacht en dag stonden de manschappen tot aan hunne knieën in den modder en het zand te arbeiden; en telkens stortten eenige in het graf, dat zij voor zichzelve dolven, terwijl van tijd tot tijd de verbolgen zee bruisend aanstormde en hen met hun arbeid wegsleepte. Maar de gevallenen werden spoedig door anderen vervangen: want had de aartshertog niet gezworen, dat hij dien doorn uit den voet van den belgischen leeuw zou rukken, al zou hij daar ook achttien jaren mede bezig zijn? En hoe zou het strooken met de militaire eer, indien hij zijn eed niet hield? Dit roekeloos spel met tallooze menschenlevens was een schrikkelijk gezicht, zelfs voor de belegerden. En niet minder schrikkelijk is de gedachte, dat deze Spanjaarden, Walen en Italianen zoo koelbloedig den dood trotseerden, niet ter wille van eer, godsdienst of krijgstucht, en evenmin gedreven door eenigen fanatieken hartstocht, maar enkel en alleen, omdat de manschappen, die aan het samenstellen der saucijsen en het bouwen der dammen werkten, vijf stuivers soldij per dag ontvingen, in plaats van twee²⁾.

1) VAN METEREN, *ubi sup.*

(2) BENTIVOGLIO, *ubi sup.*

En het ontbrak nooit aan vrijwilligers voor dezen noodlottigen arbeid, zoo lang de vijf stuivers werden uitbetaald.

Maar ondanks Bucquoy's bovenmenschenlijke inspanning, bleef de oostelijke haven zoo vrij en open als ooit. De koelbloedige, bedachtzame hollandsche schippers brachten hunne ladingen even geregeld binnen, alsof er in het geheel van geen beleg sprake was. Ostende dreef grooter handel en er was meer drukte en bezigheid op die voorheen zoo stille plek, dan ooit te voren, sedert de dagen van Robert den Fries, die, vijfhonderd jaar geleden, de oude kerk van Ostende had gebouwd - eene der dertig, die hij ter eere van Sint-Pieter had gesticht⁽¹⁾.

Want de Staten vergaten hunne geliefkoosde kleine stad in haar benauwdheid niet. Dag aan dag, week op week, kwamen geheele vloten van transportschepen aan, geladen met allerlei benoodigdheden, en zelfs met artikelen van weelde, voor het garnizoen. Nergens in geheel Nederland was misschien het leven goedkooper, zoo veel overvloed was er van alles. Rundvleesch, kapoenen, hazen, patrijzen, waren zoo gemakkelijk te krijgen als bramen; en goede fransche wijn kostte maar twee stuivers per kwart. Voorwaar geen bemoedigend vooruitzicht voor den vijand, als hij de stad door hongersnood tot de overgaaft hoopte te dwingen.

En terwijl er dus onophoudelijk gegraven en gedolven werd, zweeg het geschutvuur bijna geen enkelen dag. Hare Koninklijke Hoogheid de infante kwam herhaaldelijk in het kamp, aan de zijde van haar beminden Albert: zij verscheen daar in volle staatsie, met achttien koetsen vol edelvrouwen, en was niet tevreden als zij den donder der kanonnen niet hoorde.

Meermalen zelfs vuurde zij met hare eigene fijne vingers een veertigponder af, om de konstabels aan te moedigen; en groot was de geestdrift, waarmede deze nederbuigende vriendelijkheid werd begroet⁽²⁾.

Bijna geen dag ging er voorbij, zonder een aanval der belegeraars of een uitval der belegerden, zonder scherp gevecht in loopgraaf of bolwerk: en menigmaal ging het daarbij bloedig genoeg toe; maar al deze ontmoetingen en vergeefsche worstelingen te beschrijven, zou bijna even vervelend zijn, als een nauwkeurig verslag te geven van de belegering van een uit sneeuw gebouwd kasteel door schoolknapen.

Onwillekeurig rijst weder bij ons de gedachte op, hoe een paar ramtorenschepen of monitors, binnen een half uur, een einde aan het beleg gemaakt en, hetzij de stad, hetzij de belegeringswerken, zoo volkomen vernield zouden hebben, alsof ze van karton waren geweest.

(1) HAESTENS 81.

(2) VAN METEREN, 455, 460.

De dijk van Bucquoy was nog geen duizend el van den mond der haven verwijderd en toch boorden de kanonnen op zijn platform geen enkel schip in den grond en doodden zij zelfs geen enkel man aan boord⁽¹⁾, terwijl de batterijen van den aartshertog nog dichterbij haar doel stonden. En toch was dit beleg het merkwaardigste van den nieuweren tijd. Vijftig zware kanonnen bestookten de stad van rondom, en de kogels wogen van tien tot veertig pond. Naar het getuigenis van alle tijdgenooten, had men nimmer te voren zulk eene ontzaglijke artillerie in werking gezien.

Gedurende de eerste zes maanden, en over het algemeen gedurende het geheele beleg, werden er gemiddeld duizend kanonschoten per dag gelost. Bij de belegeringen in den amerikaanschen burgeroorlog, werden er soms drieduizend schoten in een uur gelost - en dat uit stukken, bij welke deze kanonnen en halve kanonnen, zoowel wat kaliber als wat draagkracht betreft, slechts kinderspeelgoed waren.

De armen van den mensch waren toen even lang als nu; een stoot met de piek was even afdoende als die met de beste bajonet; en wanneer het, zoo als steeds de bedoeling was, tot een gevecht van man tegen man kwam, ging het toen even fel toe, als in deze tweede helft der negentiende eeuw. Toch geeft deze reusachtige vordering in de krijgskunst wel reden om te hopen, dat de oorlog eenmaal onmogelijk zal worden. De nederlandsche onafhankelijkheidsoorlog had nu reeds bijna veertig jaren geduurd. Wanneer de burgeroorlog in Amerika, over een terrein van zulke reusachtige uitgestrektheid, was gevoerd geworden met de hulpmiddelen, die den belegeraars van Ostende ten dienste stonden, dan had hij licht twee eeuwen kunnen duren. Misschien is het dus in zekeren zin eene weldaad, dat de oorlog, met zulke geduchte wapenen toegerust, in onzen tijd zulke ontzettende offers van bloed en schatten vordert dat hij niet licht meer, als vroeger, een bijna normaal verschijnsel worden kan.

Toch was, gedurende dien zomer en winter, het verlies van menschenlevens zeer aanzienlijk, vooral in vergelijking met de armzalige uitkomst. Het bloed vloede bij stroomen: niemand toch was minder spaarzaam met het leven zijner soldaten dan de aartshertog, die vaak de vijandelijke werken liet bestormen, nog eer er een schijn van bruikbare bres te zien was, en voor er eenige redelijke kans bestond, om tot dien prijs een wezenlijk voordeel te behalen. Op zekeren herfstavond werden, binnen een half uur, bij een aanval op eene onneembare stelling, vijfhonderd man gedood; in hoopen lagen zij daar, aan den voet van den Zandhil, en onder hen menig dapper jonkman uit Spanje en

(1) FLEMING.

Italië, meest allen adellijke vrijwilligers, kenbaar aan hunne geparfumeerde handschoenen en gouden kettingen, en wier welgevulde zakken de plundering loonden⁽¹⁾. Na zulk een gevecht gingen ook de hollandsche chirurgijns onder veilig geleide naar buiten, om terug keeren met groote zakken, gevuld met menschenvet, dat men voor een onfeilbaar middel hield ter genezing van allerlei wonden en kwalen.

Van beide zijden bleven er verscheidenen der voornaamste officieren. Catrici, de generaal der italiaansche artillerie, en Braccamonte, de bevelhebber van een beroemd siciliaansch regiment, verloren hun leven voor de muren van Ostende met vele andere oversten van minderen rang en naam. De jonge, edele Châtillon, de kleinzoon van Coligny, die zich bij Nieuwpoort zoo zeer onderscheiden had, sneuvelde in het bolwerk Het Stekelvarken (Porquespicq): een kanonskogel nam zijn hoofd weg, doodde een ander officier aan zijne zijde en ging rakelings langs het oor van den dapperen kolonel Uchtenbroek. Ook sir Francis Vere werd door een stuk ijzer aan het hoofd gewond en moest de stad voor zes weken verlaten, tot hij genezen was.

De ongelukkige inwoners - de vrouwen en kinderen waren meerendeels weggezonden - stonden natuurlijk voortdurend aan allerlei gevaren bloot en zeer velen hunner verloren het leven. Meermalen brandden hunne huizen tot den grond af: in dat geval waren de engelsche hulpbenden onvermoeid, niet zoo zeer in het hulp bieden, als wel in het rooven van alle goederen en huisraad, die door de vlammen waren gespaard. Zelfs wachtten zij niet eens altijd een dergelijke gelegenheid af: het gebeurde ook wel, dat zij, bij den dood van den een of anderen gegoeden burger, zich zelven tot eenige erfgenamen benoemden. Op zekeren Juli-morgen stond Bartholomeus Thijsen, een eerzaam kruidenier, voor zijne deur, toen plotseling een afgedwaalde kanonskogel zijn hoofd wegnam; en nauwelijks was hij in zijne doodkist gelegd, of reeds was zijn geheele huis, van den zolder tot den kelder, leeggeplunderd en waren al de kostelijke specerijen en kruiden uit zijn magazijn - het grootste der stad - tegelijk met al zijn huisraad overgegaan in handen dezer londensche helden. De vrienden en bloedverwanten van Thijsen riepen de tusschenkomst in van sir Francis Vere, opdat hij hun recht zou doen wedervaren: maar de generaal antwoordde hun, dat Ostende een gestrand, half verbrijzeld schip was, dat aan de genade der stranddieven was overgeleverd. Met dit zeker zeer dichterlijk antwoord uit den mond van den gouverneur der stad en den opperbevelhebber der engelsche en nederlandsche bezetting, konden zij naar huis gaan en hun doode begraven;

(1) HAESTENS.

maar toen zij te huis kwamen, zagen zij dat een tweede kanonskogel het deksel van Bartholomeus' doodkist had verbrijzeld. Die arme kruidenier van Ostende had dus zelfs na zijn dood nog geen rust!⁽¹⁾ Zoo begreep toen een der uitnemendste engelsche veldoversten het recht van den oorlog. Het is echter ook waar, dat Vere later een soldaat liet ophangen, omdat hij vijftig pond kruit had gestolen, en een ander, omdat hij valsche geld had uitgegeven; maar diefstallen, jegens de burgers gepleegd, bleven ongestraft.

Maar niet door kogel of zwaard vielen de meeste slachtoffers. Als naar gewoonte, vernielde de in het duister rondwarende pest, die dagelijks hare offers wegmaaide, zoo binnen als buiten de stad meer, dan eenige menschelijke kunst of wetenschap vermocht. Tegen de maand December was het garnizoen tot drieduizend man gesmolten, terwijl de aartshertog toen waarschijnlijk geen achtduizend weerbare mannen in zijn geheele kamp had.

Het was een akelig, treurig tooneel. De onstuimige golven der Noordzee, door de bulderende winterstormen voortgezweept, sloegen menigmaal over de met zooveel moeite opgetrokken werken van belegeraars en belegerden en vernielden in een enkel uur den arbeid van vele weken. Het Stekelvarken - een klein, maar hoogst belangrijk bolwerk, in de contrescarp tusschen de oude en de nieuwe stad, dat de sluizen beschermde, waardoor het water voor de stadsgrachten werd binnengelaten, en de vijandelijke gravers belette, den westelijken muur te ondermijnen - werd zoozeer door de zee beschadigd, dat het bijna niet houdbaar meer was. De belegerden hadden rusteloos gearbeid om dit kleine, zoo gewichtige fort door middel van rijswerk, planken en paalregels zooveel mogelijk te versterken; maar ook zij ondervonden, evenzeer als de aartshertog en Bucquoy, dat de Noordzee zich in den winter niet door rietbosschen laat beteugelen. Bovendien waren de belegeraars, bij een stoutmoedigen en gelukkigen aanval, er in geslaagd, de rondom het bolwerk opgehoopte brandbare stoffen vlam te doen vatten, met het gevolg, dat het vuur dagen achtereen bleef voortbranden, niettegenstaande de werken bij iederen vloed onder water liepen⁽²⁾. De manschappen, die dag en nacht voortwerkten, door de vlammen gezengd en toch tot de knieën verzonken in den half bevroren modder der grachten en loopgraven en onophoudelijk blootgesteld aan het vuur der vijandelijke batterijen, voelden hoe hunne krachten hen meer en meer begaven: al stond ook nog hun besluit om de sterkte te behouden on-

(1) FLEMING, 73.

(2) VAN METEREN, BENTIVOGLIO, GROTIUS, *ubi sup.* FLEMING, 172.

wrikbaar vast. Kerstmis naderde, maar scheen weinig vreugde te beloven; want het was, alsof de Staten het eng belegerde garnizoen geheel vergeten hadden. Weken waren voorbij gegaan, zonder dat een enkel vendel was afgezonden, om de geduchte leemten te herstellen, dagelijks in de gelederen dezer verdedigers van een verloren post veroorzaakt. Het was niet langer mogelijk, de buitenwerken te behouden, zooals De Vierhoek, De Polder en de andere sterkten aan de zuidwestzijde, die Vere met zooveel moeite en zorg had doen opwerpen, en waar hij tot dusver zijn hoofdkwartier gevestigd had. Op Zondagmorgen den 23sten December gaf hij, hoe onwillig ook, bevel, dat zij den volgenden dag moesten worden ontruimd en de geheele bezetting binnen de stad zou worden samengetrokken.

Donkere wolken pakten zich samen boven het hoofd van den dapperen Vere: want nauwelijks had hij dit besluit genomen, of hij vernam van een overlooper, dat de aartshertog juist tegen dien Zondagavond een algemeenen storm op de vesting had bevolén. Het garnizoen was niet in staat die buitenwerken behoorlijk te verdedigen, want daartoe waren veel meer soldaten noodig, dan met mogelijkheid van het zoozeer geslonken kleine leger konden gemist worden. En toch, wanneer deze sterkten eenmaal in 's vijands handen waren, dan zou er niets anders overschieten, dan zoo spoedig mogelijk in onderhandeling te treden en te trachten, zoo gunstig mogelijke voorwaarden voor de overgaaf te bedingen. De toestand was inderdaad wanhopig. Sir Francis riep zijne voornaamste officieren bijeen; hij deelde hun zijn besluit mede om zich niet, na zooveel moeite en inspanning, de schande eener overgaaf te getroosten, zoolang er nog eenige kans op redding overbleef; hij zeide hun, dat er ieder oogenblik versterkingen konden aankomen, en dat, zelfs met ettelijke honderde soldaten meer, de buitenwerken konden worden bezet en de stad wellicht behouden. Al de officieren, Engelschen, Nederlanders en Franschen, luisterden eerbiedig naar zijne mededeelingen; maar, zonder zelve eenig voorstel te doen verzochten zij hem, dat hij, als hun Alexander, den gordiaanschen knoop zou doorhakken⁽¹⁾. Alexander deed het dan ook; doch niet met het zwaard, maar door bedrog, dat, naar hij hoopte, krachtiger zou zijn dan andere wapenen. Hij zeide, dat hij van plan was onmiddellijk een voorstel tot onderhandeling

(1) FLEMING, 171-188. FLEMING zegt uitdrakkelijk, dat er van deze zaak opzettelijk een krijgsraad belegd werd, zoodat VAN METEREN, GROTIUS, en, na hen, WAGENAAR en anderen, zich vergissen, wanneer zij zeggen, dat Vere alleen verantwoordelijk, is voor de list. BENTIVOGLIO schijnt niet te weten, dat er bedrog in het spel was. Zie VAN METEREN, 455-460; BENTIVOGLIO III. 505-509; GROTIUS, Hist. lib. IX.

te doen, en tegelijk die onderhandelingen zoo lang mogelijk te rekken, totdat de vurig begeerde schepen in het gedicht zouden zijn: dan zou hij onmiddellijk zijn woord breken, de vijandelikheden hervatten, en dus de belegeraars om den tuin leiden.

Dit was een plannetje, een anderen Alexander waardig, namelijk Farnèse. Zelfs in die weinig nauwgezette eeuw, werd zulk onbeschaamd spelen met het gewijd karakter van vredeboden en voorstellen van onderhandeling door krijgs- en staatslieden voor onverantwoordelijk gehouden: toch juichte de krijgsraad dit voorstel met geestdrift toe⁽¹⁾ en drong er bij den generaal op aan, dat hij er dadelijk gevolg aan zou geven.

Toen het er evenwel op aankwam, de gijzelaars aan te wijzen, die de voorgestelde onderhandelingen moesten voeren en borg blijven, bekoelde de ijver der raadsleden aanmerkelijk en waren allen even geneigd zich te verontschuldigen. Eindelijk, na langdurige beraadslagingen, werd de zaak geregeld: en nog voor het duister werd, begaf zich een trommelslager naar de buitenste borstwering van het Stekelvarken en begon zijn trom te roeren, ten teeken dat men wenschte te onderhandelen. Dat geroffel was een welkome klank in de ooren der vermoeide belegeraars, die juist in slagorde geschaard stonden voor eene wanhopige bestorming; en onmiddellijk werd de gelukkige tijding aan den aartshertog in het fort Sint-Albert medegedeeld. De prins toonde zich aanvankelijk weinig genegen, om zich den roem te laten ontgaan van een aanval, die, naar hij vertrouwde, met eene beslissende overwinning zou eindigen, maar gaf toe aan de vertoogen zijner voornaamste legerhoofden, die hem voorhielden dat het toch verkieslijker zou zijn, de stad zonder verder bloedvergieten te winnen. Hij verklaarde zich eindelijk bereid om in onderhandeling te treden. Onmiddellijk werden nu van beide zijden gijzelaars gesteld en de kapiteins Ogle en Fairfax werden nog dienzelden avond naar het hoofdkwartier der belegeraars gezonden. Als voorloopige voorwaarde werd al dadelijk bepaald, dat de onbezette buitenwerken der vesting ongedeedd zouden blijven. De engelsche officieren werden zeer beleefd ontvangen. De aartshertog nam den hoed af, toen zij hem werden voorgesteld, vroeg hun, tot welk volk zij behoorden, en of zij gemachtigd waren om een verdrag tot overgaaf te sluiten. Zij antwoordden ontkennend en voegden er bij, dat de geheele zaak geregeld zou worden door en met de commissarissen, die, naar men verwachtte, onmiddellijk door Zijne Hoogheid naar de stad zouden worden gezonden. Albert verklaarde daarop, dat hij hoopte, dat er geen bedrog mocht schuilen in het zoo even ont-

(1) FLEMING, 178. 'Die van de vergaderinghe sijne intentie ghehoort hebbende, wert bij haerlieder hoochlyck ghelaudeert.'

vangen voorstel tot onderhandelen. De officieren verklaarden, dat zij niets wisten van eenige misleiding: toch had kapitein Ogle mede in den raad gezeten, ieder woord van Vere gehoord en van ganscher harte zijne goedkeuring aan het plan gehecht. De Engelschen werden daarop toevertrouwd aan de zorg van een spaansch edelman, die tot den staf van den aartshertog behoorde, en met onberispelijke wellevendheid en onbekrompen gastvrijheid behandeld.

Men haastte zich nu ook, om gijzelaars, die tegelijk commissarissen zouden zijn, naar Ostende te zenden. De kwartiermeester-generaal van het leger, don Matteo Antonio, en Matteo Serrano, gouverneur van Sluis, die in het kamp waren, werden, als mannen van rang, bekwaamheid en tact, voor deze gewichtige zending uitgekozen.

Zij maakten zooveel spoed mogelijk en bereikten weldra de westelijke grens der stad - maar toch niet eer het donker was. Nog voor zij aan het hoofdkwartier kwamen, verhief zich eensklaps - niemand wist waarom - een luid geroep van 'te wapen!' aan de oostelijke zijde der vesting. Zij hadden part noch deel aan dit alarm; maar toen zij voor sir Francis Vere verschenen, vonden zij dien bevelhebber blakend van toorn en drift. Er was bedrog in het spel, riep hij uit: de Spanjaarden wilden, door eene schandelijke krijgslist, van deze onderhandelingen gebruik maken en stonden nu gereed om de stad te bestormen. Verbaasd, verontwaardigd, maar geheel overbluft, wisten de deftige Spanjaarden niet wat te antwoorden. Nog hooger klom hunne verbazing, toen de generaal woedend weigerde, verder een enkel woord met hen te wisselen, maar aan de kapiteins Carpentier en Saint-Hilaire, die hen naar het hoofdkwartier hadden geleid, bevel gaf, de beide commissarissen weder buiten de stad te voeren, langs denzelfden weg dien zij gekomen waren. Er schoot niets anders over dan te gehoorzamen, en hunne verontwaardiging over zulk eene ongehoorde behandeling zoo goed mogelijk te verkroppen. Toen zij bij de oude haven aan de westzijde der stad waren gekomen, was echter de vloed zoo hoog gestegen, dat zij onmogelijk de overzijde konden bereiken. Niemand wist beter dan Vere, toen hij den last gaf, dat dit het geval zou zijn; toen dan ook de officieren terugkeerden, om hem dit te melden, gaf hij eenvoudig bevel, dat zij de Spanjaarden over de Geule, aan de oostzijde der stad, naar buiten moesten brengen. De vreemdelingen waren niet jong meer; en, vermoeid van dit heen en weder loopen in de duisternis, over de slijkerige wegen en straten, verzochten zij, dien nacht in Ostende te mogen blijven, al was het slechts in een wachthuis. Maar nu de vijand, zoo als hij voorgaf, hem had willen bedriegen, was Vere onverbiddelijk. De kwartiermeester-generaal en de gouverneur van Sluis moesten das, ondanks hun hoogen rang, nog langer

door de modderige straten zwerven. En volgens den heimelijk gegeven last voerden hunne geleiders hen rond door de morsigste en armste gedeelten der stad; bij iederen voetstap traptten zij in modderpoelen en kuilen; en na lang sukkelen door den natten nevel en dichten regen van een kouden Decembernacht, kwamen zij eindelijk aan de Spaansche halve-maan bij de Geule, van het hoofd tot de voeten met slijk bespat en uitgeput van vermoeidheid.

‘O, dat ellendige Ostende!’⁽¹⁾ riep Serrano uit, terwijl hij een blik wierp op zijne beslijkte laarzen en kleederen. Toen vroeg hij om een pijp tabak; men antwoordde hem, dat er in het bolwerk zulke kruiden niet waren⁽²⁾, maar dat men hem van goed engelsch bier dienen kon. Het bier werd daarop, in vier schuimende kannen, gebracht: en, door deze verkwikking eenigszins verfrischt, werden de Spanjaarden in eene boot gebracht, onder de kanonnen van het bolwerk door naar de overzijde van de Geule geroeid en bij de buitenposten van Bucquoy's verschansingen aan hunne eigene schildwachten overgegeven. Het was intusschen middernacht geworden, zoodat zij dien nacht in het oostelijke kamp moesten blijven, eer zij zich naar het fort Sint-Albert konden begeven, om daar verslag van hunne zending te doen.

Tot hiertoe had Vere zijne comédie met groot geluk gespeeld; zelfs had hij, door handig gebruik te maken van een toevallig alarm en zich den schijn van verontwaardiging en ziedende drift te geven, nog bijna vierentwintig kostbare uren gewonnen, waarop hij niet gerekend had.

Toen Serrano en Antonio den volgenden morgen aan den aartshertog verslag hadden gedaan, werd er besloten, dat de beide commissarissen, ondanks de zeer onheusche bejegening die zij ondervonden hadden, nogmaals hunne taak zouden hervatten. Ogle en Fairfax bleven als gijzelaars in het kamp en hielden zich natuurlijk alsof zij van niets wisten; deze onverklaarbare handelwijze moest, volgens hen, aan een of ander misverstand te wijten zijn. Des Maandags, den 24sten December, verschenen de kwartiermeester en de gouverneur andermaal te Ostende, met last om de onderhandelingen tot de overgaaf der stad zoo spoedig mogelijk te doen afloopen. Dezelfde sergeant-majoor werd wederom door Vere aangewezen, om de vreemdelingen te begeleiden; en toen de man vroeg, welken weg hij nemen moest, antwoordde sir Francis, dat men deze heeren, wier voeten gewoon waren aan het zachte zand van het zeestrand en de

(1) FLEMING 181. ‘Ah! la méschante ville d'Oostende!’

(2) Ibid. ‘Gelukkig 't selfe quartier beter met bier dan met medicinale droghen voorsien wesende.’ Het is niet onaardig te weten, dat een pijp tabak, nu twee en een halve eeuw geleden, door de Hollanders als een geneesmiddel werd beschouwd.

duinen, niet over de ruwe keien van Ostende mocht laten gaan, maar dat men voor hen de zachtste en modderigste wegen moest uitzoeken⁽¹⁾. Dit werd in allen ernst aan de beide Spanjaarden overgebracht; en, ondanks hunne dringende verzoeken, moesten zij nogmaals voor een deel de martelingen van den vorigen avond ondergaan en dat nog wel als eene bijzondere beleefdheid van den engelschen generaal aanmerken. Met de voorloopige besprekingen, en nog meer met de bezwaarlijke wandeling, was intusschen zooveel tijd verloren gegaan, dat de korte winterdag reeds ten einde spoedde, voor zij zich wederom in tegenwoordigheid van Vere bevonden.

De driftige, opvliegende man was nu zeer beleefd en vriendelijk. De Spanjaarden werden met uitgezochte wellevendheid ontvangen, die zij op gelijke wijze beantwoordden; en de generaal verontschuldigde zich over het misverstand van den vorigen avond, dat tot zulke onaangename gevolgen had geleid. Hierop volgde eene vrij levendige woordenwisseling, over de oorzaken en den aard van het alarm aan de oostzijde der vesting, dat zoo groote verwarring had gesticht. Met deze volstrekt nuttelooze redekaveling ging wederom een aanmerkelijke tijd verloren; maar eindelijk brachten dan toch de commissarissen van den aartshertog rechtstreeks de zaak te berde, waarvoor zij eigenlijk naar de stad gekomen waren. ‘Op welke voorwaarden zijt gij bereid in schikking te treden?’ vroegen zij aan sir Francis. ‘O, die schikking is gemakkelijk,’ antwoordde de generaal zeer bedaard: ‘laat Zijne Hoogheid slechts van Ostende aftrekken en ons, zijne arme bureu, met rust en vrede laten. Dit zou het beste accoord zijn dat er mogelijk is; en dan waren wij het spoedigst gereed.’

Serrano en Antonio konden zich echter moeilijk met deze gemoedelijke zienswijze vereenigen: zij gaven sir Francis te verstaan, dat zij niet door den aartshertog waren uitgezonden, om over zijn eigen aftocht te onderhandelen, maar wel om de overgaaf der stad te bewerken. Dit gaf natuurlijk aanleiding tot eene nieuwe en vrij hevige discussie; en nadat dit spiegelgevecht een poos geduurd had, stelde Vere voor, de verdere behandeling der zaak te verschuiven tot na het avondmaal; waarbij hij zeer beleefd den wensch te kennen gaf, dat de spaansche heeren zijne gasten mochten zijn.

Het gesprek was van den aanvang in het Fransch gevoerd, daar Vere, hoewel de spaansche taal volkomen machtig, er op gesteld was, dat alle omstanders goed zouden verstaan wat hij bij deze samenkomst zeide⁽²⁾.

(1) FLEMING 182.

(2) Ibid. 170-188.

De uitnoodiging voor het avondmaal werd aangenomen; en voor Vere's beide gasten ging de Kerstavond zeker vroolijker voorbij, dan de voorgaande nacht. Verscheidene officieren van hoogen rang waren mede aan tafel tegenwoordig, zoo als kapitein Montesquieu de Roquette, sir Horace Vere, de hoplieden Saint-Hilaire, Meetkercke, De Ryck en anderen. Daar het voor de katholieken vastendag was - terwijl de Engelschen, die nog naar den ouden stijl rekenden, eerst tien dagen later Kerstmis vierden - bestond het maal, om de gasten niet te kwetsen, voornamelijk uit eieren, visch en dergelijke spijzen. Het was echter zoo overvloedig, als men maar eenigszins kon verwachten in eene belegerde stad, wier haven door den heerschenden wind sedert verscheidene weken ontoegankelijk was geweest. Er was althans geen gebrek aan voortreffelijken Bordeaux; en de knechts, die aan tafel dienden, konden niet nalaten elkander in te fluisteren, dat de gouverneur Serrano niet volkomen den roem van matigheid handhaafde, die van zijn volk uitging. Zij berekenden en verhaalden naderhand, half met bewondering, half met afschuw, dat de spaansche veteraan tweeenvijftig roemers wijn gedronken had en dat hij zijn glas even spoedig leegdronk als zij het inschonken; terwijl hij bovendien ook het bier niet versmaadde, waarmede hij den vorigen avond, aan de Halve-maan, kennis had gemaakt. Toch was er genoegzaam niets aan hem te bespeuren, dan misschien alleen dat hij na elken dronk nog iets deftiger en ernstiger werd. Want terwijl men dus vroolijk aanzat, werden de zaken niet vergeten: integendeel - de onderhandelingen tot de overgaaf der stad werden van beide zijden voortgezet met eene eigenaardige deftigheid, zeker hoogst vermakelijk voor de toeschouwers.

Vere beklagde zich dat de aartshertog onredelijk was, want hij vroeg van zijne tegenpartij niets minder dan al wat zij had. De commissarissen antwoordden, dat dit alles niets meer was dan zijn wettig eigendom. Het kon hem toch zeker niet ten kwade geduid worden, dat hij zijn eigendom terugvorderde: en krachtens wettige gift van Zijne spaansche Majesteit was geheel Vlaanderen des aartshertogs eigendom. Vere hernam, dat hij nooit in de rechtsgeleerdheid had gestudeerd en ook niet veel van die wetenschap af wist; maar dat hij altijd in Engeland gehoord had, dat in rechten bezit elf punten van de twaalf is. Nu waren zij, en niet Zijne Hoogheid, in het bezit van Ostende; en het was redelijkerwijs niet te verwachten, dat zij die stad aan iemand ten geschenke zouden geven. De belegeraars, zoo zeide hij, hadden zich groote eere verworven door hunne standvastige volharding, te midden van zoo vele gevaren, moeilijkheden en verliezen; maar nu was het winter geworden: het weder was zeer slecht en men was nog geen stap verder ge-

komen; naar zijne overtuiging, zou Zijne Hoogheid dus veel verstandiger handelen indien hij, na zulke doorslaande bewijzen van moed en onverschrokkenheid, zijn verzwakt leger uit de bevrozen en verpeste moerassen rondom Ostende terugtrok en de gemakkelijke winterkwartieren te Brugge of Gent ging betrekken. Voor de eer was thans genoeg gedaan; en het moest hem nu wel duidelijk zijn, dat hij geen kans had om de stad te bemachtigen.

Serrano hernam, dat het geen geheim was voor de belegeraars, dat het garnizoen tot een handvol volks versmolten was; dat het niet bij machte was, nog langer de buitenwerken te bezetten; dat, na het verlies van deze buitenwerken, de verdediging der vesting onmogelijk zou zijn en dat dus de republikeinen veeleer verplicht waren, zich aan hun lot te onderwerpen. Ook zij hadden genoeg voor de eer gedaan; er schoot hun niets meer over, dan zich terug te trekken naar het midden van hun vernield klein nest, waar zij zich onder den grond konden verschuilen tot de vijand den tijd zou hebben om hen op te delven: een arbeid, die zeer gemakkelijk en zeer spoedig te volbrengen zou zijn.

Dit heette men nu onderhandelen; en zoo ging ook de lange winteravond voorbij, tot de Spanjaarden, sufferig door de vermoeienis en den wijn, zich vrij gemakkelijk lieten overhalen om van de voor hen gereed staande bedden gebruik te maken.

Den volgenden dag was er eene wonder talrijke menigte volks rondom de stad vergaderd. De mare had zich door de provinciën verspreid en was reeds tot het buitenland doorgedrongen, dat Ostende zich had overgegeven en dat de commissarissen bezig waren, de bijzonderheden der zaak te regelen. De aartshertog, in eene kostbare milaneesche wapenrusting gehuld, met een prachtigen, wuivenden vederbos op zijn helm, en omgeven door zijne schitterende lijfwacht, reed buiten de verschansingen op en neder: ieder oogenblik verwachtende, dat eene deputatie hem de sleutels der stad zou komen aanbieden. Ook de infante, prachtig gekleed met halskraag en ferdigaal (hoepelrok) en kleed van brocaat en omstuwd door een stoet van schitterend getooide edelvrouwen te paard, reed ongeduldig heen en weder, wachtende op de dramatische ontknooping van een beleg, dat voor beide partijen niet langer vol te houden was. Zelfs op den beroemden tweeden Juli van het vorige jaar, toen de prinses zich verlustigde in de gedachte, hoe Maurits van Nassau zich als krijgsgevangene zou gedragen, had nog zulk een blijde verwachting van zegepraal hare geheele ziel niet vervuld, als op dezen Kerstmorgen.

Zulk een feestelijk tooneel, als er nu in den omtrek van Ostende viel te aanschouwen, was sedert jaren in Vlaanderen niet gezien. Uit geheel de omliggende streek stroomden de boeren

en burgers, met vrouwen en kinderen, in zondagsgewaad te hoop; het geleet wel eene dorpskermis. Minstens drieduizend menschen bewogen zich daar buiten in alle richtingen, vol verbazing de verschansingen en werken van de belegeraars aanstarende, die nu weldra zouden hebben uitgediend; men reed er schaatsen, danste onder het gaan, keek hier naar goochelaars, koorddansers, dansende beren, hansworsten en poppenkasten - en deed zich elders te goed aan haring, worst, wafels en vlaamsch bier: op allerlei wijzen werd de vreugde lucht gegeven, dat de doorn nu bijna uit den leeuwenpoot getrokken was, en vol blijde verwachting sloeg men den gelukkigen afloop dier kunstbewerking gade. Nooit werd er vroolijker Kerstfeest in Vlaanderen gevierd. Nu zou er toch een einde komen aan de strooptochten van de roodgerokte engelsche piekeniers, van de snel rijdende, geweldig drinkende hollandsche en duitsche ruiters, van de fransche en schotsche schutters, en vooral van de gevreesde zeeuwsche matrozen; aan de roof- en plundertochten van allen, die sedert jaren, bij elke gunstige gelegenheid, als een zwerm sprinkhanen uit de poorten van Ostende waren voortgekomen en geheel het omliggende land hadden geteisterd. En daarom werd er groote vreugde bedreven in geheel Vlaanderenland.

Maar in de stad werd intusschen een gansch ander tooneel aanschouwd. Nadat de deftige Spanjaards - de gouverneur Serrano en don Matteo Antonio - hun roes uitgeslapen hadden, maakten zij zich na het ontbijt gereed, om de afgebroken onderhandelingen te hervatten. Doch nu namen de zaken eensklaps een onverwachten keer. In den nacht was de wind gedraaid en in den loop van den ochtend bespeurde men drie nederlandsche oorlogschepen in zee, die weldra zeer bedaard den mond der Geule binnenzeilden. Deze tijding werd onmiddellijk naar het hoofdkwartier van Vere overgebracht. Zelfs nog spoediger dan hij had durven verwachten, zag dus die generaal zijn plan met den besten uitslag bekroond. Er bestond nu geen reden meer, om nog langer met het komediespel dezer onderhandelingen voort te gaan: want de naderende schepen schenen vol soldaten. Sir Francis wierp dus het masker af: op hoogst beleefden toon verklaarde hij aan zijne gasten, dat het hem groot genoeg had gedaan met zulke uitstekende mannen kennis te mogen maken; hij dankte hen hartelijk voor hun bezoek maar voegde er bij, dat het, tot zijn spijt, niet langer in zijn macht stond, bepaalde voorstellen te doen. De noodige versterkingen, waarop hij zoo lang gewacht had, waren eindelijk aangekomen; het was daarom nog niet noodig, dat hij zich in zijn vernield nest terugtrok. De militaire eer liet hem dan ook niet toe, de commissarissen nog langer op te houden. Mocht het nog eens tot zulk een

uiterste komen, dan hield hij zich overtuigd, dat een zoo edelmoedig Vorst als Zijne Hoogheid hem met alle goedertierenheid en verschooning zou behandelen.

De Spanjaarden, zoo goed mogelijk de bittere spotternij verkroppende, waardoor aan de onverschoonbaar verraderlijke handelwijze een nog hatelijker karakter gegeven werd, verwijderden zich met plechtigen ernst, zonder met een enkel woord aan hun volkomen billijken toorn en rechtmatige verontwaardiging lucht te geven.

Zij werden de vestingwerken uitgeleid en haastten zich, aan het hoofdkwartier verslag van hunne zending te gaan doen. Het feest was plotseling, en op een zeer akelige wijze, afgebroken, eer het nog recht begonnen was. Vriend en vijand beiden hadden de schepen bespeurd, die in zegepraal naar de stad voeren, waar zij spoedig het anker uitwierpen voor de werf aan de Binnen-Geule, terwijl er, ondanks het woedende vuren uit de batterijen van Bucquoy, niet meer dan een paar matrozen waren gewond. De feestvierende menigte verspreidde zich in groote treurigheid; de engelsche gijzelaars keerden naar de stad terug en de aartshertog sloot zich in blakenden toorn in zijn kabinet op. Zijne generaals, die hem hadden geraden van zijn goed beraamden en zorgvuldig voorbereiden aanval af te zien en de verraderlijke voorstellen tot onderhandelen aan te nemen, waardoor zooveel kostbare tijd was verspild, werden gedurende eenige dagen niet bij hem toegelaten.

De teleurgestelde, ontevreden, verhongerende, slecht betaalde soldaten brachten weder, als te voren, hunne dagen en nachten door in de moerassige loopgraven; en bitter en hevig waren de klachten en verwenschingen, die op de kortstondige vreugde van dien Kerstavond volgden. Meer dan ooit waren de gekwelde soldaten tegen hun veldheer verbitterd; zij hadden nu toch de pracht en overdadige weelde van Zijne Hoogheid en de infante van nabij aanschouwd en met hunne eigene ellende en armoede vergeleken. Bovendien was er sedert lang in het leger verbittering gekweekt, omdat men herhaaldelijk gezien had hoe oude, beproefde generaals en kolonels, in wie allen vertrouwen stelden, ter zijde waren gezet om plaats te maken voor begunstigde hovelingen, zonder ondervinding of bekwaamheid. Zoo morden en klaagden de op het slagveld vergrijsde veteranen, onder het werk in de slijkerige loopgraven. Middelerwijl zon en peinsde de aartshertog in zijne eenzaamheid op een treurspel, dat een tegenhanger zou zijn van de welgeslaagde comedie zijner tegenpartij.

En de opvoering werd niet lang uitgesteld. De bestorming, die in de laatste dagen van December was afgesprongen, zou nu hervat worden, nog voor het einde van de eerste week des

jaars. Door middel van spionnen en overloopers was Vere van het naderend gevaar verwittigd; hij had dan ook al zijne maatregelen genomen, in verband met de zeer nauwkeurige berichten die hem waren overgebracht. De versterking, die zoo te rechter tijd door de Staten was afgezonden, was niet zeer talrijk: zij bestond slechts uit zeshonderd man; maar deze zouden weldra door meerderen gevolgd worden. Intusschen waren zij voldoende om de gelederen aan te vullen, zoodat Vere nu weder in staat was, ook de buitenste lijn der vestingwerken te bezetten - daaronder begrepen het allerbelangrijkste bolwerk: Het Stekelvarken. Onder de geveinsde onderhandelingen, en terwijl de generaal, zooals hij zich uitdrukte, den wolf bij de twee ooren gevat hield, had men bovendien rusteloos voortgearbeid aan de herstelling der schade, aan dijken, grachten en muren toegebracht.

De morgen van den 7den Januari 1602 begon met eene hevige kanonnade uit al de batterijen van den aartshertog, ten oosten, ten westen en ten zuiden der stad. De auditeur Fleming, lid van den stedelijken raad en secretaris der stad, adjudant en rechterhand van den opperbevelhebber - een stoeve, strenge man van vijftig jaar, met grijs haar en een dor, perkamenten gelaat, kalm onder het vuur als een veteraan-schutter, vaardig met zijne pen als een bankiersklerk en even vernuftig in het uitdenken van allerlei krijgslisten en het vinden van hulpmiddelen, als de ervarenste aanvoerder - Fleming week niet van de zijde van den generaal. Op zijne aanwijzing had men verscheidene huizen gesloopt, om zich daardoor het noodige hout, ijzer en steen te verschaffen, om zoo spoedig mogelijk de gaten in de muren te stoppen. Vooral bij den Zandheuvel en bij het Stekelvarken-bastion had men een grooten voorraad dier materialen bijeengebach; terwijl men evenzoo in allerlei van balken en paalregels hinderpalen had opgeworpen, om den aanstormenden vijand tegen te houden. Wel wetende, waar de aanval het hevigst zou zijn, had Vere zijn broeder sir Horace met twaalf uitgezochte vendelen van verscheidene nationaliteiten in den Zandheuvel doen post vatten. Vier der beste vendelen van het garnizoen bezetten het Stekelvarken en tien anderen het bolwerk den Hellemond, onder bevel van kolonel Meetkercke. Zoo als wij reeds opmerkten, was het eerste dezer drie bolwerken de sleutel der vestingwerken van de oude- of buitenstad. De beide anderen lagen in de nabijheid; zij verdedigden het zwakste en kwetsbaarste deel der nieuwe stad aan de westzijde. De Zandheuvel was, zoo als de naam aanwijst, het eenige overblijfsel eener duinenreeks, die vroeger de geheele stad omsloot. Gedurende de zes maanden van het beleg was deze heuvel zoo geweldig beschoten, dat hij bijna geheel met ijzer was overtogen en als

in een klomp metaal, uit de vijandelijke kanonnen afkomstig, veranderd. Met de ten oosten en ten westen loopende courtine, beschermde deze sterkte geheel de oude stad tot aan de kleine Oude Kerk, een der beide godshuizen in Ostende.

Het vuren duurde den geheelen dag door: het was een bombardement, zoo als men tot dusver nooit had bijgewoond; volgens nauwkeurige berekening der burgers, waren er niet minder dan tweeduizend schoten gelost. De belegerden, die hunne krachten wilden sparen, beantwoordden dit vuur slechts flauw. Eindelijk volgde op den korten winterdag een stikdonkere avond. Om zeven uur was het juist laag water. Toen deed zich eensklaps, langs de geheele lijn der vestingwerken, van de Geule ten oosten tot de oude haven ten westen, het geroffel hooren van trommen, die een stormmarsch sloegen; door de zwarte lucht schetterden de trompetten en weerklonken de luide kommando's der spaansche en italiaansche officieren, straks gevolgd door het jubelend geschreeuw hunner soldaten. Sir Francis, die al de vestingwerken in persoon had bezocht en zich vergewist had dat alle man der bezetting onder de wapenen was en dat al zijne bevelen stipt waren uitgevoerd, zat nu, onbeweeglijk als een standbeeld, te paard in den Zandheuvel. Onbewogen te midden der vele, deels ernstige, deels geveinsde aanvallen, die thans plaats grepen, wachtte hij rustig den grooten, beslissenden storm af; zelfs liet hij sommige vijandelijke soldaten de verwijderde contrescarp der buitenwerken aan de zuidzijde beklimmen, die hij met opzet half overdedigd gelaten had. Hij behoefde niet lang te wachten: in weinige oogenblikken hadden tweeduizend man zich een weg gebaad door het nu drooggelooopen bed der oude haven en vielen daarop, met alle kracht, den Zandheuvel en zijne courtine aan. De ondoordringbare duisternis maakte het onmogelijk, de juiste sterkte van den vijand te schatten; maar aan het geweldig geraas en getier, en nog meer aan het geweld van den naderenden storm, was het blijkbaar dat het beslissende oogenblik nu gekomen was. Plotseling flikkerde een helder licht door de dikke duisternis: groote toortsen van pijnboomhout, stapels teertonnen en ontzaglijke hoopen van andere brandbare stoffen, die allen in het Stekelvarken-bastion waren saamgebracht, werden nu, op Vere's bevel, eensklaps in brand gestoken. Bij den rossen gloed dier vlammen, traden zij plotseling uit de sombere schemering te voorschijn, die onafzienbare rijen van piekeniers en arquebusiers, in hunne geel lederen wambuizen, met hunne stormkappen en stormladders, voortspoedende naar de vestingwerken; en verder weg, aan gene zijde van den doorgebroken zeedijk, stonden de reservetroepen, in vaste vierkanten opgesteld, met hunne dreigend opgeheven pieken en vroolijk wapperende standaards; en daarachter weer wachtte een sterke ruitermacht, in

ijzeren kuras en stormhoed, gereed om het voetvolk aan te drijven en den terugtocht af te snijden, zoo het aarzelen mocht in den nachtelijken strijd - hen allen had men daar eensklaps, als phantastische spookgestalten, maar toch duidelijk herkenbaar, voor het starend oog.

Vierduizend man voor 't minst namen deel aan deze beslissende bestorming; en de belegerden konden nu, bij het licht der brandende pektonnen, het vuur uit hunne kanonnen, halve kanonnen, slangen en snaphanen met noodlottige juistheid richten. Maar al mochten de gelederen der aanvallers dunnen en somwijlen wankelen, toch, onbedwingbaar, rukten zij steeds voort, sloten zich telkens aaneen en naderden zeker. Zelden hadden Spanjaarden, Walen of Italianen met koelbloediger onversaagdheid gevaar en dood getrotseerd, dan bij deze gelegenheid. Zij wisten dat de aartshertog en de infante in het fort Sint-Albert in gespannen verwachting de tijding verbeidden der overwinning, die hun door de verraderlijke onderhandelingen op Kerstmis was ontgaan; en zij meenden stellig, op dezen Januari-avond, zoowel aan het beleg als aan den veertigjarigen oorlog, met één slag een eind te zullen maken. Maar zij hadden buiten hun sluwen engelschen waard gerekend. Naarmate zij naderbij kwamen - eerst de voorhoede en later ook de reserve - vielen zij in groote hoopen onder het onverpoosde musketvuur 'als appelen,' zoo als Filip Fleming, die den strijd aanzag, uitroept, 'wanneer de herfstwind door den boomgaard loeit.' En als de vorsten immer voorwaarts drongen, om tegen de verbrokkelde contrescarp op te klauteren en door iedere bruikbare bres binnen te dringen, begroetten hen daar de Engelschen, Hollanders en Zeeuwen, niet enkel met lansen en pieken, maar ook met hunne lange dolken en met brandende pekkransen, en slingerden hen weder omlaag, waar zij sterven mochten.

En zoo woedde de strijd, bijna twee uren lang, aan den Zandheuvel, aan het Stekelvarken, aan den Hellemond, zonder dat de aanvallers een duim breed gronds wonnen. Dooden en stervenden lagen in hoopen aan den voet der muren; en nog altijd rukten de reservetroepen, voortgedreven door de ruitery, over de lijken hunner gevallen makkers aan en trachtten telkens hunne ladders te stellen. Maar inmiddels was het vloed geworden; de haven liep vol water en de koelbloedige auditeur Fleming, wien niets ontging, vroeg den generaal verlof om de westersluis te openen. Het was duidelijk, zoo zeide hij, dat de hevigste aanval voorbij was, en dat de vijand weldra den terugtocht zou beginnen, eer het water te hoog gestegen zou zijn. Zelfs wees hij reeds verscheidene vluchtelingen aan, die zich haastten om door het steeds rijzend water te ontsnappen. Vere gaf onmiddellijk zijne toestemming: de sluis werd geopend en

al de aanvallers die nog overgebleven waren, door plotselingen schrik bevangen, ijlden in wilde haast door de oude haven terug naar hun kamp. Te laat echter: het water sprong met geweld over het land: dwarrelstroomen sleepten de vluchtelingen mede tot over den doorgebroken dijk; eene menigte verdronk er in de haven, anderen werden medegevoerd naar de wijde zee. Ruiters en paarden dreven af tot aan de zeeuwsche kusten en dagen daarna werden verscheidene lijken in de nabijheid van Vlissingen opgevischt⁽¹⁾.

Zij, die inmiddels de zuidelijke schansen waren binnengedrongen, bemerkten, nadat de hoofdaanval was mislukt, dat hun tijdelijke zegepraal tot niets anders had gebaat, dan om hen aan een wissen dood prijs te geven. Terugtrekken was onmogelijk en kwartier werd er niet gegeven. Graaf Imbecq, een edelman van groot vermogen, bood zijn gewicht in goud als losprijs, maar werd toch gedood door een gemeen soldaat, die zijn bloed nog hooger schatte, of misschien twijfelde aan het nakomen der belofte. De veldmaarschalk Durango, don Alvarez de Suarez en don Matteo Antonio, de kwartiermeester-generaal, wiens ontmoetingen als gijzelaar in de stad wij zoo even verhaald hebben, verloren eveneens het leven.

De aanval van Bucquoy aan de oostzijde mislukte geheel. Hij was zoo traag in het nemen zijner maatregelen, dat, toen hij zijne troepen tot de bestorming zou gaan voeren, het water in de Geule reeds zoo hoog was gestegen, dat zijne manschappen weigerden hunne pontons te leggen en een onvermijdelijken dood tegemoet te gaan. Alleen bij laag water, en dan nog slechts met de uiterste behoedzaamheid, zou het mogelijk zijn geweest de Geule te doorwaden en een ernstigen aanval of eene verrassing te beproeven. Bovendien hadden nog eenigen der manschappen van de bezetting der spaansche Halve-maan dit bolwerk, dat met opzet bijna onverdedigd was gebleven, heimelijk verlaten; toen spoedden zij zich naar de vijandelijke verschansingen, waar zij zich voor overloopers uitgaven en aanboden om een detachement Spanjaarden binnen de schans te brengen.

- (1) BENTIVOGLIO, GROTIUS en vele andere geschiedschrijvers zeggen, dat het openen der sluis eene uitvinding van Vere was. Maar zie hier de eigen woorden van Fleming, een man dien ik niet verdenken kan, opzettelijk onwaarheid te spreken: - 'Hebbe my vervordert den Generael te bidden, dat hy my gheliefde te autoriseren de Westsluyse te doen openen: hem remonstrerende ghelyck den Vyand syn voornemen tot ghenen goeden effecte konde gebrenghen, als oock dat syn volck van den furieusen aanval begosten den moet te verliesen, haer lieder retraicte wederom door die oude Westhaven soude moeten nemen, ende dat alsdan die spoelinghe vant water haer lieden in de Zee soude dryven, waer over den voornoemden Generael my gheauthoriseert heeft die sluyse te doen openen.' bl. 195, 196.

Bucquoy viel in den strik, met het gevolg dat de spaansche bende, na een even gemakkelijk bevochten zege als in de zuidelijke forten, zich plotseling, toen het gevecht voorbij was, ingesloten en gevangen zag. Enkelen trachtten te ontsnappen en werden in zee gejaagd; de anderen werden allen vermoord.

De auditeur Fleming telde vijftienhonderd dooden bij den vijand. Het geheele getal der gesneuvelden en in het water omgekomenen werd op tweeduizend geschat: dat is op minstens een vierde van het geheele leger. Zoo eindigde deze nachtelijke aanval, waardoor de aartshertog gehoopt had, zich te wreken over de trouweloosheid van Vere en tegelijk, met éénen slag, een einde aan den oorlog te maken. Van het garnizoen sneuvelden niet meer dan zestig man; sir Horace Vere werd gewond.

Nu volgden geweldige sneeuwjachten en regenvlagen, en woedende stormen, die de kokende golven over de werken van belegeraars en belegerden heenjoegen en voor weken achtereen de beide legers tot werkeloosheid doemden. Het beleg had reeds acht maanden lang geduurd; zoowel in de stad als in het vijandelijk kamp bezweken de manschappen, aan al de guurheid van het ruwe winterweder blootgesteld, met nog huiveringwekkender snelheid door de moordende pest, die in alle gelederen woedde, dan de soldaten van den aartshertog in den noodlottigen slag bij Nieuwpoort of bij de bloedige bestorming van den Zandheuvel. Het garnizoen was van zeventuizend tot ongeveer drieduizend man verminderd⁽¹⁾.

Maar rusteloos werd, aan de oevers der Geule en rondom de oude stad, nog altijd voortgearbeid aan de saucijsen en het opwerpen van houten forten. De Bredener-dijk groeide duim bij duim; maar de vlugge schepen der Republiek kwamen en gingen ongedeerd langs de batterijen, waarmede Bucquoy de nieuwe haven hoopte af te sluiten. De werken van den aartshertog werden meer naar het westen doorgetrokken, maar tot dusver was er geen enkel wezenlijk voordeel behaald; en sedert den 5den Juli van het vorige jaar, toen het leger zich voor het eerst voor de stad had nedergeslagen, was het beleg nauwelijks een stap gevorderd.

De maand Maart, met hare buien en stormvlagen, was nu aangebroken; en Vere, die voor het aanstaande seizoen tot deelneming aan den veldtocht werd opgeroepen, droeg het bevel te Ostende over aan Frederik Van Dorp, een forschen, stijfhoofdigen, mismaakten, onversaagden zeeuwschen kolonel, met het uiterlijk en de vasthoudendheid van een bulhond.

(1) GROTIUS, XI. 590.

Veertigste hoofdstuk

Voortzetting van het beleg van Ostende. - Inval der Spanjaarden in Ierland. - Prins Maurits trekt te velde. - Beleg van Grave. - Toestand in het leger van den aartshertog. - Geduchte mouterij. - Toestand van Europa. - Tocht der Portugeezen naar Java. - Stichting der eerste nederlandsche factorij op dat eiland. - Verrichtingen van Jacob Van Heemskerck. - Ontwikkeling van den nederlandschen handel. - Gezantschap van den Koning van Atjeh naar de Nederlanden. - Overgaaf van Grave. - De kapervloot van Spinola door de hollandsche en engelsche kruisers vernield. - Voortzetting van het beleg van Ostende. - De bestorming. - Inneming der buitenwerken. - Ontmoeting tusschen Spinola en een nederlandsch eskader. - De krijgsgevangenen op last van den aartshertog ter dood gebracht. - Filips Fleming en zijn dagboek. - Mouterij der spaansche troepen. - De hoofdstad der muiters door Van den Bergh belegerd. - Maurits komt hun te hulp. - Verdrag tusschen de muiters en den prins. - Vooruitgang van den nederlandschen handel. - Stichting der Vereenigde Oostindische Compagnie.

Indien het mogelijk was, dan zouden wij gaarne de geheele geschiedenis van het beleg van Ostende in één tafereel te zamen vatten, opdat de lezer het met een enkelen blik mocht overzien. Maar het beleg was inderdaad, zoo als wij reeds opmerkten, de geheele oorlog; en het zou, naar het zich liet aanzien, zoo lang duren, dat wij wel gedwongen zijn - willen wij den draad der gebeurtenissen niet verliezen - onze aandacht voor eenige oogenblikken ook aan andere zaken te wijden.

De expeditie naar Ierland, onder Aquila, die met zooveel ophef was aangekondigd als gold het eene tweede armada, was in het begin van den winter uitgezeild; en een leger van zesduizend man was te Kinsale geland. Zelden had zich voor het keltische ras een schoonere gelegenheid aangeboden, om den strijd voor zijne onafhankelijkheid te wagen. Shane Mac Neil

had een leger op de been, waarmede hij, naar hij meende, ook zonder hulp van zijne spaansche bondgenooten, de saksische overweldigers zou kunnen verdelgen; terwijl, aan den anderen kant, het leger der Koningin zoo sterk gedund was door de aan Vere en de Staten-Generaal verstrekte hulp, dat het kwalijk in staat kon worden geacht, om aan de vereenigde krachten der vijanden weerstand te bieden. Toch had haar veldheer Montjoy spoedig, zoowel met Aquila als met Tyrone, afgerekend. De Spanjaarden, opgesloten in de armzalige, door hen veroverde streek, werden weldra op hunne beurt aangevallen en belegerd, in plaats van zelven aanvallend te handelen. Tyrone deed eene flauwe poging om zijne bondgenooten te helpen, maar werd weldra in zijne moerassen teruggedreven; in spijt van hoogdravende proclamaties en beloften van gouden bergen, kwamen de boeren niet in opstand; en weldra was Aquila blijde, dat hij een verdrag kon teekenen waardoor hij althans een deel van zijn leger redde. Toen, in Januari 1602, keerde hij in transportschepen, hem door den engelschen generaal bezorgd, beschaamd en vernederd naar Spanje terug, in plaats van Ierland tot een wingewest der wereldmonarchie te maken⁽¹⁾. Bij den aanvang van den tocht had hij zich beroemd, Hibernia uit de klauwen van den boozen duivel te zullen verlossen: dit was hem op verre na niet gelukt.

De Staten, door de ondervinding bij Nieuwpoort nog niet veel wijzer geworden, drongen er nu andermaal op aan dat Maurits naar Vlaanderen zou trekken, om Ostende te ontzetten en den aartshertog met zijn leger in zee te dringen. Vere stelde voor, dat eene aanzienlijke krijgsmacht, voetvolk zoowel als ruitery, naar Ostende zou worden gezonden, terwijl een tweede leger, even sterk als het eerste, zoodra het geschikte jaargetijde zou gekomen zijn, den veldtocht moest openen. Waar de manschappen en de gelden tot vorming en uitrusting van zulke geduchte legers van daan moesten komen, was minder gemakkelijk te zeggen. ‘Ik heb er mij over verwonderd,’ zeide Willem Lodewijk, ‘dat, indien al niet de rede, dan toch de bezwaren die zich opdoen om het garnizoen te vermeerderen, zijne oogen niet kunnen openen; maar toch is het zoo vreemd nog niet. Een oude en goede kolonel, zooals ik hem beschouw, kan nog veel leeren eer hij generaal wordt; en wij moeten oppassen, geen tweede dwaasheid te begaan, en ons zelven besturen overeenkomstig onze middelen en de oorlogskunst, en het overige aan God overlaten’⁽²⁾.

(1) VAN METEREN, 458 sqq. GROTIUS, X. 593.

(2) GROEN VAN PRINSTERER, Archives II. Serie II. 111.

Prins Maurits echter liet zich wederom, als naar gewoonte, bewegen door de redeneeringen en den lastigen aandrang van lieden, die in bekwaamheid zoo ver beneden hem stonden; ook oefenden de raadgevingen der Koningin van Engeland en van den franschen Koning stellig een grooten invloed op hem uit. Zoo trok hij dan, aan het hoofd van het schoonste leger dat hij ooit te velde had gebracht, op den 21sten Juni 1602 bij Nijmegen over de Waal en vervolgens bij Mook over de Maas; daarna langzaam zijn tocht langs die rivier, over Sambeeck, Blitterswijk, Buggenum, Maaseijck en Tongeren voortzettende, toog hij voorbij Sint-Truyen, tot in de nabijheid van Thienen in Brabant. Hier bevond hij zich nu in het hart van 't vijandelijke land en slechts eene dagreis van Brussel verwijderd. Naar het gevoelen van velen zijner landgenooten, en ook van de vreesachtigen onder de vijanden, was niets gemakkelijker voor den stadhouder, dan om nu, dwars door Brabant en Vlaanderen heen, naar de kust te trekken, het katholieke leger voor Ostende te verslaan, het langdurige beleg dier stad te doen opbreken en den aartshertog zijn vredesvoorwaarden te doen aannemen, om dan, nog vóór het einde van den zomer, in zegepraal naar Den Haag terug te keeren.

Maar de ervaren Maurits wist te wel, hoe weinig zulke droombeelden te beteekenen hadden. Hij had een prachtig leger - achttienduizend man voetvolk en vijfduizend ruiters - waarvan het gros werd aangevoerd door Willem Lodewijk, de rechtervleugel door Vere en de linker door graaf Ernst, met een trein van tweeduizend bagagewagens, vijftien stukken geschut en een grooten nasleep van zoetelaars, kramers, timmerlieden, bakkers en andere lieden, van allerlei beroep. Hij trok zoo behoedzaam en in zulke stipte orde voort, dat hij zijne beide legervleugels gemakkelijk over eene wijde uitgestrektheid kon verdeelen, om te brandschatten of te fourageeren, en ze tevens weder onmiddellijk kon samentrekken, wanneer dit noodig mocht zijn. Maar het lag volstrekt niet in zijn plan, om over Brussel, Gent en Brugge naar de vlaamsche kust te trekken: zijn oude tegenstander, de admiral van Arragon, lag nabij Thienen in een versterkt kamp, met een leger van minstens vijftienduizend man; terwijl de aartshertog, die het bevel over de troepen voor Ostende aan Rivas overliet, dicht bij Brussel stond, met eene haastig uit de verschillende vlaamsche garnizoenen verzamelde krijgsmacht, gereed om den admiral te hulp te snellen⁽¹⁾.

Vergeefs trachtte Maurits, den admiral tot een algemeen treffen uit te lokken. Maar dit legerhoofd - misschien nog te zeer onder den indruk van zijn tegenspoed bij Nieuwpoort, of

(1) Ibid. 153.

wel er van bewust, dat hij beter berekend was om zijne talenten te toonen in het verbranden van steden en dorpen op onzijdig grondgebied en in het plunderen en vermoorden van boeren en lantedellieden, dan in een geregelden slag met den eersten veldheer zijner eeuw - bleef hardnekkig binnen zijne verschansingen. Zijne stelling was te sterk en zijn leger te talrijk, dan dat de stadhouder hem, met hoop op goeden uitslag, had kunnen aantasten. Na zich dus overtuigd te hebben, dat hij in Brabant geen slag kon leveren zonder zich aan het grootste gevaar bloot te stellen, trok Maurits haastig naar de Maas terug en sloeg, op den 18den Juli, het beleg voor Grave. Reeds in een vorig deel van dit werk hebben wij de ligging dier stad beschreven en op hare belangrijkheid, uit een krijgskundig oogpunt, gewezen. Wij kunnen nu dus volstaan met de herinnering, dat - afgezien nog van het hooge gewicht dezer vesting voor de Republiek - de stad zelve in pand behoorde aan het geslacht van Oranje, daar zij een deel uitmaakte van het land van Cuyck, welke heerlijkheid vroeger aan den graaf van Buren en later, in 1559, door Filips II aan Willem de Zwijger voor eene aanzienlijke som was verpand; bij het verdrag van Gent was Oranje in het bezit van Grave bevestigd; later was de stad voor zijne kinderen verloren gegaan door het schandelijk gedrag van kapitein Hamart, die er met zijn hoofd voor moest boeten. Maurits, die zich ditmaal de gelegenheid niet wilde laten ontgaan, besloot bij dit beleg al zijne kunst te toonen. Zijne schansen, bijna vijftig in getal, werden allen behoorlijk van grachten, ophaalbruggen en bolwerken voorzien. Zijn contrescarp en borstwering, zijne galerijen, bedekte wegen en mijnen waren zoo stevig, zorgvuldig en onberispelijk aangelegd en afgewerkt, dat het scheen alsof hij, in plaats van eene stad te belegeren, bezig was met eene nieuwe te bouwen. Buzanval, de fransche gezant, opgetogen over het schouwspel, verklaarde dat zijne werken ‘veeleer den grooten Keizer der Turken waardig waren, dan eene kleine republiek, die alleen bestond door de zwakheid harer vijanden en de hulp van hare vrienden’; maar hij erkende, dat het nut der maatregelen van den stadhouder onbetwistbaar was.

Terwijl deze rustig voor Grave het uur afwachtte, waarop de stad zich zou moeten overgeven, had de groote Francisco Mendoza, de admirant van Arragon, de noodige schikkingen getroffen voor zijne invrijheidstelling. In den slag van Nieuwpoort gevangen genomen, was hij, zoo als wij weten, door Maurits overgeleverd aan zijn neef, den jongen Lodewijk Gunther, wiens uitnemende diensten als bevelhebber der ruitery zooveel tot de overwinning hadden bijgedragen. Voor zulk een doorluchtig gevangene moest natuurlijk een hoog losgeld worden betaald; en de zuinige Willem Lodewijk had er dan ook zijn broeder geluk

mede gewenscht, dat hij, hoewel nog zoo jong, meer zou kunnen bijdragen tot het herstel van de fortuin zijner familie, dan tot hiertoe door iemand anders was geschied. De admiraal was vervolgens op zijn eerewoord ontslagen, nadat zijn rantsoen op ongeveer honderdduizend vlaamsche kronen was vastgesteld. Volgens eene latere schikking, thans door de Staten met toestemming van het huis van Nassau getroffen, werd de gevangene voor goed in vrijheid gesteld, op voorwaarde dat hij de vrijlating zou bewerken van al de krijgsgevangenen uit de republiek, die door Spanje in eenig deel der wereld gekerkerd werden gehouden⁽¹⁾. Hiermede verviel de betaling der honderdduizend kronen, die de ledige beurs van Lodewijk Gunther moesten vullen. Maar toen de ongelukkige gevangenen later terugkeerden, niet alleen uit het iberisch schiereiland, maar ook uit verder verwijderde streken, waarheen zij door hunne harde meesters waren gezonden; toen zij verhaalden, wat zij geleden hadden - sommigen in de afschuwelijke kerkerholen van Spanje, waar zij boetten voor de misdaad van hun vaderland te hebben verdedigd; anderen als galeislaven, in dienst van hun bittersten vijand; velen zagen er, met geschoren hoofd en langen baard, als Turken uit of waren verminkt, misvormd door boeien en slagen, door ziekte en onreinheid - toen deze lieden in hun vaderland wederkeerden en hun lijden verhaalden, werd zeker de haat tegen Spanje en Rome in de harten der Nederlanders daardoor niet getemperd en verdubbelde de erfelijke liefde voor het huis der Nassaus, aan wier edelmoedigheid deze beklagenswaardige slachtoffers hunne redding te danken hadden. Van verschillende zijden werd aanvankelijk beweerd, dat de admiraal, om de vele moorden en andere misdaden, die men hem verweet, niet als krijgsgevangene kon worden beschouwd en uitgewisseld, maar dat hij voor de rechtbanken der Republiek moest gesteld worden. Maar de Staten beslisten, dat het heilig schild der krijgswet ook zulk een misdadiger als hem moest beschermen; en zoo werd hij dan in vrijheid gesteld. Niet lang daarna vertrok hij naar Spanje, waar hij zeer koel ontvangen werd.

Van dit tijdstip dagteekent eene belangrijke wijziging in de wetten betreffende de uitwisseling van krijgsgevangenen.

Daar nu Maurits Grave belegerde, en aldus niet alleen eene gewichtige stelling bedreigde, maar ook geheel Brabant in spanning en gevaar bracht, zag de aartshertog zich wel geëgdwongen, een zoo belangrijk deel van zijne krijgsmacht af te zonderen, om zijn onvermoeiden en talentvollen tegenstander in

(1) VAN DER KEMP, II. 98, 99. BENTIVOGLIO, II. 517. WAGENAAR, IX. 119. VAN METEREN, 449, 469, 470. GROTIUS, XI. 528, 599.

het oog te houden, dat het beleg van Ostende niet dan flauw kon worden gevoerd. Daar kwam nog iets bij: deels ten gevolge van het slordige geldelijk beheer, deels door de noodlottige vertraging en tegenspoeden, bij dat beleg ondervonden, was er wederom muiterij onder de troepen uitgebarsten; en wel op zoo groote schaal, met zoo geduchten ernst en stelselmatige organisatie, als tot hiertoe nog niet in de spaansche legers was voorgekomen⁽¹⁾.

Tegen het einde van Juni hadden minstens drieduizend vijfhonderd soldaten, waaronder ongeveer duizend van de beste ruiters, en allen tot de uitgelezen keurtroepen behorende, zich meester gemaakt van de stad Hoogstraten in Brabant. Hier vestigden zij zich nu en stelden zij zich in veiligheid door het in orde brengen en versterken der vestingwerken; terwijl van het geheele omliggende land regelmatige schatting werd geheven in koren, slachtvee en wat er verder noodig was, zoo als wijn, bier en geld. Als naar gewoonte, nam ook ditmaal de wanorde de vormen aan van volkomen orde. De regeeringloosheid herschiep zich in eene uitmuntend georganiseerde regeering; en in weinig staten ter wereld scheen het recht zoo streng en zoo stipt gehandhaafd te worden, als in deze tijdelijke republiek, op roof en oproer gegrondvest.

Want, hoewel zelve niets anders dan eene bende roevers, strafte zij zonder genade al hare burgers, die niet ten algemeenen nutte maar in hun eigen belang stalen. De rijke buit, dagelijks uit de hoeven, kasteelen en dorpen van Vlaanderen weggevoerd, werd met ongekreukte stiptheid en regtvaardigheid verdeeld; terwijl de regelmatigheid en de schitterende uitslag dezer telkens herhaalde ondernemingen den aartshertog als verlamden en de geheele zaak voor zijne vijanden hoogst voordeelig was.

Vergeefs beproefde Albert, met de rebellen in onderhandeling te treden. De nuntius Frangipani begaf zich in persoon tot hen, maar werd met spotternij ontvangen. Vrome vermaningen mochten misschien de poorten van het paradijs openen, zoo voerde men hem tegen; maar de poorten van Hoogstraten waren alleen door goud te ontsluiten. Te kwader ure liet de kardinaalaartshertog zich daarop verlokken om de kracht van priesterlijke banbliksems te beproeven. De voormalige aartsbisschop van Toledo hield zich overtuigd, dat deze in den krijg geharde veteranen, die zoo kalm de stormvloed der Noordzee en de batterijen van Vere en Nassau durfden trotseeren, sidderen zouden voor de verschrikkingen der kerk. Alzoo vaardigde hij een manifest

(1) BENTIVOGLIO III. 517. VAN METEREN 470-472. GROTIUS XI. 604-606.

uit, zoo opgewonden en heftig als een pamflet van Marnix en zoo streng als een vonnis van Torquemada. Geheel tegen den raad van de Staten-Generaal der gehoorzame provinciën in, verklaarde hij al de muitelingen, die zich niet binnen drie dagen zouden hebben onderworpen, voor rebellen, verraders en schelmen en schuldig aan de misdaad van majesteitsschennis, en dus ter dood verwezen. Hij gaf daarbij aan een iegelijk, van wat rang en stand ook, verlof om de muitelingen vrijelijk te dooden, hoe, waar en wanneer dit ook geschieden mocht; belovende dat hij, die een gemeen soldaat doodsloeg, eene belooning zou ontvangen van tien kronen, terwijl voor het dooden van een officier van lageren rang honderd, voor een hoofdofficier tweehonderd kronen en voor den eletto of opperbevelhebber vijfhonderd kronen werden uitgelooft. Indien de doodslager zelf rebel was, dan zou hem de misdaad worden kwijtgescholden en de toegezegde belooning behoorlijk uitbetaald. Allen rechters, overheidspersonen en dienaren der justitie werd gelast om inventarissen op te maken van alle goederen, zoo roerende als onroerende, der muitelingen en van de kleederen en andere zaken, hun vrouwen en kinderen toebehoorende: alle welke goederen moesten geleverd en overgegeven worden in handen van ‘den depositaris van ons leger om die te doen incorporeeren aan onze domeinen, aan welke wij die van nu af toewijzen.’

De muiters lieten zich daardoor echter niet bang maken: integendeel, dit heftige plakkaat verbitterde hen nog meer. Hun lang verblijf in het land van Calvinisme en vrijheid had dien Spanjaards en Italianen geleerd, zich om zulke banvloeken niet te bekommeren. Bovendien hadden zij in hun midden pamfletschrijvers, even vaardig met de pen als de klerken van den aartshertog.

Zoo duurde het dan ook niet lang, of in naam van den eletto en den kriegsraad van Hoogstraten verscheen er een antwoord op den ban, dat zelfs in druk werd uitgegeven⁽¹⁾.

‘Indien schelden en bannen betalen is,’ meenden de eletto en zijn raad, dan mochten wij wel dadelijk een kwijtbrief opmaken en aan Hunne Hoogheden overleggen, bekennende wel en deugdelijk van alle achterstanden voldaan en betaald te wezen. Maar vermits van zulke betaling niets in den buik noch aan het lijf komt, en ondertusschen zij, die zoo lang lijf, goed en bloed zonder loon hebben moeten wagen om de aartshertogen in hun staat te handhaven, van honger, koude en gebrek vergaan: zoo is het meer dan recht en reden, dat wij eene korte aanwijzing doen van de onwaarachtigheid, onredelijkheid, afgrijselijkheid en ongehoorde wreedheid, waarvan dit plakkaat tot

(1) Zie VAN METEREN 471, 472.

den krop toe vol is, opdat daardoor de billijkheid van onze zaak blijke en een ieder oordeelen moge, wat reden er is om de aartshertogen aldus te doen donderen en bliksemen, in toorn en gramschap, waarvoor vrouwen en kinderen, maar geen mannen en soldaten, behooren te vreezen.

‘Wanneer gezegd wordt,’ zoo gaan de rebellen voort, ‘dat wij onze vendelen hebben verlaten, juist toen de aartshertog bezig was Grave te ontzetten, dan zien wij daaruit wel, dat de arithmetica en de kunst om goed te tellen niet met verwarde en beroerde hersenen kan beoefend worden. Verstoordheid is ook eene slechte schoolmeesteresse voor het geheugen: maar als goede vrienden, die iemands vergeetachtigheid willen verhelpen, willen wij Uwe Hoogheid herinneren, dat het niet Uwe Hoogheid, maar de admirant van Arragon was, die het leger omtrent Grave heeft gevoerd.

Het is waar: wij spreken Uwer Hoogheden landen aan, om te kunnen leven; want tot wien zouden wij ons anders richten? Hunne Hoogheden geven ons niets: en soldaten zijn geen kameleons, die van lucht leven kunnen; en naar alle rechten heeft de schuldeischer aanspraak op de goederen van zijn schuldenaar.

En wat betreft het ter dood verwijzen van hen, die niet begeeren gedood te worden en die de macht hebben zich te verdedigen, ja zelfs hen te beschadigen, die beproeven zouden het vonnis uit te voeren: dit is eene zaak, niet wel overeenkomende met de uitnemende wijsheid, die Hunner Hoogheden is.

Wat mede onze roerende en onroerende goederen belangt: Hunne Hoogheden weten zeer wel, wat de roerende en onroerende goederen van arme, uitgemergelde soldaten zijn. Onze roerende goederen kunnen door niemand dan door ons gevoerd worden, want het zijn onze wapenen; en die zijn ook tevens onze onroerende goederen, voor hen die ze zouden willen roeren; want wij durven wel verzekeren, dat zij ook voor Hunne Hoogheden te zwaar en niet te verwegen zouden zijn.

De depositarissen van Hunner Hoogheden legers zullen ook wel zonder klerk klaar komen met het opteekenen van het geld, de kleederen en andere dingen, ons, onzen vrouwen en kinderen toekomende. En indien de domeinen van Hunne Hoogheden geen ander middel opleveren, om dien grooten sleep van eene menigte ledige buiken en struisvogelmagen te vullen, dan staat het grootelijks te vreezen, dat zij binnen kort even weinig geld en kleederen zullen hebben als wij, onze vrouwen en onze kinderen hadden, op het oogenblik dat wij genoodzaakt zijn geweest te Hoogstraten bijeen te komen, om geld en kleederen voor ons, onze vrouwen en kinderen te verkrijgen. Want toen waren wij recht een volkje, om op zijn indiaansch met de naakte billen

(onder reverentie) te loopen, waarvoor het hier te lande evenwel te koud is. Hunner Hoogheden Heeren en Broeders de Keizer en de Koning van Spanje, zullen noch hunne, noch Hunner Hoogheden handen vet kunnen maken aan onze kleederen en aan onze goederen, binnen hun gebied gelegen. Het zou ook, voorwaar, een vreemd spektakel zijn, als onze vrouwen en kinderen, van al hunne kleederen beroofd ten bate van Hunner Hoogheden schatkist, binnen drie dagen uit het land zouden moeten vertrekken.

Dat Hunne Hoogheden willen dezen ban uitgevoerd hebben tegen onze kinderen en kindskinderen, heeft Zijne Hoogheid uit zijn Bijbel niet geleerd, toen hij dien, als aartsbisschop, las en aan zijn schaapkens uitlegde, of ten minste had behooren uit te leggen. Wat voor theologie heeft Hunnen Hoogheden toch wel geleerd, zoo tegen onnoozelen te werk te gaan?

Het believe Hunnen Hoogheden slechts, de oorzaak van deze ontevredenheid weg te nemen, en hunne soldaten zullen altijd weltevreden zijn. Alle Koningen, Prinsen en Heeren zullen zich mogen spiegelen aan het slecht bestuur van Hunnen Hoogheden en zien hoe zij varen, die oorlog willen voeren en nochtans de zenuw van den krijg afsnijden, door aan hunne soldaten te onthouden wat hun toekomt. Allen, die ten allen tijde vermaard zijn geweest in krijgsgzaken, hebben anders met hun krijgsvolk gehandeld: Cyrus, Alexander, Scipio, Julius Caesar en vele anderen hebben hunne soldaten niet verarmd, maar verrijkt. Wat deed Alexander, toen hem in eene dorre en waterlooze streek een helm vol water gereikt werd? Heeft hij dat water niet weggeworpen, toen hij zag dat het enkel voor hem kon dienen en niet voor zijn leger - om alzoo met de daad te toonen, dat hij het geen haar beter hebben wilde dan zijne soldaten?

Hunne Hoogheden hebben wel tien, honderd, ja vijfhonderd kronen voor onze hoofden over; maar zij hebben er geen vijfhonderd, geen honderd, geen tien penningen zelfs voor over gehad, om onze lijven en zielen in hun getrouwen dienst te onderhouden. Zij hebben wel middel gevonden, om in pracht en hoogen staat zelfs Karel de Vijfde, hooger gedachtenisse, te overtreffen en den Keizer en den Koning van Spanje in kostelijkheid te boven te gaan; maar zij weten voor hunne arme soldaten niets dan schelden en bannen, terwijl die nochtans de eenige steun zijn van hunnen staat.'

Op dien toon antwoordden de overheden der 'italiaansche Republiek' op de beschuldigingen en bedreigingen van hunne meesters: de invloed van de beginselen der Nederlandsche Republiek begon zich te doen gelden, zelfs in de gelederen van hare gezworen vijanden.

De muitelingen hadden ook een verdrag gesloten met de Staten-

Generaal, waarbij zij vergunning hadden verkregen om zich, in geval van nood, op het grondgebied der Republiek terug te trekken, Maurits had hun, uit zijn kamp voor Grave, een brief geschreven; en aanvankelijk schenen zij geneigd, hem met even weinig beleefdheid te behandelen als den nuntius, want zij staken den brief van den prins op een paal, en losten er hunne geweren op; terwijl zij den trompetter, die het schrijven had overgebracht, de verzekering gaven dat zij hem even zoo zouden behandelen, indien hij het waagde nog eens bij hen te komen⁽¹⁾. Spoedig daarop echter traden de eletto en de krijgsraad, die de onbezonnenheid hunner onderhoorigen afkeurden, in onderhandeling met den stadhouder, die hun, met toestemming der Staten, voorloopig verlof gaf om zich onder de muren van Bergen op Zoom in veiligheid te stellen, wanneer zij voor de overmacht zouden moeten wijken⁽²⁾.

Zoo schenen door geheel Europa de krachten der strijdende partijen nagenoeg tegen elkander op te wegen. Voor Ostende, waar de groote worsteling tusschen onbeperkt gezag en republikeinsche vrijheid nu reeds langer dan een jaar met gelijke volharding aan beide zijden werd voortgezet, scheen op geene beslissing te hopen. Het zand verzwolg het bloed der strijdenden van beide partijen, maand na maand, in den zomer; de pest maaide, in de stad en in het kamp, met volkomen onpartijdigheid gedurende den winter Protestanten en katholieken weg; terwijl de onverbiddelijke oceaen in zijn toorn nu en dan over alles heenspoelde, en in een enkel uur den moeilijken arbeid van maanden vernielde.

In Spanje, in Engeland en Ierland, in Hongarije, Duitschland, Zweden en Polen zwoegden de menschen rusteloos, dag bij dag en jaar bij jaar, om elkander uit te roeien en de scheppingen van menschenlijken arbeid te verwoesten; en toch kon men haast niet zien, dat men vorderde. De Turk was gevorderd tot in Buda, op den rechter oever van den Donau, en de Christenen legerden zich in Pesth, op den linker; terwijl de Halvemaan, eerst onlangs door het Kruis vervangen, nu wederom zegepralend glinsterde boven Stuhlweissenburg, de voornaamste stad der Magyaren. De groote maarschalk Biron, die zijn ongehoord verraad zag mislukken⁽³⁾, had zijn hoofd op het blok

(1) VAN DER KEMP, II. 386.

(2) VAN METEREN, BENTIVOGLIO, GROTIUS, VAN DER KEMP *ubi sup.*, WAGENAAR, IX. 120-122.

(3) Hendrik wist even goed als de katholieke Koning zelf, welk werkzaam aandeel Spanje in deze laaghartige intrige genomen had. Villeroy zeide tot den gezant der Staten, dat de Koning alleszins recht had zijn toevlucht tot de wapenen te nemen, om het verraad der spaansche regeering te straffen, die, door zulk een dienaar als Biron om te koopen om zijns meesters hals af te snijden en zijne onderdanen tot opstand te bewegen, den vrede erger geschonden had, dan wanneer zij zich zonder omslag had meester gemaakt van de beste provincie uit het koninkrijk. Intusschen hield Aerssen zich ook nu, even als het vorige jaar, overtuigd dat de verbittering van den Koning tegen Spanje en zijne vriendelijkheid jegens de republiek louter komediespel waren. Hendrik was altijd bang, dat de Staten een einde aan den oorlog zouden maken; en vooral in dit oogenblik van spanning en ongerustheid in Frankrijk sloeg hij met wantrouwen elk spoor van onderhandeling tusschen den aartshertog en de republiek gade. Kortom tijd daarna zou het ook blijken, hoe sterk of hoe flauw de verontwaardiging zou zijn van den britschen Koning over een moordaanslag op groote schaal, die, naar men vermoedde, mede in Spanje was ontworpen. Het is althans een teeken van vooruitgang, dat sluipmoord niet langer een der gewone wapenen is, waarvan gezalfde Vorsten zich tegenover elkander, of tegenover personen, die hen mishagen, bedienen.

Inderdaad mag men er aan twijfelen, of zulk eene handeling, indien zij heden ten dage gepleegd werd, door de beschaafde wereld even kalm zou worden beoordeeld als in dagen van Filips, Elizabeth, Jacobus en Hendrik. Intusschen was het jammerlijk om aan te zien,

gelegd, nadat kort te voren lord Essex met zijn hoofd had geboet voor zijn onzinnigen opstand in het Strand te Londen. De rustelooze en woelzieke gunstelingen van Hendrik en Elizabeth hadden dus hunne stormachtige loopbaan geëindigd, maar de plannen van den grooten Koning en van de groote Koningin werden steeds wijder van omvang, steeds avontuurlijker, ondoorgroondelijker en onoprechter dan ooit, naarmate voor beiden de avond des levens naderde.

Maar in dat tijdperk van overgang tusschen het ten val neigende koninklijk en priesterlijk absolutisme en de opkomende godsdienstige en staatkundige vrijheid, was de worsteling tusschen den ouden en den nieuwen tijd niet tot Europa, of zelfs tot de Christelijke wereld, beperkt.

hoe men aan het fransche hof het aandeel van Spanje in de samenzwering van Biron poogde te bemantelen. De fransche regeering zelve bracht verontschuldiging voor Spanje bij, ten einde hare eigene schande te bedekken. 'Men bedenkt niet,' schreef Aerssen, 'dat de Spanjaard nooit van opzet zal veranderen, maar altijd nieuwe kansen en gelegenheden zal zoeken. De eenige vruchten van de ontdekking dezer samenzwering is, dat de Koning een goed en trouw dienaar verliest en overigens verplicht wordt, al te duidelijk te laten zien dat hij den oorlog vreest en daarom den vrede wenscht. De Paus beweert zijne onschuld; de Koning gelooft hem; en Villeroy blijft getrouw aan zijn ouden stelregel, dat de fransche kroon alleen dan wèl kan varen, als zij in goede verstandhouding is met den Paus. Welke vrucht hebben wij dus te hopen van het kwaad dezer samenzwering, of van het goed der ontdekking? Zijne Majesteit zegt, dat de Koning van Spanje zijn goede broeder is, te vroom, te onervaren om deze snoodheid te bedenken; maar dat het alleen de schuld is van Fuentes en andere ministers, in overleg met den hertog van Savoye.' - - Ik heb altijd opgemerkt, dat Vorsten nooit hunne tegenspoeden erkennen, hoewel zij zeer ingenomen zijn met het welslagen hunner onderneming.' Aerssen aan Oldenbarnevelt, VAN DEVENTER, II. 327.

Dezelfde visschers en soldaten, die wij onlangs de havens van Holland en Zeeland zagen uitzeilen, om de gevaren der beide polen trotseeren, streden nu in de indische zeeën met de portugeesche alleenhandelaars der keerkringen.

De edelmoedigheid van den roomschen opperpriester, die wegschonk wat zijn eigendom niet was, had nu reeds een eeuw lang aan de landgenooten van Vasco de Gama het bezit verzekerd van minstens de helft der kostelijke goederen, die, door het vindingrijk genie ondekt, door onversaagde dapperheid en grenzenlooze wreedheid waren gewonnen en behouden.⁽¹⁾ Maar een geest van omkeering was door de geheele wereld omgegaan. Men had den vorsten en kooplieden in de tropische landen zorgvuldig geleerd, dat er geen andere blanke menschen op aarde waren dan de Portugeezen en hunne overwinnaars: de Spanjaarden; en dat de Hollanders - van wie zij onlangs gehoord hadden en de afbeelding van wier beroemden veldheer sommigen hadden gezien - niets anders waren dan een hoop roevers en wilden, in ontoegankelijke hollen en wildernissen. Spoedig echter zouden zij in de gelegenheid worden gesteld, om door eigen aanschouwing te oordeelen over de macht en de aanspraken van de verschillende mededingers naar hun handel.

In het begin van het jaar 1602 zette Andreas Hurtado de Mendoza met eene statige vloot van galjoenen en kleinere vaartuigen, te zamen meer dan vijfentwintig in getal, koers naar het eiland Java om daar met de grootste strengheid de oostersche regenten te straffen, die handel hadden durven drijven met lieden, die van Zijne katholieke Majesteit en den Paus daartoe geene vergunning hadden verkregen.

De stad Bantam lag het eerst aan de beurt om getuchtigd te worden; en het toeval wilde dat juist een hollandsche schipper, Wolfaert Hermansz. genaamd, met vijf koopvaardischepen en driehonderd man aan boord, in deze wateren was aangekomen om den onwettigen handel voort te zetten, die den toorn der Portugeezen had opgewekt. Zijne geheele strijdmacht, zoowel in manschappen als in geschut, kwam nog niet in vergelijking met die van het vlaggeschip van Mendoza. Maar hij wilde den Indianen toonen, dat de Nederlanders niet voornemens waren

(1) Paus Alexander VI (Borgia) had namelijk de onderstelde nieuwe wereld in twee helften verdeeld, voor zijne twee meest geliefde kinderen: de monarchen van Spanje en van Portugal. De spaansche Majesteit kreeg het gedeelte ten westen van eene lijn, getrokken van de noordnaar de zuidpool, op ongeveer 1000 mijlen afstands van de Kaap-Verdische eiland; de portugeesche Majesteit kreeg de andere helft. Toen dus later, tegen het einde der zestiende eeuw, de spaansche Majesteit die van Portugal met al hare staten verzwolg, nam zij ook wettig bezit van de oostersche bezittingen en werd alzoo eigenaar van de geheele nieuwe wereld.

hunne veelbelovende handelsbetrekkingen met hen af te breken of hunne nieuwe vrienden in de ure des gevaars alleen te laten. Tot groote verbazing van den portugeeschen admiraal tastte de Hollander, met zijne vijf kleine koopvaardijschepen, de prachtige armada aan, om den Koning van Bantam voor de bedreigde tuchting te beschermen. Het was Wolfaert niet te doen, zijn zoo oneindig sterker tegenpartij dadelijk aan boord te klampen; maar door zijne behendigheid en zeemanservaring wist hij zijn vijand, met uitnemend geluk, op grooter afstand schade te doen. In deze manier van strijden wonnen de zooveel lichter en handelbaarder schepen der Hollanders het ver van de lompe, topzware en moeilijk te bewegen zeekasteelen, waarmede de Spanjaarden en Portugeezen toen op den oceaan oorlog voerden. De snelzeilende galjoenen van Wolfaert zwierven dus rondom de logge, zware, onhandelbare portugeesche vloot, totdat zij eindelijk, door goedgemikte schoten en welbestuurde bewegingen, verscheidene vijandelijke schepen in den grond hadden geboord, er twee hadden prijsgemaakt, anderen op ondiepten gedreven en, in één woord, de gansche vloot in verwarring gebracht. Nadat deze strijd eenige dagen geduurd had, keerde admiraal Mendoza zijn zwakkeren vijand den rug toe en zag hij van zijne onderneming tegen Java af⁽¹⁾. Met het overschot zijner vloot zette hij naar het eiland Amboina koers en vernielde daar verscheidene dorpen en plantages; terwijl Wolfaert en zijne gezellen een zegepralenden intocht in Bantam hielden, waar zij als redders en verlossers werden begroet. En zoo werd aan den westelijken uithoek van dit prachtige eiland de eerste handels-factorij der Nederlandsche Republiek in den indischen archipel gesticht - en daarmede de grondslag gelegd voor een groot rijk, dat eenmaal de aarde zou beheerschen. Weinige jaren later werd, op twaalf mijlen afstand van Bantam, in eene moerassige vlakte een stad gesticht, die, naar oud-hollandsche wijze, behoorlijk met grachten en bruggen, nette tuintjes en huizen met trapgevels prijkte en den alouden en dierbaren naam ontving van Batavia, dien zij tot op dezen dag draagt.

Maar Wolfaert Hermansz. was niet de eenige Hollander, die aan de bewoners der indische kusten en eilanden het bewijs leverde, dat niet alle Europeanen, alleen de Portugeezen uitgezonderd, barbaren en roovers waren; en dat het vriendschappelijk handelsverkeer met andere vreemdelingen zeker niet minder voordeelig zou zijn, dan slaafsche onderwerping aan de spaansche kroon.

Kapitein Van Neck, die reeds vroeger eene reis naar Indië maakte, had in de jaren 1600 en 1601 de Molukken bezocht

(1) GROTIUS, XI. 608, 609. v. METEREN, 463-465. WAGENAAR, *ubi sup.*

en daar met de Koningen van Ternate, Tidore en andere eilanden handelsverdragen gesloten. De Koning van Candy op het eiland Ceilon, de beheerscher der geurige kaneelbosschen, ontving den hollandschen admiraal Spilbergen aan zijn hof en was volgaarne bereid om de welriekende specerijen der tropische gewesten in te ruilen tegen de duizenderlei kunstgewrochten en voortbrengselen der westersche beschaving en nijverheid, waarvan Holland destijds de groote stapelplaats was. Ook Jacob Van Heemskerck, dezelfde die onlangs de verbazing der geheele wereld had opgewekt door zijne tochten en ontdekkingen aan de noordpool, zocht nu nieuwe avonturen onder de evennachtslijn en voerde de roemrijke vlag der Republiek langs de kusten van Indië en China. De Koning van Djohore, op de kust van Malakka, sloot een vriendschapsverbond met hem; als zoo menig ander dezer kleine indische vorsten, greep ook deze Koning gretig de gelegenheid aan om zich steun en hulp te verschaffen tegen de Portugeezen, wier knellend juk zoo zwaar op aller schouders woog, en die alom den hartstochteliĳsten haat tegen zich hadden opgewekt. De Koning verwittigde Heemskerck ook van de komst eener groote lissabonsche galei of karaak, met parelen en specerijen, met kostbare stoffen en edelgesteenten geladen, en stelde hem voor, dit schip, dat op zijne reis naar Europa de straat van Malakka zou doorvaren, aan te tasten. De zwervende Hollander had, wel is waar, niet meer dan twee kleine galjoenen, wier gezamenlijke bemanning ongeveer honderddertig man bedroeg, maar wanneer deinsde Jacob Van Heemskerck ooit voor een strijd terug - hetzij dan een gevecht met een ijsbeer, hetzij de bestorming van eene spaansche sterkte, hetzij een aanval op eene portugeesche armada? De galei, die meer dan duizend ton mat, voerde zeventien stukken geschut en hare bemanning was minstens acht maal zoo sterk, als die van Heemskerck's geheele eskader. Toch was de galei, na een kort een bloedig gevecht, in handen van den koenen Hollander gevallen. Hij schonk zijn zeventienhonderd gevangenen het leven en zette hen aan land, eer zij nog recht hadden bespeurd, hoe nietig en zwak de vijand was, aan wien zij zich hadden overgegeven. Hij verdeelde een buit van ongeveer een millioen gulden tusschen zijne manschappen - die ongetwijfeld aan zulk kruisen tusschen de specerij-eilanden verre de voorkeur gaven boven eene overwintering op Nova-Zembla - en voer toen, in de veroverde galei, naar Macao, waar hij de mandarijnen van het Hemelsche Rijk tot de overtuiging bracht, dat het wel de moeite waard was om met de nederlandsche republiek in vriendschap te leven⁽¹⁾. Spoedig zou de onversaagde Hollander elders tot eene andere taak geroepen worden en zou hij zich een naam

(1) GROTIUS, XI. 608, 609. VAN METEREN, 463-465.

verwerven, die tot het late nageslacht zal voortleven. Inmiddels keerde hij naar zijn vaderland terug, om deel te nemen aan de groote werkzaamheden op staathuishoudkundig gebied, waardoor dit jaar een nieuw tijdperk in de handelsgeschiedenis opent.

De overwinnaar van Mendoza en bevrijder van Bantam had intusschen ook niet stil gezeten. Van Java zette hij koers naar Banda en sloot daar, in naam der Republiek, een tractaat van vrede en vriendschap met het gemeenebest op dit aan muskaat- en nagelboomen zoo rijke eiland. Want op Banda was geen koning; en de beide republieken, de oostersche en de germaansche, onderhandelen rechtstreeks met elkander. Het tractaat was de getrouwe uitdrukking der handelsbegrippen van dien tijd, volgens welke monopolie en uitsluiting van alle mededinging gerekend werden, de beste waarborgen te zijn voor nationale welvaart. Er werd bepaald, dat de inlanders hunne specerijen, en vooral, de muskaatnoten, aan niemand anders dan aan de Hollanders zouden verkoopen, en dat men elkander wederkeerig de overloopers zou uitleveren. Uit andere artikelen evenwel bleek, hoe veel hooger de practijk van godsdienstige en staatkundige vrijheid ontwikkeld was, dan de theoriën omtrent handelsvrijheid. Er werd namelijk ook bepaald, dat ieder der beide volken zijne eigene onderdanen zou richten overeenkomstig zijne eigene wetten; dat men elkander op het stuk van godsdienst geen moeite zou aandoen, maar God erkennen als rechter over allen. Dit was althans een vooruitgang, vergeleken met de wijze waarop de heilige Inquisitie de beschaving wilde bevorderen. De voorgedij, die Holland zich over deze half-onmondige kinderen der zon aanmatigde, was toch inderdaad te verkiezen boven de tyrannie, die hen levend verbrandde indien zij godsdienstige leerstukken verwierpen, die zij niet konden begrijpen, en die met vuur en zwaard en strop de stelling verkondigde, dat de Almachtige den handel in muskaatnoten uitdrukkelijk aan iedereen had verboden, behalve aan de onderdanen van den Katholieken Koning.

Met den Koning van Atjeh, een der voornaamste staten op het eiland Sumatra, werd insgelijks een verbond gesloten en men kwam overeen, dat de gebieder van Atjeh een gezantschap naar de ver afgelegen Republiek zou zenden. Op die wijze zou hij zich het best kunnen overtuigen, of de Hollanders inderdaad, zoo als men hem gezegd had, de vijanden waren der geheele wereld, dan wel alleen van Spanje; en of hunne bekendheid met kunsten en wetenschappen en hunne verhouding tot de andere volken van het Westen hen aanspraak gaven op achting en eerbied en het bezit hunner vriendschap wenschelijk maakten; of dat zij de minachting verdienden, waarmede hunne koninklijke en aristocratische vijanden hen zoo gaarne overlaadden. De gezanten vertrokken van Sumatra met twee zeeuwsche schepen, onder

bevel van Gerard De Rooy en Laurens Bicker; en op hunne reis naar Europa hadden zij reeds gelegenheid om te zien, hoe deze republikeinsche matrozen op zee hunne vijanden wisten te bejegenen.

Op de hoogte van Sint-Helena ontmoette men eene groote portugeesche galei, rijk beladen en sterk bemand. De kleine koopvaardijfchepen tastten, met hunne gewone stoutmoedigheid en behendigheid, het zware zeekasteel aan en weldra was het door de kloeke Hollanders bemachtigd. Een schitterende buit viel den overwinnaars ten deel; de gevangenen werden veilig aan wal gezet en de Hollanders vervolgden toen, zonder verdere ontmoetingen, hunne reis⁽¹⁾.

De gezanten, door den beroemden Warner als tolk vergezeld, werden, in het kamp voor Grave, plechtig door prins Maurits in gehoor ontvangen. En inderdaad konden zij moeilijk eene betere gelegenheid hebben uitgezocht, om door eigen aanschouwing eene vergelijking te maken tusschen de werkelijkheid en de verbeelding, die men hun op de mouw had gespeld. Deze ontzaglijke krijgstoerusting, deze gewrochten van wetenschap en kunst, deze nationale kracht en welvaart bewezen wel overvloedig, dat men hier toch niet met eene verachte barbarenhorde te doen had, zoo als de vijanden der Republiek daar ginds wilden doen gelooven. De verschaningen, bolwerken, mijnen en batterijen en de uitrusting, wapenen en strenge tucht der troepen waren niet alleen een wonder in de oogen dezer zoo pas uit het verre Oosten gekomen zendelingen, maar dit alles had ook de verbazing opgewekt van Europa, dat toch aan dergelijke tooneelen meer gewoon was. Het was duidelijk, dat de vriendschap van zulk een machtig vorst als den stadhouder op hoogen prijs moest worden geschat; en de Koning van Atjeh zou zelf een nog veel erger barbaar zijn geweest dan waarvoor hij vroeger de Hollanders hield, indien de met zoo veel moeite en op zoo grooten afstand geleerde les voor hem geheel verloren was gegaan.

Het hoofd van het gezantschap, Abdoel-Hamed, was in Zeeland gestorven en met de verschuldigde eerbewijzen te Middelburg begraven, waar ook een gedenkteeke voor hem werd opgericht. De andere gezanten keerden naar Sumatra terug, vast besloten om de vriendschapsbetrekkingen met de Republiek te onderhouden.

Omstreeks dienzelfden tijd had Maurits ook nog andere bezoekers in zijn kamp voor Grave ontvangen; daaronder was ook Gaston Spinola, onlangs door den aartshertog tot graaf van Bruay verheven, die verlof had bekomen om een bezoek te gaan brengen aan een gewonden bloedverwant, toen krijgsgevangene

(1) GROTIUS, VAN METEREN, WAGENAAR, *ubi sup.*

in het republikeinsche kamp. Spinola werd gastvrij aan de tafel van den stadhouder ontvangen; en met echte soldatenrondheid stak Maurits den draak met de drijvende batterijen, de torens en forten op wielen, de saucijsen en andere nieuw uitgevonden werktuigen, die bij het beleg van Ostende werden gebruikt, en die, volgens hem, beter geschikt waren om vogels te vangen dan om eene stad te veroveren, die door sterke vloten en legers verdedigd werd.

‘Als de aartshertog daar zijn zinnen zoo op gezet heeft, dan moest hij liever beproeven om Ostende te koopen,’ merkte de prins aan.

‘Wat vraagt gij er voor?’ vroeg de Italiaan; ‘zijt gij tevreden met 200000 dukaten?’

‘Stellig niet met minder dan anderhalf millioen,’ was het antwoord; zoo hoog schatte Maurits de strategische waarde en de voordeelen dier vesting. Hij voegde daarbij, dat hij wel durfde voorspellen, dat het beleg van Ostende even lang zou duren als dat van Troje.

‘Ostende is Troje niet,’ zeide Spinola, met eene hoofsche beeldspraak: ‘hoewel het er zeker niet ontbreekt aan een oostenrijkschen Agammemnon, een nederlandschen Hector en een italiaanschen Achilles’⁽¹⁾. Dit laatste doelde op des sprekers naamgenoot en bloedverwant, den markies Ambrosius Spinola, wiens naam, van dat tijdstip af, meer bekend en beroemd zou worden.

Terwijl men te Ostende zoo weinig vorderde, had Maurits zijn werk voor Grave naar behooren verricht. Op den 18den September 1602 gaf de stad zich over, na een beleg van zestig dagen, op de voorwaarden die in den regel door den stadhouder werden toegestaan. Het garnizoen mocht met krijgseer uittrekken; de burgers, die vertrekken wilden, waren vrij om te gaan; die liever bleven, mochten blijven, mits zij trouw zwoeren aan de Republiek en zich onthielden van de openbare uitoefening van den roomschen eeredienst, maar zonder overigens bemoeilijkt te worden ter zake van hunne persoonlijke belijdenis of huiselijke godsdienstoefening⁽²⁾.

De arbeid vorderde langzaam voor Ostende. Echter was des aartshertogs kleine zeemacht hem van zeer veel nut geweest. De galei van dien tijd, hoewel niet veel meer dan kinderspeelgoed in vergelijking met de gewrochten der scheepsbouwkunst onzer dagen, was evenwel sterk genoeg om visschersschuiten en kleine kustvaartuigen in kreeken en zeeboezems en, bij kalm

(1) GALLUCCI, II. 109.

(2) VAN METEREN, 470. GROTIUS, XI. 604. VAN DER KEMP, II. 99 en de aanteekening van WAGENAAR, XI. 120.

weder, ook langs de kusten van Holland en Zeeland te vervolgen en te vernielen.

Deze vaartuigen werden in beweging gebracht door galeislaven, in welk opzicht de Spanjaarden boven de andere volken iets voor hadden: zij zagen er toch geen bezwaar in, om krijgsgevangenen in boeien te slaan en op de roeibanken te plaatsen. Een gevoel van menselijkheid - of liever, om met den edelen Huig De Groot te spreken, 'de wet van Christelijke vroomheid' - hield de Hollanders er van terug, hunne gevangenen tot zulke gruwelijke slavernij te doemen; zij moesten zich dus tevreden stellen met veroordeelde misdadigers en de weinige andere ongelukkigen, die door de uiterste armoede en de onmogelijkheid om op andere wijze iets te verdienen gedwongen werden, dit zware werk te aanvaarden. En even als in de zeegevechten van onzen tijd de vijandelijke kogels in de eerste plaats zijn gericht op de machines, raderen, schroeven en ketels - zoo was ook toen ter tijd, bij iederen zeeslag, het vuur hoofdzakelijk gericht op de roeiers in het hol van het schip, op de levende machines, zonder welke het vaartuig niets meer was dan eene hulpeloos drijvende klomp.

De Hollanders waren met deze soort van oorlogschepen niet zeer ingenomen: deels door de moeilijkheid om roeiers te krijgen, deels omdat, naar het oordeel van alle echte zeelui, de galei zulk een onhandig en tweeslachtig monster was, als men zich maar kon voorstellen. Hoog, waar zij laag moest zijn - broos, vlak en weerloos, waar verheffing en kracht onmisbaar waren - overladen en topzwaar, waar zij luchtig en ineengedrongen moest zijn; zwak in de kiel; breed van voren en van achteren; moeilijk te besturen; onhoudbaar bij ruw weder en hooge zee en traag onder zeil, was de galei slechts zelden tegen de nederlandsche galjoot opgewassen. Het eenige voordeel was, dat zulk een vaartuig over eene effen zee nog kon voortscharrelen, wanneer beter en vlugger schepen door volkomen windstilte roerloos lagen.

Ondanks dit alles, hadden deze uitheemsche schepen, gedurende een zekeren tijd althans, een onbestemde geheimzinnige vrees ingeboezemd; men wist niet, wat zij al zouden vermogen, en de Hollanders hadden ook reeds zelven de proef genomen, om zulke vaartuigen te bouwen. Nog niet lang geleden was eene zeer groote galei, te Dordrecht gebouwd, voorbij de spaansche forten de Schelde opgeroeid tot aan Antwerpen; daar had zij gebruik gemaakt van de eerste verrassing en in een kort maar schitterend gevecht hare tegenstanders overwonnen, zoodat het hollandsche schip van de stadswerven eene spaansche galei van de eerste klasse en zeven oorlogschepen van kleiner afmetingen kon wegvoeren. Het gerucht van den strijd deed de

burgers en de soldaten der bezetting naar den wal snellen; maar zij kwamen alleen om getuigen te zijn van de onversaagdheid der Nederlanders en om den vijand snel de rivier te zien afzakken, beladen met buit en gevolgd door de veroverde schepen. En de spijt dezer onwillige toeschouwers werd zeker niet verzacht, toen trompetgeschal aan boord van het hollandsche schip de welbekende wijs van het ‘Wilhelmus van Nassouwen’ in hunne ooren weerklinken deed: die wijs, eens zoo dierbaar aan alle vaderlandslievende harten in Antwerpen, en die misschien nu nog een bloes van schaamte te voorschijn riep op de wangen van menigen renegaat⁽¹⁾.

Frederik Spinola, een partijganger die behoorde tot de zeer aanzienlijke en rijke genueesche familie van dien naam, had met een klein eskader van galeien, die hij onder zijn bevel te Sluis had verzameld, een tijd lang kaapvaart gedreven. Hij had aan de kleinere koopvaardischepen der Republiek zooveel schade toegebracht en zich bij al de talrijke schippers in deze kalme wateren zoo geducht gemaakt, dat hij den lust niet bedwingen kon om zijn arbeid op grooter schaal voort te zetten. Bij een bezoek in Spanje had hij van de regeering vergunning verworven, om voor dit doel acht groote galeien te gebruiken, die kort te voren aan de werven langs de Guadalquivir voor de koninklijke zeemacht waren gebouwd. Hij zou ze voor zijne eigene rekening uitrusten en bemannen, maar zou daarentegen ook de vrije beschikking hebben over den geheelen buit, dien hij behalen mocht. Vroeg in den herfst ging hij met zijn acht galeien naar Vlaanderen onder zeil; maar op de hoogte van Cezimbra, aan de portugeesche kust, kwam hij ongelukkig in aanraking met sir Robert Mansell, die daar met een klein eskader van engelsche fregatten gereed lag om de indische vloot op haar terugkeer naar Lissabon te verrassen. Een gevecht volgde, waarin Spinola twee van zijne galeien verloor. Toch zou het misschien nog erger met hem afgeloopen zijn, indien niet juist een groote indische karaak, met kostbare waren geladen, in het gezicht was gekomen: de aandacht zijner overwinnaars, die daar rijker buit verwachtten dan van hem of zijne vloot te halen viel, werd er door van hem afgeleid⁽²⁾.

Terwijl de Engelschen bezig waren de karaak te plunderen, maakte Spinola zich met zijne overgebleven schepen zoo gauw mogelijk uit de voeten. Op den 3den October 1502 verscheen hij in het Kanaal met eene vloot, die, naar de begrippen van dien tijd, nog geducht mocht heeten. Elke galei had tweehonderd vijftig roeiers en bovendien nog vierhonderd weerbare mannen aan

(1) GROTIUS, Hist. XI. 576.

(2) GROTIUS, XI. 607, 608.

boord. Zijn vlaggeschip droeg den naam van Sint-Louis; de andere schepen heetten Sint-Philippus, de Morgenstar, Sint-Jan, de Hyacinth en Padilla. De Drieëenheid en de Goede Gelegenheid waren nabij Cezimbra vernield. Nu wilde het toeval, dat toen juist in het Kanaal twee hollandsche oorlogschepen kruisten, en wel: de Tijger, kapitein Pieter Mol, en de Pelikaan, kapitein Lubbertsz.. Deze twee ontdekten het spaansche eskader tegen het vallen van den avond, op de hoogte der engelsche kust, en gaven dadelijk van die ontdekking kennis aan den vice-admiraal Jan Kant, die met het schip de Halve-maan en drie andere oorlogsgaljooten der Staten de wacht hield. Onmiddellijk begon de vervolging, waarbij zich nog een paar engelsche oorlogschepen voegden. Toen de avond viel, werd het volkomen stil; en de galeien van Spinola, die dicht onder de krijtbergen van Dover genaderd waren, trachtten nu in de duisternis naar de vlaamsche kust te roeien, in de hoop van onopgemerkt het Gat van Sluis binnen te loopen en zoo te ontkomen¹⁾. Alles ging goed, totdat de maan opkwam; maar toen stak er tegelijk een sterke bries op, zoodat de galeien weder alles verloren wat zij reeds gewonnen hadden. Op de hoogte van Grevelingen kwam nog een vijfde oorlogschip der Staten, de Makereel genaamd, in het gezicht, tastte onmiddellijk de Sint-Philippus aan en gaf haar de volle laag, waardoor vijftig man werden gedood. Toen de galei dezen aanvaller poogde te ontwijken, kwam zij in de nabijheid van het hollandsche admiraalschip de Halve-maan, dat met volle zeilen op haar afkwam, haar met een geweldigen schok juist in het midden trof en haar grooten mast en haar kajuit verbrijzelde; toen vuurde de admiraal, na zich met moeite van het ontredderde schip te hebben losgemaakt, eene volle laag dwars door de gespleten kiel, waar de roeiers zaten. Eén wilde kreet van smart en vertwijfeling boorde door de lucht, terwijl banken en riemen, armen, beenen en verminkte lichamen, nog onverbreekbaar aan elkaar geboeid, op de door de maan beschenen golven dreven. Een oogenblik later verscheen er nog een andere galjoot om het werk te voltooien: met de ijzeren punt aan haar voorsteven trof zij de Sint-Filippus zoo geweldig, dat deze als een steen zonk en, met hare galeislaven, matrozen en soldaten, al de gelden, die Spinola voor zijne vloot had medegebracht, in de diepte meevoerde.

Nu werd de Morgenstar aangevallen: kapitein Gerbrand Jansz. van Enkhuizen liep met volle zeilen op haar in. De schok was niet minder juist en hevig dan bij de Sint-Filippus en had dezelfde uitwerking. Het onhandelbare, topzware monster werd

1) FLEMING, 290-294. BENTIVOGLIO, III. 616. VVN METEREN, 474.

tusschen den grooten mast en den achtersteven getroffen; de geweldige stoot vernielde wel den boegspriet en de bolwerken van den aanvaller, maar ook het achterste gedeelte der galei was geheel gescheurd en uit elkander geslagen; en de grootste helft der rampzalige galeislaven, die daar op de banken geboeid zaten, verloor onmiddellijk het leven. En wederom naderde, toen de eerste vijand zich van zijn slachtoffer verwijderde, admiraal Kant met de Halve-maan: hij kwam recht op de zinkende galei af en zond haar, met een enkelen krak en schok, naar den afgrond. Dit was misschien geen zeer wetenschappelijke manier van vechten. Men zette eenvoudig op den vijand koers, zeilde bot tegen hem aan en gaf hem van nabij de volle laag uit het geschut. Maar die lompe hollandsche schippers deden hun werk dan toch treffelijk, zonder vrees of aarzeling, en dat, terwijl zij, als naar gewoonte, in manschappen en geschut verreweg de minderheid hadden. Twee andere spaansche galeien waren naar de banken op de hoogte van Grevelingen gedreven, waar zij uit elkander werden geslagen. Een derde strandde bij Calais. De galei, waarop zich Frederik Spinola zelf bevond, bereikte gelukkig de haven van Duinkerken, van waar de vlootvoogd, vernederd en beschaamd, naar Brussel ging om den aartshertog mededeeling van zijn ongeluk te doen. Gedurende het gevecht hadden zich de booten der Nederlanders beijverd om van de verdrinkende manschappen, hetzij galeislaven of soldaten, nog zoo velen te redden als mogelijk was. Maar slechts tweehonderd menschen werden op die wijze aan den dood ontrukkt, terwijl verreweg het grootste gedeelte der bemanning, waarschijnlijk ten getale van drieduizend, jammerlijk omkwam; en de gansche vloot, die aan den hollandschen handel zoo veel afbreuk had moeten doen, werd, met uitzondering van eene enkele, beschadigde galei, geheel vernield. De Hollanders telden slechts weinige dooden; en het is zoo goed als zeker, dat de geheele bemanning hunner vloot nog niet gelijk stond met die van een enkel der vijandelijke schepen. De genueesche vrijbouter hield zich een poos schuil in Sluis, waar hij in stilte plannen ontwierp om zijne geleden verliezen te herstellen en zijne kruistochten tegen de ontembare Zeeuwen te hervatten.

Wederom was de winter ingevallen en nog was het beleg van Ostende bijna geen stap gevorderd. Gedurende de tien maanden van het bestuur van den gouverneur Van Dorp waren er in de stad vierduizend menschen aan wonden of ziekten bezweken; en in het kamp der belegeraars bedroeg het getal dooden zeker het dubbel. Toch ging de onvermoeide Bucquoy met taai geduld dag bij dag, nacht bij nacht, maand bij maand voort met het plaatsen zijner schanskorven en paalwerken; bijna onmerkbaar

groeide zijn dijk, duim bij duim, aan; en nog steeds ontvingen soldaten, die materialen wilden aandragen, ieder vijf gulden en was een dubbele dukaat het loon voor iederen man, die ze hielp verwerken. Zoo dicht waren zij onder het vuur van de wallen der vesting, dat bijna elke dukaat met een leven werd betaald; maar de Geule, die men hoopte af te sluiten, gaapte nog zoo wijd als ooit; en de vraag, hoe men eene stad zou dwingen die over zee vrije gemeenschap met de geheele wereld had, bleef nog steeds onopgelost. Op den laatsten dag van het jaar 1602 liep eene rijke vloot van transportschepen de haven binnen, geladen met geheele kudden runderen en schapen, benevens wijn en brood en bier, genoeg om in de behoeften van een groote stad te voorzien; zoodat de levensmiddelen in de belegerde veste goedkooper waren dan misschien ergens elders in Europa. Zoo trouw zorgden de Staten-Generaal en prins Maurits, ook uit de verte, voor Ostende; terwijl de onverschrokken en koelbloedige schippers hunne ladingen ongedeerd binnen de Geule brachten, hoewel de batterijen van Bucquoy nu tot op zeventig ellen van den oever genaderd waren.

Aan de westzijde der stad baanden zich de belegeraars langzaam een weg door de oude haven, naar het hart der vesting. Onderaardsche gangen, met onvermoeid geduld en taaie krachtsinspanning droog gehouden, ontmoetten daar andere gangen, die van uit de stad werden aangelegd; en diep onder den grond, onder het rustig kabbelend water, werd daar, in tastbare duisternis of bij het schemerlicht der zwevende lantaarns, menig doodelijk gevecht van man tegen man geleverd: Hollanders, Spanjaarden, Duitschers, Engelschen, Walen dolven en stierven allen in die noodlottige loopgraven, alsof er voor hen in hun eigen land geen graf te vinden ware. Deze onverzadelijke zandbanken schenen al de schatten en al het bloed van de Christenwereld te zullen verzwelgen. Maar het is onnoodig, het eentonig verhaal dier jammeren nog eens neder te schrijven. Geene enkele gebeurtenis bijna dier schrikkelijke dagen, of zij staat geboekt in de verslagen van trouwe kroniekschrijvers of de mededeelingen van onvermoeide krijgers; maar de stroom des tijds heeft ons reeds verre van die tooneelen weggevoerd en ons ook latere tafereelen van moord en verderf te aanschouwen gegeven. Den geheelen winter door arbeidden en zwoegden en vochten deze onvermoeide, onversaagde en onbarmhartige menschen in de stilstaande poelen en moerassen en groeven immer voort in het vlotte zand. Om Ostende te winnen, scheen het wel haast geheel vergraven en verslonden te moeten worden. Als er eerst niets meer van Ostende over was, dan zou de aartshertog wellicht triomfeeren.

Daar er altijd gevaar bestond, dat de pogingen des vijands aan de oostzijde eindelijk slagen zouden, had Maurits last gegeven,

dat met de werkzaamheden tot vorming van nog eene nieuwe haven zou worden voortgegaan, voor het geval dat ook de Geule onbruikbaar mocht worden, zoo als dit met de oude haven sedert den aanvang van het beleg het geval was. En de arbeid aan die nieuwe haven was even gevaarlijk voor de Hollanders, als het doortrekken van den dijk van Bucquoy voor de Spanjaarden; want de arbeiders stonden voortdurend bloot aan het vuur van de batterijen, die de graaf eindelijk op de uiterste punten zijner werken had opgericht. Jammerlijk was het, zooals deze onderworpen gravers uur bij uur hunne spaden nederlegden, om te sterven en straks opgevolgd te worden door hunne kameraden, wie hetzelfde lot wachtte. Toch ging de arbeid aan de haven voort; want de republikeinsche regeering had het er nu eenmaal op gezet, dat de stad gemeenschap met de zee zou houden zoo lang de Staten nog een stuiver, een schip of eene spade te verliezen hadden.

Terwijl dit doodelijke handwerk onafgebroken werd voortgezet, rustten ook de eigenlijk gezegde militaire operatiën geen oogenblik, dag noch nacht. Onvermoeid zagen de Katholieken uit naar eene gunstige gelegenheid voor een aanval; en de Hollanders weken niet van de wallen en uit de loopgraven, maar tuurden en luisterden onafgebroken door de dikke, ijzige nevelen van dezen schrikkelijken winter, of zij de nadering van den vijand konden ontdekken. Vooral de zoogenaamde bij-wachten waren wel geschikt, om zelfs ijzersterke gestellen te sloopen: dag en nacht toch werden in het overstroomde land manschappen op wacht gezet, die, op verbeurte van het leven, in het water moesten blijven staan en elke mogelijke beweging van den vijand bespieden, tot het getij zoo hoog gerezen was dat men niet zonder zwemmen overkomen kon. Dan werd hun eene korte rust gegund, tot de eb wederom intrad⁽¹⁾.

En zoo verliep eindelijk de lange winter, om plaats te maken voor een koude en buiige lente. Op den 13den April 1603 stak er uit het zuidwesten een zoo geweldige storm op, als sedert het begin der belegering nog niet had gewaaid, en teisterde de arme stad met ontzettende woede. De golven sloegen kokend over de dijken en borstweringen en de bulderende orkaan vaagde de wallen en straten leeg. Geen soldaat, geen matroos kon zich staande houden; de middelste toren der kerk werd weggestormd; schoorsteenen en vensters stortten krakend en kletterend van alle zijden naar beneden; de losgelaten elementen vierden feest, als om te bewijzen hoe hulpeloos de mensch, ondanks al zijne kunst en kracht, staat tegenover de ongetemde machten der natuur. Niemand roerde zich in de stad of in het kamp; het scheen alsof Ostende niet belegerd werd; alsof er geen vijande-

(1) FLEMING 350.

lijke legers, bijna twee jaren lang, tegenover elkander hadden gestaan, zonder ooit een enkele gelegenheid te verzuimen om elkander bij de keel te grijpen. De geweldige botsing tusschen den storm en den oceaan bracht de woede der menschen tot rust. Toch zou die rust maar kort mogen duren; tegen den avond begon de storm te bedaren en het garnizoen sloop weer naar de wallen. Onmiddellijk werd het langzaam wegstervende gehuil van wind en wateren opgevolgd door zwakke, maar nog dreigender geluiden; en de uitgezette schildwachten hadden nauwelijks den tijd om alarm te maken en met trommen en trompetten de bezetting bijeen te roepen, of reeds begon de aanval. De nooit sluimerende Spanjaarden stonden reeds voor hen. In de Stekelvarken-schans verhief zich eensklaps een geweldige vlam, die de invallende duisternis verdreef; en de luide kreten der vijanden, die met hunne vuurpijlen het rijswerk en andere materialen in brand hadden gestoken, weerklonken over het veld en verkondigden de hevigheid van den aanval. De gouverneur Van Dorp, die zelf in de schans was, spande al zijne krachten in om den brand te blusschen en dezen belangrijken post te behouden. Dit gelukte hem dan ook. Na een kort maar bloedig gevecht werden de Spanjaarden met zwaar verlies terug geworpen. Alles werd nu weder stil; en de soldaten in de schans wenschten zich reeds geluk met de overwinning, toen plotseling de overal tegenwoordige Filips Fleming met een ontsteld gelaat het hoofdkwartier van den gouverneur kwam binnenstormen, met de tijding dat de aanval op het Stekelvarken slechts een loos alarm was geweest en dat de Spanjaarden zich op dat oogenblik reeds meester hadden gemaakt van de drie buitenforten, namelijk den Zuidelijken-Vierhoek, den Westelijken-Vierhoek en den Polder-Vierhoek. Deze punten, waarvan wij reeds vroeger melding maakten, waren van het uiterste gewicht voor de bescherming der vesting; want gingen die verloren, dan was de geheele contrescarp in gevaar. Juist om deze belangrijke bolwerken te redden, die het meest aan een aanval waren blootgesteld, had sir Francis Vere bij het voorlaatste Kerstfeest zijn toevlucht genomen tot zulk een onedele krijgslist.

Van Dorp wilde dit bericht eerst niet gelooven. De vierhoeken waren wèl bewaard; de bezetting was moedig en waakzaam. De Spanjaarden waren toch geen vogels, dat zij tegen loodrechte wallen konden opvliegen? En voor schepsels zonder vleugels was het immers onmogelijk, daar binnen te komen. Hij liet zich evenwel bewegen, om Fleming door de duisternis te volgen, en ontdekte nu spoedig, dat wat hij onmogelijk achtte toch waar was. De kostbare bolwerken waren in 's vijands handen. Met apenvlugheid hadden de geel-gerokte Italianen, Walen en Spanjaarden - met den stormhoed op het hoofd en het zwaard tusschen

de tanden - touwladders aangebracht; toen waren zij, terwijl de strijd bij de Stekelvarken-schans nog steeds voortwoedde, bij honderden en honderden tegen de wallen opgeklauterd en nu stormden zij over de vermeesterde bolwerken met luide triomfkreten en verpletterden allen tegenstand. Het was in waarheid een schitterend wapenfeit. De verslagen Van Dorp ontmoette weldra kleine hoopen van zijn volk, die, door schrik bevangen, uit hunne schansen vluchtten, gewond, bebloed, om hulp roepende en zonder te weten wat te doen. Het was, alsof de Spanjaarden uit de wolken waren gevallen. De hollandsche bevelhebber deed zijn best om de vluchtelingen te herzamelen en hen die nog stand hielden moed in te spreken en te helpen. Gedurende den geheelen nacht werd het gevecht, met verdubbelde woede, voortgezet en iedere duimbreed gronds tot het uiterste betwist; want Katholieken en Hollanders beiden begrepen zeer goed, dat deze overwinning meer waard was dan al wat de aartshertog in de laatste achttien maanden gewonnen had. Man tegen man, borst aan borst geklemd, kampten en worstelden zij in dien duisteren Aprilnacht; terwijl de laatste doffe zuchten van den orkaan onbemerkt wegstierven, de roode lantaarns heen en weder slingerden, de knappende vuurwerken overal in de lucht en op den grond sisten en knetterden en de vlammen van het opgestapelde, met teer en pek bestreken rijshout haar rossen gloed wierpen over een tooneel, dat eer een heksen-sabbath geleeke, dan een gevecht tusschen menschelijke wezens. Vijftienhonderd man voor het minst - zoo wel belegeraars als belegerden - verloren het leven bij de bestorming der forten en de wanhopige, maar vergeefsche, pogingen der Hollanders om ze weder te heroveren. En toen eindelijk de dag aanbrak en de Spanjaarden den geheelen omvang hunner overwinning konden overzien, begonnen zij onmiddellijk de gewonden en gevangenen, die hun in handen waren gevallen, af te maken; terwijl zij tegelijkertijd de kanonnen hunner nieuw gewonnen werken op de groote contrescarp der vesting richtten.⁽¹⁾

Maar de belegerden - wel uit het veld geslagen doch niet ontmoedigd - verloren ook van hun kant geen oogenblik om de binnenwerken der vesting te versterken en deden wat zij konden, om, door dagelijksche uitvallen, door rusteloos vuren en door allerlei andere middelen, den vijand te beletten van zijne overwinning ten volle partij te trekken. Die overwinning was slechts plaatselijk; en de onvermoeide verdedigers deden het den vijand spoedig gevoelen, dat de stad nog niet genomen was door de verovering der drie vierhoeken, maar dat elke duimbreed gronds der vesting zelve even heftig zou worden betwist als deze drie kleine schansen. Na een beleg van bijna twee jaren

(1) FLEMING 351-354.

te hebben verduurd, zou Ostende niet door storm genomen worden. In dien Aprilnacht was wel is waar een belangrijk stuk van de vesting losgescheurd en in het bezit van den aartshertog gekomen; maar dit was dan ook alles. Inmiddels werd de onderaardsche arbeid aan beide zijden met onbezweken ijver hervat.

Frederik Spinola had, ondanks zijne verpletterende nederlaag in October van het vorige jaar, en ondanks het verlies van al zijne schepen, toch den moed niet opgegeven. Integendeel: hij had van den winter gebruik gemaakt om andere galeien te doen bouwen. Zoo gebeurde het dan, op zekeren fraaien Meimorgen, dat de raadsheer Vlooswijck, die met eenige oorlogschepen een eskader ledige transportschepen, dat van Ostende terugkeerde, begeleidde, op de hoogte van het gat van Sluis gekomen, onraad meende te bespeuren en onmiddellijk van zijne bevinding kennis gaf aan den admiraal Joost De Moor, die daar met eenige schepen de wacht had. De raadsheer had goed gezien: Frederik Spinola had werkelijk kwaad in den zin. Op een prachtigen zomermorgen, even voor zonsopgang, op den 25sten Mei 1603, toen de zee effen en kalm was en geen zuchtje de baren deed krullen, ontdekte De Moor - die vier kleine hollandsche oorlogschepen onder zijn bevel had en bovendien werd ondersteund door een toen zeer beroemd schip, de Zwarte Galei van Zeeland, waarover kapitein Jacob Michielsz. het kommando voerde - dat de vijandelijke vloot zich bij Sluis in beweging stelde. Over de spiegelgladde oppervlakte der heerlijke zee naderden acht van de grootste galeien, langzaam voortglijdende, als reusachtige slangen. Vier kleinere schepen volgden het spoor der groote galeien. De zeilen van des admiraals kleine vloot hingen in zware plooiën tegen den mast: er schoot hem niets over, dan geduldig den aanval af te wachten. De Zwarte Galei echter, die minder van den wind afhankelijk was, roeide vooruit en werd weldra met kracht door twee vijandelijke galeien aangegrepen. Met al de vaart, die vijfhonderd roeiers konden bijzetten, liepen deze twee groote vaartuigen recht op het zeeuwsche schip in en dreven het de ijzeren punten hunner voorstevens in de zijden. Maar de Zwarte Galei was steviger gebouwd dan de spaansche, die in den vorigen herfst, bij zulk eene ontmoeting met de schepen van Jan Kant, in den grond waren geboord; hare bemanning althans bestond uit kloeker en onversaagder lieden, dan galeislaven en landsoldaten. De schok was zeker zoo zwaar niet, als die van een ramschip van duizend paardenkrachten, en de aanval was volstrekt niet wetenschappelijk; toch scheen het, alsof kapitein Jacob Michielsz., zoo tusschen twee vijandelijke schepen ingeklemd, voor goed verloren was. Hij bleef toch in alle opzichten de zwakste partij. Behalve de roeiers, waren aan boord van elk

van Spinola's schepen tweehonderd soldaten; terwijl het gansche eskader van De Moor slechts zesendertig musketiers van het garnizoen van Vlissingen telde. Maar deze Zeeuwen en Hollanders, in het water haast even goed als op het land te huis, volkomen vertrouwd met het besturen van een schip en het bedienen van het geschut, konden gerust den strijd wagen tegen een twintigmaal sterker macht van landsoldaten. Het was een zeer eenvoudige, kunsteloze strijd. Eene poging om de Zwarte Galei aan boord te klampen, werd met kloeken moed afgeslagen; maar daarentegen klauterden de zeeuwsche matrozen als katten op de boegsprietten der spaansche galeien en vochten daar als leeuwen met messen, spietsen en bijlen, terwijl een paar malen de volle laag uit het geschut werd afgevuurd op de banken der ongelukkige geboeide slaven. Kapitein Michielsz. sneuvelde; maar de luitenant Hart, die nu, hoewel zelf zwaar gewond, het bevel op zich nam, zwoer dat hij liever zijn schip met eigen hand in de lucht zou doen vliegen, dan zich overgeven. Het dek van alle drie de schepen was rood van bloed; maar eindelijk gelukte het de Zwarte Galei toch, hare aanvallers van zich af te schudden: met geweld braken de Zeeuwen de boegsprietten der vijandelijke schepen af, zoodat de twee schepen van Spinola blijde waren zich te kunnen verwijderen, terwijl zij hunne ijzeren angels in het lichaam van den vijand achterlieten.

Inmiddels hadden vier galeien de stevige, kleine galjoot van kapiteit Logier aangetast; en ook hier was de uitslag genoegzaam dezelfde. Zij dreven hunne pinnen in de bolwerken van het schip; maar weldra zagen de aanvallers zich op hunne beurt aangevallen en, na een kort gevecht, braken ook hier de ijzeren boegsprietten als pijpestelen af; wederom deinsden de waggelende en onbedreven Spanjaarden uit den geduchten strijd, dien zij zelven hadden uitgelokt. Kort daarop werd Joost De Moor door drie galeien aangevallen. Hij ontving ze echter met zulk een hevig geschut- en geweervuur, dat zij gaarne aan het bevel van Spinola gehoorzaamden en zich bij het vlaggeschip voegden, om gezamenlijk een laatsten geduchten aanval te doen op de Zwarte Galei van Zeeland. En waarschijnlijk zou dat schip, reeds bij de vorige ontmoeting zoo gehavend, thans bezweken zijn, indien kapitein Logier niet gelukkig door den stroom dicht genoeg bij de galei was gedreven, om haar te kunnen helpen; terwijl de andere zeilschepen als toeschouwers aan hunne plaats geboeid lagen. Spinola, niet alleen kenbaar aan zijn schitterende wapenrusting maar ook aan zijne roekeloze vermetelheid, stortte eindelijk op het dek zijner galei neder, op vierentwintig plaatsen gekwetst door een schot van de Zwarte Galei; terwijl zich bijna op hetzelfde oogenblik een zachte bries verhief, die de watervlakte deed rimpelen. Meer dan duizend man

waren aan boord der spaansche schepen gesneuveld, behalve de ongelukkige slaven, die overboord werden geworpen, zoodra zij door bekomen wonden geen dienst meer konden doen; en de gehavende galeien, met lijken beladen en druipende van bloed, roeiden zoo snel als zij konden naar Sluis terug, zonder te wachten of de opkomende wind ook de andere zeilschepen in staat zou stellen, aan het gevecht deel te nemen, met misschien nog andere vaartuigen, die onder bevel van Haultain in de buurt kruisten. Het gelukte hun, het Gat van Sluis en daarmee de veilige haven te bereiken⁽¹⁾. En nu, daar iedere vervolging onmogelijk was, liet Joost De Moor - de forsche zeeman met zijn kalen schedel en gebruint, gerimpeld gelaat - alle man op het dek komen; daar vielen officieren en matrozen op de knieën en hieven, in eerbiedige vreugde, den vierendertigsten Psalm aan: 'Ik zal den Heer loven te allen tijd; Zijn lof zal geduriglijk in mijn mond zijn. Maakt de Heere met mij groot, en laat ons te zamen Zijn Naam verhoogen' Statig rolden de tonen van het heerlijke lied der verlossing over de zacht kabbelende golven. En voorwaar, deze koene zeelieden, die met hunne kleine vaartuigen de overwinning hadden behaald over twaalf oorlogschepen met drieduizend krijgslieden - een macht, zeker tienmaal sterker dan de hunne - zij mochten wel uit den grond huns harten Hem de eere geven, van wien alle zegen en redding komt.

Zoo eindigde het leven van don Frederik Spinola, een jonkman van hooge geboorte, schitterende dapperheid en uitstekende gaven, die zich wellicht een beroemden naam zou hebben verworven en oneindig belangrijker diensten aan Spanje en de aartshertogen had kunnen bewijzen, indien hij zich niet in het hoofd had gezet dat hij aanleg had voor den zeedienst. Zelden zag men een verkeerder geplaatste eerezucht of een ongelukkiger loopbaan. Zelfs in die avontuurlijke eeuw, toen edellieden veldmaarschalk en admiraal werden omdat zij nu eenmaal edellieden waren, hadden maar weinig woelzieke jonkers zich zoo slecht voor hunne taak berekend getoond. Frederik Spinola, in den krijgsdienst te lande groot gebracht, waagde zich op zijn tweeëndertigste jaar, zonder kennis of ondervinding, op de blauwe wateren aan den strijd met zulke vergrijsde zeeleeuwen als Jan Kant, Joost De Moor en andere hollandsche en zeeuwsche vlootvoogden, die hij op zijn weg ontmoette - de ongelukkige, roekeloze Frederik Spinola kon dus wel niet het lot ontgaan, dat hem zoo onverwacht en spoedig trof.

(1) GROEN V. PRINSTERER, Archives II, Serie II. 194; FTEHING, 382-384; VAN METEREN, 485, 486; GALLUCCI, XV. 96-68; GROTIUS, XII. 625. 626; BENTIVOGLIO, III. 519.

Aan boord van de Zwarte Galei sneuvelde kapitein Michielsz. met elf zijner officieren en vijftien zijner manschappen; admiraal De Moor werd licht gewond, terwijl van zijne bemanning vijf het leven verloren en twintig gekwetst werden; kapitein Logier kreeg een wond in zijn voet en had vijftien dooden en twaalf gewonden.

Het getal der dooden op de vloot van Spinola werd door sommigen op veertienhonderd man geschat, met inbegrip van tweehonderd officieren en edellieden van rang; behalve nog de menigte van galeislaven, die over boord werden geworpen⁽¹⁾. Deze opgaaf is echter waarschijnlijk overdreven. Het verlies was evenwel groot genoeg, om een eind te maken aan de geheele onderneming, waarop de rampzalige Spinola zulke schitterende verwachtingen had gebouwd.

De haringbuiizen en andere kustvaartuigen, benevens de transportschepen die onophoudelijk van en naar Ostende voeren, konden dus voortaan hunne reis vervolgen, zonder door de galeien uit Sluis te worden nagejaagd of aangehouden. Eéne ongelukkige sloep echter, die op het punt stond de haven der belegerde veste te verlaten, raakte, eer zij uit de Geule komen kon, op een plaat vast en viel zoo in de macht der belegeraars. Hare lading bestond slechts uit twaalf gewonde soldaten, die naar het hospitaal te Vlissingen moesten worden vervoerd. Op uitdrukkelijk bevel van den aartshertog werden deze gevangenen dadelijk opgehangen, en wel omdat zij op zee gevangen waren genomen, waar, volgens Zijne Hoogheid, de krijgswet niet gold⁽²⁾.

Nu achtte de stadhouder zich, zeer tegen zijn wil - want Maurits was niet wreed - toch verplicht, den aartshertog voor het vervolg eene les te geven. Om hem te bewijzen, dat er maar ééne krijgswet was, geldig zoowel te land als ter zee, beval hij dat tweehonderd spaansche krijgsgevangenen loten zouden trekken uit een bus, op twaalf waarvan het noodlottige woord 'galg', geschreven was. Elf van de twaalf, die deze briefjes trokken, werden onmiddellijk ter dood gebracht; de twaalfde, een jongeling van een schoon, bloeiend voorkomen, kreeg genade op voorspraak van een jong meisje⁽³⁾. De geschiedenis meldt niet, of zij later zijne vrouw werd. Als een voorbeeld van roekeloze lichtzinnigheid, de gewone vrucht van het soldatenleven in dien tijd, verdient ook het feit vermelding, dat de man die het eerste blanco briefje trok, dit aan een van zijne kameraden

(1) Brief van Ernst Casimir, bij GROEN v PRINSTERER, Arch. II. 194. GROTIUS zegt, dat er 300 gedood en velen gewond werden. FLEMING spreekt van duizend dooden, behalve de gewonden en talloze slaven.

(2) GROTIUS, XII. 630.

(3) GROTIUS, VAN METEREN, 487. VAN DER KEMP, 107.

verkocht en toen op nieuw zijn hand in de noodlottige bus stak. Of het hem bij deze tweede proef gelukte, de galg te winnen, wordt niet gezegd. Toen deze terechtstellingen ten aanschouwe van het vijandelijk kamp hadden plaats gegrepen, liet Maurits openlijk bekend maken, dat voortaan voor iederen krijgsgevangene, door den aartshertog ter dood gebracht, dadelijk twee gevangenen uit zijn eigen leger zouden worden opgehangen. Als naar gewoonte maakte deze bloedige weerwraak een einde aan het gruwelijke stelsel van wederkeerigen moord.

Gedurende dit geheele jaar bepaalde de oorlog zich uitsluitend tot het beleg van Ostende. Daar echter op de geweldige worstelingen in de lente een tijdperk van betrekkelijke rust was gevolgd, had de gouverneur Van Dorp eindelijk vergunning gekregen om zich, tot herstel van zijne geschokte gezondheid, elders heen te begeven. Hij werd opgevolgd door Charles Van der Noot, den kolonel van het zeeuwsche regiment dat bij Leffinghem zoo zwaar geleden had, en die ook reeds voor de komst van Vere het bevel over het garnizoen van Ostende had gevoerd. Maar nog voor het vertrek van Van Dorp, op den gedenkdag van het begin der belegering, werd er in de stad een plechtige dank- en bededag gehouden⁽¹⁾. Sedert den 5den Juli 1601 was de vijand, nu reeds twee jaren lang, met al zijne macht bezig geweest om dit nietige dorp te vermeesteren; en tot hiertoe had zijne krachtsinspanning nog tot niets geleid, dan tot de verovering van drie kleine buitenwerken. Inderdaad, daar scheen wel reden tot dankzegging.

Ook Filips Fleming kreeg een verlof van vier weken - het eerste in elf jaar - en verliet met zijn gezin de verpeste en eng belegerde stad. Weldra zou hij zijne veelvuldige werkzaamheden weder opvatten, als auditeur, secretaris en kroniekschrijver der stad en vrijwillig adjudant van den opperbevelhebber, wie er ook met dien post bekleed mocht zijn; en hij zou zijn zwaren plicht vervullen met denzelfden geduldigen moed, dezelfde kalmte en schranderheid, die hem van het eerste oogenblik onderscheiden hadden. 'Een ongelukkige kogel van den vijand', zoo als hij zegt, deed omstreeks dienzelfden tijd groote schade aan zijn dagboek: maar dit geschiedde op een oogenblik, dat er betrekkelijk weinig voorviel, zoodat de gaping in het verslag minder gevoeld wordt⁽²⁾.

'En gelijk ik, Philippe Fleming', zegt hij op zijne eigenaardige, pathetische manier, 'nu den tijd van elf achtereenvolgende jaren geduriglijk in de stad van Ostende mij had laten vinden

(1) FLEMING, 397.

(2) FLEMING, 399.

en voortdurend van de gouverneurs in het officie van auditeur van den krijgsraad en secretaris in hunlieder affairen was geëmploieerd geweest, zonder dat ik ooit had kunnen verwerven om mijn getroubleerden geest, gedurigen arbeid, onverdragelijke moeite en slavernij, met eenige dagen buiten de gezegde stad te mogen ververschen; hebbende gedurende den voorzegden tijd geen ander plezier mogen genieten, dan met dagelijksche droefheid, weenende oogen en zware zuchten, de stadswallen te betreden, en gelijk een arme slaaf, die met ketenen geboeid zijnde heb moeten aanschouwen het vertrek van zoo vele uitvarende personen, die hunlieder geest in andere landen, in de groeiende velden en de groote geest in ander landen, in de groeiende velden en de groote werken des Heeren mochten vermaken - het was mij bijna uit der memorie, hoe de vruchten der aarde, groeiende boomen en gedierten voortkwamen.'

Dan - na verhaald te hebben, hoe hem een verlof van vier weken werd verleend, en hoe, deels door zijne afwezigheid, deels door ziekte in zijne familie en deels ook door dien 'ongelukkigen kogel des vijands', zijn dagboek gedurende zekeren tijd minder volledig is - spreekt hij, met inderdaad komische verontwaardiging, van zekeren 'schribent', die, ter verontschuldiging voor de onvolledigheid zijner mededeelingen omtrent het beleg, beweerde dat een kanonskogel zijn papieren had beschadigd. 'Waar de leugenaar zulks heeft kunnen droomen of inventeeren', zegt hij, 'kan ik niet weten: gemerkt hij de stad van Ostende nooit heeft gezien; de voornoemde kogel, die van des vijands hooge platform geschoten werd, is, tot mijn groot leedwezen, op een namiddag door mijn kantoor gekomen en heeft mijne, niet zijne, memoriën beschadigd; door welken kogel nog drie armen zieken soldaten, zittende in de zon voor mijne deur, armen en beenen afgeschoten werden, zoodat zij deerlijk om het leven kwamen; en mijne huisvrouw, zwanger zijnde, was in duizend perykelen van haar leven te verliezen, die mij met alle getrouwigheid gedurende die bloedige belegering in alle zwarigheden tot ter dood toe heeft bijgestaan en twee reizen, met de hulp des Almachtigen Gods, mij met twee jonge amazonen of krijgsdochteren vereerd heeft.'

Zoo ging dan de brave Filips Fleming voor een poosje heen, om zich te verkwikken met een blik op de groene boomen en de koeien in de hollandsche weiden. Inmiddels gingen de twee legers - binnen en buiten Ostende - al zwoegende en worstelende voort met hun eentonigen arbeid; steeds en steeds weder, als bij instinct, zich opmakende om de verwoestingen te herstellen, die een nog sterker macht, soms in een half uur tijds, aanrichtte in den moeilijken arbeid van vele weken.

De krijgsverrichtingen in het open veld waren van zeer onder-

geschikt belang; bij wederzijdsche toestemming der beide partijen zou het pleit des oorlogs hier op het strand van Ostende beslist worden; ook vorderde zoowel de aanval als de verdediging de inspanning aller krachten van ieder der twee strijders. Frankrijk, Engeland en Spanje leverden een eindeloos diplomatiek steekspel, waarop wij straks zullen terugkomen; terwijl de Verhevene Porte en het heilige Roomsche Rijk, als naar gewoonte, bij hun eeuwigdurenden strijd elkander in evenwicht hielden.

De mouterij der spaansche soldaten duurde nog steeds voort; de ‘Italiaansche Republiek’ maakte het den aartshertog, ondanks zijn ban en edicten en plakkatens, haast even lastig als de republiek der Vereenigde Nederlanden zelve. Sedert meer dan een jaar hadden de beste troepen van het spaansche leger dus als het ware een afzonderlijken staat gevormd; zij hadden schatting geheven van de gehoorzame provinciën; wanneer hunne oude officieren hen tot hun plicht trachtten te brengen, hadden zij die opgehangen; en met voorbeeldige stiptheid hadden zij de bevelen hunner eigene verkozen overheden opgevolgd.

Zij waren nu aangegroeid tot een krijgsmacht van vijfduizend man, zoowel ruitery als voetvolk, alle onverschrokken, beproefde veteranen - de beste en dapperste soldaten van Europa. De minste hunner eischte van den Koning van Spanje en de aartshertogen de betaling eener schuld van tweeduizend gulden. De burgers van 's-Hertogenbosch en andere omliggende steden in de gehoorzame provinciën hielden zorgvuldig wacht en hadden steeds wapenen bij de hand, daar zij niet wisten, of niet weldra de Spanjaarden hen zouden overvallen om hen voor hunne gehoorzaamheid te beloonen. De muitelingen hielden geregeld de landlieden aan, die hunne vruchten en groenten naar 's-Hertogenbosch gingen brengen; terwijl de priesters, op straffe van levend verbrand te worden, gedwongen werden een som te betalen, gelijkstaande met een jaar inkomen van al hunne goederen. ‘De arme priesters’, schreef Ernst van Nassau, ‘zijn hierover zeer verslagen; en het wemelt van dat volk in en om de stad. Ik hoop ook nog eens hunne veeren te kunnen plukken’.

De muiters hadden een zuiver militair-democratischen regeeringsvorm ingevoerd en een groot zegel laten vervaardigen, waarop zeven dooreengeslingerde slangen waren afgebeeld, met het onderschrift:

‘tutto in ore E sua Eccellenza in nostra favore’

Met ‘Zijne Excellentie’ werd Maurits van Nassau bedoeld, met wien een formeel verbond was aangegaan. Ondanks de uitputtende inspanning bij het beleg van Ostende, had zich de aartshertog toch verplicht gezien, om eene vrij sterke legermacht tegen deze republiek af te zenden en de hoofdstad

Hoogstraten te belegeren. In het laatst van Juli 1603 trok Frederik Van den Bergh, met een leger van zeventienduizend voetknechten en drieduizend ruiters, tegen de muitelingen te velde. Maurits lag nabij Geertruidenberg, met negenduizend vijfhonderd voetknechten en drieduizend ruiters. Wanneer hij zich met het oproerige 'escadron', tweeduizend vijfhonderd man sterk, kon vereenigen, dan zou hij een leger van vijftienduizend uitgelezen krijgers onder zijn bevel hebben; en zonder verwijl trok hij dus op, om de belegerde muitelingen te hulp te komen. Maar zijn neef Frederik gevoelde geen lust om zich, onder zulke omstandigheden, met den stadhouder te meten en trok des nachts in alle stilte weg. Maurits trok Hoogstraten binnen, werd door de spaansche en italiaansche veteranen met geestdrift ontvangen, en wekte aller verbazing op door de kalme onverschrokkenheid, waarmede hij zich in het hol dezer gevaarlijke slangen - zoo als zij zich zelven noemden - durfde wagen, onbevreesd met hen omging, hen streelde en zich door hen liet liefkozen. Maar deze oude krijgers wisten een soldaat te onderscheiden en te waardeeren; en hunne harten klopten warm voor den prins - al was hij dan een ketter; veel warmer dan voor den gewezen bisschop, die, na hen eerst jaren lang gebrek te hebben laten lijden, hen nu in deze wereld en in de toekomstige aan het eeuwige verderf had prijs gegeven⁽¹⁾.

De stadhouder werd, gedurende zijn kort bezoek te Hoogstraten, door de rebellen feestelijk en met groot eerbetoon onthaald en sloot met hen een verdrag, waarbij die stad aan hem werd overgegeven, terwijl zij tijdelijk in het bezit zouden worden gesteld van Grave. Evenzoo zouden zij hem, met al hunne macht, in zijne krijgsondernemingen bijstaan en helpen, totdat zij, op hunne eigene voorwaarden, vrede met den aartshertog konden sluiten. Nog gedurende twee weken na het sluiten van zulk een vrede, zouden zij de wapenen niet tegen de Staten voeren; en inmiddels, ofschoon zij nu voor de Republiek streden, zouden zij een onafhankelijk corps blijven en niet in het leger des stadhouders worden opgelost en ingedeeld. Dit was dan de eenige vrucht van het plakkaat van den aartshertog, waarbij hij het beste deel zijner troepen had in den ban gedaan: hij had die troepen aan den vijand ten geschenke gegeven. Ook had hij een aanzienlijk deel van zijn overige leger moeten gebruiken, om tegen hunne kameraden te velde te trekken. Zoolang zij te Grave waren, hadden de muitelingen - of het 'escadron', zoo als zij nu genoemd werden - vrijheid om hun eigen godsdienst uit te oefenen; natuurlijk zonder op eenigerlei

(1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives II. 203. VAN METEREN, 486-488. VAN DER KEMP, II. 104.

wijze de regelmatige uitoefening van den protestantschen godsdienst in de stad te belemmeren. Wanneer zij Grave verlieten, zou Hoogstraten, indien dat nog in de macht der Staten was, hun terug gegeven worden; eindelijk zouden zij in geene onderhandeling met den aartshertog treden, zonder voorkennis en medeweten van den stadhouder.

Gedurende het overige van het jaar vielen er op het oorlogstooneel geene gebeurtenissen van eenig belang voor.

Maar van veel meer gewicht voor de ontwikkeling en beschaving, dan belegeringen, veldslagen of muiterijen, waren de gestadige vorderingen en ondernemingen der nederlandsche zeevaarders en kooplieden van dien tijd. De ooren van Europa werden verdoofd door het wapengekletter en strijdgerucht, dat weergalmde door de gansche Christenheid, als hadden Christenen niets anders en beters te doen, dan elkander te vernielen; maar de kleine republiek, die in het Westen zoo heldhaftig tegen de saamverbonden machten van het despotisme streed, was tegelijkertijd onvermoeid bezig, om in het Oosten een groot rijk te stichten. In den nu aangebroken nieuwen tijd zou hij, die den nationalen rijkdom hielp vermeerderen, bijna even geëerd en ontzien worden, als hij die van vernielen zijn werk maakte.

De reizen naar de aan specerijen zoo rijke keerkings-eilanden - kort geleden door hollandsche burgers, die zich aan de beschikkingen van Borgia niet stoorden, aan Zijne katholieke Majesteit ontweldigd - en de verdragen en verbonden, aangegaan met vorsten en potentaten, die voor het eerst vernamen dat er, behalve de Portugeezen, nog andere blanke mensen in de wereld waren, hadden reeds tot zeer belangrijke uitkomsten geleid. Nog voor het einde van het vorige jaar was dat groote handelslichaam - een staat in den staat, een republiek onder de republiek - gesticht, die vereeniging van kooplieden en bankiers, die legers zou uitrusten, koninkrijken veroveren, steden en sterkten bouwen, vrede en oorlog maken, de verschillende voortbrengselen der beschaving tusschen de wereldnatiën verdeelen en omzetten - en zulks op betere wijze dan ooit tot dusver geschied was - en de verst van elkander gescheiden takken der groote menschenfamilie in nadere aanraking brengen, dan ooit te voren. Dat deze vereeniging het monopolie had en dus onvereenigbaar was met de ware beginselen van handel, onrechtvaardig, tyranniek, strijdig met de allereerste regelen der staathuishoudkunde, wordt nu door niemand betwijfeld. Maar de wijzen der wereld waren in dien tijd nog dwazen, waar het staathuishoudkunde gold.

Spande niet de groote financier van die eeuw, Maximiliaan De Béthune, hertog van Sully, juist omstreeks dienzelfden tijd al zijn vernuft in, om een middel te vinden dat zelfs een einde zou

maken aan allen internationalen handel in Europa? ‘Het koninkrijk van Frankrijk,’ zoo klaagde hij, ‘wordt volgepropt met de voortbrengselen der nijverheid onzer naburen; en het is ongeloofelijk, welk een ramp deze goederen voor ons zijn. De invoer van alle vreemde goederen is nu, op strenge straffen, verboden.’ Als een noodzakelijk uitvloeisel van deze onzinnige wetgeving, verscheen er een koninklijk edict, waarbij de uitvoer van goud en zilver uit Frankrijk werd verboden, op straffe, niet alleen van verbeurdverklaring dezer kostbare metalen, maar van alle bezittingen van hen, die zich met zulken handel bezig hielden of dien oogluikend toelieten. De Koning verbond zich in het openbaar, bij plechtigen eed, nooit de schuldigen aan dit misdrijf van hunne straf te ontheffen; en daar de bedachtzame Sully van den groeten Koning een besluit had weten te verwerven, waarbij hem al die verbeurdverklaringen werden toegekend, en daar hij, zeer verstandig, aan de aanbrengrers vijftwintig percent van de winst beloofde, valt het niet te betwijfelen of hij vulde zijne eigene beurs, al verarmde hij dan ook de schatkist⁽¹⁾.

Het was niet te verwachten, dat de Geünieerde Provinciën, die nu reeds bijna vijftig jaren gestreden hadden om van de zegeningen eener vaderlijke regeering verlost te worden, een even onzinnig stelsel van staathuishoudkunde zouden volgen; maar toch waren ook zij in menig opzicht behept met de dwalingen hunner eeuw.

Ook moeten wij niet vergeten, hoe zelfs volken, die in godsdienstige en staatkundige vrijheid allen anderen vooruit waren, toch eerst sedert kort, en dan nog maar ten deele, tot het begrip van vrijen handel zijn gekomen. De gebreken van het handelssysteem, thans door de Republiek gehuldigd, moeten inderdaad voor een groot deel aan den tijd geweten worden; terwijl haar daarentegen ten volle de eer toekomt, krachtig te hebben medegewerkt tot de groote ontwikkeling der beschaving, door den heilzamen invloed der vrijheid in den staat, in de wetenschap en de pers; eene ontwikkeling, die wellicht nooit meer voor goed kan worden gestuit.

Het bestaan van zoo vele bijzondere maatschappijen en vereenigingen, die allen handel dreven op Oost-Indië, werd dan

(1) Mémoires de Sully, IV. 8-10 éd. Londres 1748. De groote minister voegt er, met vermakelijke naïeveteit, bij: ‘Ik vond een korter en minder hevig middel dan straf en verbeurdverklaring, om den uitvoer van specie te beletten; hierin bestaande, dat men de waarde er van verhoogde.’ Zoo werd dan eene kroon van zestig stuivers verklaard, vijfenzestig stuivers waard te zijn; de gouden kroon of pistolet van achteenvijftig stuivers werd op tweeënzestig stuivers gesteld; en zoo naar evenredigheid met andere muntstukken.

voor de belangen van dien handel schadelijk geacht. Het gebeurde meermalen, dat kooplieden bij hunne komst in eene of andere indische haven bespeurden, dat hunne eigene landgenooten hen voor waren geweest; dat anderen hun de loef hadden afgestoken; dat de oostersche markten ledig gekocht waren en de prijzen tot eene buitensporige hoogte gestegen; terwijl aan den anderen kant muskaatnoten en kaneel, zijden stoffen en indigo in de hollandsche steden bijna even overvloedig waren als haring en kaas. Men kon, in dien tijd, moeilijk iets anders verwachten, dan dat juist deze zegepraal van een gelukkigen handel als eene ramp zou worden beschouwd, die de dadelijke tusschenkomst noodig maakte van de eenige vrije regeering, welke toen in de wereld bestond. Dat de Hollanders en de Javanen beiden, dank zij het stelsel van vrije mededinging en persoonlijke ondernemingszucht, reeds nu in het bezit waren van eene menigte nuttige en aangename zaken, die van de uiteinden der wereld waren aangevoerd; dat was in de oogen der toenmalige staatslieden een stand van zaken, die noodwendig tot een algemeen verderf moest voeren. Met een treffende naïeveteit - alleen verbazingwekkend voor hen, die zich dwaselijk verheffen op eene hoogere wijsheid, niet hun zelf verworven eigendom maar dat hunner ontwikkeldste tijdgenooten - werd juist als een der voornaamste redenen voor de stichting der Oostindische Compagnie gewezen op de noodzakelijkheid, om eene daling van de prijzen der oostersche waren op de europeesche markten te voorkomen.

Maar het ongeleerde nationale instinct is dikwijls wijzer dan de zoogenaamde hooge politiek en staatkunde; en men mag veilig aannemen, dat de eigenlijke grond voor de oprichting der Oostindische Compagnie gelegen was in de erkenning eener onvermijdelijke noodzakelijkheid. Iedere koopman in Holland was ten volle overtuigd, dat de Spanjaarden en Portugeezen nooit uit hunne stelling als alleenhandelaars in de tropische gewesten konden verdrongen worden, tenzij door de vereenigde samenwerking van alle bijzondere krachten en middelen in de handeldrijvende Republiek. De regeering had hare handen vol genoeg met de verdediging, ten koste van zooveel bloed en schatten, van iederen duimbreed gronds, dien de karige natuur hier aan het kleine gemeentebest had toegewezen. Wilde men zich in het zuidelijk halfrond een rijk winnen, dan moest dit geschieden door individuëele krachten, door de samenwerking en vereeniging van individuëele hoofden, handen en beurzen. Zodoende zou de nationale rijkdom, en daarmede ook het vermogen om de groote worsteling met den geest van het verleden vol te houden, tot in het oneindige worden vermeerderd; terwijl tevens de hulpbronnen, waarover het spaansche despotisme beschikken kon,

gedeeltelijk zouden uitdrogen. Het was van Jacob Van Heemskerck, Wolfaert Hermansz. of Joris van Spilbergen - hoe dappere schippers zij ook waren - toch niet te verwachten dat zij, op hunne eigene verantwoordelijkheid of op die van den opperkoopman handelende, alle dagen eene spaansche vloot zouden veroveren en een buit van een paar millioen onder eenige matrozen verdeelen. Daarentegen zouden, door verstandige en practische samenwerking op groote schaal, zelfs nog betere dingen dan deze mogelijk worden.

Zoo verleenden dan de Staten-Generaal een patent of octrooi aan eene enkele groote compagnie, opgericht met een voor dien tijd buitengewoon groot kapitaal, opdat de Indische handel in veiligheid zou gedreven worden en de Spanjaarden voortdurend aangetast zouden worden in hunne, naar zij meenden, onneembare stellingen. Alle bestaande compagnieën en handelsvereenigingen werden uitgenoodigd, zich aan te sluiten bij de Vereenigde Oostindische Compagnie, die gedurende eenentwintig jaren uitsluitend het recht zou hebben om ten oosten van de Kaap de Goede Hoop handel te drijven en door de Straat van Magellaens te zeilen⁽¹⁾.

Het octrooi droeg de dagteekening van 20 Maart 1602 en was hoofdzakelijk van den volgenden inhoud:

De Compagnie moest aan de Staten-Generaal vijftientigduizend gulden betalen voor haar privilegie. Het geheele kapitaal bedroeg zesmillioen zeshonderdduizend gulden. De kamer van Amsterdam zou de helft van den vollen interest genieten; de kamer van Zeeland een vierde, de kamers van de Maas, namelijk Delft en Rotterdam, en het Noorderkwartier - Hoorn en Enkhuizen - elk een zestiende. Al de kamers zouden worden bestuurd door de toen in dienst zijnde bewindhebbers, die evenwel door den dood konden verminderen, en wel voor Amsterdam tot op twintig, voor Zeeland tot op twaalf en voor de andere kamers tot op zeven. Ter vervulling eener vacature in het college van bewindhebbers zou door de overgebleven leden eene voordracht worden opgemaakt van drie personen, waaruit de Staten der provincie er een zouden kiezen. Ieder bewindhebber moest voor minstens zesduizend gulden aandeelhouder in de Compagnie zijn; uitgenomen de bewindhebbers voor Hoorn en Enkhuizen, voor wie drieduizend gulden voldoende was. De algemeene vergadering of de uitvoerende macht der Maatschappij bestond uit zeventien bewindhebbers, acht voor Amsterdam, vier voor Zeeland, twee voor de Maas en twee voor het Noorderkwartier; het zeventiende lid zou beurtelings door de drie laatste kamers, die van Zeeland, de Maas en het Noorderkwartier,

(1) VAN METEREN 466. GROTIUS XI. 612, 613.

worden benoemd. Dit college, de Kamer van Zeventien genoemd, zou zes jaren achtereen te Amsterdam vergaderen en dan telkens twee jaren in Zeeland. De schepen moesten altijd terugkeeren naar de haven, die zij waren uitgezeild. Al de ingezetenen der provinciën hadden, binnen zekeren tijd, het recht om deel te nemen in de Maatschappij. Elke provincie of stad, die voor vierduizend gulden of daarboven deel nam, mocht een bijzonderen agent benoemen, om hare zaken waar te nemen.

De Compagnie mocht verbonden sluiten met de indische vorsten, in naam van de Staten-Generaal of van de Hooge Overheid der Nederlanden; zij mocht vestingen aanleggen, officieren benoemen en troepen werven, mits die troepen den eed van getrouwheid aflegden aan de Staten of de Hooge Overheid en aan de Compagnie. Geen schepen, geschut of andere wapenen en krigsbehoeften, aan de Compagnie behoorende, mochten, zonder hare toestemming, ten dienste van den Lande worden gebruikt. Van de op den vijand genomen prijzen zou een gedeelte aan de admiraliteit worden afgestaan.

De bewindhebbers zouden niet persoonlijk of met hun eigendom aansprakelijk zijn voor de schulden der Compagnie. De vlootvoogden, die met hunne schepen naar het vaderland terugkeerden, moesten aan de Staten-Generaal verslag doen van den toestand in Indië.

Eene kennisgeving van de samensmelting van alle Indische Maatschappijen in deze eene groote Compagnie werd aan alle op dit oogenblik in gindsche zeeën kruisende vloten gezonden: zij kwam daar in den loop van het jaar 1603 aan.

Inmiddels zeilde de eerste vloot der Compagnie, bestaande uit viertien schepen onder bevel van den admiraal Wijbrand van Waerwijck, nog voor het einde van 1602 uit; tegen het einde van 1603 werd zij gevolgd door eene tweede vloot van dertien schepen, onder Steven Van der Hagen.

De uitrusting van deze twee vloten kostte tweemillioen tweehonderdduizend gulden.

Eenenveertigste hoofdstuk

Dood van Koningin Elizabeth. - Toestand van Spanje. - Gezantschappen aan Jacobus I. - Vereeniging van Engeland en Schotland. - Karakter van den nieuwen Koning. - Het hof en de regeering in Engeland. - Zeerooverijen der Engelschen. - Gehoor van den gezant der Staten bij Koning Jacobus. - Ontwerp van Koningin Elizabeth voor eene nieuwe verdeeling van Europa. - Buitengewoon gezantschap van Hendrik IV aan Jacobus I. - Bijeenkomst van De Rosny met den gezant der Staten. - Audiëntie van De Rosny bij den Koning. - Doel zijner zending. - Belofte van Jacobus om de Nederlanden tegen Spanje te beschermen. - Wantrouwen van Oldenbarnevelt. - Conferentie op Arundel-House. - Staatkundige gesteldheid van Europa. - De Rosny maakt den Koning met het geheime doel zijner zending bekend. - Verbond tusschen Engeland en Frankrijk. - Terugkeer van De Rosny. - Aankomst van den spaanschen gezant.

Op den 24sten Maart 1603 stierf Koningin Elizabeth te Richmond, bijna zeventig jaren oud. De twee ongelijke helften van het eiland Brittannië werden, althans in politieken zin, saamgevoegd door de vereeniging der beide kronen op één hoofd.

Een vreemdeling, de zoon der vrouw die door Elizabeth was ter dood gebracht, beklom nu Elizabeth's troon. Het was niet meer dan natuurlijk, dat zoowel de Nederlandsche Republiek als de fransche Koning, zoowel de aartshertogen als Zijne katholieke Majesteit, niet zonder bekommering de waarschijnlijkke gevolgen trachtten te berekenen, die deze verandering van personen op den loop van den oorlog hebben kon.

Want de nederlandsche onafhankelijksoorlog was nu het alles overwegend, alles beheerschend belang in geheel de Christenwereld. Deze ontzaglijke, alles overstralende en, naar der menschen oordeel, noodlottige star deed haar invloed gevoelen op den gang der geheele wereldgeschiedenis. Alle andere gebeurtenissen van betrekkelijk ondergeschikt staatkundig belang bewogen

zich om dat ééne middelpunt en wonnen in waarde en beteekenis, naarmate zij meer met dit centraal punt in betrekking stonden. Het lag in den aard der zaak, dat zij, wier roeping het was de wisselingen en verschijnselen aan den staatkundigen hemel te bestudeeren, de wijze priesters en wichelaars, die de lotgevallen der menschen wilden regelen en voorspellen, nu meer dan ooit in verwarring en onzekerheid verkeerden.

Schoon Spanje sedert de troonsbeklimming van Filips III met rassche schreden was achteruit gegaan, toch was de innerlijke zwakheid en verdorvenheid van het rijk nog voor het oog der wereld verborgen. Spanje's grenzenlooze eer- en heerschezucht leefde nog in de overlevering voort, al hadden zijne regenten dien hartstocht ook reeds laten varen; en nog altijd spookte voor de ontruste verbeelding der tijdgenooten dat schrikbeeld eener wereldmonarchie, waarnaar, zooals men meende, de opvolger van Charlemagne en van Karel V nog altijd trachtte.

Toch was er misschien op de geheele aarde geen zwakker en onbeteekenender mensch te vinden, dan juist deze zoo gevreesde monarch. Wellicht school er in geheel Spanje geen enkele kapper of citroenhandelaar, die minder van staats- en regeeringszaken af wist, dan de Koning; bij zijne troonsbeklimming toch was het Filips' eerste zorg geweest, om al zijne macht neder te leggen in handen van den man, die weldra onder den naam van hertog van Lerma algemeen bekend zou zijn.

Het is daarom slechts welstaanshalve en voor het gemak, dat de geschiedenis kennis van hem neemt; want onder de regeering van Filips III kan zij eigenlijk van niemand beter zwijgen dan van Filips III zelven.

In een volgend hoofdstuk zullen wij, ter kenschetsing van Filips' regeering, althans in hoofdtrekken een blik werpen op den innerlijken toestand van dat koninkrijk, waarmede de Nederlandsche Republiek gedoemd scheen, rusteloos oorlog te voeren.

Nu de groote Koningin, die steeds te verstandig was geweest om niet te begrijpen, dat de zaak der Nederlanders in den grond haar eigen zaak was - hoezeer zij dan ook geneigd mocht zijn om met de Nederlanders te twisten - nu Elizabeth gestorven was, scheen het der spaansche regeering wellicht mogelijk, de Republiek van haar eenigen bondgenoot te berooven. Mitsdien werd Tassis aan het hoofd van een gezantschap vooruitgezonden, om straks te worden gevolgd door een nog plechtiger zending, welke aan den hertog van Frias zou worden toevertrouwd. De aartshertogen zonden den prins van AreMBERG; namens de Algemeene Staten der Geünieerde Provinciën verscheen de jonge Hendrik van Nassau, vergezeld van Johan Van Oldenbarnevelt, Falck, Brederode en andere aanzienlijke staatslieden van het

gemeenebest⁽¹⁾. Gezanten van Denemarken en Zweden, van De Paltz en van een aantal andere staten, groot en klein, togen op weg om de rijzende zon in Groot-Brittannië te gaan begroeten; en de onhandige Schot - die nu in het groote drama der wereld de uitstekende rol moest gaan vervullen, waarin de 'maagdelijke Koningin' zoo lang en zoo vorstelijk geschitterd had - begon reeds te rillen en te beven bij al die toejuiching en al dat gedrang, waaruit hem maar al te duidelijk bleek, welke groote verwachtingen men van den nieuwen speler koesterde.

In waarheid zetelde er een nieuwe heerscher op den troon. Die echt koninklijke geest, waarin zich zoo vele van de edelste en hoogste karaktertrekken van het engelsche volk zoo volkomen hadden geopenbaard, was van de aarde verdwenen. De geschiedenis van de laatste, donkere dagen dezer schitterende regeering is algemeen bekend. De groote Koningin, onrustig, ontevreden en twijfelmoedig, lag stervende neder, in diep gepeins verzonken, hare blikken op den grond gevestigd of misschien reeds starende in het schemerend verschiet der eeuwigheid; de groote Koningin werd door de om haar sponde vergaderde leden van den raad dringend geboden, den man te noemen aan wien zij de kroon wilde opdragen.

'Niet aan een vlegel' (a rough), zeide Elizabeth, afgemeten en barsch.

Toen de Koning van Frankrijk werd genoemd, schudde zij het hoofd. Bij den naam van Filips III gaf zij met nog sterker gebaar hare afkeuring te kennen. Toen de Koning van Schotland genoemd werd, knikte zij toestemmend en verzonk weder in zwijgend gepeins⁽²⁾.

Zij stierf en Jacobus was Koning van Groot-Brittannië en Ierland. Cecil was tot zijn eersten minister benoemd, reeds lang voor dat de Koningin hare oogen gesloten had. De leelijke, bewegelijke, dribbelende, waggelende, geleerde, linksche, door en door belagchelijke Schot haastte zich, om bezit van den troon te gaan nemen. Niemand kon voor die plaats en op dat oogenblik minder geschikt zijn dan hij.

Engeland, hoewel klein van grondgebied, schraal bevolkt en, in vergelijking met de groote mogendheden van Europa, arm aan hulpmiddelen en geld, droeg toch reeds het bewustzijn in zich om van zijne groote toekomst. Intellectueel en zedelijk bekleedde het nu reeds een eersten rang onder de volkeren. Toen reeds mocht het bogen op het bezit van veel, dat noch

(1) VAN METEREN, 484.

(2) De bijzonderheden van Elizabeth's dood worden verhaald in de dépêche van den venetiaanschen secretaris Scaramelli, gedagteekend 7 April 1603. Senato III. Secreta, A.V.G. zie BAROZZI, noot bladz. 45 van serie IV vol. unico.

Engeland zelf, noch eenige andere natie, ooit naar het scheen overtreffen zou.

Toch telde dit geduchte volk niet meer dan driemillioen zielen, waarvan ongeveer een tiende gedeelte in Londen woonde⁽¹⁾. Met inbegrip van de Schotten en Ieren, bedroeg de bevolking van het geheele rijk nog niet ten volle vijfmillioen, nauwelijks een derde der vast aaneengesloten en strijdlustige bevolking van dien gevaarlijken nabuur, Frankrijk⁽²⁾.

Ierland was voortdurend in opstand; het was een veroverd land, niets meer dan een wingewest, dat de wetten, den godsdienst, het volk van zijn verdrukker Engeland haatte; dat Spanje lief had en zich, zoowel door banden des bloeds als door sympathie, nauw verbonden rekende aan dat zuiver katholieke land.

Bij de troonsbeklimming van Jacobus haastte Schotland zich, om Engeland in bezit te nemen. Zelden hadden twee volken elkander inniger gehaat en verfoeid, dan juist deze twee. De bloedzuigers en sprinkhanen van het noorden, zoo als de Schotten in Engeland algemeen genoemd werden, zouden spoedig uit het land verdreven zijn of het uit eigen beweging hebben verlaten, indien niet de Koning al zijn gezag en al zijne overredingskracht had gebruikt, om hen te doen blijven waar zij waren. Van vereeniging, tenzij van de bloot persoonlijke vereeniging onder een zelfden schepter, kon geen sprake zijn. Even als Ierland slechts haat gevoelde voor Engeland en Spanje aanbad, zoo was in Schotland Frankrijk even geliefd als Engeland werd verfoeid. Wie had durven voorspellen, of ook slechts hopen, dat onderling zoo afkeerige deelen toch eenmaal zouden samensmelten tot een harmonisch en onverbreekbaar geheel?

De deugden van Jacobus waren nog zijne ergste vijanden. Vrijgevig als de zon, deelde hij met gedachtelooze mildheid alles uit, wat hij slechts machtig kon worden. Het zou weldra blijken, dat de minst beminnelijke karaktertrek der Koningin - hare gierigheid - toch voor de natie nog beter en begeerlijker was, dan de bespottelijke mildheid van Jacobus.

Na den dood der Koningin vond men in hare kleedkamer tweeduizend japonnen, van de kostbaarste stof, versierd met

(1) Niccolo Molin, de gezant van Venetië bij Jacobus I, schat de bevolking van Londen in 1607 op ruim 300 000 zielen. - Relazione in BAROZZI.

(2) Antonio Foscarini, in 1618 gezant van Venetië in Engeland, schat de geheele bevolking des rijks op 5 200 000 zielen, waarvan in Engeland 3 560 000, iets meer dan een millioen in Schotland en 500 000 in Ierland.

Het geheele bedrag der inkomsten stelt hij op drie millioen scudi, gelijk staande met 750 000 pond sterling, bijna geheel uit Engeland afkomstig: Schotland bracht, volgens hem, ongeveer 80 000 pd. st. per jaar op; Ierland nog minder.

goud, parelen en andere edelgesteenten; want Elizabeth was voor zichzelf niet karig. Deze prachtige en kostbare gewaden, waarvan zij er geen enkel aan hare hofdames geschonken of vermaakt had, werden nu door haar opvolger aan een armen schotschen lord ten geschenke gegeven, die zeker niet van zins was er zich zelven mede uit te dossen⁽¹⁾. ‘Ieder hield zijn hoed bij’, zeide een verontwaardigd ooggetuige, ‘en de nieuwe monarch vulde dien tot overloopens toe’.

Binnen zeer korten tijd had hij voor eene waarde van minstens tweemiljoen kronen in verschillende goederen en kostbaarheden weggeschonken, voornamelijk aan Schotten. En toch was Engeland zeer arm. De gewone inkomsten van het rijk bedroegen ongeveer tweemiljoen kronen per jaar; minder dus dan die van enkele vermogende mannen onzer eeuw en nog geen vijfde van het toenmalige inkomen van Frankrijk. De honderdduizend kronen, die Schotland jaarlijks opbracht, waren niet voldoende om de uitgaven te bestrijden; en Ierland was een voortdurende lastpost voor de koninklijke schatkist.

Des te meer staan wij verbaasd over de pracht, de buitensporigheid en den grenzenlooze hoogmoed, die zoowel aan het hof als aan geheel de regeering eigen waren.

De kosten van Jacobus' hofhouding bedroegen minstens vijfhonderdduizend kronen⁽²⁾, dat is ongeveer een vierde van al de inkomsten van het rijk. Met al zijne buitensporigheden gebruikte Hendrik IV toch niet meer dan een tiende der inkomsten van Frankrijk, ten behoeve van zich zelven en zijn hof.

Voorwaar, indien Engeland bestemd was groot te worden, dan zou het wel zijn ondanks dezen nieuwen monarch. Het is inderdaad een zonderling verschijnsel, dat iemand, die een zeer achtenswaardig, wellicht een zeer nuttig onderwijzer had kunnen zijn, juist op dat tijdstip, als door een gril van het lot, geroepen werd om een van de verachtelijkste en ongelukkigste Koningen te worden. Jacobus haatte het volk, was uiterst onverdraagzaam op het stuk van godsdienst, koesterde de overdrevenste ge-

(1) Francesco Contarini, Relazione.

(2) N. Molin, Relazione. De gezant schat de opbrengst van de kroondomeinen op 125 000 pond sterling of ongeveer 500 000 kronen (scudi). De belastingen en accijnzen stelt hij op 700 000 kronen en de opbrengsten van anderen aard te zamen op 100 000. Bij deze som van 1300 000 kronen voegt hij een jaarlijks, door het parlement toegekend, subsidie van 600 000 kronen (berekend naar de gemiddelde som onder Elizabeth's regeering; maar in 1607 was aan Jacobus nog zulk een subsidie niet verleend) en komt alzoo tot het totaal van 1 900 000 kronen, of ongeveer 500 000 pond sterling. Marcantonio Correr, gezant in 1611, geeft bijna dezelfde cijfers. De gezanten van tien jaren later, Correr en F. Contarini, schatten het totaal bedrag der inkomsten op 3 600 000 kronen.

dachten omtrent de prerogatieven der kroon en geloofde onwankelbaar zoowel in zijn koninklijke, als in zijne persoonlijke onfeilbaarheid. Met minachting zag hij neder op die inductieve methode van onderzoek, waardoor het engelsche volk zulke groote vorderingen op wetenschappelijk gebied maken zou; hij had een afkeer van die zucht voor vrij onderzoek, vrije handeling en stoute ondernemingen, die de ware bezielende geest der groote britsche natie zou zijn. Hij verfoeide de Puriteinen - dat wil zeggen, een derdedeel zijner onderdanen - in wier stug, maar verheven karakter hij als bij instinct de kiem der volksvrijheid erkende, die als een toekomstig breedgetakte boom verborgen lag in een ruwen bolster; en hij dreef hen ver weg, naar de wildernis, om daar te kampen met wilde beesten en barbaren, nog wreeder dan die dieren. Hij vreesde en haatte de Katholieken, als gezworen vijanden van zijn koninkrijk, zijn geslacht en zijn eigen persoon; hij kwelde en verdrukte ze, zooveel hij maar durfde; hij dwong hen tot huichelarij, waarmee zij zich konden vrijwaren tegen vervolging of voor 't minst tegen geldelijken ondergang, wanneer zij God wilden dienen naar de inspraak van hun geweten. Aldus uit godsdienstoorzaken in doodelijke veete gewikkeld met de grootste helft zijner onderdanen, Puriteinen of Papisten - en toch zelf een Puritein in de leer maar Papist in het Kerkbestuur, mits de Koning tegelijk Paus mocht zijn - wist hij werkelijk niet goed, of hij de Puriteinen dan wel de Jezuïeten, die hij Papist-Puriteinen noemde, als de verachtelijkste en gevaarlijkste dieren moest beschouwen. Al zijn geleerdheid, zoowel theologische als wijsgeerige, putte hij uit om het Parlement in minachting te brengen en het koningschap bijna tot gelijken trap als de Godheid te verheffen; zoo baande hij zelf den weg, die zijn ongelukkigen opvolger naar het schavot voeren zou. Aan het hoofd van eene krijgshaftige, onversaagde en bij uitnemendheid practische natie geplaatst, beefde hij, door eene noodlottige fysieke zwakheid, op het gezicht van een ontbloot zwaard; en hij was steeds bezig, in het Latijn, Fransch of plat Schotsch redevoeringen te houden of diepzinnige vertoogen te schrijven, terwijl de wereld in het rond dreunde van het strijdgerucht en elk man naar de wapenen greep. Ziedaar de opvolger van Elizabeth, de monarch, die zooveel kwaad en onheil brouwen zou, als weinigen zijner voorgangers gedaan hadden⁽¹⁾.

Maar hij bezat een zeer werkzamen, doortastenden, krachtvollen minister. Even als in Spanje en in Frankrijk berustte

(1) N. Molin, Francesco Contarini en M.A. Correr, Relazione in BAROZZI en BERCHET.

toen ook in Engeland de geheele regeeringsmacht eigenlijk in handen van één man.

Robert Cecil, graaf van Salisbury, had reeds, sedert het schitterend tweemanschap van zijn vader en Walsingham, in werkelijkheid de teugels van het bewind gevoerd. De trotsche en geduchte bultenaar, die nooit zijn vijanden vergaf noch van zijne wraak afstand deed, had ten slotte ook gezegevierd over de laatste liefde der afgeleefde Koningin: Essex was te gronde gegaan.

Zoon van den grooten minister, die de moeder van Jacobus op het schavot had gebracht, had Salisbury reeds van den zwakken Koning volkomene vergiffenis voor deze daad weten te verwerven. Nog eer Elizabeth ten grave was gedaald, stond hij bij haar opvolger in even blakende gunst als bij haar zelve; hij regeerde Schotland zoowel als Engeland en was eerste minister van Groot-Brittannië, eer Groot-Brittannië nog bestond.

Als Lord-Opperschatmeester en eerste Secretaris van Staat, was hij nu de alvermogende man in den raad. De andere groote heeren, van hoe hooge geboorte ook en met welke schitterende titels zij ook mochten prijken - al werden zij op hunne feesten door gansche scharen van knielende lakeien bediend - de Nottinghams, de Northamptons, de Suffolks, allen waren, in den grond der zaak, toch slechts nullen, of op zijn hoogst gehuurde dienaars van Spanje. Want de omkoopbaarheid werd niet uitsluitend op het vasteland van Europa gevonden. Spanje deelde jaarlijks zoo ongeveer honderdvijftigduizend kronen uit onder de invloedrijkste hovelingen van Jacobus; ook had zijne gemalin, Anna van Denemarken - eene Roomschegezinde in haar hart, wier boudoir vol hing met schilderijen en beelden van de Madonna en de heiligen - van het spaansche hof een geschenk ontvangen van honderdduizend kronen in klinkende munt en eene menigte juweelen en andere kostbaarheden⁽¹⁾. Bij onderhandelingen met de engelsche regeering stond, even als te Parijs of te Madrid, omkooprij op den voorgrond. Goud was de eenige weg om recht, bevordering of macht te verkrijgen.

Toch waren de vreemde subsidiën aan de engelsche hovelingen in dien tijd zoo goed als weggeworpen. Niemand had daar iets te zeggen dan Cecil; en hij was te trotsch, te rijk en te machtig om zich te laten omkopen. Hoewel hij alleen, onder bijna al de andere hovelingen en staatsdienaars, zijne handen zuiver had gehouden, had hij toch grooter rijkdommen bijeengebracht dan een hunner. Zijn jaarlijksch inkomen werd geschat op tweehonderdduizend kronen; en hij bezat een zeer groot kapitaal, dat hij

(1) N. Molin, M.A. Correr, Relazione. F. Pruili, Relazione di Spagna 1604-1608.

uitstekend wist te gebruiken. Zoo had hij ook een half millioen op interest in Holland uitstaan; en men mocht dus verwachten, dat hij gunstig gezind zou zijn jegens de Republiek, al was zij dan uit oproer geboren en pas opgetreden.

Deze pygmee, zooals de vorige Koningin hem spottend noemde, was inderdaad de eenige reus onder de regeeringsmannen. Zonder zwichten of wankelen torsten zijne misvormde schouders den ganschen last van het rijk. Deze man, met zijn fraai, bleek, lijdend en zielvol gelaat en zijn onbuigbaren geest, met zijne immer vaardige welsprekendheid en zenuwachtige energie, oefende spoedig een onwederstaanbaren invloed uit op alle intriganten, zoo wel vreemdelingen als landgenooten, op al de huurlingen, de generaals, de admiralen, de staatslieden aan het hof, zoowel als op den schotschen Salomo, die op den troon zat.

Het was ongetwijfeld in het welbegrepen belang van Brittannië, dat de vrede in Europa zou worden hersteld. Wel zou daardoor de zeerooverij lijden, die een zeer gewichtige en zeer invloedrijke tak van nijverheid was. Zoo lang er nog ergens oorlog werd gevoerd, zeilden de engelsche kapers, met de grootste onbeschaamdheid, de engelsche havens uit, om jacht te maken op de handelsvaartuigen van vriend en vijand. Na dit handwerk eenigen tijd met goeden uitslag gedreven te hebben, viel het den zwervers niet moeilijk naar hun geboorteland terug te keeren, om zich met den gewonnen buit eene maatschappelijke positie te verwerven, die hun ook staatkundigen invloed gaf. Men was niet gewoon, al te nauwlettend te overwegen hoe deze schatten gewonnen waren. Wanneer hij slechts door zijn rijkdom de oogen der menigte kon verblinden, dan mocht de gelukkige bezitter ook met grond aanspraak maken op eerbied en achting.

Vergeefs drongen de gezanten van Venetië en van de Nederlandsche Republiek op vergoeding aan der geduchte schade, door engelsche kapers aan hun handel toegebracht; vergeefs beriepen zij zich op de bescherming der wet. Er werden altijd geleerde advocaten gevonden, die het bewijs leverden dat dergelijke handelingen volkomen strookten met de internationale gebruiken en met de beginselen der zedelijkheid. Reeds in dien tijd bezat Engeland, hoewel zoo onbeteekenend in bevolking en rijkdom, die eigenaardige insularische minachting voor de meeningen en begrippen van andere volken; reeds toen verwachtte het, met onverstoorbare kalmte, dat zijne eigene beginselen niet slechts zonder tegenspraak zouden worden aangenomen, maar ook onmiddellijk aangebeden.

De belangen der kaapvaart stonden echter niet meer zóó op den voorgrond als vroeger: de stad aan de Theems, die reeds meer

dan driehonderdduizend inwoners telde, was tot de ontdekking gekomen, dat er nog meer rijkdom kon worden bijeengebracht door haar ijverige winkeliers, langs volkomen wettigen weg, dan door een troep zwervers op zee, al mochten die dan ook nog zoo dapper zijn en zich in de bescherming der regeering kunnen verheugen.

Frankrijk was reeds bezig om zich buiten het bereik der kaperij te stellen; en wel door een middel, dat in dien tijd voor een meesterstuk van binnenlandsche verbetering gold. De Seine, de Loire en de Rhône zouden weldra in rechtstreeksche gemeenschap met elkander zijn gebracht. Dan zouden de koopwaren te water van het Kanaal naar de Middellandsche Zee kunnen worden vervoerd, zonder de gevaren te trotseeren eener zeereis van zes maanden, die toen noodig was om van Hâvre naar Marseille te komen, met de kans om door de kapers van Engeland, Spanje of Barbarije te worden weggeroofd⁽¹⁾.

De gezanten der Staten-Generaal hadden een kort gehoor bij den nieuwen souverein, bij welke gelegenheid weinig meer dan beleefdheden en complimenten werden gewisseld.

‘Wij zijn hier’, zeide Oldenbarnevelt, ‘verdeeld tusschen smart en vreugde. Wij hebben haar verloren, wier weldaden jegens ons wij nooit met woorden kunnen beschrijven; maar wij hebben een opvolger gevonden, die niet alleen erfgenaam is van haar koninkrijk, maar tevens van al hare deugden.’ En na deze inleiding ging de groote advocaat dadelijk tot zijn eigenlijk onderwerp over, althans voor zoo ver dat bij zulk eene gelegenheidsrede mogelijk was. Hij bad den Koning, niet te dulden dat Spanje, met den voet op den nek der vernederde provinciën, van die hooge plaats de hand zou uitstrekken naar andere rijken. Hij wees Jacobus op zijn plicht, om zijne eigene geloofs-genooten te redden uit de klauwen van een bloeddorstig bijgeloof, en om de loerende dienaren van den Roomschen Opperpriester te verdrijven, die Brittannië als hunne wettige prooi beschouwden. Hij smeekte hem, het werk, zoo waardig door Elizabeth begonnen, ook te voltooien. Wanneer allen, zeide hij, die door dezelfde belangen verbonden waren, nu hunne krachten wilden vereenigen, dan zouden de Spanjaarden - niet alleen uit de Nederlanden verjaagd, maar ook, als zij niet bij tijds tot inkeer kwamen, van den oceaan verdreven en van al hunne overzeesche bezittingen beroofd - weldra genoodzaakt zijn om vrede te sluiten op den eenigen veiligen grondslag, namelijk evenwicht van macht. De gezant besloot zijne rede met een verzoek om

(1) Angelo Badovero. Ambasc. in Francia, Relazione in BAROZZI en BERCHE ser. II dl. I.

hulp voor Ostende, dat nu sedert twee jaren belegerd werd⁽¹⁾.

Maar Jacobus scheen in het minst niet geroerd door de vurige welsprekendheid van den advocaat. Hij antwoordde koel met enkele gemeenplaatsen. Vriendelijk, maar uiterst behoedzaam, betuigde hij zijne goede gezindheid jegens de Staten, doch evenzeer jegens Spanje - eene mogendheid, zoo als hij zeide, waarmede hij nooit overhoop had gelegen en die hem de vriendelijkste aanbiedingen had gedaan. Ook de aartshertogen, zoo verklaarde hij, waren nooit vijandelijk gezind geweest tegen het rijk, maar alleen tegen de Koningin van Engeland. In 't kort: hij was nog onbekend met de zaken van Engeland; hij had tijd noodig om zich op de hoogte te stellen, maar wilde niet verbergen, dat hij de letteren en de studie liefhad, rustig van aard was en veel meer geneigd tot vrede dan tot oorlog.

Inderdaad, Jacobus had alle reden, om goed om zich heen te zien. Wel waren er een helder hoofd, een vaste blik en een sterke hand noodig om, in deze merkwaardige dagen van overgang, het gewoel der partijen, den strijd van belangen en intriges, de voortdurende wisselingen van karakter en richting, in het land, waar hij zoo even den troon beklommen had, te begrijpen, na te gaan en te beheerschen. Er was een schotsche partij, die het over het algemeen met Frankrijk hield; er was eene spaansche partij, er was een engelsche partij; en dan was er nog eene partij, rumoeriger en ijveriger dan al die anderen, noch schotsch, noch engelsch, noch fransch, noch spaansch: de onsterfelijke partij, die in alle koninkrijken en republieken is te vinden, de partij van hen die altijd enkel voor zichzelf en om den buit kampen.

Frankrijk en Spanje hadden nu vijf jaar geleden, te Vervins, vrede gesloten; en sedert dien tijd hadden zij elkander onophoudelijk beoorloogd.

De fransche monarch en de vertegenwoordiger van Spanje spraken soms tot elkander in de duidelijkste bewoordingen, zoo onparlementair mogelijk. Dat Filips III - zoo als de spaansche regeering altijd gemakshalve genoemd werd - het hoofd en de ziel was van de groote samenzwering van Savoye en Biron, met het doel om Hendrik te dooden en zijn rijk te verdeelen: dat was zoo goed als een openbaar geheim. Toch werden de diplomatieke betrekkingen tusschen de beide landen niet afgebroken; en er hadden dan ook nu en dan te Parijs zonderlinge diplomatieke ontmoetingen plaats.

De spaansche gezant Tassis was op zekeren dag met eene trotsche houding het kabinet van Hendrik binnengetreden, zonder zich te verwaardigen, een van de prinsen van den bloede of de

(1) GROTIUS, XII. 619. VAN METEREN, 484.

hooge staatsambtenaren in de vertrekken, die hij doorging, te groeten; en met uittartende vermetelheid had hij Hendrik om rekenschap gevraagd aangaande zijne betrekkingen met de nederlandsche rebellen.

‘Sire!’ zeide hij, ‘de Koning mijn meester vindt het zeer vreemd, dat gij steeds voortgaat zijne rebellische onderdanen in Holland te ondersteunen, en dat gij op zijne troepen, die op weg naar de Nederlanden zijn, laat schieten. Indien gij u niet onthoudt van zulke inbreuken op zijn recht, wil hij liever open oorlog, dan langer misleid te worden door zulk een gewaanden vrede. Hierop vraag ik uw antwoord.’

‘Mijnheer de gezant,’ hernam de Koning, ‘ik vind het nog vreemder, dat uw meester onbeschaamd genoeg is om zulke klachten te durven inbrengen - en dat voor een vorst die dagelijks aanslagen smeedt tegen mijn leven en tegen dezen staat. Zelfs als ik de Hollanders ondersteun, want onrecht geschiedt hem daardoor? Het is eene geordende republiek, een machtige, naburige Staat, die zich niet van hem afhankelijk erkent. Maar uw meester stookt oproer aan in mijn eigen koninkrijk en richt zich daartoe tot de prinsen van mijn bloed en tot mijne voornaamste dienaren: zoodat ik verplicht ben geweest een der geliefdsten van allen het hoofd te doen afslaan. Door deze onchristelijke handelwijze heeft hij mij gedwongen, de zijde der Hollanders te kiezen, van wie ik weet, dat zij aan mij gehecht zijn; bovendien heb ik niets voor hen gedaan, dan alleen mijn schulden aan hen betaald. Ik weet zeer goed, dat de Koning uw meester het hoofd is van deze geheele samenzwering, en dat de troepen van Napels gereed stonden een inval in mijn koninkrijk te doen. Ik bezit twee brieven, door uw meester eigenhandig aan maarschalk Biron geschreven, waarin hij hem raadt, Fuentes even goed te vertrouwen als hem zelve; en het is onbetwistbaar, dat Fuentes alle aanslagen om mij te vermoorden heeft ontworpen en bestuurd. Denkt gij, dat gij met een kind te doen hebt? De vorige Koning van Spanje kende mij tamelijk goed. Indien deze wijzer meent te zijn, dan zal ik hem toonen wie ik ben. Wat wilt gij, vrede of oorlog? Ik ben tot beiden bereid.’

De gezant, wien de ooren zoo duchtig gewasschen werden - zoo als Hendrik zeide toen hij dit gesprek later aan den nederlandschen gezant Aerssen mededeelde - stamelde eenige onverstaanbare verontschuldigungen en verzocht Zijne Majesteit nederig, zich niet beleedigd te achten. Hij verwijderde zich daarop zeer ootmoedig en groette op zijn terugweg iedereen, tot zelfs de kamerdiensers, uiterst beleefd.

‘Gij moet uw tanden aan den Spanjaard laten zien,’ zeide Hendrik tegen Aerssen, ‘als gij rustig leven wilt.’

Dit was inderdaad ronde en toch echt diplomatieke taal; want de slimme Hendrik, die zoo gemakkelijk moordenaars en samenzweerdere, zoowel gekroonde als andere, kon vergeven wanneer zijn belang medebracht lankmoedig te zijn, wist ook zeer goed dat zijn belang hem bij deze gelegenheid gebood, de taal te gebruiken, niet om zijne gedachten te verbergen, maar om die ten volle te openbaren.

‘Toen ik heenging, zag de Koning zoo rood als een kalkoen,’ zeide Tassis, toen hij dien morgen te huis kwam; ‘en ik had zelf ook een geduchte kleur. Wij hebben elkander eens goed de waarheid gezegd’⁽¹⁾.

Het was ook inderdaad, bij den toenmaligen stand van zaken, onmogelijk dat Frankrijk en Spanje, ondanks verschillende verborgen sympathieën, met elkander in vriendschap zouden leven; en evenzeer, dat Frankrijk, Engeland en de Nederlandsche Republiek, ofschoon elkander volstrekt niet genegen, geen bondgenooten vormen zouden.

Zelfs nog voor den dood van Elizabeth, had er eene zeer opmerkelijke samenkomst plaats te Dover, waarbij de Koningin in vertrouwen de groote ontwerpen en verziende plannen had medegedeeld, waarmede deze echt vorstelijke geest zich nog bezig hield, korten tijd voor dat zijne aardse werkzaamheid voor altijd zon eindigen.

Zij had gewenscht den Koning van Frankrijk, wiens vernuft en dapperheid zij altijd van harte bewonderd had, persoonlijk te ontmoeten. Hendrik liet altijd volkomen recht wedervaren aan haar zeldzaam genie, hoewel hij onmeedoogend spotte met hare buitensporige ijdelheid, die hij echter zelf door fantastische hulde en vleierij voedde; hij had zelfs een oogenblik op het punt gestaan om het Kanaal over te steken, of zelfs om haar te ontmoeten aan boord van een schip, halverwege tusschen de beide koninkrijken⁽²⁾. Van de ontmoeting kwam evenwel niets; en booze tongen vertelden, dat de groote Hendrik, wiens lust de oorlog was en die nooit voor eenig gevaar was teruggedeinsd, huiverde voor het denkbeeld van zeeziek worden en zelfs vreesde, door de engelsche kapers te worden opgelicht.

Deze kapers, die toen zulk een winstgevend handwerk dreven door de koopvaardijochepen van hunne vijanden, van hunne nederlandsche en fransche bondgenooten en van hunne eigene

(1) ‘Ik weet doen Taxis thuis quam, dat hij seyde, ik hebbe den Coninck root als een calichoen gelaten ende ik ben een ander. Wij hebben malcanderen wat waerheyt geseit’. - Aerssen aan de Staten-Generaal, 4 October 1602. Rijksarchief.

Hendrik deelde zelf deze gesprekken aan Aerssen mede, die daarvan in zijne geheime brieven aan de Staten-Generaal verslag gaf.

(2) Mémoires de Sully, IV. 34-46, anno 1601.

natie te plunderen, zouden zeker met zulk een prijs wel in hun schik zijn geweest.

De Koningin had aan De Béthune doen weten, dat zij iets aan den Koning te zeggen had, wat zij aan niemand anders openbaren kon; maar toen Hendrik van zijn voorgenomen bezoek afzag, kwam men overeen dat zijn vertrouwde minister het Kanaal zou oversteken, eer Elizabeth weder naar haar paleis te Greenwich terugkeerde.

Zoo ging dan De Béthune incognito van Calais naar Dover, in welke stad hij een lang en zeer vertrouwelijk gesprek had met de Koningin, met deze bijna zeventigjarige vrouw - die naar willekeur regeerde over de helft van een klein eiland waarvan de andere helft in het bezit was van een man, wiens moeder zij gedood had, en van een volk, dat den Engelschen een feller haat toedroeg dan aan de Spanjaarden of de Franschen. De Koningin over ongeveer driemillioen trouwe, maar zeer onrustige onderdanen op het eene eiland en ongeveer een half millioen onverzoenlijke rebellen op het andere - die zij voortdurend met een leger van minstens vijftientigduizend geoeffende soldaten in bedwang moest houden - had een inkomen van tusschen de vier- en achthonderdduizend pond sterling en eene zeemacht van een honderdtal kapers; toch ontwikkelde zij voor den franschen staatsman een uitgewerkt plan tot regeling van staatsinrichting en godsdienst in de beschaafde wereld en tot hervorming der kaart van Europa.

Volgens Elizabeth moesten er drie godsdiensten bestaan; de mohammedaansche rekende zij niet mede: daarover mochten Turken en Tartaren met elkander twisten en strijden aan de schemerende grenzen der beschaafde wereld. Overal elders zouden de drie kerken van Petrus, van Luther en van Calvijn worden erkend en geduld. Het huis van Oostenrijk moest vernederd worden: de eene tak diende naar Spanje teruggedreven en daar opgesloten te worden; de andere zou van de keizerlijke kroon worden beroofd, waarover weder, zooals in vroeger tijd, vrijelijk door de Keurvorsten zou worden beschikt. Er zouden twee republieken zijn, de Zwitsersche en de Nederlandsche; deze beide republieken zouden onder de bescherming staan van Engeland en Frankrijk en aan elk er van zouden belangrijke stukken worden toegevoegd uit de tegenwoordige bezittingen van Spanje en het Duitsche Rijk.

Eindelijk zou de geheele Christelijke wereld verdeeld worden tusschen een zeker aantal mogendheden, die zooveel mogelijk in macht aan elkander gelijk zouden zijn; het wegen, passen, tellen en meten, noodig om dit internationale evenwicht in het leven te roepen, zou natuurlijk de taak zijn van den Koning en de Koningin, wanneer die eens op een goeden dag samen aan tafel zaten.

In het geheel waren er dus vijf punten; vorsten en staatslieden toch hebben altijd eene zekere voorliefde voor een net programma in vijf of zes punten. Vooreerst zou het kiesstelsel voor het heilige Roomsche Rijk worden herzien. Ten andere zou de republiek der Vereenigde Gewesten voor goed worden gevestigd. Ten derde zou hetzelfde gebeuren met Zwitserland. Ten vierde zou Europa op nieuw worden verdeeld. Ten vijfde zouden alle bestaande kerken tot drie worden teruggebracht. Men kon niets grootschers en verheveners bedenken; niets, dat meer zou strekken tot zegen en rust voor de beheerschers der wereld en voor hunne onderdanen. Driewerf gelukkig het volk, dat roemen mocht op het bezit van een der beide zoo verstandige gekroonde hoofden, die konden bepalen wat er op deze wereld zou geschieden en wat omtrent de toekomstige moest worden geloofd!

De doorluchtige opvolgster dezer groote Koningin zwaait nu haar weldadigen scepter over tweehonderdmillioen onderdanen en de inkomsten van haar rijk overtreffen meer dan honderdmaal die uit Elizabeth's dagen; toch zou het nu kwalijk als een bewijs van groote staatswetenschap en gezonde politiek gelden, indien een britsche monarch voor een oogenblik de mogelijkheid aannam van de vijf punten, die te Dover den geest der engelsche Koningin vervulden.

Maar Hendrik was, niet minder dan Elizabeth, overtuigd van de noodzakelijkheid en de mogelijkheid om deze vijf punten vast te stellen; en Béthune was getroffen geweest door de eenstemmigheid, waarmede deze beide koninklijke geesten, zelfs nog voor zij aan elkander eenige mededeeling hadden gedaan, tot hetzelfde besluit waren gekomen. De dood der Koningin had geene verandering gebracht in de verstrekkende plannen, waarvan de uitvoering nu alleen op den Koning rustte; en bij de troonsbeklimming van Jacobus was het dan ook zijne eerste gedachte geweest, om De Béthune, thans tot markies van Rosny verheven, als buitengewoon gezant naar Engeland te zenden, ten einde den nieuwen souverain in vertrouwen volledig bekend te maken met het ontwerp tot herschepping der Christenheid.

Daar Rosny ook belast was met het overbrengen der officiële gelukwensen aan Koning Jacobus, spreidde hij bij zijne reis buitengewone pracht ten toon. Hij was vergezeld door tweehonderd edellieden van rang, aan zijn gezantschap verbonden - saletjonkers uit de hoofdstad, zoo als hij zelf getuigt, die uit hun element waren als zij de straten van Parijs hadden verlaten - en door een gelijk aantal lakeien, bedienden en koks. Zulk een gevolg werd in die dagen noodig geacht, opdat een gezant behoorlijk zijne waardigheid zou kunnen ophouden.

Nog eer hij de engelsche kust bereikte, had de markies met

ernstige moeilijkheden te kampen. Hij had het aanbod aangenomen van den engelschen vice-admiraal, die op de hoogte van Calais lag, en zich met zijn gevolg op twee engelsche vaartuigen ingescheept, tot groote ergernis van De Vic, vice-admiraal van Frankrijk, die den franschen gezant met de oorlogschepen zijner eigene natie had willen overbrengen. Er was onlangs twijfel gerezen ten aanzien der goede verstandhouding tusschen Engeland en Frankrijk, ten gevolge der buitengewone beleefdheden, aan den graaf van Aremborg bewezen; en de strooperijen der engelsche kapers langs de kust hadden bij de geheele zeevarende bevolking van Frankrijk de grootste verbittering opgewekt. Rosny dacht wel te doen, door zijne zending met eene daad van verzoening en vriendschap te beginnen; maar hij gevoelde spoedig berouw over zijn besluit.

Halverwege het Kanaal ontmoette men de schepen van De Vic, met de fransche vlag in top, welk gezicht den engelschen vlootvoogd zoo verbitterde, dat hij dadelijk beval, dien onbeschaamden vreemdeling de volle laag te geven - te gelijk met krachtige vloeken betuigende, dat alleen de engelsche vlag in deze wateren mocht worden vertoond. En deze geduchte engelsche zeeman maakte zich reeds gereed, om de fransche schepen aan te tasten, niettegenstaande hij zelf den gezant van Frankrijk en driehonderd Franschen, met eene gewijde zending bij den britschen Koning belast, aan boord had. Het was slechts met groote moeite, en niet dan met behulp van eene onwaarheid, dat Rosny er in slaagde den strijd te doen ophouden: hij verklaarde namelijk, dat de fransche vlag enkel in top was geheschen, om, bij het voorbijvaren der schepen, ter eere van den franschen gezant te worden neergehaald. Niettemin werd de volle laag uit vijftig kanonnen afgevuurd; maar op aandrang van Rosny stemde de engelsche vlootvoogd er in toe, dat er slechts uit de verte zou worden geschoten. Evenwel troffen enkele kogels de zijde van een der fransche schepen en doorboorden tegelijk, zoo als de kardinaal Richelieu naderhand zeide, het hart van iederen vaderlandslievenden Franschman⁽¹⁾.

De gezant gaf een teeken, dat De Vic gelukkig begreep, om zijne vlag neder te halen en het vuur niet te beantwoorden. Zoo werd een ongehoorde strijd tusschen bondgenooten althans voorkomen; maar het is licht te begrijpen, welk een bittere wrevel over deze beleediging in de gemoederen achterbleef.

Zulk eene ontmoeting was weinig geschikt, om den gezant gunstige gedachten te doen opvatten van de natie, die hij ging bezoeken, of om hem te versterken in zijne hoop, dat hij niet

(1) Mémoires de Sully IV. 273-276.

alleen den grondslag zou leggen tot eene duurzame vriendschap tusschen de twee kronen, maar ook eene herschepping van Europa tot stand zou brengen. Toch valt het niet te betwijfelen, of Sully - zoo als de nakomelingschap hem noemt - werd door edele gevoelens en zuivere beweegredenen gedreven en was in menig opzicht zijne eeuw vooruit. Hoewel hij zelf in zijne jeugd met eere de wapenen gevoerd had, verfoeide hij toch den oorlog en zag hij met verachting neder op eene staatkunde, die nog niets beters had weten te bedenken dan buskruit, om internationale geschillen op te lossen. In plaats dat de oorlog een tijdelijke noodzakelijkheid zou zijn om vrede te krijgen, griefde het hem, dat de vrede enkel een middel scheen om tot den oorlog te geraken. Het was, voorwaar, in die dagen geene ijdele woordspeling maar een onbetwistbaar feit, dat oorlog de normale toestand van Christenen was. Maar kan men in ernst volhouden dat de wereld, in de twee en een halve eeuw die sedert zijn verlopen, te dien aanzien veel is vooruit gegaan? Is er voor de beschaafde natiën ook nu nog een hooger beroep, dan op de logica der talrijkste regimenten en de welsprekendheid der verst dragende kanonnen?

De Rosny kwam als voorlooper en boodschapper van een politiek millennium, een rijk van eendracht en vrede; en hij verachtte den oorlog in zijn hart. Toch zou er zeker een algemeene, vernielende oorlog van misschien dertig jaren noodig zijn geweest, om ook maar een begin van uitvoering te geven aan de plannen, waaraan hij zelf zeker even veel deel had als zijn meester, en die hij nu den engelschen monarch geheel als zijne eigene denkbeelden moest voorstellen.

Het is niet te verwonderen, dat een zoo wijsgeerige geest als de zijne, hoewel oprecht tot vrede gezind, evenwel door al wat hij rondom zich hoorde en zag tot sommige zeer harde en vijandige oordeelvellingen werd geleid.

‘Het is zeker’, zeide hij, ‘dat de Engelschen ons haten, en dat wel met zulk een fellen en algemeenen haat, dat men er bijna toe komen zou dit gevoel onder de aangeboren neigingen van het volk te rekenen. Toch is het veelmeer het gevolg van hun hoogmoed en hunne aanmatiging; want er is in geheel Europa geen hooghartiger volk, geen dat met zoo groote verachting op anderen nederziet en zoo vervuld is met het denkbeeld van zijne eigene voortreffelijkheid. Wanneer men hen op hun woord geloofde, dan zouden verstand en oordeel alleen bij hen te vinden zijn; zij aanbidden alleen hunne eigene meeningen en verachten die van andere volken; en het komt hun nooit in de gedachte, naar anderen te luisteren of aan zich zelven te twijfelen..... Onderzoek slechts wat zij beginselen van staatsbestuur noemen: gij zult niets anders vinden dan de beginselen

van den hoogmoed, aangenomen hetzij uit aanmatiging, hetzij uit gemakzucht'⁽¹⁾.

‘Door de natuur te midden van den stormachtigen en veranderlijken oceaan geplaatst’, zoo schreef hij aan zijn vorst, ‘zijn zij even wisselziek, even onstuimig, even ongestadig als zijne golven. Hunne handelingen zijn zoo tegenstrijdig en onderling zoo onvereenigbaar, dat het moeite kost, te gelooven dat zulke daden op bijna hetzelfde oogenblik door dezelfde personen kunnen worden bedreven. Door hun hoogmoed en aanmatiging gedreven en bezield, houden zij al hunne hersenschimmen en buitensporigheden voor waarheid en werkelijkheid en wat zij wenschen en hopen voor ware gebeurtenissen - zonder deze wenschen in overeenstemming te brengen met en te schikken naar de wezenlijke gesteldheid der dingen of het karakter van het volk, waarmede zij te doen hebben’⁽²⁾.

Toen de gezant te Londen kwam, nam hij zijn intrek in het paleis van Arundel. Dadelijk waren de oogen van alle binnenlandsche partijen en van alle avontuurlijke staatslieden in geheel Europa op hem, als op een baken en leidstar, gericht; want, sedert het groote licht, dat zoo lang aan den engelschen hemel geschitterd had, was uitgedoofd, wisten maar weinigen welken koers zij houden moesten.

Rosny vond de schotsche heeren vrij gunstig jegens Frankrijk gezind: de engelsche katholieke grooten, met al de Howards en den lord opper-admiraal aan hun hoofd, zeer beslist spaanschgezind; en eene machtige engelsche partij, die Spanje en Frankrijk gelijkelijk haatte en gunstig gestemd was jegens de Vereenigde Provinciën - niet omdat zij voor die republiek werkelijk eenige genegenheid gevoelde, maar alleen omdat zij de twee groote mogendheden nog meer verfoeide.

De gezant had de vijf punten medegebracht, indien al niet in zijne portefeuille, dan toch in zijn hoofd en hart; en die punten konden in enkele woorden worden samengevat: vernedering van Oostenrijk, verheffing van de Nederlandsche Republiek. Bij zijne eerste samenkomst met Cecil, die hem over zijn gehoor bij den Koning kwam spreken, vond hij den secretaris zeer geneigd, om zoowel Spanje als het Duitsche Rijk te vriend te houden en de provinciën aan haar lot over te laten. Hij sprak van Ostende als van eene stad, die niet waard was dat men zich zoo veel moeite gaf om haar te behouden, en beschouwde den indischen handel als een zeer belangrijk voordeel, waarvan,

(1) Memoires IV, 291, 292. Zie ook de brieven van den gezant bij VITTORIO SIRI dl. I.

(2) Rosny aan den Koning, 13 Juni 1603, bij VITTORIO SIRI Memoire Recondite I. 226.

naar de regelen eener gezonde staatkunde, het bezit niet enkel aan de Vereenigde Provinciën moest worden gelaten. Het fijne handelsinstinct van Engeland had reeds den zeer geduchten mededinger op den oceaan ontdekt.

De Koning zelf had zich nog voor geen enkele partij verklaard, terwijl alle partijen elkander de heerschappij over hem betwistten. In waarheid gevoelde Jacobus zich even weinig thuis in de engelsche staatkunde als op den grond en onder het volk van Engeland. Terwijl hij iedereen wantrouwde en iedereen vreesde, was hij meer dan voor iemand anders bang voor zijne vrouw, die, hoewel dochter en echtgenoot van een protestantschen monarch en Koningin van een rijk, waarvoor vijandschap tegen Spanje en Rome eene levensvoorwaarde was, toch in haar hart overhelde naar de spaansche politiek en het roomsche geloof.

De woelzieke en intrigeerende Anna van Denemarken was op dat oogenblik niet in Londen; maar dagelijks verwachtte Jacobus en vreesde Rosny hare komst.

De gezant wist zeer goed dat, hoewel de Koning in hare afwezigheid hoog op gaf van de regelen, die hij haar ten aanzien van haar gedrag zou voorschrijven, hij toch, zoodra zij eenmaal verschenen was, bevelen van háár zou ontvangen; dat hij haar niets zou weigeren, niets voor haar verbergen en, als van ouds, voor haar beven.

De Koning was niet bijzonder ingenomen met den franschen monarch of zijn gezant; want hij had vernomen, dat Hendrik hem somwijlen een kapitein in de vrije kunsten en doctor in de wapenen had genoemd, en ook, dat zoowel de markies De Rosny als zijn broeder zich meermalen hoogst oneerbiedig over hem hadden uitgelaten.

Nog voor zijne audiëntie ontving Rosny een bezoek van Oldenbarnevelt en de gezanten der Staten-Generaal, die hem zeiden dat zij, sedert zijne aankomst, door den Koning met meer beleefdheid behandeld waren. Vóór dien tijd toch had hij geweigerd hen, na de eerste officiële audiëntie, nog eens te ontvangen; ook had hij aan graaf Hendrik van Nassau een bijzonder gehoor geweigerd en openlijk van de Staten als van oproerige rebellen gesproken.

Op den 21sten Juni 1603 had Oldenbarnevelt een zeer langdurig en vertrouwelijk onderhoud met den gezant op Arundel-House, bij welke gelegenheid hij al zijne welsprekendheid uitputte om de volstreckte noodzakelijkheid te betoogen van een offensief en defensief verbond tusschen Frankrijk en de Vereenigde Provinciën, indien althans de onafhankelijkheid der republiek ooit voor goed zou gevestigd worden. Indien niet een fransch leger onverwijld te hulp kwam, dan zou, zoo beweerde hij,

Ostende onvermijdelijk vallen en het verzet tegen de Spanjaarden zou spoedig daarna geheel ophouden⁽¹⁾.

Het is niet waarschijnlijk, dat de advocaat de zaken inderdaad zoo donker inzag als uit zijne woorden viel af te leiden; maar er was hem veel aan gelegen, dat Hendrik zich openlijk tot beschermer der jonge republiek zou verklaren, en uit dien hoofde was hij wellicht niet ongezind, de trouwens zeer ernstige gevaren, waardoor haar bestaan nog steeds werd bedreigd, te overdrijven.

De gezant gaf hem evenwel te kennen, dat hij al zulke verwachtingen moest laten varen; hij verzekerde Oldenbarnevelt dat de Koning in geen en deele gezind was, in het openbaar en geheel alleen den last van een oorlog met Spanje op zijne schouders te laden, waarvan hij zelf bovendien de vruchten niet plukken zou. En voor hij nog den tijd had gehad, zich geheel op de hoogte te stellen van het karakter en de gezindheden van den britschen monarch, was het ook inderdaad voor Rosny onmogelijk, in deze zaak eenige hoop of aanmoediging te geven. Hij vroeg daarop aan Oldenbarnevelt, wat deze gedurende zijn verblijf in Londen te weten had kunnen komen van Jacobus' persoonlijke gevoelens.

De advocaat antwoordde dat de Koning, gehoor gevende aan zijne eigene vredelievende neigingen en aan den raad zijner ministers, in den beginne aan de nederlandsche gezanten alle hoop ontnomen had; maar dat hij later bedacht scheen te hebben, hoe duur de vrede Engeland zou te staan komen indien de Hollanders, door Englands werkeloosheid, weder in handen vielen van den katholieken Koning of zich, als eenige kans van redding, in de armen zouden werpen van Frankrijk; en duidelijker scheen hij nu te beseffen, wat Engeland zelf van eene mogendheid als Spanje te vreezen had, zoodat hij als uit een diepen slaap was ontwaakt en beloofd had, deze gewichtige zaak nader te zullen overwegen.

Daarop was hij als in een afgrond van weifelhoedigheid en besluiteloosheid gevallen, waarin hij nog verzonken lag. Zooveel was echter zeker, dat hij geen besluit zou nemen zonder medeweten en goedvinden van den Koning van Frankrijk, wiens gezant hij met zooveel ongeduld verwachtte, en wiens voorstel van een dubbel huwelijk tusschen hunne wederzijdsche kinderen hem zooveel genoegen had gedaan.

De Rosny begreep zeer goed, dat de nederlandsche staatslieden te verstandig waren, om zich geheel te verlaten op hetgeen Jacobus zeide, hetzij ten voor-, hetzij ten nadeele hunner zaak. Hij verzocht Oldenbarnevelt daarom ten ernstigste, hem niets

(1) Depêche van Rosny bij SIRI 209, 310. Zie ook den brief van Rosny aan den Koning, bij GROEN VAN PRINSTERER, Archives II, Serie II, 206-210.

te verbergen van de geheime besluiten en voornemens der Staten, voor het mogelijke geval, dat zij door Engeland werden verlaten; en van de maatregelen, die zij dan dachten te nemen met de aan Elizabeth overgeleverde pandsteden.

Oldenbarnevelt, die in den gezant den vertrouwden raadsman zag van een vorst, die toen de eenige vriend der Republiek was, aarzelde, dus aangezocht, niet langer. Hij wilde een belangrijk geheim openbaren en zeide dat de regeering der republiek reeds op maatregelen was bedacht geweest, om zich de pandsteden niet onvoorziens te laten ontrukken.

Terwijl hij hierover sprak, werden zij plotseling gestoord door de komst van den venetiaanschen gezant.

De 22ste Juli 1603 was gekomen. Op uitdrukkelijk bevel van zijn meester, had De Rosny voor zich en zijn geheele gevolg rouwkleederen laten vervaardigen, om daardoor een openbaar bewijs van hulde te geven aan de nagedachtenis der groote Koningin.

Tot zijne verwondering en eenigermate tot zijne verontwaardiging, vernam hij echter dat niemand, vreemdeling noch inboorling, Schot noch Engelschman, in het zwart bij den Koning werd toegelaten; dat zijne verschijning in rouwkleederen bijna als eene beleediging zou worden beschouwd; en dat het aan het hof streng verboden was eenige toespeling te maken op Koningin Elizabeth of een enkel woord van hare regeering te spreken.

Eerst in het laatste oogenblik en alleen omdat hij vreesde den goeden uitslag der aanstaande onderhandelingen in de waagschaal te zullen stellen, kon de gezant er toe besluiten om zich zelven, de honderdtwintig edellieden die hem bij deze gelegenheid zouden vergezellen en al zijne bedienden in gala kostuum te dossen. De koninklijke lijfwacht, met den graaf van Derby aan het hoofd, verscheen vroeg in den namiddag voor Arundel-House om hem naar de Theems te geleiden en schaarde zich langs de kade, toen de markies en zijn gevolg aan boord der prachtige koninklijke jachten stapten, die hen naar Greenwich moesten voeren.

Ter plaatse hunner bestemming aangekomen, werden zij aan den steiger opgewacht door den graaf van Northumberland en met groote staatsie, door eene tallooze menigte toeschouwers heen, naar het paleis geleid. Zoowel daarbuiten als daarbinnen, was het gedrang van hovelingen, dienaren en lieden uit het volk zoo groot, dat het een geruimen tijd duurde eer de markies, voorafgegaan door zijne honderdtwintig edellieden, de audiëntiezaal bereikte.

Eindelijk kwam hij aan den voet van den troon, waarna Jacobus opstond en haastig twee trappen afgang, om den gezant te begroeten. Hij zou geheel van zijn verheven zetel zijn

afgedaald, indien niet een zijner raadsheeren hem bij de mouw had getrokken en toegefluisterd, dat hij nu ver genoeg gegaan was.

‘En wanneer ik dezen afgezant meer dan naar gewoonte eer,’ riep Jacobus overluid, ‘dan wil ik niet, dat anderen zich daarop beroepen zullen. Ik acht en bemin hem bijzonder, om de genegenheid, die ik weet dat hij voor mij koestert, om zijne standvastigheid in onzen godsdienst en om zijne trouw aan zijn meester.’

Jacobus liet het daar niet bij maar ging voort met allerlei vleierende woorden tot den markies te richten. De gezant antwoordde daarop niet met eene geregelde redevoering, maar slechts met enkele woorden van hulde, met de betuiging van zijns meesters smart over den dood van Koningin Elizabeth en zijne vreugde over de troonsbeklimming van den nieuwen souverain. Daarop gaf hij zijne geloofsbrieven over; en de wisseling van beleefdheden werd voortgezet. De Koning verklaarde, dat hij zijne liefde voor den franschen monarch niet in Schotland had achtergelaten, en dat, zoo hij bij zijne troonsbeklimming Engeland in oorlog met Frankrijk gevonden had, hij onmiddellijk vrede zou hebben gesloten met een vorst, dien hij zulk een groote achting en zooveel eerbied toedroeg.

Zoo sprekende, voerde de Koning zijn gast mede tot op de bovenste trede van den troonzetel, altijd doorbabbelende, en terwijl hij plotseling van het eene onderwerp op het andere oversprong. Rosny betuigde zijne persoonlijke achting en genegenheid voor den Koning en ontving daarop de verzekering dat de lasteringen, die omtrent hem tot den souverain waren doorgedrongen, geheel haar doel hadden gemist. Het was toch duidelijk, dat dit alles slechts verzinsels waren van spaansche intriganten, die geen ander doel hadden dan om aan hunne natie de wereldheerschappij te verzekeren. Daarop begon Jacobus hevig tegen Spanje uit te varen, tot groot genoegen van graaf Hendrik van Nassau, die dicht genoeg in de nabijheid stond om veel van het gesprek te kunnen verstaan, en van andere nederlandsche afgevaardigden, die zich, door niemand herkend, tusschen de menigte bewogen. In zeer sterke bewoordingen gaf hij zijne afkeuring te kennen over de boosaardige tactiek der Spanjaarden, die overal in de landen hunner naburen het vuur van twist en burgeroorlog ontstaken, en verklaarde dat hij altijd hunne booze oogmerken zou tegenwerken; ook liet hij zich met minachting uit over den tegenwoordigen Koning van Spanje, die naar lichaam en ziel te zwak was, om de groote ontwerpen zijner voorgangers te begrijpen of ten uitvoer te leggen.

In den loop van het gesprek vroeg Jacobus aan den gezant, of hij in Londen naar de protestantsche kerk ging. Toen hij

hierop een bevestigend antwoord ontving, gaf hij daarover zijne verwondering te kennen, daar men hem, zoo als hij zeide, teld had dat Rosny van zins was zijn geloof af te zweren, zoo als De Sancy had gedaan, om daardoor beter zijn fortuin te maken. De markies verklaarde, dat hem zoo iets nooit in de gedachten gekomen was, maar dat hij vermoedde, dat dit gerucht wellicht zijn oorsprong vond in zijn vertrouwelijken omgang met den pauselijken nuntius en verscheidene fransche geestelijken. De Koning vroeg hem toen of hij, als hij met den nuntius sprak, den Paus Zijne Heiligheid noemde: daardoor toch zou hij God, die alleen heilig was, grootelijks beleedigen. Rosny antwoordde, dat hij gewoonlijk den heerschenden stijl van het hof volgde, en zich daarbij gedroeg naar de regelen, aangenomen ten aanzien van pretendenten die aanspraak maakten op kronen en koninkrijken, die zij meenden dat hun toekwamen maar waarvan het bezit in andere handen was: hij gaf hun de titels die zij verlangden, om hen niet te beleedigen.

Jacobus schudde bedenkelijk het hoofd en begon over iets anders te praten.

De algemeene toon van 's Konings gesprek was zeker niet ongevallig aan den gezant, die met nadruk wees op de verraderlijke handelwijze van eene regeering, die sedert den vrede van Vervins voortdurend haar best had gedaan om oproer aan te stoken in Hendrik's staten en zijn rijk te verscheuren, en die al zijne openbare en geheime vijanden steeds had geholpen en ondersteund.

Jacobus was het hieromtrent met hem eens; en de markies hield zich overtuigd, dat de zoo openbaar en zoo heftig uitgesproken verbittering tegen Spanje bij den Koning ook oprecht gemeend moest zijn. Hij begon inderdaad te hopen, dat zijne onderhandelingen slagen zouden, en wilde zich juist tot de sferen der hoogere politiek gaan verheffen toen de Koning op eens over de jacht begon.

‘En zoo hebt gij dan de helft van het hert, dat ik u zond, weder aan den graaf van Aremberg gestuurd,’ zeide Jacobus; ‘maar hij is daar zeer boos over: hij denkt, dat gij dit hebt gedaan om hem te doen zien hoeveel meer werk ik van u maak, dan van hem. En dat doe ik ook: want ik ken het onderscheid tusschen uw Koning, mijn broeder, en Aremberg's meesters, die een gezant aan mij afgevaardigd hebben die niet wandelen en niet praten kan, en die mij verzocht hem in een tuin te ontvangen omdat hij geen trappen kan klimmen.’

De Koning sprak daarop van Tassis, eersten koerier van Zijne katholieke Majesteit en buitengewoon gezant van Spanje, en vroeg of de markies hem op zijne reis door Frankrijk gezien had.

‘Spanje zendt mij een postillon voor ambassadeur,’ zeide hij,

‘opdat hij te spoediger zou kunnen reizen en de zaken per post behandelen.’

Het was duidelijk, dat Jacobus er behagen in schepte om alles, wat met Spanje in verband stond, te bespotten en te beschimpen - te beginnen met den Koning en den hertog van Lerma⁽¹⁾; hij wist toch zeer goed, dat Velasco, de connetable van Castilië, reeds tot ambassadeur was benoemd en weldra naar Engeland op reis zou gaan.

Na afloop der audiëntie werd Rosny, met groote staatsie, door den graaf van Northumberland naar het jacht teruggeleid.

Eenige dagen later had de gezant nogmaals een bijzonder gehoor, waarbij de Koning, oogenschijnlijk oprecht en onverholen, zijne gedachten mededeelde over het evenwicht der machten. Naar zijne meening moest de Christenheid gelijkelijk verdeeld worden tusschen de drie familiën der Stuarts, Bourbons en Habsburgen; maar persoonlijke eerezucht en de loop der gebeurtenissen hadden aan het huis van Oostenrijk meer gegeven dan het derde gedeelte, waarop het billijk aanspraak kon maken. Het welbegrepen staatsbelang vorderde daarom eene samenwerking van Frankrijk en Engeland, om hun medebezitter binnen de behoorlijke grenzen te beperken. Dit alles klonk zeer goed; en de gezant wenschte den Koning geluk met zijn juisten en helderen blik in de politiek en zijne verhevene gevoelens omtrent de rechten der menschen.

Toen hij hierover doorging, werd Jacobus warm en sprak hij ongeveer op dezelfde wijze als Rosny en zijn meester, bij hunne geheime samenkomsten; hij verklaarde zonder omwegen, dat de geheime oorlog, dien Spanje tegen Frankrijk en Engeland bleef voeren - zoo als bleek uit de samenzwering van Biron, den aanslag op Genève, de hulp aan den hertog van Savoye en de voortdurende aanmoediging en ondersteuning van jezuïetische intriges, moordaanslagen en andere samenzweringen in de britsche eilanden - dat dit alles Hendrik en hemzelven volkomen recht gaf, om ook op hunne beurt in het geheim Filips te beoorlogen.

De gezant zou zeker dieper indruk hebben ontvangen van de koninklijke woorden, indien hij meer vertrouwen had gesteld in het karakter des Konings.

Intusschen betuigde hij zijne volkomen instemming met de geuite gevoelens; en om de verbittering van Jacobus tegen Spanje nog meer op te wekken, hing hij een sterk gekleurd tafereel op van de vorderingen, door deze zoo wijd om zich grijpende mogendheid in de laatste eeuw gemaakt. Zij had

(1) Zie vooral de dépêches van den gezant aan den Koning gedurende de maand Juli, bij VITTORIO SIRI, dl. I.

Vlaanderen, Bourgondië, Granada, Navarre, Portugal, het Duitse Rijk, Milaan, Napels en de beide Indiën verzwolgen. Zoo zij ook Frankrijk en Engeland niet evenzeer had ingeslikt, dan waren deze beide kronen haar behoud, nevens de kloekmoedige standvastigheid van Elizabeth en Hendrik, ook verschuldigd aan *het gelukkig toeval van den opstand der Nederlanden*⁽¹⁾.

Rosny betoogde toen, dat Jacobus weldra gedwongen zou zijn in het openbaar oorlog tegen Spanje te voeren en wees op de noodzakelijkheid om, zonder tijdverlies, de noodige voorbereidselen voor de groote worsteling te maken. Daarom verzocht hij den Koning, zich met hem te verstaan omtrent een of anderen afdoenden maatregel voor het behoud der Vereenigde Gewesten.

‘Maar’, zeide Jacobus, ‘hoe zouden wij de Nederlanden beter kunnen helpen, dan door hun land tusschen de Staten en Spanje te verdeelen, zoo wij daarbij tevens bepaalden, dat de Spanjaard geheel uit het land verdreven zal worden indien hij de voorwaarden schendt, die wij zouden waarborgen?’

Dit besluit was volstrekt niet in den smaak van Rosny, die nu in des Konings stoute taal - straks gevolgd door de ontwikkeling eener staatkunde, die zich tot in het oneindige voortslepen kon en inmiddels Ostende, Staats-Vlaanderen en de geheele republiek te gronde laten gaan - niets anders zag dan diezelfde mengeling van beschroomdheid, eigenwaan en besluiteloosheid, die den grondslag van Jacobus' karakter uitmaakte. Hij deed hem daarom gevoelen, dat de spaansche staatkunde de wereld veilig eene les kon geven in de kunst van wachten en ook meer dan iemand anders de vruchten van dat geduldig wachten wist te plukken; en dat, wanneer de Vereenigde Provinciën eenmaal onderworpen waren, Engeland aan de beurt zou zijn. Dan zou het voor hem te laat zijn om redding te verwachten van maatregelen, die, als zij nu genomen werden, in alle opzichten heilzaam zouden blijken⁽¹⁾.

- (1) Mémoires IV 859. Zoo sprekende, drukte Rosny slechts de overtuiging uit van het geheele fransche hof. ‘Pourven que les Estatz,’ schreef Villeroy aan den Koning, ‘demeurent en pied, et que les Espagnols ayent cet os à ronger, il sera tousjours au pouvoir des Anglois de changer de conseil, s’ilz se trouvent mal de celui de la paix. Je diray davantage que je ne croy pas qu’il ait autre moyen d’asseurer la paix qu’ils feront avec les Espagnols ny de faire durer la nostre, qu’en maintenant les Provinces unies. Car si les Espagnols s’étoient tiré cette espine du pied, que Dieu y a plantée et entretenue jusques à présent miraculeusement, avec quel frein pourroit-on contenir leur insolence? Les Royaumes de France et d’Angleterre, estans remplis de discordes au fait de la Religion, comme ilz sont, pourroient-ils résister ensemble à leur puissance et corruption? A peine le peuvent-ils faire à présent, que les Espagnols sont divertis, occupés et mattés par la guerre des Pays-Bas.’ - GROEN VAN PRINSTERER, Archives II, Serie II, 231, 232.
- (1) Mémoires IV 363. ‘L’Espagne,’ schreef de gezant aan den Koning, ‘vous veult maintenant tous deux (le Roi de France et le Roi d’Angleterre) emmieller, afin de parvenir plus facilement à l’entière conquête des Pays-bas lesquelz ayant une fois joints à sa grande, voire presque infinie puissance, elle espère donner loy à la Chrestienté, et se rendre formidable à tous les autres Princes, voire mesmes observer la monarchie absolue. C’est là le fonds de leurs intentions. C’est l’ordinaire ambition et convoitise espagnolle et le premier dessein de Charles V, continué par ses successeurs, ésquels les deux maisons d’Autriche et d’Espagne estant unyes, il est parvenu un tel accroissement de grandeur en moins de cent ans, que l’imagination en est épouvantable.’ - GROEN VAN PRINSTERER, Archives II, Serie II. 204, 205.

Weinige dagen daarna werd Rosny, met de tweehonderd heeren van zijn gezantschap, door den Koning te Greenwich ten eten gevraagd: en de vaart langs de Theems geschiedde met dezelfde staatsie en pracht.

De tweehonderd heeren zaten aan tafel met de heeren van het hof; aan de koninklijke tafel, die op eene verhevenheid in dezelfde zaal stond, zaten geen andere gasten dan Rosny en de gewone gezant van Frankrijk, de graaf De Beaumont.

Het tafelgereedschap en de versiering van de tafel waren bij uitstek prachtig; en tot verbazing der Franschen boden de lakeien den Koning knielende de spijzen en den wijn aan. Eerst liep het gesprek over alledaagsche onderwerpen, zoo als het weder, dat juist buitengewoon warm was, de vermaken van de jacht en de verdiensten van de preek, die Rosny eer men aan tafel ging in de koninklijke kapel had gehoord. Het was namelijk Zondag.

Na verloop van eenigen tijd echter, werd er melding gemaakt van de overledene Koningin; waarop Jacobus met minachting over haar begon te spreken. Hij ging zelfs zoo ver van te zeggen dat hij, reeds lang voor haar dood, inderdaad over Engeland had geregeerd, daar al haar ministers hem beter dienden en gehoorzaamden dan haar zelve. Daarop vroeg hij om wijn; en terwijl hij zijn glas naar de beide gasten toestak, dronk hij op de gezondheid van den Koning, de Koningin en de koninklijke familie van Frankrijk.

Rosny antwoordde daarop met een dronk op de gezondheid van zijn doorluchtigen gastheer, waarbij hij ook de Koningin en hun beider kinderen niet vergat. Toen bracht de Koning zijn mond dicht aan het oor van den gezant en zeide, dat zijn volgende toast gewijd zou zijn aan de voorgestelde echtverbintenis tusschen de huizen van Brittannië en Frankrijk.

Dit was de eerste maal dat Jacobus op deze zaak zinspeelde; en, naar het oordeel van den markies, was noch de tijd, noch de gelegenheid zeer gelukkig gekozen voor de behandeling van zulk een onderwerp. Echter antwoordde hij, op fluisterenden toon, dat het hem genoeg deed deze taal uit 's Konings mond te hooren: te meer, daar hij zich steeds overtuigd had gehouden

dat Zijne Majesteit niet zou aarzelen in zijne keus tusschen Koning Hendrik en den spaanschen monarch, die, naar hij vernomen had, een soortgelijk voorstel had gedaan. Jacobus betuigde zijne verwondering, dat zijn gast zoo goed was ingelicht, en erkende dat hem inderdaad de hand der infante voor zijn zoon was aangeboden, even als hij de hand zijner dochter aan den allerchristelijksten Koning voor den Dauphin aangeboden had. Wat kon gelukkiger treffen, dan dat er juist een kleine prins en eene kleine prinses gevonden werden in elke der drie koninklijke familiën, waaraan Europa toebehoorde? Tot hoeveel ernstige politieke combinatiën zouden zulke ongelukkige kinderen nog de onschuldige aanleiding zijn; en hoe lang zou het nog duren, dat het lot van groote volken voor een deel in de vorstelijke kinderkamers werd beslist!

Na dit korte, vertrouwelijke tusschengesprek verkondigde Jacobus met luider stemme, zoodat alle aanwezigen hem verstaan konden, zijn vast besluit om nooit te dulden, dat de Nederlanden weder door Spanje onder het juk zouden worden gebracht. Reeds den volgenden dag, zoo verklaarde hij, zouden er, in overleg met den gezant, maatregelen worden beraamd om de Staten te helpen. In het vertrouwen op die verklaring haalde Rosny het ontwerp van een tractaat uit zijn zak en reikte dat dadelijk, in tegenwoordigheid van al de ministers, den Koning over, die inmiddels van tafel was opgestaan. De ambassadeur maakte ook van deze gelegenheid gebruik om zich te beklagen over de rooverijen der Engelschen, ten nadeele van den franschen handel; en dat terwijl de beide natiën met elkander in vrede leefden. De Koning betuigde zijne ontevredenheid over deze ongeoorloofde handelingen en over den engelschen vlootvoogd, die poogde te rechtvaardigen wat er voorgevallen was.

Daarop nam hij afscheid van zijne gasten en ging naar bed, waar hij gewoonlijk zijne achtermiddagen doorbracht.

Het was zeker, dat de connetable van Castilië nu welhaast in Engeland zou zijn; en de markies had, van iemand dien hij volkomen vertrouwen mocht, bericht ontvangen dat deze gezant in last had, hoogst voordeelige aanbiedingen aan het engelsche hof te doen. In den raad had men nauwkeurig rekening opgemaakt van al de gelden, die Engeland van Frankrijk en de Staten te vorderen had; en men onderstelde dat deze sommen, waarvan de voldoening onmiddellijk zou worden geëischt, gevoegd bij de spaansche kronen, die in Londen zouden worden rondgedeeld, wel voldoende zouden zijn om allen tegenstand tegen een bondgenootschap met Spanje te overwinnen.

Met deze wetenschap toegerust, stelde Rosny zich geen bijzonder gunstigen uitslag voor van de conferentie, waarvan Koning Jacobus aan den maaltijd te Greenwich gesproken had. Daar hij

toch in het eind weder met Cecil te doen zou hebben, de ziel en leider der spaansche partij, scheen het niet zeer waarschijnlijk dat des Konings gefluisterde betuigingen van genegenheid voor Frankrijk, zijn overluid uitvaren tegen de spaansche heerschezucht en zijne beloften van hulp aan de strijdende gewesten tot eenig degelijker resultaat zouden leiden. Groote woorden en stille verklaringen, het klinken van glazen aan prachtige banketten en koninklijke toasten waren toch niet zeer afdoende, om de arme krijgers te helpen die daar in Ostende, slechts eenige mijlen ver, reeds sedert twee jaren kampen voor het behoud van een naakte zandbank, waarmede, naar het scheen, de toekomst der vrijheid stond of viel.

Oldenbarnevelt zag de zaken nog duisterder in dan de fransche gezant; en hij had inderdaad ook geen reden om zeer blijmoedig te zijn. De eenvoudige republikeinsche afgezanten hadden geen kinderen, die zij ten huwelijk konden aanbieden. Hun klein gemeenebest had geene andere verdienste en aanbeveling, dan dat het veertig jaren lang worstelde tegen eene mogendheid die, na de Nederlanden onderworpen te hebben, er ook naar zou trachten om Frankrijk en Engeland te vernietigen; en die, gedurende dienzelfden tijd, al gedaan had wat zij kon om beiden te gronde te richten en te verscheuren. Het had slechts gestreden en geworsteld, zoo als misschien geene andere natie nog gedaan had, voor hetzelfde groote beginsel, waarvan ook de grootheid en de voorspoed van Engeland altijd afhankelijk zouden zijn. Het was daarom niet te verwachten, dat de afgevaardigden dezer republiek met dezelfde onderscheiding zouden bejegend worden, die aan koninklijke gezanten ten deel viel. Oldenbarnevelt en zijne collega's werden dan ook niet uitgenoodigd om, met tweehonderd adellijke bijloopers, in schitterende staatsie de Theems af te zakken en op het paleis te Greenwich te middagmalen; maar het was hun vergund, zich onder de nieuwsgierige menigte te mengen, de deftige lieden te zien en uit de verte enkele woorden op te vangen, door doorluchtige lippen gesproken. Dit baatte niet veel; te minder daar Oldenbarnevelt slechts zelden een gehoor bij Jacobus of zijne ministers kon verwerven. Rosny echter sprak gaarne met hem; en die was er voorzeker de man naar, om zoowel aan zijn genie als aan de rechtvaardigheid zijner zaak alle recht te laten wedervaren. In een uitvoerig gesprek met den ambassadeur hield de advocaat het voor geraten, om den toestand der republiek met nog donkerder kleuren af te schilderen, dan waarvoor, naar Rosny's oordeel, reden was. Oldenbarnevelt's moedeloosheid trof hem te meer, omdat de advocaat bij eene vroegere samenkomst, weinige dagen geleden, bijna met verachting over de Spanjaarden gesproken had en zijne overtuiging te kennen had gegeven, dat de oproerige geest

en ontredde toestand van het leger des aartshertogs de verovering van Ostende onwaarschijnlijk maakten; ook had hij gezinspeeld op een plan, waarvan de wereld nog niets wist, maar waardoor die vesting zou worden gered, of althans aan de Staten een voordeel verzekerd dat tegen het mogelijk verlies van Ostende meer dan opwegen zou. Deze blijmoedige, hoopvolle stemming had hen, die toen den advocaat gesproken hadden, eenigermate verbaasd - hoewel zij binnen kort zijne toespelingen beter zouden begrijpen - en zeker vormde zij eene scherpe tegenstelling met zijne tegenwoordige neerslachtigheid. Hij verzekerde De Rosny, dat de Hollanders wanhopig werden en dat zij in staat waren, in massa hun vaderland te verlaten en aan gene zijde der zeeën een toevluchtsoord te zoeken⁽¹⁾. Deze bedreiging, die aan het bekende voorstel, in vrij wat banger dagen door Willem de Zwijger gedaan, denken deed, scheen den ambassadeur in de tegenwoordige omstandigheden een anachronisme. Het was duidelijk de bedoeling om de fransche staatkunde tot het uiterste te drijven; en Oldenbarnevelt stelde dan ook voor, dat Hendrik zich zou verbinden tot een openbaren oorlog met Spanje, voor het bijna zekere geval dat Engeland met die mogendheid vrede sluiten mocht. Rosny antwoordde den advocaat zeer bedaard, dat deze iets vroeg, wat hij met geen mogelijkheid kon of mocht toegeven, daar hij met het bepaalde doel gezonden was om een plan voor gemeenschappelijke handeling met Engeland te ontwerpen⁽²⁾.

Daarop kwamen de pandsteden ter sprake; en Oldenbarnevelt deelde mede dat Cecil van den gezant Caron de overgaaf van

(1) Mémoires de SULLY, IV. 327, 344, 345, 381.

(2) Het streven van Hendrik was, een vredestractaat tusschen de Koningen van Spanje en Engeland te voorkomen, en bovenal om de Vereenigde Provinciën buiten zulk eene schikking te houden. 'Vous sçavez,' schreef hij aan zijn gezant De Beaumont, 'quel est l'intérêt que j'ay en ce faict. C'est le plus important affaire de tous ceux qui se sout présentent depuis mon règne..... vous ne devez obmettre à faire en cette importante occasion tout ce que vous cognoistrez estre nécessaire pour le bien de mon service, lequel enfin requiert que ces deux Roys ne s'accordent, et s'ils le font, que ce ne soit au préjudice de ce que l'un et l'autre ont traité avec moy. Je ne dois désirer aussy que les dicts Estatz entrent audict traicté, ny quittent les armes sous quelque prétexte que ce soit. Et néanmoins je ne doibz faire paroistre, s'il est possible, que j'aye volonté de traverser et empescher la paix entre les deux Royaumes, ny la réconciliation des Estatz, tant pour la réputation, que par ce que la démonstration que je ferois en cela, augmenteroit peult estre plus le désir ausdicts Roys d'en avancer que retarder l'effect.' - GROEN VAN PRINSTERER, Archives II. 224-226. Bij deze openhartig uitgesproken, geheime bedoelingen van den Koning was het voor Rosny - die wist dat zijn meester in vrede wilde blijven en toch de vruchten wilde plukken van een gelukkigen oorlog, ten koste van vrienden en vijanden beiden - eene moeilijke zaak, om met alle partijen op goeden voet te blijven.

deze steden aan de engelsche regeering had gevorderd, daar Engeland besloten had vrede te maken met Spanje. De advocaat verzekerde echter in vertrouwen aan Rosny, dat de Staten allerlei bezwaren zouden opwerpen, en dat het lang zou duren eer de steden werkelijk werden overgegeven. Deze belangrijke mededeeling werd onder stipte geheimhouding gedaan; en Oldenbarnevelt voegde daar bij, dat de zaak waarschijnlijk op een oorlog tusschen de Republiek en Brittannië zou uitloopen: in welk geval de Staten hun vertrouwen hadden gevestigd op het verbond met Frankrijk. De gezant antwoordde dat, indien zulk eene ongelukkige gebeurtenis werkelijk mocht plaats grijpen, de Republiek zeker de sympathie zou hebben van zijn koninklijken meester; maar dat er voor dezen geen sprake van kon zijn, om zich tegelijkertijd in een oorlog met Spanje en met Engeland te wikkelen.

Dienzelfden namiddag had er op Arundel-House eene conferentie plaats tusschen de nederlandsche afgevaardigden, de engelsche ministers en De Rosny, bij welke gelegenheid Oldenbarnevelt andermaal een allerdonkerst tafereel van den staat van zaken ophing, bewerende dat nu of nooit het oogenblik gekomen was om de Spanjaarden voor goed uit de Nederlanden te verdrijven. Cecil zeide, in algemeene bewoordingen, dat Zijne Majesteit groot belang stelde in de welvaart der Provinciën; en de fransche gezant noodigde den advocaat uit, nu hij verzekerd was van de sympathie van twee groote Koningen, om zelf eenig plan aan de hand te doen waardoor die sympathie zich ook in daden zou kunnen toonen. Oldenbarnevelt, waarschijnlijk in de meening dat cijfers welsprekender zijn dan woorden, antwoordde dat de Staten, behalve de garnizoenen, een leger van vijftienduizend voetknechten en drieduizend ruiters in het veld hadden en vijftig oorlogschepen in commissie, met geschut en krijgsvoorraad in evenredigheid; en dat het nu voor Frankrijk en Engeland raadzaam zou zijn, de gemeene zaak met eene legermacht en een vloot van gelijke sterkte te ondersteunen.

Rosny glimlachte over dezen buitensporigen eisch. Cecil bleef zich tot algemeenheden bepalen en verklaarde, dat zijn meester geneigd was met al zijne naburen in vrede te leven; maar dat hij, met het oog op de omstandigheden, ook bereid was een middelweg te zoeken tusschen de wenschen der Staten en zijne eigene; en dat hij hun in zekere mate onderhandsche hulp wilde verleen.

Daarop verwijderden zich de nederlandsche afgevaardigden om te zamen te beraadslagen. Rosny, die niet veel vertrouwen stelde in Cecil's oprechtheid, en die zelf juist een dergelijk voorstel had gewenscht, drong toen wat verder in de zaak door en kwam weldra tot de ontdekking, dat Engeland, althans volgens den secretaris van staat, er niet aan dacht om zich zelve te gronde te richten ten behoeve van de provinciën of om, in haar belang,

eenige stellige verbintenis aan te gaan. Ingeval Spanje rechtstreeks de twee Koningen mocht aanvallen, die als beschermers der nederlandsche vrijheid zouden optreden, dan zou een beroep op de wapenen onvermijdelijk kunnen zijn. Deze verzekering was eigenlijk overbodig, daar het toch niet waarschijnlijk was dat Brittannië, zelfs onder een Stuart, een leer zou huldigen, die allen wederstand tegen geweld verbiedt. In dat geval, zoo gaf Cecil te kennen, zou zijne regeering voornamelijk bouwen op de gelden, die Frankrijk en de Nederlanden haar schuldig waren en die dan onmiddellijk zouden worden ingevorderd.

Rosny hield zich nu overtuigd, dat Cecil hem voor den gek hield en het er op toe legde om alle ernstige onderhandelingen af te breken. Hij verborg evenwel zijn spijt zoo goed als hij kon en merkte eenvoudig op, dat de hoofdzaak nu was middelen te beramen tot het ontzet van Ostende; dat eventualiteiten, zoo als een mogelijke aanval van Spanje op Frankrijk en Engeland, voor het oogenblik niet behoefden besproken te worden; maar dat, wanneer Engeland het voor goed en raadzaam hield om Hendrik te verderven door het gansche gewicht van een oorlog met den algemeenen vijand op zijne schouders alleen te laden, het zijne noodlottige dwaling wellicht te laat zou ontdekken en dan bitter beklagen. Het oogenblik was wel zeer ongelukkig gekozen, om van Frankrijk de betaling van oude schulden te vorderen; en Zijne allerchristelijkste Majesteit had haar gezant geene instructies omtrent zoodanige verrekening gegeven. Het was de bedoeling, om deze som jaarlijks, bij kleine gedeelten, af te betalen; maar indien Engeland, door zulke gebiedende eischen, den Koning wilde uitputten, dan was dit eene schandelijke handelwijze, die geheel afweek van de gedragslijn, die Frankrijk steeds gevolgd had.

De engelsche ministers lieten zich door dit verwijt niet uit het veld slaan; integendeel: zij hielden zich zeer verontwaardigd en verklaarden, dat, wanneer men nog meer van hen vorderde, Engeland de Vereenigde Provinciën geheel aan haar lot zou overlaten. ‘Cecil toonde zich bij deze samenkomst geheel zoo als hij was,’ zeide De Rosny. ‘Hij nam zijne toevlucht tot dubbelzinnigheden en onbestemde voorstellen, omdat hij zelf gevoelde dat recht en rede niet aan zijne zijde waren. Hij moest over de tegenstrijdigheden die hij te berde bracht, toen ik hem met een enkel woord de ongerijmdheid zijner redeneering deed gevoelen, zelf blozen. Toen hing hij, om mij te overbluffen, een overdreven schilderij op van de macht van Engeland en weidde weder in het breede uit over de aanbiedingen, die Spanje aan dat rijk zou gedaan hebben’⁽¹⁾.

(1) Mémoires IV. 391.

De secretaris, die tweedracht wenschte te zaaien tusschen den ambassadeur en de nederlandsche afgevaardigden, merkte toen op dat Frankrijk vijftigduizend pond sterling aan Engeland schuldig was: werd die schuld voldaan, dan zouden de gelden onmiddellijk ten behoeve der Staten worden aangewend. 'Maar wat mij het meest ergerde,' zeide Rosny, 'was, dat deze ministers, die tot mij gekomen waren om de denkbeelden van hun Koning mede te deelen, daarvoor schaamteloos hunne eigene in de plaats stelden; want ik wist, dat hij hun juist het tegendeel gelast had van wat zij deden.'

Eindelijk merkte Cecil op dat, daar Frankrijk alleen met Engeland tot bondgenoot een oorlog wilde ondernemen, en daar Engeland hiertoe alleen bereid was indien Frankrijk en de Staten vooraf hunne schulden betaalden, het voor de beide Koningen het beste was om niets te doen, maar om verder te zamen in vriendschap te leven, zonder zich in te laten met buitenlandsche verwikkelingen. En hiermede liep de conferentie af.

Dit was het einddoel waarnaar de engelsche ministers zich voortdurend hadden gericht; en van al wat Cecil in deze conferentie had gezegd, hield de ambassadeur zijne laatste woorden alleen voor oprecht gemeend.

'Zoo ik zweeg,' zegt de gezant, 'dan was dit niet, omdat ik hunne redenen toestemde. Integendeel: de wijze, waarop zij zich juist hadden doen kennen en zich in zekeren zin als leugenaars en bedriegers hadden geopenbaard, had mij met de diepste verachting voor hen vervuld. Ik was echter van meening, dat ik, door mij driftig te maken en met hen te redetwisten - wel verre van hen terug te brengen van een besluit, dat zij in gemeenschappelijk overleg genomen hadden - misschien een volslagen breuk zou veroorzaken. Wanneer daarentegen de zaken voorloopig bleven zooals ze waren en de vriendschap tusschen de beide Koningen, misschien nog versterkt door een dubbel huwelijk, behouden bleef, dan zou zich wellicht later eene betere gelegenheid tot onderhandelen opdoen. Ik wanhoopte nog niet aan den goeden uitslag mijner zending, omdat ik geloofde dat de Koning vreemd was aan de plannen, die zijne ministers ten uitvoer wenschten te leggen.'

Dat intusschen deze ministers, die elkander nu de heerschappij over den nieuwen Koning en zijn rijk betwistten, het karakter van hun souverein beter kenden dan de gezant, zou de toekomst welhaast leeren. Dat zij den vrede boven den oorlog verkozen en de vriendschap met Spanje boven eene offensieve en defensieve alliantie met Frankrijk ten behoeve eener republiek, die zij verafschuwden, is zeker. Het is evenwel moeilijk te begrijpen, waarom zij 'leugenaars en bedriegers' moesten heeten, als zij, in een samenkomst met den vertegenwoordiger van Frankrijk, liever

hunne eigene inzichten omtrent de te volgen staatkunde ingang poogden te doen vinden, dan eenvoudig de tolken te zijn van den nieuwen Koning, dien zij buiten staat achtten tot eenige eervolle handeling.

De geheele staatkundige atmosfeer van Europa was bezwangerd met onwaarheid en bedrog; en de wind, die bij de troonsbeklimming van Jacobus aan het engelsche hof woei, was zeker niet frisch en gezond; maar De Rosny zelf was onder een valsche voorgeven uit Frankrijk overgekomen. Hij had van zijn meester in last om het geliefkoosde, kinderachtige plan van Hendrik tot eene geheele hervorming van Europa te doen doorgaan voor eene uitvinding van hem zelve, die hij vast besloten had in praktijk te brengen, zelfs op het gevaar af van zijn vorst ontrouw te worden; en de eerste grondgedachte van geheel deze politiek was een bedekte oorlog tegen eene mogendheid, waarmede zijn meester juist gezworen had vrede te zullen houden. In die eeuw vooral was het voor staatslieden wel wat gewaagd, elkander harde verwijten naar het hoofd te werpen.

Den volgenden dag reeds had Rosny eene zeer langdurige bijeenkomst met Jacobus te Greenwich. Aangezocht om zonder schroom of achterhoudendheid te spreken, gaf de gezant aan den Koning te kennen dat de leden van zijn geheimen raad ontrouw waren aan zijne instructies, verraders van de hoogste belangen van hun land en nederige dienaars van Spanje, en er slechts naar streefden om hun koninklijken meester, onder den schijn van een bondgenootschap, tot een slaaf van die mogendheid te maken. Hij meende daarom, dat Jacobus beter zou doen met alleen de ingevingen zijner eigene hoogere wijsheid te volgen, dan de raadgevingen der intriganten die hem omringden. De behendige Rosny bracht alzoo den gestreelden monarch in den waan, dat de ontwerpen van Frankrijk niets anders waren dan de oorspronkelijke scheppingen van zijn eigen koninklijk verstand. Het was een van Jacobus' lievelingsdenkbeelden, dat zijn karakter geheel met dat van Hendrik van Bourbon overeenkwam, hij gaf zich steeds den schijn, dien geestigsten, dappersten, avontuurlijksten en behendigsten van alle dolende ridders, die ooit eene kroon wonnen en droegen, tot voorbeeld te nemen.

Het was daarom voor hem een waar genot, om, zoo geheel in overeenstemming met zijn koninklijken broeder, Koningen aan te stellen en af te zetten, rijken en staten te vernietigen, de geheele Christelijke wereld om te scheppen en - wat nog beter was - voor altijd de theologie voor de gansche menschheid vast te stellen; en dat alles zonder zijn gemakkelijken leunstoel te verlaten of zich aan eenig gevaar bloot te geven.

Met al de aangeboren overhelling tot wantrouwen, aan beschroomde menschen steeds eigen, sloeg hij dadelijk geloof aan

hetgeen Rosny hem zeide omtrent de trouweloosheid zijner raadslieden. Hij verbleekte en was zichtbaar ontroerd, toen de ambassadeur hem, op zijne wijze, verslag gaf van de laatste conferentie met Cecil en de andere ministers; en eenmaal in deze opgewonden stemming gebracht, was hij juist geneigd om de gewichtige mededeelingen aan te hooren, die hem nu gedaan werden.

De ambassadeur verzocht hem evenwel, zijn ongeduld te temperen totdat hij plechtig, bij het heilig sacrament des Avondmaals, gezworen zou hebben nooit een woord te openbaren van hetgeen hij nu zou vernemen. Toen dit geschied was en de koninklijke nieuwsgierigheid tot het uiterste was geprikkeld, begon Rosny de omvangrijke plannen te ontwikkelen, die bij de samenkomst te Dover waren vastgesteld en wier mededeeling het geheime doel zijner zending was. Daar hij inzag, dat voor den Koning de theologie het kwetsbaarste punt was, richtte de behendige gezant zijne eerste slagen ook daarheen en zeide, dat zijn eigen belang bij den godsdienstigen toestand van Europa en bovenal bij het behoud en de vestiging van de protestantsche religie in zijne schatting alle andere overwegingen van fortuin, vaderland, of zelfs van trouw aan zijn vorst, ver te boven ging. Tot dusver hadden staatkundige overwegingen Hendrik teruggehouden, deel te nemen aan de groote Katholieke Ligue; maar het was mogelijk, dat hij van stelsel veranderde, en dan zou de protestantsche religie, door haar vroegeren beschermer verlaten, misschien geheel in Frankrijk en Europa worden uitgeroeid. Rosny had daarom, in dit kritieke tijdsgewricht, de noodzakelijkheid gevoeld om een nieuwen beschermer voor de hervormde kerk te vinden, en natuurlijk had hij daarvoor in de eerste plaats zijne blikken geslagen op den machtigen en wijzen vorst, die nu op den britschen troon zat. Thans was het voor Jacobus de geschikte tijd, zoo zeide hij, om zijn naam onsterfelijk te maken, door als scheidsrechter over de verdere toekomst van Europa op te treden. De roem en eer van het ontwerp zou altijd hem ten goede komen, ofschoon Hendrik er evenveel belang bij had als hij zelf. Het plan was grootsch, maar eenvoudig en niet moeilijk uit te voeren. Het zou toch vrij gemakkelijk vallen om, tot de vernedering van het Huis van Oostenrijk, een machtig bondgenootschap te vormen, aan het hoofd waarvan natuurlijk Frankrijk, Groot-Brittannië en de Vereenigde Provinciën zouden staan. Het dubbele huwelijk tusschen de familiën van Bourbon en Stuart zou een onverbrekelijken band om de beide koninkrijken slaan; belang en dankbaarheid, gemeenschappelijke liefde en gemeenschappelijke haat zouden de Republiek even vast aan het verbond hechten. Op Denemarken en Zweden kon men vast rekenen, zoowel als

op al de andere protestantsche Vorsten. De heerschzuchtige en woelzieke hertog van Savoye zou, ondanks zijne verwantschap met het spaansche hof, door het aanbod van Lombardije en een koningskroon worden gewonnen. En ook de duitsche Vorsten zouden gereedelijk toetreden; want het verbond, dat over de de rijke bezittingen van het vernederde Oostenrijksche Huis zou beschikken, opende voor hen het uitzicht op de verdeeling van Hongarije, Bohemen, Silezië, Moravië, de aartshertogdommen en zoo menige andere begeerlijke provincie.

De Paus zou worden omgekocht door den afstand, in vollen eigendom, van Napels en andere gewenschte landstreken, waarvan hij nu slechts opperleenheer was. Sicilië zou een kostelijk geschenk zijn voor de trotsche republiek Venetië. Franche-Comté, de Elzas en Tyrol zouden natuurlijk bij Zwitserland gevoegd worden; Luik en de erflanden van Cleef en Gulik zouden de nederlandsche republiek ten deel vallen⁽¹⁾.

De Koning van Frankrijk, die, volgens de plechtige verzekering van Rosny, van het geheele plan niets wist, zou er echter ongetwijfeld zijne goedkeuring aan hechten indien het hem door Jacobus werd voorgesteld; ook zou hij veel te edelmoedig en te onbaatzuchtig zijn om voor zich zelve een deel van den buit te wenschen. Gelijke onbaatzuchtigheid mocht natuurlijk van Jacobus verwacht worden: de beide groote Koningen zouden tevreden zijn met het fiere zelfbewustzijn, dat dat zij de maatschappij hadden gered, de menschheid behouden voor het dwangjuk eener oostenrijksche wereldmonarchie en voor alle volgende eeuwen de europeesche beschaving met nieuw leven bezielde.

De Koning luisterde met volle aandacht, deed nu en dan eene vraag of opperde eene bedenking, maar verslond gretig iedere bijzonderheid van het groote plan, dat de gezant langzaam voor hem ontvouwde.

Rosny betoogde, dat de spaansche partij in het wezen der zaak niet zoo machtig was als de ligue, die zoo tot hare vernietiging zou gevormd worden. Het was minder eene godsdienstige, dan wel eene staatkundige grenslijn, die de volken van elkander scheidde. Hij trachtte die zeer onware stelling te bewijzen, maar moest toch toegeven, dat de afval van Hendrik van het protestantsche geloof hem van zijne natuurlijke bondgenooten had beroofd en hem geen vertrouwbare nieuwe vrienden in ruil voor de vroegere gewonnen had.

In waarheid stonden dan ook de Katholieken aan de eene zijde en de Protestanten aan de andere; maar Hendrik de Hugenoot had beide kerken noodig. De stoutmoedige vrijdenker

(1) Mémoires IV. 204.

hield zich behendig in evenwicht tusschen de twee religiën. Door zich bij zijn eersten aanval op den professor in de theologie, die nu Elizabeth's plaats vervulde, te bedienen van een zoo strengen en nauwgezetten Calvinist als Maximilien De Béthune gaf hij opnieuw een bewijs van dien uitnemenden tact, waaraan het hem nooit ontbrak. Verdraagzaamheid jegens de twee godsdiensten, die inderdaad politieke macht uitoefenden, volstreekte onverdraagzaamheid jegens alle anderen, onbeperkte regeering overal behalve in twee kleine republieken, die onder drukkende bescherming zouden staan en nooit uit den leiband mochten komen, eene geheele hernieuwing van regeeringen en staten, eene wedergeboorte van Europa, in naam eene verdeeling van de hegemonie tusschen Frankrijk en Engeland, maar inderdaad het oppergezag van Frankrijk alleen, de vernietiging van de oostenrijksche macht in het oosten en het westen: ziedaar de groote denkebeelden en ontwerpen waarvan het vruchtbare brein van Hendrik van Bourbon zwanger ging. Dichterlijke en slaafsche gemoederen zijn doorgaans geneigd, in zulke fantastische droomerijen iets verhevens te zien, meestal echter mits de droomer een kroon draagt. Maar indien het even groot is het goede te doen, als te fantaseeren over wat er al goeds gedaan kon worden, dan wrochtten de Nederlanders die in den Hellemond en de Stekelvarkenschans voet voor voet en borst aan borst tegen de wereldmonarchie worstelden, die den kamp waagden tegen de ijsberen van Nova-Zembla of in de Molukken gansche portugeesche vloten vermeersterden - dan wrochtten die onvermoeide strijders even groote veranderingen in den toestand der wereld en deden zij misschien even veel voor den vooruitgang der beschaving, als Jacobus van Groot-Britannië en Hendrik van Frankrijk en Navarre, in deze zijne minder heldhaftige dagen. Sedert lang heeft de geschiedenis uitspraak gedaan.

De gezant kweet zich voortreffelijk van zijn plicht. De Koning omhelsde hem in een uitbarsting van geestdrift, betuigde bij al wat heilig was, dat hij het plan in al zijne onderdeelen aannam, en vorderde nu op zijne beurt van den gezant een eed bij het Avondmaal, dat hij aan niemand dan aan zijn meester de gewichtige geheimen van deze conferentie zou openbaren.

De samenkomst had vier uren geduurd. Toen zij geëindigd was liet Jacobus Cecil ontbieden en las hem, in tegenwoordigheid van den gezant en van sommige andere raadsleden, duchtig de les over zijne vermetelheid, om des Konings last bij zijne laatste onderhandelingen met Rosny niet op te volgen. Daarop deelde hij zijn besluit mede, gegrond op wat hem zoo even was geopenbaard, om zich ten nauwste met Frankrijk tegen Spanje te verbinden en, als natuurlijk gevolg, de zaak der Vereenigde Provinciën te omhelzen. Hij gelastte daarop den verbaasden

staats-secretaris, hiervan de vereischte officiële mededeeling te doen aan de gezanten van Mijneheeren de Staten-Generaal - nu voor de eerste maal aan de afgevaardigden der Republiek dien weidschen titel gevende - en keerde zich toen andermaal tot den markies, met den uitroep: 'Wel, mijnheer de gezant, nu hoop ik dat gij tevreden over mij zult zijn?'

Gedurende eenige dagen hield Rosny zich nu onledig met het ontwerpen van een tractaat, waarin alles zou worden opgenomen, wat Hendrik in overleg met hem had vastgesteld en wat hij zoo getrouw aan Jacobus had overgebracht. Zijne eigene behendigheid baarde hem thans moeilijkheden en in zekeren zin zag hij zich in zijne eigene netten gevangen. Wanneer hij het tractaat klaar in zijn zak had medegebracht, zou Jacobus het onmiddellijk onderteekend hebben: zoozeer verlangde hij naar de wedergeboorte van Europa. De comédie moest nu evenwel nog eenigen tijd volgehouden worden; en de ambassadeur, die het noodig had geacht twijfelingen te opperen, of zijn meester wel te bewegen zou zijn om tot het verbond toe te treden en een ontwerp goed te keuren, dat inderdaad zijne eigene geliefkoosde schepping was, kon nu alleen beloven dat hij al zijne overredingskracht zou aanwenden om den Koning tot deelneming te bewegen.

Het ontwerp van een tractaat, dat Jacobus plechtig zwoer te zullen onderteekenen, onverschillig of het hem binnen zes weken, dan wel binnen zes maanden werd toegezonden, werd dus haastig op schrift gebracht en goedgekeurd. Het bevatte natuurlijk de meeste punten, in de laatste geheime bijeenkomst te Greenwich behandeld. Het belangrijkste gedeelte betrof wel de Vereenigde Provinciën en den aard en de mate der hulp, die aan deze republiek - de eenige bondgenoot der twee koninkrijken, die met name in het tractaat genoemd werd - zou worden verleend. Engeland zou troepen leveren, waarvan het aantal niet was bepaald, en Frankrijk zou de soldij voldoen, gedeeltelijk ook op afrekening der gelden die het aan Engeland schuldig was. Deze geheime hulp zou echter in het minst niet geacht worden strijdig te zijn met de bestaande betrekkingen van vrede en vriendschap tusschen Hendrik en den Katholieken Koning. Verder bevatte het tractaat uitvoerige bepalingen omtrent de wijze, waarop de bondgenooten elkander zouden bijstaan ingeval Spanje, niet tevreden met deze soort van neutraliteit, tot het besluit mocht komen om openlijk Groot-Brittannië of Frankrijk, of wel beiden, aan te tasten⁽¹⁾.

Buiten twijfel was de Nederlandsche Republiek de eenige staat in Europa, waarvoor deze geheime schikkingen ooit eene prac-

(1) Mémoires V. 1-12.

tische beteeckenis zouden kunnen verkrijgen: want het was inderdaad geen gemakkelijke taak geweest, om de schitterende visioenen van Hendrik, die de verbeelding van Jacobus zoo sterk ontvlamd hadden, in de nuchtere bewoordingen van een officiëel protocol over te brengen.

Het was ook zeer karakteristiek, dat in het artikel betreffende de Vereenigde Gewesten werd bepaald, dat de bondgenooten de provinciën zouden helpen ter verkrijging harer onafhankelijkheid; *of wel* - wanneer het beter werd geoordeeld die landen onder het gezag van Spanje of het Duitsche Rijk terug te brengen - zoodanige voorzorgen zouden nemen en zulke voorwaarden stellen, dat hare rust en veiligheid verzekerd waren en de beide Koningen niet bevreesd zouden behoeven te zijn voor eene al te despotische regeering van het Oostenrijksche Huis in deze gewesten.

Een flauwer en krachtelloozer besluit viel moeilijk te bedenken. Den nederlandschen opstandelingen was het niet om rust te doen geweest. De rustige kalmte van de rots te midden van de bruisende golven - naar de zinspreuk van den vader der republiek - ja, die hadden zij weten te bewaren; maar zeker was het niet hun streven, om hun onrustig, fel bewogen, onveilig leven, steeds bestraald door de groote verwachting en hope der vrijheid, te verruilen voor de rust onder een despoot, gewaarborgd door twee andere despoten. Hun ontbrak zulk een ruimte van blik, als eigen was aan de werelddhervormers, die als op bergtoppen troonden.

Zij wilden liever hun eigen weg gaan, al kostte die dan ook strijd en opoffering. Misschien zou de toekomst op even groote uitkomsten van hun arbeid kunnen wijzen, als van de plannen en ontwerpen der gekroonde samenzweerders, die de vernedering van het Huis van Oostenrijk hiermede wilden aanvangen, dat zij de hardnekkige opstandelingen tegen dat huis in getrouwe onderdanen zouden veranderen.

Nadat de markies De Rosny eene som van 60000 kronen onder de invloedrijkste staatslieden en voornaamste mannen van het engelsche hof had rondgedeeld, met ruime beloften van nog meer geschenken indien zij zijn meester trouw bleven⁽¹⁾, nam hij hartelijk afscheid van Koning Jacobus en keerde hij met

(1) SULLY, Mémoires V. 20, 35-40. 'L'objet du Roy en faisant tant de riches présents, dont même une bonne partie fut continuée aux seigneurs Anglois en forme de pension, était de les retenir et de les attacher de plus en plus à son parti. Je les fis sur ma propre connaissance et sur les recommandation de Beaumont, et ma principale attention fut de les distribuer de manière qu'ils ne fissent naître aucune jalousie entre ces seigneurs Anglois, et que le Roy lui-même n'en prît aucun soupçon.' - 'Il multiplia le nombre de ses créatures parce qu'il fit des libéralités extraordinaires à tous ceux dont il crut avoir besoin.'

zijn tweehonderd edellieden terug om aan den ongeduldigen Hendrik verslag van zijne zegepraal te doen. Het tractaat werd spoedig daarop geteekend en door de hooge contracteerende partijen bekrachtigd. De geschiedenis zou nu later hebben uit te maken, welken invloed het gehad heeft op het lot van den Paus en den Keizer, van koningen, vorsten en republieken, op de indeeling, den godsdienst en de staatkunde der beschaafde wereld.

De afgevaardigden der Staten-Generaal, tevreden met de hun toegezegde hulp, vertrokken ook kort daarna in eene betrekkelijk zeer blijmoedige stemming, nadat zij vooraf van den Koning vergunning verkregen hadden om in Schotland vrijwilligers aan te werven. Inmiddels was de groote Connétable van Castilië, de gezant van Zijne katholieke Majesteit, in Londen aangekomen en ergerde zich over hetgeen hij zag en hoorde en vooral vermoedde. Ook hij begon met milde hand goud rond te strooien onder de groote heeren en staatslieden van Brittannië; maar hij moest, tot zijn grooten spijt, ondervinden, dat de fransche financier hem hier, over het algemeen, was voor geweest en ook nu nog, van de overzijde van het Kanaal, dien voorrang behendig wist te handhaven⁽¹⁾.

Maar het einde van dezen diplomatieken wedstrijd was nog niet gekomen.

(1) Et pour usser de toutes sortir de contre-batteries contre les Epagnols qui faisoient des présents à toutes mains, on en fit aussi et même des pensions à tout ce qu'il y avoit d'Anglois distingués à la cour du Roy Jacques..... c'est ainsi que l'Espagne se vit frustrée des brillantes espérances qu'elle avoit conçues contre nous de l'avènement du Roy d'Ecosse à la couronne d'Angleterre, et qui étoit peut-être le motif des armemens immenses qu'elle fit cette année.' - Ibid 40.